ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

На честь 95-літнього ювілею
доктора філологічних наук
професора Сергія Івановича Дорошенка

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди

Випуск 50

Харків 2019

ББК 81
Л59

Редакційна колегія: **Голобородько К. Ю.** – гол. ред., д-р філол. наук, проф., декан укр. мовно-літературного фак-ту ім. Г. Квітки-Основ'яненка; **Даниленко А. І.** – повний професор кафедри сучасних мов і культур Пейсівського університету (м. Нью-Йорк, США); **Горнятко-Шумилович А.** – д-р філол. наук, проф. каф. україністики ун-ту ім. Адама Міцкевича в Познані (Польща); **Попов С. Л.** – д-р філол. наук, проф. каф. російської мови ХНУ ім. В.Н. Каразіна; **Космеда Т. А.** – д-р філол. наук, проф. Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Польща); **Маленко О. О.** – д-р філол. наук, проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Мозер М.** – габілітований д-р, проф., Віденський ун-т (Австрія), Католицький ун-т ім. Петра Пазманя в Будапешті (Угорщина), Український вільний ун-т у Мюнхені (Німеччина); **Олексенко О. А.** – к.ф.н., проф., зав. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Степанченко І. І.** – д-р філол. наук, проф., зав. каф. слов'янських мов ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Бєляєва Т. В.** – к.ф.н., доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Піддубна Н. В.** – к.ф.н., доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Сазонова Я. Ю.** – к.ф.н., доц. каф. фонетики і граматики англійської мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Тимченко Ю. О.** – к.ф.н., в.о. доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Халіман О. В.** – к.ф.н., доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; **Щербакова Н. В.** – к.ф.н., доц. каф. укр. мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди.

Рецензенти: ***Степаненко Микола Іванович,*** д-р філол. наук, професор, професор кафедри української мови, ректор ПНПУ ім. В.Г. Короленка;

Калашник Володимир Семенович, д-р філол. наук, професор, професор кафедри української мови ХНУ ім. В.Н. Каразіна

Затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (пр. № 3 від 08.04.2019)

Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація від 13.07.2015 р., наказ МОН № 747) збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова).*

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, BASE (Bielefeld Academic search Engine), Google Scholar (Гугл Академия), Polska Bibliografia Naukowa, ERIH PLUS.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)
Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 року.
Адреса редакції: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.
Телефон: (0572) 68-02-36
Електронну версію збірника розміщено на сайті:
http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics
E-mail: lingvos@meta.ua

Л59 **Лінгвістичні дослідження** : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2019. – Вип. 50. – 352 с.

Відповідальний за випуск: к.ф.н., проф. О.А. Олексенко

© Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Сергій Іванович Дорошенко

доктор філологічних наук
професор

НА ПОШАНУ ВИДАТНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВЦЕВІ С. І. ДОРОШЕНКУ

УДК 811.161.2'06

В. С. Калашник

НЕПЕРЕВЕРШЕНИЙ СТИЛІСТ

Стаття присвячена науковому доробку одного з провідних українських лінгвістів другої половини XX – початку XXI ст. Сергія Івановича Дорошенка – працям зі стилістики й культури мовлення, зокрема техніки мовлення усного. Значущість цієї частини творчого його доробку актуалізувала видатна дослідниця в галузі стилістики й ортології Н. Бабич. Питання техніки усного мовлення Н. Бабич розглядає в контексті завдань риторики, і надійною базою їхньої успішної реалізації вона вважає насамперед ґрунтовні професійні знання з фонетики, які мав професор Дорошенко.

Ключові слова: *стилістика й культура мовлення, техніка усного мовлення, С. І. Дорошенко.*

Kalashnyk V. S. Prominent Stylist. *The article is devoted to the scientific work of one of the leading Ukrainian linguists of the second half of the XX – beginning of the XXI century Serhii Ivanovych Doroshenko – works in stylistics and speech culture, in particular oral speech technology. The significance of this part of his creative work was actualized by the outstanding researcher in the field of stylistics and orthology N. Babych. The issue of the technique of oral speech N. Babych considers in the context of the tasks of rhetoric, and a reliable basis for their successful implementation, she believes primarily sound professional knowledge of phonetics, which Professor Doroshenko had. In one of his manuals in grammatical stylistics Pr. Doroshenko considered the peculiarities of oral and written speech, monologue and dialogical, mass and personal one. He showed what tools of morphology and syntax to use in different speech situations, emphasized the expediency of their usage for the implementation of the plan, to reveal the topic of conversation.*

It is worth emphasizing that in the materials of this manual, attention is focused on emotionally expressive means (with shades of deminutives, solemnity, humor, lowliness, roughness, etc.) in their comparison with stylistically neutral.

In the practice of Professor S. Doroshenko one of the basic features was constant attention to the quality of speech. And everything written by him, and oral communication with colleagues and pupils, we consider to be exemplary in terms of normativity and completeness of the linguistic form of expression of thought.

Key words: *stylistics and speech culture, oral speech technology, S. I. Doroshenko.*

У великому науковому спадку одного з провідних українських лінгвістів другої половини XX – початку XXI ст. Сергія Івановича Дорошенка на окрему увагу заслуговують праці зі стилістики й культури мовлення, зокрема техніки мовлення усного. Зовсім не випадково значущість цієї частини творчого його доробку актуалізувала видатна дослідниця в галузі стилістики й ортології Н. Бабич, справедливо зауваживши, що проблеми відповідних галузей знань лише видаються прикладними, доступними кожному мовцеві, а «насправді – це часто „річ у собі", про яку не можна впевнено сказати, як застерігає цей поважний учений, „це правильно, а оце неправильно"»

© Калашник В. С., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.01

(Бабич, 2014:366). Питання техніки усного мовлення Н. Д. Бабич розглядає в контексті завдань риторики, і надійною базою їхньої успішної реалізації вона вважає насамперед ґрунтовні професійні знання з фонетики, які мав професор Дорошенко. Можна продовжити цю думку й щодо граматики, передусім синтаксису, де вчений був повним володарем таїни моволаду й носієм багатих смислових відтінків уживання різних граматичних форм і конструкцій. У цьому зв'язку нагадаємо про один із вартісних посібників зі стилістики граматичної (Дорошенко, 1985), адресований учням, які починають опановувати секрети мовної майстерності у сферах суспільного й приватного спілкування. Автор розглянув особливості мовлення усного й писемного, монологічного й діалогічного, масового й особистого. При цьому він показує, які засоби морфології й синтаксису доцільно використовувати в різних мовленнєвих ситуаціях, наголошує на доцільності їхнього вживання для реалізації задуму, для розкриття теми розмови. Варто підкреслити, що в матеріалах посібника увагу зосереджено на емоційно-експресивних засобах (з відтінками пестливості, урочистості, гумористичності, зниженості, згрубілості та ін.) у їх зіставленні зі стилістично нейтральними.

У рецензійному огляді Н. Д. Бабич, використаному нами в цьому пошанному слові, не можемо оминути підсумкового положення колеги-рецензента про важливий підхід професора С. І. Дорошенка до проблеми мовної культури: «Оскільки і культура, і техніка усного мовлення ґрунтуються на лексичних, орфоепічних та граматичних нормах літературної мови, вчений-педагог наголошує на необхідності розмежовувати не лише правильне / неправильне, а ще добре / недобре, якісне / неякісне, майстерне / примітивне мовлення тощо» (Бабич, 2014: 367). І ще одну оцінку – узагальнення мовної особистості автора цитованої вище праці хочемо навести в цьому невеликому відгуку на велику ділянку творчої діяльності незабутнього Сергія Івановича: «Так переконливо, доказово поєднувати в одному навчальному предметі елементи кількох дисциплін: психології, етики, естетики мови і норм спілкування — може тільки вчений-методист високого рівня і багатющого досвіду» (Бабич, 2014: 368–369). До сказаного немає чого додавати, адже саме багатством змісту й глибиною розуміння порушуваної проблеми відзначаються всі праці визнаного Метра українського мовознавства, представника започаткованої О. О. Потебнею Харківської філологічної школи.

У практичній діяльності професора С. Дорошенка однією з базових ознак була постійна пильна увага до якості мовлення. І все написане ним, і усне спілкування з колегами та вихованцями вважаємо взірцевим з погляду нормативності й довершеності мовної форми висловлення думки. І в складі державної екзаменаційної комісії, і в спеціалізованій раді із захисту дисертацій редагування Сергієм Івановичем висновкових положень завжди було найбільш авторитетним і, звичайно, прийнятним.

Мовна особистість професора С. І. Дорошенка і як дослідника, і як педагога належить, зокрема на рівні стилістики й ортології, до вершинних здобутків вітчизняної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бабич Н**. «Наука не оперує поняттям правильно – неправильно» (замість рецензій) // *Лінгвістичні студії : на пошану корифею : Збірник наукових праць і вітань із нагоди 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Сергія Івановича Дорошенка*. Харків, 2014. С. 366–369. 2. **Дорошенко С. І**. Граматична стилістика української мови. К. : Рад. шк., 1985. 200 с. 3. **Дорошенко С. І.** Основи культури і техніки усного мовлення : Навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. 2-е вид., перероб. і доп. Харків : «ОВС», 2002. 144 с.

REFERENCES

1. **Babych, N.** (2014). «Nauka ne operuie ponattiam pravylno – nepravylno» (zamist retsenzii) *[Science does not use the concept correctly – wrong (instead of reviews)]. Kharkiv* [in Ukrainian]. 2. **Doroshenko, S.I.** (1985). Hramatychna stylistyka ukrainskoi movy *[Grammatical stylistics of the Ukrainian language]. Kharkiv* [in Ukrainian]. 3. **Doroshenko, S.I.** (2002). Osnovy kultury i tekhiky usnoho movlennia *[Fundamentals of culture and techniques of oral speech]. Kharkiv* [in Ukrainian].

Калашник Володимир Семенович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; майдан Свободи 4, 61022, Харків, Україна.

Tel.: + 38 (057) 707-54-58 (служб.); (0572) 94-93-97 (дом.)

E-mail: kafedra_ukr_movy@karazin.ua

Kalashnyk Volodymyr Semenovych – Doctor of Philology, Professor, Ukrainian Language Department, V. N. Karazin Kharkiv National University; Svobody Sq., 4, 61022, Kharkiv, Ukraine.

Надійшла до редакції 14 березня 2019 року

УДК 811.161.2'42 **Т. А. Космеда**

ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ С. І. ДОРОШЕНКА В МОДЕЛЮВАННІ EGO-ТЕКСТІВ: ЖАНР ВІНШУВАННЯ-ПРИВІТАННЯ-ПРИСВЯТИ

У статті розкриваються характерні риси ego-текстового простору мовної особистості С. І. Дорошенка, що виявляється в мовленнєвому й мовно-літературному жанрі віншування-привітання-присвяти та його синкретичних типах. Для ego-текстового ідіостилю С. І. Дорошенка характерна наявність епіграфів, жартівлива тональність, мовна гра, широка прецедентність, активне функціювання лінгвістичних термінів.

Ключові слова: *мовна особистість, ego-текст, его-текстові мовленнєві й мовно-літературні жанри, віншування, побажання, привітання, присвята.*

Kosmeda T. A. Lingual Creativity of S. I. Doroshenko in Ego-Text Modelling: the Genre of Well-Wishing-Greeting-Dedication. *Modern linguistics is focused on the theory of lingual personology which sheds light on the ability of a lingual personality to generate and interpret texts, participate in various types of the discursive practice, model his/her communicative space within the plane of a respective lingual culture. Ego-texts as a type of the discursive practice manifest themselves in the system of speech genres. If an ego-text represents poetry it additionally belongs to a linguo-literary genre.*

The article sets out to characterize lingual creativity of S. I. Doroshenko in modelling his speech and linguo-literary ego-textual genre of a syncretic type – well-wishing-greeting-dedication whose samples are found in his book "Moya dusha i serce z Vamy" ("My soul and heart are with you"). This collection is viewed as a research 'territory', i.e. a discursive space to analyze relationship of S. I. Doroshenko with his closest communicants – his family, friends, students, adherents and supporters.

Apart from traditional analysis the research of ego-texts involves new linguistic methods, in particular content analysis, intertextual analysis and narrative one. Methods of discursive analysis in this case aim to: a) explain the sense of social phenomena and b) determine the way of structuring these phenomena.

The dominant genre in the ego-textual space of S. I. Doroshenko is greeting and sending regards, i.e. wishing all the best which can satisfy the addressee's demands and drawing attention to an important event in his / her life, focusing on his / her individuality and significance.

Doroshenko's ego-text is characterized by the high level of attraction as a manifestation of emotionally positive attitude to people, affection and spirituality. Ego-textual idiostyle of S. I. Doroshenko includes the following features: epigraphs, jocular tone, puns, linguistic terms, precedency and intertextuality.

Key words: *lingual personality, ego-text, ego-textual speech and linguo-literary genres, sending regards, well-wishing, greeting, dedication.*

Вступ

Увага сучасних мовознавців сфокусована на теорії лінгвоперсонології, що спроектована, зокрема, і на здатності мовної особистості породжувати й сприймати тексти, реалізовувати себе в різних видах дискурсивної практики, моделювати свій комунікативний простір у площині відповідної лінгвокультури.

Різновиди мовленнєвої діяльності в усій сукупності прийнято розглядати як систему дискурсів, що залежно від мети й завдань комунікації реалізуються в різних модифікаціях, або, за М. Бахтіним, у різних мовленнєвих

© Космеда Т. А., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.02

жанрах, порівн.: «Кожне окреме висловлювання, звичайно, індивідуальне, але кожна сфера використання мови виробляє відносно усталені типи таких висловлювань (текстів – Т. К.), які ми й називаємо мовленнєвими жанрами» (Бахтин, 1986: 259). Звісно, і в ego-текстах виявляється система мовленнєвих жанрів, а якщо ego-текст репрезентує художню творчість, то й мовно-літературних жанрів. Поняття *ego-тексту* (*я-тексту*) сьогодні потребує дослідницької уваги, оскільки й сам термін не є усталеним. Порівн.: російські мовознавці, зокрема В. Карасик, пропонують синонімічний термін *персональний дискурс* (Див.: Карасик, 2000), польські дослідники також застосовують цей термін, а ще *особистий текст*, *особистий текстовий документ* (Jarosiński, 1998), *ego-документ* (Szulakiewicz: електронний ресурс), *дискурс приватності* (Kita, 2013), *текст про себе* (Lubas-Bartoszyńska, 2006).

Лінгвістика XXI ст. скерована на дослідження *ego-текстів*, вивчення яких дасть змогу більш глибоко зрозуміти мовну особистість, її психотип, характер персонального мовного простору, своєрідність лінгвокреативності, манеру мовлення, комунікативні стратегії й тактики, що виявляються саме під час творення персональних, інтимних чи інтимізованих текстів. Аналіз цих текстів дасть змогу глибше осмислити поняття *мовна особистість* загалом і схарактеризувати конкретний *тип мовної особистості* зокрема.

Уживання одиниць мови в комунікації в лінгвістиці визначають як дискурсивне, оскільки в конкретному висловлюванні (тексті) вони не тільки трансформують певну семантику й прагматику, але й виконують низку різноманітних функцій, забезпечуючи реалізацію цілей мовця й створюючи певну «територію», простір взаємодії й взаєморозуміння комунікантів.

Мета цієї розвідки – схарактеризувати лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні його мовленнєвого й мовно-літературного ego-текстового жанру синкретичного типу – віншування-привітання-присвята, зразки якого містяться в його книзі «Моя душа і серце з Вами» (Дорошенко, 2016). Цю збірку розглядаємо як дослідницьку «територію», тобто дискурсивний простір, за яким аналізуємо вияв стосунків С. І. Дорошенка з його найближчими комунікантами – родиною, друзями, учнями, однодумцями й соратниками.

У передньому слові до зазначеного видання, що підготоване Р. І. Черновол-Ткаченко, власне й указано на характер взаємостосунків С. І. Дорошенка з його найближчим оточенням, порівн.: «Можна позаздрити тим, хто працював із Сергієм Івановичем в нашому інституті-університеті, хто відчув доброзичливість колеги, керівника, наставника. Чуйна людина, він намагався жити в традиціях колективу, який не цурався відзначати дні народження і святкові дні не тільки на демонстраціях у місті чи на святкових вечорах у театрах, а й на рідних кафедрах. Бути поза участі в таких заходах – не в правилах Сергія Івановича. Треба ж бо поділити радість з тим, хто запросив на відзначення дати-ювілею чи просто дня народження» (Черновол-Ткаченко, 2016: 6). Як бачимо, Р. І. Черновол-Ткаченко точно окреслює простір, місце інтимного спілкування С. І. Дорошенка, ситуацію й мету. Крім того, здійснено спробу схарактеризувати жанр цього спілкування: «І, як водиться,

це й усне віншування з квітами й дарунками, й ще щось написане, присвячене ювілярові чи тому, хто досяг певного віку» (Черновол-Ткаченко, 2016: 6). Очевидно, маємо справу із синкретичним мовленнєвим і мовно-літературним жанром, який можна номінувати як *віншування-побажання-присвята*. Хоч інколи можна простежити більш складну аплікацію, взаємодію мовленнєвих жанрів, про що йтиметься далі.

Р. І. Черновол-Ткаченко чітко окреслює й «дружнє коло» Сергія Івановича: це колеги, співробітники, колишні шкільні однокласники й вишівські однокурсники, «десятки тих, які пов'язані родинними стосунками з Галиною Олександрівною і Сергієм Івановичем, ще й колишні його студенти, які стали професорами, доцентами, полковниками і, звичайно, вчителями. Вони розкидані по всій країні, але поштово-телефонні контакти з ними не поривалися (...). Безумовно, Сергій Іванович постійно віншував своїх рідних: дружину Галину Сергіївну, дочку Наталію, онука Олександра, посімейному Шурика» (Черновол-Ткаченко, 2016: 6). Отже, як бачимо, *віншування-побажання-присвята*, а в окремих випадках і *послання* мають вияв не лише в усній формі при безпосередньому контакті, але й у вигляді поштово-телефонних контактів чи електронних листів.

Методи та методики дослідження

Дослідження ego-текстів вимагає, крім традиційних, залучення й більш нових методів мовознавства, зокрема контент-аналізу, інтертекстового та наратологічного аналізів. Методи дискурсивного аналізу в цьому разі сприяють: а) поясненню значення феноменів соціальної дійсності й б) визначенню того, у який спосіб цю дійсність було сконструйовано, адже, щоб зрозуміти дискурс, потрібно помістити його в історичний та соціальний контексти (Див.: Іванов & Костенко, 2003), а також у контекст спілкування конкретної мовної особистості з її оточенням, зрозуміти характер стосунків мовця із цим оточенням, що частково й зроблено в передньому слові Р. І. Черновол-Ткаченко.

Звісно, успіх комунікації, зокрема й під час творення ego-текстів, залежить насамперед від мовної компетенції учасників спілкування та їхньої комунікативної компетенції, від життєвого досвіду мовної особистості, знання законів соціальної взаємодії людей у тій чи тій галузі, від соціально-психологічної компетенції мовної особистості, що є основою жанрової інтерпретації (Седов, 2002: 42). Без урахування цих позицій лінгвістичний аналіз ego-текстів виявиться неповним.

Результати та дискусії

Поняття *ego-текст* не знайшло ще фіксації в словниках лінгвістичних термінів. Однак у науковій літературі натрапляємо на праці, у яких це поняття поступово окреслюється. У тлумачному словнику української мови зафіксовано вживання лексеми *Я* у функції іменника «для позначення усвідомлюваної людиною власної сутності, себе в навколишньому світі», а також у термінологічному філософському значенні – «для визначення суб'єкта» (Див.: СУМ, т. 11, 1980: 618). Поняття *Ego* номінує *самість* особистості.

Я – це суб'єкт, який відчуває власний фізичний і психічний стани, процеси й дії, що із цим пов'язані, осмислює свою ідентичність, тотожність із самим собою та світом, що його оточує, із часом і простором свого перебування. Людина в часі змінюється, як змінюється і її самоідентифікація. У психології *ego* тлумачать як *внутрішнє Я особистості* – складне утворення, що відображає сукупність емоцій, які властиві особистості, її ментальні вираження, рефлексії, що постійно взаємодіють і своєрідно переплітаються. Це вираження контакту з довкіллям. *Ego* все оцінює й запам'ятовує, набуваючи досвіду, реагує на вплив фізичного й соціального оточення. *Ego*, або *Я-образ*, трактують як уявлення про себе, певний *психологічний автопортрет* [Космеда 2012: 77].

Термін *ego-текст* (*его-текст*) актуалізував у мовознавчих дослідженнях російський учений М. Міхєєв, зокрема в монографії «Дневник как эго-текст» (Михеев 2007). У передмові науковець наголошує, що *ego-текст* – це (1) текст про себе, тобто такий, об'єктом якого є обставини життя самого автора, і (2) текст, що написаний із суб'єктивної авторської точки зору, тобто з позицій егоцентризму. На думку зазначеного автора, обидві виокремлені ним умови можуть мати чинність одночасно в різних типах ego-тексту.

Отже, під *ego-текстом* розуміємо текст, що репрезентує персональну, часто інтимну сферу мовленнєвої діяльності, зокрема й діалог Ego-особистості з її ж Alter Ego або наслідок цього діалогу; ego-текст репрезентує й автокомунікацію, а також комунікацію з близьким оточенням, це й текст про себе, що зазвичай ведеться від 1-ої особи однини або множини; це егоцентричне мовлення, що тією чи тією мірою фокусується на особистості мовця, репрезентує суб'єктивну оцінку довкілля в контексті її феноменального буття в часі й просторі та ґрунтується на власному досвіді, людській пам'яті.

Типовими жанрами *ego-текстів* є щоденник, мемуари (спогади), автобіографія та листи, оскільки саме в цих мовленнєвих жанрах найбільш послідовно репрезентується мовна свідомість автора з його почуттями, емоціями, інтенціями, інтимними думками, надіями, мріями, оцінками, характерними рисами мовлення, психотипу, характеру тощо. Однак серед жанрових різновидів его-текстів є й апологія, бесіда, есе, записні книжки, інтерв'ю, сповідь, епіграма, афоризм і под.

Ego-тексти С. І. Дорошенка репрезентують, як зауважувалося, такий синкретичний тип мовлення, мовленнєвий і мовно-літературний поетичний жанр, як *віншування-привітання* з елементами *присвяти* або *послання, віншування-епіграми, віншування як наслідування (імітація чужого тексту)* та ін.

Як зазначено в СУМ-і (СУМ, 1970, т.1, с. 678), *віншування* – рідковживане слово; синонім до *поздоровлення, вітання*. Утім за 50 років зазначена лексема дещо змінила свій статус. У період, коли українські національні традиції відновлюються, простежуємо й актуалізацію слів, що 50 років тому розглядали як рідковживані. Як зауважують дослідники, «в українську мову слово *віншувати* «прийшло з німецької мови (*wunschen* – 'бажати') через

посередництво чеської, де є дієслово *vinsovat*. У XVI–XVII ст. це слово активно вживали в давній українській літературній мові, що відбивали тодішні словники. У сучасних словниках є вказівка на урочисте звучання слів *віншувати, віншування*» (З практики слововживання). На генетичний зв'язок українського *віншувати* з німецькими словами *Der Gewinn* – 'прибуток', 'виграш', *gewinnen* – 'вигравати, здобувати, отримувати, досягати' указано і в етимологічному словнику української мови. Дослідники зауважують, що в «західноукраїнській народній традиції слово *віншувати* має ще й вузько регіональне значення, пов'язане з періодом зимового обрядового циклу свят. *Віншуванням* тут називають не просто привітання, а обов'язкове ритуальне поздоровлення з побажанням здоров'я, добробуту господарям, яке виконується після колядки, щедрівки. Багато з них так і починаються: "Віншую, віншую З Тою Колядою..."» (З практики слововживання).

Для С. І. Доршенка *віншування* – це поздоровлення, привітання близьких людей із найінтимнішими побажаннями, компліментами, схваленням їхньої діяльності, що може мати й жартівливу тональність, інколи жартівливо-іронічну. Автор віншування актуалізує життєві реалії, описує деталі побуту, його безпосереднього довкілля, соціолінгвальну атмосферу, зокрема простежуємо алюзії на популярні рекламні слогани початку XXI ст., моделюється легка іронія, що виявляється зокрема у віншуванні-присвяті *Галині Олександрівні Васильєвій* (дружині), порівн.: *Давно тебе схиляю до нового: / До змін на кухні настав час. / Повір, не вистачає нам одного: / «Тефаль». Він завжди думає про нас. / Однак несхитна ти в двобої, / Мені доводиш зовсім інше: / Сковороди, мов, вистачить старої, / Навіщо нам платити більше? / Хай буде так. Я все ж тебе* ***віншую.*** */ І щоб усе було в нас в лад, / Від серця чистого дарую / «Мілку» – найсмачніший шоколад* (жирн. шрифт автор. – Т. К.). Як бачимо, Сергій Іванович використав лексему *віншувати*, указуючи на жанрову належність наведеного тексту.

В іншій присвяті, написаній російською мовою, учений окреслює свій текст як «поздравление» (поздоровлення). Це присвята *Наталии Сергеевне Дорошенко*. З уточненням – *Единственной любимой (триолет)*. У цій присвяті-триолеті відобразився стиль науковця: прагнення все точно окреслювати, пояснювати. Саме тому, очевидно, дещо іронізуючи над собою, над текстом, який він створив, автор подає передтекстову примітку з поясненням терміна, порівн.: *Триолет – стихотворение в восемь строк*, *из которых 4-я и 7-я повторяют первую, а 8-я вторую, причем все стихотворение написано на две рифмы (Словарь русского языка)*. Далі слідує текст цього тріолету: *Тебе пишу я триолет: / В Твой день рожденья / Я шлю мой дружеский привет. / Тебе пишу я триолет, / А мог ведь сочинить сонет. / Прими без всякого сомненья / Любовь мою и триолет / С сердечным поздравленьем*.

Очевидно, тріолет – улюблена форма С. І. Доршенка вербалізації побажань, оскільки й в одній із присвят *Олені Андріївні Олексенко* також зауважено: *Не презент і не сонет – Вам дарую тріолет. Тріолет-восьмивірш за схемою римування на дві рими: АВаАавАВ (Літературознавчий словник-довідник. – 2006. – С. 679)*. З пунктуальністю науковця автор подав точний поклик

дефініції терміна. Порівн.: *І знову березень: життя біжить, / Ви ж юна серцем, у чудовій формі. / І демонструєте це вочевидь, / Хоч знову березень й життя біжить. / Снаги я зичу, не боятися страхіть, / Бо все у Вас в життєвій нормі, / То хай і березень й життя біжить, / А ви тримайтеся в належній формі.*

Інша присвята-вітання *Олені Андріївні Олексенко* з днем її народження евфемістично засвідчує її зрілість, наявність досвіду: *Достоїнств повна череда: / Чарівна, мила, молода, / Але, звичайно, не зелена – / Хто це? Олексенко Олена.* Простежуємо прийом апокризи, що характерний для ego-текстового ідістилю С. І. Дорошенка: постановка питання й відповідь на нього.

Присвяти *Олені Андріївні Олексенко* зазвичай містять епіграфи, порівн.: присвята *Багатоверстатниці Олені Андріївні Олексенко* оздоблена епіграфом у формі латинського афоризму *Faktum est faktum* з перекладом українською – *Що зроблено, те зроблено.* Епіграфи – характерна ознака ego-текстового ідіостилю вченого. Він використовує вислови поетів-класиків, наприклад: *Учились бы, на старших глядя* (А. С. Грибоедов); *Как гений чистой красоты* (А. С. Пушкин); *Ростимо ж ми, гей!* (П. Тичина) та ін. Інколи С. І. Дорошенко сам моделює епіграфи, перефразовуючи відомі вислови: *И павловский дым нам сладок и приятен* (С. Д.) або створюючи власні вислови: *Сьогодні, певен, знають всі: / Нема чи є вино, / Привіт сонетний від еС. І. / Приходить все одно.* У присвяті *Поліні Соломонівні Жедек* автор обіграв факт відсутності епіграфа, зазначивши: *Без эпиграфа, поскольку и так все ясно.*

В его-текстовій спадщині С. І. Дорошенка злободенні присвяти, що містять указівку на певні досягнення того, кому ця присвята адресована. При цьому, звісно, може міститися інтимізована інформація, яку здатні зрозуміти не всі, а лише посвячені. Як приклад зазначеного, наведемо віншування-присвяту *Михайлові Федосійовичу Гетьманцю*, що має назву-уточнення, оформлене у вигляді конкретного побажання – *Хай квітне книжковий сад.* Наведемо текст присвяти: *У «Слові», гуморі і прозі / Всім добре знаний він митець. / І жанрам цим ще не кінець. / Бо в творчій бачиться дорозі / Михайло Федосійович Гетьманець.* У цьому тексті є кілька приміток-коментарів, що пояснюють окремі слова присвяти, зокрема зазначено, що М. Ф. Гетьманець – автор книги «Слово про Ігорів похід», що він писав гуморески й озвучував їх на зібраннях викладачів філологічного факультету і що він опублікував книгу спогадів «Про себе і про час». Ця інформація дає змогу зрозуміти перший рядок присвяти – *У «Слові», гуморі і прозі...*

В іншому посланні *Михайлові Федосійовичу Гетьманцю*, написаному російською мовою, також ідеться про досягнення ювіляра, порівн.: *Лихачев призвал нас снова / Изучать истоки «Слова». / Говорим мы Лихачеву: / «Есть открытия по «Слову».*

Інколи віншування оформлені від імені тієї особи, кому вони присвячені (використано форму першої особи), репрезентуючи прагнення цієї особи, але разом з тим сподівання того, хто віншує, тобто Сергія Івановича. Порівняймо присвяту *Лідії Андріївні Лисиченко.* Вона написана в час, коли Лідія Андріївна виконувала функції голови профкому, порівн.: *Піде, знаю, том за томом, / Як порву з отим профкомом. / Поки ж з ранку рвусь із дому, / Голова бо я профкому.*

У поетичних ego-текстах ученого, зрозуміло, удало використано лінгвістичну термінологію, зокрема і в одній з присвят *Лідії Андріївні Лисиченко*, де подано розгорнутий епіграф з її книги, порівн.: *Найбільш універсальною є концептуальна картина світу, пов'язана з усім континуумом знань людини про світ, і мовна картина світу як засіб експлікації цих знань.* Наведемо текст присвяти: *Студенти є і аспіранти, / Пошукачі і докторанти, / До щему віддані своїй / Улюбленій і молодій / Науці лінгвістичній. / В ній є* ***граматика*** *і* ***стиль****, / Їх не збагнути без зусиль, / Осмислить* ***сему*** *і* ***фонему****, / Ще й дисертацію на тему / В належний строк подать. / Пізнати все та ще й відразу / Нікому не вдалось ні разу. / Щоб успіх у науці мати, / Спочатку слід опанувати /* ***Мовну картину світу****.* У цьому разі автор удається до прийому актуалізації прецедентних ситуацій.

Зразок синкретичного жанру віншування-присвяти-наслідування демонструє текст *Лидие Андреевне Лисиченко.* Сергій Іванович наголошує, що це «подражание Ярославу Смелякову, у которого в стихотворении такого же названия есть слова: *В оконном стекле отражаясь, По миру идет не спеша Хорошая девочка Лида, Да чем же она хороша?*

Порівн. віншування-присвяту-наслідування С. І. Дорошенка: *Скажем всем мы не в обиду: / Хорошую девочку Лиду / Любим искренно и не тая, / И у всех на то причина своя. / Училась в школе на отлично, / На улице вела себя прилично, / Со всеми в ХГУ была дружна, / И двоечникам всем нужна. / Еще нужней для аспирантов / И рвущихся в науку докторатов. / Нужна на кафедре и в ректорате, / В кругу семьи и в деканате. / Приятен нам ее веселый нрав, / Унынья все свои поправ, / Живет и дружит с метким словом / На пенсии в статусе новом. / В этом вся ее открытая душа, / Вот чем Лида наша хороша.*

До ego-текстів відносять й афоризми. С. І. Дорошенко залишив у спадок зразки й цього жанру, що об'єднані темою «Сергій Іванович: до приїзду дружини з відпустки. Пережите». Його афоризми створені на основі переосмислення прецедентних текстів: і авторських – цитат, афоризмів, і фольклорних – системи паремій. Афоризми демонструють веселу вдачу їхнього автора, порівн.: *Человек создан для счастья, как муж для тоски без жены. Без жены не вытянешь и рыбки из холодильника. «Время – лучший судья», – подумал муж и пожалел, что без жены оно так долго тянется. Лучше жена дома, чем в санатории. Не все коту масленица, бывает и у жены отпуск.*

Те, що Сергій Іванович ставився до себе дещо іронічно, умів посміятися із себе, відтворено в його епіграмі: *В науке, чтоб упрочиться, / Пусть каждый сознает, / Не то читай, что хочется, / А то, что Дорошенко издает.* У цьому разі автор перефразовує О. М. Апухтіна. Є свідчення, що ці слова Сергій Іванович адресував своїм студентам.

Епіграми С. І. Дорошенко присвячував і своїм родичам (порівн.: *Валерію Андрійовичу Дудзенкові, племіннику: Певен: не маєш ти рації – / Доля у всіх своя є. / Відсутність же дисертації / Талану не сприяє*) та співробітникам (порівн.: *Наталії Мусіївні Дорошенко.* Ця присвята має розлогий епіграф, оформлений у вигляді діалогу, є указівка, що це з розмови студента з лаборантом: *– Чи є Наталія Мусіївна? – Вона тут, на факультеті. – А на*

кафедру зайде? – Ні. Вона на кафедру не заходить. Роздягається на першому поверсі, розмовляє по телефону, проводить заняття і йде додому, не заходячи на кафедру. Пропонуємо текст цієї епіграми: *Віримо, хоч це наївно: / Сподіваний настане час, / Коли Наталія Мусіївна / На кафедру зайде до нас*). Реагував Сергій Іванович і на поетичну творчість своїх колег. Удалою, як видається, є епіграма, присвячена *Вадиму Олександровичу Левіну* як автору вірша «Глупая лошадь». Сергій Іванович наводить текст цього вірша: *Лошадь купила четыре калоши – / Пару хороших и пару поплоше. / Если денек выдается погожий, / Лошадь гуляет в галошах хороших. / Стоит прос**ы**паться первой пороше – / Лошадь выходит в галошах поплоше. / Если же лужи по улице сплошь, / Лошадь гуляет совсем без галош. / Что же ты, лошадь, жалеешь галоши? / Разве здоровье тебе не дороже?*. А ось епіграма: *Вадим Лександрович, поэт, / Вас просим: дайте нам совет: / Какие нынче надевать галоши: / Что помоднее или те, что плоше?* Звертання *Вадим Лександрович* засвідчує наявність інтимізованих стосунків між автором й адресатом епіграми.

С. І. Дорошенко інколи підписує свої віншування, використовуючи ініціали свого імені та по батькові чи першу літеру прізвища, маніпулюючи звуко-буквами – *С. Д., С. І.*, жартома подає вказівку на свій рід, і графічно відтворює протяжну манеру вимови ключового означуваного слова (*Гетьманського*), порівн.: *С. Дорошенко – з Ге-е-е-тьманського роду* або наголошує на колективному характері вітання, подаючи розгорнутий підпис і творячи оказіоналізм-антропонім – *Давні прихильники до Вас, дорога наша Надіє Олексіївно, друзі – Васильєво-Дорошенки*.

Ідіостилю С. І. Дорошенка властива мовна гра, що моделюється, зокрема, і за допомогою обігрування орфоепічних норм. Текст розраховано на ерудовану, філологічно освічену мовну особистість, порівн: *Анатолию Александровичу Новикову: – По орфоэпии славянских языков, / Вы, Толя. Н**о**виков иль Новик**о**в? / – Хотел бы быть я, как Яз**ы**ков, / И откликаться на Нов**и**ков*. Ідеться про Анатолія Олександровича Н**о**вікова (професора Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка) і про Миколу Івановича Новік**о**ва – російського просвітника, письменника, журналіста, критика й книговидавця.

Обігрування омографів простежуємо й у посланні до *Емілії Абрамівни Обухової*: *Пример вы ищите омографа? / Спросите кафедрального фотографа: / «Мил**а** наша М**и**ла, / Всех вокруг пленила»*.

Вітаючи з ювілеями, днями народжень, С. І. Дорошенко використовує евфемізми на позначення віку, наприклад, маємо алюзію на назву твору «От двух до пяти», порівн.: *Твой возраст детский – семь и пять* (*Сумбату Тартатовичу Карельянцу*).

В *Олени Іванівни Ващенко*, якій присвячено одне з класичних віншувань С. І. Дорошенка, у середовищі друзів було жартівливе прізвисько ВАЩЕ (порівн. рос. «вообще») через подібність початкових звуків її прізвища (ВАЩ) з вимовою зазначеного слова. Це й використав автор присвяти. Порівн.: *Щастя, радості, любові! / Що бажати Вам іще? / В однім висловлю я слові: / Нас чаруйте й **Ва'ще.***

Креативність викладача-методиста виявилася в моделюванні присвяти лаборанту кафедри *Світлані Юріївні Домоскановій*, що оформлена за зразком завдання для студентів: *Дорогая наша Света, / Не болейте: все ведь это / Ни к чему ни нам, ни вам. / Шлите хворь ко всем (лешим, чертям).* ***Ненужное вычеркнуть.*** Зрозуміло, що, коли лаборант кафедри хворіє, простежується певний хаос, відсутність порядку.

Сергій Іванович маніпулює графікою, знаками пунктуації, використовуючи прийом *капіталізації* (порівн.: *... А причину причини всієї / Довела все ж ОЛЕНА для нас*), *три крапки* або *цифри* – для евфемізації (*И. К. Егоровой – к ... -летию со дня рождения* – замість указівки на вік; *Я скажу сьогодні всім: / Щоб дійти до 8 й 7, / Треба правді і добру служити – / Пам'ятатимуть дорослі й діти*), *жирний шрифт* – для виокремлення важливих смислових компонентів тексту, які потрібно дешифрувати (*Шеф навчив мене всьому: /* ***Про- і зіставляти.*** */ Я ж кажу тоді йому: / – Треба ж Бога мати. / Речення на* ***зі- і про-*** */ Легко поділяти, / Але треба ж зло й добро / Теж протиставляти. / Всі працюємо ми тут. / До науки всі ми схильні: / В інгліш це звучить, як good! / Не роздільні ми, а спільні*) та ін. Необізнаний читач не може зрозуміти ego-текст без спеціального роз'яснення: **зі** – речення зіставного значення; **про** – речення з протиставною семантикою.

Окремі присвяти С. І. Дорошенка мають характер апофегеми – стислого дотепного висловлювання, порівн. *Ользі Валентинівні Дженджелей*: *Рады мы, что в круг друзей / Влилась Ольга Дженджелей*.

Отже, ідіостиль ego-текстового простору С. І. Дорошенка має певну своєрідність, що стосується моделювання синкретичних мовленнєвих і мовно-літературних жанрів та вияву ідіостильових рис. С. І. Дорошенко у своїй лінгвокреативній поетичні діяльності реалізувався як білінгв.

Висновки

Здійснений аналіз дає змогу сформулювати широке лінгвістичне визначення поняття *ego-текст*. Очевидно, це персональний текст (дискурс), сконструйований лінгвокреативною діяльністю особистості, що твориться крізь призму власного *Я* й базується на діалозі (комунікації) з *Alter Ego*, *власною пам'яттю*, *Іншими* з актуалізацією при цьому *Alter Ego* та *власної пам'яті* й ґрунтується на особистому досвіді, що вироблений у контексті буття особистості у відповідній культурі в певний час і в певному просторі.

Функційне навантаження ego-текстів широке, оскільки ці тексти вербалізують персональні думки людини, акумулюють індивідуальний досвід, репрезентують оцінку, виконують функцію кореляції, тобто взаємодії окремої особистості з іншими людьми в суспільстві, емоційну, атракційну, експресивну та імпресивну чи апелятивну функції, а також функцію культурологічну – лінгвалізації довкілля та внутрішнього світу людини.

Типи ego-текстів залежать від типу мовної особистості їхнього творця, його багатоаспектного статусу, здатності репрезентувати персональний дискурс, типу жанрової реалізації з урахуванням характеру мовлення – побутового, розмовного чи мовно-літературного. Вони можуть мати й гібридний, синкретичний характер, що простежуємо в ego-текстах С. І. Дорошенка.

В ego-текстовому просторі С. І. Дорошенка домінує жанр віншування-побажання чи привітання як зичення людині найвищих благ для задоволення її потреб і привертання уваги до важливої для конкретної людини події, що пов'язана з її буттям, концентрації уваги на людській самості, возвеличення її.

Віншування виявляється в синкретизмі з іншими мовленнєвими й мовно-літературними жанрами, зокрема у віншуванні-привітанні, віншуванні-присвяті, віншуванні-посланні, віншуванні-наслідуванні, віншуванні-епіграмі, віншуванні-компліменті, віншуванні-афоризмі та ін.

Для ego-тексту С. І. Дорошенка характерний *високий рівень атракції* як вияв емоційно-позитивного ставлення до людей, *душевності*, що репрезентується у вербалізації теплоти, дружнього ставлення, любові, відкритості до інших людей, *духовності*, що відображає багатство внутрішнього світу, ерудицію, відповідні інтелектуальні й духовні запити, моральність, вияв інтелігентності. Отже, насамперед вербалізуються засоби вияву лінгвопрагматичних категорій оцінки та інтимізації з актуалізацією індивідуально-авторської орнаменталіки.

Ego-текстовий ідіостиль С. І. Дорошенка характеризується такими рисами, як наявність епіграфів, жартівлива тональність, мовна гра, функціювання лінгвістичних термінів, широка прецедентність з актуалізацією фольклорних, літературних, соціальних чи побутових фактів, інтертекстуальність, яка виявляється у використанні цитат, афористичних висловів, ідіом, що дає змогу більш виразно й стисло репрезентувати особу, явище чи подію.

У перспективі плануємо здійснити опис характерних мовленнєвих та мовно-літературних жанрів ego-текстового простору української лінгвокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бахтин М. М.** Проблема речевых жанров. *Эстетика словесного творчества*. Сост. С. Г. Бочаров. 2-е изд. Москва, 1986. С. 250–296. 2. **Диалектика текста:** в 2 т. Под ред. проф. А. И. Варшавской. СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. Т. 1. 328 с. 3. **Іванов В., Костенко Н.** Досвід контент-аналізу: моделі та практики : монографія. Київ, 2003. 200 с. 4. **Дорошенко С. І.** *Моя душа і серце з Вами*. За ред. Р. І. Черновол-Ткаченко. Харків, 2016. 39 с. 5. **З практики** слововживання. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/index2_az.htm (дата звернення: 19.02.2019). 6. **Карасик В. И.** О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*: сб. науч. тр. Волгоград, 2000. С. 5–20. 7. **Космеда Т. А.** Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич, 2012. 212 с. 8. **Михеев М. Ю.** Дневник как эго-текст (Россия, XIX–XX). Москва, 2007. 264 с. 9. **Седов К. Ф.** Психолингвистические аспекты изучения речевых жанров. *Жанры речи*: сб. научн. стат. Саратов, 2002. Вып. 3. С. 40–52. 10. **Словник** української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1; Т.11. 11. **Черновол-Ткаченко Р. І.** Переднє слово. С. І. Дорошенко. *Моя душа і серце з Вами*. 2016. С. 6. 12. **Jarosiński Z.** Proza dokumentu osobistego. *„Sporne postaci polskiej literatury współczesnej"*, praca zbiorowa pod red. Aliny Brodzkiej i Lidii Burskiej, Warszawa. 1998. S. 143–153. 13. **Kita M**. Polski dyskurs prywatności. *„Postscriptum Polonistyczne"*.

2013. Nr 1 (11). S. 93–103. 14. **Lubas-Bartoszyńska R.** Nowsze problemy teoretyczne pisania o sobie: przykład wypowiedzi autobiograficznych pisarzy polskich ostatnich dziesięcioleci. *Przestrzenie Teorii*. Nr 6. 2006. S. 51–67.

REFERENCES

1. **Baxtin, M. M.** (1986). Problema rechevyx zhanrov [The problem of speech genres]. S. G. Bocharov (Eds.), *E'stetika slovesnogo tvorchestva*, (pp. 250–296). Moskva: Iskusstvo [in Russian]. 2. **Varshavskaya, A. I.** (Ed.). (1999). Dialektika teksta [Text dialectics] (Vols. 1). SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta [in Russian]. 3. **Ivanov, V., & Kostenko, N.** (2003). Dosvid kontent-analizu: modeli ta praktyky [Content analysis experience: models and practices]. Kyiv: Tsentr vilnoi presy [in Ukrainian]. 4. **Doroshenko, S. I.** (2016). Moia dusha i sertse z Vamy [My soul and heart are with you]. R. I. Chernovol-Tkachenko (Ed.). Kharkiv: Planeta – Prynt [in Ukrainian]. 5. **Z praktyky** slovovzhyvannia [Case study of the word-use]. *kulturamovy. univ. kiev. ua*. Retrieved from http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/index2_az.htm [in Ukrainian]. **6. Karasik, V. I**. (2000). O tipax diskursa [On discourse types]. *Yazykovaya lichnost': institucional'nyj i personal'nyj diskurs,* (pp. 5–20). Volgograd: Peremena [in Russian]. 7. **Kosmeda, T. A.** (2012). Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori shchodennykovoho dyskursu [Ego and Alter Ego of Taras Shevchenko in the communicative space of the diary discourse]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian]. 8. **Mixeev, M. Yu**. (2007). Dnevnik kak e'go-tekst (Rossiya, XIX–XX) [Diary as an ego-text (Russia, XIX–XX)]. Moskva: Vodolej [in Russian]. 9. **Sedov, K. F.** (2002). Psixolingvisticheskie aspekty izucheniya rechevyx zhanrov [Psycholinguistic aspects of the study of speech genres]. *Zhanry rechi* (Vols. 1), (pp. 40–52). Saratov: Kolledzh [in Russian]. 10. **Bilodid, I. K.** (Ed.). (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1, 11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 11. **Chernovol-Tkachenko, R. I.** (2016). Perednie slovo [Foreword]. *Doroshenko S. I. Moia dusha i sertse z Vamy,* (p. 6) Kharkiv: Planeta – Prynt [in Ukrainian]. 12. **Jarosiński, Z. (1998)** Proza dokumentu osobistego [Prose of a personal document]. Alina Brodzkiej, Lidiia Burskiej (Eds.), *„Sporne postaci polskiej literatury współczesnej"*, (pp. 143–153). Warszawa [in Polish]. 13. **Kita, M**. (2013) Polski dyskurs prywatności [Polish privacy discourse]. *„Postscriptum Polonistyczne", 1 (11),* 93–103 [in Polish]. 14. **Lubas-Bartoszyńska, R.** (2006). Nowsze problemy teoretyczne pisania o sobie: przykład wypowiedzi autobiograficznych pisarzy polskich ostatnich dziesięcioleci [Current issues of the research of oneself: case study of Polish autobiographies of the last decadet]. *Przestrzenie Teorii. 6,* 51–67 [in Polish].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польща); 61-874 Poznan, Al. Niepodlegiońsci 4.

Tel. +3 80 50 516 82 11

E-mail: tkosmeda@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-8912-2888

Kosmeda Tetiana Anatoliivna – Doctor of Philology, Professor, Adam Mitskevych University. Al. Niepodlegiońsci 4, Poznan, 61-874, Poland.

Надійшла до редакції 28 лютого 2019 року

УДК 811.161.2

О. А. Олексенко

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЇ У СВІТЛІ НАУКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ С. І. ДОРОШЕНКА

Своєрідність дієприслівника як морфологічної одиниці мови породжувала й породжує наукові дискусії навколо нього, зокрема в полі неослабної уваги науковців перебуває визначення його частиномовної віднесеності. Мета статті – з'ясувати погляди професора С. І. Дорошенка на цей клас слів. Наукова розвідка виявила оригінальне бачення вченого синтаксичних, семантичних, морфологічних і дериваційних ознак дієприслівника, що дало підстави С. І. Дорошенку підтримати тих мовознавців, які висловилися за надання дієприслівнику статусу окремої частини мови.

Ключові слова: *дієприслівник, частина мови, гетерогенна класифікація частин мови, ознаки дієприслівника.*

Oleksenko O. A. Some Problems of Morphology in the Aspect of S. I. Doroshenko's Scientific Ideas. *The peculiarity of the diiepryslivnyk (participle) as a morphological unit of language generates scientific discussions, in particular, in the field of scientists' constant attention there is a definition of its part-language affiliation. Linguists in their approaches to determine the place of the diiepryslivnyk in the morphological system of the Ukrainian language are divided into three groups. The first one is made up of those who consider the adverb to be the hybrid adverbial-verbal category, which is one of the forms of the verb, but has the potential to adverbialize. The second group includes those researchers who consider the diiepryslivnyk as a separate, independent part of the language that has features as verb and adverb, and their own semantic and grammatical marks. The third approach, common to modern grammatists, which include diiepryslivnyk to adverbs, regards it as a verbal adverb, emphasizing the verbaid character of this class of words. The aim of the article is to elucidate the views of Professor Doroshenko on this class of words. Speaking about the lexical meaning of the adverb, the scientist argues that although it has an verbal basis, but the meaning does not correspond to the verb, because it is transformed in accordance with its syntactic function - the procedural circumstance, and this is the specificity of the semantics of the diiepryslivnyk. Scientific research revealed the scientist's original vision as for the syntactic, semantic, morphological and derivative features of the diiepryslivnyk, which gave the reason S. I. Doroshenko to support those linguists who speak in favor of giving the diiepryslivnyk the status of a separate part of speech.*

Key words: *diiepryslivnyk, part of speech, heterogeneous classification of parts of speech, features of the diiepryslivnyk.*

У науковому доробку С. І. Дорошенка, присвяченому питанням граматики, проблеми морфології займають не так багато місця, оскільки основна увага науковця зосереджувалася на синтаксисі. Однак дієприслівнику пощастило, напевне, через те, що його граматичні ознаки безпосередньо пов'язані з характером функціювання в реченні, морфологічні риси тісно переплетені з синтаксичними можливостями.

Розглянемо одну невеличку статтю професора «До питання про граматичний статус дієприслівника» (Дорошенко, 2009: 36 – 39), яка послужила відправною точкою, стала поштовхом для кількох досліджень його аспірантів.

Відомо, що мовознавці за своїми підходами до визначення місця дієприслівника в морфологічній системі мови поділяються на три групи.

© Олексенко О. А., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.03

Першу становлять ті, хто визнає дієприслівник гібридною прислівниково-дієслівною категорією, яка входить до числа форм дієслова, але має потенційну здатність до адвербіалізації. Цю ідею В. В. Виноградова, яка у свою чергу ґрунтується на поглядах О. Павловського, в україністиці підтримує В. М. Русанівський, А. П. Грищенко, В. О.Горпинич, О. О. Селіванова та ін. До другої групи належать ті дослідники, які вважають дієприслівник окремою, самостійною частиною мови, що має ознаки як дієслова і прислівника, так і свої власні семантико-граматичні орієнтири. Ця думка була висловлена О. М. Пєшковським, підтримана Д. М. Овсянико-Куликовським, а пізніше розвинута в працях В. В. Бабайцевої і Л. Д. Чеснокової, в українському мовознавстві вона підтримана С. І. Дорошенком і Л. К. Лисак. Третій підхід, поширений серед сучасних граматистів, має в основі концепцію В. О. Богородицького, який відносив дієприслівники до прислівників. І. Р. Вихованець, підкреслюючи вербоїдний характер цього класу слів, розглядає його як віддієслівний прислівник. Так само його класифікують К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, І. К. Кучеренко та їхні наукові послідовники.

Неузгодженість в оцінці морфологічної сутності дієприслівника породжує й неоднозначні погляди на його граматичні ознаки.

Погляди С. І. Дорошенка заґрунтовані на триєдиному гетерогенному підході до класифікації частин мови: своєрідності семантики класу слів (спільне категоріальне значення), особливих морфологічних ознаках (морфологічних категоріях), самостійній (оригінальній) синтаксичній функції, а також з урахуванням словотвірних особливостей дієприслівника.

Так, С. І. Дорошенко найперше акцентує увагу на особливій синтаксичній функції дієприслівника – обставині, зазначаючи, що дієслово, якщо вважати дієприслівник формою дієслова, по своїй суті не може виконувати функцію обставини. І саме синтаксичною залежністю дієприслівника від присудка чи іншого члена з ознаками процесуальності вчений пояснює можливості часової семантики дієприслівника: попередності, одночасності й наступності стосовно абсолютного часу предиката. Якщо фінітне дієслово має форму вираження часу, то дієприслівник такої форми не має, форми на -ЧИ, -ШИ не протиставляються як часові, оскільки не пов'язані з вираженням теперішнього, минулого й майбутнього граматичного часу. Учений таким чином висновковує, що дієприслівнику властивий відносний час як окрема мовна категорія, не тотожна граматичному часу. І цей висновок видається абсолютно логічним. «А оскільки дієприслівник не має граматичної категорії часу, то й не може виступати в предикативній функції, адже ця функція існує в нерозривній єдності двох граматичних категорій – часу і способу (Дорошенко, 2009: 37). Термін напівпредикативність, вживаний до синтаксичних можливостей дієприслівника, науковець вважає неприйнятним через непевність змісту.

Говорячи про лексичне значення дієприслівника, учений стверджує, що хоча він і має дієслівну основу, але значення не відповідає дієслівному, бо трансформується відповідно до його синтаксичної функції – процесуальної обставини, у цьому й полягає специфіка семантики дієприслівника.

С. І. Дорошенко не відкидає здатність дієприслівника мати категорію виду, стану, перехідності/неперехідності, проте їхні граматичні значення не становлять у дієприслівника граматичної опозиції, оскільки вони успадковані від твірного дієслова і є «відголоском семантики і морфологічної будови дієслова, від якого він утворився», а тому не можуть вважатися визначальними морфологічними рисами дієприслівника.

Єдине, що викликає в нас роздуми, так це категорія стану. Науковець зазначає, що «відмінність активного і пасивного станів завдячує словотворчим засобам» (Дорошенко, 2009: 38), тобто береться до уваги, власне, від зворотних чи незворотних дієслів утворено дієприслівник. Тобто С. І. Дорошенко, як і багато вчених, у поглядах на категорію стану виходить із того, що пасивний стан утворюється від перехідних дієслів за допомогою постфікса –СЯ і протиставлення зберігається саме в такій опозиції: перехідні дієслова активного стану – неперехідні з постфіксом –СЯ пасивного стану. Якщо навіть так вузько розуміти категорію стану (В. М. Русанівський, М. А. Жовтобрюх так само), а всі інші дієслова вважати позастановими, то на практиці не можна утворити жодного речення, де б дієприслівники мали ознаки пасивного стану, оскільки значення логічного суб'єкта і об'єкта, закладене в дієприслівник, і значення логічного суб'єкта і об'єкта фінітного дієслова мають збігатися *(Завдання виконуються студентами, записавши (чи записавшись) у зошит* – конструкція неправильна як і *Студенти виконують завдання, записавшись ними у зошит)*. Отже, дієприслівники ніколи не виражають пасивного стану, а тому без кореляції з ним не можна стверджувати і про існування в дієприслівниках активного стану. Швидше за все, С. І. Дорошенко мав на увазі успадковану не категорію стану, а семантику зворотності/незворотності дії.

Категорично проти був мовознавець і щодо віднесення дієприслівників до прислівників, вважаючи, що дієприслівники, на відміну від прислівників, здатні мати залежні слова, створюючи синтаксичні звороти. До того ж, на противагу прислівникам, дієприслівник передає процесуальну ознаку дії.

Учений стверджує, що дієприслівник – самостійна частина мови, бо 1) утворений від дієслівної основи і не втрачає ознак перехідності/неперехідності, виду, стану і властивості мати залежні слова; 2) має дериваційні особливості – суфікси -ЧИ, -ШИ, не пов'язані з розрізненням часу і виду; 3) дієприслівник наділений відносним часом; 4) у реченні дієприслівник виступає процесуальною обставиною, його семантика чітко не визначена; 5) дієприслівники утворюють разом із залежними словами синтаксичні звороти (на відміну від фінітних дієслів і прислівників).

Із таким поглядом С. І. Дорошенка можна погоджуватися чи не погоджуватися, але він заслуговує на повагу як погляд людини, наділеної глибиною наукової думки, здатністю мислити креативно, не боячись порушити стан спокою в лінгвістичній науці, прагнучи докопатися до найпотаємніших закутків граматики.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дорошенко С. І.** До питання про граматичний статус дієприслівника. Наукові простори: вибрані праці. Харків: «Нове слово», 2009. С. 36 – 39. 2. **Дорошенко С. І.** Одиничні дієприслівники і дієприслівникові звороти як елементи образної системи мови. Наукові простори: вибрані праці. Харків: «Нове слово», 2009. С. 168 – 171. 3. **Лисак Л. К.** Синтаксико-стилістичні функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови: Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2007. 4. **Олексенко О. А.** Дієприслівник у проекції категорії стану. Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2017. Вип. 46. С. 80 – 85.

REFERENCES

1. **Doroshenko, S. I.** (2009). Do pytannia pro gramatychnyi status diiepryslivnyka *[To the Grammatical Status of Diiepryslivnyk (Participle)]*. Kharkiv [in Ukrainian]. 2. **Doroshenko, S. I.** (2009). Odynychni diiepryslivnyky i diiepryslivnykovi zvoroty yak elemennty obraznoii systemy movy *[Diiepryslivnyks (Participles) and Diiepryslivnyk Phrases as Elements of a Figurative System of Language]*. Kharkiv [in Ukrainian]. 3. **Lysak, L. K.** (2007). Syntaksyko-stylistychni funktsii rechen z diiepryslivnykom u styliakh suchasnoi ukrainskoi movy *[Syntactic-Stylistic Functions of Sentences with an Diiepryslivnyk (Participle) in the Functional Styles of the Modern Ukrainian Language]*. Kharkiv [in Ukrainian]. 4. **Oleksenko, O. A.** (2017). *Diiepryslivnyk u proektsii kategorii stanu [Diiepryslivnyk (Participle) Viewed through the Category of Voice System]*. Kharkiv [in Ukrainian].

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel. +38 097 289 68 46

E-mail: oleksenkoolena@gmail.com

http://orcid.org/0000-0002-6541-8040

Oleksenko Olena Andriivna – PhD in Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 19 березня 2019 року

УДК 811.161.2’282.2 **А. А. Сагаровський**

І Я ТАМ БУВ ... (КІЛЬКА ШТРИХІВ ДО ДІАЛЕКТНОЇ КАРТИНИ СУМЩИНИ)

У статті йдеться про фонетичні риси північноукраїнської говірки села Дубовичі Кролевецького району Сумської області. Автор на значному фактичному матеріалі детально розглядає основоположні особливості вокалічної підсистеми: акання, голосні неоднорідного творення, позиційні вияви фонем, коментує факти, зіставляє їх з відповідними явищами сусідніх говірок, описаних відомим діалектологом С. І. Дорошенком. А. А. Сагаровський фіксує ознаки розвитку підсистеми, що полягають у нівеляції, утрачанні «екзотичних» північнодіалектних рис і вважає говірку за перехідну до південно-східного (слобожанського) типу.

Ключові слова: *акання, антропоніміка, вокалічна підсистема, говірка, дифтонгоїд, діалект, звук, мовлення, поліські говори, фонетична риса.*

Sagarovsyi A. A. And I was there … (a Few Examples of the Dialect Picture of the Sumy Region). *The article deals with the phonetic features of the northern Ukrainian subdialect of the village of Dubovichi, Krolevets District, Sumy Region. Before that, Serhiy Ivanovich Doroshenko described the dialectal features of Buryn and Putivl districts in a decent manner.The Ukrainian population from the territories of modern Sumy region and some neighboring ones actively participated in the settling of the present Belgorod and Voronezh regions of the Russian Federation, which is confirmed by both actual speaking characteristics and anthroponymy, the facts of which were also recorded by the author. The author tried to make a more complete, more objective picture of the natural speech of Sumy region, in particular the phonetic (vocal) of his subsystem, and to correlate some dialects of this territory with that or another language (northern or southeast).*

The author focuses on the peculiarities of the vocal subsystem in detail such as akanye, vowels of heterogeneous creation, positional phonemes, and comments on facts and compares them with the corresponding phenomena of neighboring subdialects described by the famous dialectologist S. I. Doroshenko. A. A. Sagarovsky records signs of the development of the subsystem consisting in leveling, losing the «exotic» northern dialect traits and considers the subdialect as a transition to the south-eastern (Slobodan) type.

Key words: *akanye, anthroponymy, vocal subsystem, dialect, subdialect, diphthongoid, sound, Polissian dialects, phonetic feature.*

Називаючи статтю саме так, хотів наголосити на тому, що і я досліджував мовлення Сумщини, але перед цим діалектні особливості Буринського й Путивльського районів достойним чином описав Сергій Іванович Дорошенко (Дорошенко, 2014). У заголовку використано традиційну жартівливо-іронічну кінцівку деяких народних (здебільшого) творів – казок, оповідок, яка певною мірою ставить під сумнів дієву участь оповідача, принаймні виявляє його вторинність («по бороді текло, а в рот не попадало»), але бути другим за таким дослідником, як Сергій Іванович, у конкретній ситуації не принизливо, а почесно.

Так склалося, що на Сумщині я був не раз... Усе почалося зі студентської діалектологічної практики далекого 1963 року в селі Дубовичі Кролевецького району. Був зачарований місцевою говіркою – несподіваною, «запашною», екзотичною (як на «центрального слобожанина»). І коли постало питання про дипломну роботу, не вагаючись обрав її опис (Сагаровський, 1966).

© Сагаровський А. А. І., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.04

Як на сьогодні, то можу сказати, що мовленнєву ситуацію на Сумщині знаю непогано, позаяк із різних приводів побував у кількох її районах (Білопільському, Краснопільському, Охтирському), говірку села Боромлі Тростянецького району описав за великим (3454 позиції) питальником до Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, був на дотичних територіях Харківщини й Чернігівщини, схожі говірні масиви описав на суміжній Бєлгородщині (Сагаровський, 1988).

До речі, у заселенні (й дозаселенні) місцевостей теперішніх Бєлгородської і Воронезької областей Російської Федерації активну участь брала українська людність із територій сучасної Сумщини й деяких сусідніх, що підтверджується як власне говірними особливостями, так і антропонімікою, факти якої зафіксовані і мною, і Г. Т. Солонською: Ахтирський, Бахмацький, Буринський, Бурлуцький, Буринцев, Водолагов, Глуховський, Глуховцев, Городнянський, Ізюмов, Ізюмський, Ізюмцев, Конотопський, Конотопцев, Куп'янський, Лебединський, Лебединцев, Ніженський, Ніженцев, Охтирець, Прилуцький, Сумський, Сумець, Тростянський, Харківець, Харківський (Солонская, 1967: 8).

Хотів би застерегти від можливого скепсису щодо надійності матеріалу *студентської* дипломної роботи тим, що почав здобувати фактаж дубовицької говірки під орудою вимогливого й ерудованого, відомого багатьом науковця А. О. Свашенко, після практики ще разів із п'ять їздив у Дубовичі, доповнюючи відомості за різноманітними питальниками, записуючи сотні метрів магнітофонної стрічки; а керувала виготовленням дослідження знаний діалектолог Г. Т. Солонська, не відмовляв у консультаціях і визначний лінгвіст М. Ф. Наконечний.

Отож, маючи свій надійний діалектальний фактаж, послуговуючись інформацією з монографії С. І. Дорошенка «Українські говірки Путивльського та Буринського районів Сумської області» (Дорошенко, 2014) спробую скласти повнішу, об'єктивнішу картину природного мовлення Сумщини, зокрема фонетичної (вокалічної) його підсистеми, і співвіднести деякі говірки цієї території з тим чи тим наріччям (північним чи південно-східним), підтвердити чи заперечити їхній перехідний статус.

Фонетику й морфологію говірок цієї й дотичних територій у різний час описали: О. Безкровний, Ю. Виноградський, В. Ганцов, Г. Денисевич, Ф. Жилко, О. Курило, П. Лисенко, Г. Ніколаєнко, П. Попов, І. Приймак, О. Синявський, Г. Солонська, Є. Тичина, Г. Філіппова, М. Халанський та інші науковці.

Предмет мого вивчення – с. Дубовичі (власне, говірка його) – це населений пункт, розташований на півночі Кролевецького району, що межує з Путивльським (об'єктом заінтересувань С. І. Дорошенка).

У говірці с. Дубовичі функціонує несистемне «**акання**»: *салда́т, ваґза́л, камо́д, патре́т, кампо́т, канду́хтер, манасти́р* (Сагаровський, 1966: 17), Сергій Іванович фіксує це явище у чотирьох пунктах (із обстежених 21): *рага́ч, каза́, вада́, хат'ат', важа́та, аве́с, кали́ска, адли́га, ахо́та, каго́* (Дорошенко, 2014: 21).

У дубовицькій говірці іменники середнього роду в називному відмінку мають закінчення –**[е]** (здебільшого): *пла́т'е, з'іл':е, нас'ін':е, ли́ст'е, кор'ін':е* (Сагаровський, 1966: 17), те ж відзначає й С. І. Дорошенко: *гал':е́, аза́д':е, кло́ч':е, знат':е́, п'ітп'і́ч':е, кам'і́н':е, полот':е́, вуга́л':е* (Дорошенко, 2014: 74).

Дубовичани, хоч і непослідовно, вимовляють у ненаголошеній позиції [е] на місці «е-носового»: *коло́дез', де́вет', па́мет', кленý; хо́дет', но́сет', л'ýбет', про́сет', ло́вет',* хоча під наголосом – **[а]**: *девйа́ти, дес'а́ти, кл'а́тва; спл'а́т', сид'а́т', хот'а́т', свист'а́т', крича́т'* (Сагаровський, 1966: 16), у путивльсько-буринських говірках: *хо́д'ат', ба́чат', ро́бл'ат', в'і́р'ат'* (Дорошенко, 2014: 115), проте у представників старшого віку: *па́мет', де́вет', ме́сец', гле́д'іт', деветна́ц:ет'* (Дорошенко, 2014: 67).

Загальновідомо, що поліські говірки характеризуються оригінальною закономірністю щодо рефлексації етимологічних голосних звуків (про «е-носовий» уже йшлося). Так, давній **[о]** у новозакритих складах, під наголосом у дубовицькій говірці старшою частиною мовлян реалізується висхідним лабіалізованим дифтонгоїдом передньо-середнього ряду [ʸи́]: *кʸи́н', вʸи́з, рʸи́ў, нʸи́ч, бʸи́л'ш, пʸи́д, вʸи́жки* (Сагаровський, 1966: 24). Молодь (навіть у 1963 - 1965 рр.) дифтонгоїд уже спрощувала, і фактично говірка давала матеріал усіх фаз перетворення на монофтонг: *вʸи́н – вин – ви̂н – в'ін* (Сагаровський, 1966: 25).

С. І. Дорошенко засвідчує більшу різноманітність цих голосних неоднорідного творення (як висхідних, так і спадних): *рʸо́г, карʸо́ў, касарʸо́ў, лʸо́й* (Дорошенко, 2014: 51); *тʸо́к, двʸо́р, вʸо́н, стʸо́л* (Дорошенко, 2014: 50); *кʸе́н', рʸе́ў, вʸе́з* (Дорошенко, 2014: 51), і, звичайно, немалий «набір» монофтонгів, як, очевидно, результат «опрощення» дифтонгоїдів (а колись, можливо, дифтонгів): *ослу́н, кун', стул, руг; вил, двир, риг* (Дорошенко, 2014: 52).

На місці «ятевого» звука дубівчани здебільшого вимовляють **[і]**: *сн'іг, сн'іги́, п'іса́к, б'і́лий, т'і́ло, д'і́ло* (Сагаровський, 1966: 22), хоча старші селяни використовують ще й епентетичний **[й]**, очевидно, як залишок колишнього дифтонга (дифтонгоїда): *бйі́лка, пйі́нка, невйі́стка, вйі́ра, вйі́тер, пйі́вен'* (Сагаровський, 1966: 23).

У путивльсько-буринських мовленнєвих утвореннях зафіксовано або те саме: *сл'і́д, д'і́д, т'і́ло, д'і́ти, р'і́чка, с'і́тка* (Дорошенко, 2014: 58); *вйі́хот', пйі́сн'а, вйі́д'ма, чоловйі́к, вйі́ра,* або (під наголосом) навіть спадні чи висхідні передньорядні дифтонгоїди: *кв'і́ᵉтка, нев'і́ᵉстка, сус'і́ᵉд, с'і́ᵉно, в галаві́ᵉ, на вайн'і́ᵉ; сⁱе́но, рⁿе́чка* (Дорошенко, 2014: 59).

Ще Сергій Іванович засвідчує фізично-артикуляційно вужчий і вищий характер **[и]**, надто в поєднанні з попередніми **[г]**, **[к]**, **[х]** і губними, що, до того ж, не сприяє взаємонаближенню у вимові ненаголошених **[и]** й **[е]**: *виⁱшн'а, миⁱчка, смиⁱчеш; воўкіᵘ, парубкіᵘ, пастухіᵘ, крапіᵘва́, бикіᵘ; пита́, кирпа́ти, збира́, близе́н'ко та ін.* (Дорошенко, 2014: 26).

Те ж маємо й у мовленні дубівчан: *лиⁱси, ниⁱтка, миⁱ, пиⁱлка, виⁱшн'а, пиⁱта́йу, виⁱде́лка; киⁱйоўск'і, сокиⁱра, киⁱда́т', гиⁱр'а, но́гиⁱ, хиⁱтри, му́хиⁱ; пита́, сид'а́т', вила́з'ат', вис'а́т', пил'а́т', брига́да* (Сагаровський, 1966: 26) й ін.

Розглянені вокалічні риси дубовицької (як і доброї третини буринських і путивльських) говірки, а саме: «акання», присутність голосних неоднорідного творення, залежність якісної й кількісної реалізації деяких фонем від наголошеності/ненаголошеності – загалом дають підстави віднести їх до лівобережнополіського (з деякими ознаками перехідності до південно-східного – слобожанського) типу.

Зрозуміло, що мовні й позамовні чинники провокують нівелювання й утрачання «екзотичних» рис, на що, до речі, вказував і дослідник сусідніх буринсько-путивльських говірок С. І. Дорошенко.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дорошенко С. І.** Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини: Діалектолог. Бюлетень. Київ: АНУРСР, 1962. Вип. 9. 2. **Дорошенко С. І.** Українські говірки Путивльського і Буринського районів Сумської області. Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Вид. Іванченко І. С., 2014. 228 с. 3. **Лисиченко Л. А.** Особливості говірок східних районів (Куп'янського і Дворічанського) Харківської області : дис.... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 1955. 4. **Сагаровський А. А**. Фонетическая и морфологическая системы украинских говоров Белгородской области РСФСР : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харьков, 1988. 177 с. 5. **Сагаровський А. А.** Фонетична і морфологічна системи говірки с. Дубовичі Кролевецького району Сумської області : дипломна робота [рукопис]. Харків, 1966. 152 с. 6. **Солонская Г. Т.** Украинские говоры Воронежской области : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харьков, 1967. 26 с. 7. **Солонская Г. Т**. Украинские говоры Воронежской области : дис канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 1967. 393 с.

REFERENCES

Doroshenko, S. I. (1962). Materialy do slovnyka dialektnoi leksyky Sumshchyny: Dialektoloh. Buleten. *[Materials to the dictionary of the dialect vocabulary of Sumy region: Dialectologist. Bulletin]*. Kyiv [in Ukrainian]. 2. **Doroshenko, S. I.** (2014). Ukrainski hovirky Putyvlskoho i Burynskoho raioniv Sumskoi oblasti *[Ukrainian dialects of the Putivl and Buryn districts of the Sumy region]. Kharkiv* [in Ukrainian]. 3. **Lysychenko, L. A.** (1955). Osoblyvosti hovirok skhidnykh raioniv (Kupianskoho I Dvorichanskoho) Kharkivskoi oblasti *[Features of the dialects of the eastern regions (Kupiansky and Dvorichanskyi) of the Kharkiv region]. Kharkiv* [in Ukrainian]. 4. **Sagarovskiy, A. A.** (1988). Foneticheskaia i morfologicheskaia sistemy ukrainskikh govorov Belgorodskoy oblasti RSFSR *[Phonetic and morphological systems of the Ukrainian dialects of the Belgorod region of Russian Federation]. Kharkov* [in *Russian*]. 5. **Saharovskyi, A.A.** (1966). Fonetychna i morfolohichna systemy hovirky s. Dubovychi Krolevetskoho raionu Sumskoi oblasti *[Phonetic and morphological systems of dialect in v. Dubovichi of the Krolevets district of the Sumy region]. Kharkiv* [in Ukrainian]. 6. **Solonskaia, G. T.** (1967). Ukrainskiye govory Voronezhskoy oblasti *[Ukrainian dialects of the Voronezh region]. Kharkov* [in *Russian*]. 7. **Solonskaia, G. T.** (1967). Ukrainskiye govory Voronezhskoy oblasti *[Ukrainian dialects of the Voronezh region]*. [Thesis for the Candidate Degree]. *Kharkov* [in *Russian*].

Сагаровський Анатолій Ананійович – кандидат філологічних наук; вул. Гвардійців-Широнінців, 63, кв. 140, Харків, 61135, Україна.

Tel.: +38-0978023956; 066310411

E-mail: svetlanavinogradova39@gmail.com

Sagarovskyi Anatolii Ananiiovych – PhD in Philology; Hvardiitsiv-Shyronintsiv Str., 63, ap. 140, Kharkiv, 61135, Ukraine.

Надійшла до редакції 07 березня 2019 року

УДК 811.161.2'0''19/20'' **Н. М. Чернушенко**

ЛІНГВІСТИЧНА ШКОЛА ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА С. І. ДОРОШЕНКА

Стаття присвячена 95-літньому ювілею доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Сергія Івановича Дорошенка (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди), містить інформацію про лінгвістичну школу видатного педагога та філолога, зокрема окреслено основні напрямки дослідницької діяльності С. І. Дорошенка та його учнів в царині національного мовознавства та лінгводидактики кін. XX – поч. XXI століття. У роботі подано огляд дисертаційних досліджень аспірантів видатного мовознавця, де коротко репрезентовано основні напрацювання в галузях лінгвістики та лінгводидактики. Сергій Іванович – видатний учений-україніст, який понад 65 років свого життя присвятив науково-педагогічній діяльності у вищій школі. Його праці із сучасної української мови і культури та методики її викладання відомі в усій Україні й за її межами. Його наукові учні й послідовники працюють у різних регіонах України, Європи, США. Своєю невтомною працею, життєлюбством, доброю вдачею наш Учитель зігрівав серця всім, хто з ним спілкувався, щедро віддавав свої знання колегам і студентам, відкривав золоту браму в дивовижний світ мовознавства. Він завжди випромінював позитивний заряд, іскорки гумору, перлинки мовних скарбів.

Ключові слова: *лінгвістична школа, Дорошенко, учитель, наставник, мовознавство, стилістика, граматика, синтаксис, складні речення, безсполучникові складні речення, предикативні одиниці, методика викладання філологічних дисциплін.*

Chernushenko Nina. Linguistic school of doctor of philological sciences, professor Sergiy Doroshenko. *The article is dedicated to the 95th anniversary of doctor of philological sciences, professor, honored scientist and technician of Ukraine, Sergiy Doroshenko (Kharkiv State Pedagogic University named after Grygoriy Skovoroda), contains the information about linguistic school of the prominent teacher and philologist, the main points of his and his students' research in the field of linguistics and linguodidactics at the end of XX – beginning of XXI century. The paper gives an overview of the dissertation researches of post-graduate students of the outstanding linguist, where the main findings in the branches of linguistics and linguodidactics are briefly represented..Sergiy Ivanovich is a prominent Ukrainian scholar, who has dedicated more than 65 years of his life to scientific and pedagogical activity at high school. His works on contemporary Ukrainian language, culture and teaching methods are well-known across Ukraine and abroad. His scientific students and followers work in different regions of Ukraine, Europe, and the USA. Through his tireless work, love to life, good temper our Teacher warmed the hearts of all who talked to him, generously gave his knowledge to colleagues and students, opened the golden gate into the wonderful world of linguistics. He has always radiated a positive charge, sparkles of humor, and pearls of language treasures.*

Key words: *linguistic school, Doroshenko, teacher, mentor, linguistics, stylistics, grammar, syntax, complex sentences, conjunctionless complex sentences, predicative units, philological disciplines teaching methods.*

Лінгвістична школа професора С. І Дорошенка почала формуватися на початку 80-х років минулого століття. Ідеї в царині стилістики, граматики, лінгвостилістики зазнали еволюції в наукових дослідженнях його учнів, що й зумовило формування наукової школи відомого мовознавця не лише в Україні, а й у далекому зарубіжжі. Після успішного захисту докторської дисертації «Безсполучникові складні речення в сучасній українській мові»

© Чернушенко Н. М., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.05

Сергій Іванович очолював кафедру методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі в Харківському державному педагогічному інституті імені Г. С. Сковороди, де і працювала викладачем української мови *Гамова Ганна Іванівна*. Саме вона стала першою аспіранткою С. І. Дорошенка зі спеціальності «українська мова». Тему дисертаційного дослідження було обрано як поглиблення проблеми, над якою працювала кафедра української мови, а саме із синтаксису складного та простого речення в сучасній українській мові. У роботі розглядалися способи вираження мети на різних синтаксичних рівнях. Дисертаційна робота була успішно завершена і захищена в 1989 році в спеціалізованій раді Харківського державного університету (Нині ХНУ ім. В. Н. Каразіна). Оскільки в той час нормативною базою ВАК було визначено, що всі дисертаційні роботи виконувались російською мовою, то тема теж затверджувалась російською мовою: «Синтаксическое выражение цели в современном украинском литературном языке». У роботі Г. І. Гамової представлені в найбільш повному висвітленні засоби оформлення цільових відношень у простому, складному реченнях і в надфразних єдностях (складних синтаксичних цілих) сучасної української мови як самостійні мікросистеми. У результаті проведених на широкому фактичному матеріалі спостережень Ганна Іванівна підтвердила теоретичне положення про взаємозв'язок компонентів різних мовних рівнів: лексичного і граматичного. Разом із тим розширено реєстр прислівників мети, розкрито специфіку створення обставин мети з використанням дієприслівникового звороту, збільшено перелік складених прийменників і сполучників, використовуваних для оформлення цільових структур; засвідчено, що у визначенні обставини мети слід спиратися на семантику компонента вираження цілі (опорні слова й лексеми із цільовою семантикою). Крім того, виявлено ознаки нейтралізації синкретизму в іменниково-співвідносних формах у залежності від дієслова, іменника та наявності / відсутності просторового чи об'єктного компонента; доведено неправомірність визнання того, що обставина мети перебуває в залежності від дієслів із семантикою руху: у ролі опорного слова щодо мети виступають різні форми дієслів, слова категорії стану й прикметники. Аргументовано доведено, що розташування головної й підрядної частин в реченнях мети не може визнаватися вільним, виявлені позиційні обмеження цього. Фіксований порядок розташування предикативних одиниць у безсполучникових складних реченнях, заснований на часово-способовому вираженні предикатів, є свідченням самостійності безсполучникових складних конструкцій із цільовою семантикою як виду складних конструкцій, а не безсполучникового різновиду складнопідрядних речень мети. Представлені в дослідженні спостереження й висновки довели, що описані способи вираження мети не становлять закритої системи, а розширення граматичних засобів вираження мети репрезентують процес ускладнення системи оформлення цільового значення в межах синтаксичної мікросистеми (Гамова, 1989).

Г. І. Гамова більше 20 років працювала на кафедрі, яку свого часу заснував професор С. І. Дорошенко на факультеті початкового навчання. А з 2002

по 2005 рік була завідувачем кафедри теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі. Зараз Ганна Іванівна працює професором на кафедрі української мови в Харківському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президентові України та продовжує традиції свого видатного Учителя.

У 1984 році до наукової школи С. І. Дорошенка приєдналася викладач Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка *Алексеюк Марія Йосипівна*. Вона стала пошукачкою кафедри української мови ХДПІ імені Г. С. Сковороди. Свою дисертацію «Предикативные наименования лиц в современном украинском языке» присвятила вивченню раніше не досліджуваного в лінгвістичній україністиці питання предикативного найменування осіб. Для дослідження специфіки будови й функціювання предикативних одиниць було залучено тексти різних стилів сучасної мови, у результаті їхнього аналізу було виявлено й схарактеризовано основні ознаки компонентів предикативного найменування осіб; установлено конкретний набір структурних моделей таких найменувань осіб. Вивчення предикативних найменувань осіб здійснювалося з урахуванням розрізнення понять «мова» і «мовлення». Дослідження предикативних найменувань осіб на матеріалі кодифікованої літературної мови й усного розмовного мовлення дозволило виявити не лише компенсаторні властивості синтаксичних найменувань, але й значно більші, ніж у лексичних найменувань, парадигматичні, синтагматичні, стилістичні можливості. Значущість дослідження в тому, що його спостереження й висновки можуть бути використані, по-перше, у подальшому вивченні загальних закономірностей і тенденцій розвитку номінативної системи української мови взагалі, і питань синтаксичної номінації зокрема; по-друге, у розкритті особливостей слова і словосполучення як засобу номінації в порівнянні із синтаксичними найменуваннями (Алексеюк, 1988).

Наступною аспіранткою Сергія Івановича стала викладачка кафедри англійської мови нашого вишу *Степул Оксана Леонідівна*. Тема її роботи була логічним продовженням проблеми, над якою працював професор Дорошенко, а саме «Безсполучникові складні речення із значенням зіставності і протиставності в українській мові» (1992 р.). Дисертаційне дослідження стало першим в україністиці монографічним вивченням безсполучникових складних речень зі значенням зіставності й протиставності. Унаслідок проведеного пошуку й на підставі врахування семантичного розрізнення понять зіставності / протиставності визначено їхню нетотожність і взаємну непідпорядкованість, на основі чого обґрунтовано самостійність розглядуваних у дисертації видів безсполучникових складних конструкцій. Було доведено правомірність вилучення безсполучникових складних речень із значенням зіставності / протиставності з розряду речень однорідного (однотипного) складу, до яких, крім них (за класифікацією М. С. Поспєлова) належать речення перелічувальної семантики. Перелічуваність базується на семантично однорідному відношенні предикативних частин. Зіставність / протиставність не становлять переліку, тому не можуть бути віднесені до цього

розряду речень. Вони не припускають розширення будови. Це означає, що їм властива закритість структури, тим часом, як речення переліку характеризуються відкритістю структури.

Цінність висновків і спостережень, представлених у роботі, передусім полягає в тому, що в ній уперше в україністиці репрезентовано узагальнені дані семантичного й граматичного розгляду понять зіставності й протиставності; проаналізовано будову безсполучникових складних зіставних і протиставних речень із застосуванням понять закритості / відкритості структур, на основі чого виявлено властиві їм специфічні риси; подано класифікацію їхніх різновидів і з'ясовано стилістичне функціонування кожного з них. Теоретично обґрунтоване положення про правомірність вилучення безсполучникових складних речень із значенням зіставності й протиставності з розряду структур однорідного (однотипного) складу є вагомим поштовхом для перегляду поширеної сьогодні у вишівських і шкільних підручниках класифікації безсполучникових складних речень, яка не відбиває справжній стан синтаксичної системи української мови (Степул, 1992). Цю роботу Оксана Леонідівна захистила в новій раді ХДПІ імені Г. С. Сковороди в 1992 році, вона була написана українською мовою. Зараз Оксана Леонідівна разом із родиною проживає в місті Денвері, штат Колорадо (США), займається перекладацькою діяльністю та надає мовні консультації з різних мов своїм співвітчизникам.

Із 1991 року викладачка кафедри англійської мови педагогічного інституту *Глотова Олена Василівна* почала працювати над дисертацією «Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причиновості в сучасній українській літературній мові». Дослідження було здійснене із застосуванням функціонального підходу до аналізу категорії причиновості як процесу відображення взаємозв'язку й взаємозумовленості процесів і явищ об'єктивної дійсності. Такий підхід був новим не тільки для україністики, а й для всього східнослов'янського мовознавства й дозволив у функціональному плані розглянути весь комплекс реалізації причинових відношень в одиницях різного ступеня складності в простому й складному реченні та поставити питання про встановлення ієрархії синтаксичних одиниць, які формують причиновість. Результативність роботи визначається одержанням додаткових даних для розв'язання важливих проблем теорії функціонального синтаксису, а саме: для розмежування семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних функцій синтаксичних одиниць, що виражають причиновість, зокрема, серед набору синтаксичних одиниць причини виділено граматичні, граматизовані й неграматизовані структури. Разом з тим з'ясування рис функціонально-семантичного поля причиновості уможливило виявлення всього ланцюга взаємопов'язаних різнорівневих засобів категорії причиновості. У ході дослідження доведено також, що стилістична диференціація мови як одного із проявів еволюції мовної системи в цілому зумовлюється дією екстралінвальних факторів, потребами в розвитку семантичної структури мови. Представлене в роботі ієрархічне групування мовних засобів причиновості слугує моделлю для зіставного і типологічного опису причиновості

у споріднених мовах. Своє дослідження Олена Василівна успішно захистила в 1994 році (Глотова, 1994). Учениця Сергія Івановича тривалий час очолювала кафедру практики англійського усного та писемного мовлення на факультеті іноземної філології ХНПУ імені Г. С. Сковороди, на якій працює й зараз.

На початку 90-х років при кафедрі методики викладання філологічних дисциплін нашого університету, яку заснував С. І. Дорошенко, було відкрито аспірантуру зі спеціальності «методика викладання української мови». Однією з перших аспіранток із цієї спеціальності стала директор середньої школи № 23 м. Харкова *Черновол-Ткаченко Раїса Іванівна*. Її робота присвячена формуванню орфографічної грамотності з української мови в російськомовних першокласників. У дисертації розроблена система формування орфографічних й орфоепічних умінь і навичок української мови в російськомовних учнів початкової школи. У результаті проведеного експерименту доведено, що ефективне розв'язання проблеми формування орфографічних навичок у російськомовних першокласників, які вивчають українську мову як першу, має, по-перше, спиратися на навчальну програму, яка передбачає вивчення відомостей з фонетики, орфоепії й орфографії паралельно з опрацюванням інших розділів курсу української мови, а, по-друге, формувати орфографічні навички здійснювати не шляхом заучування розрізнених правил, а на ґрунті засвоєння фонетичних знань і орфоепічних умінь, тобто через усвідомлене освоєння правописних норм на основі правильної літературної вимови. Крім того, в роботі поставлено питання про правомірність уведення в навчальний процес поряд із освоєнням орфограм, що ґрунтуються на літературній вимові, роботи з орфограмами, розпізнавальні ознаки яких зумовлені усним мовленням російськомовних учнів. Наведені дані засвідчили позитивні результати застосування експериментальної методики навчання першокласників (Черновол-Ткаченко, 1995). Ця робота, якою з натхненням керував С. І. Дорошенко, була захищена в Києві в Інституті педагогіки АПН України в 1995 році. Після захисту кандидатської дисертації Раїса Іванівна перейшла працювати до ХДПУ імені Г. С. Сковороди в Інститут післядипломної освіти, який нині очолює. Керує роботою аспірантів, має велику кількість наукових публікацій з менеджменту освіти та педагогіки.

Розширюючи проблематику методики викладання української мови в початковій школі, аспірантка з ПДПІ ім. В. Г. Короленка *Олійник Світлана Петрівна* працювала над роботою «Осмислене письмо за зразком як засіб формування правописних навичок у першокласників». Узагальнення й висновки дисертаційного дослідження, здійснені на основі проведеного експерименту, дозволили визнати правомірність і доцільність уведення в систему навчання грамоти осмисленого письма за зразком як початкового етапу в розвитку орфографічних і пунктуаційних дій молодших школярів і як засобу формування в них правописних навичок. Застосування осмисленого письма за зразком здійснюється паралельно з роботою над каліграфією й бере свій початок зі списування складів і слів, передбаченого зошитами з

друкованою основою. Його мета – задовольнити потребу в активізації орфографічних і пунктуаційних дій, виробленні навичок правописної пильності з перших кроків виконання письмових вправ, побудованих на списуванні слів, словосполучень, речень і тексту. Специфіка методики полягає в тому, що навички грамотного письма формуються без заучування орфографічних та пунктуаційних правил. Розкриття лінгвістичної природи орфографічних явищ з урахуванням графіки української мови зумовило потребу введення узагальненого поняття орфограми на етапі навчання грамоти, а також окремих правил уживання розділових знаків. Практично досягти цього можна лише за умови вироблення навичок виконання послідовних вимог до ознайомлення із зразком, який підлягає списуванню. Розроблена методика ґрунтується на засадах психологічних теорій про засвоєння знань і вироблення навичок у процесі активної діяльності, поетапне формування розумових дій, урахування вікових й індивідуальних особливостей школярів (Олійник, 1995). Ця дисертація також була успішно завершена й захищена в 1995 році в м. Києві в Інституті педагогіки АПН України. Після закінчення аспірантури в Харкові Світлана Петрівна повернулася до Полтави, де й зараз працює в педагогічному університеті на посаді заступника декана з виховної роботи.

Вихованкою школи С. І. Дорошенка стала авторка цієї статті (*Ніна Миколаївна Чернушенко*). Із Сергієм Івановичем я познайомилась у 1979 році, коли стала студенткою філологічного факультету ХДПІ імені Г. С. Сковороди (відділення української мови та літератури). На першому курсі мій майбутній науковий керівник викладав вступ до мовознавства. Пізніше, після закінчення інституту і 4-х років роботи у школі (в 1988 році), Сергій Іванович запросив мене на посаду викладача української мови на кафедру методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі. Це було почесне й відповідальне доручення. Пропрацювавши кілька років на факультеті початкового навчання під керівництвом вельмишановного професора, я з радістю в 1991-му році приєдналась до аспірантів кафедри української мови. Черговою вершиною в житті, яку треба було подолати, стала дисертація на тему «Безсполучникові умовно-наслідкові речення в функціонально-синтаксичному аспекті». Тему дисертації обирав Сергій Іванович, оскільки було зрозуміло, що авторитетна думка шановного професора є найвагомішою.

Значущість дисертаційного дослідження, створеного під керівництвом відомого мовознавця, визначається тим, що в ньому вперше в синтаксичній науці східнослов'янських мов здійснена спроба дати різнобічний аналіз усіх різновидів умовно-наслідкових безсполучникових складних речень. У роботі був застосований новий підхід до вивчення названого виду складних структур: вони аналізуються в семантико-синтаксичному, формально-синтаксичному й функціональному планах, що служить обґрунтуванням реченнєвого, а не текстового характеру умовно-наслідкових безсполучникових складних структур як комунікативних одиниць мови. І цей новаторський підхід був можливим лише за підтримки мого наукового керівника. За семантико-синтаксичними ознаками аналізовані складні конструкції

поділяються на потенційно-умовні й ірреально-умовні речення. Модальне розрізнення цих структур визначає форма предиката зумовленої частини. Новим є обґрунтування здатності дієслівної форми умовного способу, яка в ролі предиката зумовлюючої предикативної частини співвідноситься в зумовленій із формами умовного способу (чи інфінітивом з *би (б))* або майбутнього часу, бути граматичним показником підрядного зв'язку. Виявлення нових ознак граматичної природи форми умовного способу, завдяки яким реалізується граматичний зв'язок підрядності в окремих моделях умовно-наслідкових безсполучникових складних реченнях, розширює наукове розуміння безсполучниковості. Практичне значення дослідження визначається передусім повним описом цього виду складних безсполучникових конструкцій, а також значним фактичним матеріалом, дібраним з різних стилів української мови, джерел української усної народної творчості. Робота була завершена й успішно захищена в червні 1995 року (Чернушенко, 1995). Відчуваючи постійну підтримку з боку видатного вченого й наставника, я розпочала працювати над докторською дисертацією, яка присвячена експресивним одиницям синтаксису в художній літературі ХХ століття, закінчила докторантуру й нині продовжую працювати на кафедрі, засновником якої був наш дорогий Сергій Іванович. До джерел лінгвістичної школи нашого Учителя долучилася й моя аспірантка Лелюк Олена Олександрівна, яка у своїй роботі дослідила стилістику й прагматику синтаксичних конструкцій із підрядним компонентом причини в українській художній прозі 90-х років ХХ – початку ХХІ століття (Лелюк, 2018).

Із 1949 року С. І. Дорошенко тривалий час працював викладачем, а пізніше проректором в Сумському державному педагогічному інституті імені А. С. Макаренка, а тому не дивно, що до когорти аспірантів долучилися й викладачі цього вишу. *Беценко Тетяна Петрівна* обрала об'єктом свого дослідження структуру й поетичну функцію атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників (1999 р.). Дослідження теми було здійснене в межах синтаксичної стилістики й присвячене висвітленню однієї з маловивчених у лінгвістичній україністиці проблем: аналізові мінімальних синтаксичних конструкцій — атрибутивних словосполучень типу «прикметник + іменник» – у віршовій мові, зокрема в поетичних текстах шістдесятників М. Вінграновського, П. Засенка, Л. Костенко, Д. Павличка, В. Симоненка, В. Стуса. Аналіз атрибутивних синтаксичних одиниць у поезіях шістдесятників диктувалося прагненням пізнати специфіку одного із жанрів художньої літератури – поезії, де сконденсованість висловлення потребує пошуків у компонентах словосполучення яскравих семантичних граней для оформлення задуму, виявлення естетичних функцій мови, спостереження над якою становить одне із завдань сучасної лінгвістики. У коло досліджуваних питань входить спостереження за особливостями функціонування іменників і прикметників як складників атрибутивного словосполучення, встановлення ролі кожного з компонентів у творенні художніх образів поетами-шістдесятниками, виявлення синтаксичних новотворів за існуючою в українській мові моделлю «прикметник + іменник». Зокрема доведено, що чим більше

відмінного в сполучуваних словах, тим яскравіший образ, заснований на метафоричних чи метонімічних зв'язках (Беценко, 1999). Тетяна Петрівна захистила докторську дисертацію, здобула звання професора й зараз працює на кафедрі української мови та літератури в СДПУ імені А. С. Макаренка.

Загревський Євген Іванович – випускник українського мовно-літературного факультету, розпочав свою педагогічну діяльність у школі, а згодом був запрошений на посаду викладача кафедри української мови. Молодий науковець виявив бажання займатися дослідженням безсполучникових речень. Згодом був обраний і предмет дослідження, а саме безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові (1999 р.). Дисертаційне дослідження репрезентує першу в українському мовознавстві монографічну спробу вивчення семантико-синтаксичних особливостей пояснювальних відношень у структурі безсполучникових речень, що мало своїм наслідком повний опис цього виду безсполучникових складних речень на основі фактичного матеріалу, дібраного з різних стилів української мови.

У дисертації визначено зміст «пояснення» стосовно безсполучникових конструкцій; усебічно розкрито особливості структурної організації їх окремих різновидів, що дозволило уточнити класифікацію безсполучникових пояснювальних речень, зокрема запропоновано нову класифікацію пояснювальних безсполучникових складних речень, доповнено й уточнено твердження І. Р. Вихованця про наявність підрядного зв'язку між предикативними частинами окремих різновидів безсполучникових складних структур з пояснювальним компонентом; на основі підрахунків доведено широке їх функціювання в різних сферах української мови як засобу усного й писемного спілкування, що має сприяти розв'язанню ряду важливих проблем безсполучниковості. На основі здійсненого аналізу семантичної й граматичної співвіднесеності досліджуваних і сполучникових конструкцій констатовано, що речення обох типів виявляють як спільні, так і специфічні риси граматичності. Проведено дослідження поширеності й частотності безсполучникових складних речень з пояснювальними відношеннями компонентів у стилях мови й доведено їхнє широке функціонування в різних сферах використання сучасної української мови (Загревський, 1999). Євген Іванович тривалий час займався викладацькою роботою, а згодом став науковим співробітником проекту «Інтелект України».

Кринська Наталія Володимирівна працювала над дисертацією «Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні в книжних стилях сучасної української мови», яку успішно захистила в 2001 році. Роботу визначає те, що в ній уперше в лінгвістичній україністиці здійснено цілісний аналіз синтаксичної категорії наслідку в її формально-змістовій єдності на рівні складного речення; виявлено граматичні й семантичні засоби передачі наслідку в складних реченнях різних типів (складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових); уточнені характеристичні (структурні й стилістичні) особливості безсполучникових складних речень з наслідковим компонентом.

Теоретична цінність праці полягає в одержанні нових даних про граматичні й семантичні засоби оформлення відношення причини й наслідку в різних структурах складних речень, що розширює наукову характеристику складних речень з компонентом наслідку й відкриває перспективу їх подальшого вивчення. Крім того, обґрунтовано наявність у сучасній українській літературній мові новостворених підрядних наслідкових сполучників *внаслідок чого, в результаті чого, від чого, завдяки чому, через що,* поширених у книжних стилях як засобів поєднання предикативних частин складнопідрядних речень наслідку, і слів та прийменниково-займенникових сполук *тому, значить, звідси, отже, в результаті, внаслідок, таким чином, в результаті цього, внаслідок цього, завдяки цьому, через це (те), від цього (того),* які в межах складносурядних і безсполучникових речень функціонують як експлікатори наслідку, активне використання новотворів відбиває одну з важливих тенденцій у розвитку мови – прагнення до розщеплення засобів чіткої й однозначної передачі причиново-наслідкового відношення в системі складних речень української мови (Кринська, 2001). Наталія Володимирівна до Дня народження нашого Учителя видала монографію «Структурно-семантичний синтаксис: складні речення з компонентом наслідку», підготовлену у співавторстві із ним.

Мясоєдова Світлана Вадимівна обрала тему для дисертації «Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови» (2001 р.) У дисертації вперше в українському мовознавстві на широкому фактичному матеріалі здійснено системний аналіз непрямих спонукальних висловлювань із урахуванням їхніх структурно-граматичних, лексико-семантичних і комунікативно-прагматичних особливостей; установлено семантичні й прагматичні критерії розрізнення відтінків спонукального значення; виявлено диференційні ознаки основних його різновидів; описано мовний механізм імпліцитного вираження спонукання, а також зв'язок імпліцитних спонукальних висловлень із контекстом і конситуацією. Дослідження визначається висновками й узагальненнями, що сприяють глибшому пізнанню категорійних особливостей української мови, доповнюють учення про типи речень за цілеспрямованістю положень про непрямі способи вираження спонукання у структурі висловлень української мови й слугуватимуть подальшому осмисленню певних теоретичних питань функціонального синтаксису, семантики й стилістики. Разом з тим у роботі репрезентовано повний опис засобів вираження непрямого спонукання у висловленнях української мови; визначено чинники формування й критерії розрізнення його окремих різновидів, які не тільки забезпечують процес мовної комунікації, а й визначають його естетичну цінність; доведено, що непрямі спонукальні висловлення становлять виразний засіб вираження категорії спонукання, який відповідає різноманітним комунікативним завданням, зокрема вираженню спонукання не в прямий спосіб, тобто без залучення дієслівних форм імператива, уможливлює збільшення іллокутивної сили висловлення (Мясоєдова, 2001). Світлана Вадимівна працює доцентом кафедри іноземних мов № 3 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в м. Харкові.

Тєлєжкіна Олеся Олександрівна – випускниця Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Після завершення навчання в інституті кілька років працювала в гімназії м. Сум, а потім викладачем кафедри української мови та зарубіжної літератури СДУ. Спочатку Олеся Олександрівна була пошукачкою на кафедрі української мови ХДПУ імені Г. С. Сковороди, а потім вступила до аспірантури. Тема дисертації продовжила традиції школи професора С. І. Дорошенка, вона присвячена безсполучниковим складним реченням з компонентом обґрунтування й була захищена в 2002 році. Ця дисертація є першим в синтаксичній науці монографічним дослідженням безсполучникових складних речень з відношенням обґрунтування між предикативними компонентами. У роботі вперше сформульовані ознаки безсполучникових складних речень із компонентом обґрунтування як окремого виду синтаксичних одиниць у системі складних безсполучникових конструкцій із відношенням детермінації; розкрито зміст поняття «обґрунтування» в застосуванні до безсполучникових складних речень; запропоновано нові підходи до їхньої класифікації. Зокрема, доповнено й конкретизовано класифікацію безсполучникових структур різнофункціонального типу, яка ґрунтується, по-перше, на врахуванні семантико-граматичного оформлення першої частини у ній репрезентовано факт, подію, явище, і, по-друге, на смисловому наповненні всієї єдності. Здійснений аналіз дозволив констатувати, що саме розміщення предикативних частин визначає структурно-семантичну специфіку цього виду безсполучникових речень, за якою друга частина виконує обґрунтовувальну функцію: функцію вираження аргумента, підстави, мотиву, причини, того, про що йдеться в першому компоненті (Тєлєжкіна, 2002). Олеся Олександрівна видала монографію з теми свого дослідження. Зараз викладає українську мову за фахом студентам Національного фармацевтичного університету в м. Харкові та працює над докторською дисертацією «Мова української поезії другої половини XX – початку XXI століття».

Сергій Іванович Дорошенко завжди пишався своїм докторантом *Андрієм Івановичем Даниленком*, який працює на посаді професора в університеті «Пейс» у Нью-Йорку. У наукових колах він відомий як автор ґрунтовного дослідження «Предикати, відмінки і діатези в українській мові: історичний і типологічний аспекти» (2003) і численних статей, надрукованих у наукових виданнях різних країн світу.

Зі своєю наступною аспіранткою *Тетяною Василівною Бєляєвою* Сергій Іванович познайомився в Інституті післядипломної освіти нашого університету в 1996 році, де пані Тетяна здобувала другу вищу освіту – учителя української мови та літератури. Тоді ніхто не міг передбачити, що ця зустріч стане доленосною для Тетяни Василівни. Після завершення аспірантури та захисту дисертації вона залишилась працювати на кафедрі української мови й розпочала викладати разом із Сергієм Івановичем курс «Вступ до мовознавства». Саме Тетяна Василівна продовжила традиції професора Дорошенка у викладанні цього й інших курсів української мови. Вона є доцентом кафедри української мови й до останнього дня роботи Сергія Івановича

в університеті працювала з ним пліч-о-пліч. Її наукова робота «Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях» (2004 р.) присвячена розгляду проблеми варіантів і синонімів у трьох типах складних речень (складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових) з відношенням умови й наслідку, що полягають у виявленні на основі формально-синтаксичного й семантико-синтаксичного підходів міжрівневих й однорівневих варіантних і синонімічних відношень з урахуванням граматичних і граматизованих засобів зв'язку предикативних частин, що є першою спробою такого теоретичного пояснення названих синтаксичних одиниць. В основу розрізнення цих понять покладено протиставлення видозмін, тотожних у модальному й структурному наповненні, спільних стильовою віднесеністю й стилістичними прикметами й одномодальних видозмін, близьких семантико-синтаксичним відношенням, але нетотожних формально-синтаксичними ознаками, стильовою належністю або стилістичним забарвленням: перші — синтаксичні варіанти, другі – синтаксичні синоніми. Значущість дисертаційного дослідження вбачається передусім у визначенні теоретично обґрунтованої опозиції модальних інваріантів у парадигмі різних типів складних речень з умовно-наслідковим відношенням; у виділенні розрізнювальних ознак синтаксичних варіантів і синтаксичних синонімів у розглядуваних складних реченнях; у доведенні неправомірності визнання сполучника *раз* умовним: названі прикмети на підтвердження його причинового характеру; у виділенні серед складнопідрядних речень умови групи власне умовного й обмежувально-умовного значення, що, зокрема, дозволило не розглядати в парадигмі варіантів і синонімів речень з відношенням умови й наслідку сполучника *аби*. Представлені в роботі спостереження доводять, що формування умовно-наслідкового значення, зокрема складносурядними й безсполучниковими складними структурами, підпорядковане розташуванню частин і часово-способовим відношенням присудків предикативних компонентів. Крім того, уживання транспонованого імператива в названих конструкціях уможливлює створення як варіантних, так і синонімічних відношень, що засвідчуються в різних міжрівневих й однорівневих синонімах з ознакою розмовності й виразної експресії (Бєляєва, 2004). Зараз Тетяна Василівна Бєляєва здійснює керівництво аспірантами, рецензування наукових і навчально-методичних видань. Вона секретар кафедрального наукового видання «Лінгвістичні дослідження», затвердженого ВАК України.

Ващенко Олена Іванівна захистила дисертацію на тему: «Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові» (2005 р.) У науковому дослідженні вперше висвітлено валентнісні властивості відад'єктивних іменників з урахуванням їхніх структурних і лексико-семантичних властивостей і доведено: валентністю наділені переважно абстрактні іменники-відад'єктиви, які пройшли морфологічний ступінь субстантивації на відміну від іменників з конкретним значенням, що найчастіше утворюються завдяки синтаксичній та / або семантичній транспозиції з прикметників, втрачаючи при цьому як предикативні знаки, так і валентні властивості. У роботі виявлено особливості валентної й невалентної

сполучуваності відприкметникових іменників, синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень деад'єктивів із своїми поширювачами порівняно з валентнісними ознаками інших, зокрема непохідних, іменників. На основі врахування сполучувальних властивостей іменника як частини мови визначено спільні й відмінні риси сполучуваності непохідних іменників і відад'єктивних утворень. Визначено ступінь залежності вибору й умов реалізації синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень від їхньої граматичної сполучуваності. Значущість дослідження полягає в розкритті теоретичних засад валентної й невалентної сполучуваності іменників-відад'єктивів з урахуванням сполучувальних потенцій прикметників, від яких вони утворені, та сполучувальних можливостей іменників, до лексико-граматичного класу яких вони входять. Опрацьовані в дисертації теоретичні проблеми застосовані в мовознавчих розвідках із теорії словотвірних, морфологічних та синтаксичних категорій, взаємодії морфології й синтаксису, а також у дослідженні проблем функціональної граматики сучасної української мови (Ващенко, 2005).

Лисак Лариса Констянтинівна із м. Краматорська присвятила своє дослідження синтаксико-стилістичній функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови (2007 р.). Вагомість її дисертаційного дослідження визначається тим, що вперше у вітчизняному мовознавстві предметом самостійного вивчення стала проблема стильового використання й стилістичної ролі обставин, виражених одиничними дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами, а також функціонування вставних словосполучень, об'єднаних навколо дієприслівника. Розгляду піддані дієприслівники в складі фразеологізмів, оксиморонів, крилатих висловів, парцельованих конструкцій. Спостереження, висновки й узагальнення, які доповнюють теоретичні засади використання дієприслівникових структур у всіх стилях, виявляють поширеність кожної зі структур у стилях і підстилях української мови, обґрунтовують необхідність указувати в загальних курсах стилістики на жанрові відмінності текстів з ними і на їхню здатність задовольняти екстралінгвальні вимоги кожного функціонального різновиду мови. Їхнє загальностильове функціонування служить доказом для спростування думки про лише книжний їх характер. Проте, будучи загальностильовими елементами, дієприслівникові утворення неоднаково представлені у функціональних різновидах української мови: найвища частотність уведення в текст одиничних дієприслівників засвідчується в діалектному мовленні, а також у прислів'ях, які історично несуть у собі ознаки розмовно-побутового мовлення, меншою мірою вони представлені в художніх творах.

До відмінностей стилів слід віднести й уживаність / неуживаність фразеологізмів з дієприслівником в їхній основі. Вони чужі офіційно-діловому й науковому стилям, у інших засвідчуються в незначній кількості. Поділ стилів на підстилі й виявлення в них специфічних рис дають підстави стверджувати, що у визначенні стильових особливостей у загальних курсах стилістики недостатньо обмежуватися називанням лише найбільш характерних їхніх ознак. Необхідно вказувати на наявні в стилях підстилі з розкриттям

істотних прикмет кожного з них. Наприклад, у загальних оглядах стилів традиційно вказується на трафаретність оформлення офіційно-ділових документів. Тим часом таке твердження справедливе лише щодо канцелярських паперів, частково дипломатичних угод, протоколів, пактів. Законодавчо-правові акти, як підтверджує розглянутий у дисертації матеріал, найменшою мірою позначені трафаретним способом оформлення (Лисак, 2007). Нині Лариса Костянтинівна очолює кафедру гуманітарної підготовки Донбаської національної академії будівництва й архітектури.

Марцин Світлана Олександрівна — випускниця нашого університету. Після завершення навчання кілька років викладала українську мову та літературу в Дзержинському (Шевченківському) районі м. Харкова. Навчання в аспірантурі завершилося захистом дисертації на тему: «Нові явища у функціонально-стильовій диференціації безсполучникових складних речень в українській мові» (2007 р.).

У цьому дослідженні вперше у вітчизняному мовознавстві було піддано розглядові стильову і стилістичну роль безсполучникових складних речень в аспекті їх функціонування в усіх стилях сучасної української мови, уперше поставлено завдання визначити приналежність кожного виду і підвиду цих структур до певних стилів, що дозволило встановити в них ознаки книжності й розмовності як стилістичних понять, а також виявити тенденції розвитку їхньої будови, меж і характеру функціонування. Результатом роботи стали здобуті (унаслідок аналізу стильової й стилістичної доцільності використання складних речень безсполучникового типу в певних сферах спілкування) спостереження й висновки, що доповнюють новими даними теоретичні засади безсполучниковості складних утворень і можуть бути використані в написанні підручників і навчальних посібників із синтаксису й стилістики української мови. Проведені спостереження засвідчують поширеність безсполучникових структур у всіх стилях української мови, що дає підстави стверджувати їхній загальностильовий характер; доводять їхню здатність задовольняти позалінгвальні вимоги кожного стилю нарівні зі сполучниковими реченнями; указують на розмежування в системі видів і підвидів розглядуваних речень специфічно розмовного і специфічно книжного плану. Усі ці дані, наголошено в роботі, служать вагомим підтвердженням реченнєвого характеру безсполучникових складних синтаксичних одиниць. Разом з тим у дисертації доведено, що складні речення безсполучникового типу беруть активну участь у взаємопроникненні стилів: у функціонуванні безсполучникових складних речень засвідчено посилений уплив офіційно-ділового, наукового і публіцистичного стилів на усне розмовне мовлення; помітною є тенденція до залучення окремих безсполучникових утворень до науково-популярного викладу. Перелічені спостереження й висновки доводять, що розглянуті граматичні утворення, маючи етимологічне усномовне походження, виконують роль не тільки важливих одиниць синтаксичної будови сучасної української мови, а й функціонально активних стилістичних засобів текстотворення (Марцин, 2007). Світлана Олександрівна тривалий час працює на кафедрі українознавства ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Вона

завжди допомагала Сергієві Івановичу в оформленні його праць, була головним координатором усіх спільних справ аспірантів-дорошенківців. Колеги, жартуючи, називають пані Світлану секретарем професора Дорошенка.

До наймолодшого покоління аспірантів професора С. І. Дорошенка належить *Карпенко Надія Олександрівна*, яка працювала над темою «Структура, семантика і функції неподільних дієслівно-іменникових сполук у сучасній українській мові» (2009 р.). Результати дослідження цієї роботи дають матеріал для поглибленого пізнання граматичної системи української мови, взаємодії її синтетичної й аналітичної основи, сприяють подальшому розвитку теорії синтаксичних сполук. Спостереження й висновки становлять внесок в осмислення синтаксичних функцій активно вживаного явища, яке має тенденцію до розширення сфери використання, появи новотворів відповідно до екстралінгвальних потреб суспільства; розкривають багатовекторне використання цих сполук як стилістичного засобу. Запропонована в дисертації методика й опис функціонування неподільних дієслівно-іменникових сполук можуть бути використані для подальшого вивчення специфічних ознак структури, семантики, функцій і поширеності розглядуваних одиниць у кожному з підстилів функціональних різновидів сучасної української мови.

Репрезентовані в дисертації дані функціонування неподільних дієслівно-іменникових сполук у всіх стилях української мови дозволили внести уточнення щодо поширеності цих одиниць у різних сферах мовленнєвої діяльності; довести необґрунтованість твердження про їхню належність лише книжним і художньому стилям: у розмовно-побутовому мовленні вони такі ж природні, як і в текстах офіційно-ділових, наукових, публіцистичних чи художніх.

Обстеження різностильових джерел дозволило констатувати, що в розглядуваних поєднаннях задіяні не лише відзначувані в науковій літературі віддієслівні й власне абстрактні іменники, а й відприкметникові, віддієприкметникові іменники, які можуть трансформуватися як у дієслова й виступати в ролі присудка, так і перетворюватися на прикметник, дієприкметник чи прислівник, стаючи частиною відповідного складеного присудка. Дослідження розширило уявлення про синтаксичну роль неподільних дієслівно-іменникових сполук, зокрема використання їх у функції простого дієслівного присудка, компонента складеного дієслівного присудка, головного члена безособового речення, додатка, неузгодженого означення, граматичної основи дієприслівникового звороту, головного члена інфінітивних, означено- й неозначено-особових речень. Використання розглядуваних сполук у всіх стилях сучасної української мови вказує і на їхню багатофункціональність як загальномовної синтаксичної одиниці, на здатність задовольняти специфічні вимоги кожного з функціональних різновидів мови, виявляючи при цьому своєрідність у типологічних ознаках (Карпенко, 2009). Надія Олександрівна зараз працює в науковому відділі ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Дисертація аспірантки Сергія Івановича з Одеси *Барабаш Юлії Георгіївни* присвячена дослідженню складних речень із часовим відношенням предикативних частин, стала своєрідною «цеглиною» у створенні синтаксичної

стилістики, потреб якої не можна задовольнити без вивчення стильової диференціації складних речень різних типів: складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових. У ній у зіставному плані досліджено стильові й стилістичні функції структурно-семантичних різновидів складних речень із часовим відношенням предикативних частин як текстових компонентів художнього, публіцистичного, наукового й одного з підстилів офіційно-ділового стилю в періоди їх становлення й розвитку. Зокрема, аналіз функціювання досліджуваних конструкцій у різностильових текстах XIX – XXI ст. довів, що екстралінгвальні чинники, викликані розвитком освіти, науки, художньої літератури, розширенням ролі засобів масової інформації й зміцненням засад законодавства, вимагали відповідних суспільним потребам функцій української літературної мови й окреслення кола мовних одиниць кожного стилю, що й надало можливість авторові виділити ядерні й периферійні структури та часові сполучники на основі врахування їхньої частотності в різних сферах комунікації.

Представлені в дослідженні спостереження й висновки доповнюють теорію трьох типів складночасових речень: розширюють уявлення про їхню синтаксичну й стилістичну природу, про функції й частотність їх використання в книжних стилях української літературної мови; визначають динаміку стильової належності сполучних елементів складнопідрядних і складносурядних речень, зумовлену виробленням кодифікованих основ книжних текстів; подають нові відомості про поширеність складносурядних і складних безсполучникових речень із часовим відношенням у функціональних різновидах сучасної української літературної мови. Набуло подальшого розвитку осмислення потенційних можливостей складночасових речень бути стилістичним засобом у формуванні художнього тексту, наданні йому експресивності (Барабаш, 2010). Дисертація «Стильова диференціація складних речень із часовим відношенням» була захищена в 2010 році.

Мабуть, не було такої проблеми в мовознавстві, якою б не цікавився професор С. І. Дорошенко. Так сталося, що до керівництва роботою *Книшенко Наталії Петрівни* «Українська дорожньо-будівельна термінологія: структура і семантичні відношення» Сергій Іванович долучився на етапі опрацювання зібраного матеріалу. У дисертації вперше обґрунтовано самостійний статус дорожньо-будівельної терміносистеми як галузевої в межах спеціальної технічної термінології й репрезентовано цілісний опис системи специфічних і загальнонаукових термінів галузі дорожнього будівництва на основі теоретичних засад сучасного українського термінознавства. Виявлено основні ознаки структури й скласифіковано семантичні відношення її компонентів, зокрема встановлено, що українська дорожньо-будівельна термінологія об’єднує чотири базові тематичні групи термінів на позначення: 1) теоретичних досліджень у галузі дорожнього будівництва; 2) дорожньо-будівельних матеріалів; 3) дорожньо-транспортних споруд; 4) засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг. У межах української дорожньо-будівельної термінології виявлено тенденцію до впорядкування термінолексем за гніздовим принципом, при цьому основу гнізда

часто становлять однослівні терміни, а відгалуження сформовані термінами словосполучного типу, засвідчуваними у вузькогалузевих і спільних з іншими технічними науками одиницях. Аспірантка уклала короткий тлумачний словник дорожньо-будівельної термінолексики, було окреслено тенденції розвитку української дорожньо-будівельної терміносистеми: повернення до життя питомо українських термінів, які в 50-80-х роках XX ст. були вилучені з ужитку; обмеження виявів внутрішньосистемної полісемії термінів завдяки кодифікації термінології й фіксуванню чітких дефініцій; посилення системоутворювальної сутності антонімів; зменшення кількості омонімічних форм, зокрема всередині системи; зменшення кількості лексичних синонімів, поширеність морфолого-синтаксичних синонімів (розвиток абревіації); активізація юкстапозиції й композиції як семантично ємних способів словотвору; збільшення кількості аналітичних термінів, що є свідченням поступового виформування виразної лексико-семантичної системності в межах дорожньо-будівельної термінології, яка здатна відбити системність наукових уявлень про дорожнє будівництво в новітніх умовах розвитку. Дослідження визначається тим, що виробленою в дисертації термінографічною репрезентацією досліджуваної галузі закладені теоретичні основи кодифікації й уніфікації терміноодиниць аналізованої терміносистеми, а також подані лінгвістичні рекомендації щодо нормалізації дорожньо-будівельної термінолексики на сучасному етапі (Книшенко, 2013).

Загалом до лінгвістичної царини професора С. І. Дорошенка належать і ті, хто впродовж свого професійного життя спілкувався, отримуючи від нього наукові консультації й життєві поради, допомогу, підтримку. Серед цих людей професори К. Ю. Голобородько, С. В. Ломакович, О. О. Маленко, О. М. Микитюк, О. А. Олексенко, П. О. Редін, доценти В. І. Бездітко, І. Є. Богданова, С. В. Вакуленко, Л. С. Загребельна, Л. Г. Пєнцова, Я. Ю. Сазонова, С. Б. Стасевський, І. В. Тимченко, усі члени рідної кафедри та багато інших колег й однодумців, для яких Сергій Іванович був надійним другом, Учителем і наставником.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Алексеюк М. И.** Предикативные наименования лиц в современном украинском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.02. «украинский язык». Харьков: ХГУ, 1988. 23 с. 2. **Барабаш Ю. Г.** Стильова диференціація складних речень із часовим відношенням: : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХНПУ, 2010. 20 с. 3. **Беценко Т. П**. Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХДПУ, 1999. 20 с. 4**. Бєляєва Т. В.** Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХДПУ, 2004. 20 с. 5. **Ващенко О. І**. Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові: автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХДПУ, 2005. 20 с. 6. **Гамова А. И**. Синтаксическое выражение цели в современном украинском литературном языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец.10.02.02. «украинский язык». Харьков: ХГУ, 1989. 24 с. 7. **Глотова О. В**. Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причиновості в сучасній українській літературній мові:

автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02. «українська мова». Харків: ХДПУ, 1994. 16 с. 8. **Загревський Є. І.** Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХДПУ, 1999. 20 с. 9. **Карпенко Н. О.** Структура, семантика і функції неподільних дієслівно-іменникових сполук у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХНПУ, 2009. 20 с. 10. **Книшенко Н. П.** Українська дорожно-будівельна термінологія: структура і семантичні відношення: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХНПУ, 2013. 20 с. 11. **Кринська Н. В.** Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови: Автореф.дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «українська мова». Харків: ХДПУ, 2001. 16 с. 12. **Лисак Л. К**. Синтаксико-стилістичні функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХНПУ, 2007. 20 с. 13. **Марцин С. О.** Нові явища у функціонально-стильовій диференціації безсполучникових складних речень в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХНПУ, 2007. 20 с. 14. **Мясоєдова С. В.** Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови: автореф. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХДПУ, 2001. 19 с. 15. **Олійник С. П.** Осмислене письмо за зразком як засіб формування правописних навичок у першокласників: автореф. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02. Харків: ХДПУ, 1995. 24 с. 16. **Степул О. Л.** Безсполучникові складні речення із значенням зіставності і протиставності в українській мові: автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.02. «українська мова». Харків: ХДПУ, 1992. 20 с. 17. **Тєлєжкіна О. О.** Безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «українська мова». Харків: ХДПУ, 2002. 18 с. 18. **Черновол-Ткаченко Р. І.** Формування орфографічної грамотності з української мови в російськомовних першокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02. Харків: ХДПУ, 1995. 24 с. 19. **Чернушенко Н. М.** Безсполучникові умовно-наслідкові речення в функціонально-синтаксичному аспекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02. «українська мова». Харків: ХДПУ, 1995. 29 с.

REFERENCES

1. **Alekseyuk, M. I.** (1988). Predikativnyie naimenovaniya lits v sovremennom ukrainskom yazyike [Predictive names of persons in modern Ukrainein language] *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDU [in Ukrainian]. 2. **Barabash, Yu. G.** (2010). Stilova diferentsiatsiya skladnih rechen iz chasovim vidnoshennyam [Stylistic differentiation of complex sentences with time relation] . *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 3. **Betsenko, T. P.** (1999). Struktura i poetichni funktsiyi atributivnih slovospoluchen u poeziyah shistdesyatnikiv [Structure and poetic functions of attribute phrasesin poetry of the sixties] *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 4. **Belyaeva, T. V.** (2004). Variantnist i sinonimiya v umovno-naslidkovih skladnih rechennyah: [Variance and synonymy in conditional-consequential complex regressions] *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 5. **Vaschenko, O. I.** (2005). Valentna i nevalentna spoluchuvanist vidprikmetnikovih imennikiv u suchasniy ukrayinskiy movi [Valence and nonvalent connectivity from the exemplarynouns in modern Ukrainian]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 6. **Gamova, A. I.** (1989). Sintaksicheskoe vyirazheniye tseli v sovremennom ukrainskom literaturnom yazyike [Syntactic expression of the goal in the modern Ukrainian literary language]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDU [in Ukrainian]. 7. **Glotova**, **O. V.** (1994). Funktsionalno-sintaksichniy analiz kategoriyi prichinovosti v suchasniy ukrayinskiy lIteraturniy movi [Functional-syntactic analysis of the causality category in modern Ukrainian literary language]

Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 8. **Zagrevskiy, E. I.** (1999). Bezspoluchnikovi skladni rechennya z poyasnyuvalnim komponentom u suchasniy ukrayinskiy movi [Uncompromising complex sentences with an explanatory component in the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 9. **Karpenko, N. O.** (2009). Struktura, semantika i funktsiyi nepodilnih dieslivno-imennikovih spoluk u suchasniy ukrayinskiy movi [Structure, semantics and functions of indivisible verbally-nouns in modern Ukrainian]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 10. **Knishenko, N. P.** (2013). Ukrayinska dorozhno-budivelna terminologiya: struktura i semantichni vidnoshennya [Ukrainian road-building terminology: structure and semantic relation]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 11. **Krinska, N. V.** (2001). Semantiko-sintaksichna kategoriya naslidku v skladnomu rechenni u knizhnih stilyah suchasnoyi ukrayinskoyi movi: spets [Semantic-syntactic succession category in a complex sentence in the book styles of modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 12. **Lisak, L. K.** (2007). Sintaksiko-stiiIstichni funktsiyi rechen z dieprislivnikom u stilyah suchasnoyi ukrayinskoyi movi [Syntactic-stylistic functions of sentences with an adverb in the styles of modern Ukrainian]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian]. 13. **Martsin, S. O.** (2007). Novi yavischa u funktsionalno-stiloviy diferentsiatsiyi bezspoluchnikovih skladnih rechen v ukrayinskiy movi: nauk [New phenomena in the functional-style differentiation of uncompromising complex sentences in the Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian]. 14. **Myasoedova, S. V.** (2001). Kategoriya sponukannya i yiyi virazhennya v nepryamih vislovlennyah suchasnoyi ukrayinskoyi movi [Category of motivation and its expression in the indirect expressions of modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 15. **Oliynik, S. P.** (1995). Osmislene pismo za zrazkom yak zasib formuvannya pravopisnih navichok u pershoklasnikiv [A meaningful letter on the model as a means of forming spelling skills in first-graders]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 16. **Stepul, O. L.** (1992). Bezspoluchnikovi skladni rechennya iz znachennyam zistavnosti i protistavnosti v ukrayinskiy movi [Uncompromising complex sentences with the meaning of comparability and contrast in the Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 17. **Telezhkina, O. O.** (2002). Bezspoluchnikovi skladni rechennya z komponentom obgruntuvannya [Uncompromising complex sentences with a justification component]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 18. **Chernovol-Tkachenko, R. I.** (1995). Formuvannya orfografIchnoyi gramotnosti z ukrayinskoyi movi v rosiyskomovnih pershoklasnikiv [Formation of spelling literacy from the Ukrainian language in Russian-speaking first-graders]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian]. 19. **Chernushenko, N. M.** (1995). Bezspoluchnikovi umovno-naslidkovi rechennya v funktsIonalno-sintaksichnomu aspekti [Unconditional conditional-consequence sentences in a functional-syntactic aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU [in Ukrainian].

Чернушенко Ніна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-067-58-79-795
E-mail: nina.chernushenko@gmail.com
https://orcid.org/

Chernushenko Nina Mykolaivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Theory and Methodology of Teaching Philological Disciplines in Elementary School, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 13 лютого 2019 року

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. СЕМАСІОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 378.016:811.111

O. Glotova

FUNCTIONAL APPROACH TO THE STUDY OF COMPLEX SEMANTIC CATEGORIES

Глотова О.В. Функціональний підхід до вивчення складних семантичних категорій. *У статті розглядаються питання теорії функціональної граматики, що посідають центральне місце в сучасному мовознавстві. Актуальність теми визначається першочерговими завданнями сучасної синтаксичної науки, яка шукає науково-методологічну основу дослідження фундаментальних семантичних категорій зі складною формально-змістовою структурою, що може бути реалізовано на основі функціонального підходу. Мета цієї розвідки – розглянути різні підходи до вивчення таких категорій в межах функціонального аналізу, з'ясувавши можливість розглядати в єдиній системі належні до різних мовних рівнів засоби на основі спільності їхніх семантичних функцій, та запропонувати алгоритм аналізу складних семантичних категорій. Видається не тільки можливим, а й потрібним і науково обґрунтованим синтетичне описування співвідношень між значенням і формою, що не знімає визнання провідної ролі напрямку вивчення від семантики до засобів її оформлення як науково-методологічної вимоги функціонального аналізу. Таким чином, багатоаспектний функціональний аналіз складних семантичних категорій дозволяє виявити потенційну в мові й застосовувану в мовленні можливість оформляти певні семантичні відношення для задоволення потреб спілкування і відтворення семантичних відтінків висловлювань. У мові існують різні засоби вираження семантичного значення як на рівні складного речення (складнопідрядного, складносурядного, безсполучникового), так і на рівні простого ускладненого речення (це прийменниково-іменникові утворення, речення з відокремленими членами речення (дієприкметниковими та прикметниковими зворотами, прикладками, прислівниками). Запропоновано алгоритм аналізу складних семантичних категорій, який складається з трьох етапів.*

Ключові слова: *функціональний підхід, функціонально-синтаксичний аналіз, семантична категорія із складною формально-змістовою структурою, мовний рівень , алгоритм аналізу.*

Glotova O. Functional Approach to the Study of Complex Semantic Categories. *The article deals with the problems of the theory of functional grammar, which occupy a central place in modern linguistics. Its topicality is determined by the priority tasks of modern syntax, having the purpose to find out a methodological foundation of the study of fundamental semantic categories with a complex formal-content structure, what can be achieved basing on functional approach. The objective is to focus on different views to studying such categories within the framework of functional analysis, and to find the possibility to analyze the means belonging to different language levels in a single system basing on the commonality of their semantic functions. There exist various means of expressing a definite semantic meaning both at the level of a composite sentence, and at the level of a simple sentence. An algorithm for the analysis of complex functional-semantic categories is proposed.*

Key words: *functional approach, functional-syntactic analysis, semantic category with a complex formal-content structure, language level, an algorithm of analysis.*

© Glotova O. V., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.06

Introduction

In the last decades functional approach is widely used in the study of syntactic phenomena. In modern linguistics, the application of functional approach to the study of syntax allows us to consider in a single system the means belonging to different language levels, basing on the commonality of their semantic functions. Its use is conditioned by the need to extend linguistic researches, in which, along with a level study of the language, an integrating multilevel analysis of language units based on the commonality of their functions has been carried out .Both of these areas are embraced by the philosophical principle of consistency. Understanding the system of language in semantic and grammatical, phonetic and word-building, stylistic and functional aspects is a primary task of modern linguistics.

The question arises about the logics of the development of the linguistic theory, directed both to the consideration of the interaction of elements of different levels on a functional basis, and the needs of active language learning which involves obtaining information about speech units expressing definite conceptual content. This is a question of the possibility of using functional-syntactic analysis for the study of fundamental semantic categories with a complex formal-content structure, such as categories of causality, condition, consequence, time, place, etc.

Research objectives

The objective of this article is to prove the possibility of applying functional approach to the study of complex semantic categories and to propose an algorithm for studying complex semantic categories in a simple and complex sentence with subsequent systematization of the language units expressing definite semantics .

In modern linguistics functional approach to the study of syntactic phenomena is topical. It allows to study within a single system the syntactic units belonging to different language levels basing on the commonality of their semantic functions. Its application is conditioned by the need to expand linguistic researches, in which along with a unilevel study of the language, an integrating multilevel analysis of linguistic units (morphological, syntactic, word-building, lexical) could be accomplished. This multilevel analysis is based on the commonality of functions of these units. The possibility to apply both approaches is based on the philosophical principle of consistency, and this determines the systematic approach within each research area. Thus, understanding the system of the language in semantic and grammatical, phonetic and word-building, stylistic and functional aspects is the primary task of scholars.

Discussion and results

In modern linguistics, the problems of the theory of functional grammar occupy a central place [Bondarko,1983; Vihovanets, 1992; Halliday, 1976]. They have attracted the attention of the researchers of different language systems [Bondarko, 1983; Vihovanets, 1992; Doroshenko, 1980; Teoriya, 1987]. These problems are quite complex and multiaspectual. Such complexity is explained primarily by different understanding of the method of functional grammar. Some scholars [Bondarko, 1983; Teoriya, 1987], recognizing the undoubtedly dominant formal orientation of grammar, go in their researches from the original linguistic forms to understanding

their meanings. Such an approach is based on understanding language forms not as isolated ones, but as those functioning on the basis of their content. However, the critics of this approach see it as a narrow understanding of the method of functional grammar. They state that the contents side of the language does not exist in isolation, it is conditioned by speech activity which forms it and is used by it.

A broad understanding of functional approach to grammar foresees the direction of the analysis not from content to form, but from mental activity (thought) to the linguistic means that form it. This method of explaining linguistic phenomena is comprehensive, and that is why it is valuable in the study of new features of the language system. Indeed, if we take into account the fact, that cognitive, that is, mental abilities of humans (in particular, their basic mechanisms) are independent of the specific languages, then there appears a natural need for the identification of universal semantic categorization. This will lead to a typological, and then to a universal approach to semantics. Thus, the following scheme of functional description can be applied: from universal semantic categories to different ways of grammaticalisation in a definite language. In this case it is not necessary to oppose the direction of research methods: from form to content or from content to form. Both methods are valuable as techniques, the application of which is dictated by the aims of the analysis and the material studied. It can be conditioned by mutual verification of the reliability of the results obtained. This, in any way, does not contradict functional approach to the study of syntactic phenomena and does not reject its scientific value.

It should be noted that the ideas of such study of linguistic phenomena are not new. The fact is that a functional approach to the description and interpretation of linguistic facts was repeatedly proclaimed by various linguistic schools and directions. Although their views on understanding the essence of functional approach to the study of language were different, they were united by the belief that language should be studied in the light of its role in human communication. In this case, the language was seen as a system of human communication, and not as an infinite flow of structural features of sentences. An important role in the unification of different views on functionalism belongs, first and foremost, to O.O. Potebnya, who proceeded from the mental contents to the language categorization, and later to O.O. Shakhmatov, who, as it is well-known, began his "Syntax of the Russian language" with the analysis of the structure of communication.

Modern scholars, basing on the ideas of their prominent predecessors and taking into account the results of the researches of the last decades, see the prospect of functional approach in a profound study of semantic categorization, which opens the horizons of typological studies in relation to different languages [Zahnitko, 2007; Zolotova, 2005; Halliday, 1976; Hawkins, 1988]. Functional grammar is aimed at studying and describing the functioning of these units at different language levels. It means that grammar of this type studies language units belonging to different language levels, but having the same semantic functions. As far as the description of the language material is concerned, the approach "from semantics to its formal expression" as the main one that defines the structure of grammar, should

be used parallel to the approach "from form to semantics" [Teoriya, 1987]. This approach helps to overcome the artificial difficulties generated by the analytical methodology of description, the starting point of which were language forms.

Positively evaluating the desire to overcome the shortcomings of the analytical methodology of descriptions, some exaggeration of the approach "from semantics to form" should be mentioned [Levitsky, 2005; Mirchenko, 2001]. The synthetic description of the relations between meaning and form is not only possible but also necessary and scientifically grounded, not reducing the leading role of the researches directed from semantics to the means of its expression as the main scientific and methodological requirement of functional analysis.

The basic requirement of functional analysis is the study of the function implemented in the utterance. Under the function of linguistic units we understand their ability to fulfill a certain purpose and, accordingly, to function in speech, on the one hand. On the other hand, the function is also the result, the realized intention, presented in speech. According to this assumption it is necessary to distinguish between two aspects in understanding the function and its intention, namely: the potential aspect and the resultative aspect. The function in the potential aspect is the ability (inherent in a unit of the language system) to perform a specific purpose and to function properly. The function in the resultative aspect is a consequence of functioning this unit in interaction with the environmental units, that is, the purpose achieved in the language. Structural language units can be viewed both in the potential aspect and in the resultative aspect. The distinction between these aspects enables not only to identify the potential of the language to express certain semantics, that is to trace structural elements having such semantics, but also to consider their ability to function in different spheres according to the need to convey the shades of meanings in a particular situation.

As it has already been mentioned the requirement of functional approach in the study of syntactic phenomena comprises the analysis of multilevel linguistic means, which makes it possible to combine units of different language levels into functional semantic fields. Under the functional-semantic field we understand a system of multilevel means of a single language, which interact through the commonality of their functions and are based on a certain semantic category [Lingvisticheskiy, 1990].

This means that a certain semantic category, that is, the semantic invariant, which unites the heterogeneous linguistic units and determines their interaction, forms the basis of each functional-semantic field. In other words, the functional-semantic field is a set of different means of formal expression of a semantic category. Semantic categories are distinguished on the basis of their regular representation in the content of the statement, in the meanings of the linguistic units and their various combinations.

Thus, a multiaspectual functional analysis of complex semantic categories can reveal the potential in the language and used in speech ability of these categories to form certain semantic relations to meet the needs of communication and reproduction of the semantic shades of utterances.

We propose an algorithm for studying complex semantic categories in a simple and complex sentence with subsequent systematization of the language units expressing definite semantics:

1) determine linguistic means rendering certain semantic relations at the level of complex and simple sentences;

2) identify central and peripheral linguistic units as structural components of the functional-semantic field of the semantic category;

3) build the hierarchy of the language units: syntactic structures, grammatical forms of words and lexemes as means of rendering certain semantics.

Conclusions

The validity of such an approach to the analysis of language units is based on the belief that the study of the syntactical level as a higher one which synthesizes elements of other levels, reveals new features of semantics and functioning of complex semantic categories.

We see the prospects for further researches in solving important problems of functional syntax, in particular: to distinguish between semantic-syntactic and formally-syntactical functions of syntactic units that express complex functional-semantic categories, to identify the features of their functional-semantic fields. Hierarchical grouping of linguistic means of expressing certain functional-semantic categories may serve as a model for their comparative and typological description in both related and non-related languages.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андерш Й. Ф.** Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. Київ: Наукова думка, 1987. 348 с. 2. **Бондарко А. В.** Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. Л.: Наука, 1983. 208 с. 3. **Бондарко А. В.** Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. 260 с. 4. **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 222 с. 5. **Дорошенко С. І.** Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків: Вища школа, 1980. 151 с. 6. **Дорошенко С. І.** Граматична стилістика української мови. Київ: Радянська школа. 1985. 200 с. 7. **Загнітко А. П.** Теорія сучасного синтаксису: монографія. Донецьк: ДонНУ. 2007. 294 с. 8. **Золотова Г. А.** Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва: УРСС, 2005. 352 с. 9. **Левицкий Ю. А.** Основы теории синтаксиса. Москва: КомКнига, 2005. 368 с. 10. **Лингвистический** энциклопедический словарь. Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. 683 с. 11. **Мірченко М. В.** Структура синтаксичних категорій. Луцьк: Вежа, 2001. 340 с. 12. **Олешков М. Ю.** Основы функциональной лингвистики: дискурсивный аспект. [Электронный ресурс]. URL: http://www.pedlib.ru/ Books/4/0465/4_0465-4.shtml (дата звернення: 09.03.2019). 13. **Теория** функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Л.: Наука, 1987. 348 с. 14. **Halliday M.A.K.** System and function in language. Selected papers. London, 1976. 250 p. 15. **Hawkins J. A.** Explaining language universals. Oxford, 1988. 380 p.

REFERENCES

1. **Andersh, Y. F.** (1987). Typolohiya prostykh diyeslivnykh rechen u cheskiy movi v zistavlenni z ukrayinskoyu [The typology of simple verbal sentences in the Czech language in comparison with the Ukrainian] Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 2. **Bondarko, A.V.**

(1983). Printsipy funktsionalnoy grammatiki i voprosy aspektologyy [Principles of Functional Grammar and Problems of Aspects]. Leningrad: Nauka [in Russian]. 3. **Bondarko, A.V.** (2001). Osnovy funktsionalnoy grammatiki: Yazykovaya interpretatsiya: idei vremeni [Fundamentals of Functional Grammar: A Linguistic Interpretation of the Idea of Time]. St. Petersburg: Izdatelstvo St. Peterburgskogo universiteta [in Russian]. 4. **Vykhovanets, I.R.** (1992) Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukraiinskoii movy [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 5. **Doroshenko, S. I.** (1980). Skladni bezspoluchnykovi konstruktsiii v suchasnii ukraiinskii movi [Complex asyndetic structures in modern Ukrainian language]. Kharkiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 6. **Doroshenko, S. I.** (1985.). Hramatychna stylistyka ukraiinskoii movy [Grammatical stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian]. 7. **Zahnitko, A.P.** (2005). Teoriia suchasnoho syntaksysu [The theory of modern syntax] Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 8. **Zolotova, G.A.** (2005). Ocherk funktsional'nogo sintaksisa russkogo yazyka [Essay on the functional syntax of the Russian language]. Moscow: URSS [in Russian]. 9. **Levitskiy, YU. A.** (2005). Osnovy teorii sintaksisa [Fundamentals of the theory of syntax]. Moscow: KomKniga [in Russian]. 10. **Yartseva, V. N.** (Ed.) (1990). Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar' [Linguistic Encyclopedic Dictionary] (1990). Moscow: Sov. Entsiklopediya [in Russian]. 11. **Mirchenko, M. V.** (2001). Struktura syntaksychnykh katehorii [The structure of syntactic categories] Luts'k: Vezha [in Ukrainian]. 12. **Oleshkov, M. Yu.** Osnovy funktsional'noy lingvistiki: diskursivnyy aspekt [Fundamentals of functional linguistics: a discursive aspect]. Retrieved from: http://www.pedlib.ru/ Books/4/0465/4_0465-4.shtml [in Russian]. 13. **Bondarko, A. V.** (Ed.) (1987). Teoriya funktsional'noy grammatiki. Vvedeniye. Aspektual'nost'. Vremennaya lokalizovannost'. Taksis. [The theory of functional grammar. Introduction. Aspectuality. Temporary localization. Taxis]. Leningrad: Nauka [in Russian]. 14. **Halliday, M.A.K.** System and function in language. Selected papers. London, 1976. 250 p. 15. **Hawkins, J. A.** Explaining language universals. Oxford, 1988. 380 p.

Глотова Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська. 2, Харків, 61002, Україна.

E-mail: helen.vas.glotova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3662-8647Lena/954

Glotova Olena Vasylivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of English Philology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 02 березня 2019 року

УДК 811.111'373.21 **О. В. Зосімова**

ПРЕЦЕДЕНТНІ ТОПОНІМИ В НЕОФІЦІЙНИХ НАЗВАХ АМЕРИКАНСЬКИХ МІСТ І ШТАТІВ

У статті розглянуто особливості мотивації неофіційних назв американських міст і штатів, які мають у своїй структурі прецедентні топоніми. Досліджувані номінації насамперед пов'язані з історією, культурою, економікою, національним складом населення міст і регіонів. У ролі прецедентних топонімів функціюють назви географічних об'єктів Старого й Нового Світу, що можуть бути як універсальними культурними символами, так і феноменами, актуальними для носіїв англійської мови, передусім американців. Також досліджувані одиниці містять міфоніми (біблійні назви) та специфічні номінації, відомі здебільшого представникам конкретної лінгвокультурної спільноти.

Ключові слова: *неофіційна назва, онім, прецедентний топонім, мотивація.*

Zosimova O. V. Precedent Toponyms in Informal Names of American Cities and States. *Nicknames or informal (alternative) names for geographical objects belong to particularly interesting phenomena in the sphere of proper names. The topicality of an in-depth analysis of this group of nicknames is determined by their wide spread in English-speaking countries as well as their important informative function and ethno-cultural value.*

The aim of the research is to identify and describe the main motivational types of informal names of American cities and states that contain precedent toponyms. Our task is also to determine what geographical names serve as precedent phenomena and classify them into groups.

Precedent toponyms used in the nicknames under discussion include geographical names relating to the Old and the New Worlds. They can be both universal cultural symbols (e.g. Athens, Paris, Mecca; New York, Las Vegas) and phenomena that are familiar mostly to native English speakers, particularly Americans (e.g. Birmingham; Saratoga, Lexington and Pittsburgh). Among the precedent toponyms of the first group the component 'Athens' predominates: it functions in over ten nicknames in question as a symbol of art, culture and education. The most popular U.S. toponyms used in the informal place names are 'Chicago' and 'Las Vegas'. The nicknames under discussion also contain mythonyms – biblical place names (e.g. Gomorrah, Eden), and lesser-known onyms that are mainly associated with American or British culture. The nicknames for some U.S. cities are based on the names of famous streets, districts and neighbourhoods (e.g. Wall Street, Hollywood).

The main conclusion of the research is that the nicknames in question are mostly connected with the history, culture, economy and nationality of the first settlers or current inhabitants of various cities and regions.

Key words: *informal name, nickname, onym, precedent toponym, motivation.*

Вступ

Топоніми — неофіційні назви — належать до особливо цікавих феноменів у сфері власних назв. Популярність цього різновиду онімів в англомовній традиції, їхній високий ступінь інформативності та етнокультурне значення зумовлюють потребу ретельного дослідження цієї групи пропріальної лексики. Разом із тим слід відзначити, що порівняно, наприклад, з неофіційною антропонімією, відповідні топоніми вивчені значно меншою мірою. Як правило, дослідники обмежуються лише їхньою згадкою чи побіжною характеристикою в межах огляду системи прізвиськ певної мовної спільноти тощо (див., зокрема, праці О. Леоновича (Леонович, 2007: 11), О. Титаренко

© Зосімова О. В., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.07

(Титаренко, 1993: 9), Г. Томахіна (Томахин, 1988: 212)). В. Канна аналізує неофіційні назви деяких штатів та міст США в контексті дослідження конотативних топонімів як особливого типу власних імен (Канна, 2009: 12). Отже, потреба в подальшому детальному вивченні англомовних топонімів-прізвиськ та відповідність цієї проблематики напрямкам сучасних лінгвістичних студій зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Мета цієї статті – з'ясувати особливості мотивації неофіційних назв американських міст та штатів, що мають у своєму складі прецедентні топоніми.

Методи та методики дослідження

Для досягнення поставленої мети були використані такі методи дослідження: аналітично-описовий – для класифікації та характеристики особливостей різних мотиваційних типів неофіційних назв міст і штатів США, що містять прецедентні топоніми; метод словотвірного аналізу – для з'ясування дериваційної специфіки деяких досліджуваних одиниць; процедура кількісного аналізу – для визначення ступеня продуктивності прецедентних топонімів, що входять до складу неофіційних назв американських прізвиськ міст і штатів.

Результати та дискусії

Прецедентні феномени – це компоненти знань, позначення й зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти та які є актуальними й використовуються в когнітивному та комунікативному плані (Селіванова, 2006: 492–493). Одним із різновидів прецедентних феноменів є прецедентні імена, зокрема антропоніми, топоніми, астроніми тощо.

Як відомо, основою багатьох офіційних географічних назв США є назви європейських міст, графств тощо, із яких прибували до нової країни перші переселенці, наприклад: *New York, New Jersey, New Hampshire, London, Dublin, Worcester, Manchester, Birmingham; New Bern, New Orleans, New Rochelle, Amsterdam* та ін. Так само велика кількість неофіційних номінацій американських міст і штатів ґрунтується на використанні топонімів, що їх можна розподілити за трьома великими групами, а саме:

1. Назви географічних об'єктів Старого Світу.

Серед них насамперед домінують назви європейських держав і міст тощо, зокрема: ***Switzerland*** *of America* (Colorado; West Virginia; Ouray), ***Italy*** *of America* (Arizona), *The* ***Holland*** *of America* (Louisiana), *Little* ***Norway*** (Poulsbo), *New* ***Sweden*** (Delaware), ***Scotland****, USA* (Alma, Michigan), ***Birmingham*** *of America* (Pittsburgh), ***Manchester*** *of America* (Lowell), *Michigan's Little* ***Bavaria*** (Frankenmuth), ***Athens*** *of America* (Philadelphia; Boston), *The American* ***Rome*** (Washington), *Little* ***London*** (Colorado Springs), ***Paris*** *of America* (Cincinnati), ***Venice*** *of America* (Fort Lauderdale), *The* ***Venice*** *of New Jersey* (Cranford), ***Naples*** *on the Gulf* (Naples), *The* ***Riviera*** *of the Midwest* (Muskegon), *The* ***Gibraltar*** *of America* (Vicksburg); *New* ***Andalusia*** (New Mexico), ***Waterloo*** (Austin).

За нашими підрахунками, найбільш продуктивним компонентом номінацій цієї підгрупи є прецедентний топонім *Athens*, який фігурує в неофіційних назвах щонайменше одинадцяти американських міст, а саме:

Athens *of America* (Philadelphia; Boston; Бостон також називають Сучасними Афінами – *Modern* ***Athens***), ***Athens*** *of the Prairie* (Columbus), ***Athens*** *of the West* (Berkeley; Lexington; Madison), *The* ***Athens*** *of the South* (Nashville), *The* ***Athens*** *of the Mountains* (Middlesboro), *The* ***Athens*** *of Florida* (DeLand), ***Athens*** *of Indiana* (Crawfordsville), *The German* ***Athens*** *of America* (Milwaukee). Високу частотність використання в межах досліджуваних одиниць мають топоніми *Switzerland* (назва цієї країни входить до складу семи найменувань американських міст та штатів, як-от: Colorado – ***Switzerland*** *of America*, Sugarcreek – *The Little* ***Switzerland*** *of Ohio* та ін.) та *Paris*, що також функціює у складі як мінімум семи топонімів-неофіційних назв, наприклад: ***Paris*** *of the Plains* (Kansas City), ***Paris*** *of the South* (New Orleans), *The* ***Paris*** *of the Midwest* (Detroit).

Значно меншою мірою в межах першої групи представлені назви географічних об'єктів Азії, як-от: ***Baghdad*** *by the Bay* (San Francisco), The ***Bagdad*** *on the Hudson, The* ***Bagdad*** *of the Subway* (New York), ***Beirut*** *by the Lake* (Chicago), ***Hong Kong*** *on the Hudson* (New York), *Little* ***Manila*** (Daly City), *Black* ***Mecca*** (Atlanta), *America's* ***Mecca*** (New York). Два американських міста – Лас-Вегас та Рено (штат Невада) – мають спільне неофіційне найменування, що містить назву столиці Стародавньої Вавилонії: *The Neon* ***Babylon***.

Назви африканських країн, за нашими спостереженнями, є основою лише двох неофіційних топонімів США, а саме південної частини штату Іллінойс *(Little)* ***Egypt*** та столиці штату Огайо Коламбуса – ***Somali****wood*, що пов'язане з досягненнями представників великої сомалійської діаспори цього міста в кіноіндустрії (друга частина контамінованого слова походить від *Holly****wood***) (Wikipedia, n.d.[1]).

2. Назви географічних об'єктів Нового Світу.

Власне топонім *America* у функції основного компонента досліджуваних одиниць фігурує в небагатьох номінаціях, зокрема: ***America*** *in Miniature* (Maryland), *Native* ***America*** (Oklahoma). Переважну більшість онімів цієї групи складають назви міст, штатів і регіонів США, наприклад: *Little* ***Chicago*** (Sioux City; North Platte), *The* ***Chicago*** *of the South* (Decatur), ***New York*** *of the South* (New Orleans), *The* ***L.A.*** *of the Mountain West* (Denver); *Little* ***Las Vegas*** (Middlesboro), ***Las Vegas*** *of the Ozarks* (Branson); ***San Francisco*** *of the South* (Asheville), ***Lexington*** *of Texas* (Gonzales), ***Saratoga*** *of the West* (Manitou Springs), *The* ***Pittsburgh*** *of the South* (Birmingham), ***Newport*** *in the Rockies* (Colorado Springs), *Little* ***Austin*** (Denton), *The Other* ***Phoenix*** (Phoenix, Oregon), ***Hartford*** *of the West* (Lincoln, Nebraska), ***New England*** *of the West* (Minnesota). Деякі неофіційні найменування американських міст мають у своєму складі урбаноніми, зокрема назви відомих вулиць (Denver – ***Wall Street*** *of the West, Jersey City* – ***Wall Street*** *West*), районів (Kanab – *Utah's Little* ***Hollywood****,* Washington – ***Hollywood*** *for Ugly People*) тощо.

Нам удалося знайти лише один приклад використання в неофіційній топонімії США назви географічного об'єкта Латинської Америки, а саме: ***Havana*** *on the Hudson* (Union City).

[1] n.d. – без дати

3. Міфоніми.

Ця група онімів є нечисленною. До неї входять передусім біблійні топоніми (New York – *The Modern* ***Gomorrah****, Sabina – The* ***Eden*** *of Ohio*) та деякі інші вигадані географічні назви, як-от: *Eldorado* (міфічна країна золота та дорогоцінного каміння в Південній Америці, яку наполегливо й безуспішно шукали іспанські конкістадори XVI ст. (Wikipedia, n.d.)) і *The Land of Oz* (казкова країна, вигадана американським дитячим письменником Френком Баумом, автором «Дивовижного чарівника Країни Оз»), що стали основою неофіційних назв штату Каліфорнія (*The* ***Eldorado*** *State*) та канзаського міста Ліберал відповідно (***The Land of Oz***).

Мотивація неофіційних назв міст і штатів США, що мають у своєму складі прецедентні топоніми, охоплює широке коло принципів, спільних для більшості найменувань цього типу (cf. Zosimova, 2016a; Zosimova, 2016b).

Походження досліджуваних одиниць може бути пов'язане з певними подіями в історії міст та штатів. Наприклад, Гонсалес (Gonzales) має неофіційну назву *Lexington of Texas* через те, що поблизу нього відбулася перша битва Техаської революції (1835–1836), тоді як саме в Лексінгтоні (Массачусетс) свого часу розпочалася Війна за незалежність США (1775–1783) (Wikipedia, n.d.). Неофіційне найменування Віксбурга – *Gibraltar of America (the South, the Mississippi, the Confederacy)*. Як відомо, стародавні греки вважали Гібралтарську скелю в південній частині Піренейського півострова одним із Геркулесових стовпів і навіть не наважувалися пропливати повз неї. Потрапивши під контроль англійців у XVIII столітті, Гібралтар, як унікальний стратегічний пункт, що давав змогу контролювати вихід із Середземного моря й підходи до нього з Атлантики, став символом британського панування й непереможності на морях. У свою чергу американське місто Віксбург, розташоване на лівому березі Міссісіпі, також мало надзвичайно важливе стратегічне значення, тому битва за нього була однією з найбільш тривалих та кровопролитних під час Громадянської війни в США (1861–1865), що й зумовило виникнення перифразової номінації *Gibraltar of America* («Mississippi's Rock», n.d.). Неофіційна назва Каліфорнії *The Eldorado State* нагадує про золоту лихоманку 1848–1855 рр., коли сотні тисяч людей прибули до цього регіону в пошуках багатства (Netstate, n.d.). Одна з неофіційних назв Чикаго – *Beirut by the Lake* – пов'язана з подіями XX століття, а саме з політичним протистоянням у місцевій владі 1980-х років (т.зв. *The Council Wars*). Конфлікт мера Г. Вашингтона – першого афроамериканця на цій посаді – з вороже налаштованою білошкірою опозицією зумовив появу вигаданого журналістами прізвиська, заснованого на аналогії між тогочасним Чикаго та столицею Лівану Бейрутом, що багато років був осередком політичних, національних та релігійних суперечок (Wikipedia, n.d.).

Велика кількість неофіційних назв американських міст і штатів умотивована особливостями їхньої економіки. Так, топонім *Birmingham* (важливий промисловий центр Великої Британії) став основою неофіційного найменування Пітсбурга – одного з найбільших у світі виробників сталі: *Birmingham of America*. У свою чергу місто Бірмінгем у штаті Алабама називають *The*

Pittsburgh of the South через те, що воно також є металургійним центром свого регіону. Назва іншого британського міста, знаного своєю текстильною промисловістю, уходить до складу прізвиська Лоуелла (штат Массачусетс), яке в XIX столітті мало значну кількість підприємств з обробки бавовни, що й зумовило появу перифразової номінації *Manchester of America* (Wikipedia, n.d.).

Назва фінансового центру Нью-Йорка *Wall Street* фігурує у назвах інших міст із відомими діловими центрами, де розташовані банки, фондові біржі, офіси великих компаній тощо, наприклад: *Denver – Wall Street of the West, Jersey City – Wall Street West* (Wikipedia, n.d.).

Національність мешканців міста також є вагомим чинником у формуванні неофіційних топонімів. Зокрема, понад 30% населення Дейлі-Сіті (штат Каліфорнія) складають нащадки філіппінських іммігрантів, що й стало причиною виникнення прізвиська *Little Manila*, де *Manila* – столиця відповідної азійської країни (Wikipedia, n.d.). Одну з неофіційних назв штату Делавер – *New Sweden* – умотивовано національною належністю його перших постійних мешканців – вихідців із Європи (Netstate, n.d.). Невеличке містечко Ліндсборг у Канзасі відоме як *Little Sweden*, оскільки його також заснували шведські переселенці (Wikipedia, n.d.). Подібні причини зумовили появу деяких інших неофіційних топонімів, зокрема: *Little Norway* (Poulsbo), *Michigan's Little Bavaria* (Frankenmuth), *Scotland, USA* (Alma), *New England of the West* (Minnesota), *Havana on the Hudson* (Union City) тощо. Частково наявність низки іммігрантських груп у Нью-Йорку також мотивує одне з його неофіційних найменувань – *Hong Kong on the Hudson* (Wikipedia, n.d.). Атланту називають *Black Mecca* через значну кількість афро-американців, які мають у цьому місті великі можливості для здобуття освіти, розвитку бізнесу, політичної кар'єри (Wikipedia, n.d.).

Особливості рельєфу та краса гірських ландшафтів багатьох штатів зумовили їхнє порівняння з такими європейськими країнами, як Швейцарія та Італія, наприклад: *Switzerland of America* (Colorado; West Virginia; Maine), *Italy of America* (Arizona). Численні річки та низовинний рельєф Луїзіани мотивують появу неофіційної номінації *The Holland of America* (Netstate, n.d.). Розмаїття форм рельєфу та ландшафту Меріленду – від гірської системи Аппалачі на заході до низовинних піщаних пляжів на сході штату – є одним із головних чинників формування неофіційної назви *America in Miniature* (Wikipedia, n.d.).

Архітектура й історичні пам'ятки певного міста також часто інспірують появу неофіційних топонімів. Наприклад, місто Цинциннаті в XIX столітті було відоме як *Paris of America* завдяки таким амбітним на той час будівельним проектам, як місцевий готель *(Cincinnatian Hotel)*, мюзик-хол, універмаг Шилліто та ін. (Wikipedia, n.d.). Унікальні архітектурні пам'ятки Коламбуса (Індіана), зокрема сучасні церкви в стилі модерн-арт (*modern art)*, незвичайні за формою пошта й навіть в'язниця, цілком виправдовують появу прізвиська *Athens of the Prairie* ("Athens of the Prairie," 2014). Пропонуючи свій план масштабної відбудови та розвитку міста після Великої пожежі 1871 року, Деніел Бернгем бачив Чикаго як майбутній Париж, що зумовило відповідний

вигляд майбутнього мегаполіса в розробленому архітектором проекті. Цей план, а згодом і саме місто, отримали назву *Paris on the Prairie* (Goldberger, 2009, March 9). Низка широких бульварів Канзас-Сіті та Детройта також дозволяє провести аналогію з Парижем, що відображено в номінаціях *Paris of the Plains* і *Paris of the Midwest* відповідно (Wikipedia, n.d.). Розгалужена мережа каналів у курортному містечку Форт-Лодердейл (Флорида) робить його схожим на Венецію, що й мотивує появу неофіційного найменування *Venice of America* (Wikipedia, n.d.).

Топонім *Athens* є основою неофіційних назв міст, що пишаються своїми здобутками у сфері культури, мистецтва та освіти, як-от: *Athens of America* (Philadelphia ("Athens of America," n.d.); Boston (Wikipedia, n.d.)), *The Athens of the Mountains* (Middlesboro – одне з небагатьох міст у гірському регіоні штату Кентуккі, що має великий оперний театр (Wikipedia, n.d.)), *The Athens of Florida* (DeLand – тут, зокрема, знаходиться найстаріший приватний коледж Флориди – Stetson University (Wikipedia, n.d.)), *The German Athens of America* (Milwaukee – це місто штату Вісконсин, понад 20% населення якого становлять нащадки німецьких колоністів, має велику кількість музичних товариств, мистецьких і театральних груп тощо ("The Making of Milwaukee," n.d.).

У місті Боулдер розташований найбільший університет штату Колорадо, що й зумовлює появу неофіційної номінації *The Berkeley of the Rockies*, де *Berkeley* – назва міста, де розташовано найстаріший кампус Каліфорнійського університету та низка інших відомих наукових інститутів і лабораторій. До речі, цей вищий навчальний заклад ще з 1870-х років називали *Athens of the West*. Згодом прізвисько стали використовувати на позначення самого Берклі (Wikipedia, n.d.). Така тенденція, за спостереженнями Девіда Боаза, загалом є характерною для міст, де розташовані коледжі, як-от: *The Athens of the South* (Nashville), *Athens of the West* (Lexington, Madison) (Boaz, 2011, February 28).

Неофіційні назви деяких рекреаційних центрів також мають в основі інші топоніми. Так, місто Колорадо-Спрінгз, засноване 1871 р. як елітний курорт, особливо приваблювало англійських туристів, що й зумовило появу номінації *Little London* (Wikipedia, n.d.). Наявність природних мінеральних джерел зближує Маніту-Спрінгз (Колорадо) із містом Саратога (Нью-Йорк): *Manitou Springs – Saratoga of the West*. Відомий курорт Санта-Барбара називають Американською Рив'єрою *(The American Riviera)*. Популярний серед туристів Бренсон (Міссурі) із його розвиненою індустрією розваг має неофіційне найменування *Las Vegas of the Ozarks*, де *Ozarks* – назва гір, у яких розташоване місто. Мідлсбро у штаті Кентуккі стало відомим як *Little Las Vegas* у 30-х роках XX століття завдяки великій кількості гральних закладів і барів (Wikipedia, n.d.).

Репутація деяких міст США як центрів злочинності також зумовила виникнення неофіційних топонімів. Номінації на кшталт *Little Chicago* (Sioux City, Iowa; North Platte, Nebraska), *Little Chicago of the South* (Johnson City, Tennessee) з'явилися за доби «Сухого закону» 1920-х рр. через роль цих міст у підпільному виробництві, транспортуванні й продажі алкоголю ("Little

Chicago," n.d.). Популярне нині найменування самого Чикаго – *Chiraq* (Chicago + Iraq) – натякає на сучасний розквіт злочинності в цьому місті, зокрема високий показник убивств (Wikipedia, n.d.).

Деякі неофіційні топоніми не пов'язані з конкретною сферою життя (економікою, культурою тощо), а вказують на важливу роль міста в регіоні, проводячи при цьому паралелі з певним загальновизнаним мегаполісом, як-от: *New York of the South* (New Orleans), *The Chicago of the South* (Decatur, Alabama).

Цікавим мотиваційним чинником є функція диференціації. Так, неофіційна назва міста Фінікса в Орегоні – *The Other Phoenix* – має на меті відрізнити цей населений пункт від більш відомого Фінікса – столиці штату Аризона.

Висновки

Неофіційні назви американських міст та штатів, що ґрунтуються на використанні прецедентних топонімів, насамперед пов'язані з історією й економікою певних населених пунктів чи регіонів, етнічною належністю перших поселенців чи нинішніх мешканців. Такі найменування часто характеризують особливості ландшафту, здобутки у сфері культури, мистецтва й освіти та вказують на інші прикметні риси міст і штатів США. У ролі прецедентних топонімів функціонують назви географічних об'єктів Старого й Нового Світу, що можуть бути як універсальними культурними символами (*Athens, Paris, Baghdad, Mecca; New York, Las Vegas* тощо), так і феноменами, актуальними для носіїв англійської мови, передусім американців (*Birmingham, Manchester; Saratoga, Lexington* тощо). Також досліджувані одиниці містять міфоніми – біблійні назви та специфічні номінації, відомі здебільшого представникам конкретної лінгвокультурної спільноти. У будь-якому разі розуміння мотивації неофіційних назв американських міст і штатів, що мають у своєму складі прецедентні топоніми, обов'язково потребує володіння фоновими знаннями, пов'язаними з історією, культурою, географією й економікою США.

Перспективи дослідження неофіційної топонімії вбачаємо в розгляді специфіки творення й мотивації інших груп прізвиськ американських міст і штатів, що поглибить наші уявлення про історію, традиції та своєрідність національного світобачення відповідної етнокультурної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Канна В. Ю.** Структура, функції та лексикографія конотативної топонімії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Донецьк, 2009. 17 с. 2. **Леонович О.** Предисловие. *Краткий словарь английских прозвищ.* Москва: Высшая школа, 2007. С. 3–13. 3. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с. 4. **Титаренко О. Ю.** Мовні засоби вираження гумору (на матеріалі творів англійської та американської літератури XIX–XX століть): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 1993. 16 с. 5. **Томахин Г. Д.** Реалии-американизмы. Пособие по страноведению. Москва: Высшая школа, 1988. 239 с. 6. **Athens** of America. *The Encyclopedia of Greater Philadelphia*. URL: http://

philadelphiaencyclopedia.org/events/the-athens-of-america (accessed 9 January, 2019). 7. **Athens** of the Prairie – Columbus, IN. URL: http://lowestravels.com/2014/07/30/athens-of-the-prairie-columbus-in (accessed 9 January, 2019). 8. **Boaz, D.** Madison, Wisconsin: The Athens of the West. URL: http://www.cato.org/publications/commentary/madison-wisconsin-athens-west_(accessed 9 January, 2019). 9. **Goldberger, P.** Toddlin' Town: Daniel Burnham's great Chicago Plan turns one hundred. *The New Yorker*. URL: http://www.newyorker.com/magazine/ 2009/03/09/toddlin-town (accessed 9 January, 2019). 10. **Little** Chicago. URL: http://www.stateoffranklin.net/johnsons/_chicago/chicago.htm (accessed 9 January, 2019). 11. **Mississippi's** Rock of Gibraltar. URL: http://www.americaslibrary.gov/es/ms/ es_ms_gibrltar_1.html (accessed 9 January, 2019). 12. **Netstate**: Learn About the 50 States. URL: http://www.netstate.com/index.html (accessed 9 January, 2019). 13. **The Making** of Milwaukee: Ethnic Stories. URL: http://www.themakingofmilwaukee.com_/people/stories.cfm (accessed 9 January, 2019). 14. **Wikipedia**: The Free Encyclopedia. URL: http://en.wikipedia.org (accessed 9 January, 2019). 15. **Zosimova, O. V.** Main Types of Informal Place Names in the USA: A Motivational Perspective. *Лінгвістичні дослідження: збірник наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди*. Харків, 2016. Вип. 41. С. 34–39. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.48530 16. **Zosimova, O. V.** Motivation of American Informal Place Names. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки:* зб. наук. ст. Гол. ред. В. А. Зарва. Бердянськ, 2016. Вип. IX. С. 61–68.

REFERENCES

1. **Kanna, V. Yu.** (2009). Struktura, funktsii ta leksykohrafiia konotatyvnoi toponimii [Structure, functions and lexicography of connotative toponymy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 2. **Leonovych, O.** (2007). Predisloviie [Preface]. *Kratkii slovar anhliiskikh prozvishch – A concise dictionary of English nicknames*. (Pp. 3–13). Moscow: Vysshaia shkola [in Russian]. 3. **Selivanova, O. O.** (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: encyclopedia of terminology]*. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian]. 4. **Tytarenko, O. Yu.** (1993). Movni zasoby vyrazhennia humoru (na materiali tvoriv anhliiskoi ta amerykanskoi literatury XIX–XX stolit) [Linguistic means of expressing humor (on the material of works of English and American Literature of the 19th and 20th centuries)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: KSPIFL [in Ukrainian]. 5. **Tomakhin, H. D.** (1988). *Realii-amerikanizmy. Posobiie po stranovedeniiu [American realia. A course book on country studies]*. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian]. 6. **Athens** of America. (n.d.). In *The Encyclopedia of Greater Philadelphia*. Retrieved from http://philadelphiaencyclopedia.org/events/the-athens-of-america 7. **Athens** of the Prairie – Columbus, IN. (2014, July 30). Retrieved from http://lowestravels.com/2014/07/30/athens-of-the-prairie-columbus-in 8. **Boaz, D.** (2011, February 28). Madison, Wisconsin: The Athens of the West. Retrieved from http://www.cato.org/publications/commentary/madison-wisconsin-athens-west 9. **Goldberger, P.** (2009, March 9). Toddlin' Town: Daniel Burnham's great Chicago Plan turns one hundred. *The New Yorker*. Retrieved from http://www.newyorker.com/ magazine/2009/03/09/toddlin-town 10. **"Little** Chicago" (n.d.). Retrieved from http://www.stateoffranklin.net/johnsons/chicago/chicago.htm 11. **Mississippi's** Rock of Gibraltar. (n.d.). In *America's Library*. Retrieved from http://www.americaslibrary.gov/es/ms/es_ms_gibrltar_1.html 12. **Netstate**. Learn about the 50 States. (n.d.). Retrieved from http://www.netstate.com/index.html 13. **The Making** of Milwaukee: Ethnic Stories. (n.d.). Retrieved from http://www.themakingofmilwaukee.com/people/stories.cfm 14. **Wikipedia**: The Free Encyclopedia. (n.d.). Retrieved from http://en.wikipedia.org 15. **Zosimova, O. V.** (2016a). Main Types of Informal Place Names in the USA: A Motivational Perspective. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic studies: A selection of papers of H.S. Skovoroda Kharkiv*

National Pedagogical University. (Issue 41), (pp. 34–39). Kharkiv: KhNPU. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.48530 16. **Zosimova, O. V.** (2016b). Motivation of American Informal Place Names. V. A. Zarva (ed.), *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Filolohichni nauky – Academic Papers of Berdiansk State Pedagogical University. Philology Series*: A selection of scholarly articles. (Issue IX), (pp. 61–68). Berdiansk: BSPU.

Зосімова Оксана Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: + 38 (0572) 68-43-25;
E-mail: oksanazosimova@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-5446-2222

Zosimova Oksana Vitaliivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Practice of Oral and Written English, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 04 лютого 2019 року

УДК 811.161.2’373.7 **Т. М. Князь**

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано особливості функціонування фразеологічних одиниць української мови в політичному дискурсі. Розглянуто види структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів: еліпсис, субституція, розширення компонентного складу.

У політичному дискурсі й узуальні, і трансформовані фразеологізми влучно характеризують актуальні події сьогодення: фінансові питання, співробітництво з партнерами, пересторога про негативні наслідки від неправильних дій тощо.

Ключові слова: *політичний дискурс, фразеологічна одиниця, структурно-семантична трансформація.*

Kniaz T. M. The Features of Functioning Phraseological Units of the Ukrainian Language in Political Discourse. *The political worldview as a part of the national worldview is an open structure that is constantly evolving. The language political worldview is a complex of representations of the people, recorded in the language units about political reality at a certain stage of society development.*

The phraseology of the Ukrainian language depends directly on the language political worldview, therefore the phraseological units (PhU) in some way form national and cultural peculiarity of political discourse.

Investigation of the specific features of functioning phraseological units is an effective way to study the representations of the language speakes about political reality, its interpretation, indicating the relevance of the proposed article

The article analyzes the peculiarities of the PhU functioning in the Ukrainian political discourse. The types of structural and semantic transformations of phraseological units are ellipse, substitution, expansion of component composition have been investigated.

In political discourse both traditional and transformed phraseological units accurately characterize current events: financial issues, cooperation with partners, warning about the negative consequences of wrong actions, etc. Diferrent by semantics and structure phraseological units are used in accordance with the linguistic situation, context, author’s thought etc. Transformed phraseological unit загравав із проросійським електоратом (the traditional PhU гратися (грати) з вогнем «to behave carelessly, to do something dangerous») is applied to express the author’s assessment, the attitude to the political situation.

The function of phraseological units in the political discourse makes it informative and expressive, and thus one of the main functions, influential, is realized. PhUs not only as nominative, but also as estimated units are used with the aim of realization of the unity of rational and emotional information in the text.

Key words: *political discourse, phraseological unit (PhU), structural and semantic transformation.*

Вступ

Поняття «мовна картина світу» належить до фундаментальних, що виражають специфіку людини та її буття, взаємини її зі світом, найважливіші умови існування в ньому. Спостерігаємо підвищений інтерес учених (В. І. Карасик (2000), В. А. Маслова (2008), З. Д. Попова (2007), Л. А. Лисиченко (2009), Й. А. Стернін (2007) та ін.) до різних питань про сфери діяльності людини, що розглядаються як «культурна картина світу», «концептуальна

© Князь Т. М., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.08

картина світу», «релігійна картина світу», «економічна картина світу» тощо. До цих типів картини світу належить і «політична картина світу», що становить систематизовану сукупність вербалізованих знань про політичну діяльність. Мовна політична картина світу, на думку вчених, – це сукупність уявлень народу, зафіксованих у мовних одиницях, про політичну дійсність на певному етапі розвитку суспільства, як інформацію про політичну реальність, відображену в значеннях мовних знаків (Попова & Стернин, 2007: 54; Декатова, 2018: 70).

Одним з основних методів дослідження в цьому напрямі сучасної лінгвістики є метод дискурс-аналізу, що дає можливість простежити механізми взаємозв'язку між пізнанням, владою і мовою. В. І. Карасик дискурс розуміє як текст, який можна розглядати з різних позицій: соціолінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики тощо. Зокрема, з позиції соціолінгвістики вчений виділяє два основні типи дискурсу: інституціональний і персональний. Інституціональний являє собою спілкування в певних рамках статусно-рольових відносин (Карасик, 2000). Відповідно виділяють такі жанри інституціонального дискурсу: політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, педагогічний тощо.

Науковці розглядають політичний дискурс у вузькому й широкому розумінні. У вузькому контексті – це обмежені політичною сферою жанри. Урядові обговорення, парламентські дебати, партійні програми, виступи політиків – це ті жанри, які належать до сфери політики (Dijk van. T.A. , 1998). Політичний дискурс розуміють винятково як дискурс політиків. У широкому розумінні – це всі форми спілкування, де хоча б один зі складників (суб'єкт, адресат, зміст повідомлення) пов'язаний з політикою. На думку О. І. Шейгал, «будь-який матеріал у ЗМІ, де йдеться про політика й автором якого є політик або, навпаки, адресований політикові, слід зараховувати до кола політичного дискурсу» (Шейгал, 2004: 26). Отже, до сфери політичного дискурсу належать усі матеріали (статті журналістів / політиків, виступи, інтерв'ю, промови), так чи так пов'язані з політичною діяльністю певних осіб чи суспільства.

Оскільки фразеологічний фонд мови безпосередньо залежить від мовної політичної картини світу, фразеологічні одиниці (ФО) певною мірою формують національно-культурну особливість політичного дискурсу. Дослідження специфіки функціонування ФО є ефективним способом вивчення уявлень носіїв мови про політичну дійсність, її інтерпретацію, що говорить про актуальність пропонованої теми.

Метою наукової розвідки є виявлення специфіки функціонування фразеологізмів української мови в політичному дискурсі та з'ясування можливих змін у структурі й семантиці ФО, що зумовлено прагматичними потребами означеної дискурсивної практики.

Методи та методики дослідження

У процесі дослідження використовуються описовий метод, фразеологічної ідентифікації, методи функціонального й компонентного аналізу.

Результати та дискусії

У політичному дискурсі фразеологізми вважають певними смисловими центрами в мовленні політиків і політологів, які використовують їх з метою зосередження уваги суспільства на певній проблемі чи соціальному явищі. Фразеологічні одиниці завдяки своїй влучності й оригінальності сприяють реалізації одного з основних завдань – прагматичного впливу на адресата.

Політична картина світу як частина національної картини світу є відкритою структурою, що постійно розвивається. Одним зі способів дослідження тенденцій її розвитку є аналіз значення фразеологізмів, які активно використовують політичні діячі, журналісти.

Питання статків, фінансового забезпечення представників владних структур завжди жваво обговорюється й журналістами, і політиками, й опозиційними колегами. Саме тому частотним є використання фразеологізмів на позначення багатства, способів заробляння, витрачання коштів: **живі гроші; відмивання грошей (коштів); розкидатися грошима; набивати кишені**.

Семи ‘значний’, ‘постійний прибуток’ актуалізовані в цілісному значенні трансформованої ФО **живі гроші** (пор.: **свіжа (жива) копійка** – «хтонебудь має прибуток від чогось») (СФУМ, 2008: 232). Наприклад, *Кожен кандидат має залізне право засилати у виборчі комісії своїх представників, яких у потрібний момент може перепродати рейтинговішому кандидатові й отримати за це* ***живі гроші*** (Український тиждень, 2018).

Різноманітні за семантикою й структурою фразеологічні одиниці застосовують відповідно до мовної ситуації, контексту, авторського задуму тощо. Так, незаконний спосіб заробітку засвідчується семантикою фразеологізму відмивання грошей (коштів): *Збереження безвізового режиму не меншою мірою залежить від того, чи збережеться курс держави у сфері протидії корупції,* ***відмивання грошей*** *і боротьби з організованою злочинністю; Зокрема, наразі через відхід від демократичних стандартів і системні проблеми у боротьбі з корупцією і* ***відмиванням коштів****, ЄС заморозив низку програм фінансової підтримки Молдови і може відновити їх лише після проведення парламентських виборів* (Кальчуцька, 2018). Цікавий факт походження цього фразеологізму, що виник у США у 20-х рр. минулого століття та використовувався офіцерами стосовно пралень, що перебували у власності мафіозних угруповань. Такі незаконні організації демонстрували активну зацікавленість у придбанні пралень, оскільки вони дозволяли легалізувати кошти («відмити» гроші), отримані від кримінальної діяльності (Stessens, 2000). В українському політичному сьогоденні ця ФО є дискурсивно продуктивною з огляду на частотність фактів незаконного поводження з державними грошима.

Заголовок має важливе місце в системі масової комунікації, адже його призначення – бути скомпресованим репрезентантом змісту / головної думки опублікованих матеріалів (Пархонюк, 1999: 323). Можна сказати, що заголовок керує увагою читача, орієнтує його на сприйняття інформації матеріалів. Так, у заголовку «*Чому Ахметов почав «розкидатись» грошима та як їх «ловить» Порошенко»* використано фразеологізм **«розкидатись» грошима**, що безпосередньо розкриває зміст статті про фінансові витрати. На нашу думку, «фразеологізми відбивають практичні знання носіїв мови не лише про

способи отримання грошей (нечесним шляхом, легко / важко заробляти), а й про витрачання грошей: лише маючи значну кількість грошей / зайві гроші, можна легковажно, необдумано їх витрачати» (Князь, 2014: 45).

Про збагачення легким способом, одержання прибутку сигналізує фразеологізм **набивати кишені** у складі заголовку в інтернет-виданні «Politeka» *«**Набивали кишені**, торгуючи з агресором: українці в люті від цинічної заяви Гройсмана»* (Сайт Politeka, 2018).

Як відомо, автори статей не лише констатують факти, але й висвітлюють певні події крізь призму суб'єктивного світосприйняття, що нерідко використовується як засіб впливу на певну категорію суспільства. Про необхідність працювати в інтересах різних сторін, підтримувати одночасно дві протилежні сторони свідчать ФО **вести подвійну гру; сісти на два стільці**: *Тим, хто сформує українську владу протягом 2019 року, доведеться **вести подвійну гру***; *Проукраїнські кандидати прагнутимуть якщо не **сісти на два стільці**, то хоча б не відлякати тих, хто бажає не так реформ, як посилення державної опіки* (Віхров, 2018).

Цікавим є функціонування ФО у назвах статей, де фразеологізми виконують номінативну функцію, акцентуючи увагу на актуальних і важливих проблемах. Наприклад, назва: *«Сидіти на двох стільцях неможливо: експерт викрив Тимошенко, вказавши на її некомпетентність»* (Сидіти, 2018)**.** Специфіка ФО **сидіти на двох стільцях** не обмежується лише номінативною функцією, авторська інтенція – зорієнтувати читача на те, що далі йтиметься про неправильну стратегію роботи штабу Тимошенко. Із ширшого контексту зрозуміло, що політолог Кирило Сазонов говорить про те, що не можна пані Тимошенко обіцяти населенню низькі тарифи, а потім на форумі YES брехати про ринок цін.

З метою підкреслення незалежності країни, можливості самостійно впоратися з військовими питаннями М. Саакашвілі в інтерв'ю газеті «Кореспондент» використав ФО **стояти на своїх двох** (трансформований варіант узуальної ФО **твердо (міцно) стояти на ногах (на землі)** – «упевнено діяти, мислити і т. ін.» (СФУМ, 2008: 531). *У нас (у Грузії) теж була військова ситуація, ми відмовилися. Країна повинна **стояти на своїх двох**, а не рухатися на милицях* (Саакашвілі, 2016).

Про небезпеку, застереження виконання певних дій, що можуть мати різні наслідки, зокрема й негативні, свідчать як узуальні, так і трансформовані фразеологізми: **поставити під удар; загравати із проросійським електоратом; висітиме, як дамоклів меч**. Наприклад: *Є одна відома особа, яка досі живе в Криму і була готова нам давати свідчення попри все – але нас попросили не брати їх, бо це **поставить її під удар*** (Сидоренко, 2018).

Спостерігаємо використання таких видів трансформацій, як субституція й розширення компонентного складу: *загравав із проросійським електоратом* (пор.: **гратися (грати) з вогнем** – «поводитися необережно, здійснювати що-небудь небезпечне») (СФУМ, 2008: 119). При цьому атрибутивний компонент **проросійським** безпосередньо вказує на суб'єкт, з яким були певні дружні / ділові стосунки, що можуть мати різні наслідки. Наприклад: *У 1994 році виборці останнього вже підтримали Кравчука проти Кучми,*

оскільки той ***загравав із проросійським електоратом*** (Віхров, 2018). Трансформований фразеологізм застосовано для висловлення авторської оцінки, ставлення до політичної ситуації.

З метою підкреслення надзвичайної небезпеки Іван Ліщина (заступник Міністра юстиції) в інтерв'ю газеті «Європейська правда» використовує фразеологізм **висітиме, як дамоклів меч**: *У нинішній політичній ситуації – напевно, так. Але навіть якщо вони [росіяни] вийдуть з Ради Європи – це не зніме питання щодо невиконання. Це рішення* ***висітиме*** *над ними,* ***як дамоклів меч*** (Сидоренко, 2018). Цей вислів має міфологічне походження: за давньогрецьким переказом, Діонісій запропонував на один день посісти свій престол Дамоклу, який вважав його найщасливішою людиною у світі, яка має все. Однак під час бенкету Дамокл побачив над своєю головою гострий меч, що висів на кінській волосині. Так Діонісій показав Дамоклу, що добробут – це лише примара.

Для перестороги виникнення небезпечної політичної ситуації для України, зокрема можливості призупинення безвізового режиму Єврокомісією, використано фразеологізм **відкрити скриньку Пандори**: *Але Україна – завелика держава, і загальні європейські правила не завжди повторюються із нами. Отже, не варто бути впевненими, що ігнорування вимог ЄС не* ***відкриє*** *для нас* ***скриньку Пандори*** (Сидоренко, 2018). Спостерігаємо розширення компонентного складу узуальної ФО **скриня Пандори** – «вмістилище зла» (СФУМ, 2008: 500), відповідно в контексті фразеологізм реалізує дещо інше значення «виникнення складної ситуації». Як відомо, у грецькій міфології Пандора – перша жінка, створена богом вогню. Бог Зевс подарував їй скриньку, у якій були людські нещастя. Через цікавість Пандора відкрила скриньку, з неї вилетіло все лихо й поширилося скрізь. На дні скриньки залишилася лише надія. Отже, зрозуміло, чому скринька Пандори – джерело проблем, нещасть.

Вочевидь, у політичному дискурсі функціонують фразеологізми, що містять культурологічну інформацію міфологічного характеру, особливо ФО, до складу яких належать власні назви, які орієнтують на певну історичну подію. При цьому зауважимо, що фразеологізми за своєю етимологією, значенням досить неоднорідні, що змушує автора статті, журналіста, політолога, політика з обережністю їх використовувати, заздалегідь прогнозуючи готовність сприйняття матеріалу, який містить подібні одиниці, адже не кожна людина на достатньому рівні володіє фразеологічним фондом української мови для адекватного розуміння змісту повідомлення.

Висновки

Отже, у політичному дискурсі функціонують як узуальні, так і трансформовані фразеологізми, що влучно характеризують актуальні події сьогодення: фінансові питання, співробітництво з партнерами, пересторога про негативні наслідки від неправильних дій тощо. Різноманітні за семантикою й структурою фразеологічні одиниці застосовують відповідно до мовної ситуації, контексту, авторського задуму тощо.

Функціонування фразеологічних одиниць у політичному дискурсі робить його інформативним й експресивним, завдяки чому реалізується одна з основних функцій – впливова. Фразеологізми мають як номінативну, так

й оцінну функції, тому використовуються з метою реалізації в тексті єдності раціональної й емоційної інформації.

Проте цим не вичерпується аналіз пропонованої теми, тому напрям подальших розвідок полягатиме в здійсненні комплексного аналізу фразеологічного матеріалу в політичному дискурсі з позицій прагмалінгвістики та когнітивної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Декатова К. И.** Фразеологическое значение как средство изучения политической картины мира. Жизнь фразеологии – фразеология в жизни : сб. науч. ст. Кострома , 2018. С. 70-77. 2. **Карасик В. И.** О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. Волгоград, 2000. С. 5-20. 3. **Князь Т. М.** Фразеологізми української мови на позначення заможності: структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти: монограф. Харків: Точка, 2014. 176 с. 4. **Лисиченко Л. А.** Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : монограф. Харків : Основа, 2009. 191 с. 5. **Маслова В. А.** Политический дискурс: языковые игры или игры в слова? Политическая лингвистика. Екатеринбург, 2008. Вып. 1(24). С. 43–48. 6. **Попова З. Д.,** Стернин И. А. Когнитивная лингвистика: монограф. Москва: АСТ: Восток-Запад, 2007. 314 с. 7. **Пархонюк Л.** Синтаксичні засоби актуалізації у газетних заголовках. Українська філологія: Школи, постаті, проблеми. Львів: Світ, 1999. Ч. 2. С. 323 – 326. 8. **СФУМ** Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. 9. **Шейгал Е. И.** Семиотика политического дискурса. Москва: Гнозис, 2004. 326 с. 10. **Dijk van.T.A.** What is Political Discourse Analysis. Amsterdam, 1998. URL: http://www.discourse-in-society.org. 11. **Stessens G.** Money Laundering: a new international law enforcement model. Cambridge University Press., 2000. 460 p.

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА

12. **Віхров М.** Вибори і пастки популізму [Електронний ресурс] // *Український тиждень*. 2018. URL: https://tyzhden.ua/Politics/223832. 13. **Кульчицька К.** За що не заберуть безвіз: деталі звіту ЄС про Україну, Грузію та Молдову [Електронний ресурс] // *Європейська правда*. 2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/12/21/7090937/. 14. **Сайт Politeka** [Електронний ресурс]. 2018. URL: https://politeka.net/ua/news/617231-nabivali-karmany-torguya-s-agressorom-ukraintsy-v-yarosti-ot-tsinichnogo-zayavleniya-grojsmana/ 15. **Саакашвілі** привів у приклад Грузію, яка «дуже швидко» відмовилася від допомоги МВФ [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. URL: https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3738522-saakashvili-pro-transh-mvf-my-znovu-zimo-tsi-hroshi. 16. **Сидоренко С.** Залишаємо земельний мораторій? [інтерв'ю] // *Європейська правда*. 2018. – URL: https://www.eurointegration.com.ua /interview/2018/12/19/7090810/ 17. **Сидіти** на двох стільцях неможливо: експерт викрив Тимошенко, вказавши на її некомпетентність [Електронний ресурс] // Politeka. 2018. URL: https://politeka.net/ua/news/ politics/733948-sidet-na-dvuh-stuljah-nevozmozhno-jekspert-razoblachil-timoshenko-ukazav-na-ee-nekompetentnost/ 18. **Український** тиждень: сусп.-політ. журнал. [Електронний ресурс] 2018. №40 (568). URL: https://tyzhden.ua/Politics/220658

REFERENCES

1. **Dekatova, K.I.** (2018) Frazeolohicheskoie znacheniye kak sredstvo izucheniia politicheskoi kartiny mira *[Phraseological value as a means of studying the political worldview]*. Zhizn frazeolohii – frazeolohiia v zhizni. – Life phraseology – phraseology in life. Kostroma, (pp. 70-77) [in Russian]. 2. **Karasik, V.I.** (2000) O tipakh discursa *[About discourse types]*. Yazykovaya lichnost: institutsionalnyi i personalnyi diskurs. – Language personality: institutional and personal discourse. Volgograd, (pp. 5-20) [in Russian]. 3. **Kniaz, T.M.** (2014) Frazeolohizmy ukrayinskoi movy na poznachennia zamozhnosti: strukturno-semantychnyi,

ideohrafichnyi, linhvokulturologichnyi aspekty *[Phraseological units of the Ukrainian language which denote the prosperity state: structural and semantic, ideographic, linguo-cultural aspects]*. Kharkiv: Tochka, 176 [in Ukrainian]. 4. **Lisichenko, L. A.** (2009) Leksyko-semantychnyi vymir movnoyi kartyny svitu *[Lexical and semantic dimension of language of the worldview]*. Kharkiv: Osnova, 191 [in Ukrainian]. 5. **Maslova, V.A.** (2008) Politicheskii diskurs: yazykovyie igry ili igry v slova *[Political discourse: language games or word games?]* Politicheskaia lingvistika – Political linguistic, issue 1(24) (pp. 43-48). Yekatierinburg [in Russian]. 6. **Popova, Z.D.** & Sternin, I.A. (2007) Kognitivnaia lingvistika *[Cognitive linguistics]*. Moskva: AST: Vostok-Zapad, 314 [in Russian]. 7. **Parkhonyuk, L.** (1999) Syntaksychni zasoby aktualizatsiyi u hazetnykh zaholovkakh *[Syntactic means of updating in newspaper headings]*. Ukrayinska filolohiya: Shkoly, postati, problemy – Ukrainian philology: Schools, figures, problems, issue 2 (pp. 323-326). Lviv: Svit [in Ukrainian]. 8. **Sheygal, Ye. I.** (2014) Semiotika politicheskoho diskursa [*Semiotics of political discourse]*. Moskva: Gnozis, 326 [in Russian]. 9. **Bilonozhenko, V. M.**, Hnatiuk, I. S., Dyatchuk, V. V. (2008) Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy *[Dictionary of phraseology of the Ukrainian language]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 10. **Dijk van.T.A.** What is Political Discourse Analysis. Amsterdam, 1998. Retrieved from http://www.discourse-in-society.org. 11. **Stessens G.** Money Laundering: a new international law enforcement model. Cambridge University Press., 2000. 460 p.

PUBLITSYSTYCHNI DZHERELA – JOURNALISTIC SOURCES

12. **Vikhrov, M.** (2018) Vybory i pastky populizmu [Selections and traps of populism]. *Ukrainskyi tyzhden – Ukrainian Week*. Retrieved from https://tyzhden.ua/Politics/223832. 13. **Kulchytska, K.** (2018) Za shcho ne zaberut bezviz: detali zvitu YES pro Ukrainu, Hruziiu ta Moldovu [For which will not be taken away without a visa: details of the EU report on Ukraine, Georgia and Moldova]. *Yevropeiska pravda – European truth*. (n.d.). *eurointegration.com.ua* Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/12/21/7090937/ 14. Sait **Politeka** [Site Politics]. (2018) (n.d.). *politeka.net/ua*. Retrieved from https://politeka.net/ua/news/617231-nabivali-karmany-torguya-s-agressorom-ukraintsy -v-yarosti-ot-tsinichnogo-zayavleniya-grojsmana/ 15. **Sydorenko, S.** (2018) Zalyshayemo zemelnyi moratorii? [Leave land moratorium?]. Yevropeiska pravda – European truth. Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua /interview/2018/12/19/7090810/ 16. **Saakashvili** pryviv u pryklad Hruziiu, yaka «duzhe shvydko» vidmovylasia vid dopomohy MVF [Saakashvili cites Georgia as an example, which «very quickly» refused to help IMF] (2016). *Korrespondent.net*. – *Correspondent.net*. Retrieved from https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics /3738522-saakashvili-pro-transh-mvf-my-znovu-zimo-tsi-hroshi 17. **Sydity** na dvokh stiltsyakh nemozhlyvo: ekspert vykryv Tymoshenko, vkazavshy na yii nekompetentnist [It is impossible to sit on two chairs: the expert exposed Tymoshenko, pointing out her incompetence]. (2018). *Politeka – Politics*. (n.d.). *politeka.net/ua*. Retrieved from https://politeka.net/ua/news/politics/733948-sidet-na-dvuh-stuljah-nevozmozhno-jekspert-razoblachil-timoshenko-ukazav-na-ee-nekompetentnost/ 18. **Ukrainskyi tyzhden** [Site of journal «Ukrainian Week»]. (n.d.). https://tyzhden.ua. Retrieved from https://tyzhden.ua/Politics/223832

Князь Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовних дисциплін, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва; с. Докучаєвське, Харківський р-н, Харківська обл., 62483, Україна.

Tel.: +380677890433
E-mail knyaz_tm@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-7272-4644

Kniaz Tetiana Mykolaivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of linguistic disciplines, V. V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University; Dokuchaievske vil., Kharkiv region, 62483, Ukraine.

Надійшла до редакції 02 квітня 2019 року

УДК 811.161.2’37’0 **А. А. Ковтун**

ЕКСПРЕСІЯ ЯК ЧИННИК СТИЛЬОВОЇ ПЕРЕОРГАНІЗАЦІЇ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті проаналізовано роль експресії у стильовій переорієнтації релігійної лексики поза релігійною сферою. Виявлено, що характер експресії впливає на появу стилістичних відтінків (поетичного, піднесено-урочистого, розмовного, оцінного та ін.) у значеннях, які з’являються на різних етапах розвитку релігійних лексем. Стилістичні фігури повтор і плеоназм слугують увиразненню притаманної українцям риси експресивності, поєднаної з критичною оцінкою дійсності. Саме такі давньокиївські та староукраїнські плеонастичні словосполучення, як красна ***вѣра****, правая* ***вѣра****, истинная* ***вѣра****, чистая* ***вѣра****, могли сприяти поступовому закріпленню в лексемі* ***вѣра*** *(первісно «істина, правда») значення «релігія».*

Ключові слова: *семантика, релігійна лексика, експресивний компонент значення, стилістичний відтінок значення, плеоназм.*

Kovtun A. A. Expressiveness as a Factor in the Stylistic Reorganization of Religious Vocabulary. *Due to a long stay on the periphery of the public consciousness, religious vocabulary has acquired a high permeability beyond the limits of its conventional style, although in the Ukrainian language it has always been an open system, refined through its active use. This stratum of vocabulary is quite rightly attributed to those that reflect the most active manifestations of the life of Ukrainians. Despite the lively interest of domestic linguists in the functioning of religious vocabulary outside the narrow professional segment of communication, the question of the actualization of religious vocabulary in the context of its stylistic reorganization in colloquial, artistic, publicistic and mass-media Ukrainian speech remains relevant. The purpose of this study is to clarify the effect of expressiveness as a factor in the reorientation of the stylistic features of religious lexemes against the background of the preservation of religious values outside of religious discourse.*

In the course of the study, it was established that, outside the religious sphere, expressiveness vividly accompanies the use of lexemes in religious meanings, while stimulating the stylistic modification of these units. The nature of expressiveness affects the emergence of new stylistic nuances (neutral → poetic, sublimely solemn, conversational, evaluative, etc.) that appear at a certain stage of development of the religious lexemes semantics due to the strengthening of separate semes of meaning with the actualization of its entire core. For example, the lexeme nin, once “bookish”, froze as a variant of meaning adapted to the colloquial speech elements due to the strengthening of such negative semes as avarice, gluttony, extortion, adaptability, manipulation. Repetition and pleonasm are stylistic figures that further reinforce such a characteristic feature of Ukrainians as expressiveness coupled with an explicit proclivity to judge people and phenomena. Such Old Kyivan and Old Ukrainian pleonastic phrases as красна ***вѣра****, правая* ***вѣра****, истинная* ***вѣра****, чистая* ***вѣра*** *could contribute to fixing the meaning religionin the lexeme* ***вѣра*** *(originally truth).*

Key words: *semantics, religious vocabulary, expressive component of meaning, stylistic connotation, pleonasm.*

Вступ

Терміни, хоч як дбають про підтримання властивих їм термінологійних рис, «зазнають загальної долі слів – у своєму історичному житті і вони не уникають впливу тих чи інших обставин, які розхитують початкову домовленість щодо значень, які вкладаються в терміни...» (Булаховський, 1955: 20). За межами фахової сфери відбувається «вживлення» вузькогалузевої лексики

© Ковтун А. А., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.09

в загальну мову: а) узуалізація термінного значення, або функціональне термінування, – поступове входження слова із термінним значенням до складу загальної мови; б) детермінування – перетворення терміна на загальновживане слово за потреби заповнити лакуну в певному семантичному полі. Термінні лексеми втрачають у живомовній стихії частину своєї вихідної семантики, причому залишок «семантичної пам'яті» може бути різним.

Мотивована похідна лексика постійно перебуває під пильною увагою українських мовознавців (Білецький, 2012; Іващенко, 2014; Кабиш, 2007; Карпіловська, 2010; Ковалик, 2008; Кочан, 2007; Мазурик, 2002; Мацько, 2000; Мельничук, 1981; Муромцева, 1985; Русанівський, 1983; Стишов, 2005; Струганець, 2002; Таран, 2011; Тараненко, 2015 та ін.). І це цілком зрозуміло, адже «саме мотивовані слова, або слова з подвійною референцією, становлять найпотужніший динамічний шар у лексиконі будь-якої мови» (Клименко, 2008: 35). Високий рівень проникності за межі свого звичного стилю нині, після тривалого перебування на периферії суспільної свідомості, має релігійна лексика, хоча в українській мові вона завжди була відкритою системою, добре відшліфованою завдяки активному використанню. Цей лексичний шар цілком справедливо відносять до тих, «що безпосередньо відображають найактивніші вияви сучасного життя. Такими елементами є ті слова, які доволі умовно можна назвати «термінними» (Исаченко, 1958: 336), а не побутова лексика з її виразним «субстратом» чи «адстратом» (Карпіловська, 2010: 94).

Незважаючи на пожвавлену зацікавленість функціонуванням релігійної лексики поза вузькопрофесійним сегментом комунікації (Браїлко, 2005; Колесник, 2018; Навальна, 2019; Піддубна, 2018; Скаб, 2015 та ін.), актуальним і досі є питання актуалізації релігійної лексики в умовах її стильової переорганізації – в розмовно-побутовому, художньому, публіцистичному, мас-медійному українському мовленні. Мета цього дослідження – з'ясування ролі експресії в стильовій переорієнтації релігійних лексем, що зберігають свої релігійні значення поза релігійним дискурсом. До аналізу не ввійшли випадки десемантизації релігійної лексики в процесі її безперебійного повсякденного використання у вигуках.

Методи дослідження

Для відновлення попереднього розвитку релігійної лексики, визначення давності виникнення того чи того значення залучено елементи методики зовнішньої реконструкції порівняльно-історичного методу, що поєднані з прийомами описового методу. Компонентний аналіз удоступнив розуміння видозміни семантики релігійних одиниць, функціональний – сприяв інтерпретації їхніх семантико-стилістичних параметрів.

Результати дослідження

Спеціальні лексеми в невластивій для них сфері втрачають жорстку системність і починають функціонувати як звичайні одиниці. Стилістичне збіднення релігійної семантики пов'язане передусім із прагненням мовців передати високий ступінь вияву почуттів й емоцій, чого досягають за допомогою

підсилення окремих сем на тлі актуалізації всього ядра значення, змінивши конфігурацію загального інформаційного спектру через пристосування до нової емоційно-психологічної сфери впливу на адресата й орієнтування на відповідну мовленнєву ситуацію поза релігійною сферою. *І тільки **Бог** – одвічне прибіжище душ людських – це та соломинка, за яку я хочу вхопитись, зависаючи над прірвою* (І. Багряний) – у цьому філософському міркуванні про сенс життя («Бог – соломинка») лексема *Бог* «здатна проспективно повідомляти про емоційно насичений текст із рисами піднесеності, урочистості» (Браїлко, 2005: 10). Тут підсилено низку сем (‘милосердець’, ‘рятівник’, ‘надійність’, ‘радість’) на тлі актуалізованого ядра прямого значення релігійної номінації *Бог* (‘особа’, ‘надприродність’, ‘першопочаток’, ‘всемогутність’ та ін.), завдяки чому відтворено стан духовного піднесення героя, трансцендентне заглиблення в проблему першосутності, святкову атмосферу світосприйняття, поетичність мислення.

Інший стилістичний відтінок, зокрема розмовності, з’явився, наприклад, у релігійній лексемі *піп*: за цим словом мовці закріпили суспільну зневагу до поведінки та вчинків священика, яку не могла не супроводжувати експресія – інтенсифікація виразності, «збільшення вражаючої сили сказаного ‹...›, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності» (Чабаненко, 2002: 7). Розлад законів церковного життя, зарозумілість і хабарництво святих отців відобразилися на зміні давнього пошанувального звертання «ти» до духівників, як до Бога, офіційним, «лакувальним» «ви» (Колесов, 1988: 219). Якщо до особи духовного сану в XVII ст. ще зверталися на «ти» (*Радуйся, **отче** наш і **наставниче**, Феодосію*! («Повість минулих літ»); *Єсли же ваша милость опарить каплана, потреба ще и на прачку, а ты, бѣдный **попє** руский, мусиш и з законною нендзю клепати, неборачку* (Г. Смотрицький); ***Пастирю душевний**, **попе** ізбранний, Людей просвіщати од бога данний*. (І. Пастелій), то в мовленні літературних героїв XVIII ст. подекуди вже з’явилося соціально-регулятивне «ви» (*Набрав бідний Кирик гроші до кармана, пішов назад до пана, а од пана до попа*: «***Добродію**, **добродію**, чи **не могли б** меї дитини сховати*? *Що **ви схочете** за похорони взяти*?» *попинкою* (Сатир.-гумор. вірш), із чого можемо припустити початок усвідомлення дистанції між священиками і прихожанами.

У романі «Чорна рада» П. Куліша, визнаного критиками як перший великий український історичний роман, ґрунтований на ретельному вивченні історії подій та мови XVII ст., лексеми *піп*, *панотець*, *отець* звичайно є рівноцінними синонімами у стилістичному плані. Так, Кирило Тур урочисто, з почестями знайомить присутніх зі своїм гостем, представляючи його *попом*: – *Ось мій гість*!... *Се, коли хочете знати, син паволоцького **попа**, той самий, що, як стукнувсь ізо мною за Києвом, що аж поле всміхнулось*. Черевань, частуючи колишнього священика Шрама, шанобливо говорить про попів, ампліфікуючи при цьому синонімійні конструкції: – *Моя премудрость, багатику* (братику. – *А. К.*),– *сказав Черевань, – знає тільки налити та випити; а вам собі мізкувати, як хотя. На те ви **попи**, на те ви **мужі совіта**, на те*

ви ***народні голови***. На захист православних священиків церковний староста сердито звертається до ксьондза: *От ви й дожартувались із своєю унією*! *Отсе вам у наших* ***попів*** *хавтуру одбивати*! Кирило Тур, дізнавшись про чорні наміри Тетері нашкодити його побратимові Шраму (священикові), мчить йому на допомогу зі словами: «*Постривай*, ***попе***, *ще*, *може*, *вернемо сокола з клітки*». До дружини священика, своєї сестри, у «Марусі Богуславці» брат звертається: ***Попаде***, *з радощів тобі признаюсь*, *Що я – твій брат Івась*.

Однак вокативи *попе, попаде* у творах П. Куліша, за нашими спостереженнями, були вже обмеженими, незважаючи на активне функціонування цієї лексеми в інших відмінкових формах. Здебільшого літературні персонажі користуються апелятивними формами *панотче* та *отче*, обминаючи *попе*. Більшість мікроконтекстів із лексемами *панотець* і *отець* – це апелятиви, хоча кількісну перевагу з-поміж назв священика має саме лексема *піп*, що підводить до думки про зародження стилістичної диференціації в запозиченій лексемі *піп* на відміну від власне українських відповідників *панотець*, *отець, батюшка*. Порівняння показників мінімальної кількості вибірок указаних номінацій у прозових творах радянської доби дає змогу пересвідчитися в закріпленні саме цієї тенденції, оскільки в одному з опрацьованих творів лексему *піп,* залучено щонайменше 27 разів, *отець* – 17 (але цей показник стосується й інших значень!), *батюшка* – 5, *панотець* – 3; а коефіцієнт частоти апелятивів інший: *попе* – 0,0007, *батюшко* – 0,0028, *отче* – 0,0092) (Частотний, 1981). Якщо у творах кінця XIX – початку XX ст., за нашим фактичним матеріалом, використання слова *піп* у розмові з духівником або в його присутності вважали некоректним (лише подумки: «*Оберни-ко-си,* ***попе****, глипни ми в очи, та й скажи, що брешу...*» (М. Черемшина), то в радянський час образа священика стала явищем закономірним. Мовним індикатором зміни ставлення до особи духовного сану став перехід з «ви» до «ти», оскільки «тикання» особі, якій раніше «викали», звичайно означає погіршення ставлення до неї (Скаб, 2003: 26): ***Попе****! Вимітайся з храму Божого!* (В. Міняйло), а також використання фамільярних форм *батя*, *папаша*, утворених, очевидно, від російського *батюшка*: – *З тебе був би хороший конокрад,* ***батя****, або бандит, а не піп...* (О. Копиленко); *Обручати не будеш,* ***батя****?* (П. Панч); – ***Папаша****, ви б молебень відслужили, щоб хоч на два дні бог дірку заткнув: дві десятини сіна гниє в покосах* (П. Панч).

Яскравим свідченням закріплення негативних характеристик особи священика за словом *піп* є епізод розмови Єви, дочки отця Захарія, та її нареченого Юліана в романі «Апостол черні» О. Кобилянської: – *Я уявляла собі тебе не інакше як ученим*, *професором*, *урядовцем*, *військовим*, *усім іншим*, *але ніколи* ***попом****! Ні, ніколи* ***попом****! –* ***Попом****?– повторив Юліан придушеним голосом. – Єво, схаменися, що говориш? Чим є твій батько? Не* ***священиком****?* На стилістичне забарвлення лексеми *піп* указує й уривок із роману І. Вільде «Сестри Річинські»: *До вечора вже все село знало, що куми не принесли до хреста курок і калачів. Проте* ***піп*** *(вже не* ***отець****) мусив охрестити дитину, бо немає такого права, щоб за хрест доплачувати натурою.*

Пройшовши шлях від книжності до народності, лексема піп «застигла» як варіант значення, адаптований до народно-розмовної стихії (Словник, 1970-1980; Словник, 2012).

Стилістичні фігури різних видів повтору – це ефективні засоби формування експресивності, «що підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача або читача» (Чабаненко, 2002: 7). Поширеними є використання буквальних повторів релігійних лексем та плеоназму, які демонструють особливу емоційність українського народу (в І. Вишенського: **Гдє который з вас священство по закону узаконеному постгл?; нечистых нечистейшее** житиє; **крестом Христовым**, до церкви **пришедши, хреститися** нє соромѣйто; у фразеології: ***Хрестом-Богом*** *благати (молити)* – «Настійно просити когось, домагаючись чого-небудь» (Фразеологічний, 1999: 34).

Розглянемо детальніше явище плеоназму на прикладі лексеми **вѣра**, що первісно означала «істина, правда» (Етимологічний, 1982:402). Українцям це значення близьке й досі, адже збереглося в сучасній фразеології, що акумулює «багато фактів духовної культури, про які ми ніколи б не здогадались, якщо б те або те слово чи вислів не слугувало зарубинкою в нашій національній пам'яті» (Мокиенко, 2007: 97-198): фразеологізм ***вірою*** *і правдою служити* (*догоджати* і т. ін.) «з усією відданістю служити і т. ін. комусь» (Словник, 1970-1980: 679) подібний до інших українських фольклорних елементів: *щастя-доля, цілющий-живущий, туга-печаль.*

У пам'ятках Київської Русі лексема **вѣра** функціонувала в значеннях: «правда, істина», «упевненість», «присяга, клятва», «довір'я» «усвідомлення Божого закону, релігія» (Срезневский, 1893: 490). Розвиток цих значень М. Шанський відтворює так: «'правда, істина' → 'клятва, обіцянка' (тобто 'запевнення кого-небудь в істинності'; давньоісландське *Vâr* – богиня обітниці; рос. *уверять*, польське *wiarać* 'клястися') → 'віра, упевненість' і як конкретизація останнього значення – релігійне значення (віра в Бога)» (Этимологический, 1963: 53-54). Із християнізацією в давньокиївських пам'ятках лексему **вѣра** мовці супроводжували означенням **красна**, утворюючи плеоназм **красна вѣра (краснаꙗ єсть вѣра хва̑** (Німчук, 2015: 251), маючи на увазі християнську істину. Аналогічне явище спостерігаємо у XVIII ст., коли плеоназмом **правая вѣра, истинная вѣра, чистая вѣра** акцентували вже на православній правді: **От сего убо, впадающе в темность проклятих єресей, лишаемся истиного света, погрешающе єдиной правой вѣры** (В. Суразький); ...**мнящих истинную вѣру обрѣсти** (Г. Смотрицький); **Тыє сами, из вѣры выбѣгши, во яму безвѣрия впали и от себе собѣ смерть зъднали, а наша вѣра чистая цѣла и здорова стоит** (І. Вишенський). Звідси і лексема **правовѣрияє**: **треклятии от церкве и закона церковного будучи, а пред ся стадо, в оборѣ правовѣрия цѣло и здорово стоячеє, хулитє!** (І. Вишенський). У вказаних творах Г. Смотрицького, В. Суразького, І. Вишенського та ін. натрапляємо на лексему **вѣра** і без цих конкретизаторів, яка означає православні цінності, а неузагальнене, звичне

для сучасного мовця, значення «релігія», адже у полемічних текстах ішлося про боротьбу православ'я з католицизмом та протестантизмом, а не захист від атеїзму: **По принятию же духа святого уже все вѣдают** <...> **спасением людским (з невѣрства до вѣры приводячи) шафуют** (В. Суразький); **Чи не ліпше было вѣрою живым быти, нижли невѣрием здохнути** (І. Вишенський). Лексеми **невѣрный, невѣрие, невѣрство,** як і **безвѣрие (О земле запустѣлая и зарослая терниєм безвѣрия и безбожия!** (І. Вишенський) містили сему 'поза православною істиною', а не 'атеїстичний'. Плеонастичні словосполучення **истинная вѣра / правая вѣра**, як і лексема **правовѣрие**, вважаємо вишуканою формою звернення талановитих риторів до первісної семантики лексеми **вѣра**. Сьогодні під впливом багатоконфесійності не лише в українській, а й в інших мовах слово ***віра*** має розширене значення «релігія»: дієприкметник від *wierzyć*, а саме *wierzący*, у польській мові став синонімом до *католик* – рідше *християнин* загалом (Nagórko, 2000: 47).

Висновки

Поза релігійною сферою експресія супроводжує використання лексем у релігійних значеннях, стимулюючи стильову переорганізацію цих одиниць. Характер експресії впливає на появу нових стилістичних відтінків («нейтральне → поетичне, піднесено-урочисте, розмовне, оцінне та ін.») у значеннях, які з'являються на різних етапах розвитку релігійних лексем завдяки підсиленню окремих сем на тлі актуалізації всього ядра значення. Повтор і плеоназм є тими стилістичними фігурами, що слугують увиразненню притаманної українцям риси експресивності, поєднаної із критичною оцінкою людей і явищ. Саме такі давньокиївські та староукраїнські плеонастичні словосполучення, як **краснаꙗ вѣра, правая вѣра, истинная вѣра, чистая вѣра** могли сприяти закріпленню в лексемі **вѣра** (первісно «істина, правда») значення «релігія».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Білецький В. О**. Вибрані твори / упоряд. Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, А. О. Савенко. Київ: Вид. дім Д. Бураго, 2012. С. 475-476. 2. **Браїлко Ю. І.** Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60-80-х років XX століття (семантико-стилістичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01«Українська мова» / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2005. 20 с. 3. **Булаховський Л. А.** Нариси з загального мовознавства. Київ: Рад. шк., 1955. 248 с. 4. **Етимологічний** словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 1: А–Г. 631 с. 5. **Исаченко А. В.** К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков. *Slavia*. Praha: ČSAV, 1958. Roč. XXVII. Seš. 3. S. 334-352. 6. **Іващенко В. Л.** Основні напрями досліджень у термінознавстві кінця XX – початку XXI століть. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології.* 2014. № 791. С. 22-26. 7. **Кабиш О. О.** Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 22 с. 8. **Карпіловська Є. А.** Нова

Україна у словотвірній номінації: зміни у мовному «кресленні» світу. *Відображення історії та культури народу в словотворенні*: доповіді ІІ Міжнар. наук. конф. Комісії зі слов'ян. словотвор. при Міжнар. комітеті славістів (25-28 травня 2010 р.). Київ: Вид. дім Д. Бураго, 2010. С. 91-109. 9. **Клименко Н. Ф**., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с. 10. **Ковалик І. І.** Питання українського і слов'янського мовознавства: вибрані праці: ч. ІІ. / упоряд. З. Терлак. Львів – Івано-Франківськ, 2008. 496 с. 11. **Колесник Н. С** Християнська онімія як складник фольклоронімного простору: склад, структура, основні характеристики. *Онімний простір українського пісенного фольклору: семантичний, структурний та функціональний аспекти*: дис. ... доктор. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2018. С. 169-310. 12. **Колесов В. В.** Культура речи – культура поведения. Ленинград: Лениздат, 1988. 271 с. 13. **Кочан І.** Терміни та професійна лексика кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. 2007. Вип. 7. С. 69-73. 14. **Мазурик Д. В.** Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2002. 20 с. 15. **Мацько Л.** Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці). *Дивослово*. 2000. № 4. С. 5-20. 16. **Мельничук О. С**. Розвиток мови як реальної системи. *Мовознавство*. 1981. № 2. С. 22-34. 17. **Мокиенко В. М.** Образы русской речи: историко-этимологические очерки фразеологии. Москва: Флинта, 2007. 464 с. 18. **Муромцева О. Г**. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Харків: Вид-во при ХДУ «Вища школа», 1985. 152 с. 19. **Навальна М.** Конфесійна лексика в мові сучасної української художньої літератури. *Хрестоматия теолингвистики: т. 2*: сб. ст. /под ред. А. К. Гадомского и др. Ульяновск: ООО «Мастер Студия», 2019. С. 266-275. 20. **Німчук В.** Хрестоматія з історії української мови Х–ХІІІ ст. Житомир: Полісся, 2015. 352 с. 21. **Піддубна Н. В**. Бібліїзми й релігійна лексика та фразеологія: спроба розмежування понять. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2018. Вип. 47. С. 50-56. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.1203849. 22. **Русанівський В. М**. Семантичні процеси розвитку української лексики. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* /відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наук. думка, 1983. С. 660-715. 23. **Скаб М. С.** Прагматика апеляції в українській мові: навч. посіб. Чернівці: Рута, 2003. 80 с. 24. **Скаб М**. Традиційне і нове у використанні української біблійної фразеології. *Dialog z tradycją. T. III : Język – komunikacja – kultura* / podred. nauk. R. Dźwigoł i I. Steczko. Kraków: Collegium Columbinum, 2015.S. 97-109. 25. **Словник** української мови / відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2012. 1316 с. 26. **Словник** української мови: в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1970-1980. 27. **Срезневский И. И.** Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ. Санкт-Петербургъ: Тип. Императ. Акад. Наукъ, 1893-1912. 28. **Стишов О. А**. Українська лексика кінця ХХ століття. Київ: Пугач, 2005. 388 с. 29. **Струганець Л. В**. Процеси актуалізації та пасивізації лексико-семантичних засобів в українській літературній мові кінця ХХ століття. *Слово. Стиль. Норма*: зб. наук. пр. / відп. ред. Н. М. Сологуб. Київ, 2002. С. 53-57. 30. **Таран А**. Конкурування номінацій у сучасній українській літературній мові: тенденції стабілізації нової лексики. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2011. 232 с. 31. **Тараненко О. О**. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.): монографія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с. 32. **Фразеологічний** словник української мови: у 2 кн./ В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. Київ: Наук. думка, 1999. 980 с. 33. **Чабаненко В. А**. Стилістика експресивних засобів

української мови. Запоріжжя: ЗНУ, 2002. 351 с. 34. **Частотний** словник сучасної української мови художньої прози: у 2 т. / гол. ред. В. С. Перебийніс. Київ: Наук. думка, 1981. 35. **Этимологический** словарь русского языка: у 2 т. / под ред. Н. М. Шанского (вып. 1-8); А. Ф. Журавлева и Н. М. Шанского (вып. 9-10). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1963-2007. 36. **Nagórko A**. Świecki język – przeobrażenia semantyczne słownictwa religijnego (na materiale niemieckim). *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego. Bulletin de la societe polonaise de linguistique*. Zeszyt LVI – Fascicule LVI. Warszawa: Wydawnictwo Energeia, 2000. S. 39-48.

REFERENCES

1. **Biletskyi, V. O.** (2012). *Vybrani tvory [Selected Works]*. N. F. Klymenko (Ed.). Kyiv: Vyd. dim D. Buraho [in Ukrainian]. 2. **Brailko, Yu. I.** (2005). Konfesiina leksyka u tvorchosti ukrainskykh poetiv 60-80-kh rokiv KhKh stolittia (semantyko-stylistychnyi aspekt) [Confessional lexicon in the works of Ukrainian poets of the 1960s-80s (semantic and stylistic aspects)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. ped. Un-t im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian]. 3. **Bulakhovskyi, L. A.** (1955). *Narysy z zahalnoho movoznavstva [Essays on general linguistics]*. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian]. 4. **Melnychuk, O. S.** (Eds.). (1982). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vol. 1-7). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian]. 5. **Ysachenko, A. V.** (1958). K voprosu o strukturnoi typolohyy slovarnoho sostava slavianskykh lyteraturnыkh yazыkov [On the question of the structural typology of the vocabulary of Slavic literary languages]. *Slavia, roč. XXVII, seš. 3, 334-352* [in Czechoslovakia]. 6. **Ivashchenko, V. L.** (2014). Osnovni napriamy doslidzhen u terminoznavstvi kintsia XX – pochatku XXI stolit [The main directions of research in terminology studies in the late 20th century and early 21stcentury]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Problemy ukrainskoi terminolohii – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Problems of Ukrainian terminology, 791, 22-26* [in Ukrainian]. 7. **Kabysh, O. O.** (2007). Zminy v semantychnii strukturi ta funktsionuvanni markovanoi leksyky [Changes in the semantic structure and function of marked vocabulary]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova [inUkrainian]. 8. **Karpilovska, Ye. A.** (2010). Nova Ukraina u slovotvirnii nominatsii: zminy u movnomu «kreslenni» svitu [New Ukraine in the word-building nomination: changes in the language's «drawing» of the world.]. *Vidobrazhennia istorii ta kultury narodu v slovotvorenni. Dopovidi II Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii Komisii zi slovianskoho slovotvorennia pry Mizhnarodnomu komiteti slavistiv (25-28 travnia 2010 r.). – Representation of the history and culture of the people in word formation. Reports of the Second International Scientific Conference of the Commission on Slavic Formation at the International Committee of Slavists (May 25-28, 2010)*.(pp. 91-109). Kyiv: Vyd. dimD. Buraho [in Ukrainian]. 9. **Klymenko, N. F.,** Karpilovska, Ye. A., Kysliuk, L. P. (2008). *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]*. Kyiv: Vyd. dimD. Buraho [in Ukrainian]. 10. **Kovalyk, I. I.** (2008). *Pytannia ukrainskoho i slovianskoho movoznavstva: vybrani pratsi. [Issues of Ukrainian and Slavic linguistics: selected works]*. Z. Terlak(Ed.). Lviv – Ivano-Frankivsk [in Ukrainian]. 11. **Kolesnyk, N. S.** (2018). Khrystyianska onimiia yak skladnyk folkloronimnoho prostoru: sklad, struktura, osnovni kharakterystyky [Christian onymy as a component of folkloronym space: composition, structure, main characteristics]. *Kolesnyk N. S. Onimnyi prostir ukrainskoho pisennoho folkloru: semantychnyi, strukturnyi ta funktsionalnyi aspekty – Onymic space of the Ukrainian folk songs: semantic, structural and functional aspects. Doctor's thesis* (pp. 169-310). Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t im. Yuriia Fedkovycha [in Ukrainian].

12. **Kolesov, V. V.** (1988). *Kultura rechy – kultura povedenyia [Speech culture – culture of behavior]*. Lenynhrad: Lenyzdat [in Ukrainian]. 13. **Kochan, I.** (2007). Terminy ta profesiina leksyka kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Terms and professional vocabulary in the late 20th century and early 21st century]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian terminology and modernity, 8, 69-73* [in Ukrainian]. 14. **Mazuryk, D. V.** (2002). Innovatsiini protsesy v leksytsi suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy (90-i roky XX st.) [Innovative processes in the vocabulary of the modern Ukrainian literary language (the 1990s).]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Lviv: Nats. un-t im. I. Franka [in Ukrainian]. 15. **Matsko, L.** (2000). Ukrainska mova v kintsi XX st. (zminy v leksytsi) [The Ukrainian language at the end of the twentieth century (changes in the vocabulary)]. *Dyvoslovo–Wonderword, 4, 5-20* [in Ukrainian]. 16. **Melnychuk, O. S.** (1981). Rozvytok movy yak realnoi systemy [The development of language as a real system]. *Movoznavstvo – Linguistics, 2, 22-34* [in Ukrainian]. 17. **Mokyenko, V. M.** (2007). *Obrazы russkoirechy: ystoryko-эtymolohycheskye ocherky frazeolohyy [Images of the Russian language: historical and etymological essays of phraseology]*. Moskva: Flynta [in Russian]. 18. **Muromtseva, O. H.** (1985). *Rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Development of the vocabulary of the Ukrainian literary language in the second half of the 19th century and early 20th century]*. Kh.: Vyd-vo pry KhDU «Vyshcha shkola» [in Ukrainian]. 19. **Navalna, M.** (2019). Konfesiina leksyka v movi suchasnoi ukrainskoi khudozhnoi literatury [Confessional vocabulary in the language of the contemporary Ukrainian fiction]. *Khrestomatyia teolynhvystyky: m. 2 – Anthology of theolinguistics: vol. 2.* A. K. Hadomskoho (Ed.). Ulianovsk: OOO «Master Studyia» [in Poland]. 20. **Nimchuk, V.**(2015). *Khrestomatiia z istorii ukrainskoi movy X – XII st. [The textbook on the history of the Ukrainian language of the 10th –13th centuries]*. Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian]. 21. **Piddubna, N. V.** (2018). Bibliizmy y relihiina leksyka ta frazeolohiia: sproba rozmezhuvannia poniat [Bibleisms and religious vocabulary and phraseology: an attempt to distinguish between concepts]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic study, 47, 50-56* [in Ukrainian] Retrieved from https://doi.org/10.5281/zenodo.1203849. 22. **Rusanivskyi, V. M.** (1983). Semantychni protsesy rozvytku ukrainskoi leksyky [Semantic processes of the development of the Ukrainian vocabulary]. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia – History of the Ukrainian language. Lexics and phraseology*. V. M. Rusanivskyi (Ed.), (pp. 660-715). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 23. **Skab, M. S.** (2003). *Prahmatyka apeliatsii v ukrainskii movi [Pragmatics of the appeal in the Ukrainian language]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian]. 24. **Skab, M.** (2015). Tradytsiine i nove u vykorystanni ukrainskoi bibliinoi frazeolohii [Traditional and new in the use of the Ukrainian biblical phraseology]. *Dialog z tradycją. T. III: Język – komunikacja – kultura*. R. Dźwigoł i I. Steczko. Kraków: Collegium Columbinum [in Poland]. 25. **Zhaivoronok, V. V.** (Eds.). (2012). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Vydavnychyi tsentr «Prosvita» [in Ukrainian]. 26. **Bilodid, I. K.** (Eds.). (1970-1980). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vol. 1-11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 27. **Sreznevskyi, Y. Y.** (1893-1912). *Materialы dlia slovaria drevne-russkaho yazыka po pysmennыmъ pamiatnykamъ [Materials for the dictionary of the Old Russian language on written records]*. Sankt-Peterburhъ: Typ. Ymper. Akad. Naukъ [in Russian]. 28. **Styshov, O. A.** (2005). *Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia [Ukrainian vocabulary of the late twentieth century]*. Kyiv: Puhach [in Ukrainian]. 29. **Struhanets, L. V.** (2002). Protsesy aktualizatsii ta pasyvizatsii leksyko semantychnykh zasobiv v ukrainskii literaturnii movi kintsia XX stolittia [Processes of actualization and passivisation of lexical and semantic means in the Ukrainian literary language at the end of the twentieth century]. *Slovo. Styl. Norma – Word. Style. Norm* N. M. Solohub (Eds.).Kyiv [in Ukrainian]. 30. **Taran, A.** (2011). *Konkuruvannia nominatsii u*

suchasnii ukrainskii literaturnii movi: tendentsii stabilizatsii novoi leksyky [Competition of nominations in the modern Ukrainian literary language: tendencies of stabilization of the new vocabulary]. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. [in Ukrainian]. 31. **Taranenko, O. O.** (2015). *Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets XX – XXI st.) [Actualized models in the system of word formation of the modern Ukrainian language (late twentieth century and the early twenty first century)]*.Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 32. **Bilonozhenko, V. M.,** Vynnyk, V.O., Hnatiuk, I. S. (Ed.). (1999). *Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vol. 1-2). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 33. **Chabanenko, V. A.** (2002). *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy [Stylistics of expressive means of the Ukrainian language]*. Zaporizhzhia: ZNU [in Ukrainian]. 34. **Perebyinis, V. S.** (Eds.). (1981). *Chastotnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy khudozhnoi prozy [Frequency Dictionary of the Modern Ukrainian Language of Fiction]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 35. **Shanskyi, N. M.** (vыp. 1-8), Zhuravlev, A. F., Shanskyi, N. M. (vыp. 9-10). (1963-2007). *Эtymolohycheskyi slovar russkoho yazыka [Etymological Dictionary of the Russian Language]*. (Vol. 1-2). Moskva: Yzd-vo Mosk. un-ta [in Russian]. 36. **Nagórko, A.** (2000). Świecki język – przeobrażenia semantyczne słownictwa religijnego (na materiale niemieckim). *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego. Bulletin de la societe polonaise de linguistique*. Zeszyt LVI – Fascicule LVI. Warszawa: Wydawnictwo Energeia [in Poland].

Ковтун Альбіна Анатоліївна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна.

Тел.: +38-095-380-73-33
E-mail: albkovtun500@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-0690-3265

Kovtun Albina Anatoliivna – Doctor of Philology, Associate Professor, Department of History and Culture of the Ukrainian Language, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University; M. Kotsiubynskyi Str., 2, Chernivtsi, 58012, Ukraine.

Надійшла до редакції 28 лютого 2019 року

УДК 811.161.2'373.2 **Г. О. Крапівник, Ю. О. Шпак**

СУЧАСНИЙ ЕРГОНІМІКОН КАВ'ЯРЕНЬ МІСТА ХАРКОВА

Стаття присвячена розгляду ергонімів-неологізмів, що з'являються як лінгвокультурні реалії в сучасному урбанізованому середовищі. Досліджено семантичні, структурні та графічні особливості ергонімів міста Харкова, а саме назв кав'ярень. Корпус мовних одиниць, використаних для дослідження, становить 84 одиниці. Виявлено причини, способи й засоби творення ергонімів. Підтверджено, що процеси творення таких власних назв мають не тільки лінгвістичні чинники, але й загальнокультурні, що характеризують шляхи розвитку глобалізованого суспільства.

Ключові слова: *онім, ергонім, лінгвокультурна реалія, ономастичний простір.*

Krapivnyk G. O., Shpak Yu. O. Contemporary Ergonyms for Coffee Houses in Kharkiv. *The article is devoted to the consideration of the phenomenon of ergonomic neologisms, which appear as linguistic and cultural realities in the modern urbanized environment. The semantic, structural and graphical features of Kharkiv urban ergonyms naming coffee houses are explored. The corpus of the linguistic units under study consists of 84 units. The causes, methods and means of building ergonomics are considered. It is confirmed that the processes of creating such proper names are not only linguistic factors, but also general-cultural, characterizing the ways of the globalized society development. The selection of ergonyms with the foreign language element(s) on the designation of coffee places in Kharkiv was analyzed with three criteria (structural, semantic and graphic). The result was the creation of a classification of these names, which can be used later for consideration ergonyms of other subclasses. According to the first criterion, all names of analyzed coffee houses were distributed fairly evenly on groups of one-, two- and multi-component linguistic units. By the second criterion, semantic, the classification was made by the associations causing the specified names. Thus, it has been found that the typical feature of the names of coffee houses is the direct appeal to the main product offered by such food establishments (the coffee group was 60 units out of 84). In addition, associations with pastry and bakery products, atmosphere and target audience are widespread. According to the third criterion, graphical, analyzed titles showed signs of doubt about determining their place in the Ukrainian language system (Latin writing, transcoding, and domination of non-assimilated vocabulary).*

Key words: *onym, ergonym, linguistic-cultural realities, onomastic space.*

Вступ

Кожного дня в містах у галузі громадського харчування з'являються заклади різного спрямування, відкриття яких неможливе без називання, тобто утворення й уживання ергонімів. Актуальність дослідження зумовлена активною появою неологізмів, що спричинено продовженням розвитку економічних і суспільних відносин міжнародного рівня. Лінгвістична наука потребує вивчення семантичних та структурних механізмів створення назв, потреби бізнесу, маркетингу й індустрії культури – виявити найбільш продуктивні способи творення (власних) назв, що будуть привертати увагу реципієнтів.

Метою дослідження є лінгвокультурологічний аналіз ергонімів-назв кав'ярень, які містять у своїй структурі іншомовний компонент. Завдання цієї розвідки передбачають виявлення причин активної появи вказаних ергонімів, характеристику структурних, семантичних і графічних особливостей зазначеної групи назв.

© Крапівник Г. О., Шпак Ю. О., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10

Об'єктом дослідження є причини й засоби появи нових власних назв у сучасній мові. Предметом цієї розвідки є лінгвокультурні та структурно-семантичні ознаки ергонімів-назв кав'ярень з іншомовним компонентом.

Методи та методики дослідження

Для проведення дослідження були використані такі наукові **методи**, як метод суцільної вибірки для отримання корпусу одиниць, що відповідають певним характеристикам; порівняльний (для проведення порівняльного аналізу ергонімів на лексичному рівні й виявлення подібності або відмінності в межах обраної групи мовних одиниць); асоціативний аналіз (метод асоціацій – для створення класифікації); структурно-семантичний метод та елементи кількісного аналізу (для виявлення основних структурно- семантичних типів ергонімів).

Результати дискусії

Ономастичний простір, що охоплює систему імен реальних і гіпотетичних об'єктів, визначається картиною світу, що існує наразі в кожного етносу. За словами О.В. Суперанської (1973), цей простір заповнюють найменування предметів, що належать до різних класів лексичної системи мови. Проблема системності кожної категорії ономастичної лексики може розв'язуватися своїм особливим способом.

Серед багатьох видів власних назв особливе місце займають так звані ергоніми, тобто власні назви підприємств, організацій, ділових і неділових об'єднань людей. Ця група онімів привертає увагу мовознавців і спеціалістів з інших галузей, наприклад, маркетингу або соціології. Термін ергонім використовують Ф. Алістанова, А. Беспалова, З. Бузинова, М. Голомидова, С. Земскова, Г. Зимовець, О. Мікіна, Н. Носенко, Н. Подольська, Т. Романова, О. Суперанська, М. Цілина, С. Шестакова, М. Шимкевич та ін. Разом із тим деякі дослідники пропонують й інші терміни на позначення реалій або явищ вторинної номінації. Наприклад, *прагмонім* – термін, що був запропонований З. Комоловою, яка включила до цього розряду лексики назви товарів (Комолова, 1974), або *трапезонім* – назва об'єкта ресторанного бізнесу.

Ергоніми як соціально орієнтовані одиниці, що існують у лінгвокультурологічному й прагматичному аспектах, соціально й економічно детерміновані. Вивчення ергонімів як класу власних найменувань у східнослов'янському мовознавстві почалося ще в 60–70-х роках XX ст. у російській ономастиці в працях Б. Букчиної, І. Долгачова, Г. Золотової, М. Морозової, В. Ткачука. Більшу теоретичну значущість мали наукові праці О. Суперанської, яка визначила місце ергонімів у загальній класифікації онімів та їхні мотиваційні типи, і Л. Щетиніна, котрий з'ясував принципи номінації назв готелів, ресторанів, театрів, галерей.

Другий етап аналізу класу ергонімів розпочинається у 90-х роках минулого століття й відзначається продуктивністю у вивченні цих власних найменувань. Назви ділових об'єднань людей у функціональному аспекті розглядає В. Лейчик, принципи й способи номінації англійської ергонімії досліджує О. Беспалова. Водночас з'являються ґрунтовні наукові праці

українських ономастів. Наприклад, типи мотивованості ергонімів м. Києва стають об'єктами вивчення Л. Соколової. Дисертаційна робота О. Мікіної була присвячена номінативним процесам у сучасній європейській ергонімії. Назви комерційно-виробничих підприємств (фірмонімів) Закарпаття комплексно розглянув О. Белей.

На початку XXI ст. дослідження ергонімів не втрачає своєї актуальності в лінгвістиці, тому щорічно починають з'являтися наукові розвідки з вивчення виникнення та функціонування власних назв в окремих мовах: українській (М. Вінтонів, Ю. Карпенко), російській (О. Суперанська, В. Бондалєтов, В. Поротников), англійській (О. Леонович, А. Рибакін, А. Чигирьова), а також зіставні дослідження (В. Скляренко, О. Грінінгер).

У сучасному українському мовознавстві ергоніми досліджуються як з позиції семантики та структури (Н. Кутуза, Г. Зимовець та інші), так і прагматики (Ю. Горожанов, Н. Лєсовець та інші), але переважно ареально. Написано вже ґрунтовні розвідки на матеріалі онімів кількох українських регіонів та деяких міст. Так, О. Белей досліджував ергоніми Закарпаття (Белей, 1999), Н. Кутуза – Одеси (Кутуза, 2003), Н. Лєсовець – Луганська (Лєсовець, 2007), О. Сидоренко – Донеччини (Сидоренко, 2017), М. Цілина (Цілина, 2006), Ю. Дідур (Дідур, 2015) – Києва, С. Шестакова (Шестакова, 2002) – Києва, Львова, Полтави, Сум, Харкова, Ю. Деременда – Тернопілля (Деременда, 2011), Ю. Горожанов – Луцька (Горожанов, 2013), О. Дудка, В. Пономаренко – Харкова (Дудка, Пономаренко, 2014). Проблема передачі іншомовних слів та словосполучень при найменуванні об'єктів різних сфер діяльності також уже поставала в деяких наукових працях. Наприклад, особливості трансформації англійських назв в українську мову надані в працях І. Корунця (Корунець, 1993), О. Сидоренка.

У цій розвідці розглядаються лише сучасні ергоніми на позначення кав'ярень, що розташовані в межах міста Харкова й містять іншомовний компонент. Такий розгляд може стати частиною комплексного дослідження найменувань ділових об'єднань міста Харкова, у чому є очевидна потреба, оскільки значна кількість власних назв у зазначеному місті спричинила певні труднощі з їхнім упровадженням у широкий обіг, зокрема й лінгвістичних. Джерелами іншомовних запозичень в ергонімах Харкова, що аналізуються, є англійська, італійська та данська мови.

У сучасних дослідженнях з ергоніміки вже розроблено багато різних класифікацій: з погляду мотиваційних установок (М. Курбанова), за ступенем точності вказівки на об'єкт, що називається (Т. Новожилова), за трьома категоріями – ступенем умотивованості, структурою номінації, «рівнем прозорості» (М. Новочихіна). Інформація, що передається ергонімами, може бути рекламною й раціональною або комбінованого типу. З метою реалізації рекламної функції номінатори використовують різноманітні засоби створення ергонімів: лексичні засоби інших мов, структурні, словотвірні й графічні засоби.

Зібрані для дослідження назви кав'ярень міста Харкова можна класифікувати за різними критеріями. У цій науковій розвідці такими критеріями

стали: 1) структурний, 2) семантичний (асоціативні зв'язки), 3) графічний (тобто спосіб написання: кирилиця, латиниця, шрифти, регістр тощо).

Здійснений структурно-семантичний і графічний аналіз ергонімів (трапезонімів) дозволив виокремити групи назв, що були створені за певними моделями. Семантично ці групи мають ядра та периферію, де назви можуть мати спільні риси більше ніж однієї групи.

Так це стосується найбільшої за кількістю й різноманітною за структурним наповненням групи ергонімів – назв кав'ярень зі словом (або основою) *coffee* у своєму складі. Із 85 лексичних одиниць, що розглядаються в цій науковій розвідці, 60 належать до визначеної групи. Наявність указаного компонента в назві кав'ярні свідчить про свідому апеляцію адресантів до своєї аудиторії, про вказівку на мету відвідання такої торгівельної точки й на основний продукт, тобто каву, наявний у такому закладі громадського харчування. Як було зазначено, ця велика група ергонімів є гетерогенною за своїм складом.

Загалом за структурним критерієм 85 одиниць, що розглядаються, розподілилися таким чином: однокомпонентні (разом 26 одиниць), двокомпонентні (28 одиниці); багатокомпонентні назви (30 одиниць).

Кількісний аналіз показує відсутність певної прихильності до конкретної структурної форми ергоніма, хоча тенденція до створення дво- і багатокомпонентних назв (з уточненнями) чітко простежується на рівні групи назв, що містить слово *coffee* як структурний елемент.

У свою чергу, очевидно, що однокомпонентні лексичні одиниці сформовані певним способом словотвору, де найбільш продуктивними виявилися афіксація, основоскладання і телескопічність (affixation, compounding and blending/telescoping). При цьому на письмі однокомпонентні назви, що аналізуються, не завжди пишуть разом (*F.R.I.E.N.D.S, Franc.ua* тощо).

Двокомпонентні ергоніми є номінативними словосполученнями й вирізняються тематично й за функцією, що, зокрема, виконує слово *coffee* або інша головна лексична одиниця в певній назві (атрибутив/означення або головний член словосполучення): *Lviv Croissants, Sneaker Mate, Coffee Mall, Coffee Life, Saint Coffee* тощо.

Багатокомпонентні назви є більш складними і можуть мати або не мати центральний елемент. Вони можуть характеризуватися семантичною єдністю (наприклад, *Seven Coffee Seeds, Red Fox Coffee, Deep Forest Coffee*) або складатися з двох частин – головної та пояснювальної/дескриптора (наприклад, *Two Hearts Coffee & Clothes, Brewkibar – Coffee, brew, bakery, Monkey kava coffee to go*). Незважаючи на те, що окреслені ергоніми не є усталеними виразами, при їхньому створенні були враховані (або з'явилися випадково) ознаки, типові для фразеологізмів, наприклад, рима, ритм і стилістичні засоби виразності (на кшталт алітерації, асонансу тощо): *Cats & Coffee, Milk & Cookies, Блек & Мілк, Coffee and Clothes, Co. Means Coffee, Seven Coffee Seeds.* Узаємопроникнення елементів української та іншої(их) мов є проявом феномена мовної інтерференції. Досить велику кількість одиниць у цій групі займають координовані синтаксичні конструкції типу N & N (загалом серед

багатокомпонентніх ергонімів нашої вибірки таких налічується 10 одиниць). У своїй розвідці про ергоніми міста Луцька (Горожанов, 2013) Ю. Горожанов вказує на те, що серед виокремлених ним назв (275 одиниць) багатокомпонентною була тільки одна, тобто в Харківському регіоні спостерігається дещо інша тенденція серед назв кав'ярень, для яких більш характерно мати назву з декількох компонентів.

За семантичним критерієм усі трапезоніми можна розподілити за асоціативними зв'язками, оскільки апеляція до реципієнта є чи не найважливішим елементом її успіху, а також успіху підприємства, що за ним стоїть. Як було зазначено вище, найбільшу групу назв становлять ті, що містять лексему *coffee* у своєму складі. За семантикою до цієї групи цілком можна віднести й такі ергоніми, що містять лексему, тісно пов'язану з англійським словом *coffee* (kawa, kava, kofe, koffee etc.), яка при цьому відрізняється графічно або за походженням слова. Кількісно домінантною також є група з компонентом *coffee* – 42 назви (*Game of Coffee, Wake Up Coffee* etc.), тоді як *kava/kawa* наявна в 6 аналізованих лексичних одиницях (*Hygge Kava, Kokawa, Aroma Kava, Я kava*), *kofe* – у 3 назвах (*Kofe-chashka, Koffee art, Kofein*), а група, що містить інші варіанти назви продукту, налічує 4 одиниці (*Kaffana, RoBOOSTa, Barcoff, Caffissimo*).

Досить поширеним способом називання кав'ярень є апеляція до тих продуктів, що можна придбати й скуштувати разом із кавою. Наприклад, виявлено групу ергонімів, які апелюють до кондитерських виробів. Цікаво те, що назви цих продуктів уводяться англійською мовою або способом транскодування: *Lviv croissants* (Львівські круасани), *Coffee & Waffles* (Кава та Вафлі), *Waffle time* (Час вафлів), *Biscotti* (з італ. печиво), *Jam & Coffee* (Джем і кава), *Milk & cookies* (Молоко і печиво), *Brownie* (Брауні – вид популярного шоколадного м'якого печива), *Bubble Waffle* (Повітряні Вафлі), *Sweet Story* (Солодка історія – солодощі, як акомпанемент до кави); *Sweeter* (асоціація із словом *sweetener,* підсолоджувач, а також зі словом *sweet* (у формі компаратива); окрім того, *Sweeter* є омофоном до світер/sweater – предмета одягу, що широко використовується у повсякденному, або *casual*, стилі; *Belgium Waffles Cafü* (кав'ярня з бельгійськими вафлями), *BrewkiBar coffee brew bakery* (останнє слово означає 'випічка'); *Baker 75 Street bakery & coffee.*

Серед проаналізованих назв-ергонімів є й такі, що вимагають декількох кроків, оскільки створені з довгим асоціативним ланцюгом. Такі трапезоніми експліцитно не свідчать про те, що в місці, яке вони називають, можна випити кави, але викликають в уяві потенційного клієнта країни уявлення про окремі місця або продукти, пов'язані з кавою прямо або опосередковано: *Franc.ua* (Франція – Париж – кав'ярні); *Lviv croissants* (Львів, круасани – кава, кав'ярні); *F.R.I.E.N.D.S.* (назва американського телесеріалу, персонажі якого збиралися в кав'ярні, щоб поговорити про життєві проблеми); *Fifties* (кав'ярня в стилі американського ретро 50-х років 20-го століття, намагання створити атмосферу романтичної кав'ярні, про яку більшість з нас має уявлення переважно через американський кінематограф); *Milk&cookies* (печиво, молоко → напої з цими виробами → кава → кав'ярня); *Sante* (слово

романського походження – Італія/Франція – кава – кав'ярня); *Amadeus* (Амадей Моцарт – Відень – кава – кав'ярня), *Leaflet* – слово leaflet – «листочок» відсилає нас до природи, органіки, асоціація більше зі здоровим способом життя, ніж із кавою, але там можна випити кави й купити солодощі, які зроблено з органічних продуктів; *Bricks* – заклад, оформлений у стилі нью-йоркського лофту, де вагому роль відіграє цегла, звідси асоціація із швидким життям міста, де має бути затишний куточок для відпочинку, а відпочинок – це кава-брейк, отже – кав'ярня; *SQUEEZER* – імовірно, походить від назви приладу, у якому заварюється, а потім проціджується кава.

Стосовно асоціативного зв'язку з кондитерськими виробами слід зауважити, що ця група включає й назви з компонентом coffee, оскільки останні можуть характеризуватися й одночасною апеляцію до кави й кондитерського виробу, як доповнення до неї. Загальна кількість таких одиниць склала 11.

Іще одна семантична група об'єднує назви, що мають подвійне призначення харчувально-торговельного закладу. У таких закладах можна випити не тільки кави, а й поїсти (іноді пропонують досить розлоге меню). Наприклад, *Coffee Space: coffee and food* (кава та їжа), *E-COFFEE lounge*, разом із кавою й тістечком також можна купити хлібні вироби: *By the Way coffee & bakery*, *Baker 75 Street bakery & coffee*, *CheBakery*; купити різні сорти кавових бобів та сумішей: *Coffee DOOR Brew Bar + Coffeeshop, **Khar**akter.coffee (shop)*, *Coffee Mall, BrewkiBar coffee brew bakery, Coffeeshop, E-COFFEE lounge*; можна випити кави й замовити або купити одяг: *Two hearts Coffee & Clothes*; можна відпочити й побавитися з кішками: *Cats & Coffee*; почистити кросівки, поспілкуватися про нові релізи, дропи, подивитися й обговорити фільми про вуличну моду й снікер-культуру або просто насолодитися кавою, звареною зі свіжообсмаженої кави сорту «Арабіка» в кав'ярні *Sneaker Mate*. Подвійне (потрійне) призначення мають 13 назв із 85, що розглядаються в роботі.

Серед ергонімів Харкова можна виокремити й досить продуктивну модель називання кав'ярень, де є вказівка на людину, яка робить каву *(Coffeebrewers, Bro Coffee Roasting),* або на інші антропоніми, зооніми, топоніми: *Amadeus (Амадей), Kraken Coffee co, Panda coffee, Cats & Coffee, Monkey Kava coffee to go, Lviv croissants, Baker 75 Street* (відома вулиця в Лондоні, на якій жив персонаж Конан-Дойла Шерлок Холмс), *Barcoff* – за формою нагадує прізвище в його англомовному варіанті, але утворене також з основи bar та усіченої основи слова coff(ee). Указівка на місце може бути здійснена й без залучення онімів, а тільки із зазначенням локалізації закладу*: By the Way coffee & bakery* (де *By the Way* може мати два значення 1) по дорозі, 2) до речі, між іншим), *Baker 75 Street* (хоча не є реальною адресою), *Underground Coffee* (точки продажу дійсно знаходяться в переходах метро), *Coffee-garage, Pitcher Loft Coffee, E-COFFEE lounge, Black forest Coffee*, де слова *garage, loft, lounge, forest* називають не тільки місце, але й орієнтують на затишну атмосферу. Про атмосферу в різний спосіб говорять такі ергоніми, як *F.R.I.E.N.'D.S.* (Друзі), *2gether* (together = разом), *Coffee & Break* (Кава та Перерва), *RelaxCoffee* (Кава для відпочинку), *Hygge kava* («хюґґе» – з данської мови, поняття, яке позначає затишок, комфортне спілкування), *Coffee jeans 100% drive* (drive =

активне бажання досягти мети, енергійні дії), *Family coffee* (Family = родина місце, де можна поспілкуватися як у родинному колі або з родиною), *In the Mood – Take away coffee* (In the Mood = у (гарному) настрої), *Cats & Coffee* (Cats = коти, релакс, затишок); *Magic cup coffee* (Magic cup = чарівна чашка, що може означати «усе налагодиться після чашки нашої кави»). Ця семантична група є доволі гетерогенною й налічує разом 40 назв.

Досить часто назви кав'ярень указують на цільову аудиторію. Коли відкривається кав'ярня, то власники розуміють, що потрібно мати якусь відмінну рису або сфокусуватись на певних можливих клієнтах. Цей намір відображається часто і в назвах. Наприклад: *F.R.I.E.N.D.S.* (Друзі – місце, де ви можете зустрітися з друзями), *My Coffee. Coffee for you* (Моя кава, кава для тебе – роблю для кожної людини каву як для себе), Fashion coffee (модна кава – можливо, означає, що це модний заклад або тут можна спробувати модні кавові напої (гра слів, нагадує *The Teddy Bear* = Плюшевий ведмедик, кава-бар для дівчат (стереотипне переконання про любов до м'яких іграшок), дітей або людей, які хочуть зануритися в атмосферу дитинства), *2gether (2gether* = together = разом, для тих, хто хоче побути разом), *Game of Coffee* (авторська кав'ярня в стилі Game of Thrones, тому назва є похідною від назви серіалу + продукт, для фанатів цього серіалу), *Coffee & Break* (для тих, хто хоче зробити перерву в діяльності), *Coffeeman* (для фанатів кави), *Family coffee* (Family= родина, місце, де можна поспілкуватися як в родинному колі або прийти з родиною), *Cats & Coffee* (для тих, хто любить котів), *Sneaker Mate* – «це хаб для всіх, хто цікавиться снікер- і вуличною культурою і справжніх кавоманів» (із сайту закладу, sneakers = кросівки). Серед проаналізованих ергонімів до цієї групи можна віднести 20 одиниць.

Переходячи до графічного критерію класифікації ергонімів-назв кав'ярень, зауважимо, що в цій роботі аналізуються тільки назви з іншомовним, частіше за все, англомовним компонентом (хоча в місті Харкові є, звичайно, й україномовні/російськомовні назви таких закладів: *Перша Цукерня, Львівська майстерня шоколаду, Кав'ярня, Ідеальна чашка* тощо). Тому є значна специфіка й певні труднощі з визначенням місця таких назв у мові. За графічним критерієм нами виявлено такі варіанти графічного відтворення назв кав'ярень з іншомовним компонентом:

1) створення назв з іншомовного (переважно англомовного) матеріалу і написання отриманих назв латиницею (*Coffee Life, Coffee Room, Red Fox Coffee* тощо);

2) транслітерація й транскодування з англійської на українську мову та навпаки – *Блек & Мілк,* з німецької на українську – *Delikat (Делікат), Lviv Croissants, Zerno* тощо;

3) гібриди: числа + букви, кирилиця + латиниця. З метою просування свого закладу, привертання уваги та сприянню запам'ятовування назви ергоніми можуть утворюватися шляхом транскодування (часткова або повна транслітерації з української на англійську мову, з іншої іноземної мови на українську) (*Koffee-art, Delikat (Делікат) Coffeelaktika*); складанням назви з літер кирилиці та латиниці (Я Kava (синтаксична омонімія); вживанням

цифр у складі слів або замість слів (*2gether, Baker 75 Street, Coffee jeans 100% drive, 50 coffee*); уживання інших символів у складі назви, переважно амперсанду (*Jam & Coffee, Up&Go Coffee, Two hearts Coffee & Clothes, Milk&cookies, Coffee & Break, By the Way coffee & bakery, Cats & Coffee*).

Поява ергонімів у сучасному міському середовищі, зокрема міста Харкова, відбиває тенденції до створення так званих World Englishes, оскільки такі назви навряд можна назвати неологізмами української мови – вони частіше за все позначаються на письмі латиницею і тільки в деяких випадках мають українську транслітерацію, україномовну назву, повністю або частково (у словотворі). Процес дослідження продемонстрував наявність термінологічної дилеми – до чого відносити такі лексичні одиниці, їх часто можна віднести до варваризмів, неологізмів, оказіоналізмів. Із позицій традиційної лінгвістики складно знайти відповідь на це питання, але, з урахуванням постмодерністської парадигми відповідь існує – у площині інтердисциплінарності, колажності й взаємопроникнення різних галузей науки, різних культур і мов.

Висновки

Проведене дослідження дозволило зробити певні висновки. Вибірка ергонімів з іншомовним елементом(ами) на позначення кав'ярень у місті Харкові була проаналізована за трьома критеріями (структурним, семантичним і графічним). Результатом стало створення класифікації цих назв, яку можна застосовувати в подальшому для розгляду ергонімів інших підкласів. За першим критерієм усі назви кав'ярень, що аналізувалися, розподілилися досить рівномірно на групи одно-, дво- і багатокомпонентних мовних одиниць. За другим критерієм, семантичним, класифікацію було зроблено за асоціаціями, що викликають зазначені назви. Виявлено, що для назв кав'ярень типовою ознакою є застосування безпосередньої апеляції до основного продукту, який пропонується такими закладами харчування (група з компонентом *coffee* склала 60 одиниць із 85). Крім цього, поширеними є асоціації з кондитерськими та хлібопекарськими продуктами, атмосферою та цільовою аудиторією. За третім критерієм, графічним, проаналізовані назви продемонстрували ознаки, що викликають сумніви щодо визначення їхнього місця в системі української мови (написання латиницею, транскодування й домінування неасимільованої лексики).

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белей О. О**. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття. Ужгород: [б.в.], 1999. 112 с. 2. **Горожанов Ю. Ю**. Ергоніми міста Луцька: структурно-семантичний аналіз. *Філологічні студії,* 2013. Вип. 9. 3. **Деременда Ю. М.** Іншомовні засоби в ергонімії (на матеріалі ергонімікону Тернопілля). *Філологічні трактати*, 2011. Том 3, № 4. С. 107-114. 4. **Дідур Ю. І**. Особливості функціонування ергонімів у мові, мовленні та ментальному лексиконі (в українській, англійській та російській мовах): дис. ...канд. філол.наук: спец. 10.02.15. Одеса, 2015. 195 с. 5. **Дудка О. О.,** Пономаренко В. Д. Сучасний ергонімікон Харкова: особливості структури і семантики. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, серія Філологія, педагогіка, психологія*, 2014. Випуск 28. 6. **Лєсовець Н. М.** Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний

і соціально-функціональний аспекти: дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Луганськ, 2007. 295 с. 7. **Комолова З. П**. Семантическая мотивированность прагмонимов. *Проблемы семантики*. Москва, 1974. С. 333-339. 8. **Корунець І. В**. Принципи і способи передачі українських особових і географічних назв англійською мовою. *Мовознавство*, 1993. № 3. С. 13-16. 9. **Кутуза Н. В.** Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону Одеси): дис. ... канд. філ. наук: спец.10.02.01. Одеса, 2003. 214 с. 10. **Сидоренко О. М**. Іншомовний компонент в українських ергонімах (на прикладі назв готелів). НЗ ТНПУ. Сер: *Мовознавство*. 2017. 1(27). 11. **Суперанская А. В.** Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973, 366 с. 12. **Торчинський М. М.** Структура онімного простору української мови. Частина ІІ. Функціонування власних назв : монографія. Хмельницький : ХНУ, 2009.394 с. 13. **Цілина М .М**. Ергоніми м. Києва: структура, семантика, функціонування: дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Київ, 2006. 243 с. 14. **Шестакова С. О**. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Харків, 2002. 204 с.

REFERENCES

1. **Beley, O. O.** (1999). *Suchasna ukrainska ergonimiia: vlasni nazvy pidpryiemstv Zakarpattia [Modern Ukrainian Ergonyms: Proper Names of Zakarpattia enterprises].* Uzhhorod [b.v.], (112 pp.) [in Ukrainian]. 2. **Horozhanov, Yu. Yu.** (2013). Erhonimy mista Lutsk: strukturno-semantychnyi analiz [Ergonyms of Lutsk: structural and semantic analysis]. *Fililohichni studii. [Philological Studies]. Issue 9.* 3. **Deremenda, Yu. M.** (2011). Inshomovni zasoby v erhonomii (na materiali erhonimikonu Ternopillia) [Foreign Language Means in Ergonymy]. *Filolohichni traktaty. [Philological tractates] (Vol. 3), # 4,* 107-114 [in Ukrainian]. 4. **Didur, Yu. I.** (2015). Osoblyvosti funktsionuvonnia erhonimiv u movi, movlenni ta mentalnomu leksykoni (v ukrainskii, angliiskii ta rosiiskii movah) *[Features of the ergonyms functioning in a language, speech and mental lexicon (in Ukrainian, English and Russian)]. Doctor's thesis,* (195 pp.) [in Ukrainian]. 5. **Dudka, O. O.,** Ponomarenko, V. D. (2014). Suchasnyi erhonimikon Kharkova: osoblyvosti struktury i semantyky [Modern ergonomys of Kharkiv: features of structure and semantics] *Naukovyi visnyk kafedry UNESCO KNLU [Scientific bulletin of the KNLU UNESCO Chair], Series Philology, Pedagogics, Psychology, Issue 28* [in Ukrainian]. 6. **Liesovets, N. M.** (2007). Erhonimiia m. Luhanska: strukturno-semantychnyi i sotsialno-funktsionalnyi aspekty [Ergonyms of Luhansk: structural and semantic, social and functional analyses]. *Doctor's thesis*, (295 pp.) [in Ukrainian]. 7. **Komolova, Z. P.** (1974). Semanticheskaia motivirovannost pragmonimov [Semantic motivation of pragmonyms]. *Problemy semantiki [Problems of Semantics].* M, 333-339 [in Russian]. 8. **Korunets, I. V.** (1993). Pryntsypy i sposoby peredachi ukrainskyh osobovyh i geografichnyh nazv angliyskoiu movoiu *[Principles and methods for the transfer of Ukrainian personal and geographical names in English]. Movoznavstvo [Linguistics],* (# 3), 13-16 [in Ukrainian]. 9. **Kutuza, N. V.** (2003). Strukturno-semantychni modeli erhonimiv (na materiali erhonimikonu Odesy) [Structural-semantic models of ergonomys (based on the ergonomys of Odesa)]. *Doctor's thesis,* (214 pp.) [in Ukrainian]. 10. **Sydorenko, O. M.** (2017). Inshomovnyi component v ukrainskyh erhonimah (na prykladi nazv hoteliv) [Foreign language component in Ukrainian ergonomys (hotel names)]. Ser. *Movoznavstvo [Linguistics],* 1(27), NZ TNPU [in Ukrainian]. 11. **Superanskaia, A. V.** (1973). *Obshchaya teoriia imeni sobstvennogo [General theory of the proper name].* M: Nauka, (366 pp.) [in Russian]. 12. **Torchynskyi, M. M.** (2009). *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy. Chastyna II. Funktsionuvannia vlasnyh nazv[The structure of the onymic space of the Ukrainian language. Part II Functioning of proper nouns].* Khmelnytskyi : KhNU, (394 pp.) [in Ukrainian]. 13. **Tsilyna, M. M.** (2006). Erhonimy m. Kyieva : struktura, semantyka, funktsionuvannia [Ergonoms of Kyiv: structure, semantics, functioning]. *Doctor's thesis*,

(243 pp.) [in Ukrainian]. 14. **Shestakova, S. O.** (2002). Leksychno-semantychni innovatsii u systemi suchasnoi ukrainskoi nominatsii (na materiali erhonimiv i prahmonimiv) [Lexico-semantic innovations in the system of modern Ukrainian nomination (based on ergonomys and pragmonyms)]. *Doctor's thesis*, (204 pp.) [in Ukrainian].

Крапівник Ганна Олександрівна – доктор філософських наук, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Тел.: +38-050-400-57-08
Email: Krap302@gmail.com
http://orcid.org/0000-0003-1641-987X

Krapivnyk Ganna Oleksandrivna – Doctor of Philosophy, PhD in Philology, Associate Professor, Department of English Philology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Шпак Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Тел.: +38-050-683-35-50
Email: starlingyu@gmail.com
http://orcid.org/0000-0001-5856-6945

Shpak Yuliia Oleksandrivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of English Philology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 01 березня 2019 року

УДК 811.16 – 115 **О. М. Пащенко**

ПОЛЬСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІТОНІМІЇ

У статті втілено намір описати історію семантичних змін українських назв рослин з генетично спорідненими польськими.

Східнослов'янські назви рослин розглядаються як результат семантичних змін у структурі праіндоєвропейських та праслов'янських основ. У роботі встановлено лексико-семантичні групи аналізованих основ і визначено шляхи формування на їхній базі українських назв рослин. Це дало можливість визначити спільні мотивуючі динамічні моделі семантичних перетворень праіндоєвропейських праформ на різних етапах їхнього розвитку.

Ключові слова: *фітоніми, східнослов'янські назви рослин, польські запозичення, семантична деривація, діахронічна модель семантичних змін, індоєвропейські корені.*

Pashchenko O. M. Polish Borrowing in the Ukrainian Phytonymy. *The article is dedicated to the study of the formation of phytonymous borrowings of Polish origin. The topicality of the chosen subject is determined by the need to deepen and systematize the data of etymological research of Ukrainian phytonymous borrowings of Polish origin.*

The aim of the study is to establish ways of archaic groups' forming of the vocabulary of the modern Ukrainian language of the Western-Slavic origin.

The following tasks depended of the aim.

– to establish the ways of borrowing of Phytonymous Nomenclature in the Ukrainian language;

– to identify the diachronic models of semantic changes in the Proto-Indo-European stems (roots), to which modern Ukrainian plant names are concerned.

The botanic borrowings of Polish origin are analized. The research proves that semantic modifications, as in other groups of East-Slavonic botanical names, occur under certain dynamic motivational models (form → name by form, plant → plant, action → subject of action → name by subject, action → object of action → name of object, animal (bird) → name in form, form → habitat → name by place, place → name by place, plant → part of plant → name by part, etc.), and it is accompanied by a number of specific semantic modifications primarily inherent to individual lexical-semantic groups of botanical vocabulary.

So, the necessity for the further study of botanical borrowings, is that the motivational foundations, called derivatives, lead to more profound semantic analysis of this lexical-semantic group of words, and also contribute to the further study of etymological character.

The requirements of comparative-historical, etymological study of the Slavonic vocabulary arise the task of developing of a more precise lexical and terminological approach to interlingual synonymy phenomena, lexical and semantic parallels, models of nomination (motivational models), search for other permanent inter-system semantic relations. Etymological dictionaries and special lexicological studies of Slavonic languages create a sufficiently enough base for it and contain valuable personal observations that require systematization and theoretical substantiation.

Key words: *Polish borrowings; lexical-semantic groups; botanical vocabulary, dynamic motivational models; spesific semantic modifications.*

Вступ

Особливістю новітніх наукових праць про формування ботанічної лексики української мови є зацікавленість ряду авторів зв`язком рослинних найменувань із міфологічним й алегоричним світобаченням етносів (Маковский, 1996). У працях, присвячених дослідженню закономірностей становлення ботанічних назв, приділяється увага українському діалектному

© Пащенко О. М., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.11

словотворенню (Закревская, 1984), національній специфіці семантики (Подолян, 2000), формуванню української ботанічної номенклатури (Сабадош, 1996), мотиваційній основі назв рослин (Сердюк, 2002), формуванню української біологічної термінології (Симоненко, 1991), назвам лікарських рослин (Фещенко, 1975), назвам рослин (Черниш, 2000), (Шамота, 1985) тощо.

Певний внесок у розвиток історичних студій зроблений дослідниками, що розглядали українсько-західнослов`янські лексичні паралелі (Дзендзелівський, 1969), історію польської мови (Балалыкина, 1991), праіндоєвропейські лексичні реконструкції і слов'янську етимологію (Болдирєв, 1999), запозичення із західноєвропейських мов тощо.

При значній кількості ґрунтовних наукових праць слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку все ще бракує досліджень, у яких детально аналізуються регулярні семантичні транспозиції в діахронічному аспекті, залишаються недостатньо дослідженими проблеми семантичних змін запозичених фітонімів із західнослов`янських мов.

Західнослов'янські запозичення в різні часи і різними шляхами потрапили в українську мову з інших слов'янських мов. Кожний етап запозиченої лексики був підготовлений традицією попередніх століть. Частина запозичень сягає ще праслов'янського періоду і походить з готської або діалектів прагерманської мови, інші ж чи запозичені з латинської або грецької мови (Трубачев, 1960: 163). Найбільше західнослов'янських запозичень здійснювалося з польської мови.

Актуальність обраної теми зумовлюється необхідністю поглиблення й систематизації даних етимологічних досліджень щодо українських фітонімів – запозичень польського походження.

Метою дослідження є встановлення шляхів формування архаїчних груп лексики сучасної української мови західнослов'янського походження.

Завдання підпорядковане меті:

– встановити шляхи запозичення фітонімічної номенклатури в українській мові з польської мови;

– визначити діахронічні моделі семантичних змін праіндоєвропейських основ (коренів), до яких зводяться сучасні українські назви рослин.

Методи та методики дослідження

Досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань теми дослідження ґрунтуються на загальних принципах системного аналізу мовних явищ. Установлення особливостей формування складу фітонімів у сучасних східнослов'янських мовах базується переважно на таких методах, як *порівняльно-історичний* та *компонентний аналізи*. За допомогою *порівняльно-історичного* методу виявлено спільні та специфічні параметри формування фітонімів від праіндоєвропейських основ (коренів) та праслов'янських словоформ.

Для встановлення взаємозв'язку семантики та походження ботанічних назв було використано *компонентний* аналіз, що дозволило

виявити семантичні компоненти східнослов'янських фітонімів і мотивуючих їх праслов'янських словоформ і праіндоєвропейських основ (коренів), а також побудувати основні семантичні моделі становлення фітонімічного лексикону в східнослов'янських мовах.

Результати та дискусії

При формуванні назви рослини було покладено спосіб, у який відбулося формування тієї чи тієї назви. Як відомо з дослідження назв рослин слов'янського походження, основою найменування флори є певні актуальні для носія мови ознаки. У самій назві ці ознаки інтерпретуються таким чином, щоб виокремити якісь певні риси рослини чи то з боку зовнішнього вигляду, чи то з боку корисності чи шкідливості для людей та ін. Тобто систему запозиченої фітонімічної лексики можна представити як низку назв, створених на базі певної ознаки. Дослідження дозволяє диференціювати такі групи запозиченої лексики: назви, утворені на основі форми рослин; назви, зумовлені кольором рослин; назви, зумовлені подібністю до інших рослин; назви, зумовлені властивостями рослин; назви за дією рослин. Доцільно розділити утворення фітонімів за семантичними моделями.

Фітоніми наступної групи розвивалася за семантичною моделлю: *форма назва за формою*. Так, українські фітоніми (далі – укр.) [осет] «осот сірий, Cirsium canum M.B.; жовтий осот, Sonchus L.; будяк акантовидний, Carduus acanthoides L.», [восет] «осот», [осетень, осетин, осетій, осетник, осятник] те саме (далі – «тс.») (Мельничук, 2004: 229) є запозиченнями з польської мови (далі – п.). Згідно з матеріалами словників, вони сходять до праіндоєвропейського (далі – праіндоєвроп.) *ak-r-os «гострий», це ж значення було успадковане і праслов'янською мовою – праслов'янська (далі – праслов.) *osъtъ «гострий», яка на східнослов'янському ґрунті розвинулася в ряд вищеназваних рослин, а в польській мові модифікувалася у фітоніми – назви рослин, яким властиві загострені фрагменти (гострі колючки на рослині). Шлях утворення цих назв можна передати формулою: форма → назва за формою, яка демонструє окремий вияв моделі *ознака → назва за ознакою*.

Українська назва рослини [когутики1] «вид довгастих, знизу широких кислих яблук», [когутик] «тс.» є запозиченою з польської мови (п. [kogutki] «сорт яблук», [kogutek] «тс.»), що є результатом перенесення назви птаха kogutek «півник», яке походить від kogut «півень» (Трубачев Х, 2002: 107-108). Цю назву рослина отримала за подібністю форми (довгастих, знизу широких кислих яблук) до форми довгастого пір'я півня. Схематично модель такого розвитку має вигляд: *тварина (птах) → форма → назва за формою*.

Праіндоєвроп. *ĝhđem-, *ĝhđom- «земля» трансформувалася в праслов. *zemja «земля», а згодом у польській мові виник фітонім n. poziomka «суниці», старослов'янська (далі стсл.) poziemka «тс.», що було утворене з прийменника *po* «по» та основи іменника *zieta* «земля». У цьому випадку при утворенні лексем укр. [позьомка] «суниці лісові, Fragaria vesca L.», [позьомка, поземка, позюмка] «тс.», [позьонки] «порічки» (Георгиев І, 1971:

634-635), (Мельничук, 2004: 480) важливим було місце зростання та властивість рослини стелитися по землі; семантичний розвиток значення праіндоєвропейської основи (кореня) виглядає так: *місце → назва за місцем*.

Досить великою є група польських запозичень, що була утворена на основі певних властивостей впливу на людину та розвивалася за схемою: *дія → назва за дією*. Східнослов'янські назви укр. [плодист] «цибуля трубчаста, Allium fistulosum L.»; [плодистець, плодистица, плодистиця, плодисток, плодістець, плодушка] «тс.» є запозиченнями з польської мови п. [płodzist] «цибуля», [płodziszek] «тс.», що зводиться через стсл. płodzisty «плодовитий» до іменника płod «плід» (Мельничук, 2004: 451), (Miklosich,1886: 251). Відомо, що плід успадковано з праслов. plodъ, а те, в свою чергу з праіндоєвроп. *plēd- «плід, порода». Враховуючи плодовитість рослини, можна припустити, що мотивація назви – властивість рослини, а це означає, що етапи становлення назви [плодист] є такими: *рослина → частина рослини назва за частиною*.

У західнослов'янських і східнослов'янських мовах значення праслов. *vergti- метафоризувалося в «наближати» → «приворожити», у випадку із праіндоєвроп.*u̯ert спостерігаємо метонімізацію значення «вертіти», коли актуалізувалися потенційні семи «наближення», «спрямованість до себе». Очевидно, цей процес мав місце у праслов'янському *vergti, «схиляю, повертаю», саме на цьому етапі започатковано значення «наближати». У цій якості праслов. *vrot-, *vrat- мотивувала укр. [навротень] «приворотень, Alchemilla vulgaris L.», [навротич] «пижмо», [нарвітич] «тс.», [навротин] «підлісник»; укр. [навратник] «приворотень» (Мельничук, 2004: 19) на тій підставі, що начебто ці рослини мають здатність привороту. Детально описаний процес має відповідати моделі: *дія → назва за дією*.

Семантичний розвиток фітонімів укр. [матіжанка] «чебрець боровий, Thumus», укр. [матерзанка] «чебрець звичайний, Thumus serpyllum L.», [матержанка] «тс.» (Мельничук III, 2000: 411, 415), що запозичено з польської macierzanka «материнка», пройшов кілька етапів. По-перше, це праіндоєвроп. *ma- звуконаслідувальне утворення, яке набуло згодом суфікса -ter- (*mater «мати»), по-друге, перехід у праслов. mati, matere «тс», по-третє, формування фітонімічної назви в польській мові, по-четверте, запозичення в східнослов'янські мови із значенням «чебрець звичайний» та «чебрець боровий». У польській мові назву засновано на властивості чебреця приємно пахнути, що асоціюється із чимось приємним. Це утворення вкладається в таку схему: *дія → об'єкт дії → назва за об'єктом*.

Аналогічно утворено українську назву мацеридушка «чебрець звичайний, Thumus serpullum L.». Як і українські назви мацеридушка і материнка, вони виникли на основі властивості рослини приємно пахнути. Назва ускладнена коренем душ-, який походить від праслов *dQti, *dъmQ, що сходить до праіндоєвроп. *dhm- // *dhem- // *dhem- «дути, дим, туман» (Трубачев V, 2002: 153-154). У праслов'янській мові ця основа (корінь) стала виглядати як праслов. *duša (< *dux-ja < *dhou-sia) «душа» та *duzъ (*dous)

«дух» унаслідок перенесення назви з дії на суб'єкт цієї дії (дути дух, душа). Очевидно, тут відбулася семантична трансформація: *дія → суб'єкт дії → назва за суб'єктом*.

Дані про розвиток праіндоєвроп. *mater та *dhm- «дути, дух, дим» у назві мацеридушка свідчать про базування її назви на характерній дії рослини – випромінювати приємний запах. У сукупності вони повторюють шлях розвитку лексем матіжанка, матерзанка, який узагальнено має вигляд: *дія → об'єкт дії → назва за об'єктом*.

Наступний український фітонім [покшик] «беладона лікарська, Atropa belladonna L.» був запозичений з польської мови n. pokrzyk «тс.» і, мабуть, є результатом скорочення виразу ziele pokrzykowe «тс.», буквально «зілля, що кричить», у якому прикметник pokrzykowy є похідним від *pokrzyk «покрик», *krzyk «крик» (Мельничук IV, 2004: 485) з праслов. *krikъ, що пов'язане з *kričati (< *krikě-ti) «кричати» і яке походить з праіндоєвроп. *kr- звуконаслідувального походження. Модель семантичного розвитку праіндоєвроп. *kr- можемо зобразити так: *дія → назва за дією*.

Особливістю трансформації праіндоєвроп. *pleu- «текти; литися; пливти» є те, що в праслов'янській мові цей корінь зазнав зміщення семантичного центру з характеру дії на суб'єкт цієї дії, завдяки чому виникла назва праслов. [*plut-ja (*pl'ut'a)] «легені, тобто те, що плаває», [плюца] «легені» у польській мові (Мельничук IV, 2004: 457, 460), від якої виникла українська назва рослини [плюцник] «цетрарія ісландська, ісландський мох, границя, Cetraria islandica (L.) Ach.». У східнослов'янських мовах переосмислення значення цієї основи (кореня) проходило за вже відомою схемою, у якій переміщуються семи «суб'єкт» та «об'єкт дії». Сказане дає підстави для формування схеми поетапного розвитку праіндоєвроп. *pleu- «пливти»: *дія → суб'єкт дії → об'єкт дії → назва за об'єктом*.

Від праіндоєвроп. *leuk- // *louk- «світити, блищати» розвинулася праслов. *lъskъ< *lŭskъ, *lyskъ< *lūskъ, *lъskati, *lyskati, що споріднена з *lysъ «лисий», *lūčь „промінь», *luna «місяць»; обидва фонетичні варіанти праслов. *lъsk-, *lusk-, які розрізняються в більшості слов'янських мов, в українській мові злилися в одній звуковій формі лис(к) «лиск; блиск гладкої поверхні» (Мельничук III, 2000: 254). Відомо, що українська назва рослини [лищиця] «лищиця, Gypsophila L.», вона має квіти з яскравим кольором. Саме ця ознака послужила підставою для номінації цієї рослини. Тобто в основу назви покладено зовнішню ознаку ліщини. Протягом розвитку праіндоєвроп. *leuk-//*louk- «світити, блищати» зафіксовано два етапи категоріальних змін у його структурі. Спочатку в праслов'янській мові актуалізувалася потенційна сема «суб'єкт дії» (праслов. *lъskъ < *lŭskъ, *lyskъ < *lūskъ), а на українському тлі сформувалася назва ліщина – тобто «та, що блищить». Цей розвиток укладається в модель: *дія → суб'єкт дії → назва за суб'єктом дії*.

Від цієї самої праіндоєвроп. *leuk- // *louk- «світити, блищати» (Трубачев V, 2002: 251) було утворено українську назву рослини [лищак] «первоцвіт, Primula auricular L.», яка є запозиченням з польської мови й походить

від n. lyszczeć «блищати», що відповідає укр. лищати, назва пояснюється тим, що вода, дистильовована з квітів цієї рослини, надає тілу гладкості й краси (Мельничук III, 2000: 254). Унаслідок метонімічних зсувів відбулося пересування сем: суб'єкт дії («те, що блищить») — об'єкт дії («те, на що діють», тобто «блиск шкіри», «сяюча шкіра»). Семантичний розвиток цього фітоніма є ускладненим варіантом головної моделі: *дія → суб'єкт дії → об'єкт дії → назва за об'єктом дії.*

Українські фітоніми лохина «буяхи, Vaccinium uliginosum», [лохиня] «тс.» також є запозиченнями з польської мови: п. łochynia походить від włochyni, włochyny «вид аґрусу», спорідненого з укр. волос «волохатий»; пор. укр. [волохані] «буяхи». Відомо, що цей сорт аґрусу названо так за волохатими плодами: у буяхів волохаті молоді стебла. Ці назви походять від праслов. *volxa «хутро, шкура», спорідненого з *volsъ «волос» (Георгиев I, 1971: 162), що сходить до праіндоєвроп. *uel- «рвати, смикати». Тут структура значення дія трансформувалася, одержавши актуалізованою сему об'єкт дії (те, що рвуть, чешуть), а назви рослини було утворено на підставі подібності форми рослини до вовни, волосся. Схематично цей процес виглядає так: *дія → об'єкт дії → форма об'єкта → назва за формою.*

На думку авторів ЕСУМ (Мельничук I, 1997: 291), фітонім бульба є запозиченням з польської мови (п. [bulba] «земляне, або чортове яблуко»), яке через латинську та середньолатинську назви bulbus «цибуля» сходить до грецької (далі – гр.), похідного від праіндоєвроп. *bol- // *bul- «грудка, брила; бульба; гуля, жовно, наріст, опух». Від часів індоєвропейської прамови це слово могло утворитися від звуконаслідувального дієслова праіндоєвроп. *bu- «надувати, роздувати; прибувати, набрякати». Ці факти відповідають схемі утворення фітоніма бульба «земляна груша, Helianthus tuberosus L.» , що вкладається у схему: *дія → суб'єкт дії → форма суб'єкта → назва за формою.*

Дуже незначною є група фітонів-запозичень з інших західнослов'янських мов, зокрема чеської та словацької, наприклад, праіндоєвроп. *mĕlĝ- «доїти» зберегла своє значення у праслов. *melzti «доїти» та дала розвиток праслов. *melzivo «молозиво», яка через запозичення із чеської (далі ч.) ч. або словацької мов (ч. mlezivo «молозиво») стала твірною основою українській назві рослини [млезиця] «молочка приморська, Glaus maritime L.» (Мельничук III, 2000: 489). Семантичний розвиток цього фітоніма ведеться від початкового значення «дія» (доїти), яке на праслов'янському рівні збереглося, згодом дало актуалізацію потенційної семи об'єкт дії (mlezivo «молозиво»), від якого маємо укр. [млезиця] «молочка приморська». Назва рослини зумовлена тим, що корови після її вживання дають багато молока, тому при формуванні фітоніма [млезиця] центр семантичної ваги в його структурі зосередився на об'єкті дії. Семантичний розвиток праіндоєвроп. *melĝ- «доїти» можемо зобразити схемою: *дія → об'єкт дії → назва за об'єктом.*

За дещо видозміненою моделлю формувалися українські фітоніми [планка] «дика яблуня, Pirus malus L. (Malus silvestris Mill.)», [планки] «дикі

плоди», [планча] «дика яблуня, груша» (Мельничук IV, 2004: 426), які були запозичені зі словацької мови (далі – слц.) planka «дичка, дике яблуко, груша, слива» походить з слц. plany «пустий, неродючий, неврожайний», пізніше «той, що росте сам по собі (без обробітку), дикий», які походять від праслов. *polnъ, пов'язаного з polje «поле», що сходить до праіндоєвроп. *p(e) lā «плоский, рівний, прямий; широкий, простягнутий; площина, низина і рівнина, поле», яка похідна від *pel- (*pol-) «широко відкрите рівне місце, простір». Модель семантичного розвитку виглядає так: *форма → місце існування → назва за місцем*.

Висновки

Таким чином, для західнослов'янських (зокрема польських) запозичень характерним є трансформація семантичного значення від індоєвропейської доби до сучасних назв рослин, яке розвивалося за такими моделями: *форма → назва за формою; тварина (птах) → форма → назва за формою; рослина → частина рослини → назва за частиною; місце → назва за місцем; форма → місце → назва за місцем; дія → назва за дією; дія → об'єкт дії → назва за об'єктом; дія → суб'єкт дії → назва за суб'єктом; дія → суб'єкт дії → об'єкт дії → назва за об'єктом; дія → об'єкт дії → форма об'єкта → назва за формою; дія → суб'єкт дії → форма суб'єкта → назва за формою.*

Матеріал польських запозичених назв рослин в українській мові свідчить про те, що етапи семантичних змін праіндоєвропейських основ (коренів) на шляху до утворення фітонімів у цілому подібні до змін, які відбулися в східнослов'янських мовах. Зокрема, таку подібність спостерігаємо в підгрупах на позначення дії, ознаки, рослин, птахів та різного виду звуків.

Отже, безумовно важливим для подальшого вивчення фітонімів-запозичень є те, що мотиваційні основи, названі дериватологами, спонукають до більш глибокого семантичного аналізу цієї лексико-семантичної групи слів, а також сприяють подальшим дослідженням етимологічного характеру.

Потреби порівняльно-історичного, етимологічного вивчення слов'янської лексики ставлять перед дослідниками завдання розроблення більш чіткого лексичного й термінологічного підходу до явищ міжмовної синонімії, лексичних і семантичних паралелей, моделей номінації (мотиваційних моделей), пошуків інших постійних міжсистемних семантичних відношень. Етимологічні словники та спеціальні лексикологічні дослідження слов'янських мов створюють для цього достатньо велику базу й містять цінні особисті спостереження, що потребують систематизації та теоретичного обґрунтування.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Балалыкина Э. А.** К истории слов, восходящих к и.е. *kel-//*kol- в русском и польском языках. *История русского языка. Лексикология и грамматика.* Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1991. С. 25-30. 2. **Болдирєв Р. В**. Праіндоєвропейські лексичні реконструкції і слов'янська етимологія. *Система і структура східнослов'янських мов.* Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1999. С. 119-124. 3. **Болдирєв Р. В**. Лінгвістична

Славія і запозичення з західноєвропейських мов. *Слов'янська культура у сучасному світі*. Київ: КДЛУ, 1994. С. 14-19. 4. **Дзендзелівський Й. О.** Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ: Наук. думка, 1969. 212 с. 5. **Закревская Я. В.** Украинское диалектное словообразование в ареальном аспекте (Субстантивная суффиксация): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.02. Львов, 1984. 55 с. 6. **Маковский М. М.** Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. Москва: Владос, 1996. 415 с. 7. **Подолян І. Е.** Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2000. 20 с. 8. **Сабадош І. В.** Формування української ботанічної номенклатури. Ужгород: Ужгор. держ. ун-т, 1996. 189 с. 9. **Сердюк А. М.** Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Київ, 2002. 20 с. 10. **Симоненко Л. О.** Формування української біологічної термінології. Київ: Наук. думка, 1991. 150 с. 11. **Трубачев О. Н.** Происхождение названий домашних животных в славянских языках. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 115 с. 12. **Фещенко М. М**. Назви лікарських рослин в українській мові: дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Київ,1974. 235 с. 13. **Черниш Т. О.** К вопросу реконструкции праславянских адъективных образований. *Вісник Київського інституту «Слов'янський університет»*, 2000. Вип. 8. С. 85-91. 14. **Шамота А. М.** Назви рослин в українській мові. Київ: Наук. думка, 1985. 162 с. 15. **Георгиев В. И.** Български етимологичен речник. София: БАН, 1971-2002. Т. 1-6. 16. **Мельничук О. С**. Етимологічний словник української мови: Т.1-7. Київ: Наук. думка, 1982-2004.Т.1-4. 17. **Трубачев О. Н.** Этимологический словарь славянских языков. *Праславянский лексический фонд*. Вып. 1-29. Москва: Наука, 1974-2002.

REFERENCES

1. **Balalykina, E. (**1991). K istorii slov, voskhodyashchikh k i.ye. *kel-//*kol- v russkom i pol'skom yazykakh. [To the history of words that ascend to the Indo-European *kel-//*kol- in Russian and Polish languages]. *Istoriya russkogo yazyka. Leksikologiya i grammatika*. (pp. 25-30). Kazan: Izd-vo Kazan. un-ta [in Russian]. 2. **Boldyryev, R**. (1999). Praindoyevropeyski leksychni rekonstruktsiyi i slovyanska etymolohiya. [Proto-European lexical reconstruction and Slavic etymology]. *Systema i struktura skhidnoslovyanskykh mov*. (pp. 119-124). Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian]. 3. **Boldyryev, R.** (1994). Linhvistychna Slaviya i zapozychennya z zakhidnoyevropeyskykh mov. [Linguistic Slavia and Borrowings from Western European Languages]. *Slovyanska kultura u suchasnomu sviti*. (pp. 14-19). Kyiv: KDLU. [in Ukrainian]. 4. **Dzendzelivskiy, Y.** (1969). Ukrayinsko-zakhidnoslovyanski leksychni paraleli. [Ukrainian-West Slavic lexical parallels]. (p. 212) Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian]. 5. **Zakrevskaya, YA.** (1984). Ukrainskoye dialektnoye slovoobrazovaniye v arealnom aspekte (Substantivnaya suffiksatsiya). [Ukrainian dialectal word formation in the areal aspect (Subjective suffixation)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lvov: Lvovskiy gos. un-t im. I. Franko [in Russian]. 6. **Makovskiy, M.** (1996). Sravnitelnyy slovar mifologicheskoy simvoliki v indoyevropeyskikh yazykakh: Obraz mira i miry obrazov. [Comparative Dictionary of Mythological Symbols in Indo-European Languages: The Image of The World and the Worlds of Images]. (p. 415). Moskva: Vlados. [in Russian]. 7. **Podolyan, I.** (2000). Natsionalna spetsyfika semantyky fitonimiv v ukrayinskiy, anhliyskiy ta nimetskiy movakh. [National specificity of semantics of phytonomisms in Ukrainian, English and German languages]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: KDLU [in Ukrainian]. 8. **Sabadosh, I.** (1996). Formuvannya ukrayinskoyi botanichnoyi nomenklatury. [Formation of the Ukrainian botanical nomenclature]. (p. 189). Uzhhorod: Uzhhor.derzh. un-t. [in Ukrainian]. 9. **Serdyuk, A.**

(2002). Motyvatsiyna osnova nazv roslyn u pervynnomu i vtorynnomu semiozysi (na materiali ukrayinskoyi, rosiyskoyi, nimetskoyi ta frantsuzkoyi mov). [Motivational basis of plant names in the primary and secondary semiosis (on the material of Ukrainian, Russian, German and French languages)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: Nats. un-t. im. T. H. Shevchenka. [in Ukrainian]. 10. **Symonenko, L.** (1991). Formuvannya ukrayinskoyi biolohichnoyi terminolohiyi. [Formation of Ukrainian Biological Terminology]. (p. 150). Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian]. 11. **Trubachev, O.** (1960). Proiskhozhdeniye nazvaniy domashnikh zhivotnykh v slavyanskikh yazykakh. [Origin of pet names in Slavic languages]. (p. 115). Moskva: Izd-vo AN SSSR. [in Russian]. 12. **Feshchenko, M.** (1974). Nazvy likarskykh roslyn v ukrayinskiy movi. [The names of medicinal plants in the Ukrainian language]. *Candidate's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian]. 13. **Chernysh, T.** (2000). K voprosu rekonstruktsyy praslavyanskykh adektyvnykh obrazovanyy. [To the problem of reconstruction of the Slavic adjective formations]. *Visnyk Kyivskoho instytutu «Slovyansky universytet»*. (pp. 85-91). Vyp. 8. Kyiv. [in Ukrainian]. 14. **Shamota, A.** (1985). Nazvy roslyn v ukrayinskiy movi. [Names of plants in the Ukrainian language]. (p.162). Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian]. 15. **Georgiev, V.** (1971-2002). Bŭlgarski etimologichen rechnik. [Bulgarian etymological dictionary]. Sofiya: BAN. [in Bulgarian]. 16. **Melnychuk, O.** (1982-2004). Etymolohichnyy slovnyk ukrayinskoyi movy: v 7 tomakh. [The etymological dictionary of the Ukrainian language: 7 volumes]. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian]. 17. **Trubachev, O.** (1974-2002). Etimologicheskiy slovar slavyanskikh yazykov. [The etymological dictionary of Slavic languages: Proto-Slavic lexical fund]. *Praslavyanskiy leksicheskiy fond*. Vyp. 1-29. Moskva: Nauka. [in Russian].

Пащенко Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри російської мови і літератури, Київський національний лінгвістичний університет; вул. Велика Васильківська, 73, Київ, 03680, Україна.

Tel: +38 (063) 186-43-27
E-mail: paelmih@ukr.net
https://orcid.org/.0000-0003-3722-0333

Pashchenko Olena Mykhailivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Russian Language and Literature, Kyiv National Linguistic University; Velyka Vasylkivska Srt., 73, Kyiv, 03680, Ukraine.

Надійшла до редакції 28 березня 2019 року

УДК 811.161.2’337 **А. М. Поповський**

СЛОВО *ЛОБОДА* В ОНОМАСТИЧНОМУ ТА АПЕЛЯТИВНОМУ АСПЕКТАХ

У статті висвітлюється смислове навантаження слова ***лобода*** *в українському загальнонародному мовленні як звичайного бур’яну, шкідливого в посівах злакових культур та для здоров’я людей у період його цвітіння, а також як споживної рослинності для травоїдних і рятівного людського харчу в часи голодоморів на Україні. З’ясовується антропонімна організація на основі цього слова та художні засоби використання його в народній творчості, художній літературі, публіцистиці. Особлива увага привертається до появи негативного образу Володьки Лободи в романі Олеся Гончара «Собор» і тих реальних носіїв прізвищних назв, що ввійшли в історію України як визначні особистості військової справи, науки, мистецтва, спорту.*

Ключові слова*: лобода, страви з лободи, антропоніми, голодомор, словотвір, художній образ.*

Popovsky A. M. The Word Loboda (Orach) in the Onomastic and Appellate Aspects. *Every word in any language in the process of long historical development of society undergoes certain changes in the word-building structure, acquiring peculiar semantic meanings in the context of multi-genre works. In this regard, the word loboda is of great scientific interest, as it has become particularly popular in folklore records, business language, fiction, as well as in the mass media of the XX-XXI centuries. Unfortunately, it has never been the subject of a special scientific research, which determined the purpose of its processing on the basis of bright illustrative material, fixed in the memorials of the past and present day. Such an approach to the study of linguistic units will help to identify the evolutionary factors that influenced their active functioning and the formation of the national language and literary norms of the Ukrainian language. Equally important in such studios is also the educational element of artistic word in the spiritual enrichment of the younger generation world perception.*

The article analyzes the semantics of the word loboda in Ukrainian popular speech as a common weed, harmful in cereal crops and for the health of people during its flowering, as well as as a consuming vegetation for herbivorous and life-saving human food during the Holodomor in Ukraine. The author determines the anthroponymic organization based on this word and artistic means of using it in folk art, fiction, and journalism. Particular attention is drawn to the appearance of a negative image of Volodka Loboda and those real bearers of last names, who entered the historical milestones of Ukraine as prominent personalities of military affairs, science, art, sports, and are an instructive example for subsequent generations.

Key words*: loboda, loboda dishes, anthroponomies, holodomor, word formation, artistic image.*

Вступ

У багатому розмаїтті назв рослинного світу приховано цікаві історії, легенди, які витворило людство відтоді, коли почало вивчати корисні властивості різнотрав’я в усіх сферах свого матеріального й духовного життя. Серед цього зеленого самосію для українців своєрідне значення має слово *лобода,* що активно функціонує не лише в галузевій метамові як фітонім, а й у художньому та медійному дискурсах як антропонім.

© Поповський А. М., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.12

Методи та методики дослідження

Лінгвістичне дослідження лексеми *лобода* передбачає її комплексний аналіз, зокрема етимологічний (з'ясування походження слова), компонентний (вивчення семантичної структури означеного слова для виявлення його смислових складників), словотвірний (виявлення основних засобів творення похідних від слова *лобода* українських антропонімів), стилістичний і прагматичний для розуміння особливостей функціонування слова в художньому й медійному контекстах.

Результати та дискусії

У словнику СУМ слово *лобода* витлумачується так:

Лобода. Найпоширеніший бур'ян, що засмічує посівні та городні культури; листя з деяких видів цієї рослини вживають у їжу, як шпинат, салат тощо. *Хома журився, що* ***лобода*** *й кукіль у просі зародився*; ***Лобода*** *біла росте не тільки на полі, але й на городах, левадах по канавах тощо* (СУМ, 1974: 536).

Дослідник української ботанічної номенклатури І. В. Сабадаш, фіксуючи діалектну назву ***вонюча лобода***, стверджує, що «чимала кількість демінутивів має те саме значення, що й назви, від яких вони утворені, напр.: *лобідка «лутига»* (від лобода), і з'ясовує походження з праіндоєвропейської мовної спільності: elbeda → olboda – *«лутига»* → лобода (Сабадаш, 1996: 9-10, 148, 155).

Проте цей бур'ян, як стверджують фахівці медицини, у певну пору свого розвику завдає шкоди здоров'ю тим, хто страждає від алергії:

Не менш небезпечним є пилок представників родини ***лободових****: лутиги,* ***лободи****, а на півдні України — кураю. Пилок цих рослин починає з'являтися в повіті в кінці липня, досягає свого максимуму у другій половині серпня.*

Влітку частіше шкодять здоров'ю пилок різних видів злаків, соняшника, ***лободи****, полину; восени, як і влітку, не дають спокою пилкові зерна амброзії, полину,* ***лободи*** (Савицький, 1998: 6).

У народних піснях ця рослина оспівується як складовий суржиковий компонент злакових посівів:

Над нашою слободою
Росло жито з ***лободою****,*
Там дівчина жито жала,
Козаченька виглядала (Укр. нар. пісні, 1978: 214)

і як корисна трава для благородних птахів:

Пасла дівка лебеді
На зеленій ***лободі.***
Ой доле, доле, моя доле
На зеленій ***лободі****.*
Вже лебеді да попаслися,
Вже невісточка да й наплакалася (Укр. нар. пісні, 1978: 145),

а чумакам – гарна паша для волів:

– Отамане, батьку наш,
Порадь же ти тепер нас:
Ой що будем робити,

Чим воликів кормити?
– А ще, хлопці, не біда,
Єсть у полі ***лобода****,*
Косіть хлопці ***лободу,***
Забувайте цю біду (Укр. нар. пісні, 1978: 223).

У пісенних алегоріях жартівливого плану вона є складовим компонентом поживної страви:

Ой у Конотопі на валу
Да варила орлиця ***лободу****,*
Да й послала припутня по воду:
– Іди, іди, припутне, не барись
На чужії орлиці не дивись!
Ой як пішов припутень, забаривсь,
На чужії орлиці задививсь.
Нема ні припутня, ні води,
Кипить ***лобідонька*** *без води* (Укр. нар. пісні, 1978: 293).

Проте вона використовується і як «будівельний матеріал» у вельми популярній пісні «Ой, дівчино, шумить гай»:

Збудуй хату з ***лободи,***
До чужої не веди.
Чужа хата такая
Як свекруха лихая (Зб. укр. нар. пісень, 1988: 67).

та «Добрий вечір, дівчино...»:

Добрий вечір, дівчино, куди йдеш,
Скажи мені правдоньку, де живеш?
– Моя хата, серденько, край води
З високого дерева, з ***лободи*** (Укр. нар. пісні, 1978: 250).

чи для відтворення емоційного стану закоханих на фоні колоритного пейзажу в жартівливих та танцювальних піснях:

І йду, і бреду по коліна в ***лободу***
А до тої дівчини, що хороша на виду.
Ой ходімо, Ганно,
Товарові даймо
Зеленої ***лободи***
Да й поженеш до води (Укр. нар. пісні, 1978: 247).

Вирощуванням лікарських рослин і використанням їх для лікування займався перший фармацевт у Київській Русі *Прохор* ***Лобода***. Під час голоду цей святий лікар робив чудеса. З лободи він випікав хліб (звідси й прізвище його) (Ваше здоров'я, 1997: 8). Відтоді й увійшли в мовлення наших пращурів похідні слова, що сформували такі назви страви, як: ***лободяник*** – хліб з лободою, ***лободянка*** – страва з лободи, (СУМ, 1974: 536).

Здебільшого цю рослину українці сприймають як бур'ян чи поживну траву для птаства й тварин, а також як своєрідну й рятівну страву в пору комуністичних голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років: *Голодний мор косив дорослих і дітей, – згадує Іван Дерев'янко. – Тоді я сам ледь не сконав, наївшись*

«рубанців». Можуть спитати: що ж то за наїдок? Звичайна тирса: кукурудзяні качани без зерна товчуть у ступі, змішують з ***лободою*** *і печуть так звані коржики. Мені ж випало пережити їх аж двічі. Я й досі не можу наїстися хліба...*

Ледь вижили. А тут і новий голод не забарився. Весна 1946 року була спекотна, без дощів, з пиловими бурями. Того року майже увесь хліб вивезли державі. Коли ж селяни-хлібороби почали голодувати, до колгоспу надійшла «сталінська допомога» – соняшникова макуха. Ходив і я за нею до комори. Видали мені на сімох їдців аж... четвертинку круга. Поки дійшов додому, половину з'їв. Від сорому не знав, куди очі подіти.

Багатьох моїх односельців врятували ховрахи та наша річка Гайчур. У ній водилося багато молюсків. Люди приходили до річки і збирали їх. Вдома висипали проти сонця. Згодом молюски відкривали стулки, тоді їх варили і споживали. Вони нагадували вареники. Ховрахів смажили – це був делікатес! Не забували і про «традиційну» селянську їжу – ***лободяники*** (Спокута, 2008: 470-471).

Етимологію вищенаведеного антропоніма стверджує і Павло Чучка: **Лобода**: *Лобода* – козацький полковник (1597); гор. *Loboda Ferencz* – Мукачів (1664); кр. *Seman Loboda* – с. Якуб'яни (1772); п-ще Loboda – Криниця на Лемк (1787). Від назви найпоширенішого виду буряну *лобода* (Чучка, 2005: 343).

Згодом цей антропонім використовували майстри художнього слова як художній образ і як певна особистість в історії України:

В хаті жив старий рибак.
Він називався ***Лободою.***
Но давніх літ то був козак,
Знакомий з Польщею, з Москвою.
Ходив не раз і за Дунай,
І туркові взнаки удався:
І там крутий його нагай
Над бусурманами звивався... (Руданський, 1972: 373)

К а с и л ь д а

Але ж там Наливайко Северин
І ***Лобода Грицько*** *з січовиками,*
А лицарів таких не просто, кажуть,
І в цілій Речі Посполитій навіть (Черкасенко, 1991: 683).

Як художній засіб ця лексична одиниця зрідка трапляється в контексті поетичних творів наших сучасників, надаючи їй певного смислового значення:

Здрастуй, совісте, перевтілена,
ми сьогодні з тобою самі,
і душа переможно-зцілено
запеклася в солоній сльозі.
Високосні роки перевіяли
Від полови, сміття й ***лободи*** (Поклад, 2006: 5).
Гукає Сава до Микити,
Що спить на купі ***лободи****:*

— Подяку хочеш заробити?
Піди коня мого знайди!
Той потягнувся вайлувато:
— Я спочиваю як-не-як.
Ти ж, як не будеш турбувати,
Заробиш в мене сто подяк! (Ребро, 2000: 165).
Галасують малюки:
Хочуть знати друзі,
Хто знайшовся в ***лободі,***
Хто у кукурудз (Ребро, 2000: 265).

У художніх творах історичної тематики досліджувана лексема конкретизує реальну особу певної епохи: *Наказний гетьман запорожців* ***Григорій Лобода*** *та старший реєстрових козаків Ян Оришовський вирішили захопити замок раптовим нападом. Під прикриттям гуляй-городів козаки пішли на штурм* (Терлецький, 2018: 242).

Цю мовну одиницю останнім часом з легкої руки Олеся Гончара використовують у заголовках критичної періодики і засобів масової інформації, як-от: *Геть* ***Володьку Лободу*** *з трибуни!*» (Бористен, 1992: 28); «*Дух* ***Володьки Лободи*** *чадить і нині...* (Завгородній, 1997: 1); *Нащадки* ***Володьки Лободи*** *не відступають* (Заремба, 1999: 2).

Таке негативне ставлення до художнього образу Володьки Лободи, викликане його егоїстичними, кар'єристськими помислами, яскраво висвітленими Олесем Гончаром у діалозі Орлянченка з Миколою Баглаєм у романі «Собор»:

І, здивувавши Баглая, раптом випалив без зв'язку з попереднім, що переходить на інший завод. На той, де в цех заходять у білих халатах, де спецхарчування одержують... Годі, не бажає він більше газами отруюватись на металургійному.

— На крутий ідеш поворот, — зауважив Микола.

— Тобі це дивно чути? — нахилився до нього Орлянченко. — Ти певне, сподівавсь і в мені найти іскринку героя? Гай-гай, її нема. Все менше таких, у кому вона є. Риба шукає, де глибше, а наш брат, де ліпше... Я ж із тих, кого тільки помани куди-небудь у режимний цех на соліднішу зарплату та на спецхарчування...

— Можна подумати, що ти голодний...

— Ні, ситий. Але хочу ще ситнішим бути... І хіба один я такий? Людина — звучить гордо? Це наш ***чинодер Лобода*** *звучить гордо? Ха-ха! Скажи йому —«Ти звучиш гордо» — він перший розрегочеться, вважатиме, що його розігрують...*

— А от на заводі він, кажуть, добре починав.

— Отож, починав! Але є така штука — наркотик владолюбства, героїн кар'єризму... Його тільки раз вхопи — і пропав...Жадобою влади — тільки цим його очі й блищать. Рідного батька за кар'єру проміняє, собор отой розвалить, аби тільки на щабель вище піднятись. Ідеали? Чхати йому на твої ідеали! Влада йому, побільше влади! А спитай, для чого? Та щоб іще вище стрибнути! І скільки таких... Сьогодні він начальник цеху, завтра директор, а там уже

цілиться сісти на главк. Нащо тобі, чоловіче, той главк? Більше клопотів, швидше інфаркт – і вся пісня!.. Але ж як воюють! Отам битви – не на життя, а на смерть. Невидимі, кабінетні, а втім такі, де пощади нікому нема: або ти переможець, або ти розчавлена жертва... (Гончар, 1988: 68-69).

То ж і не дивно, що саме такий образ партійного керівника не міг не збурити керівні органи радянської влади, про що свідчить публікація Валентина Чемериса:

...Вашим романом, шановний Олесю Терентійовичу, не задоволені дніпропетровські товариші...В очах [П.Ю.Шелеста – А.П.] наче огні іскорки майнули – іронізує, чи що? – Вони вважають, що це просто наклеп на партійне керівництво. Взагалі, там якийсь ***Лобода****... Що таке* ***лобода****? Бур'ян! А Ви... таким бур'яном партійне керівництво обзиваєте?* (Чемерис, 1987).

У статті «Олесь Гончар і компартійна номенклатура: до витоків конфлікту» В. Пащенко викриває причину такого обурення високопосадової влади, яка не забарилась організувати «всенародний осуд» твору Олеся Гончара «Собор»: *«Головним артилеристом» став перший секретар Дніпропетровського обкому партії, член Політбюро ЦК Компартії України О. Ватченко. Він виявився сумлінним виконавцем волі політичного керівництва, яке його вміло використало за рахунок не лише сурової партійної дисципліни, а й тому, що основний негативний образ роману,* ***Володька Лобода,*** *досить влучно «списаний» з деяких штрихів біографії дніпропетровського* ***«юшкоїда»*** (Пащенко, 2007: 90).

У щоденниковому записнику Олесь Гончар до найменших деталей розкриває, конкретно з кого змальовано типовий образ високопосадового Володьки Лободи:

22.11.1984

Помер гонитель «Собору» (Ватченко О.Ф. – В. Г.). Кажуть, ще в минулу п'ятницю помер, а досі не ховають, хоч сьогодні вже четвер, – ждуть В. В. [Щербицького], який зараз перебуває в Румунії, на з'їзді їхньої Компартії.

Отже, не стало...

Знати б, чи хоч коли-небудь мучили його докори сумління?

І водночас із ним не стало Андрія Євменовича Лисенка: товариша його парубоцьких літ. Обидва родом із Зачіплянки, чи то пак Ломівки. Андрій Євменович був, по-моєму, порядною людиною.

23.11. 19 84

Подзвонили з Верх. Ради, запрошують на похорони. Сказав, що я й так його не забуду, до віку.

Не забуду, які чорні громи летіли з найвищої «гори» на той нещасний собор!

Розповідали дніпропетровці, який переполох було вчинено якоїсь там ночі, коли вже за північ пролунав у вертушках осатанілий від алкоголю й злоби голос намісника всевладного нео-Потьомкіна:

– Дзвоню з Москви! З квартири Леоніда Ілліча! (піди перевір). Як ви там із «Собором»? Все нюняєтесь? Відкрити по ньому повний вогонь! Бити на знищення! – (У війну цей земляк мій, здається, був артилеристом). Навіть у «Зорю» прямо редакторові переляканому подзвонив: – Підключити робітничий клас!

Організувати відгуки гніву! А журналістів, що виступили за «Собор», повиганяти з партії негайно (що й було зроблено)...

Досі згадують дніпропетровці ті кошмарні дні сваволі і тиску, залякувань та цькувань... Скільки чесних людей безневинно потерпіло за «Собор»! І скільки було руйначів, засліплених пристрастю браконьєрською, осоловілих від ненависті, здичавілих від розлюченості, жадаючих помсти... І тільки душам найсвітлішим, найдалекогляднішим дано було зрозуміти, що «Собор» – невмирущий.

А найхимерніше, що ми з ним, як запевняє Шура (сестра), навіть якісь далекі родичі між собою. По якихось троюрідних чи чотириюрідних тітках каменських та ломівських. Мабуть тільки Шура ще й пам'ятає цей родовід...

Ось така іронія долі. Дерево народу єдине, а з нього такі різні виростають (Гончар, 2008: 32).

Анатолій Погрібний у виступах на українському радіо, розвінчуючи кар'єризм партійних керманичів, емоційно акцентував на тому, що ***Володька Лобода** – істинний герой того часу*! (Укр. радіо, 4.04.1998 р.) і виводив його на чисту воду в періодиці: *Сумно, панове патріоти...Все апелюємо та апелюємо до **Володьок Лобод**, і більше дивимося вгору, аніж на самих себе та навколо себе... На чиновників же руського роду, перефразую І. Вишенського, не надійтеся – нема у них спасіння. Потрібні, отже, національні службовці усіх рівнів за національним духом, потрібні патріоти, потрібна українська влада, з якою у нас буде й спільна національно-мовна мета* (Погрібний, 1997: 2).

Типовий образ нищівників української топоніміки та історичної пам'яті про звитяжців січеславського краю подає Олекса Вусик у памфлеті «Лишаї»:

*Коли дивишся на карту України, складається враження, що Верховна Рада колишнього УРСР уподовж 70 років нічого не робила, тільки перейменовувала, перейменовувала, перейменовувала... А за кожним отим Володарським, Дніпродзержинськом, Кіровським, Комсомольським (останніх аж 33 в Україні!) стояла здебільшого історична назва, споконвічне найменування, дане населеному пункту нашими предками. Ось Вам конкретний приклад. Було на Дніпропетровщині село Грушівка, де на власній пасіці доживав свої останні роки лицар запорозького козацтва Іван Сірко. Під час будівництва Каховської ГЕС Грушівку знесли з дніпровських плавнів на пагорб, бо внизу мала розлитись каховська калюжа (пам'ятаєте трагічну «Поему про море» О. Довженка?). Так ось, Грушівку знесли, і якийсь **«Володька Лобода»** запропонував назвати село на горбі... ну, ясна річ, Ленінським. Щоб і в пам'яті нащадків не лишилось отієї Сіркової Грушівки* (Вусик, 1997: 8).

Висвітливши детально провладні прихоті комуністичних діячів, Володимир Сіренко в листі до Олеся Гончара висловив підтримку й перспективу розвитку боротьби українського народу за справедливість, свободу й незалежність:

*Я вірю, що вічно буде на Землі український народ, вічно стоятимуть собори, і не буде дурнів, держиморд, висуванців – отієї **лободи,** що пнеться уверх, прагнучи заглушити все добре, що посіяне людством, нашими предками. Вірю, що й небо буде над нами чисте, озонне, і навкруги буде озон. До цього ми йдемо,*

заради цього живемо на нашій священній козацькій землі, боремось зі злом, не думаючи про себе, не озираючись боязливо назад (Сіренко, 2005: 34).

До сучасних кар'єристів-перевертнів належить і відома скандальна українська співачка Світлана Лобода та її продюсер Нателла Крапівіна, які нині живуть і працюють у Росії. Світлана Лобода ще в пору своєї діяльності в Україні не відзначалася прихильністю до її державотворчих процесів, зокрема й щодо збільшення пісенного наповнення державною мовою в засобах масової інформації, про що свідчить публікація народного артиста України Анатолія Матвійчука: *55 українських виконавців та музичних гуртів не підтримали та засудили ініціативу міністра культури України В'ячеслава Кириленка, що стосується проекту закону про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення».*

Згідно з законом, частка пісень державною мовою має становити не менше 75% від загального обсягу пісень українських авторів чи виконавців.

*Серед підписантів документів, які вважають закон «популістським кроком» є ...**Світлана Лобода***» (Матвійчук, 2016: 6).

Не приховують вони своєї «любові до України» й тепер, але вже з ідеологічних висот Кремля: *В России мы со Светой чувствуем себя «своими». Естественно, с нами дружат, нас принимают, но сначала много лет не хотели принимать. Только после выхода песни «К черту любовь» **Лобода** стала в России «своей»,* – подытожила продюссер Лободи Нателла Крапивина (Продюсер 2019). Більше того, до своїх «кчортолюбовных» псевдохудожніх пісень екзальтована співачка вирішила додати свій оголений типаж на смакування прихильників її пісенноеротичного мистецтва, про що йдеться в інформації «Лобода показала глядачам Москви свої голі фото»: *«Вечер отличился рядом высокотехнологических эффектов, а также внезапным появлением обнаженной **Лободы** на большом экране.*

Так поп-певица, которой довольно скоро после родов удалось вернуть прежнюю физическую форму, в качестве материала для визуализации использовала снимки своей откровенной фотосессии, на которых прикрыла обнаженную грудь руками (Лобода, 2019).

То ж не випадково, враховуючи властивості цієї рослини, діячі української культури її назву використовували для конспірації як псевдоніми: **Лебединцев** П.Г., псевд. ***Лобода***; **Куцяк** П., псевд. ***Лобода***; **Лемешко** В.П., псевд. ***Лобода*** (Дей 1969 : 492-495); **Могильницький** Антін, псевд. ***Лобода*** (Белей, 1997: 30), або ж навпаки, приховуючи своє прізвище псевдонімом іншої номінації чи зберігаючи його основу: **Лобода** (Пашківська) Стефанія Матвіївна, псевд. ***Крапивина***; **Лободич** Василь, псевд. ***«Нещасний»*** *Василько*; **Лободовський** М.Ф., псевд. ***Лобода*** (Дей, 1969: 497; Енцикл. сучасн. Укр., 2010: 577).

У сучасному українському анторопоніміконі найпоширенішою є словотвірна форма: *Лобода*, на основі якої утворилися похідні прізвища за допомогою суфіксів: ***–ач***: *Лободач* (Енцикл. сучасн. Укр., 2010: 576); ***– ін/ин–ськ*** (а) *Лободзінська, Лобозинська* (Енцикл. сучасн. Укр., 2010: 576-577); ***–енк(о)***, ***-ин:*** *Лободенко, Лободин* (Глуховцева, 2011 : 23; Реєстр, 1995: 70);***–ич***: *Лободич*

(Енцикл. сучасн. Укр., 2010: 576; Енциклопедія, 2003: 1373); ***–ов–ськ***(ий): *Лободовський* (Енциклопедія, 2003: 1374; Словник, 2002: 214); ***–юк***: *Лободюк* (Глуховцева, 2011: 23; Словник, 2002: 214); ***–як, –ян***: *Лободяк, Лободян* (Словник, 2002: 214).

Серед носіїв цього прізвища в історії України маємо славних представників військової справи, як-от: ***Лобода*** *Григорій* (р.н. невід. – травень 1596) – гетьман повстанського війська 1594-1596 рр.; ***Лобода*** *Андрій Автономович* (1916-1965) – військовик. Повний кавалер ордена Слави (1945-двічі, 1946); ***Лобода*** *Василь Якович* (1924-1945) – військовик. Повний кавалер ордена Слави (1944 – двічі, 1945 – посмертно); ***Лобода*** *Тимофій Тимофійович* (1922-1994) – військовик. Герой Радянського Союзу; образотворчого мистецтва: ***Лобода*** *Віктор Миколайович* (1911-1992) – живописець; ***Лобода*** *Володимир Вікторович* (1943) – живописець, графік, скульптор, поет; ***Лобода*** *Іван Іванович* (1926) – живописець. Заслужений художник УРСР; ***Лобода*** *Людмила Анатоліївн*а (1945) – живописець, графік; ***Лобода*** *Тарас Іванович* (1961) – живописець; ***Лобода*** *Аріадна Миколаївна* (1919) – архітектор; науковці в: ***Лобода*** *Андрій Митрофанович* (1871-1931) – український фольклорист, етнограф і літературознавець; ***Лобода*** *Микола Іванович* (1894-1941) – освітній діяч, суспільствознавець. У 1941 році заарештований і без суду розстріляний. У справі 1936 реабілітований 1989 р.; ***Лобода*** *Василь Васильович* (1936-2000) – мовознавець; ***Лобода*** *Володимир Васильович* (1950) – математик; ***Лобода*** *Михайло Васильович* (1940) – лікар-педіатр, курортолог; ***Лобода*** *Наталія Степанівна* (1954) – гідролог; ***Лобода*** *Олександр Андрійович* (1976) – фізикохімік; ***Лобода*** *Петро Іванович* (1956) – матеріалознавець; ***Лобода*** *Світлана Миколаївна* (1973) – фахівець із галузі соціальних комунікацій; ***Лобода*** *Юлія Іванівна* (1927) – біохімік; ***Лободюк*** *Валентин Андрійович* (1935) – доктор технічних наук; ***Лобозинська*** *Софія Миколаївна* (1978) – економіст; ***Лободовський*** *Михайло Федотович* (1841-1919) – письменник, перекладач, етнограф. Заслужені артисти України: ***Лобода*** *Борис Іванович* (1939) – артист розмовного жанру; ***Лобода*** *Ігор Іванович* (1945) – співак. ***Лободзинська*** *Ірина Олександрівна* (1989) – спортсменка міжнародного класу. ***Лободич*** *Роман* (1893) – церковний діяч УГК (Енцикл. сучасн. Укр., 2010: 571-577).

Висновки

Отже, маємо сталі тенденції в характеристиці назви цієї древньої рослини, що уособлює й донині позитивні та негативні властивості, які спостерігаємо в функціонуванні української антропонімії. То ж мусимо глибоко вникати в історію свого власного прізвища, його родового дерева та оцінки носіїв у минулому й сучасному житті, ретельно дбаючи про честь і шану, аби не бути виродком, перевертнем, зрадником у пам'яті багатостраждальної історії українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белей Л.О.** Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII-XX ст. АДД. Ужгород, 1997. 40 с. 2. **Бористен**. Літературно-публіцистичний часопис. Дніпропетровськ, 1992, № 7. 3. **Ваше** здоров'я. 1997. № 3. 15 січня. с. 8. 4. **Вусик О.** Лишаї.

Памфлет. *Літературна Україна*.1997. 15 травня. 5. **Геть** Володьку Лободу! *Бористен*. 1992. № 7. 6. **Глуховцева К. Д.**, Глуховцева І. Я., Лєснова В. В. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / за ред. проф. К. Д. Глуховцевої. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 388 с. 7. **Гончар** Олесь. Собор. *Твори в семи томах*. Київ: «Дніпро», 1988. Т. 7. 8. **Дей О. І.** Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.). Київ: Вид-во «Наукова думка», 1969. С. 492-495. 9. **Енциклопедія** сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. Т. 17. 10. **Енциклопедія** українознавства: в 11 т. / гол. ред. В. Кубійович. Львів, 1993-2003. Т. 4. 1600 с. 11. **Завгородній О**. Дух Володьки Лободи чадить і нині. *Літературна Україна*. 1997. 23 січня. 12. **Заремба В**. Нащадки Володьки Лободи не відступають. *Січеславський край*. 1999. № 14 (серпень). 13. **Кравченко Л. О**. Прізвища Лубенщини. Київ: «Факт», 2004. 198 с. 14. **Лобода** показала глядачам в Москві свої голі світлини [22.01.2019] URL: https://ukr.prozoro.net.ua/bez-rubriki/loboda-pokazala-zritelyam. 15. **Матвійчук А**. Кров людська не водиця, або дещо про війни в інформпросторі. *Українське слово*. 2016. № 14 (6-12 квітня). 16. **Олесь** Гончар і Придніпров'я. До 90-річчя з дня народження та 40-річчя видання роману «Собор». Автор-упорядник С.М.Мартинова. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008. 58 с. 17. **Панцьо С. Є.** Лемківщина. Тернопіль, 1995. С. 110. 18. **Поклад** Наталка. Здрастуй, совісте... *Літературна Україна*. 2006. 6 липня. 19. **Пащенко В. О.** Олесь Гончар і компартійна номенклатура: до джерел конфлікту. *Український смисл*. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2007. № 1/2. 20. **Погрібний А**. Про мистецтво дозування та одну очікувану раду. *Літературна Україна*. 1997. 13 березня. 21. **Продюсер** Лободи оприлюднила скандальну заяву про Україну» [09.01.2019] URL: https://hyser.com.ua/community/406875-prodjuser-lobody-sdelal. 22. **Ребро П. П.** Козацькі жарти. *Вибрані твори в 5-ти томах*. Том 3. Запоріжжя: «Хортиця», 2000. 396 с. 23. **Реєстр** Війська Запорозького 1649 року / Підготував до друку О.В.Тодійчук та ін. Київ: Наукова думка, 1995. 24. **Руданський** Степан. Пісні, приказки, байки, небилиці, співи. Твори в 3-х томах. Том І. Київ: Наукова думка,1972. 547 с. 25. **Сабадаш** І. В. Формування української ботанічної номенклатури. Ужгород, 1996. 347 с. 26. **Савицький** Володимир. Полин, лобода – справжня біда. *Ваше здоров'я*. 1998. 25 липня. 27. **Сіренко В**. Велика зона злочинного режиму. Про переслідування та репресії українських інакодумців у 70-80 роках минулого століття. Дніпропетровськ: «Пороги», 2005. 273 с. 28. **Сміються,** плачуть солов'ї... : Зб. укр. нар. пісень про кохання / Упоряд. С. Г. Пушик. Київ: Молодь, 1988. 128 с. 29. **Спокута.** Голодомори на Запоріжжі (1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 рр.). Статті, документи, спогади. Альманах, № 8-9. Запоріжжя: «Дніпровський металург», 2008. 521 с. 30. **Словник** прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці: «Букрек», 2002. 424 с. 31. **СУМ** : Словник української мови: В 11 т. К., 1974. Т. IV. 536 с. 32. **Терлецький В**. Книга Сили. Воля. Львів: Кальварія, 2018. 336 с. 33. **Українські** народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. Київ: Наукова думка, 1978. 424 с. 34. **Чемерис В.** Інтимна зустріч... *Літературна Україна*. 1987. 11 грудня. 35. **Черкасенко С. Ф.** Поезія. Драматичні твори. *Твори : В 2 т*. Т. 1. Київ: Дніпро, 1991. 891 с. 36. **Чернець** Прохор Лободник. Українське радіо. 14.07.2013. 37. **Чучка П**. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704+XLVIII с.

REFERENCES

1. **Beley, L.O.** Ukrayinska literaturno-khudozhnya antroponimiya kintsya XVIII-XX st. ADD. Uzhhorod, 1997. 40 s. 2. **Borysten.** Literaturno-publitsystychnyy chasopys. Dnipropetrovsk, 1992, № 7. 3. **Vashe zdorovya**. 1997. № 3. 15 sichnya. s. 8. 4. **Vusyk,** O. Lyshayi. Pamflet. Literaturna Ukrayina.1997. 15 travnya. 5. **Het Volodku Lobodu**! Borysten. 1992. № 7. 6. **Hlukhovtseva, K. D.,** Hlukhovtseva I. YA., Lyesnova V. V. Slovnyk prizvyshch zhyteliv Luhanshchyny: u 2 t. / za red.. prof. K. D. Hlukhovtsevoyi. Luhansk: Vyd-vo DZ

«LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2011. 388 s. 7. **Honchar,** Oles. Sobor. Tvory v semy tomakh. K.: «Dnipro», 1988. T. 7. 8. **Dey, O.I.** Slovnyk ukrayins′kykh psevdonimiv ta kryptonimiv (XVI–XX st.). K.: Vyd-vo «Naukova dumka», 1969. S. 492-495. 9. **Entsyklopediya** suchasnoyi Ukrayiny. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrayiny, 2010. T. 17. 10. **Entsyklopediya** ukrayinoznavstva: v 11 t. / hol. red. V. Kubiyovych. L′viv, 1993-2003. T. 4. 1600 s. 11. **Zavhorodniy, O.** Dukh Volodky Lobody chadyt i nyni. Literaturna Ukrayina. 1997. 23 sichnya. 12. **Zaremba, V.** Nashchadky Volodky Lobody ne vidstupayut. Sicheslavskyy kray. 1999. № 14 (serpen). 13. **Kravchenko, L.O.** Prizvyshcha Lubenshchyny. K.: «Fakt», 2004. 198 s. 14. **Loboda** pokazala hlyadacham v Moskvi svoyi holi svitlyny [22.01.2019] Retrieved from https://ukr.prozoro.net.ua/bez-rubriki/loboda-pokazala-zritelyam. 15. **Matviychuk, A.** Krov lyudska ne vodytsya, abo deshcho pro viyny v informprostori. Ukrayinske slovo. 2016. № 14 (6-12 kvitnya). 16. **Honchar,** Oles i Prydniprovya. Do 90-richchya z dnya narodzhennya ta 40-richchya vydannya romanu «Sobor». Avtor-uporyadnyk S. M. Martynova. Dnipropetrovsk: ART-PRES, 2008. 58 s. 17. **Pantso, S.YE.** Lemkivshchyna. Ternopil, 1995. S. 110. 18. **Poklad,** Natalka. Zdrastuy, soviste... Literaturna Ukrayina. 2006. 6 lypnya. 19. **Pashchenko, V.O.** Oles Honchar i kompartiyna nomenklatura: do dzherel konfliktu. Ukrayinskyy smysl. Dnipropetrovsk: Vyd-vo DNU, 2007. № 1/2. 20. **Pohribnyy, A.** Pro mystetstvo dozuvannya ta odnu ochikuvanu radu. Literaturna Ukrayina. 1997. 13 bereznya. 21. **Prodyuser** Lobody oprylyudnyla skandalnu zayavu pro Ukrayinu» [09.01.2019] Retrieved from https://hyser.com.ua/community/406875-prodjuser-lobody-sdelal. 22. **Rebro, P.P.** Kozatski zharty. Vybrani tvory v 5-ty tomakh. Tom 3. Zaporizhzhya: «Khortytsya», 2000. 396 s. 23. **Reyestr** Viyska Zaporozkoho 1649 roku / Pidhotuvav do druku O. V. Todiychuk ta in. K.: Naukova dumka, 1995. 24. **Rudanskyy** Stepan. Pisni, prykazky, bayky, nebylytsi, spivy. Tvory v 3-kh tomakh. Tom I. K.: Naukova dumka,1972. 547 s. 25. **Sabadash, I. V.** Formuvannya ukrayinskoyi botanichnoyi nomenklatury. Uzhhorod, 1996. 347 s. 26. **Savytskyy,** Volodymyr**.** Polyn, loboda – spravzhnya bida. Vashe zdorovya. 1998. 25 lypnya. 27. **Sirenko, V.** Velyka zona zlochynnoho rezhymu. Pro peresliduvannya ta represiyi ukrayinskykh inakodumtsiv u 70-80 rokakh mynuloho stolittya. Dnipropetrovsk: «Porohy», 2005. 273 s. 28. **Smiyutsya**, plachut solovyi... : Zb. ukr. nar. pisen pro kokhannya / Uporyad. S. H. Pushyk. K.: Molod, 1988. 128 s. 29. **Spokuta**. Holodomory na Zaporizhzhi (1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 rr.). Statti, dokumenty, spohady. Almanakh, № 8-9. Zaporizhzhya: «Dniprovskyy metalurh», 2008. 521 s. 30. **Slovnyk** prizvyshch: praktychnyy slovozminno-orfohrafichnyy (na materiali Chernivechchyny). Chernivtsi: «Bukrek», 2002. 424 s. 31. **SUM** : Slovnyk ukrayinskoyi movy: V 11 t. K., 1974. T. IV. 536 s. 32. **Terletskyy, V.** Knyha Syly. Volya. Lviv: Kalvariya, 2018. 336 s. 33. **Ukrayinski** narodni pisni v zapysakh Osypa ta Fedora Bodyanskykh. K.: Naukova dumka, 1978. 424 s. 34. **Chemerys, V.** Intymna zustrich... Literaturna Ukrayina. 1987. 11 hrudnya. 35. **Cherkasenko, S.F.** Poeziya. Dramatychni tvory. Tvory : V 2 t. T. 1. K.: Dnipro, 1991. 891 s. 36. **Chernets** Prokhor Lobodnyk. Ukrayinske radio. 14.07.2013. 37. **Chuchka, P.** Prizvyshcha zakarpat·skykh ukrayintsiv: Istoryko-etymolohichnyy slovnyk. Lviv: Svit, 2005. 704+XLVIII s.

Поповський Анатолій Михайлович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри мовної підготовки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; просп. Гагаріна, 26, Дніпро, 49005, Україна.

E-mail:mail@dduvs.in.ua

http://orcid.org/0000-0001-9171-0961

Popovskyi Anatolii Mykhailovych – Doctor of Philology, Professor, Department of Linguistic Practice, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.; Gagarin Av., 26, Dnipro, 49005, Ukraine.

Надійшла до редакції 28 лютого 2019 року

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2

М. В. Голтвеницька, В. О. Переяслов, О. В. Ткач

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В СИНТАКСИЧНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ ВІКТОРА БОЙКА
(на матеріалі збірки «Назовсім»)

Автори пропонованої статті розглядають складні речення як компонент синтаксичного простору віршових творів Віктора Бойка й доходять висновку, що різнотипні складні синтаксичні утворення (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові складні речення, а також багатокомпонентні складні конструкції з різними типами зв'язку) відіграють важливу роль у створенні поетичного полотна. Дослідники відзначають, що аналізовані речення, маючи різне комунікативне наповнення й виявляючи властивості адгерентних експресивних засобів, активно вживаються в різних композиційних частинах поетичного тексту (зачині, основній частині, висновках), а також засвідчують значний потенціал як художньо-виражальний засіб при розкритті різних філософських питань, що їх митець порушує у своїх творах.

Ключові слова: *складне речення, синтаксичний простір, художньо-виражальний засіб, адгерентний експресивний засіб.*

Goltvenytska M. V., Pereiaslov V. O., Tkach O. V. Complex sentence in the syntactic organization of the poetic language of Victor Boiko (on the material of the collection "Nazovsim"). *The problems of syntactic organization of artistic language have repeatedly been addressed by domestic scientists of different generations. However, the peculiarities of the implementation of complex syntactic constructions in the syntactic structure of poetic language as a form of realization of the artistic vision of the world are still an actual subject of linguistic research. Victor Boiko is one of the poets whose poetry concerning its syntactic organization has not been under scientific consideration.*

The paper is aimed to find out the peculiarities of the representation of complex structures of different types in the poetic writings from the collection "Nazovsim" by V. Boiko. To achieve the stated goal, it is necessary to identify and characterize all types of the syntactical units, to investigate ways of their implementation, and their artistic and expressive potential in the poems by the Kharkiv poet.

The results of the actual material analysis show that the syntactic space of the poetic language of V. Boiko forms complex constructions that vary in their structure and semantic filling, together with simple sentences. As elements of the compositional structure of the poetic text, they can act as a basis, verbalizers of the main idea and conclusion from all expressed. Complex constructions implemented in the studied poetic writings have not only a narrative communicative content, but also a questionable and exclamatory ones; in harmonious interweaving they enrich the pattern of the poetic canvas.

The author of the article concludes that in the organization of the syntactic space of the analyzed works by Victor Boiko an important role is played by various types of complex syntactic constructions (complicated, complex, asyndetic complex sentences, and multicomponent complex structures with different types of clauses); the analyzed syntactical units reveal the properties of the adherent expressive means (parcelled and unfinished constructions) and show significant potential

© Голтвеницька М. В., Переяслов В. О., Ткач О. В., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.13

as an artistic and figurative means while disclosing various philosophical issues (the end of human life, the preservation of human memory, human indifference and fake caring, the unity of a man and nature).

Key words: *complex sentence, syntactic space, communicative filling, artistic-expressive means, adherent expressive means, parcelled constructions, unfinished constructions.*

Вступ

До проблеми синтаксичної організації художньої мови неодноразово зверталися науковці різних поколінь, зокрема С. Дорошенко (Дорошенко, 1985: 2007), Н. Морозова (Морозова, 2006), Л. Пац (Пац, 2017), Н. Сологуб (Сологуб, 1998), О. Уколова (Уколова, 2016) та ін. Дослідники по-різному визначають природу речень, зокрема й складних, як таких, що мають потенційну властивість бути експресивно-виражальними засобами. Одні наголошують, що складні синтаксичні конструкції як засоби експресивної виразності є індивідуальними, суб'єктивно-експресивними формами (Виноградов, 1955: 60–87), а інші експресивне в синтаксисі тлумачать як факультативну ознаку речення (Шведова, 1960: 35–42; 51–64). У роботі підтримуємо позицію, що складні речення є індивідуальними художньо-виражальними одиницями.

Синтаксична структура поетичної мови як форми реалізації художнього бачення світу також не була обійдена увагою мовознавців. Особливості реалізації складних синтаксичних утворень у віршових творах висвітлювали Т. Вавринюк (Вавринюк, 2011), Н. Грипас (Грипас, 2001), С. Єрмоленко (Єрмоленко, 1969), А. Загнітко (Загнітко, 1997), О. Кузьмич (Кузьмич, 1999), А. Поповський (Поповський, 2011), Ю. Ричагівська (Ричагівська, 2010), О. Тєлєжкіна (Тєлєжкіна, 2016) та ін. Зокрема, В. Ващенко відзначав, що складні речення «містять численні резерви, у яких можна вишукати досконалі засоби в задоволенні хоч яких витончених та вибагливих вимог при фіксуванні людської думки» (Ващенко, 1968: 120).

Незважаючи на тривалий час вивчення й значну кількість опублікованих матеріалів, складне речення у віршовому творі й надалі є актуальним предметом наукового дослідження, оскільки його потенції бути «засобом відтворення конкретно-чуттєвого світу» й «виразником художності» (Дорошенко, 2007: 298) у творчому доробку кожного митця розкриваються порізному. Одним із таких поетів, синтаксична організація віршових творів якого не піддавалася науковому розгляду, є Віктор Бойко.

Мета нашої розвідки – з'ясувати особливості репрезентації складних речень у поетичних творах В. Бойка, поданих у збірці «Назовсім» (Бойко, 2013). Для досягнення окресленої мети необхідно виявити й схарактеризувати всі види складних синтаксичних одиниць, дослідити способи їхньої реалізації та художньо-виражальні можливості у віршах харківського митця.

Методи та методики дослідження

Окреслена мета й визначені завдання зумовили застосування методу лінгвістичного спостереження й описово-аналітичного методу (розроблення системи аналізу складних речень), методу суцільної вибірки (у процесі

добору ілюстративного матеріалу), а також методу семантико-стилістичного аналізу (з'ясування художньо-виражальних можливостей розглядуваних синтаксичних одиниць).

Результати та дискусії

Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчують, що синтаксичний простір поетичної мови В. Бойка разом із простими реченнями (*Розквітне сакура / в далекім Саппоро* (В. Бойко); *Обізветься стара платівка хрипко* (В. Бойко); *Між картами таро, / між раками та пивом / старенької город / пошився в бур'яни* (В. Бойко)) утворюють різні за будовою й семантичним наповненням складні конструкції (*Не жар-птиці в небі – а мухи в молоці...* (В. Бойко); *Прокидано стежки у хуртовину, / і сиві змії чинять переляк, / і ні на кого скинути провину, / і вийти з хуртовини хтозна-як* (В. Бойко) – складносурядні; *А місяць озивається в цеберці, / на тебе на сумного погляда, / щоб в душу ти собі не сипав перцю, / допоки є в колодязі вода* (В. Бойко); *Якби була в нас мова солов'їна, / то ми б жили, напевно, у гіллі, / де в музиці кожнісінька пір'їна / між зелені на пташечці малій* (В. Бойко) – складнопідрядні; *Потоп і повінь – родичі: / напевно, він їй батько...* (В. Бойко); *Цигани – дивовижа моя друга: / кибитки, коні, уночі вогонь* (В. Бойко) – безсполучникові; *Линуть архангели, / барвам ціна / тільки тоді, коли висохнуть фарби* (В. Бойко); *І місяць дума: втомлений і кволий / він там, де їх немає назавжди* (В. Бойко); *Якби був коник, смикнув я б віжки, / але ж немає – дивлюсь під ноги* (В. Бойко) – багатокомпонентні з різними типами зв'язку).

Складні речення як елементи композиційної будови віршового тексту можуть виступати:

– зачином: самостійно (*Той край, де наявна естетика звалищ / і забур'янілих майданів чи вигонів, / де ще болячок дух прадавній не вигоїв, / зарано країною, мабуть, назвали* (В. Бойко); *Я дивувавсь: нащо раби всесильним? / А може, і всесильний дивувавсь: / це ж хто Отцеві, Духові та Сину / в раби надумав записати нас?* (В. Бойко)); *Пташок випускати, виносити вулики – / в час поступу молоха – мила архаїка!* (В. Бойко)) або поєднуючись із простими в одній строфі (***У голод їсти не хоти – / однаково немає й ріски****... / Мовчать нетоплені хати, / дідівські, батьківські сирітські* (В. Бойко));

– вербалізаторами основної частини: *Сім'я всміхалась і зоря, / за четверговий дощик. / І прислухавсь до солов'я, / що не хотів співати, / в плугатарі просився я / і повертавсь до хати* (В. Бойко); *А що на образах? /* ***Чи Бог, чи Люципер? / Спіши подати звук – та звісна річ, що згоди – / на що – ніхто не зна…*** */ Лиш вила по воді...* (В. Бойко)]; *Невже туман і падолист, / що навіть спогади не гріють, / а весняні зелені мрії / за журавлями подались? / Чи на безсонному шпилі / вітри багаття загасили – / і тільки попіл сивий-сивий / знадвору осіда на склі?* (В. Бойко); *Хто ж прагне світла, як нема пітьми! Хто ж миттю дорожить, що не остання!* (В. Бойко);

– висновком з усього висловленого, вираженого одним синтаксичним утворенням (*Та раптом зашумить в нелітнім завіконні / якийсь зелений кущ в засніжених полях – / і нас уже несуть / до нас / шалені коні, / й від лоскоту підків регоче битий шлях* (В. Бойко); ***Тоді сказати точно не зумію, кому ж це***

в бронзі шану віддаю – людині, жебраку?.. *А може, Змію?* (В. Бойко); ***Й коли відром з колодязя ношу водицю в ночви – поливати треба, – то не блоху жалію, а Лівшу – такий уже невдаха і невклеба!*** (В. Бойко)) або відразу кількома (***Хотіли всього, а лишається мало… / Утрьох на городі: дві пташки та я. / І дякую богу, що зайвих немає*** (В. Бойко)).

Наведені ілюстрації, дібрані з аналізованих творів, підтверджують можливість реалізації складних конструкцій не лише розповідного комунікативного наповнення, а й питального та окличного, що, гармонійно переплітаючись, насичують візерунок поетичного полотна. З огляду на це уважаємо, що розглядувані синтаксичні одиниці правомірно віднести до адгерентних експресивних засобів, тобто таких, емоційна насиченість яких виявляється тільки в певному контексті, у конкретній ситуації спілкування. А, набуваючи в тому чи тому контексті емоційного наснаження, складні речення, ужиті в поетичних творах В. Бойка, виступають не лише граматичними одиницями, що передають певний зміст, а й стають художньо-виражальним засобом, який розкриває читачеві авторське бачення світу.

Особливо виразно звучать складні речення, що зазнали розмежування структурних частин, тобто парцельовані утворення, які здебільшого поет використовує як завершальний акорд усього твору: *Бездушному простіть, старі листи, / чи й не надбав цим почужілим людям!.. / Лише знаття, що з нами тими буде. /* ***Й ні краплі змоги лихо відвести*** (В. Бойко); *І в тому невимовнім – чудо. / До нього все то йшов, то біг. /. В нім – щось од тебе не почуте. /* ***І щось не сказане тобі*** (В. Бойко), акцентуючи увагу читача на змістовому наповненні парцелята, який увиразнює «сіль» твору.

Окрім парцельованих конструкцій, митець уживає незакінчені складні речення, представлення яких на початку чи всередині твору дозволяє підкреслити емоційне зворушення, як-от: *Обезвожділи майдани, / обандитились палати… / Чортом, а чи Богом дано – / яничари та пілати…* (В. Бойко); *Узяти б мені десь мудрих лекал, / я б долю креслив людську / по зорях, по хвилях, по дну дзеркал, / по річковім піску…* (В. Бойко); ***Старий-престарий поміж ночі і дня / вмостився, поклавши безсоння під голову, / а вечір нагадує присмаком колива, / що добрий товариш — то більш, як рідня…*** */ Пора лагодитись туди, до своїх… / Приходять щоночі міцні та веселі – / і спить домовий у хазяйській постелі, / і перекривля уві сні солов'їв. /* ***І пам'ять вертає в часи негіркі – / там пісня козацька, там слово по колу – і ранок усіх повигонить з-за столу…*** */ І тиша озветься з порожніх кутків* (В. Бойко), а наприкінці (останні рядки) створює ефект уривчастості й незавершеності: *Попарно рейки – вдаль чи з далини. / Дитина й мати – стежечкою в завтра. /* ***Нічого в них немовбито не вкрав ти, / а все здається, наче завинив…*** (В. Бойко); *Тобі замість казки сім міхів насиплють брехні, / шкода найрідніших впізнати в бучних карнавалах. /* ***Втікай і пригадуй, як голос до тебе бринів / тієї Варвари, що ночі свавільно урвала…*** (В. Бойко). Уведення таких синтаксичних одиниць у тканину поетичного тексту уможливлює встановлення особливого контакту між автором і читачем, дає поштовх до спільної творчості: читач домислює незакінчену думку митця й отримує свій варіант фіналу віршового твору.

За допомогою різнотипних складних речень В. Бойко омовлює своє філософське сприйняття реальної дійсності, витворюючи сентенції й афоризми: *Дива на те і є дива, / щоб їх не кожний день приносив* (В. Бойко); *Коли над світом темнота, / блукаю пішки* (В. Бойко); *Всі такі маленькі. / Всі любові прагнуть. /* ***Не буває рано, / пізно лиш в труні*** (В. Бойко). Останній із наведених прикладів містить указівку на одну з провідних смислових ліній збірки – скінченність людського життя. Вияв такого розмислу, оформлений за допомогою складних утворень, зафіксований і в інших творах поета, як-от: *Щедро сипонуть зерном на покуть, / побажають щастя навкидьки, /* ***щоби я здоровий був, допоки / прийдуть із лопатами дядьки*** (В. Бойко); ***Ще років про запас – кому й на кого злиться, / як пройде козопас, обчистять кози листя!..*** (В. Бойко).

Складні синтаксичні конструкції є засобом вербального оприявнення проблеми людської пам'яті: ***Немає жінки на ім'я Фросина, / а ще й села в намистечку криниць****, / байдужа електричка возить сина / під Проводи на землю впасти ниць* (В. Бойко); *Устигнеш сніг обтупати на ґанку, / ключ у замку поскаржиться на скруту, / і враз* ***відчуєш дивну забаганку / у пам'ять на хвилинку завернути****. <...>* ***Натисне палець клавіш – файли стерти****, / хоч це ти вмієш, невелика складність. / Та не виходить:* ***пам'ять річ уперта, / ніякій забаганці непідвладна*** (В. Бойко); ***Реанімую батьківську садибу: / город копаю, нищу чагарник… / Я сам себе в юрбі міській надибав, / тому звідтіль так по-селянськи зник****. / <...> / Гнилі дошки, гілля сухе, наприклад, / а це колись робив я сину лук. / Складаю дрова, лук ховаю далі. / Нащадок, мабуть, буде. Може, й два.* ***/ І зупиняю погляд на медалі, що гратись батько внукові давав****. / <...> / А я гріхів чимало брав на душу. / Медаль беру, врятовану, живу* (В. Бойко). Остання ілюстрація засвідчує важливість для митця родової пам'яті, тієї, що не дасть людині забути, де її коріння, тієї, яка щоразу повертає в дитинство: *Нас звали сявками, / нас звали сартами; / і був палацом нам / старий сарай. / По морю крейсером / він плив над хвилями, / з-під ліз ловились нам / все бобирі* (В. Бойко); *Іду до батьківської хати, / і стежка згадує мій слід* (В. Бойко).

Ще однієї філософською проблемою, яку В. Бойко розглядає крізь призму власного світовідчуття й передає своє бачення за допомогою складних речень, є проблема єдності людини і природи: *Перебігла білочка дорогу, / а не тривіальний чорний кіт... / Я непоспіхом дійду до рогу, / шлях додому завжди під укіс. / <...> / Дощ пустивсь по схилові навскісно, / а куди – напевно зна лиш Бог. /* ***Нам з дощем ув осені не тісно, / то йдемо непоспіхом, удвох*** (В. Бойко) або: *Втечу від комп'ютера / в край часнику та цибулі, / де гонор у кастингу / ще не зарізаних півнів, / де друзі дитинства / на цвинтарі новоприбулі / й літак вишиває / по синьому білим опівдні* (В. Бойко). Звідси випливає ще одне проблемне питання, яке поет не може обійти увагою, – людська байдужість і позірна дбайливість: *У завіконні чорно-білім / все горобина ще горить / і пес бродячий не при ділі, / задерши пащу догори. / В снігу загрузне, лапу звільнить, / хвостом сліди позаміта, / колись би в нього був недільник, / а нині – просто самота. / Погавка на пташок знічев'я, / а десь господар був чи є... / Ім'я забув,*

але ж пес – чемний, / прибіг би і на будь-чиє... / Однак ніхто його не кличе, / у завіконні сніг німий. / Господар, певно, – в свято ж личить – / різдвяні слухає псалми... (В. Бойко).

Синтаксичне полотно наведеного твору наповнюють майстерно поєднані автором різні види складних речень, що влучно розкривають творчий задум митця – це не лише поетична оповідь про пса-безхатька, це «дзвін на сполох»: душі людей чим далі, тим стають більш байдужими, черствими й порожніми. І від цього поет застерігає в багатьох віршах, зокрема: *В морози білим став асфальт, / вивіюють вітри скажені / тепло із-під шапок і пальт / так само, як базар з кишені / вивітрює усе підряд, / та, як в попа, немає здачі... / <...> /* ***Не довіряймося ж вітрам, / щоб душ не вивіяли часом*** (В. Бойко); *Сільське боляння: сніг узимку / не вкриє всю озимину / або на місяць світло вимкнуть, / й ти – наче в хаті з саману. <...> / Селу писати марно оди / – в минулім хати з саману, –* ***/ та час боляння не відходить / за душі й за озимину*** (В. Бойко). Паралелізм й антитетичність, притаманні творчості В. Бойка (замерзла озимина // замерзла душа: сніг зігріє озимину, щоб вона не замерзла, але заморозить душу) й передані складними синтаксичними утвореннями, сприяють досягненню найбільшого емоційного напруження. Щоб не спустошилися душі, поет закликає до любові, оскільки в любові душа не буває порожньою й черствою: *В мене коваленки / б'ють у грудях зліва... /* ***Ви простіть – не хліба, / я любов приніс*** (В. Бойко). Але цей заклик, утілений у метафоричне протиставлення матеріального і духовного (хліб – любов), звучить не імперативно, а благально, однак утверджувально: *Мій прихід запізній? / Мій прихід невдалий? /* ***Ви мене не ждали, / але я прийшов*** (В. Бойко).

Висновки

Викладене уможливлює висновки про те, що в організації синтаксичного простору аналізованих творів Віктора Бойка важливу роль відіграють різнотипні складні синтаксичні утворення (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові складні речення, а також багатокомпонентні складні конструкції з різними типами зв'язку). Досліджувані речення, маючи різне комунікативне призначення, активно вживаються в різних композиційних частинах поетичного тексту (зачині, основній частині, висновках). Уживання питальних і окличних складних речень надає віршовим творам особливого емоційного насичення, а майстерне поєднання з розповідними уможливлює створення виразного авторського малюнка. Розглядувані синтаксичні утворення виявляють властивості адгерентних експресивних засобів, що підтверджують випадки вживання парцельованих і незавершених конструкцій, а також засвідчують значний потенціал як художньо-виражальний засіб при розкритті різних філософських питань, які митець порушує у своїх творах.

У подальших розвідках уважаємо за доцільне дослідити функціювання складних речень як «будівельного матеріалу» для стилістичних фігур, що дозволить комплексно оцінити обраний предмет вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бойко В.** Назовсім: вірші. Харків: Майдан, 2013. 124 с. 2. **Вавринюк Т. І.** Стилістичні функції складних безсполучникових речень у поезії В. Симоненка. *Філологічні студії: збірник наукових праць.* Кривий Ріг: КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 556–562. 3. **Ващенко В. С.** Стилістика речення в українській мові. Дніпропетровськ: ДДУ, 1968. 158 с. 4. **Виноградов В. В.** Итоги обсуждения вопросов стилистики. *Вопросы языкознания.* 1955. № 1. С. 60–87. 5. **Грипас Н. Я.** Складні багатокомпонентні речення з різними засобами і типами зв'язку в поетичному мовленні П. Грабовського. // *Проблеми граматики і лексикології української мови.* Київ, 2001. С. 186–190. 6. **Дорошенко С.** Граматична стилістика української мови. Київ: Радянська школа, 1985. 200 с. 7. **Дорошенко С.** Функціонування безсполучникових складних речень у художньому стилі. *Ритми сучасної філології: збірник наукових праць.* Львів: ПАЇС, 2007. С. 298–303. 8. **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис віршової мови. Київ: Наукова думка, 1969. 94 с. 9. **Загнітко А. П.** Синтаксична поетика Івана Драча. *Функціонально-комунікативні вияви прагматичних одиниць.* Київ, 1997. Вип. 5. С. 152–158. 10. **Кузьмич О. О.** Виражальні можливості складного речення у творчості Ліни Костенко. *Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії.* Рівне: РДГУ, 1999. С. 39–43. 11. **Морозова Н. В.** Структура і семантика складного речення в ідіостилі Євгена Гуцала: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2006. 24 с. 12. **Пац Л. І.** Складне речення як художньо-виражальний засіб у романі Наталії Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону». *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах.* Дніпро: Акцепт, 2017. С. 118–120. 13. **Поповський А. М.** Поетичний синтаксис Миколи Кузьменка. *Філологічні студії: збірник наукових праць.* Кривий Ріг: КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 664–671. 14. **Ричагівська Ю. Є.** Типи семантико-синтаксичних відношень у складному реченні поетичного мовлення. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство.* 2010. № 2. С. 102–106. 15. **Сологуб Н.** Синтаксична організація і ритмічність прози Олеся Гончара. *Мовознавство.* 1998. № 1. С. 35–40. 16. **Тєлєжкіна О. О.** Складне речення як художньо-виражальний засіб поетичного синтаксису Ліни Костенко (на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть»). *Лінгвістичні дослідження.* 2016. Вип. 44. С. 77–83. 17. **Уколова О. О.** Стилістико-синтаксична організація малої прози Миколи Вінграновського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2016. 16 с. 18. **Шведова Н. Ю.** Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 377 с.

REFERENCES

1. **Boiko, V.** (2013). *Nazovsim [For keeps]*: virshi. Kharкiv: Maidan [in Ukrainian]. 2. **Vavryniuk, T. I.** (2011). Stylistychni fynktsii skladnyh bezspolychnykovyh rechen u poezii V. Symonenka [Stylistic functions of compound sentences joined asendentically are in the poems of V. Symonenko]. *Filologichni stydii – Philological studies* (issue 6), (pp. 556–562). Kryvyi Rih: KSPU [in Ukrainian]. 3. **Vashchenko, V. S.** (1968). *Stylistyka rechennia v ukrainskii movi [Stylistic of sentences in Ukrainian language].* Dnipropetrovsk: DSU [in Ukrainian]. 4. **Vinogradov, V. V.** (1955). Itogi obsuzhdeniya voprosov stilistiki [Results of the discussion of stylistics issues]. *Voprosy yazykoznaniya – Questions of linguistics*, 1, 60–87 [in Russia]. 5. **Hrypas, N. Ya.** (2001). Skladni bahatokomponentni recennia z riznymy zasobamy i typamy zv'iazku v poetychnomu movlenni P. Grabovskogo [Complex multicomponent sentences with various means and types of communication in the poetry of P. Grabovsky]. *Problemy gramatyky i lexkologii ukrainskoi movy – Problems of grammar and lexicon of the Ukrainian language* (pp. 186–190). Kyiv [in Ukrainian]. 6. **Doroshenko, S.** (1985). *Gramatychna stylistyka ukrainskoi movy [Grammatical stylistics of the Ukrainian languag].* Kyiv: Radianska shola [in

Ukrainian]. 7. **Doroshenko, S.** (2007). Funktsionuvannia bezspolychnykovyh skladnyh rechen u khudozhnomu styli [Functioning of uncompromising complex sentences in artistic style]. *Rytmy suchasnoi filologii – Rhythms of modern philology* (pp. 298–303). Lviv: PAIS [in Ukrainian]. 8. **Yermolenko, S. Ya.** (1969). *Syntaksys virshovoi movy [Syntax of the poetic language].* Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 9. **Zagnitko, A. P.** (1997). Syntaksychna poetyka Ivana Dracha [Syntactic Poetics of Ivan Drach]. *Funktsionalno-komunikatyvni vyiavy prahmatychnykh odynyts – Functional and communicative manifestations of pragmatic units* (issue 5), (pp. 152–158). Kyiv [in Ukrainian]. 10. **Kuzmych, O. O.** (1999). Vyrazhalni mozhlyvosti skladnoho rechennya u tvorchosti Liny Kostenko [The expressive possibilities of a complex sentence in the work of Lina Kostenko]. *Aktualni problemy suchasnoi filologii: Movoznavchi studii – Actual problems of modern philology: Linguistic studies* (pp. 39–43). Rivne: RSHU [in Ukrainian]. 11. **Morozova, N. V.** (2006). Struktura i semantyka skladnoho rechennia v idiostyli Yevgena Gutsala [Structure and semantics of a complex sentence in the idiostyle of Yegene Gutsalo]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian]. 12. **Pats, L. I.** (2017). Skladne rechennia yak khudozhno-vyrazhalnyi zasib u romani Natalii Gurnytskoi "Melodia kavy u tonalnosti kardamony" [Complex sentences as an artistic and figurative means in the novel by Natalia Gurnytska "Melody of coffee in the key of cardamom"]. *Leksyko-gramatychni innovatsii v suchasnykh slovianskych movach – Lexical and grammatical innovations in modern Slavic languages* (pp. 118–120). Dnipro: Aktsept [in Ukrainian]. 13. **Popovskyi, A. M.** (2011). Poetychnyi syntaksys Mykoly Kuzmenka [Poetical syntax of Mykola Kuzmenko]. *Filologichni stydii – Philological studies* (issue 6), (pp. 664–671). Kryvyi Rih: KSPU [in Ukrainian]. 14. **Rychagivska, Yu. Ye.** (2010). Typy semantyko-syntaksychnych vidnoshen u skladnomu rechenni poetychnoho movlennia [Types of semantic and syntactic relations in the complex sentence of poetic speech]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filologichni nauky. Movoznavstvo – Scientific herald of Volyn National University named after Lesia Ukrainka. Philological Sciences. Linguistics*, 2, 102–106 [in Ukrainian]. 15. **Solohub, N.** (1998). Syntaksychna ophanizatsia I rytmichnist prozy Olesia Gonchara [The syntactic organization and rhythm of prose Oles Gonchar]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 1, 35–40 [in Ukrainian]. 16. **Telezhkina, O. O.** (2016). Skladne rechennia yak khudozhno-vyrazhalnyi zasib poetychnoho syntaksysu Liny Kostenko (na materiali zbirky "Madonna Perekhrest") [Compound sentence as an artistic and expressive means of Lina Kostenko's poetic syntax (based on the collection "Crossroads Madonna"]. *Lihvistychni doslidzhennia – Linguistic research* (issue 44), (pp. 77–83). Kharkiv [in Ukrainian]. 17. **Ukolova, O. O.** (2016). Stylistyko-syntaksychna ophanizatsia maloi prozy Mykoly Vingranovskogo [Stylistic and syntactic organization of little prose by Mykola Vigrinovsky]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian]. 18. **Shedova, N. Yu.** (1960). *Ocherki po sintaksisu russkoi razgovornoi rechi [Essays on the syntax of Russian spoken language].* Moscow: Academy of Sciences [in Russia].

Голтвеницька Маргарита Володимирівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри українознавства, Харківська державна академія дизайну і мистецтв; вул. Мистецтв, 8, Харків, 61000, Україна.

Tel.: +38 050 66 65 799

E-mail: margarita_info@ukr.net

https://orcid.org/0000-0002-3130-271X

Goltvenytska Margaryta Volodymyrivna – PhD in Philology, Lecturer, Department of Ukrainian language, Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts; Mystetstv Str., 8, Kharkiv, 61000, Ukraine.

Ткач Ольга Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.
Tel. +38-097-713-78-82
E-mail: olga-korelyat@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-5489-0657

Tkach Olha Viktorivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of the Ukrainian Studies and Linguistic Didactics, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Переяслов Віталій Олександрович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри 703, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»; вул. Чкалова, 17, Харків, 61070, Україна.
E-mail: vitalypereyaslov@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-3262-1210

Pereiaslov Vitalii Oleksandrovych – PhD in Philology, Assistant, Department 703, M. Ye. Zhukovskyi National Airspace University «Kharkiv Aviation Institute»; Chkalov Str., 17, Kharkiv, 61070, Ukraine.

Надійшла до редакції 20 лютого 2019 року

УДК 811. 161. 2’367. 332 **В. Ф. Жовтобрюх**

СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТІВ МІСЦЕПЕРЕБУВАННЯ В РЕЧЕННЯХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Аналіз семантики предикатів місцеперебування є одним з актуальних завдань дослідження логіко-граматичних типів речення в аспекті взаємодії лексичної та синтаксичної семантики. Мета статті - з’ясувати особливості лексичної семантики предикатів місцеперебування, що несуть комунікативне навантаження в екзистенційних реченнях. Ці предикати представлені дієслівними лексемами різного значення: кольору, звучання, розміщення в просторі тощо. До спільних категоріальних ознак належать непроцесуальність і статичність. Уживання таких дієслів зумовлює семантичні видозміни буттєвих речень. Структура семантики дієслів місцеперебування містить компоненти модифікаційного значення, які допомагають створити образну картину буттєвих станів.

Ключові слова: *предикати місцеперебування, речення буття, референтність, дієслово, лексична семантика, статичність.*

Zhovtobruh V. F. Semantic of Locative Predicates in Sentences of Modern Ukrainian Language. *The analysis of the semantics of locative predicates is one of the most important tasks of the study of logical-grammatical sentence types in the aspect of the interaction of lexical and syntactic semantics. The purpose of the article is to find out the features of the lexical semantics of the locative predicates that carry the communicative load in the existential sentences of the modern Ukrainian language. Local predicates are the bearers of the idea of being, existence, localization. In the structure of the existential sentence, these predicates are represented by verbal lexemes of different meanings: localization, the position of an object in space, color, sound, various manifestations of characteristic traits, etc.*

In propositions of existence, these predicates are combined with an irreferenced name, whose existence is reported by the sentence. The irreferent name of the subject is not mentioned in the previous text and is entered into the fund of knowledge of the addressee of the broadcast with the possibility of further its characterization. The sentence states the presence of the subject, and the local predicates describe the qualitative signs of the subject of being from different positions. Such communicative load is carried by all verbs, which according to the corresponding logical-grammatical conditions transmit the significance of localization. Despite the fact that the local predicates transmit different lexical meanings, they have common categorical attributes: lack of process value and static. The subject of being remains unchanged during a specific time interval within which the event described occurs. The static sign corresponds most to the ontological nature of existence. Categorical semantics imposes an imprint on the meaning of verbal lexeme. The use of such verbs determines the semantic modifications of existential sentences. The structure of the semantics of various verbs contains components of modifying value, which help to create a figurative picture of existential states. The use of the designated verbal lexeme contributes to the enrichment of the semantics of the existential sentence and the expansion of its expressiveness. Prospects for the study of existential sentences are related to the analysis of those elements of the semantics of the sentence, which are determined by the lexical meaning of the verb in the position of the local predicate.

Key words: *location predicates, sentence of being, reference, verb, lexical semantics, static.*

Вступ

Дослідження семантичної організації речення передбачає аналіз типового значення його складників, насамперед предиката як структурного та змістового центру висловлення. Проблема семантики предикатів місцеперебування посідає важливе місце в завданні наукового дослідження

© Жовтобрюх В. Ф., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.14

логіко-граматичних типів речення в аспекті системної взаємодії лексичної та синтаксичної семантики. Предикати місцеперебування, уживані в екзистенційних реченнях, несуть відчутне комунікативне навантаження, тому виокремлення та опис їх семантичних різновидів є актуальним для розширення уявлень про зміст та функційні можливості семантики буття в повноцінному відтворенні картини світу. В українському мовознавстві представлені різноаспектні дослідження речень буття та їх предикатів: особливості будови буттєвих речень (Дмитрук, 2000), формально-граматичний опис буттєвих речень (Лонська, 2001), семантико-синтаксична структура речень локалізованої наявності/відсутності (Мєлєкєсцева, 2012), аналіз речень буття з дієсловами звукової ознаки (Ситнікова, 2013), функціональні різновиди буттєвих номінативних речень (Сушинська, 1999). Водночас питання лексичного наповнення семантичних складників буттєвих речень залишається актуальним, і на доцільності подібних описів наголошують фахівці з українського синтаксису. Тому для повноти дослідження необхідно поглибити розгляд семантики дієслівних лексем у позиції предикатів із значенням місцеперебування.

Метою статті є з'ясування особливостей лексичної семантики предикатів місцеперебування, що функціонують у буттєвих реченнях сучасної української мови.

Методи та методики дослідження

У роботі застосовано метод лінгвістичного спостереження (ідентифікація предикатів місцеперебування в реченнях буття), структурно-семантичного аналізу (інтерпретація семантики зазначених предикатів), метод суцільної вибірки (у процесі добору ілюстративного матеріалу), класифікаційний метод (виявлення диференційних ознак у семантиці предикатів місцеперебування та виокремлення класів мовних одиниць).

Результати та дискусії

Вивчення науково-теоретичних праць та аналіз мовленнєвого матеріалу, дібраного з творів художньої літератури XX-XXI століть, показує, що модель екзистенційного речення активно використовують у творах української літератури: *І ось та Лебедщина – долина з лугами і річкою, де* ***був*** *одинокий наш хуторець з трьох будинків* (У. Самчук). *У кінці провулку* ***була*** *криниця* (Є. Гуцало). *Попереду* ***стояло*** *кілька закритих саней з домочадцями князя* (В. Малик). *З правого боку, за поясом,* ***стримів*** *пістоль* (О. Пахучий). *Під ногами* ***лежав*** *ніздрюватий сніг, на гілках дерев подекуди* ***поблискували*** *крижані бурульки* (Ю. Збанацький). *На тонкій зморшкуватій шиї* ***висів*** *на шнурку срібний хрест* (В. Малик).

У реченнях із семантикою буття зазвичай стверджується або заперечується існування будь-чого в усьому світі, його фрагменті або внутрішньому мікросвіті людини. Носіями ідеї буття, існування є локативні предикати, семантику яких досліджено в низці робіт вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Вихованець, 1993; Грипас, 2008; Грущенко, 1997; Загнітко, 2006;

Кононенко, 2012; Степаненко, 2004). Розглядаючи предикат як центральну синтаксему простого елементарного речення, І. Р. Вихованець зазначає, що «локативні предикати вказують на просторові стани, процеси або ознаки предмета» (Вихованець, 1993: 138). Учені по-різному класифікують цю групу предикатів і визначають її обсяг. Загальноприйнятим є семантичний поділ локативних предикатів за ознакою фазовості на предикати переміщення та предикати місцеперебування, або місцезнаходження, зокрема А. П. Загнітко виокремлює в самостійний клас "предикати місцезнаходження, або статальної локалізації" (Загнітко, 2006).

Можна погодитись із думкою дослідників, які пов'язують уживання дієслівних лексем у позиції предиката місцеперебування зі специфікою феномену буття як логіко-граматичного змісту речення. Структуру ситуації буття формують такі елементи, як предмет буття, місце його локалізації та відношення між предметом і місцем локалізації: ***У передку воза****, запряженого парою мишастих коників,* ***сидів дідок*** *у шапці-вушанці* (В. Шкляр). ***Далі, за містом, росли*** *й вищі* ***дерева*** *– буки, приміром, два височенних дуби.* (Любко Дереш). ***На столі у*** *маленькій* ***вазочці стояла*** *дубова* ***гілочка*** *з прив'ялим листям і тугими вузликами зелених жолудів* (Ю. Мушкетик).

Кваліфікація семантики таких речень як буттєвої підтверджується, по-перше, можливістю вживання в них дієслів, що передають значення буття як одиниці словника (*бути, знаходитись, розташовуватись*). Пор.: *На тому боці, ген під обрієм,* ***примостилося*** *село* (Є. Гуцало) *На тому боці, ген під обрієм,* ***було*** *село. На тому боці, ген під обрієм,* ***знаходилось*** *село.* Можливість взаємозаміни дієслівних лексем формує варіанти лексичного наповнення буттєвих речень. По-друге, предмет буття в таких реченнях уживається нереферентно, тобто без опертя на попередній контекст, і входить у повідомлюване, що є типовим для буттєвих речень, зміст яких полягає у ствердженні існування конкретного предмета в тому чи тому фрагменті матеріального світу: *Гарно там було влітку, ох, як гарно! Всюди понад берегами, тобто навколо всього села,* ***росли*** *зарості калини* (В. Малик). Референтність розглядаємо як потребу мовця замінити вербальним знаком конкретний предмет, водночас нереферентне ім'я предмета вперше згадується в тексті й уводиться у фонд знань адресата мовлення з можливістю подальшої його характеризації.

Речення буття української мови привертають до себе увагу тим, що вони мають широкі можливості щодо лексичного наповнення семантичних складників, передусім предиката. Коло дієслівних лексем різноманітного значення, здатних функціонувати в реченнях буття, вперше було окреслене у відомій праці Н. Д. Арутюнової та Є. М. Ширяєва. Як зазначають дослідники, «буттєва модель речення набуває значного потенціалу для розширення своєї семантики» (Арутюнова & Ширяев, 1983: 26).

У функції показника буття часто вживають дієслова небуттєвої семантики, тобто дієслова, які не передають значення буття як одиниці словника. Досліджуючи речення з дієсловами звукової ознаки, В. К. Ситнікова слушно зазначає, що «в буттєвих речення з дієсловами звучання основне семантичне

навантаження припадає саме на дієслово, що позначає характерний звук» (Ситнікова, 2013: 164). Проаналізований мовний матеріал свідчить про значну поширеність подібних предикатів та їхнє лексичне розмаїття: *Посеред галявини* ***світилося*** *голубе око озерця* (Ю. Винничук). *Під молодим дубовим ліском, що* ***кучерявиться*** *на пагорбку,* ***розташувався*** *літній табір* (С. Журахович). *У розкуйдовженому гіллі шелюгового куша, вирваного з корінням із землі,* ***лежав*** *собака* (Є. Гуцало). *За чорними штахетами безлистих кущів* ***брязкотіли*** *маршрутні таксі* (В. Дрозд). *На периферії Мідних Буків (у напрямку левад понад річкою)* ***пустували*** *цілі квартали таких недобудов* (Любко Дереш). *По боках, звісивши ноги з полудрабків і притримуючи на колінах рушниці,* ***тряслися*** *на вибоїнах два міліціонери в шинелях і картузах з червоними околишами* (В. Шкляр). Подібні висловлення мають усі ознаки логіко-граматичного типу буттєвих речень. Як і речення з дієсловами власне буття (*бути, знаходитись, існувати*), вони повідомляють про наявність об'єкта в певній ділянці предметного світу, а також про його характерну ознаку.

Семантична своєрідність дієслівних лексем, які, поєднуючись із нереферентно вживаним іменем, набувають здатності виконувати роль показника буття, полягає в особливостях структури лексичного значення цих дієслів. Істотною для вживання подібних дієслів у ролі предикатів місцеперебування є ознака непроцесуальності. Предмет буття залишається незмінним протягом конкретного часового відтинку, у межах якого відбувається описувана подія. Дослідники пояснюють це тим, що дієслова в позиції показника буття зазвичай передають статичну ознаку, що найбільшою мірою відповідає онтологічній природі екзистенції. Як зазначає О. Ю. Грипас, «статична природа локативності вербально може бути реалізована дієсловами на зразок *бути, перебувати, міститися, розташовуватися*» (Грипас, 2008: 292). Цю думку підтримує Л. В. Гмиря, наголошуючи, що подібні предикати «передають статичну дієслівну характеристику предмета, яка відображена в свідомості на основі сприймання зором» (Гмиря, 2008: 16). Тому непроцесуальні дієслова є вживаними в реченнях, що позначають статичні ситуації, якою власне і є ситуація буття, існування. Категоріальна семантика накладає свій відбиток на значення дієслівної лексеми, через що предикат місцеперебування своєрідно репрезентує статичну ознаку як динамічну, цілеспрямовану дію предмета буття.

Аналіз мовленнєвого матеріалу показує, що діапазон дієслівних лексем у буттєвому реченні надзвичайно широкий, що збагачує й урізноманітнює типову синтаксичну семантику. На інваріантне значення буття може нашаровуватись модифікаційна сема положення в просторі: *Її хата* ***стояла*** *глибоко в лісі, серед боліт* (В. Шкляр). *Він довго дивився на стрімкий протилежний берег, де* ***височіли*** *могутні вали і потемнілі від часу та негоди дерев'яні заборола великого міста* (В. Малик). У подібних реченнях зафіксовано дієслівні лексеми *стояти, височіти, бовваніти, стирчати, стриміти, лежати, розкинутись, висіти, звисати,* які виявляють різну частотність уживання. Найуживанішими з цього ряду є дієслова *стояти, височіти, лежати.* Частотними є також дієслова кольорового значення, звучання, якісної характеристики

предмета, певних функціональних станів тощо: *На білій шийці* ***червонів*** *разок коралів* (В. Малик). *Ото лише зозулині черевички* ***жовтіли*** *та ще тут і там* ***цвіли*** *кущики синіх фіалок* (В. Шкляр). *Над селом* ***посотались*** *угору сірими верболозами дими з коминів* (Є. Гуцало). *Посередині* ***блищав*** *вишитий сухозліткою герб-тризуб і – три великі літери «У.Н.Р.»* (В. Шкляр). *Там, де чогось* ***брижилась*** *вода, я побачив золотого кораблика* (Б. Антоненко-Давидович). *Серед мальовничо-кольористої юрби чорними воронами* ***миготіли*** *черниці різних орденів* (О. Іваненко). Комунікативною метою таких речень зазвичай є повідомлення про наявність у певній ділянці конкретних предметів, які мовець виокремлює з навколишнього світу завдяки притаманним їм характерним ознакам. Твердження про місцеперебування цих предметів здійснено через вербалізацію їхніх характеристик.

Іменування буття в дієслові в багатьох випадках невіддільне від якісної характеристики буттєвого стану. Відповідна схема практично пронизує весь масив екзистенційних дієслів і представлена в більшості його угруповань. Це робить дієслівний ряд гнучкою та чутливою організацією, яка в усіх необхідних випадках легко реагує на виниклу потребу не просто іменувати стан буття, але й із різних позицій описати його. Семантика якісного характеру буттєвого стану знаходить своє втілення в компонентах значення, які модифікують екзистенційний зміст речення. Ці компоненти містяться в лексичному значенні дієслова, яке збагачує інваріантну логіко-граматичну семантику. Буття іменується дієсловом з участю модифікаційних асоціативних сем, які створюють образну картину буттєвих станів. Водночас семантичні видозміни буттєвих речень, зумовлені лексичним значенням предиката місцеперебування, можливі в межах запрограмованої попереднім контекстом комунікативної перспективи, у якій є місце лише для нереферентного імені та повідомлення про його існування.

Висновки

Таким чином, предикати місцеперебування в структурі буттєвого речення представлені дієслівними лексемами різного значення. Це дієслова з семантикою положення предмета в просторі, кольору, звучання, різних проявів характерних ознак тощо. Незважаючи на лексико-семантичну розмаїтість, предикати місцеперебування мають спільні ознаки, до яких належить непроцесуальність у значенні дієслова та статичність. Категоріальна семантика накладає свій відбиток на значення дієслівної лексеми. Уживання таких дієслів зумовлює семантичні видозміни буттєвих речень. Структура семантики різноманітних дієслів, здатних за відповідних умов передавати зміст місцеперебування, містить компоненти модифікаційного значення, які допомагають створити образну картину буттєвих станів. Уживання означених дієслівних лексем сприяє збагаченню семантики буттєвого речення та розширенню його виражальних можливостей. Перспективи дослідження буттєвих речень пов’язані з аналізом тих елементів семантики речення, що зумовлені лексичним значенням дієслова в позиції предиката місцеперебування.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арутюнова Н. Д.**, Ширяев Е. Н. Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение. Москва : Русский язык, 1983. 198 с. 2. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 383 с. 3. **Гмиря Л. В.** Семантико-синтаксична структура речень з двовалентними дієслівними предикатами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : 10.02.01. Київ : НПУ, 2008. 25 с. 4. **Грипас О. Ю.** Формально-синтаксична структура речення з пропозиційним предикатом набуття/втрати локативності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр.* Київ : НПУ, 2008. Вип. 3. Кн. 2. С. 292-300. 5. **Грущенко Л.**, Іваницька Н. Семантика статичного локативного предиката двоскладного речення дієслівної будови в українській. *Актуальні проблеми синтаксису: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І. Слинька*. Чернівці: Рута, 1997. С. 56-57. 6. **Загнітко А. П.** Теорія сучасного синтаксису. Донецьк : ДонНУ, 2006. 368 с. 7. **Дмитрук В. І.** Особливості структури буттєвих речень в українській мові. *Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту. – Сер. Філологічні науки.* – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. 30. С. 181-187. 8. **Кононенко В. І.** Слов'янські мови в типологічному вимірі. Українська та польська мови : контрастивне дослідження. Warszawa : WUW, 2012. С. 15-25. 9. **Лонська Л. І.** Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2001. 19 с. 10. **Мєлєкєсцева Н. В.** Семантико-синтаксична структура речень локалізованої наявності/відсутності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови.* 2012. Вип. 9. С. 146-153. 11. **Ситнікова В. К.** Аналіз імені предмета буття на прикладі речень з дієсловами звукової ознаки. *Science and Education a New Dimension: Philology,* I(3), Issue: 13, 2013. С. 163-166. 12. **Степаненко М. І.** Просторові поширювачі у структурі простого речення. Полтава : АСМІ, 2004. 464 с. 13. **Сушинська І. М.** Функціональні різновиди буттєвих номінативних речень *Лінгв. студії: зб. наук. пр.* Донецьк : ДонДУ, 1999. Вип.5. С. 173 -178.

REFERENCES

1. **Arutyunova, N. D. & Shiryayev, E. N.** (1983) Russkoye predlozheniye. Bytiynyy tip: struktura i znacheniye [Russian sentence. Existence type: structure and meaning]. Moskva : Russkyi yazyk [in Russia]. 2. **Vykhovanets, I. R.** (1993) Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian]. 3. **Hmyria, L. V.** (2008) Semantyko-syntaksychna struktura rechen z dvovalentnymy diieslivnymy predykatamy [Semantic-syntactic structure of sentences with divalent verb predicates] *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv : NPU, [in Ukrainian]. 4. **Hrypas, O. Iu.** (2008) Formalno-syntaksychna struktura rechennia z propozytsiinym predykatom nabuttia/vtraty lokatyvnosti [Formally-syntactic structure of sentence with propositional predicate of acquisition / loss of locality]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. – Scientific journal of M. P. Drahomanov National Pedagogical University*: collection of scientific works (Series 10. *Problems of grammar and lexicon of the Ukrainian language*), (Vols 3, book 2), (pp. 292-300). Kyiv : NPU, [in Ukrainian]. 5. **Hrushchenko, L. & Ivanytska, N.** (1997) Semantyka statychnoho lokatyvnoho predykata dvoskladnoho rechennia diieslivnoi budovy v ukrainskii movi [Semantics of the static locative predicate of a two-tongue sentence of the verb structure in the Ukrainian language] *Aktualni problemy syntaksysu – Actual syntax problems:* Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference devoted to the 85th anniversary of prof. I. Slynka. (pp. 56-57). Chernivtsi : Ruta [in Ukrainian]. 6. **Zahnitko, A. P.** (2006). *Teoriia suchasnoho syntaksysu [The theory of modern syntax].* – Donetsk : DonNU

[in Ukrainian]. 7. **Dmytruk, V. I.** (2000) Osoblyvosti struktury buttievykh rechen v ukrainskii movi [Features of the structure of existential sentences in the Ukrainian language] *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzh. ped. un-tu. – Ser. Filolohichni nauky. – Scientific notes of the Kirovohrad State Pedagogical University. - Series Philology.* (Vols. 30), (pp. 181-187). Kirovohrad : RVTs KDPU im. V. Vynnychenka [in Ukrainian]. 8. **Kononenko, V. I.** (2012). Slovianski movy v typolohichnomu vymiri [Slavic languages in a typological dimension] *Ukrainska ta polska movy : kontrastyvne doslidzhennia – Ukrainian and Polish languages: contrastive research* (pp. 15-25). Warszawa : WUW [in Poland]. 9. **Lonska, L. I.** (2001). Strukturno-semantychni osoblyvosti buttievykh rechen v ukrainskii movi [Structural-semantic features of existential sentences in the Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian]. 10. **Mieliekiestseva, N. V.** (2012) Semantyko-syntaksychna struktura rechen lokalizovanoi naiavnosti/vidsutnosti [Semantic-syntactic structure of sentences of localized presence / absence]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova –Scientific journal of M. P. Drahomanov National Pedagogical University* (Series 10. *Problems of grammar and lexicon of the Ukrainian language*), (Vols 9), (pp. 146-153). Kyiv : NPU, [in Ukrainian]. 11. **Sytnikova, V. K.** (2013) Analiz imeni predmeta buttia na prykladi rechen z diieslovamy zvukovoi oznaky [Analysis of the name of the subject of being on the example of sentences with the verbs of the sound sign]. *Science and Education a New Dimension: Philology*, I(3), Issue: 13, 163-166. [in Ukrainian]. 12. **Stepanenko, M. I.** (2004) *Prostorovi poshyriuvachi u strukturi prostoho rechennia [Spatial distributors in the structure of a simple sentence].* Poltava : ASMI [in Ukrainian]. 13. **Sushynska, I. M.** (1999) Funktsionalni riznovydy buttievykh nominatyvnykh rechen [Functional varieties of existential nominative sentences]. *Linhv. studii: zb. nauk. pr. – Linguistic studios: a collection of scientific works.* (Vols 5), (pp. 173-178). Donetsk : DonDU [in Ukrainian].

Жовтобрюх Валентина Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна.

Tel.: +38-063-425-07-17
E-mail: zhovtobruhvalentina@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0953-3017

Zhovtobruh Valentina Fedorivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies and Language Preparation of Foreign Citizens, Kharkiv National University of Economics named after Semen Kuznets; Nauky Av., 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine.

Надійшла до редакції 01 квітня 2019 року

УДК 81'373 **Л. К. Лисак**

ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС ДІЄПРИСЛІВНИКА В СИСТЕМІ ЧАСТИН МОВИ

У статті досліджено граматичний статус дієприслівника. Визначено, що дієприслівник як граматичний клас слів займає окрему граматичну нішу і є незмінною частиною мови віддієслівного утворення, що функціонує зі значенням процесуальної обставини або виступає граматичним центром обставинного звороту чи вставного словосполучення. Оскільки дієприслівник має своєрідну семантику, виконує специфічну, відмінну від дієслова й прислівника роль організатора своєрідних граматичних об'єднань у межах речення, його правомірно розглядати як окрему частину мови, використання якої задовольняє екстралінгвальні вимоги всіх функціональних різновидів української мови.

Ключові слова: *частини мови, дієприслівник, граматичний статус, дієслівні форми, віддієслівне утворення, прислівник.*

Lysak L. K. The Grammatical Status of Diiepryslivnyk in the System of Parts of Speech . *The article examines the grammatical status of diiepryslivnyk (the specific adverbial form of the Ukrainian verb). It has been determined that the diiepryslivnyk as a grammatical class of words occupies a separate grammatical niche and is an unchangeable part of speech of deverbal nature, which functions with the meaning of the processual adverbial modifier or acts either as the grammatical center of an adverbial phrase or expletive structure. Ascribing the diiepryslivnyk to the verbal-adverbial or adverbial-verbal category abridges the specificity in determining its grammatical status. Diiepryslivnyk is a deverbal formation that inherits from the verb its stem with prefixes, affixes, postfix -sia, by which the meaning of the aspect is transmitted to the adverbial participle, and which has not lost its ability to have dependent words. Yet the existence of these grammatical indicators is not considered to be the basis for including the diiepryslivnyk to the deverbal forms. The difference between the diiepryslivnyk as an unchangeable form and the adverb itself is that the diiepryslivnyk expresses the meaning of a procedural adverbial modifier. The adverb is deprived of this, because it includes non-processual words. They also differ by the fact that among diiepryslivnyks there are no such words that in the isolated way, without reference to other words, would be perceived with the certain meaning of an adverbial modifier. The semantics of the adverb is clearly determined even in the isolated position.*

Key words*: parts of speech, diiepryslivnyk, grammatical status, verbal forms, deverbal formation, adverb.*

Вступ

У сучасному східнослов'янському мовознавстві місце дієприслівника як мовного феномена визначається по-різному, хоч підходи до його граматичного статусу, за твердженням дослідників, єдині. Указується на те, що при встановленні характеристики його як граматичної одиниці враховують семантичні, морфологічні (зокрема й словотвірні), синтаксичні ознаки (Вихованець, 1982; Волох, 1989; Дорошенко, 1992; Загнітко, 1990 та ін.).

Дієприслівник традиційно кваліфікують як граматичну категорію, що поєднує в собі ознаки дієслова й прислівника. З огляду на це його іменують дієслівно-прислівниковим утворенням (Вихованець, Городенська & Грищенко, 1982: 116).

У поєднанні в дієприслівнику ознак двох частин мови бачиться його своєрідність, яка жодною мірою не ставиться під сумнів. Однак, незважаючи

© Лисак Л. К., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.15

на неможливість заперечити факт наявності в дієприслівнику ознак дієслова й прислівника, усе ж виникають запитання, пов'язані з його граматичним статусом, що і є метою нашої розвідки. У досягненні цієї мети передбачено здійснити таке завдання: на основі врахування специфіки лексичних, морфологічних і синтаксичних ознак дієприслівника уточнити його граматичний статус.

Методи та методики дослідження

Методи дослідження зумовлені його метою й завданням. В аналізі матеріалу застосовано описовий метод, метод компонентного аналізу, метод зіставлення.

Результати та дискусії

Традиційно дієприслівник характеризують як дієслівну форму в шкільних підручниках, у вишівських граматиках і в спеціальних дослідженнях (Волох, Чемерисов & Чернов, 1989: 89; Кузьмич, 1996; Сасинович, 1963: 18).

Прагнення довести формальну належність дієприслівника до дієслова змушує його прихильників удаватися до надширокого тлумачення парадигми лексеми-дієслова, що й «зумовило зарахування <...> дієприслівника до дієслівної парадигматики» (Загнітко, 1990: 5). Віднесення дієприслівника до дієслівних форм, засноване на досить широкому тлумаченні дієслівної парадигми, прийнятне в шкільній граматиці, але дискусійне в науковій.

Сумніви в правомірності називати дієприслівник формою дієслова вилилися в називання дієприслівника дієслівним утворенням. В. М. Русанівський, не вилучаючи дієприслівник із розряду дієслів, дає таке пояснення «дієслівного утворення», яке має, на наш погляд, принципове значення для встановлення граматичного статусу дієприслівника. Розглядаючи інфінітив, особові форми, дієприкметник і дієприслівник, учений зауважує, що якби їх «не об'єднувала спільна семантика (всі вони є носіями динамічної ознаки) й коли б не те, що всі вони виходять із дієслівної основи, то кожне із цих дієслівних утворень можна було б назвати окремою частиною мови» (Русанівський, 1977: 41–42). Дієприслівник не виносять за межі дієслова лише за тим, що він, як і інші дієслівні утворення, є носієм динамічної ознаки, яка закладена в дієслівній основі. За всіма іншими властивостями його можна було б уважати окремою частиною мови. Не визнаючи його окремий частиномовний статус, В. М. Русанівський іменує його дієслівним утворенням. Цей термін у такому контексті набуває подвійного значення: дієприслівник – це й дієслівна одиниця, хоч і не форма; дієприслівник – це не форма, а лише утворення, що з'явилося на ґрунті дієслівної основи. Видається правомірним у терміні «віддієслівні утворення» вбачати саме віддієслівність створених на дієслівних основах лексем, а не форм дієслова як частини мови, що характеризується численними семантичними й граматичними ознаками, не притаманними віддієслівним утворенням, зокрема й дієприслівнику.

Якщо дієприслівник не можна кваліфікувати як форму дієслова, то чи достатньо підстав зараховувати його до прислівника?

Ставити в таку площину питання про дієприслівник змушує той факт, що в останні десятиріччя набув поширення погляд, за яким усі частини мови поділяються на основні й супровідні. Основні – це іменник і дієслово, супровідні – прикметник і прислівник. До останнього зараховано дієприслівник. У цій класифікації неспростовним є кваліфікація іменника й дієслова основними частинами мови, адже вони становлять граматичну основу речення. Визнання за прикметником і прислівником супровідної ролі теж слід уважати справедливим, якщо спиратися на традиційний поділ слів на десять частин мови.

Однак не можна не помітити, що виокремлення чотирьох частин мови завдячує типологічному підходу до їх виявлення, що характеризується універсальністю. І хоч прибічники такого поділу слів на частини мови декларують урахування спільних синтаксичних, морфологічних і семантичних властивостей, запропонована ними універсальність усе ж заснована на перевагах одних властивостей і на неувазі до інших. Виокремлюється передусім синтаксична характеристика, з морфологічної – незмінність, а категоріально-граматичні, словотвірні й семантичні віднесені до додаткових. Порушено принцип урахування врівноваженості різних ознак, за якими визначають частини мови. Об'єднані в межах чотирьох частин мови слова потребують деталізації, оскільки не всі беззастережно можна розподілити між ними.

Якщо брати до уваги різнорідне наповнення основних частин мови, то й у них між їхніми функціональними й семантичними групами слів немає однозначності, адже, наприклад, клас присудків не відповідає класу дієслів, а клас підмета – класу іменника, як і навпаки: іменник не завжди функціонує в ролі підмета, а деякі форми дієслова – у функції присудка. Така неоднозначність властива й іншим словам, яких не обіймають основні частини мови. Строкатість лексичного й особливо граматичного значень слів флективних мов, до яких належить українська, потребує деталізації кожного класу слів за семантичними, морфологічними, синтаксичними й словотвірними (для похідних слів) критеріями. Прийняття такого шляху в групуванні частин мови виключає можливість застосування критерію, за яким «у рамках цих чотирьох одиниць (іменників, дієслів, прикметників і прислівників. – Л. Л.) структуруються найтиповіші для граматичної системи української та інших мов частиномовні переходи» (Кузьмич, 1996: 4).

Це стосується класу слів, об'єднаних назвою «дієприслівник». Наявність у ньому властивостей, притаманних саме йому, вимагає окремого розгляду на предмет правомірності / неправомірності віднесення його до розряду прислівника.

Характерну ознаку дієприслівника становить те, що деякі супровідні дієслівні категорії впливають на формування в ньому своєрідного семантичного наповнення й функціонування як синтаксичної одиниці: він може виступати в ролі прислівника й здатний утворювати зворот, об'єднуючи навколо себе залежні слова. При цьому характерною його особливістю є те, що й у функції прислівника, і в ролі центру дієприслівникового звороту його семантичне наповнення суттєво відрізняється від прислівникового. Про це

доводиться говорити, незважаючи на те, що дієприслівник має означально-обставинне значення, тобто, як і прислівник, указує на ознаку дії. Проте принципова відмінність їх полягає в тому, що прислівник передає статичну, а дієприслівник – динамічну ознаку. У цьому сенс їхнє розрізнення, не враховувати яке не можна. Наявність дієвості дієприслівника дозволяє йому виступати:

– у напівпредикативній функції – *Я від світання до смеркання Робив, не маючи мети* (Д. Павличко);

– у функції предикативної обставини – *Все стерпить, хіба заплаче стиха, Дивлячись на добрих малюків* (В. Симоненко).

Властивість дієприслівника передавати динамічну ознаку дії варто визнати його категоріальною прикметою. Такий висновок не суперечить загальновідомому визнанню того, що дієприслівник, як і прислівник, належить до незмінних слів. Проте треба визнати перебільшенням прагнення ототожнити дієприслівник і прислівник на основі того, що їм властива незмінність і здатність виступати в ролі обставин. Було б помилкою обмежуватися визнанням дієприслівника як незмінного граматичного елемента, який за співвіднесеністю класів слів із членами речення дорівнюється прислівнику, залишаючи поза увагою семантичний і синтаксичний критерії щодо його граматичної кваліфікації.

Ставити дієприслівники й прислівники в один ряд, спираючись лише на незмінність і обставинне функціонування, не можна, тому що за таким вузьким підходом до тієї ж самої частини мови слід зарахувати й предикативні слова, вигуки, невідмінювані іменники й прикметники. Але вони потребують диференціації, оскільки, наприклад, іменники й прикметники, на відміну від інших класів слів, поєднуються зі службовими словами. Звідси можна зробити висновок, що ігнорувати інші властивості незмінних слів – значить, застосовувати надто вузькі критерії розрізнення частин мови, точніше – надавати пріоритету одному з підходів (у випадку з дієприслівником – лише незмінності), відкидаючи інші істотні морфологічні прикмети.

Визнання незмінності дієприслівника ставить його на одну площину в сприйнятті його синтаксичної ролі, схожою з прислівником: бути обставиною. Проте, застосовуючи синтаксичний підхід, не слід впадати в крайність ототожнення морфологічного класу слів і членів речення, як це припускалося в XIX ст. К. С. Аксаковим, який під одну категорію підводив прислівник як частину мови й обставину як член речення (Аксаков, 1880: 402).

Зазвичай, таке пряме ототожнення спостерігається у випадках, у яких менш за все враховуються граматичні властивості слів. Прикладами в цьому є передусім прислівники й обставини, дієприслівники й обставини. Якщо для прислівника можна застосувати відому в мовознавстві універсальність – ураховувати в розподілі слів за частинами мови їхні істотні й визначальні ознаки (наприклад, ті слова, для яких істотною є функція присудка, називати дієсловами, функції підмета й додатка – іменниками, функція означення – прикметниками, функція обставини – прислівниками), то для дієприслівника вона неприйнятна. Функціонування одиничних дієприслівників

у ролі обставини – порівняно нечастотне явище. Здебільшого дієприслівник виконує функцію центру дієприслівникового звороту, у якому дієприслівник не тотожний ролі прислівника як окремого члена, тому що значення дієприслівникового звороту не збігається зі значенням дієприслівника. До того ж і значення всього звороту з одним і тим самим дієприслівником може бути різним, що залежить від контексту, до якого входить дієприслівник. Не можна не враховувати й того, що окремі дієприслівники здатні формувати вставні словосполучення на основі здатності керувати іншими словами, виступаючи в ролі прийменників.

До того ж серед дієприслівників немає таких слів, які б ізольовано, тобто без зв'язку з іншими словами, сприймалися з певним обставинним значенням, як це засвідчується в прислівниках: *тепло, тихо* й *радіючи, закінчивши*. За здатністю мати самостійне лексичне значення прислівники, як відомо, поділяють на означальні й обставинні, які зазвичай розпадаються: означальні – на якісно-означальні, якісно-кількісні, способу дії, обставинні – на прислівники місця, часу, причини, мети (Леонова, 1983: 243). Наприклад, якісно-означальний прислівник *тепло* функціонує з тим самим значенням і в ролі обставини в словосполученні *тепло гріє сонце*, і в складі головного члена речення: *Надворі було тепло.* Визначити в дієприслівнику якусь певну ознаку, певне значення неможливо. До якої із груп, що виділяються в прислівнику, можна віднести дієприслівник *радіючи*? До жодної, оскільки в реченні: – *Буде мені спокій, – промовляє радіючи* (Марко Вовчок) він сприймається зі значенням обставини способу дії, а у висловленні: *Він посміхнувся, радіючи перемозі* (О. Гончар) – цей дієприслівник формує зворот причинового значення.

У прислівнику, як і в дієприслівнику, немає системи флексій, завдяки яким виражаються синтаксичні відношення між членами синтагми. У цьому їхня схожість. Але відмінність у тому, що включення прислівника до складу синтагми не впливає на форму інших членів синтагми (пор.: *добре працював, добре працювалось*). Він не керує, а зв'язком прилягання лише приєднується до дієслова. Така його граматична природа.

Дієприслівник не такий нейтральний: він керує, тобто вимагає певної форми залежно від семантики дієслова, від якого походить, наприклад: *виходячи з класу, заходячи в клас*. Дієприслівник може створювати різні синтаксеми: *їдучи до сестри* (до кого?), *їдучи до Києва* (куди?), *їдучи з братом* (з ким?), *їдучи електричкою* (як?). Саме ця властивість дієприслівника дозволяє утворювати словосполучення, тобто дієприслівниковий зворот, значення якого визначає присудок і контекст.

Відмінність прислівника й дієприслівника ще й у тому, що прислівник є детермінантом для дієслова, прикметника. Дієприслівники до прикметника не приєднуються. Оскільки це так, то неправомірно ставити знак рівності між прислівником і дієприслівником.

Отже, у визначенні граматичного статусу будь-якого граматичного класу слів, а в нашому випадку – дієприслівника, не можна віддавати перевагу тому чи тому критерію, тобто стояти лише на суворому семантичному

підході, чи тільки на строгих морфологічних ознаках, чи виключно на синтаксичних властивостях або словотвірних показниках. Тільки при чотириєдиному врахуванні класифікаційних ознак класів слів слід визначати статус відповідного класу слів і, відзначаючи в них властивості, притаманні іншим класам, окреслювати їхню схожість і відмінність, а відповідно – і своєрідність. При цьому важливо не випускати з поля зору того, що яким би складним і суперечливим не було функціонування граматичної категорії, вона завжди, користуючись словами О. О. Потебні, сказаними про граматичні форми, стоїть сама за себе. Ось слова вченого: «Кожна форма на своєму місці. Кожна відповідає певним вимогам думки мовця, якщо передбачити в ньому знання своєї мови» (Потебня, 1941: 111). Саме з усвідомлення своєрідності кожного граматичного класу слів треба виходити у визначенні граматичного статусу дієприслівника. Усе викладене змушує стверджувати, що дієприслівник як граматичний клас слів займає окрему граматичну нішу.

Висновки

На користь визначення дієприслівника як окремої частини мови називаються такі ознаки дієприслівника.

Дієприслівник – віддієслівне утворення, що успадкувало від дієслова основу з префіксами, афіксами, постфіксом ***-ся,*** завдяки яким до дієприслівника переноситься значення видів, і яке не втратило здатності мати залежні слова. І все ж наявність цих граматичних показників не визнається підставою для зарахування дієприслівника до переліку дієслівних форм. Дієприслівнику не властива категорія граматичного часу: дериваційні суфікси *-ачи, -учи* та *–ши* не пов'язані з розрізненням граматичного часу. З участю дієприслівника передається часове значення попередності, одночасності, наступності, але тільки у відповідному контексті. Відносний час не граматична категорія. Дериваційні суфікси ***-ачи, -учи*** та *–ши* не пов'язані з протиставленням видів: розрізнення видів перенесено до дієприслівника з дієслівною основою, у складі якої є відповідні афікси. Названі дієслівні ознаки не мають граматичних показників їх розрізнення. Вони закладені в дієслівній основі, принесли в дієприслівник те, що визначає дієслово як частину мови – вираження дії процесуальності. Тому вважати ці суфікси словозмінними немає достатніх підстав. Специфіка цих суфіксів у тому, що вони утворили незмінні віддієслівні форми, які в реченні виконують функцію обставин у випадку одиничного їхнього вживання або стають граматичним центром утворення дієприслівникового звороту чи вставного словосполучення.

Однак ні те, що дієприслівник є незмінною формою, ні те, що він функціонує з обставинним значенням, що робить його подібним до прислівника, не є підґрунтям для кваліфікації його як прислівника. Відмінність дієприслівника як незмінної форми від прислівника в тому, що дієприслівник передає процесуальне обставинне значення. Прислівник позбавлений цього, оскільки включає не процесуальні слова. Не схожі вони й тим, що серед дієприслівників немає таких слів, які б ізольовано, без зв'язку з іншими словами, сприймалися з певним обставинним значенням. Семантика ж

прислівника чітко визначена й у ізольованому стані. Крім цього, є значна кількість дієприслівників, які не можуть функціонувати одинично: вони можливі лише в єдності із залежними словами. І, нарешті, те, що дієприслівник має здатність керувати іншими словами, у той час як прислівник не володіє такою властивістю. Отже, дієприслівник – незмінна частина мови віддієслівного утворення, що функціонує зі значенням процесуальної обставини або виступає граматичним центром обставинного звороту чи вставного словосполучення.

Такими є докази щодо надання дієприслівнику статусу окремої частини мови. Таке розуміння граматичної сутності дієприслівника покладено в основу встановлення ролі одиничних дієприслівників як прислівників і функціонування утворених на основі дієприслівника дієприслівникових і вставних зворотів.

Результати дослідження є вагомою основою для подальшої розробки підходів до розв'язання окресленої проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аксаков К. С**. Полное собрание сочинений. Москва: М. Тип. университет, 1880. Т. 3. Ч. 2. 470 с. 2. **Вихованець І. Р.,** Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. 208 с. 3. **Волох О. Т.,** Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. Київ: Вища школа, 1989. 334 с. 4. **Дорошенко С. І.** До питання про граматичний статус дієприслівника. *Лінгвістичні дослідження: Збір. наук. праць*. Харків, 1992. Вип. 2. С. 13–17. 5. **Загнітко А. П**. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. Донецьк: ДонНУ, 1990. 132 с. 6. **Камынина А. А.** Современный русский язык: Синтаксис простого предложения. Москва: МГУ, 1983. 102 с. 7. **Кузьмич О. М.** Віддієслівні утворення в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1996. 16 с. 8. **Леонова М. В.** Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. 264 с. 9. **Олексенко О. А.** Дієприслівник у проекції категорії стану. *Лінгвістичні дослідження*. 2017. Вип. 46. С. 80–85. 10**. Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике. Москва: АН СССР, 1941. Т. 4. 406 с. 11. **Русанівський В. М.** Дієслово – рух, дія, образ. Київ: Радянська школа, 1977. 110 с. 12. **Сасинович Е. С.** Дієприслівник у сучасній українській мові. Київ: Радянська школа, 1963. 103 с.

REFERENCES

1. Aksakov, K. S. (1880). *Polnoe sobranye sochynenyi [The collected works].*(Vol. 3. Part 2). Moskva: M. typ. Universytet [in Russian]. 2. **Vykhovanets, I. R.,** Horodenska, K. G., & Hryshchenko, A. P. (1982). *Hramatyka ukrainskoi movy [Grammar of the Ukrainian language].* Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian]. 3. **Voloh, O. T.,** Chemerysov, M. T., &Chernov, Ye. I. (1989). *Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfolohiia. Syntaksys [Modern Ukrainian literary language: Morphology. Syntax].* Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 4. **Doroshenko, S. I.** (1992). Do pytannia pro hramatychnyi status diiepryslivnyka [To the issue of the grammatical status of the participialad verb]. *Lingvistichni doslidzhennja – Linguistic Research, 2*, 13–17 [in Ukrainian]. 5. **Zagnitko, A. P.** (1990). *Diieslivni katehorii v syntahmatytsi i paradyhmatytsi [Verbal categories in syntagmatics and paradigmatics].* Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 6. **Kamynina, A. A.** (1983). *Sovremennyi russkii yazyk: Sintaksis prostoho predlozheniia [Modern Russian language: Syntax of the simple sentence].* Moskva: MGU [in Russian]. 7. **Kuzmych**, **O. M.** (1996). Viddiieslivni utvorennia v ukrainskii movi [Verbal Structures in the Ukrainian

language]. *Extended abstract of candidate's thesis*: Kyiv [in Ukrainian]. 8. **Leonova, M. V.** (1983). *Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfologiia [Modern Ukrainian literary language: Morfologiia]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 9. **Oleksenko, O. A.** (2017). Diiepryslivnyk u proektsii katehorii stanu [Participial adverb in the projection of the category of state]. *Lingvistichni doslidzhennja – Linguistic Research, 46*, 80–85. Retrieved from http://doi.org/10.5281/zenodo.1048732 [in Ukrainian]. 10. **Potebnya, A. A.** (1941). *Yz zapysok po russkoi hrammatyke [From the notes on Russian grammar]. (Vol.4)*. Moskva: AN SSSR [in Russian]. 11. **Rusanivskyi**, **V. M.** (1977). *Diieslovo – ruh, diia, obraz [Verb – movement, action, image]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian]. 12. **Sasynovych**, E. S. (1963). *Diiepryslivnyk u suchasnii ukrainskiy movi [Participial adverbinthe modern Ukrainian language]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

Лисак Лариса Костянтинівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарної підготовки, Донбаська національна академія будівництва і архітектури; вул. Героїв Небесної Сотні, 14, Краматорськ, Донецька обл., 84333, Україна.
Tel.: +38-050-230-02-57
E-mail: lklysak@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-3029-0320

Lysak Larysa Kostiantynivna – PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Humanitarian Training, Donbas National Academy of Civil Engineering and Architectur; Heroiv Nebesnoi Sotni Str., 14, Kramatorsk, Donetsk region, 84333, Ukraine.

Надійшла до редакції 01 березня 2019 року

УДК 811.161.2’371.623: 811.161.2’373.611 **О. І. Мізіна, Т. К. Ісаєнко**

НЕМОТИВОВАНІ СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ АД’ЄКТИВИ З ДРУГИМ НЕСОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ

У статті окреслено дериваційні, структурно-семантичні й функціональні властивості узуальних та індивідуально-авторських ад’єктивних композитів з матеріально не вираженим суфіксом з першим прикметниковим та другим іменниковим компонентом, що вказують на ознаку за віднесенням до людини і мають у своїй основі несоматичне поняття антропонімічного та неантропонімічного характеру. З’ясовано їх місце, роль та сфери функціонування в сучасній українській мові.

***Ключові слова**: нульовий суфікс, формант, нульсуфіксальний спосіб словотвору, ад’єктивний складнонульсуфіксальний композит, несоматичне поняття, мотивований, напівмотивований, немотивований дериват.*

Mizina O. I. , Isaienko T. K. Opaque Complex-Zero-Suffixal Adjectives with the Second Nonsomatic Component Aimed at the Definition of a Human. *The article outlines the derivational, structural-semantic and functional properties of usual and individual-authorial adjectival composites with a materially non-marked suffix with the first adjectival and the second substantive component, denoting a characteristic of a person and having basically non-somatic notion of anthroponymic and non-anthroponymic character.*

Adjectival composites with the first adjectival and the second substantive component occupy a noticeable place among adjectival derivatives formed with the participation of a zero-suffix formant. So far, composites of the investigated word-formative type in general and complex-zero-suffixal adjectives with a materially non-marked formant in particular have never been the subject of a special study, which determines the relevancy of the chosen topic.

The purpose of the article is to define the word-usage frequency of the corresponding complex-zero-suffixal adjectival derivatives, to find out their place, role, specificity of functioning in the modern Ukrainian language, to elucidate their derivational, structural-semantic and functional properties. The achievement of the stated goal involves solving of the following tasks: to determine the peculiar properties of the motivation of the derivatives under study, to analyze the external valency, as well as to find out their pragmatic potential.

The conducted analysis of the complex-zero-suffixal adjectival derivatives has revealed the following tendencies: among the composites of the lexical-semantic group being studied, only opaque (non-motivated) composites function actively, while we have not noticed motivated and semi-motivated lexical items among them. Complex-zero-suffixal adjectives have broad co-occurrence and extensively implement their figurative (allegoric) meanings. On the whole, the corresponding composites, entering into distribution with the nouns denoting a person, gain pejorative meaning, becoming the markers of negative evaluation and disparagement. Sometimes it happens that the units under study come into distribution with the nouns denoting the phenomena of nature, realizing a new figurative idiomatic meaning — “the revival” of the nonliving, thus replenishing the corpus of epithets and contributing to the enrichment of the poetic language imagery.

***Key words:** zero suffix, formant, zero-suffixal word-building method, adjectival complex-zero-suffixal composite, non-somatic notion, motivated, semi-motivated, opaque derivative.*

Вступ

Серед прикметникових дериватів, що утворені за участі форманта з нульовим суфіксом помітне місце посідають ад’єктивні композити з першим прикметниковим та другим іменниковим компонентами. Дотепер складнонульсуфіксальні деривати з матеріально не вираженим формантом, зокрема

© Мізіна О. І., Ісаєнко Т. К., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.16

й композити досліджуваного словотвірного типу, утворені за структурою «прикметник (ПР) + іменник (І) + нульовий суфікс (ø) + закінчення ***-ий***», а саме ад'єктиви, утворені шляхом основоскладання, що вказують на ознаку за віднесенням до людини й мають у своїй основі несоматичне поняття антропонімічного та неантропонімічного характеру, не були предметом спеціального дослідження, чим і зумовлена актуальність обраної теми.

У сучасній українській дериватології одним з дискусійних залишається питання про способи словотвору з формантом, до складу якого входить матеріально не виражений суфікс. Сутність його полягає в тому, що до твірної основи додається нульовий суфікс та нульове чи субстанційно виражене закінчення, які в сполученні становлять формант, що і є носієм словотвірного значення.

Структурно-семантичні типи композитів з першим прикметниковим та другим іменниковим компонентом та з матеріально не вираженим суфіксом є досить продуктивними. Деривати, що мають один опорний компонент, у якому конкретизується значення всього композита, а другий зазвичай стоїть у постпозиції, несучи більш узагальнену інформацію про носія першої ознаки, утворені шляхом основоскладання зі сполучною голосною (інтерфіксом) та нульовим суфіксом на базі словосполучення, що має в основі: 1) семантику кольору, СЗ «ознака за кольором того, що названо мотивуючим іменником»; 2) іншу семантику (окрім колірної), СЗ «ознака за властивостями того, що названо мотивуючим іменником». Найчастотнішими серед утворень такого типу є композити, постпозиційним компонентом яких виступають іменники із соматичним значенням (*голова, нога, око, палець, рука* та ін.).

Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості складнонульсуфіксальних ад'єктивів з другим соматичним компонентом на означення зовнішньої та внутрішньої характеристики людини було розглянуто в окремих статтях (Гаращенко & Мізіна, 2018; Mizina, 2016). Композити, що вказують на ознаку за віднесенням до людини та мають в іменниковій основі назву несоматичного антропонімічного поняття (*голос, дух, сльози*) й неантропонімічного характеру (*сила, вага*), дотепер не розглядались, що зумовлює певний дослідницький інтерес.

В українському мовознавстві складним прикметникам, що стали засобом творення традиційних та індивідуально-авторських епітетів, приділено значну увагу. Складні прикметники як засіб творення традиційних та індивідуально-авторських новотворів вивчались у різних аспектах, що спричинило появу низки словників авторських неологізмів (Г. Віняр і Л. Шпачук, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, А. Нелюба), але попри це складнонульсуфіксальні прикметникові композити на означення характеристики людини з першим прикметниковим та другим іменниковим компонентом досліджувалися тільки принагідно в контексті розгляду інших проблем (роботи Т. Біленко, Н. Гаврилюк, Г. Вокальчук, О. Рудь, О. Жижоми та ін.). Аналізуючи композитні деривати, утворені на базі прикметниково-іменникового сполучення, у загальному масиві композитів, більшість мовознавців називає

їх дериватами, що утворилися шляхом композиції основ без участі афіксів (Г. Вокальчук, О. Рудь та ін.), з огляду на формант, до складу якого входить нульовий суфікс, ці композити не вивчалися.

Мета статті – виявити активність уживання відповідних складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів, з'ясувати їх місце, роль, специфіку функціонування в сучасній українській мові, дериваційні, структурно-семантичні та функціональні можливості. Досягнення висунутої мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити особливості мотивації досліджуваних дериватів, дослідити зовнішню валентність та з'ясувати їх прагматичний потенціал. Матеріалом для дослідження послужила картотека, укладена шляхом суцільної вибірки зі словника української мови (СУМ, 1970–1980) (узуальні одиниці) та словників інновацій (Вокальчук, 2004), (Вокальчук, 2008), (Нелюба, 2010), (Нелюба, 2007), (Рудь, 2001).

Методи й методики дослідження

На сучасному етапі у процесі дослідженні дериваційно-номінативних процесів у складних словотвірних одиницях у мовознавстві застосовують метод перифраз, запропонований В. Дорошевським і розроблений А. Дем'янюк, О. Кубряковою, Н. Клименко та ін. Під час здійснення семантико-словотвірного аналізу складнонульсуфіксальних ад'єктивних утворень метод перифраз дає змогу встановити синтаксичні кореляти, які визначають формальну похідність, з'ясувати семантичну похідність та встановити відношення між твірними та похідним словом, між формантом та твірною основою, зокрема виділити мотивовані, напівмотивовані та немотивовані деривати (Клименко, 1984: 51–52). До мотивованих віднесено слова, що вільно перифразовуються в речення, виникають як сума значень компонентів, поєднаних у слові за певною словотвірною моделлю, схемою: ***миловидий*** – перифраз «той, що має миле лице, обличчя»; до напівмотивованих – ті, для перифразування яких потрібні додаткові слова, що не фіксуються в основі деривата, наприклад, дериват ***бистрооокий*** має значення «із жвавими очима, з гострим швидким поглядом»; до немотивованих – лексеми, що не перифразовуються співвідносними за основою словами й пояснюються виключно іншими словами: напр., ***вузьколобий*** не просто «той, хто має вузький лоб», а «той, хто не може піднятися вище своїх особистих або класових інтересів; обмежений» [СУМ, 1970–1980: 1: 785].

Такі значення дериватів зумовлені не тільки семантикою слів, що їх безпосередньо мотивують, а й упливом на них типового лексичного й синтаксичного оточення твірних слів. Отже, існують два види мотивації, коли одне слово мотивує інше й коли похідне мотивується певною синтаксичною конструкцією, до якої безпосередньо входить мотивуюче слово й де воно виступає в звичному для нього поєднанні з іншими словами (Клименко, 1984: 7).

Результати та дискусії

Семантико-словотвірний аналіз складних слів, в основу якого покладено метод перифразування, серед мотивованих та напівмотивованих композитів, що означують людину та мають в іменниковій основі назву

несоматичного антропонімічного поняття (*голос, дух, сльози)* й неантропонімічного характеру (*сила, вага*), відповідних дериватів не виявив.

До відповідної лексико-семантичної групи, яку репрезентовано чотирма підгрупами, належать лише немотивовані деривати:

1. Композити, які мають семантичний компонент «здатність піддаватися впливу». Досліджувані одиниці цієї лексико-семантичної підгрупи репрезентовані дериватами з постпозиційною основою ***-духий***, що вступають між собою в антонімічні (*м'якодухий/твердодухий*) та синонімічні (*слабодухий, легкодухий, слабосилий*) зв'язки та мають метафоричний характер: *Українця зображено полохливим і* ***м'якодухим,*** *розмазнею-ганчіркою. В той час як інші герої демонструють майже нордичний характер* (О. Редченко)*; Вчення плоди стануть ґрунтовними лиш в того шляхетного, хто* ***твердодухий*** *та владний* (Лунь Юй); *Якийсь* ***слабодухий*** *Гнат у сім'ї* (К. Гордієнко) (СУМ, 1970–1980: 9: 343); *Ось він ввесь немов живий. – Любий, щедрий та сердечний Патріот наш молодий.* ***Легкодухий*** *і безпечний* (М. Вороний) (Рудь, 2001: 143).

До цієї ж підгрупи досліджуваних дериватів віднесено індивідуально-авторські складнонульсуфіксальні ад'єктиви із постпозиційними компонентами ***-духий, -душий*** та препозиційними основами ***дрібно-, криво-, куцо-, слабо-,*** синонімічні до узуальних складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів ***у(в)богодухий,*** що є засобами створення негативної характеристики людини, напр.: ***дрібнодухий:*** *... залишилося після того винищення* ***дрібнодухе*** *населення; воно народжує ще менш* ***дрібнодухих****, у яких органи творчості атрофовано, а безвідмовно працює лише фізіологія живлення та виділення* (з газети) (Нелюба, 2010: 28); ***криводухий:*** *В таких хапуг і трутнів, Як цей Авило П'явка, На підлих,* ***криводухих,*** *На лицемірів ставка.* (П. Глазовий); ***криводухий*** *мартовський кіт* [про хтивого чоловіка] (з газети); ***куцодуший:*** *Нині нащадки його* ***куцодуші*** */ З болота золото роблять...* (В. Кучерук) (Вокальчук, 2008: 116); ***слабодухий:*** *В їх ідеолога нема. Нема з ким школи утворити. – Наївні,* ***слабодухі*** *діти!* (П. Тичина) (Рудь, 2001: 52–53). Ад'єктиви з іменниковими основами ***-духий, -душий*** можуть сполучатися також з іменниками, що номінують абстрактні поняття: ***чужодуха*** *анклавність: Таку ж* ***чужодуху,*** *російськаомовну анклавність демонструють і заштатні наші Черкаси наплодженими в часи незалежності російськомовними газетками* (з газети) (Нелюба, 2010: 108], ***мертводуша*** *короткозорість: О ви, з очима тінними! – кроти / бояться світла так! Я вас не рушу! / Яких же гір долать мені хребти – / короткозорість вашу* ***мертводушу****?!* (С. Йовенко) (Вокальчук, 2004: 274).

2. Складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати, пов'язані з ФО «*тонкий на сльозу*». Узуальний композит ***тонкосльозий*** означує плаксиву, схильну до плачу людину, яка може легко розплакатися з будь-якого приводу, напр.: *Що мати була дуже* ***тонкосльоза****, ми знали всі добре* (О. Довженко) (СУМ, 1970–1980: 10: 191).

Подібність крапель дощу до сліз істоти означує індивідуально-авторський новотвір ***ніжносльозий****,* що заснований на метафоричному перенесенні: *Летять хмарини* ***ніжносльозі,*** *Летять літа на бомбовозі* (І. Драч) (Вокальчук, 2004: 311).

3. На метафоричному порівнянні форми крил, що нагадують дугу («округла крива лінія»), птаха, який швидко летить («з прудкими крилами») заснований індивідуально-авторський складнонульсуфіксальний ад'єктивний дериват ***прудкодугий*** у сполученні з іменником-соматизмом *крила,* напр.*: Відірву од вітру* ***прудкодугі*** *крила І майну до тебе без доріг, мостів...* (В. Ярмолюк) (Вокальчук, 2008: 147).

За зовнішньою подібністю до тварини та частин її тіла ґрунтуються індивідуально-авторські ад'єктивні композити, що означують людину та частини її тіла: ***мишачохвостий*** (у значенні «тоненький, схожий на мишачий хвіст»): *... дві* ***мишачохвості*** *коси* (О. Забужко) (Вокальчук, 2004: 276); ***довгоглистий*** (у значенні «зовні схожий на довгого глиста»): *Щось нашкрябував пером аж тряслися патлі довгі при блокноті, клишоногий, трохи п'яний,* ***довгоглистий****, прикодловий особистий того злодія шкрябак* (В. Дацюк) (Нелюба, 2007: 35).

До немотивованих оказіоналізмів відносимо й композит ***товстом'ясий*** у дистрибуції з іменником, що номінує назву частини тіла тварини *воло,* цей дериват маркує негативну оцінку, означуючи міфічну істоту, схожу на тварину, напр.: *Сопіння, стогін, виляски навколо, Вже потвор сморід з рота вирига і набік хилить* ***товстом'ясе*** *воло* (М. Драй-Хмара) (Вокальчук, 2004: 449).

4. На ознаку за віднесенням до звучання, джерела звуку, звукової наповнюваності вказують композити, що в другій основі містять назву частини тіла істоти, яка входить до складу голосового апарату та бере участь у голосоутворенні (*губи* (старосл. *уста, вуста*), *язик, рот, горло, груди*). Сполучаючись з іменниками різної семантики, ці композити набувають різноманітних значень: ***єдиновустий*** *народ* («утворений великою кількістю голосів (уст), що зливаються в один звук»): *...вгорі де немає Бога майорять / слова ще* ***єдиновустого*** *народу* (І. Калинець) (Вокальчук, 2004: 200); ***натхненноустий*** *чужоземець: Коли ось серцем линеш за* ***натхненноустим*** */ чужоземцем, / схились, далека сестро, над дорогоцінний струмінь Слова...* (Б.-І. Антонич) (Вокальчук, 2004: 294). Інколи складнонульсуфіксальні композити співвідносяться з морфологічно простими прикметниками: ***натхненноустий*** = *натхненний*.

Висновки

Здійснений аналіз складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів виявив такі тенденції: серед композитів досліджуваної лексико-семантичної групи активно функціонують лише немотивовані композити, мотивованих і напівмотивованих лексем серед них не зафіксовано. Складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати досліджуваної лексико-семантичної групи мають широку сполучуваність й активно реалізують свої переносні значення. Здебільшого відповідні композити, вступаючи в дистрибуцію з іменниками, що номінують людину, набувають пейоративного значення, стаючи маркерами негативної оцінності та зневажливого ставлення. Трапляються випадки, коли досліджувані ад'єктиви вступають у дистрибуцію з іменниками, що номінують абстрактні явища або явища природи, реалізуючи нове переносне образне значення – «оживлення» неживого, поповнюючи тим самим корпус епітетів і сприяючи збагаченню образної системи поетичної мови.

У перспективі передбачено розглянути структурно-семантичні особливості нульсуфіксальних однокореневих ад'єктивів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вокальчук Г. М**. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : монографія / за ред. А. П. Грищенка. Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. С. 94–491. 2. **Гаращенко Л. Б**., Мізіна О. І. Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості складнонульсуфіксальних ад'єктивів на означення зовнішньої та внутрішньої характеристики тварин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69). Ч. 1. 270 с. С. 100–103. 3. **Клименко Н. Ф.** Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1984. 251 с. 4. **Mizina O**. Structural-semantic and functional-stylistic properties of complex zero-suffix adjectives with the meaning of the person's external characteristics in the modern ukrainian language. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. Маріуполь : МДУ, 2016. Вип. 14. С. 95–103. 5. **Нелюба А**., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : словник. Харків : Майдан, 2007. 144 с. 6. **Нелюба А**. Лексико-словотвірні інновації (2008–2009) : словник. Харків: ХІФТ, 2010. 116 с. 7. **«Регіональний»** словник поетичних неолексем (Рівненщина) / відп. ред. Г. М. Вокальчук. Вид. 2-е, випр. і доп. Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. 192 с. 8. **Рудь О**. Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. 270 с. 9. **Словник** української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; /гол. ред. І. К. Білодід/. – Київ : Наук. думка, 1970–1980.

REFERENCES

1. **Vokaljchuk, Gh. M.** (2004). Korotkyj slovnyk avtorsjkykh neologhizmiv v ukrajinsjkij poeziji KhKh stolittja [Brief dictionary of authorial neologisms in Ukrainian poetry of the twentieth century]. *Avtorsjkyj neologhizm v ukrajinsjkij poeziji XX stolittja (leksykoghrafichnyj aspekt) – Author neologism in Ukrainian poetry of the twentieth century (lexicographic aspect)]* A. P. Ghryshhenko (Ed.), (pp. 94–491). Rivne: «Perspektyva» [in Ukrainian]. 2. **Gharashhenko, L. B.** & Mizina, O. I. (2018). Strukturno-semantychni ta funkcionaljno-styljovi vlastyvosti skladnonuljsufiksaljnykh ad'jektyviv na oznachennja zovnishnjoji ta vnutrishnjoji kharakterystyky tvaryn. [Structural-semantic and functional-stylish peculiarities of composite nought-suffix adjectives for the determination of external and internal animal features]. *Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija». – Scientific proceedings of the National University of «Ostroh Academy». Series Philology,* 1(69) (part 1), (pp. 100–103). Ostrogh: NaUOA [in Ukrainian]. 3. **Klymenko, N. F.** (1984). *Slovotvorcha struktura i semantyka skladnykh sliv u suchasnij ukrajinsjkij movi [Word-building structure and semantics of complex words in modern Ukrainian language]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 4. **Mizina, O.** (2016). Srukturno-semantychni ta funkcionaljno-styljovi vlastyvosti skladnonuljsufiksaljnykh ad'jektyviv na oznachennja zovnishnjoji kharakterystyky ljudyny v suchasnij ukrajinsjkij movi [Structural-semantic and functional-stylistic properties of complex zero-suffix adjectives with the meaning of the person's external characteristics in the modern ukrainian language]. *Bulletin of Mariupol State University. Series: Philology,* (Issue 14), (pp. 95–103). Mariupolj: MDU [in Ukrainian]. 5. **Neljuba, A.** & Neljuba, S. (2007). *Leksyko-slovotvirni innovaciji (2004–2006): slovnyk [Lexicon-word-building innovations (2004–2006): dictionary]*. Kharkiv: Majdan [in Ukrainian]. 6. **Neljuba, A.** (2010). *Leksyko-slovotvirni innovaciji (2008–2009): slovnyk [Lexicon-word-building innovations (2008–2009):*

dictionary]. Kharkiv: KhIFT [in Ukrainian]. 7. **Vokaljchuk, Gh. M.** (2008). *«Reghionaljnyj» slovnyk poetychnykh neoleksem (Rivnenshhyna) [«Regional» dictionary of poetic neolectos (Rivne region)]* Ostrogh: «Ostrozjka akademija» [in Ukrainian]. 8. **Rudj, O.** (2001). *Poetychne slovovzhyvannja skladnykh prykmetnykiv ta dijeprykmetnykiv [Poetic use of words of complex adjectives and adjectives].* Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka [in Ukrainian]. 9. **Bilodid, I. K.** (Ed.). (1970–1980). *Slovnyk ukrajinsjkoji movy [Dictionary of the Ukrainian language].(*Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Мізіна Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка; Першотравневий проспект, 24, Полтава, 36011, Україна.

Tel.: +380950954664

E-mail: olamizina@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-1988-6353

Mizina Olga Ivanivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Yuri Kondratyuk Poltava National Technical University; Pershotravnevyi Av., 24, Poltava, 36011, Ukraine.

Ісаєнко Тетяна Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка; Першотравневий проспект, 24, Полтава, 36011, Україна.

Tel.: +380956650258

E-mail: isaenko0258@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-1135-0623

Isaienko Tetiana Konstiantynivna – PhD in Pedagogics, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Yuri Kondratyuk Poltava National Technical University; Pershotravnevyi Av., 24, Poltava, 36011, Ukraine.

Надійшла до редакції 31 березня 2019 року

УДК 811.161.2'367 **S. V. Miasoiedova**

MAJOR SEMANTIC TYPES OF INDIRECT IMPERATIVE UTTERANCES IN THE NOVELS BY RAY BRADBURY

The article represents the research of peculiarities of the semantic and pragmatic peculiarities of indirect imperative utterences of the modern English language on the example of novels by Ray Bradbury. The research has shown that the most common types in Ray Bradbury's works are demands, offers and advice, however other types of indirect imperative utterances are not so frequent, so they can be hardly considered a distinctive feature of Ray Bradbury idiostyle. It has been found that the affiliation to one of the aforementioned types of indirect utterances depends on the features of the speech situation that generates them.

***Key words**: indirect imperative utterances, semantic types of directives, imperative semantics, speech (communicative) situation.*

Мясоєдова С. В. Основні семантичні типи непрямих спонукальних висловлень у творах Рея Бредбері. *У статті представлено аналіз основних семантичних типів непрямих імперативних висловлювань сучасної англійської мови на матеріалі текстів творів Рея Бредбері. Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше в англійському мовознавстві на широкому фактичному матеріалі виявлено й надано перелік тих різновидів спонукання, що є характерною ознакою ідіостилю письменника. Усебічне дослідження такого своєрідного мовного явища, як непряме спонукання, передбачає розв'язання низки завдань, першим із яких є визначення спонукання як семантичної категорії. Аналіз спонукальності як семантичної категорії передбачає вивчення цих відтінків, що зазвичай розглядають як різновиди спонукання.*

Під час семантичного аналізу спонукальних висловлень були виділені основні компоненти, які, комбінуючись, визначають характер їхньої семантики. Обов'язковими й безальтернативними для цих висловлень є такі два модальних значення, як ірреальність і волюнтативність. Разом із тим семантична структура спонукального висловлення значно складніша, ніж сукупність згаданих компонентів. Висловлюючи спонукання, мовець виражає саме свою волю щодо виконання дії слухачем, а інтереси мовця й слухача далеко не завжди збігаються, тому для реалізації своїх планів мовець повинен довести доцільність, необхідність або бажаність виконання дії, нагадати про сприятливі / несприятливі наслідки її виконання / невиконання та т. ін., тобто мотивувати своє спонукання.

Визначено, що спонукальне значення може виражатися в непрямих висловленнях завдяки особливому мовному оформленню цих конструкцій, а також прагматичним чинникам. Доведено, що розумінню спонукальної настанови імпліцитних висловлень сприяє контекст, який відображає риси мовленнєвої ситуації, за якої вони вимовляються. Саме знання ситуації дозволяє сприйняти мотиваційний потенціал висловлення, а отже, і його спонукальну силу.

***Ключові слова:** непрямі імперативні висловлення, семантичні різновиди спонукальних конструкцій, імперативна семантика, мовленнєва (комунікативна) ситуація.*

Introduction

The category of imperativeness in the modern English language is characterized by a variety of means of expressing it; and although the imperative mood of the verbs is still dominant, however the ways of communicating causation are various outnumbering imperatives in the diversity of communicative situations, proving that the imperative semantic is wider and more versatile than specially designed and commonly accepted forms of the verbs (i.e. the imperative).

© Miasoiedova S. V., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.17

The language instruments used to implicate causation can be researched at different levels (e.g. structural peculiarities, semantic composition, pragmatic aspect etc.), however the aim of this study is to research the semantic types of indirect speech acts with imperative meaning in the language of modern American authors (on the examples of Ray Bradbury's novels).

Indeed, the peculiarity of the imperative semantic is that the speaker, caring about his interests, tries to communicate his wishes in a way to influence the interlocutor and encourage him to act in accordance with his plans. Consequently, both structural and semantic organization of this speech act is subordinated to the communicative purpose of the speaker. Moreover, it should be recognized that the semantic concept of a directive utterance is marked by the subjectivity in the interests of the speaker who characterizes the causative situation as a desirable, necessary, expedient or useful. As for the communicative concept or the subjectivity in the interests of the hearer, these types of sentences are supposed to create necessary circumstances or stimulate interlocutor's interest in or enthusiasm for performing the action. The considerable description of the motivation as a semantic category involves taking into account the most important features of the speech situation, in which the wish or intention of the speaker should be realized.

Methods

The article analyses the indirect speech utterances with imperative meaning found in such novels by Ray Bradbury as *Fahrenheit 451, The Illustrated Man,* and *The Martian Chronicles*. The general number of the speech acts analyzed is more than 100 and they are chosen by continuous sampling method. We believe that to identify the semantic meaning of the utterances researched it is necessary to take into consideration their pragmatic features.

We also use component analysis method, that allows us to deeper penetrate into the structure of indirect speech utterances with imperative meaning. To make general conclusions about the most frequent semantic types of abovementioned utterances, which contribute to creation of Ray Bradbury's idiostyle, we rely on the method of inductive analysis.

Results and Discussions

The analysis of indirect directives proved the importance of the assessment component in the formation of distinct types of utterances: offers, advice, demands etc. It has been found that the affiliation to one of the aforementioned types of indirect utterances depends on the features of the speech situation that generates them: the composition of the participants and their characteristics, the relationship between them, their attitude to the action caused. These factors influence the component composition of the sentence semantics, defining the specific features of each of their types.

Since indirect imperatives are influenced by many extralingual factors, their semantic structure combines several semantic components, however only some of them being compulsory for all situations of causation. Others form certain combinations, forming specific character of the imperativeness. For instance, the components which can be found in the structure of every causative utterances «irreality»

(corresponding to the notion of inductive modality as modality unrealistic) and «voluntariness» (since the inducement is always the discovery of somebody's will). Due to the additional semantic components which either enhance the main meaning or give it a certain shade, the utterance acquires a particular connotation that allows to categorize it as a demand, request, offer, warning or order.

With regard to indirect speech acts with imperative meaning found in the novels by Ray Bradbury, the following groups can be pointed out:

1. Demands.

Demands are insistent and peremptory requests which look like informal orders, for instance:

"If you insist on telling me, ***I must ask you to leave."***

The person, who demands, knows, that in this particular case or the specific circumstances the addressee must fulfill the requirement. The reason for such an assumption is the existing general idea of how to behave appropriately. Hence, demanding something, the speaker is convinced that he has reason to insist on that such as current legislation as in the following example:

"You can't ever have my books," she said.

"You know the law," *said Beatty. (Ray Bradbury)*

In Ray Bradbury's novels the demands are frequent and various in their nature. It can be either a demand to perform an activity or, otherwise, not to do something, e.g.:

The men walked clumsily to the door. They glanced back at Montag, who stood near the woman.

"You're not leaving her here?" *he protested (Ray Bradbury)*

or:

This time the knock on the door was most impertinently loud.

"See here!" cried the man when the door was thrust open again. He jumped in as if to surprise her. ***"This is no way to treat visitors****!" (Ray Bradbury)*

Its meaning can have purely contextual character:

The woman replied quietly, ***"I want to stay here****." (Ray Bradbury)* or:

"Ylla?" he murmured. ***"You will be here, won't you****?"*

"Yes," she said after a long time. "I'll be here."

"All afternoon?"

Her voice was dull. "All afternoon" (Ray Bradbury)

The peremptory character of a demand is often emphasized by the use of the modal verb *must*:

"It slipped my mind. I invited Dr. Nile out this afternoon."

"Dr. Nile!" She edged toward the door.

He caught her elbow and drew her steadily in. "Yes."

"But Pao — "

"Pan can wait, Ylla. We must entertain Nile." *(Ray Bradbury)*

2. Offers.

Offers are the least demanding form of influence on the addressee. The reason for such an opinion is that under all conditions the right of choice remains for the listener: the speaker does not command, does not ask and does not require anything

from the interlocutor, he /she only offers, i.e. involves the interlocutor into reflections and considerations, recommending to ponder the better ways of behaviour, thereby trying to influence his choice:

*"It's really fun. It'll be even more fun when we can afford to have the fourth wall installed. How long you figure before we save up and get the fourth wall torn out and a fourth wall-TV put in? It's only two thousand dollars..." she replied. "**And I should think you'd consider me sometimes**. If we had a fourth wall, why it'd be just like this room wasn't ours at all, but all kinds of exotic people's rooms. **We could do without a few things".**(Ray Bradbury)*

The peculiarity of an offer is that the speaker, considering the performance of a certain action to be expedient, necessary or useful, either for himself or for the listener or even for a person (persons) who does not take (not take) part in the conversation, expresses his point of view for discussion, tries to persuade listener and thereby encourage him to perform an action, for example:

*Montag leaned forward. "This afternoon I thought that if it turned out that books were worth while, **we might get a press and print some extra copies**— "*

"We?"

"You and I" (Ray Bradbury)

In the next example the speaker emphasizes voluntary, non-obligatory character of his sentence by using the words *just an idea* and *just a suggestion*:

*"I was figuring," said the husband slowly. "I thought I'd call Hulle tonight**. I'd like to talk to him about us spending some time, oh, only a week or so, in the Blue Mountains. It's just an idea — "***

"The Blue Mountains!" She held to the canopy rim with one hand, turning swiftly toward him.

"Oh, it's just a suggestion." (Ray Bradbury)

The use of modals is very common in these types of speech acts:

"When do you want to go?" she asked, trembling.

*"I thought we **might** leave tomorrow morning. You know, an early start and all that," he said very casually. (Ray Bradbury)*

3. Advice

Advice is a recommendation, a guide describing to how to act; giving advice, the speaker expresses his opinion as to how to improve the existing situation or warns the interlocutor of unfavorable state of affairs and recommends how to act in such circumstances, for example:

***"You'd better run on to your appointment,"** he said. (Ray Bradbury)*

Thus, the action which the speaker advices to fulfill is considered to be not only possible, but also expedient, necessary for the interlocutor; its implementation is in the interests of the listener:

*"You've been dreaming again!" he said. "You spoke out and kept me awake**. I really think you should see a doctor."** (Ray Bradbury)*

The research has shown that other types of indirect imperative utterances are not so frequent as demands, offers and advice and are comparatively few in number, so they can be hardly considered a distinctive feature of Ray Bradbury idiostyle.

Conclusion

On balance, the study has proven structural and semantic complexity and variability of indirect speech acts with an imperative meaning in the texts of the novels by Ray Bradbury; it has also shown that structures like this enhance the emotionality of an utterancein that way creating convincing motivation and increasing the illocutory force of a speech act.

REFERENCES

1. **Miasoiedova S. V.** Semantic and Structural Peculiarities of Indirect Speech Acts with an Imperative Meaning. *Наукові праці. Серія «Філологія. Мовознавство»*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. Т. 252, вип. 240. С. 71–75. 2. **Miasoiedova S. V.** The Significance of Motivation for the Formation of the Illocutive Meaning of Indirect Speech Acts. *Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2014. С. 157–162. 3. **Searle J.,** Vanderveken D. *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge University Press, 1985. 240 p.

Мясоєдова Світлана Вадимівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов №3, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; пр. Перемоги 46-а, Харків, Україна.

Tel: +38067 720 7891
E-mail: lana.eng1223@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-1754-5635

Miasoiedova Svitlana – Ph.D. in Philology, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of Yaroslav Mudryi National Law University; Peremohy Ave., 46-a, Kharkiv, Ukraine.

Надійшла до редакції 28 лютого 2019 року

УДК 811.161.2’36 **О. В. Халіман**

РОЗВИТОК ІДЕЙ С. ДОРОШЕНКА ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ГРАМАТИКИ ОЦІНКИ. ІНФІНІТИВ В АСПЕКТІ ЛІНГВОАКСІОЛОГІЇ

У статті проаналізовано особливості функціювання інфінітивних дієслівних форм з використанням ідей граматичної стилістики української мови С. Дорошенка (на матеріалі посібника «Граматична стилістика української мови»). Описано механізм моделювання граматичної ігреми для вираження оцінки з участю досліджуваних форм (модель «Сидіти!»).

Ключові слова: *граматична стилістика, інфінітив, ігрема, оцінка, українська мова.*

Khaliman O. V. The Development of S. Doroshenko’s Ideas for the Grammar of Estimation Formation. Infinitive in the Aspect of linguistic Axiology. *The analysis of the functional features of grammatical units allows linguists to focus on their pragmatic significance in the communicative process. Grammatical units as the means of appreciation expressing require multipurpose research, which demands the continuation of the problem development and determines the actuality of the study. The aim of this research is to analyze the peculiarities of infinitive verbal forms functioning with using the ideas of the grammatical stylistics of the Ukrainian language by S. Doroshenko (on the material of the manual «Grammatical stylistics of the Ukrainian language» (Doroshenko, 1985)); to describe the mechanisms of grammatical ludism for the appreciation expressing with infinitive forms.*

The article describes the process of grammatical ludism modeling (a unit that is formed by purposeful violations of grammatical norms, restrictions for achieving communicative-pragmatic goals) with the infinitive forms (the model «Сидіти!»). Infinitive verbal forms which are used in the imperative meaning instead of personal forms, metaphorically, function as the means of negative expression. The definition of an action not according to the norms, but to the categorical demand of the subject indicates his/her dismissive, ignorant, negative attitude towards the addressee. The usage of such language means determines the connection between the semantics of politeness and the semantics of estimation which allows to model the corresponding pragmatic meaning in a peculiar way.

As such forms in the official language are typical in the documents and do not express the negative meaning, their usage can cause communicative deviations between the speaker and addressee through unequal perception of simulated pragmatic meanings. In particular the addressee may understand the motivation as negative through the appropriate experience of using the infinitive forms in the situation when the speaker does not want to express the specific estimation.

Key words: *grammar stylistic, infinitive, ludism, estimation, Ukrainian language.*

Вступ

У сучасній лінгвістиці, крім звичних академічних граматик, усе частіше натрапляємо на наукові описи на зразок «функційна граматика», «асоціативна граматика», «комунікативна граматика», «граматика мовця», «лексична граматика», «креативна граматика», «об’єктивна граматика» та ін. (Див. про це Норман, 2015: 91). Очевидно, пояснює Б. Норман, традиційна граматика й традиційний словник як «керівництво для мовленнєвих дій» не задовольняють носія мови, оскільки вони недостатньо відображають мовленнєву реальність (Норман, 2015: 91). Аналіз функційної специфіки граматичних одиниць дає змогу мовознавцям акцентувати увагу на їхній прагматичній значущості в

© Халіман О. В., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.18

комунікативному процесі. Згаданий учений наголошує, що в цих умовах «новий граматичний компендіум має являти собою інтегративний опис, свого роду інваріант щодо всіх можливих варіантів мовного існування» (Норман, 2016: 31).

Серед сучасних описів граматичних одиниць своє місце посідає граматика оцінки – опис арсеналу граматичних засобів вираження оцінних значень, що забезпечить формулювання правил уживання граматичних одиниць в оцінних функціях та трактування закономірностей їхнього адекватного тлумачення (Космеда & Халіман, 2011). Співвідносячи структурні особливості одиниць із комунікативним процесом, граматика оцінки ґрунтується на лінгвістичному функціоналізмі, що є основою граматики активного типу.

Інформація про вираження оцінних значень окремими грамемами трапляється в дослідженнях зі стилістики та стилістичної морфології, серед них – наукова праця С. Дорошенка, якому, як зауважує Л. Лисиченко, «належать піонерські роботи з граматичної стилістики» (Лисиченко, 2018: 3). Аналізуючи стилістичні засоби морфології, С. Дорошенко аспектуально вказує на їхні особливості у фокусі лінгвоаксіології, тобто характеризує їх як засоби вираження оцінки. У посібнику з граматичної стилістики знаходимо твердження щодо можливостей вираження оцінних значень під час уживання таких одиниць:

– граматичних значень роду (подано аналіз уживання форм середнього роду іменників, прикметників, займенників (Дорошенко, 1985: 46–47);

– граматичних значень числа (описано функціювання числових форм, що в граматиці оцінки кваліфікуємо як узагальнювальна множинність (Дорошенко, 1985: 53), множина пошанна (Дорошенко, 1985: 88), удавана пошанність (Дорошенко, 1985: 54);

– граматичних значень особи (наведено коментарі щодо переносного вживання особових займенників та дієслівних форм (Дорошенко, 1985: 89));

– граматичних значень способу (проаналізовано синонімічні відношення між формами способів дієслів (Дорошенко, 1985: 101–102));

– інфінітивних форм (розглянуто функції інфінітива, окремі з яких стосуються вираження оцінки (Дорошенко, 1985: 13, 104)).

І до сьогодні знаходимо суперечливі погляди науковців щодо співвіднесення понять *оцінка – емоційність – експресивність.* С. Дорошенко звертає на це увагу й пояснює, що слово «емоційний має значення *викликаний емоціями: той, що виявляє емоції*, тобто проявляє душевні переживання, почуття гніву, печалі, радості» (Дорошенко 1985: 11–12). Кожна емоція є позитивною чи негативною, отже, має оцінний характер. Експресивний, наголошує дослідник, «слід розуміти як *виразний, наділений експресією*», експресивні мовні одиниці «посилюють вплив на думки й почуття читачів чи слухачів» (Дорошенко 1985: 12). Отже, емоційність не завжди експресивна, а експресія породжується не лише емоціями.

У попередніх публікаціях для опису граматики оцінки ми також використовували твердження С. Дорошенка щодо стилістичних засобів української граматики (Халіман, 2010: 169, 176). Мета розвідки – проаналізувати

особливості функціювання інфінітивних дієслівних форм з використанням ідей граматичної стилістики української мови С. Дорошенка (на матеріалі посібника «Граматична стилістика української мови» (Дорошенко, 1985)); описати механізм моделювання граматичної ігреми для вираження оцінки з участю інфінітивних форм.

Методи та методики дослідження

У процесі дослідження було застосовано метод спостереження, описовий метод (прийоми внутрішньої й зовнішньої інтерпретації); метод моделювання покладено в основу дослідницького абстрагування для виявлення ознак фактичного матеріалу через його мисленнєве й формалізоване подання. Для дослідження оцінної семантики використано методи компонентного, контекстуального, порівняльного аналізів; методи вибірки – для відбору фактичного матеріалу.

Результати та дискусії

Щодо місця інфінітива серед інших дієслівних форм існують різні погляди. Одні дослідники, уважаючи інфінітив початковою, вихідною дієслівною формою, ставлять його на перше місце й розглядають як центр дієслівної системи. Друге місце вони відводять особовим формам, останні місця – дієприкметникові та дієприслівникові. Такої думки дотримувалися Д. Овсянико-Куликовський, О. Шахматов та лінгвісти бодуенівської школи, наголошуючи, що інфінітив – це «дієслівний номінатив», тобто основна, вихідна форма дієслова (Виноградов, 1972: 255). Інші основними вважають дієвідмінювані форми, а інфінітив ставлять на четверте місце після дієприкметника та дієприслівника (Русанівський, 1969: 297–298). У посібнику з граматичної стилістики С. Дорошенко зауважує, що стилістична особливість інфінітива полягає в його здатності виступати в ролі різних способів, набуваючи при цьому експресивно-смислових відтінків. Описуючи стилістичні функції інфінітива, названий вище дослідник наводить твердження, що свідчать про участь досліджуваних форм у механізмах породження аксіологічних відтінків значень.

Інфінітивні форми, що «є виразником директивного значення» (Вихованець & Городенська, 2004: 262), уважають периферією імперативності. Вони реалізують мовленнєві акти наказу (з його варіантами – команди й розпорядження), вимоги й заборони, напр.: *Відділення,* ***покласти*** *зброю!* (зі статуту Збройних сил України); *Негайно* ***робити*** *уроки!* (розм.); *За огорожу* ***не заходити!*** (напис на щиті біля будівельного майданчика); ***Не палити!*** (напис на дверях приміщення інституту) (Нарушевич-Васильєва, 2002: 9).

Описуючи завдання занять з граматичної стилістики, С. Дорошенко доводить важливість уміння стилістично правильно оформляти думки, при цьому наводить приклади морфологічних синонімів, що мають різне стилістичне забарвлення й відзначаються сферою використання. Серед наведених прикладів – система форм на зразок *сідай – сидіти – сядь-но*, з яких саме інфінітив, як слушно наголошує дослідник, має відтінок категоричності (Дорошенко, 1985: 13). Цю думку підтверджують інші науковці у своїх

розвідках. Наприклад, у посібниках зі стилістики теж знаходимо думки про те, що інфінітив у значенні наказового способу використовують для вираження особливої категоричності (Кожина, 2008 259; Стилістика української мови, 2017: 81). Спонукальні конструкції з незалежним інфінітивом, як зауважує О. Нарушевич-Васильєва, за своєю семантикою «відзначаються категоричністю, повинністю, необхідністю» (Нарушевич-Васильєва, 2002: 12). Це, на її думку, зумовлює часте використання їх мовцем, який має вищий соціальний статус у зіставленні з адресатом. Порівнюючи імперативні форми для пом'якшеного чи жорсткого впливу на адресата, Л. Богданова серед засобів, що дають змогу підкреслити «беззаперечність виконання вимоги», називає форми інфінітива, напр. (у перекл. укр.): ***Стояти**! **Не стріляти**!* (Богданова, 2016: 180).

Крім цього, С. Дорошенко звернув увагу на сферу застосування досліджуваної моделі. Він наводить приклади газетних заголовків, тим самим аргументуючи, що неозначену форму дієслова «як заклик до здійснення необхідних заходів» використовують передусім у публіцистиці й наводить такі приклади: ***Працювати** ефективно і якісно; **Виховувати** надійних захисників Вітчизни* (Дорошенко, 1985: 104).

Це засвідчують дослідники в наукових роботах у XXI столітті, наприклад, як стверджує О. Нарушевич-Васильєва, актуалізовані конструкції «найчастіше вживаються й відзначаються структурно-семантичною різноманітністю в публіцистичному й розмовному стилях» (Нарушевич-Васильєва 2002: 13). У газетному мовленні, як зауважує М. Кожина, цю форму використовують у заголовках статей, напр. (у перекл. укр.): ***Зупинити** руку вбивць!* (Кожина, 2008: 259). Як відомо, заголовок, що дає первинну інформацію про текст, посідає сильну текстову позицію, тому тут важливо використовувати форми, найбільш виразні прагматично, зокрема й аксіологічно. Отже, сучасні наукові розвідки засвідчують уживання таких заголовків, хоча, як видається, у зв'язку з демократизацією суспільства вживання категоричних спонукань мало б зменшитися. Наприклад, таку думку висловлює Л. Брутян, зауважуючи, що значна кількість імперативних форм «відображає адміністративно-командну структуру суспільства» (Брутян, 2016: 75) й наводить саме приклади інфінітивних наказів.

Крім того, знаходимо досліджувану модель у мовленні персонажів, що виявляється в художньому стилі, напр.: – *У вояків і ціпаків **не стріляти**!* (Р. Іваничук); *Вперед! І нікого **не жаліти**! **Палити** і **вбивати** –– це наказую вам я, хан Кончак, син Атрака, внук великого Шарукана!* (В. Малик); – *Братіє, велю держатися всім купно! Із бойового ряду нікому **не виїжджати**! Вперед **не зариватися** і ззаду **не залишатися**! Хто покаже ворогові хребет, тому ганьба на віки вічні!* (В. Малик). Тут форму інфінітива вживають замість форм наказового способу «для посилення наказу», напр.: *Разом з населенням **рухатись** далі на німецькі окопи. Жодного пострілу. Плакати, лозунги, музика*" (О. Довженко) (Пономарів, 2000: 159).

У художньому й публіцистичному мовленні, наголошує І. Голуб, такі речення «вводять у діалоги й монологи, насичені емоціями» (Голуб, 2003:

349), тобто тексти аксіологічно марковані. Як бачимо, речення відрізняються інтонаційним оформленням – більшість з них окличні. Завдяки такій інтонації, як зауважує дослідниця, «інфінітивні речення несуть величезний експресивний заряд і виділяються особливою напруженістю» (Голуб, 2003: 349).

В офіційно-діловому стилі такі моделі теж досить частотні, однак відрізняються структурно-семантичною одноманітністю. Синтаксис ділової документації «характеризується наявністю узвичаєно вживаних інфінітивних конструкцій у реченнях резолютивного змісту (у розпорядчій документації рекомендується вживати інфінітивні форми: *затвердити, зобов'язати, відзначити, попередити* та ін.)» (Стилістика української мови, 2003: 103). У науковій сфері їхнє використання обмежується навчальною літературою (Нарушевич-Васильєва, 2002: 13). Урізноманітненню вживань, як зауважує І. Голуб, перешкоджає їхнє експресивне забарвлення (Голуб, 2003: 349). У цих стилях імперативна форма інфінітива набуває відтінку офіційності, проте категоричності спонукання не виражає. Очевидно, саме таке їхнє вживання є нормою й не містить додаткових відтінків.

Усе-таки, як видається, описані вживання необхідно розмежувати. Справді, уживаючись для передачі імперативності, інфінітивна форма є типовою для розпорядчої документації та навчальної літератури. У художньому, публіцистичному та розмовному стилях її використовують, як було зазначено, для посилення категоричності. Проте окремого аналізу потребує використання досліджуваної форми щодо однієї чи кількох осіб. У цьому разі інфінітивну форму вживають замість більш доречної особової форми наказового способу. Інфінітивна форма, на відміну від особових форм, (а) нівелює зв'язок названої дії з конкретною особою, (б) породжує конфлікт з позначуваними денотатами в тому разі, коли форму адресовано одній чи кільком особам і вимога не стосується широкого загалу. Про це пише й Л. Шевцова: «Об'єкт, якому адресовано наказ, відходить на задній план, а особливий акцент дається на безвідкладне виконання дії, часто з окличною інтонацією» (Шевцова, 2001: 57). Це сприяє деіндивідуалізації спонукання й граматичній метафоризації форми.

Основною особливістю спонукання у формі інфінітива, як бачимо, дослідники вважають вираження категоричності. Категоричність, як пояснює К. Бортун, – форма висловлення, яка дає партнерові змогу зрозуміти, що мовець уважає свою думку істиною в останній інстанції. Категоричність «відображає зневагу до думки партнера, її свідоме несприйняття» (Бортун, 2016: 15). Вияв категоричності пов'язаний з вибором мовленнєвих тактик погрози, докору, попередження, ультиматуму, різкої оцінки, що, на думку мовця, примусять співрозмовника виконати вимогу (Бортун, 2016: 15).

Спонукання, безперечно, семантично неоднорідна категорія. Зокрема, деякі мовні одиниці виражають спонукання в поєднанні з повинністю (Русская грамматика, 1982: 114). Це модальне значення, що передає «приписи дії, зумовленої законами, звичаями, традиціями, правилами етикету, особистим досвідом мовця, звичайним проходженням подій, тобто нормам

у широкому сенсі цього слова» (Осетров, 1984: 84). Т. Чумакова звертає увагу на таку закономірність: що більш категоричне спонукання, то слабший відтінок повинності й навпаки (Чумакова, 2013: 119). Коли повинність виступає на перший план, некатегоричне спонукання з неокличною, спокійною інтонацією має характер нагадування, пропозиції. Вимога, наказ, навпаки, можуть повністю нейтралізувати смислове вираження повинності.

Інфінітив, як було зазначено, слугує для вираження більш категоричних вимог, заборон наказів: «інфінітивне речення вибирає такий мовець, який вищий, ніж адресат за соціальним статусом, за яким закріплене адміністративне, юридичне чи моральне право розпоряджатися» (Чумакова, 2013: 120), або ж мовець таким себе вважає. Недоречна категоричність породжує з'яву додаткових відтінків значення, коли виконання дії зумовлене не нормою, усвідомленою суб'єктом дії, а її обов'язковий характер визначено волею іншої особи.

Категорія категоричності, як зазначає К. Бортун, співвідноситься з вираженням увічливості (Бортун, 2016: 15). Досліджувана модель, характеризуючись категоричністю, під час заміни більш доречних особових форм увічливістю не відзначається. Метою неввічливої поведінки, як пояснює В. Карасик, «може бути прагнення вийти на відкритий конфлікт і з'ясувати стосунки з партнером на персональній дистанції, бажання принизити партнера по спілкуванню й змінити статусне ставлення на соціальній дистанції» (Карасик, 1992). Увічливість – це насамперед спосіб вираження поваги до іншої людини. Повага як категорія, що вербалізує й оцінку, належить до градуальних величин і «варіює від максимальної поваги, поклоніння, до нульової позначки (відсутність поваги) й далі – до неповаги, зневаги» (Карасик, 1992), тому репрезентація ввічливості, як зазначає Т. Федорова, «супроводжується вираженням різних емоційно-оцінних конотацій, що свідчить також про зв'язок семантики ввічливості із семантикою оцінки» (Федорова, 2004: 18).

Застосування мовних одиниць, що відзначаються надмірною категоричністю й, відповідно, неввічливістю, передбачає вираження негативу мовця до адресата. Тобто негативну оцінку можна висловити засобами недоречної категоричності, неввічливості, оскільки «оцінка може торкатися не тільки параметрів добре / погано, правда / неправда, але й доречності й недоречності висловлювання, тобто принципів співробітництва й ввічливості» (Оцінка і комунікація, 2013: 59).

Як демонструє досліджуваний матеріал, в офіційно-діловому й науковому стилях, де відсутня необхідність індивідуалізації, інфінітивні речення є нормою для вираження спонукання, оскільки воно не адресоване конкретній особі, тим самим забезпечує узагальненість вимоги, її сухість, офіційність. У художньому, публіцистичному та розмовному стилях така модель може виражати негатив, особливо в тому разі, коли вживається замість особової форми наказового способу. Ігнорування конкретної особи, якій адресовано вимогу, сприймається як її деіндивідуалізація, ототожнення / узагальнення з іншими, що забезпечує сприйняття наказу як негативного ставлення.

У художньому стилі спостерігаємо використання досліджуваних одиниць у мовленні негативних персонажів, зокрема вони поширені в текстах, сюжети яких відтворюють опис воєнних, революційних подій, що пов'язано з реалізацією протиставлень *свій / чужий,* напр.: – *Ану* ***встать****! – випростався поліцай. Два інші теж похмуро дивилися на шевця. –* ***Вста-ать****. Кому сказано!!!* (Григір Тютюнник). У такий спосіб «чужі» виражають негативне ставлення до «своїх». Крім того, досліджуваний мовний засіб можна вважати ознакою мовлення певного типу персонажів.

Висновки

Отже, успішність комунікації пов'язана з умілим застосуванням способів впливу на співрозмовника. Інфінітивні дієслівні форми, використані в імперативному значенні замість особових форм, метафоризуючись, функціюють як засоби вираження негативу. Зумовленість дії не нормами, а категоричною вимогою суб'єкта демонструє його зневажливе, неввічливе, негативне ставлення до адресата. Уживання досліджуваного мовного засобу засвідчує зв'язок семантики категоричності, семантики ввічливості із семантикою оцінки, що дає змогу моделювати відповідні прагматичні смисли.

Оскільки такі форми в офіційному мовленні є типовими в розпорядчій документації й негативу не виражають, їх використання може створювати непорозуміння в комунікації, спричиняти комунікативні девіації через неоднозначне сприйняття змодельованих прагматичних смислів мовцем й адресатом, зокрема адресат може сприйняти спонукання як негатив через відповідний досвід уживання інфінітивних форм. Для успішного спілкування комунікативні інтенції й, відповідно, значення використаних мовних засобів мають однаково сприймати й трактувати обидва учасники.

У перспективі плануємо аналіз інших граматичних одиниць української мови у виокремленому ракурсі для створення цілісної теорії граматики оцінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Богданова Л. И**. Шкала императивности в русском языке *Сборник тезисов Международного научного симпозиума «Русская грамматика 4.0»* (Москва, 13–15 апреля 2016 года). Москва, 2016. С. 178–180. 2. **Бортун К. О.** Імперативність і категоричність у структурі висловлення *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія «Філологія». 2016. № 20. Т. 1. С. 14–16. 3. **Брутян Л. Г.** От грамматики русского языка к русской языковой личности *Сборник тезисов Международного научного симпозиума «Русская грамматика 4.0»* (Москва, 13–15 апреля 2016 года). Москва, 2016. С. 72–77. 4. **Виноградов В. В.** Русский язык: Грамматическое учение о слове. Москва, 1972. 606 с. 5. **Вихованець І.,** Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови. Київ, 2004. 400 с. 6. **Голуб И. Б.** Стилистика русского язика. Москва, 2003. 448 с. **7. Дорошенко С. І.** Граматична стилістика української мови. Київ, 1985. 200 с. 8. **Карасик В. И**. Язык социального статуса человека. Москва, 1992. 330 с. 9. **Кожина М. Н.**, Дускаева Л. Р., Салимовский В. А. Стилистика русского языка: учебник. 4-е изд., стереотип. Москва, 2008. 464 с. 10. **Космеда Т. А**., Халіман О. В. «Граматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства *Лінгвістичні студії.* Донецьк, 2011. Вип. 22. С. 36–40. 11. **Лисиченко Л. А**. Пам'яті професора

Сергія Івановича Дорошенка *Лінгвістичні дослідження*. 2018. Вип. 49. С. 3–4. 12. **Нарушевич-Васильєва О. В**. Категорія спонукальності у прагматичному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2002 20 с. 13. **Норман Б. Ю.** Грамматика каноническая, реальная и потенциальная *Język i metoda*: publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filologicznego / red. D. Szumska. Kraków, 2015. С. 91–104. 14. **Норман Б. Ю.** Какая новая русская грамматика нам нужна? *Сборник тезисов Международного научного симпозиума «Русская грамматика 4.0»* (Москва, 13–15 апреля 2016 года). Москва, 2016. С. 30–32. 15. **Осетров И. Г.** Структурные разновидности простого предложения с модальным значением долженствования: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1984. 198 с. 16. **Оцінка** і комунікація : посіб. для студентів і аспірантів / укл. Г. І. Приходько. Вінниця, 2013. 168 с. 17. **Пономарів О. Д.** Стилістика сучасної української мови: підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. Тернопіль, 2000. 248 с. 18. **Русская** граматика: в 2 т. /под. ред. Н. Б. Шведовой. Москва, 1982. Т. 2.: Синтаксис. 720 с. 19. **Стилістика** української мови: навчально-методичний посібник /упорядники: А. С. Попович, Л. М. Марчук; за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подільський, 2017. 172 с. 20. **Федорова Т. В.** Семантика вежливости и средства ее выражения : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. 10.02.01. Калининград, 2004. 18 с. 21. **Халіман О. В.** Морфологічні засоби вираження оцінки в сучасній українській мові: рід і число : дис. ... канд. філ. наук: 10.02.01. Харків, 2010. 280 с. 22. **Чумакова Т. В.** Синонимия инфинитивных предложений с модальной семантикой долженствования *Вестник Южно-Уральского профессионального института*. 2013. 3 (12). С. 114–123. 23. **Шевцова Л. С.** Інфінітивні речення та їх синонімічні паралелі *Україністика на порозі нового століття і тисячоліття*. Оломоуць, 2001. С. 56–59.

REFERENCES

1. **Bogdanova, L. I.** (2016). Shkala imperativnosti v russkom yazyke [The scale of imperative in the Russian language]. *Sbornik tezisov Mezhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma «Russkaya grammatika 4.0» – Abstracts of the International Scientific Symposium «Russian Grammar 4.0»*. (pp. 178–180). Moskva: FGBOU VO «Gos. IRYa im. A.S. Pushkina» [in Russian]. 2. **Bortun, K. O.** (2016). Imperatyvnist i katehorychnist u strukturi vyslovlennia [Imperative and categorical in the structure of the statement]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Filolohiia» – Scientific Herald of the International Humanitarian University. Series «Philology», 20, 14–16* [in Ukrainian]. 3. **Brutyan, L. G.** (2016) Ot grammatiki russkogo yazyka k russkoj yazykovoj lichnosti [From the grammar of the Russian language to the Russian language personality] *Sbornik tezisov Mezhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma «Russkaya grammatika 4.0» – Abstracts of the International Scientific Symposium «Russian Grammar 4.0»*. (pp. 72–77). Moskva: FGBOU VO «Gos. IRYa im. A.S. Pushkina» [in Russian]. 4. **Vinogradov, V. V.** (1972). Russkij yazyk: Grammaticheskoe uchenie o slove [Russian language: The grammatical doctrine of the word]. Moskva: Vyssh. shk. [in Russian]. 5. **Vykhovanets, I.** & Horodenska, K. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akadem. hramatyka ukr. movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language. Academic grammar of the Ukrainian language]. Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary» [in Ukrainian]. 6. **Golub, I. B.** (2003). Stilistika russkogo yazyka [Stylistics of the Russian language]. Moscow: Ajris-press [in Russian]. 7. **Doroshenko, S. I.** (1985). Hramatychna stylistyka ukrainskoi movy [Grammatical stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv : Rad. shk. [in Ukrainian]. 8. **Karasik, V. I.** (1992). Yazyk social'nogo statusa cheloveka [Human social status language]. Moskva: IYa RAN [in Russian]. 9 **Kozhina, M. N.**, Duskaeva, L. R. & Salimovskij, V. A. (2008). Stilistika russkogo yazyka [Stylistics of the Russian language]. (4nd ed.). Moskva: Flinta : Nauka [in Russian]. 10. **Kosmeda, T. A.** & Khaliman O. V. (2011). «Hramatyka otsinky» yak aktualna problema suchasnoho movoznavstva [«Grammar

of estimation» as an actual problem of modern linguistics]. *Linhvistychni studii – Linguistic studios.* (Vols. 22). (pp. 36–40). Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 11. **Lysychenko, L. A.** (2018). Pamiati profesora Serhiia Ivanovycha Doroshenka [In memory of Professor Sergei Ivanovich Doroshenko]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research.* (Vols. 49). (pp. 3–4). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 12. **Narushevych-Vasylieva, O. V.** (2002). Katehoriia sponukalnosti u prahmatychnomu aspekti [Category of incentive in the pragmatic aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Odesa: ONU im. I. I. Mechnykova [in Ukrainian]. 13. **Norman,** B. Yu. (2015) Grammatika kanonicheskaya, real'naya i potencial'naya [Canonical grammar, real and potential]. *Język i metoda.* (pp. 91–104). Kraków [in Russian]. 14. **Norman, B. Yu.** (2016) Kakaya novaya russkaya grammatika nam nuzhna? [What new Russian grammar do we need?]. *Sbornik tezisov Mezhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma «Russkaya grammatika 4.0» – Abstracts of the International Scientific Symposium «Russian Grammar 4.0».* (pp. 30–32). Moskva: FGBOU VO «Gos. IRYa im. A.S. Pushkina» [in Russian]. 15. **Osetrov, I. G.** (1984). Strukturnye raznovidnosti prostogo predlozheniya s modal'nym znacheniem dolzhenstvovaniya [Structural variations of a simple sentence with a modal value of due]. *Candidate's thesis.* Moskva: MPU im. N. K. Krupskoj. [in Russian]. 16. **Prykhodko, H. I.** (Eds.) (2013). Otsinka i komunikatsiia [Estimation and communication].Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian]. 17. **Ponomariv, O. D.** (2000). Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of the modern Ukrainian language]. (3nd ed., rev.). Ternopil: Navchalna knyha–Bohdan [in Ukrainian]. 18. **Shvedova, N. B.** (Eds.) (1982). Russkaya gramatika [Russian grammar]. V 2 t. T. 2.: Sintaksis. Moskva: Nauka [in Russian]. 19. **Popovych, A. S.** (2017). Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian language]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiienka [in Ukrainian]. 20. **Fedorova, T. V.** (2004). Semantika vezhlivosti i sredstva ee vyrazheniya [Semantics of courtesy and means of its expression]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Bryansk: BGU [in Russian]. 21. **Khaliman, O. V.** (2010). Morfolohichni zasoby vyrazhennia otsinky v suchasnii ukrainskii movi: rid i chyslo [Morphological means of expressing an estimation in modern Ukrainian language: genus and number]. *Candidate's thesis..* Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody, 2010. 280 c. 22. **Chumakova, T. V. (2013)** Sinonimiya infinitivnyx predlozhenij s modal'noj semantikoj dolzhenstvovaniya [Synonymy of infinitive sentences with modal semantics of obligation]. *Vestnik Yuzhno-Ural'skogo professional'nogo instituta – Bulletin of the South Ural Professional Institute, 3 (12), 114–123.* 23. **Shevtsova, L. S.** (2001) Infinityvni rechennia ta yikh synonimichni paraleli [Infinitive sentences and their synonymous parallels]. *Ukrainistyka na porozi novoho stolittia i tysiacholittia – Ukrainianistic on the threshold of the new century and millennium.* (pp. 56–59). Olomouts [in Ukrainian].

Халіман Оксана Володимирівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-066-55-903-66

E-mail: khaliman_oksana@ukr.net

https://orcid.org/0000-0001-6952-0627

Khaliman Oksana Volodymyrivna – PhD in Philology, Doctoral Student, Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 25 лютого 2019 року

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВІСТИЧНА КОНЦЕПТОЛОГІЯ. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2

Т. П. Беценко

СЕМАНТИКА І ПОЕТИКА СЛОВА-ОБРАЗУ *ГЛЕЧИК* У ВІРШОВІЙ МОВІ В. ГОЛОБОРОДЬКА

У статті проаналізовано семантику та емоційно-експресивне забарвлення слова-образу ***глечик*** *у віршовій мові В. Голобородька. Обґрунтовано змістову вагу лексеми* ***глечик*** *у поетичному слововживанні митця. З'ясовано, що конотативні відтінки аналізованого слова-образу пов'язані з традиційною культурою побуту українців.*

Ключові слова*: поетична мова, індивідуально-авторський стиль, поетичний мовосвіт, мовно-естетичний знак, поетичне мовотворення, ліричний контекст, семантика образу-символу, конотативний відтінок, емоційно-експресивний зміст.*

Betsenko T. P. Semantics and Poetics of Wood and Ways of the *Jugs* in the Point of Vasyl Holoborodko. *The artistic-pictorial system of V. Holoborodko's poetic works is based on his own – nationally marked words in every way. Each element of the linguistic-visionary poetic paradigm of the artist is imbued with national colour, national-linguistic art, related to ancient folklore sources. The poetic picture of ethnic existence in the vision of the artist – originally simple and understandable; Its cores are known, known to all realities. Attention is drawn to redefined in the artistic name of the dishes.*

In V. Holoborodko's poetic universe the jug appears as an element (component) of the macrocosm. Therefore, the philosophy of the poetic thought of the artist is based on the notion that the designated object – the most ancient and universal in everyday use – contains the world and eternity in itself.

The article analyzes the semantics and emotionally expressive colouring of the image word jug in the poetic speech of V. Holoborodko. The substantive significance of the pitcher lexeme in the artist's poetic usage of the word is substantiated. It has been found that the connotative shades of the considered image word are connected with the traditional culture of everyday life of the Ukrainians.

In the poet's figuratively-associative linguistic map, the jug appears as an attribute of harmony of feelings, coherence, understanding, sympathy, as a symbol of the love of young hearts.

The linguistic sign of the jug can be considered a poetic universality of Vasyl Holoborodko. This is the favorite artistic image of the writer.

Consequently, the word-image of the jug in the poetic language of the writer is a significant and artistically significant reality. In the mind of the artist, he combines the seven «symbol of national existence», «the attribute of rural life», «the original remarkable decoration of the kitchen utensils of our ancestors», «the contents of the past and future, coming»; «Macrocosm and matter of eternity of ethnic existence». So the jug with milk is a symbol of femininity and motherhood, a jug for two is a «symbol of love». The linguistic and aesthetic poetic sign of the jug is marked by emotions of exaltation, solemnity, majesty. This is a symbol of Ukrainian rural life.

Key words: *poetic language, individual author's style, poetic linguistic world, cultural and aesthetic sign, poetic language creation, lyrical context, semantics of the image-symbol, connotative shade, emotional and expressive content.*

© Беценко Т. П., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.19

Вступ

Поетична мова – сакральна царина індивідуально-авторської творчості. Слово в поезії вимальовується як ознака багатовимірності всесвіту, постаючи незглибимою й безмежно-нескінченною величиною, якою осягається й пізнається буття, утілене в художні форми та образи. Спостереження за способами та формами поетичного мовотворення талановитих митців важливе в плані з'ясування можливих шляхів розбудови підсистем мови, виявлення модусів розвитку мовно-естетичної думки. Одним з маловивчених у цьому плані є поетичний ідіолект В. Голобородька.

Різні аспекти творчості В. Голобородька розглядали М. Ільницький, А. Макаров, М. Антонович, О. Кузьменко, Ю. Шутенко, Т. Пастух та ін. Однак лінгвостиль митця поки що не осмислено повною мірою. Індивідуально-авторська манера письменника, без сумніву, є автентичним, непідробним, оригінальним явищем в історії української мовно-поетичної думки, тому потребує докладних різновекторних студій. У мовотворенні художника засвідчені нові грані словесно-образного кодування національної ідеї, нові образи й нові знаки-символи, що ґрунтуються на канонах традиційної культури.

Мета нашого дослідження полягає в з'ясуванні художньо-образної семантики слова-образу *глечик* у поетичній мові В. Голобородька.

Методи та методики дослідження

Основні методи дослідження – спостереження за мовним матеріалом, лінгвостилістичний аналіз, метод компонентного аналізу, аналітико-синтетична обробка матеріалу.

Результати та дискусії

Художньо-образна система поетичного мовосвіту В. Голобородька в основі своїй наскрізно національно маркована. Кожен елемент мовно-світоглядної поетичної парадигми митця пронизаний національним колоритом, національно-мовною образотворчістю, спорідненою з прадавніми фольклорними джерелами. Поетична картина етнобуття в баченні митця – споконвічно проста й зрозуміла; її осердям є відомі, знані всім реалії. Увагу привертають переосмислені в художньому ключі назви посуду.

Лексико-семантична група назв посуду в ліричному континуумі художника представлена номенами *глечик, кухоль, відро, тарелі, чарки, склянка, чашка, ложка* тощо. Найуживанішими, мабуть, є *глечик, відро, кухоль.* Зазначені номени художньо обігруються митцем. Від прямого називання предмета письменник переходить у площину абстрактно-узагальненого мислетворення. Відбувається формування поліфонічних, багатозначних образів, як-от: *А твоє обличчя біле,/ як тарілок білий ряд,/ як тарілка, що розбилась,/ випавши із білих рук./ Б'ються тарілки об землю./ На черепки – твоє життя* («Після весілля»).

Мовно-образний знак *глечик* можна вважати поетичною універсалією Василя Голобородька. Це улюблений художній образ письменника.

Відомо, що глек, зменшена форма *гле́чик* – висока кругла з вушком (рідше без вушка) посудина для зберігання, головним чином, молочних

продуктів (молока, сметани тощо). Може бути як керамічним, так і металічним (бронза, луджена мідь). Залежно від призначення різниться розміром і формою. Незамінний атрибут українського сільського побуту. Глечик – дуже давній вид посуду та домашнього кухонного начиння, відомий усім народам; стародавній предмет хатнього ужитку, що сягає часів найперших цивілізацій. В Україні споконвіку використовували глечики, виготовлені із глини. Про значущість названого предмета в повсякденні свідчить В. Жайворонок (Жайворонок, 2006: 137).

У поетичній світобудові В. Голобородька *глечик* постає як елемент (складник) макрокосмосу. Відтак філософія поетичної думки митця ґрунтується на уявленні, що означений предмет – найдавніший і універсальний у побутовому використанні – уміщає в собі світ і вічність. Розгляданий номен виступає в різних мікроконтекстах (*жінка з глечиком молока; глиняних глечиків рік/ до губ; в глечику глинянім; глечик легкий,; в глиняному глечику; глечик на двох; золоті глечики груш* та ін.). Помічаємо, як в авторській уяві щоразу варіює, видозмінюється, по-іншому змістово й алегорично-символічно переосмислюється образ.

У складі генітивної метафори: *глиняних глечиків рік/ до губ* – **глечик**, очевидно, символізує предковічне, невмируще, прастаре буття з його укладом, гармонію людини й природи, їх нерозривність, співзалежність у довічнім, безсмертнім плині життя: *Прихильності/ роси до трави/ пташки до гілки/ щоки до щоки/ і мені забаглося прихильності/ волохатих долонь лісів/ до голови/ глиняних глечиків рік/ до губ/ подорожників доріг/ до ран прихильності*...(«Прихильності...»).

Неодноплановo, багатомістко вимальовується семантико-конотативний зміст ентнознака *глечик* у контексті нижченаведеного твору: *Жінка з глечиком молока/ зупинилася серед двору: /коси чорні і станом тонка, / у очах ніби синє море. / Стала й слухає, як воно/ щось балакає в глечику глинянім, / і сп'янили слова, як вино, / тихим звуком забутого імені. / І прислухалася до тіла свого, / молоком ніби білим наповненого: / розгорялося молоко, як вогонь, / і палило кордони недозволеного. / Так стояла, а глечик легкий / на руках – як дитина маленька. / Так стояла, а чоловіки/ були схожі на того, хто далеко.* («Жінка з глечиком молока»). У тексті компонент *глечик* виступає в синтаксичній функції неузгодженого означення (*жінка з глечиком молока*), обставини місця (*в глечику глинянім*), суб'єкта дії (*а глечик легкий / на руках – як дитина маленька*).

У першому випадку він слугує підкресленню ознаковості суб'єкта дії, у другому є своєрідною фіксацією локусу, актуального для твору, у третьому – засвідчує роль предмета як виконавця дії (відтак указує на його важливість, значущість в образно-змістовому плані). Конструкція *глечик молока* (у структурі *жінка з глечиком молока зупинилася серед двору*) семантично осмислюється як «жіноче начало», «одвічне призначення жінки на землі продовжувати рід, бути берегинею домашнього вогнища»; у висловленні відчутний відтінок урочистості й піднесеності; зорова картина, що її створив митець, велично-приваблива й деякою мірою патетична: оспівується жіноча

принадність і краса в одвічнім повсякденні: *Жінка з глечиком молока/ зупинилася серед двору:/ коси чорні і станом тонка,/ у очах ніби синє море*. Разом з етнознаком *глечик* актуалізовано образ *молока* – символу материнства, жіночості; тому молоко (як одухотворена істота) «балакає» у глечику: *Стала й слухає, як воно/ щось балакає в глечику глинянім; І прислухалася до тіла свого,/ молоком ніби білим наповненого*. І насамкінець *глечик з молоком* у поетовій уяві трансформується в образ немовляти: *Так стояла, а глечик легкий / на руках – як дитина маленька*. Народження і продовження життя митець закодовано передає в образі глиняного глечика з молоком, що його тримає жінка.

У іншому випадку *глечик* усвідомлюється як вмістище життя, як пробудження від спочинку й початок дня, одночасно як одвічність, первозданність життєвого укладу, атрибут українського сільського побуту:

В глиняному глечику, як бджоли,/ молоко уранішнє гуде, / пахощами сяє серед столу/ паляниці сонечко руде. / На тарілці молода цибуля, /квашені із діжки огірки, / в гарно розмальованому кухлі/ мед такий пахучий і липкий. / «Мамо, наготуйте на роботу –/ я коситиму аж у Крутій...»/І плигає півнем на капоті/ промінь із-за гаю золотий («Ранок»). Українська картина селянського побуту – сніданку – малюється з допомогою предметів посуду, актуалізованих у вірші.

Складно, неоднопланово й різновекторно осмислюється семантико-конотативний зміст образу-символа *глечик* у нижчеподаному тексті: *Мати утопче стежку, на базар ходячи, / виносить же того молока, / щоб було з чого донечці одягання справити, / аж поки одного дня/ донька не вріже косу, щоб заспокоїти матір: / «Мамо, я ж не на вік іду, /я ж іще повернуся» –/ виллє молоко з глечика в ямку, / сама влізе в порожнього глечика –/ так мати й віднесе доньку на базар/ тією ж утоптаною роками стежкою. / Понесе одягненою гарненько у домашній одяг: / у хусточку з полотенця вишневого садка, / у спідничку із пілки квітучої луки, / у сорочку, прикрашену по рукавах квітами/ з городчика, / а принесе на базар – дитина гола! / Хоч і спало дорогою, а зуміло ж роздягтися, / одяг свій крадькома повикидати, / що й мати не побачила, – / доведеться тепер в усе міське одягати. / Віднесе мати доньку на базар / та й продасть. Чи продасть, чи так віддасть, / та відтоді стане доньку додому чекати, /вістки хорошої від доньки дожидати./ «Зозуле,зозуле, / пташко сіренька, що так сумно куєш у садку, / чи ти не за доччиною косою прилетіла?!»* («Зозуля при перуці»). Треба гадати, що висловлення: *виллє молоко з глечика в ямку, сама влізе в порожнього глечика* – означає, що донька позбудеться материнської опіки, подорослішає стане самостійною тощо, деякою мірою віддалиться від споконвічних родинних, етнічних канонів життєбуття.

У поетовому образно-асоціативному мовосвіті *глечик* вимальовується як атрибут гармонії почуттів, злагодженості, порозуміння, симпатії, як символ закоханості юних сердець: *Уліткулітечком/ ми збирали з дівчиною суниці./ Глечик був один на двох,/ дівчина тримала його у своїх тоненьких руках./ Я милувався,/ коли вона нахилялася,/ щоб розшукати ягоди у траві,/ нахилялася квіткою,/ як би от на неї сів метелик./ А потім дівчина зникла,/ вона упала у траву/ і пропала:/ її тіло стало травою, / очі – росою, / і щоки стали ягодами*.

/ Я все гукав її, я усе марно гукав, / бо чув лише, як вона усміхалася листочками, / як вона ворушила стебельцями, / та бачив лише, як вона дивилася у небо росою. / І я збирав на її щоках ягоди. /А про глечик ми з дівчиною забули. / Геть зовсім забули /(«Глечик на двох»). В останніх рядках, напевне, глечик постає як символ пам'яті, як спогад про втрачене кохання.

Своєрідно полонить уяву читача, увиразнює та збагачує художню мову метафорична конструкція В. Голобородька *золоті глечики груш*, побудована на перенесенні ознак за формою й кольором (до речі, груша, як і глечик – улюблені поетоніми митця): *Груш натрусили з матір'ю у садку, і я набрав повну пазуху/ маленьких золотих глечиків,/ повних меду,/ і поніс підбігцем у поле,/ де батько пшеницю косив./ .../ Падають додолу/ золоті глечики груш/ і розбиваються/ з тихим дзвоном* («Золоті глечики груш»). Художньо-образну конструкцію *золоті глечики груш* справедливо зараховувати до найпоетичніших висловів сучасного українського віршотворення.

Висновки

Отже, слово-образ *глечик* у поетичному мовосвіті письменника – суттєва й художньо значуща реалія. У свідомості митця поєднує семи «символ національного буття», «атрибут сільського побуту», «оригінальна прикметна прикраса кухонного начиння наших предків», «вмістище минувшини й прийдешності, грядущого»; «макрокосм та матерія вічності етнобуття». Відтак *глечик з молоком* – «символ жіночості й материнства», *глечик на двох* – «символ кохання». Мовно-естетичний поетичний знак *глечик* позначений емоціями піднесеності, урочистості, величності. Це символ українського сільського побуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Голобородько В.** Повне зібрання віршів. URL: http://www.:tisk.org.ua/?p=8440. 2. **Жайворонок В.** Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

REFERENCES

1. **Holoborodko, V.** Povne zibrannya virshiv. Retrieved from http://www.:tisk.org.ua/?p=8440 [in Ukrainian]. 2. **Zhayvoronok, V.** (2006). Znaky ukrayinskoyi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira, 2006. 703 s [in Ukrainian].

Беценко Тетяна Петрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури, Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка; вул. Роменська, 87, Суми, 40000, Україна.
Tel.: +38-067-77-15-506
E-mail: becenkot@gmail.com, tpb2016@ukr.net,
https://orcid.org/0000-0002-1936-6673

Betsenko Tetiana Petrivna – Doctor of Philology, Professor, Ukrainian Language and Literature Department, A. S. Makarenko Sumy State Pedagogical University; Romenska Str., 87, Sumy, 40000, Ukraine.

Надійшла до редакції 04 лютого 2019 року

УДК 808.51

Г. І. Гамова

ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ОРАТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті визначено теоретичні засади публічного спілкування, що становить мету роботи. Актуальність проблеми статті визначається необхідністю засвоєння кожною особистістю, чия професійна зайнятість тісно пов'язана з мовно-комунікативною діяльністю, понять і основних категорій наукового, педагогічного, офіційно-ділового, політичного дискурсу, що здійснюється на основі державної мови, має різні форми вияву. Досліджено, що зазначений тип мовної комунікації регулюється стратегіями і тактиками учасників, постає як синтез когнітивних, мовних, соціальних, психологічних, етичних, гендерних, етнічних чинників. Доведено, що ефективність спілкування сьогодні ставиться в однозначну залежність з ораторським мистецтвом комунікантів. Запропоновано комунікантам методику якісної підготовки до публічного виступу й виголошення промови.

***Ключові слова**: публічна комунікація, комунікативна лінгвістика, публічний виступ, ораторська майстерність, дискурс, когнітивні й мовні чинники, мовленнєві жанри, вербальні й невербальні засоби, засоби фасцинації, мовленнєвий етикет, комунікативна компетентність.*

Gamova H. I. Public Speech as Realization of Oratory Skill. *Based on the analysis of domestic and foreign scientific research into the basics of linguistic communication, the paper determines the theoretical principles of public speaking in all spheres of human activity: educational, scientific, political, legal, business, economic, etc., which suggests the objective of the present paper. The urgency of the problem explored in the paper is stipulated by the need for every educated person whose professional occupation is closely related to language and communicative activity to learn the notions and basic categories of scientific, pedagogical, official and business, and political discourse as a type of communication that is held on the basis of the official language, acquires different forms of manifestation (oral, written, paralingual etc.). It has been found that the said type of linguistic communication is regulated by the strategies and tactics of its participants; is brought to life as a synthesis of cognitive, linguistic, social, psychological, ethical, gender, ethnic factors; is specified by a particular range of questions; and results in forming a variety of speech genres: speeches, messages, reports at scientific conferences, political debates, business negotiations, discussions, interviews, briefings etc.*

It has been proved that today the efficacy of communication is geared directly to the development of the oratory skills of communicants – to their ability to suggest ideas in a logical way, correctly, conclusively, and figuratively, that is with masterly skill. The skills of eloquence are developed in the course of rhetoric training, which helps to master the verified-by-experience system of techniques, means, figures and patterns intended to achieve the communication goal – a productive cooperation. The communicants have been suggested a methodology of a quality preparation for public speaking and making reports, mastering the speech techniques, verbal and non-verbal means of communication, skillful conducting of business conversations, negotiations, professional maintaining of their own views in debates and discussions, skillful delivery of university classes. The recommendations given will be useful for teachers, lawyers, journalists, managers, politicians, business people for whom the skills of communication and public speeches make up their professional qualification features, requiring the orator's perfect arrangement of speech, mastery of means of logical influence over the listeners, rhetoric expressive means, knowledge of language etiquette formulae. Thus, the speaker's oratory skills are expressed through their mastery of the oratory style, the manner in front of the audience, strategies of coping with anxiety, ability to give prompt answers, appeal to the opponent in a discussion or debate.

© Гамова Г. І., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.20

***Key words**: public communication, communicative linguistics, public speech, oratory skill, discourse, cognitive and linguistic factors, speech genres, verbal and non-verbal means, means of fascination, speech etiquette, communicative competence.*

Вступ

Постановка проблеми. Однією з важливих складових у виробленні професійних компетенцій ділових людей нової генерації є культура ділової комунікації, яка передбачає високу майстерність спілкування, уміння будувати ділові відносини так, щоб досягти ефективності й мети у всіх видах і формах професійної діяльності. Для цього необхідно володіти державною мовою і її нормами, вміло використовувати все багатство вербальних, паралінгвальних, граматичних, стилістичних засобів української мови, досконало володіти фонаційно-кінетично-проксемічними засобами усного мовлення.

Ефективність спілкування в будь-якій сфері людської діяльності однозначно залежна й від ораторської майстерності учасників комунікації, тобто від їхнього вміння бути майстерним промовцем, логічно й змістовно подавати інформацію, доречно добирати мовні й виражальні (художні) засоби, будувати повідомлення чи репліку точно, виразно, переконливо й аргументовано, досконало знати вербальні й невербальні засоби мовного впливу і логічності, володіти культурою суперечки тощо. Вважаємо, що випрацювання актуальних на сьогодні якостей ділової людини дозволить їй стати органічним мовцем і виховати себе як публічного інтелектуала Української держави. Усе означене доводить актуальність указаної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з основ мовної комунікації представлено роботами вітчизняних і зарубіжних дослідників комунікативної лінгвістики Ф. Бацевича, Г. Гамової, С. Дорошенка, А. Загнітка, О. Сербенської, О. Селіванової, П. Редіна, Ф. Хмеля, І. Хоменко, Т. Чмут, О. Яшенкової, Дж. Остіна, Х. Грайса, Дж. Ліча, П. Сопера та ін.

Мета статті полягає в здійсненні цілісного науково-теоретичного аналізу закономірностей, складників, чинників мовної комунікативної діяльності, що здійснюється на базі державної мови, регулюється стратегіями учасників і реалізується в різних мовленнєвих жанрах.

Методи та методики дослідження

Методологічною й теоретичною основою статті є фундаментальні положення теорії інформації, теорії масової комунікації, теорії управління, а також надбання вітчизняних і зарубіжних учених з основ мовної комунікації та питань публічного спілкування.

У статті використано такі загальні методи дослідження: монографічний (під час опрацювання літературних джерел), порівняльного аналізу (для дослідження підходів, концепцій, розробок, присвячених засадам мовної комунікації), логіко-семантичний (для поглиблення понятійного апарату при визначенні основних складових публічної промови (виступу), абстрактно-логічний (під час теоретичного узагальнення та формування висновків); а також спеціальні методи – ідеалізації, дискурс-аналізу, лінгвістичної абстракції та ін.

Результати та дискусії

Сучасна ділова людина різної професійної приналежності є публічною особистістю, тому вона повинна оволодіти ораторською майстерністю: виголосити промову, конструктивно вести переговори, дискусії, виступати на міжнародних наукових конференціях, виробничих нарадах, давати інтерв'ю, вести політичні дебати тощо. Ораторські вміння виявляються не тільки в довершеному володінні мовою, мовленнєвою виразністю, яка полягає у використанні багатства мови, її виражальних засобів, що надають мовленню емоційності, образності, переконливості, побудові змістовної промови, а у й майстерному її виголошенні. Для цього необхідно навчитися виступати з промовою, опанувати методику ораторського мистецтва, тобто оволодіти ораторським стилем, манерою триматися перед аудиторією, боротися з хвилюванням, уміти відповідати на запитання, апелювати опонентові по дискусії чи дебатах тощо (Бацевич, 2005; Гамова, 2014; Мацько, 2003).

Публічний виступ – це промова перед масовою аудиторією. Специфіку публічного виступу характеризують такі ознаки: ситуативність, безпосередній зв'язок зі слухачами, орієнтація на усне мовлення, використання разом з мовними й немовних засобів впливу на слухачів, попередня продуманість і підготовленість, монологічна форма й діалогічний характер, наявність колективного співбесідника – аудиторії, невимушеність. Крім того, зауважують дослідники публічного дискурсу, оратор повинен володіти всіма способами (каналами) впливу на слухача: **з*вуковими*** **(***мовні й паралінгвальні (фонаційні)* та ***візуальними*** *(одяг, міміка, жести, поза*) (Гамова, Редін, 2018).

Специфікою публічної промови (виступу) обумовлені труднощі, пов'язані з її підготовкою й виголошенням: необхідність зацікавити велику кількість людей; відсутність прямої реакції слухачів; необхідність одночасно виголошувати промову й стежити за реакцією слухачів, щоб не втратити контакту з ними; необхідність чітко дотримуватися предмета обговорення; дотримуватися мовних норм; бути уважним до поставлених питань; відповідати особистісним якостям промовця (зовнішній культурі, морально-етичній, мовній культурі, культурі почуттів тощо).

Успіх публічного виступу багато в чому залежить від рівня професійної майстерності оратора, який (рівень) визначається низкою спеціальних умінь і навичок, тобто ***риторичними уміннями***: *підготовчими* (уміння обрати тему, її формулювання; дібрати й систематизувати теоретичний і практичний матеріал; створити текст відповідно до особливостей усного мовлення й специфіки аудиторії); *уміннями складати план*; *мовленнєвими вміннями* (висока мовленнєва культура, досконале володіння технікою і виразністю мовлення); *соціально-комунікативними вміннями,* в основі яких – здатність оратора встановлювати контакт зі слухачами, управляти аудиторією. Для цього він повинен уміти обирати відповідно до аудиторії форму спілкування; вживати різні способи привертання й підтримки уваги слухачів; *етичними вміннями*, що передбачає володіння загальною виконавчою культурою, дотриманням правил етикету. Це передусім передбачає: використання оратором відповідних форм привітань, звертань, інших етикетних формул; дотримання вимог

до зовнішності; застосування відповідних жестів, міміки; установлення просторових відносин в аудиторії залежно від умов комунікації (Селіванова, 2011; Сопер, 2005, Хміль, 2004; Хоменко, 2001; Чмут, 2008).

Композиція промови. Для успішного публічного виступу недостатньо вивчити літературу з обраної теми, необхідно продумати побудову, структуру виступу, композицію. У теорії риторики розроблена *універсальна композиційна схема* – структура промови, спільна для всіх родів і жанрів *красномовства*, яка включає *вступ, головну частину і висновки*. Така схема композиції враховує правило «*золотого перетину»:* вступ і висновки за обсягом сумарно не повинні перевищувати одну третю всього тексту промови; *«закон краю»:* початок і кінець виступу запам'ятовуються краще, ніж його середина.

У вступі підкреслюється актуальність теми, значення її для даної аудиторії, коротко подається історія питання. Для привернення уваги слухачів рекомендується використовувати *такі форми перших фраз* перед вступом:

- *комплімент на адресу слухачів;*
- *питання до аудиторії;*
- *цікавий приклад з життя, історії;*
- *яскраві статистичні дані, факти;*
- *парадоксальні твердження;*
- *крилаті висловлювання політиків, громадських діячів, письменників, науковців тощо.*

У *висновках* рекомендується повторити основну думку промови, підбити підсумки сказаному.

Слід звернути увагу ***на недоліки вступу і висновків:*** численні вибачення оратора за свою недостатню підготовленість до виступу; відсутність зв'язку між вступом і висновками; відсутність зв'язку з основною частиною; натягнутість як наслідок порушення правила «золотого перетину».

У *головній частині* викладається основний матеріал, послідовно пояснюються висунуті положення, доводиться їх правильність. Структура головної частини: виклад, аргументація (доведення чи заперечення точки зору опонента). *Мовними засобами логічності викладу* виступають:

- показники послідовності підтем: *по-перше, у першу чергу, з одного* (іншого) *боку, далі, крім того* та ін.;
- показники наведення прикладів: *наприклад, розглянемо (проаналізуємо) такий приклад, прикладом може бути* та ін.;
- показники посилань на попереднє й наступне: *раніше ми вже говорили...*, *необхідно зауважити...*, *детальніше розглянемо це питання в кінці* та ін.;
- показники підсумку: *таким чином, отже, значить, підбиваючи підсумки, зауважимо...* та ін.

Комунікативна якість виразності промови тісно пов'язана з поняттям мовленнєвої виразності, яка відображає етап словесного оформлення тексту промови. Мовленнєва виразність – це використання лексичного багатства мови, його стилістичних можливостей, які надають мовленню образності, емоційності.

Виражальні засоби, або *засоби фасцинації (зачарування*), – це засоби емоційного вербального впливу на слухачів при передаванні інформації, спрямовані на підвищення якості її сприймання шляхом впливу на емоційний стан і поведінку слухачів (Хміль, 2004).

Мова на всіх рівнях (фонетичному, лексичному, словотворчому, граматичному (морфологічному і синтаксичному), стилістичному містить експресивні категорії, які впливають на почуття, і всі ці категорії увіходять до складу виражальних засобів мови.

Звукова виразність мови пов'язана з естетичною оцінкою звуків: милозвучність, або звукова гармонія, – сукупність звуків, які зручні для вимови і приємні для слухача.

Вербальні засоби виразності (засоби фасцинації) мовлення оратора.

До виражальних засобів належать художні засоби виразності мовлення комуніканта. У комунікативній лінгвістиці для них є термін *«засоби фасцинації»* («фасцинація» в перекладі з англійської означає «зачарування»). *Фасцинація* – спеціально організований вербальний вплив при передаванні інформації, спрямований на підвищення якості сприймання інформації шляхом впливу на емоційний стан і поведінку комунікантів. Художні засоби, тобто засоби фасцинації, – продуктивний засіб усного ділового мовлення, особливо в обговореннях надважливих завдань на нарадах, переговорах, у дискусіях, полеміці, тобто в офіційно-діловому дискурсі.

Види художніх засобів виразності: тропи, мовні (стилістичні) фігури.

У своїх наукових розвідках з проблеми цільової організації й оптимізації управлінської діяльності працівників публічного управління Г. О. Гамова класифікувала й описала характерні ознаки засобів фасцинації ділового спілкування (Гамова, 2014).

Тропи. Троп (з гр. означає зворот, образ) – це художній зворот, варіант уживання слів, словосполучень і фраз у переносному, тобто образному значенні. В основі *тропів* лежить образ, порівняння. Це *епітети, метафори, уособлення, персоніфікація, алегорія, символ, метонімія, синекдоха, гіпербола тощо.*

Епітет – це образне визначення, що передає ставлення промовця до предмета*: гарячий, розпечений час, гаряча підтримка, гарячий лід, холодне серце, блакитна кров, хвилююча зустріч, голуба мрія, залізна воля*, *дешевий авторитет.*

Метафору теж можна назвати прихованим порівнянням. Це перенесення значення (ознаки) слова як знака предмета на інший за принципом подібності. Вдалі метафори дозволяють краще зрозуміти суть явища, зробити їх зримими: *наріжний камінь, камінь спотикання, своя рука владика, пекторалі поета (прекрасна поезія), чаша терпіння, печать мовчання, випити гірку чашу.*

Метонімія – слово чи словосполучення, що замінює назву предмета на основі суміжності (певного зв'язку між ними) у просторі і часі: *активна аудиторія (студенти, слухачі), все вирішує гаманець (тобто гроші).*

Алегорія – це зображення абстрактного поняття чи явища через конкретний образ. Алегорія однозначна, вона схожа на емблему: *тартюф*

— алегорія лицемірства; донкіхот — алегорія лицарства; донжуан — алегорія сластолюбця.

Оказіоналізми – авторські неологізми, що становлять індивідуальні авторські новотвори, складені з двох-трьох семантично далеких коренів. Таким поєднанням створюється нове сатиричне або іронічно-дошкульне значення. Наприклад, український письменник-полеміст кінця 16 ст. І. Вишенський – творець таких оказіоналізмів: *богочревці, скачомудрець, кровоєд, свиноєд, куроєд, скотоєд, маслоєд; периноспал, тєлолюбець, перцолюбець, сладколюбець, чревобісник; млекопий* та ін. (Мацько, 2003).

Стилістичні (мовні), або риторичні фігури. Це мовні звороти, синтаксичні конструкції, що використовуються для посилення емоційного сприйняття інформації.

Однією з ознак риторичної майстерності оратора є вміння, залежно від ситуації, «грати» словом, тобто комбінувати слова так, щоб вислів (а це синтаксично – речення) вразив слухача. До мовних фігур науковці відносять: *риторичний оклик, риторичне запитання, інверсію, ампліфікацію, етичні антитези, іронію, хіазм каламбури, парадокси* тощо (Гамова, 2014).

Риторичний оклик – емоційне твердження чи заперечення з метою привернення уваги: *О часи! О звичаї!* (Цицерон); риторичне запитання – *Чи справді сміється той, хто сміється останнім?;* інверсія – розміщення слів в особливому порядку, що порушує прямий порядок: *Працювати вони не хочуть, а жити хочуть добре; Легко вірити в Бога, а в людину повірити ви пробували?* (Пономарів, 1999).

Хіазм – порядок слів, при якому спостерігається «перехрещення» слів (як літера Х): *Одні живуть, аби їсти, інші їдять, аби жити; Люди поділяються на праведників, що вважають себе грішниками, та грішників, що вважають себе праведниками* (Паскаль); *Колись були Орфеї, а тепер корифеї, а як же він став корифеєм, як не був Орфеєм* (Л. Костенко).

Іронія *(прихована насмішка)* – фігура, з допомогою якої авторові легко натякнути на своє ставлення до об'єкта; дати зрозуміти, що оратор критично ставиться до зображуваної ним людини чи явища, хоча прямо цього не висловлює: *Кожному своє, але іноді так хочеться чужого; Мені подобається, коли без церемоній, але з подарунками; Мало мати сумління, треба, щоб воно ще й мучило; Коли у Вас заговорить сумління, не забувайте йому нагадати про регламент; Проблема століття не вічний двигун, а вічне пальне; Якщо істина на дні бокала, то чому ж тоді вона говорить устами дитини?!* (Пономарів, 1999).

Каламбур – це гра такими лексичними явищами, як омонімія чи багатозначність: *Як усі оратори, що ставлять собі за мету вичерпати тему, він вичерпав терпіння слухачів.*

Парадокс – неочікуване судження, висновок, що різко розходиться із загальноприйнятою думкою чи логікою попереднього висловлювання: *Не заводьте дітей!. Ви їм даруєте життя, вони вам — смерть. Ви їх народжуєте на світ, вони вас зживають зі світу* (Бальзак).

Ампліфікація – перелік з метою емоційного нагнітання: *Я стверджую, що в усій Сицилії, такій багатій, такій давній провінції, в якій так багато міст*

і таких багатих домів, не було жодної срібної, жодної корінфської або делонської вази, ні одного дорогоцінного каменя чи перлини..., яких би Гай Веррес не розшукав, не роздивився і, якщо вони подобалися йому, не забрав собі (Цицерон).

Етичні антитези – зіставлення протилежних явищ, образів для посилення враження: *Адже на нашій стороні бореться почуття честі, на тій – нахабство; тут сором'язливість, там – розбещеність; тут – вірність, там – злочин; тут – чесне ім 'я, там ганьба...* (Цицерон) (Гамова, 2014).

Для привернення уваги слухачів, створення відповідного психологічного настрою, надання висловлюванню більшої емоційності та експресивності використовують прийоми пожвавлення промови: прислів'я і приказки, фразеологізми, афоризми, крилаті висловлювання визначних людей, цитати тощо.

Основною вимогою до використання риторичних засобів виразності мовлення оратора є доречність і комунікативна доцільність.

Невербальні (позамовні, паравербальні) засоби емоційного впливу

Вони є своєрідними каналами інформації, інтерпретують візуальну картину про партнера чи оратора. Дії, рухи, зовнішність, тактильний контакт, орієнтація, тобто просторове положення партнерів один щодо одного, поза тіла, вираз обличчя, жести несуть інформацію самі по собі. Будучи супроводжувальними вербальним засобам, позамовні засоби ділового спілкування визначають його ефективність.

Науковці розрізняють *три види невербальних засобів:*

- ***фонаційні*** (тембр, сила, висота голосу, мелодика, темп мовлення, пауза, особливості вимови звуків);
- ***кінетичні*** (жести, поза, міміка, зовнішній вигляд людини, погляд);
- ***проксемічні*** (відстань між мовцями, тактильний контакт, розташування робочих місць тощо) (Загнітко, 2014; Сербенська, 2004).

Фонаційні, або акустичні, засоби (тональність голосу, мелодика, тембр, темп). Вони створюють енергетику мовлення, експресивність, тональну варіативність, виразність, переконаність, упевненість мовця. Єдність манери поводження й мовлення захоплює слухача.

Темп мовлення: жвава манера говорити, швидкий темп мовлення свідчить про імпульсивність співрозмовника, його впевненість у собі; спокійна повільна манера вказує на незворушність, розважливість, виваженість; помітні коливання швидкості мовлення сигналізують про невпевненість, збудженість людини. ***Гучність мовлення:*** гучний голос вказує на щирість, радість чи обурення або є ознакою зарозумілості й самозадоволення. Неголосне мовлення характеризує стриманих, скромних, тактовних людей, а також слабких.

Тембр і мелодика голосу є засобами жанрового й стилістичного вираження текстів промов:

Тембр золотий – мажор (урочистий, величний, гордий, радісний, тон захоплення, натхнення). Він характерний для урочистих промов.

Тембр срібний – також мажор (світлий, елегійний, радісний, милий, граційний, інтимний, передає почуття щастя, задоволення, радості).

Тембр мідний – мінор (металевий голос, енергійний, важкий). Це тон туги, обурення, суворої похмурості, викривальності, гнівної інвективи. Він характерний для політичних промов, судових, агітаційних, мітингових.

Тембр оксамитовий – мінорний м'який, сердечний, майже завжди журливий, часто мрійний. У ньому тихий жаль, журба, туга без відчаю.

Висота голосу: фальцет найчастіше властивий людині, у якої мислення й мовлення є значною мірою інтелектуальними продуктами; низький грудний голос свідчить про те, що мислення й мовлення супроводжуються підвищеною емоційністю, що вони природні, а не штучні; високий пронизливий голос – ознака страху й хвилювання; низький тон голосу – це розслабленість, спокій і гідність (Сербенська, 2004).

Кінетичні. Психологи зазначають, що якісна промова сприймається зоровим шляхом. Тому ораторові важливо приділяти значну увагу своїй зовнішності, бо сила першого враження дуже важлива в будь-якій ситуації.

Традиційно науковці виділяють такі невербальні візуальні засоби впливу: зовнішність і способи її оформлення, манери, поза, жести (Хоменко, 2001).

Зовнішність і способи її оформлення (одяг, зачіска, косметика, прикраси) – це візитівка оратора, засіб його самовираження й одночасно одна з форм психологічного впливу на аудиторію.

Вимоги до зовнішності оратора:

1. Зовнішність повинна відповідати його особистості, ситуації. Це слід враховувати при виборі типу костюма (вечірній, діловий, спортивний).

2. Охайність, доречність і доцільність у виборі прикрас.

3. Коректність – краща риса в зовнішності оратора. Це значить, що своєю зовнішністю він не повинен викликати здивування, роздратування чи заздрість аудиторії.

4. Особливу увагу необхідно приділяти кольоровій гамі костюма, вибираючи ту, яка відповідає вимогам комунікативної ситуації.

Манери. Знання хороших манер, зовнішніх форм поведінки, дозволяє почувати себе впевнено в будь-якій ситуації. *Вимоги до хороших манер:*

1. Манери, поведінка оратора повинні визначатися доброзичливістю, повагою до аудиторії. Оратор повинен уміти створити доброзичливу, але разом з тим ділову атмосферу.

2. Тональність виступу визначається типом промови, обставинами спілкування. Вона може бути спокійною, схвильованою, іронічною, але обов'язково доброзичливою і діловою.

3. Погане самопочуття, настрій промовця не повинні проявлятися в аудиторії. Упевненість, відсутність нервозності, органічність – обов'язкові якості хороших ораторських манер.

4. Хороші манери передбачають наявність зорового контакту оратора зі слухачами. При цьому велика увага приділяється міміці, погляду, виразу його обличчя.

Поза. Важливе значення має поза оратора – положення тіла в просторі, *манера стояти*. Правильною для оратора вважається така манера стояння:

ноги злегка розставлені залежно від зросту, одна нога трішки виступає вперед. Спина пряма, у плечах і руках немає напруження**.**

Проксемічні (простір). Важливо уміти правильно *організувати простір* в аудиторії. Слід пам'ятати, що зона публічного спілкування складає 3-6 м.

Жести. Міміка. Значення мають і *жести* – динамічні рухи якої-небудь частини тіла, що мають комунікативну направленість. Важливо пам'ятати, що вони мають національну, соціальну, професійну й вікову специфіку (Хоменко, 2001).

Висновки

Доведено, що майстерність публічної промови (виступу) вимагає від оратора довершеної композиції промови, володіння ним засобами логічного впливу, риторичними засобами виразності, які впливають на емоційно-експресивний стан слухачів, знання формул мовного етикету.

Отже, випрацювання означених кваліфікаційних якостей оратора в умовах сьогодення дозволить діловій людині стати органічним мовцем і публічним інтелектуалом Української держави та ефективно реалізовувати у своїй діяльності функціональні обов'язки.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич Ф.** Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи: монографія. Львів: ПАІС, 2005. 264 с. 2. **Гамова Г. І.** Ораторське мистецтво : навч. посібн. 3-тє вид. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2014. С. 168. 3. **Гамова Г. І.,** Редін П. О. Публічний дискурс. Електронний навчальний посібник до дистанційного курсу. Харків, 2018. URL: http://kbuapa.kharkov.ua/prometeus/resources/PD/index.html. 4. **Дорошенко С. І**. Основи культури і техніки усного мовлення: навч. посіб. Харків: ОВС, 2002. 144 с. 5. **Загнітко А. П.,** *Данилюк І. Г.* Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування. Донецьк : ТОВ ВКФ "БАО", 2004. 480 с. 6. **Мацько Л. І**., Мацько О. О. Риторика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2003. 311 с. 7. **Пономарів О**. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посіб. Київ: Либідь, 1999. 240 с. 8. **Селіванова О. О**. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси, 2011. 348 с. 9. **Сербенська О. А.** Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. Київ, 2004. 216 с. 10. **Сопер П.** Основы искусства речи. Книга о науке убеждать. Москва, 2005. 324 с. 11. **Хміль Ф. І.** Ділове спілкування : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 279 с. 12. **Хоменко І. В**. Еристика: мистецтво полеміки: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 192 с. 13. **Яшенкова О. В.** Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Київ: Академія, 2010. 309 с.

REFERENCES

1. **Batsevych, F.** (2005). Linhvistychna henolohiia: problemy i perspektyvy: monohrafiia [Linguistic genology: problems and prospects]. L'viv [in Ukrainian]. 2. **Hamova, H. I.** (2014). Orators'ke mystetstvo [Public speaking]. Kharkiv [in Ukrainian]. 3. **Hamova, H. I.,** Redin P.O. (2018). Publichnyj dyskurs. Elektronnyj navchal'nyj posibnyk do dystantsijnoho kursu [Public Discourse]. Kharkiv [in Ukrainian]. 4. **Doroshenko, S. I**. *(2002). Osnovy kul'tury i tekhniky usnoho movlennia* [Fundamentals of Culture and Techniques of Oral Speech]. Kharkiv [in Ukrainian]. 5. **Zahnitko, A. P.** *(2004). Ukrains'ke dilove movlennia: profesijne i neprofesijne spilkuvannia* [Ukrainian business broadcasting: professional and unprofessional

communication]. Donets'k [in Ukrainian]. 6. **Mats'ko, L. I.** *(2003). Rytoryka* [Rhetoric]. Kyiv [in Ukrainian]. 7. **Ponomariv, O.** *(1999). Kul'tura slova: Movnostylistychni porady [*Culture of the word: Language-linguistic advice]. Kyiv [in Ukrainian]. 8. **Selivanova, O. O. (**2011). Osnovy teorii movnoi komunikatsii [Fundamentals of the theory of linguistic communication]. Cherkasy [in Ukrainian]. 9. **Serbens'ka, O. A** *(2004). Kul'tura usnoho movlennia [*Culture of Oral Speech*]*. Kyiv [in Ukrainian]. 10. **Soper, P.** *(2005). Osnovy yskusstva rechy. Knyha o nauke ubezhdat'* [Basics of speech art. A book about science to convince]. Moskva [in Russian]. 11. **Khmil', F. I.** *(2004). Dilove spilkuvannia [*Business communication*]*. Kyiv [in Ukrainian]. 12. **Khomenko, I. V.** *(2001). Erystyka: mystetstvo polemiky [*Eristhic: the art of polemics*]*. Kyiv [in Ukrainian]. 13. **Yashenkova, O. V.** *(2010). Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of the theory of linguistic communication*]*. Kyiv [in Ukrainian].

Гамова Ганна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Харківського регіонального інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України; просп. Московський, 75, Харків, 61000, Україна.

Tel.: +38-050-904-79-48

E-mail: ukr.mova30@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-7905-0518

Gamova Hanna Ivanivna – PhD in Philology, Associate Professor, Ukrainian Language Department, Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine; Moskovskyi Av., 75, Kharkiv, 61000, Ukraine.

Надійшла до редакції 22 березня 2019 року

УДК 811.81'38:82–1 **М. В. Дзисюк**

ПОЕТИЧНА МОВОТВОРЧІСТЬ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Актуальність статті зумовлена різними підходами мовознавців до розуміння термінологічних понять «концепт» і «концептосфера». Метою дослідження є аналіз, узагальнення й систематизація тлумачення поняття «концепт» у сучасній лінгвістиці та вирішення завдань: проаналізувати наявні дефініції концепту, розподілити їх на певні напрями, визначити класифікаційні ознаки. Унаслідок дослідження з'ясовано, що концепт є категоріальною одиницею, більшою за обсягом, ніж поняття та значення. Його ознаками є чуттєва достовірність, часово-просторові ознаки, посередництво між матеріальним і духовним, семантичне наповнення, здатність до полісемії.

Ключові слова: *концепт, концептуалізація, поетичний текст, мовотворчість.*

Dzysiuk N. V. Poetic Language Formation as a Reflection of Conceptual Image. *Definitions of concept and sphere of the concept are widely used in different aspects of modern linguistics. There is no single understanding of these notions and universal methodology of research has not been invented by linguists yet. This predetermines topicality of the article. The aim of our research is analysis, generalization, and systematization of different approaches to the interpretation of the notion 'concept' that exist in modern linguistics. It results in the following tasks: analysis of existing definitions of concept and its division into certain ranges and defining classification features. Modern linguists raise the questions of the conceptual and linguistic image of the world, the role of a human factor in its formation and interaction as in a linguistic process more frequently and it is defined as a fact in today's linguistic scientific literature. The problem of individual language formation, poetic one in particular gains important meaning in this context. Ukrainian linguists use the notion of 'concept' for a long time now although they adhere to different views on its definition. Researches of the question define two major approaches in the analysis of the notion 'concept' that is linguistic-cognitive and linguistic-cultural. We can claim that words-concepts are agents between material reality and the ideal world that is synthesized in poetry, carriers of sense since with their help the versatility of the real world correlates with eternal spiritual values. Therefore, main features of the notion 'concept' in which objectively-cognitive and subjectively-creative features are combines are as follow sensual authenticity, time-spatial features, mediation between material and spiritual, semantic filling, ability to polysemy. A word with a generally symbolic meaning that is implemented in a language process through literary techniques typical for poet's idiotype is the main core of the concept. The concept in poetic language formation by modern Uman poets is semantically integral, fulfilled, able to penetrate into other concepts and absorb semantically narrower images saving unity and semantic independence, varying numerous interpretations that project it in a certain semantic space, saving potential of real reflection.*

Key words: *concept, conceptualization, poetic text, language formation.*

Вступ

Концептологія як наука, що займається вивченням національних, групових, художніх, індивідуальних та ін. концептосфер, стала одним із провідних напрямів лінгвістики кінця XX – початку XXI століття, про що свідчать праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців К. Ю. Голобородька, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, В. Л. Іващенко, О. М. Кагановської, В. С. Калашника, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, О. С. Кубрякової, Л. А. Лисиченко, А. П. Мартинюка, В. А. Маслової, А. К. Мойсієнка, А. М. Приходька,

© Дзисюк М. В., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.21

О. О. Селіванової, Л. М. Синельникової, Л. О. Ставицької та інших учених. Незважаючи на те, що дефініції ***концепт*** і ***концептосфера*** широко використовуються в різних напрямах сучасної лінгвістики, єдиного їх розуміння й універсальної методики дослідження поки що не вироблено, що зумовлює актуальність статті.

Метою нашого дослідження є узагальнення та систематизація різних підходів до тлумачення поняття «концепт», які існують у сучасній лінгвістиці. Звідси випливають і поставлені завдання: аналіз дефініцій концепту й розподіл їх за певними напрямами та визначення класифікаційних ознак.

Методи та методики дослідження

Основним методом дослідження обрано аналіз мовних дефініцій, сутність якого полягає у виявленні різних підходів мовознавців до розуміння термінологічного поняття «концепт».

Результати та дискусії

У новітній лінгвістичній науковій літературі відзначають той факт, що сучасні дослідники все частіше торкаються питань концептуальної й мовної картин світу, ролі людського чинника в їхньому формуванні й взаємодії в мовному процесі. Важливого значення в цьому контексті набуває проблема індивідуальної мовотворчості, зокрема поетичної. Досягнення поета як мовної особистості, що творить естетичні цінності, є не стільки відбиттям відповідних його часові концептуальної та мовної картин світу, скільки своєрідним художнім світобаченням, індивідуальною поетичною картиною, яка трансформує й доповнює зміст інших картин світу в людській свідомості. Тому, за словами В. С. Калашника, для пізнання особливостей поетичного світу, створеного уявою митця за допомогою слова, важливе значення має з'ясування змістового та смислового наповнення базових складників досліджуваної художньої системи – концептів, що поєднують образні уявлення, поняття й настанови автора щодо описуваних явищ. Саме з образів та понять вибудовується концептуальна модель світу, певне концептуальне утворення, що визначається науковцями як картина світу (Калашник, 2011: 175).

У плані загальноонтологічному, на думку А. К. Мойсієнка, поняття «картина світу» містить вказівку на вторинність, оскільки позначає специфічне утворення, сформоване на основі мовної (словесної) й власне концептуальної (логічної, поняттєвої) моделей. Учений переконливо стверджує, що пізнання в загальнофілософському аспекті, по суті, і є нічим іншим, як синтезованим осмисленням цих двох моделей (Мойсієнко, 2006: 164).

Відомо, що мова є універсальним засобом концептуалізації явищ дійсності. Науковці переважно розглядають концептуалізацію як поняттєву класифікацію і як один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки. Наслідком концептуалізації є формування концептуальної системи, складниками якої є концепти (Селіванова, 2006: 258).

Треба зауважити, що українські мовознавці давно активно послуговуються терміном «концепт», хоч і дотримуються різних поглядів на його тлумачення. Серед найуживаніших трактувань послідовно арґументованим вважаємо твердження Ф. С. Бацевича, за яким учений визначає концепт як ментальну сутність, оперативну змістову одиницю інформаційної структури свідомості, картини світу в цілому. На думку дослідника, концепт формується у свідомості людини з безпосередньо чуттєвого досвіду, операцій з об'єктами, а також мисленнєво-мовленнєвої діяльності, має втілення в мові й віддзеркалює національно-культурні уявлення про світ людини, груп людей, етносу в цілому (Бацевич, 2007: 285).

Дослідники проблеми виокремлюють два основні підходи до аналізу поняття «концепт» – лінгвокогнітивний та лінгвокультурний.

Ф. С. Бацевич одним із найважливіших аспектів вивчення концепту вважає когнітивний, за яким концепт кваліфікується як мисленнєве утворення, що поєднує найістотніші ознаки об'єкта, належні до основних у концептуальній картині світу, та лінгвокультурний – одиниця колективної свідомості, культурно маркований зміст (мовні, етнокультурні складники, уявлення, оцінки, по-різному структуровані в системі мов), емоційно-експресивні, естетичні складники, що формують мовну картину світу (Бацевич, згадана праця: 286).

На думку В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка, обсяг концепту можна безкінечно уточнювати, віднаходити все нові й нові грані, оскільки він виступає об'єктом дослідження не тільки лінгвістики, а й логіки, психології, культурології, філософії. При цьому концепт ширший за поняття, оскільки об'єднує інформацію про всі ознаки реалії, він є практично невичерпним комплексом культурно зумовлених уявлень про предмет, явище чи ознаку в певній культурі. Автори стверджують, що концепт весь час перебуває в динаміці, його грані шліфуються, а глибина вертикального культурно-національного контексту збільшується (Ужченко, 2007: 292).

В. Л. Іващенко, аналізуючи поняття концепту з погляду ментальності, розуміє його як «смисл-цінність», ментальну домінанту пізнавально-регулятивних процесів, що виникає внаслідок «зникнення» реального в ірреальному, як зародок ідеального буття, який організовує пізнавальні процеси у кванти знання (Іващенко, 2006: 54).

На думку К. Ю. Голобородька, концепт об'єднує інформацію про всі ознаки реалії, відображає внутрішню форму слова, є синтезом індивідуального авторського розуміння й традиційного вживання. Тому надзвичайно важливим є розмежування терміна «концепт» з такими, як поняття, значення, лексичне значення, сема, денотат та ін., а також опису співвідношень концепту з такими поняттями, як образ, символ, архетип, міфологема (Голобородько, 2002: 29).

О. М. Кагановська розуміє концепт як двоїсту сутність, що інтегрує мовленнєвий і розумовий плани. Якщо мовленнєвий план текстового концепту є виявом його вербального характеру, то в такому разі концепт постає як реальність, що віддзеркалена у свідомості не безпосередньо, а через мову.

Водночас у розумовому плані текстовий концепт розглядається дослідницею як образ, у якому втілені певні культурно зумовлені уявлення мовців про навколишній світ (Кагановська, 2007: 52).

Як представник когнітивно-психологічного напряму, М. П. Кочерган наголошує, що концепт має ментальну та психічну сутність (Кочерган, 2003: 25).

В. В. Жайворонок, погляди якого репрезентують культурологічний напрям досліджень, вважає концепт асоціативним нашаруванням культурних смислів, тобто конотацій, на основне, словникове значення слова (Жайворонок, 2004: 26).

Власний погляд на проблему подає О. О. Селіванова, дотримуючись епістеміологічно-інформаційного підходу до розуміння сутності концепту, виділяє ідіоконцепти, узуальні концепти, етноконцепти та загальнолюдські концепти. На її думку, концепт – це інформаційна структура свідомості, організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого (Селіванова, 2006: 256).

Заслуговує на особливу увагу думка Л. А. Лисиченко, яка, розглядаючи концепт як психоментальне явище, вважає, що одиницею його лінгвального вираження є лексико-семантичне поле. Тому, досліджуючи лексико-семантичний вимір картини світу, вона виділяє три рівні: 1) психоментальний превербальний рівень, одиницею якого є концепт; 2) концептуальний (логіко-лінгвальний) або поняттєвий рівень, одиницею якого є поняття; 3) лінгвальний рівень, одиницею якого є слово (Лисиченко, 2009: 6).

А. М. Приходько, репрезентуючи структурно-системний підхід до вивчення проблеми, розуміє концепт як складно структурований феномен, у якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучається з лінгвокультурним (Приходько, 2008: 52).

Не менш цікавим є погляд Л. В. Кравець, для якої концепт є результатом пізнання навколишнього світу людиною, цілісним ідеальним утворенням, що відображає багатовіковий досвід і специфіку національної культури. Виступаючи в ролі своєрідних культурних кодів певної нації, концепти передаються від покоління до покоління й засвоюються разом із мовою. Вони є основою культурної комунікації (Кравець, 2007: 192).

Для нашого дослідження поетичних текстів важливим елементом теорії концепту є твердження В. І. Кононенка, який наголошує на тому, що з'ясування внутрішнього вмісту концепту, вкладеного в поетичний текст митцем, вимагає звернення до ширшого контексту із загального доробку митця. Учений відзначає, що за таких умов виникає потреба простежити, як доповнюється смисл того чи того концепту від твору до твору, як трансформуються уявлення автора, які нові асоціативно-оцінні конотації виникають (Кононенко, 2004: 22).

Аналізуючи поетичні концепти, Л. О. Ставицька відзначає, що естетична система письменника має організувальне начало для словесного вираження наскрізного образу, до якого постійно повертається авторське

художнє мислення в ході вираження думок та емоцій, що хвилюють його творчу уяву. Індивідуальна манера мислення автора встановлює специфічний характер зв'язку між елементами, підпорядковуючи його законам поетичної реальності світу, який письменник створює. Крім того, стверджує дослідниця, у поетичному тексті концепти мають властивість до взаємопроникнення, оскільки є «прозорими», здатними вбирати в себе подібні семантичні одиниці, розчинятися один в одному, зберігаючи при цьому самостійність і цілісність. Сукупність концептів поезії окремого автора окреслює його світобачення, оскільки "смислові домінанти наскрізних мовленнєвих образів перебувають у тісних відношеннях аналогії й тяжіють до того синтезувального смислу, який репрезентує концептуально-світоглядне ядро творчості письменника (Ставицька, 1989: 98 – 99).

Поділяючи погляди Л. О. Ставицької, вважаємо, що під терміном «наскрізний образ» дослідниця має на увазі саме концепт, стверджуючи, що в поетичному тексті концепт виконує роль семантичного центру, «емоційної координати», навколо якої обертаються інші образи, що разом і становлять сюжет поезії. У такому тексті концептуальним ядром треба вважати слово з узагальнено-символічним значенням. При цьому засобами, за допомогою яких слово набуває значень із високим ступенем художньої типізації, виступають лексичні одиниці, що в тексті художніх творів виконують функцію ідентифікації авторського стилю. Переходячи з твору до твору, вони збагачуються семантично, набувають нових емоційно-експресивних відтінків. Завдяки значному естетичному потенціалу, певна мовна одиниця в процесі художнього перетворення здатна включати інші елементи й таким чином утворювати розгалужену систему синонімічних та антонімічних рядів. Парадигматичні зв`язки всередині цих рядів мають оказіональний, ситуативний характер, хоча й формуються за образом і подобою загальномовних.

Дослідники проблеми констатують, що підходи до концептуалізації засвідчують різне трактування концепту мовознавцями як складного й багатовимірного явища сучасної лінгвопоетики. Поділяючи думку А. П. Мартинюка, відзначимо, що представники різних лінгвістичних підходів, використовуючи різне методологічне підґрунтя, усе ж визнають основними характеристиками концепту такі: концепт є основною одиницею структурованого знання у свідомості людини; обов'язково навантажений культурною інформацією; зміст і структуру концепту можна встановити через аналіз значення мовних одиниць, що його репрезентують (Мартинюк, 2012: 82).

У загальному ж плані концепти розглядають як одиниці ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості та інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини (Кубрякова, 1997: 90).

Концепт є категоріальною одиницею, більшою за обсягом, ніж поняття та значення, оскільки він поєднує в собі елементи обох вищезгаданих категорій і має додаткові характеристики суб'єктивності (асоціативне та емоційне наповнення), про що свідчать ілюстрації мовотворчості поетів сучасної Уманщини.

Можна стверджувати, що слова-концепти є посередниками між матеріальною реальністю та ідеальним світом, синтезованим у поезії, носіями смислу, оскільки через них багатогранність реального світу співвідноситься з вічними духовними цінностями. Правильне розуміння концепту, зокрема поетичного, вимагає виходу за межі одного тексту, підключення аналізу екстралінгвальних ознак.

Відомо, що основу національної картини світу становлять концепти природних стихій – ***земля***, ***вода***, ***вогонь***, ***повітря***, які є першоелементами буття й визначають сутність світобудови. Досліджуючи мовотворчість поетів сучасної Уманщини, доходимо висновку, що одними з центральних концептів авторської картини світу виступають концепти ***земля*** й ***вода***.

Концепт ***земля*** – один із центральних у поетичній картині світу письменників Уманщини: Григорія Савчука, Марини Павленко, Петра Поліщука. Його ядро становить базова лексема *земля* та семантично марковані відповідники: *поле (лан, рілля), степ* та власні назви – *Україна, Умань, Чорнобиль, Берестівець, Ревуха, Софіївка*. Периферійну зону аналізованого концепту, за нашими спостереженнями, становлять лексеми *сад, ліс, город*, які поглиблюють його образне сприйняття.

Зокрема, концепт ***земля*** здебільшого вказує на осяжність всесвіту, рідної планети з її центром – людиною, на нерозривний зв'язок людини з природою, з Батьківщиною: *Селянський Бог, і білий* ***світ****, і ми – / По саме серце вкопані у* ***землю*** (Поліщук, 1999: 83); У ***небі*** *місяць* кобзарем застиг: / нову на ***землю*** ронить пісню-думу (Павленко, 2006: 86); *Дарує ласку нам* ***Земля****,/ Взамін не просячи нічого* (Савчук, 1998: 28); *під явором поблискує криничка – /* ***душа*** *моєї щедрої* ***землі*** (Савчук, 1998: 10).

Водночас ядро концепту ***вода*** як неорганічна природа репрезентують лексеми *дощ, сніг, туман, хвилі, іній* та інші, а вербалізатори концепту ***вода***, зокрема у творчості Г. С. Савчука, найчастіше формують метафори, які в контекстах набувають позитивних і негативних конотацій, виконують номінативну й емоційно-експресивну функції, персоніфікують водну стихію: *Ще трохи* ***пошепотівши*** *щось / на вухо пишній калині, /* ***дощ побіг*** *далі* (Савчук, 1998: 66); *Задивився місяць у долину, / На* ***сніги****, на тіні голубі* (Савчук, 1996: 108); *Легкий* ***туман*** *над річкою дрімає* (Савчук, 1998: 75); *А ми у* ***хвилях зелені й тепла /*** *Йдемо удвох ласкавим нашим літом* (Савчук, 1996: 95); *І хоч на травах вже іскриться* ***іній /*** *– Здається: у весну ведуть врата* (Савчук, 1996: 89).

Висновки

Отже, основними ознаками поняття «концепт», у якому поєднуються об'єктивно-пізнавальні та суб'єктивно-творчі характеристики, є такі: чуттєва достовірність, часово-просторові ознаки, посередництво між матеріальним і духовним, семантичне наповнення, здатність до полісемії. Організувальним ядром концепту виступає слово з узагальнено-символічним значенням, яке в мовленнєвому процесі реалізується через художні засоби, характерні для ідіостилю поета.

Концепт у поетичній мовотворчості митців сучасної Уманщини семантично цілісний, самодостатній, здатний проникати в інші концепти та

вбирати в себе семантично вужчі образи, зберігаючи цілісність і семантичну самостійність, варіюючи численні тлумачення, які проектують його в конкретну семантичну площину, зберігаючи потенціал відображення дійсності. Перспективним, на наш погляд, є дослідження архетипних концептів ідіолекту поетів сучасної Уманщини, мовотворчіть яких репрезентує особливості авторського світобачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич Ф. С.** Концепт. *Українська мова:* енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2007. 856 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 2. **Голобородько К. Ю.** Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: монографія. Харків: Харк. іст.-філол. тов-во, 2010. 525 с. 3. **Голобородько К. Ю.** Лінгвістичний статус концепту. *Культура народов Причерноморья.* 2002. № 32. С. 27–30. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 4. **Жайворонок В. В.** Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство.* Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, 2004. № 5–6. С. 23–35. 5. **Єрмоленко С. Я.** Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с. 6. **Іващенко В. Л.** Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 7. **Кагановська О. М.** Лінгвокогнітивний аспект утілення текстових концептів у французькій та українській художній прозі. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова.* Серія № 9. *Сучасні тенденції розвитку мов.* Випуск 2. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. С. 50–57. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 8. **Калашник В. С.** Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 368 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 9. **Кононенко В. І.** Концепти українського дискурсу. Монографія. Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 10. **Кочерган М. П.** Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах: науково-методичний журнал* МОН України. Київ: Ред. журналу "Дивослово", 2003. № 5. С. 24–29. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 11. **Кравець Л. В.** Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ ст. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко* / відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко. Київ, 2007. С. 192–198. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 12. **Кубрякова Е. С.** Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. Москва : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. 245 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 13. **Лисиченко Л. А.** Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група "Основа", 2009. 191 с. 14. **Мартинюк А. П.** Лінгвістична концептологія: методологічні платформи, методики аналізу, перспективи розвитку. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* Вип. 23. 2012. С. 81–88. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 15. **Мартинюк А. П.** Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики: наукове видання. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 196 с. 16. **Маслова В. А.** Когнитивная лингвистика : учеб.пособ. Минск: Тетра Системс, 2005. 256 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 17. **Мойсієнко А. К.** Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: Монографія. Київ : Вид-во "Сталь", 2006. 304 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 18. **Приходько А. М.** Концепти

і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 19. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К, 2006. 716 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 20. **Синельникова Л. Н.** Лирический сюжет в языковых характеристиках. Луганск: Ред.-изд. отд. облупр. по печати, 1993. 186 с. 21. **Ставицька Л. О.** Мовні засоби вираження наскрізного образу як елемента індивідуальної естетичної системи. *Семасіологія і словотвір: Збірник наукових праць.* Київ : Наук. думка, 1989. С. 98–102. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 22. **Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.** Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб / Київ : Знання, 2007. 494 с. URL: https://orcid.org/0000-0003-2112-8962

ДЖЕРЕЛА

1. **Павленко** Марина. Душа осики: Поезія. Черкаси: Видавництво «Черкаський ЦНТЕІ», 2006. 144 с. 2. **Поліщук** Петро. Оглянься: Поезії. Умань: Видавничо-поліграфічне підприємство, 1999. 201 с. 3. **Савчук** Григорій. Дзвонкова криниця: Поезії. Черкаси: Облредвидав «Сіяч», 1998. 128 с. 4. **Савчук** Григорій. Душі джерела: Поезії. Черкаси: Облредвидав «Сіяч», 1996. 126 с.

REFERENCES

1. **Batsevych, F. S.** (2007). Concept. / Ukrainska mova: Entsyclopediia [Concept. Ukrainian language: Encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia imeni M.P. Bazhana Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 2. **Holoborodko, K. Yu.** (2002). Linhvistychnyi status contseptu. Kultura narodov Prichernomoria [Linguistical status of concept. Black sea region culture]. Simferopol: Mizhvuzivskyitsentr 'Krym'. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Russian]. 3. **Ivashchenko, V. L.** (2006). Kontseptualna representatsiia frahmentiv znannia v naukovo-mystetskii kartyni svitu (na materiali ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminolohii): Monohrafiia [Knowledge fragments conceptual representation in scintific-artistical picture of the world (based on ukrainian art studies terminology): Monograph]. Kyiv: Vydavnychyi Dim Dmytra Buraho. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 4. **Kahanovska, O. M.** (2007). Linhvokohnityvnyi aspect utilennia tekstovyh kontseptiv u frantsuzkii ta ukrainskii hudozhnii prozi [Lingvocognitiv aspect of realization of text concepts in French and Ukrainian languages]. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova Ceriia 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov, 2, 50–57. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 5. **Kononenko, V. I.** (2004). Kontsepty ukrainskoho dyskursu. Monohrafiia [Concepts of Ukrainian discourse. Monograph]. Kyiv – Ivano-Frankivsk: Plai. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 6. **Kocherhan, M. P.** Movoznavstvo na suchasnomu etapi. Dyvoslovo. Ukrainska mova i literatura v navchalnyh zakladakh: naukovo-metodychnyi zhurnal MON Ukrainy [Linguistics at modern stage. Dyvoslovo. Ukrainian language and literature in educational institutions: scientific-methodological magazine of MES of Ukraine]. Kyiv: Red. zhurnalu 'Dyvoslovo', 5, 24–29. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 7. **Kravets, L. V.** (2007). Metaforychna reprezentatsiia kontseptu "chas" v ukrainskii poesii XX st. [Metaphorical representation of the concept of 'time' in Ukrainian poetry of XX ct.]. Kyiv, 192–198. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 8. **Kubryakova, E. S.** (1997). Kratkyi slovar kohnitivnyh terminov [Brief vocabulary of cognitive terms]. Moscow: Filol. f-t MGU im. M.V. Lomonosova. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Russian]. 9. **Martynyuk, A. P.** (2012). Linhvistychna kontseptolohiia: metodolohichni platformy, metodyky analizu, perspektyvy rozvytku [Linguistical conceptualism: methodological platforms, methods of analysis, aspects of

development]. Volyn: Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Vyp.23, 81 88. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 10. **Moisiienko, A. K.** (2006). Slovo v apertseptsiinii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannia Shevchenkovoho virsha: Monohrafiia [A word in aperceptional system of poetical text. Decoding of Shevchenko's poems: Monograph]. Kyiv: Vyd-vo "Stal". Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 11. **Pryhodko, A. M.** (2008). Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvnii paradyhmi linhvistyky [Concepts and conceptual systems in cognitiv and discoursive paradigm of linguistics]. Zaporizhzhia: Premier. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 12. **Selivanova, O. O.** (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: encyclopedia of terminology]. Poltava: Dovkillia. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian]. 13. **Uzhchenko, V. D. & Uzhchenko, D. V. (**2007). Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of modern Ukrainian language]. Kyiv: Znannia. Retrieved from https://orcid.org/0000-0003-2112-8962 [in Ukrainian].

SOURCES

1. **Pavlenko,** Maryna. (2006). Dusha osyky: Poeziia [The soul of aspen: Poetry]. Cherkasy: Vydavnytstvo «Cherkaskyi TsNTEI» [in Ukrainian]. 2. **Polishchuk**, Petro. (1999). Ohlyansia: Poezii [Turn around: Poetry]. Uman: Vydavnycho-polihrafichne pidpryiemstvo [in Ukrainian]. 3. **Savchuk,** Hryhorii. (1998). Dzvonkova krynytsia: Poezii [Clinker's spring]. Cherkasy: Oblredvydav «Siyach» [in Ukrainian]. 4. **Savchuk,** Hryhorii. (1996). Dushi dzherela: Poezii [Soul's springs: Poetry]. Cherkasy: Oblredvydav «Siyach» [in Ukrainian].

Дзисюк Микола Валентинович – викладач української мови і літератури, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»; вул. Небесної сотні, 33/1, Умань, 20300, Україна.

Tel.: +38-067-74-515-76

E-mail: mailto:kryv47@gmail.com, mikola_dzusyk@ukr.net

https://orcid.org/0000-0003-2112-8962

Dzysiuk Mykola Valentynovych – Teacher of Ukrainian Language and Literature, the Highest Qualification Category Specialist, Teacher-Methodologist, Communal Higher Educational Institution «Taras Shevchenko Uman Teacher Training College»; Nebesnoi Sotni, Str33/1, Uman, 20300, Ukraine.

Надійшла до редакції 29 березня 2019 року

УДК 81'42=161.2 **М. С. Заоборна**

РАДІСТЬ ЯК ЦІННІСНО-СМИСЛОВИЙ ФЕНОМЕН У ТЕКСТІ КНИГИ СПОГАДІВ ІРИНИ ЖИЛЕНКО «HOMO FERIENS»

Представлено результати феноменологічного підходу до індивідуально-авторського осягнення радості як ціннісного смислу, що генерується в процесі породження тексту. Засвідчено інтенційну присутність феномена радості у свідомості письменниці Ірини Жиленко. Описано здійснення інтенції засобом актуалізації ціннісного відношення як основи формування в тексті ціннісного смислу, що реалізується під радикалом модусу. Окреслено надфразні єдності, релевантні для дискурсивного розгортання смислу з огляду на характер модусної організації їхньої глибинної структури та лексико-семантичне й синтаксичне оформлення поверхневої структури. З'ясовано специфіку апріорно-апостеріорного синтезу осмислення радості як ціннісного феномена.

Ключові слова: *текст, смисл, інтенція, ціннісне відношення, модус, надфразна єдність, авторська формула, ідіоглоса.*

Zaoborna M. S. Joy as a Value-Sense Phenomenon in the Text of the Book of Memoirs by Irina Zhilenko «Homo feriens». *The article presents the phenomenological approach to the individual-author's reflection of joy as a value sense generated in the process of text production. The topicality of the study is determined by the need to comprehend the essential phenomena, which comprise certain aspects of a person's outlook related to emotions in the process of life activity. Linguistic boundaries of the problems are largely due to the specific feature of the text, which is consistent with its ability to actualize the phenomena of the world, where the author's consciousness reaches, with the help of the means of the lingual code.*

The purpose of the article is to present the text of the book of memoirs «Homo feriens» in the aspect of individually-authoring comprehension of the knowledge about the emotional plan of the person, which is connected with the realization of the phenomenon of joy as a universal sense. In accordance with the goal the following tasks have been put: to highlight text segments that correlate with the translation of value sense of «joy»; trace the deployment of a defined value sense under the modus radical; to define lingual signals for actualization of value sense; to characterize the phenomenon of joy in the aspect of the dichotomy of apriori and aposteriori senses.

The suggested method of phenomenological analysis revealed the intentional presence of the phenomenon of joy in the mind of the writer. The reason for this was the allocation of a semantically integral system of author idiogloses, which in the text statements express a personally-subjective value relationship, which is realized as an intention, the implementation of which leads to the discursive deployment of sense, fixed by the outline in the text of the supraphrase unities, marked by the specificity of the modus-like organization of the deep structures in the text.

The results of the analysis produce generalizations that are relevant to apriori and aposteriori character perception of the phenomenon of joy as a text sense: 1. The reflection of joy as the current apriori text sense is carried out within the context being formed by means of the lexical-semantic and syntactic organization of supraphrase unities, and is characterized by the outline of the faces that reveal individual and authorial accents in understanding of this phenomenon in view of the actualization of other phenomena relevant to its comprehension, intentionally present in the mind of the writer. 2. The embedding of the basic textual sense, fulfilling the author's intention, is accompanied by the generation of specific aposteriori sense, denoted by the affirmation of the phenomenon of joy as a value and associated with the actualization of the so-called author's formulas in the structure of supraphrase unities.

Key words*: text, sense, intention, value relation, modus, supraphrase unity, author's formula, idioglos.*

© Заоборна М. С., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.22

Енергетичним імпульсом до пропонованих у статті міркувань стала особистість професора Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Сергія Івановича Дорошенка (1924–2018), яка в рецепції автора завжди узгоджувалась із переживанням радості: «Радісно біля Сергія Івановича. Радість – у його чистих очах, у дзвінкому сміхові. Радість – у спогадах про післявоєнні студентські роки. Радість – у спокійній оцінці свого життя. Радість – у згадці про зустріч з Галиною Олександрівною, у розповідях про свою родину. Радість – у родинному святкуванні Дня Перемоги. Та й навіть тональність його оповідей про ті чи ті буденні перипетії не наводить на думки про сірість людських буднів» (Заоборна, 2014: 402). З другого боку, у системі читацьких преференцій автора з огляду на інтуїтивне відчуття близькості смислів вирізняється постать української поетки-шістдесятниці Ірини Жиленко, яка в книзі спогадів «Homo feriens» («Людина святкуюча») визначає радість як «сіль» власної індивідуальності: «Я щаслива людина. Люблю життя. Вдячна долі за те, що мене обминули спокуси вульгарного споживацтва, кар'єризму, фанатичного аскетизму, залишивши мені просте і добре, багатотрудне і радісне людське життя. Радісне не «тому, що ...», а «незважаючи на ...». І люди, і держава потрудились немало, аби згасити радість (відблиск раю!) в моїй душі.... Владі не подобались джерела мого «оптимізму» (бо ж в усьому і завжди примітивна душа шукає першопричину). Як сміє, мовляв, поет радіти не успіхам радянської доби, а вікну, відчиненому в сад, осінній меланхолії, якомусь там коту на підвіконні або клаптикові музики з чужого вікна – всій цій естетській (класово ворожій пролетаріату) мішурі? Друзі ж, державні опозиціонери (на щастя, далеко не всі) гнівно вигукували: «Як можна в такі часи (!) писати вірші, пронизані якоюсь незрозумілою радістю?» (Жиленко, 2011: 21–22). Увиразнення феномену радості на тлі переживання постатей двох світлих людей із неповторним відчуттям Краси й Слова актуалізує думку О. Потебні про те, що індивідуальне виростає з національного, яке, своєю чергою, пов'язане з мовою (Потебня, 1993: 174–176), і стимулює вихід особистісного рецептивно-комунікативного сприйняття тексту «Homo feriens» у ширший контекст, пов'язаний із лінгвістичним радикалом усвідомленням тексту як «генератора смислів» (Ю. Лотман).

Вступ

Антропна спрямованість сучасного мовознавства добротно підтримується такою його фундаментальною рисою, як текстоцентризм. Текст, будучи осердям дослідницької парадигми гуманітарної сфери знань загалом, ставить перед лінгвістикою нові проблеми, пов'язані насамперед із дискурсивно-текстовою діяльністю людини як транслятора смислів і суб'єкта текстотворення. Як зауважують, апелюючи до думки сучасного психолога й культуролога Вадима Руднєва, автори праці «Лінгвістика тексту» Флорій Бацевич та Ірина Кочан, «людина – це текст, який вона пише все життя і залишає після себе; аналізуючи текст, можна багато чого сказати про людину і час, в якому вона жила» (Бацевич & Кочан, 2016: 34).

Певним викликом сьогодення стала для сучасної людини проблема емоційного інтелекту, що полягає у виробленні здатності ефективно керувати своєю емоційною сферою (Вайсбах & Дакс, 1998; Ґоулман, 2018). З другого боку, у сучасному суспільстві на тлі актуалізації в ньому синдрому емоційного вигорання все частіше виникає потреба в осмисленні феномена радості (Ермакова, 2010; Орел, 2005). Лінгвістика тексту в цьому плані може прислужитись з огляду на те, що, по-перше, саме в тексті людина втілює «постійну потребу усвідомлювати, осмислювати, чітко розуміти те, що відбувається навколо і в ній самій» (Бацевич & Кочан, 2016: 269), по-друге, визнання тісного взаємозв'язку пізнавальної й мовної діяльності та розуміння мови як основного способу контакту зі світом, а також основи свідомості, мислення й особистості окреслює шлях до раціонального осмислення емоційного життя людини на основі аналізу процесу його вербалізації в тексті.

Актуальність пропонованого дослідження визначається необхідністю осмислення сутнісних феноменів, що становлять пов'язані з емоційним життям ті чи ті аспекти світовідчуття людини в процесі її життєдіяльності. Лінгвістичний радикал проблеми значною мірою зумовлений специфічною особливістю тексту, що узгоджується з його здатністю актуалізувати засобами мовного коду феномени того світу, куди сягає авторська свідомість.

Постановка проблеми. Усвідомлення мови як феномена, що здійснює «втілення заданих смислів у відповідні тексти та заданих текстів у відповідні їм смисли» (Мельчук, 1974: 9), а процесу текстотворення як руху людської думки «від індивідуальних авторських смислів до їх утілення в узуалізовані мовні значення» (Бацевич & Кочан, 2016: 288) передбачає актуалізацію смислу як феномена культурної реальності й атрибуту мисленнєвої та розумової діяльності людини. На цьому тлі кожен окремий текст засобами мовного коду увиразнює неповторність еманації в «життєвому світі» (Е. Гуссерль) індивіда як формі соціокультурної презентації світу та людини в ньому тих узагальнених смислів, що є точками зіткнення людини й світу, відповідають присутності людини у світі й визначаються як цінності. Ідеться про такі смисли, як «життя», «краса», «істина», «добро», «свобода», що, будучи конституантами «ціннісно-смислового Універсуму» (С. Кримський), формують підґрунтя світогляду особистості. Водночас рівнева структура світогляду, диференціюючи світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння (Нестеренко, 1995: 82–84), мотивує виділення в системі цінностей смисли, пов'язані з аспектами чуттєво-емоційної форми переживання людиною світу та своєї позиції в ньому. Ідеться про такі грані світовідчуття, як-от, наприклад, «любов», «радість», «співчуття».

Пов'язаний з індивідуальною свідомістю життєвий світ індивіда як рухомий горизонт смислів передбачає звернення до мови конкретного індивіда, аналіз її функціонування з точки зору цього індивіда, позаяк «мова як "орган внутрішнього буття індивіда" (В. фон Гумбольдт) окреслює сферу його внутрішнього життя, доступну для раціональної рефлексії, конституює суб'єктивну реальність людини та сферу її життєвого світу. Будучи конститутивною стосовно суб'єктивної реальності людини, природна мова виступає

"будівельним матеріалом" власного Я» (Смирнова, 2017: 13). У цьому плані привертають увагу текстові форми втілення мемуарного дискурсу (так званої «літератури факту»), представленого спогадами, листами, щоденниками.

Аналіз досліджень і публікацій із поставленої проблеми. Здатність людини транслювати смисли, яка узгоджується з її здатністю будувати тексти, увиразнюється в лінгвістичних дослідженнях, що стосуються когнітивної та комунікативно-прагматичної площин сучасного мовознавства. З одного боку, розглядається смисл як підґрунтя для формування системно пов'язаних текстових концептів (Кононенко, 2012), а також актуалізується проблема пов'язаного з інтенцією ціннісного смислу, що розгортається в художньому тексті як ціннісне відношення до експліцитного ціннісного концепту – маніфестованої цінності, що виступає однією з констант внутрішнього світу суб'єкта (Маринчак, 2004). З другого боку, продукується розуміння смислу в аспекті діяльнісного виміру мови, тобто її використання з позицій цілей та інтересів людини в її вербальній взаємодії з іншими людьми (Бацевич, 2004, 2008; Сазонова, 2017). У цьому плані смисл визначається як інтенція учасників спілкування, певна результуюча апріорних та апостеріорних чинників, що відповідно стосуються відкладених у свідомості індивіда світоглядних, психічних, психологічних, ментальних, комунікативних установок і тих соціальних, психологічних, когнітивних, контекстних, ситуативних впливів, які виявляються в умовах побудови та сприйняття таких комунікативних одиниць, як мовленнєві акти, мовленнєві жанри, дискурси (тексти).

Виділені площини актуалізують увагу до контекстів реалізації смислів, а також особливостей організації глибинної й поверхневої структур текстових одиниць, де ці смисли формуються. На цьому тлі окреслюється модусний радикал реалізації механізму розгортання ціннісного смислу «краса» як втілення точки зору письменниці Ірини Жиленко в процесі породження тексту книги спогадів «Homo feriens», унаслідок чого виділяються специфічно організовані текстові одиниці – надфразні єдності, що усвідомлюються як «лінгвістично релевантні для когнітивного процесу сутності, певні коди ціннісно-смислового простору автора», у яких функціонують лінгвальні сигнали ціннісного смислу – лексеми-ідіоглоси як «своєрідний вияв скерованої на осягнення цінності інтенціональної свідомості автора» (Заоборна, 2016: 177). Проведене дослідження активує інтерес до вияву механізмів актуалізації інших феноменів ціннісно-смислового простору Ірини Жиленко, серед яких пріоритетним, безумовно, виступає «радість».

Мета статті – представити текстову дійсність книги спогадів «Homo feriens» в аспекті індивідуально-авторського ословлення того знання про емоційний план особистості, що пов'язане з усвідомленням феномена радості: Відповідно до мети ставляться завдання: 1) виділити текстові сегменти, що корелюють із трансляцією ціннісного смислу «радість»; 2) простежити характер розгортання окресленого ціннісного смислу під радикалом модусу; 3) визначити лінгвальні сигнали актуалізації ціннісно-смислового феномена; 4) увиразнити феномен радості в аспекті дихотомії апріорних та апостеріорних смислів.

Методи та методики дослідження

З'ясування характеру трансляції смислу в дискурсивно-текстовій діяльності індивіда передбачає звернення до пов'язаного з ідеями Е. Ґуссерля методу феноменологічного аналізу (Гуссерль, 1994), у площині якого текст усвідомлюється як суб'єктивна інтерпретація дійсності, смисловий феномен, опредмечений знаками, що виступає результатом здійсненого автором інтенціонального синтезу (Гуссерль, 2001: 344). Опора на індивідуальну свідомість автора, сутнісною ознакою якої визначається інтенціональність, спрямованість на об'єкт, завдяки чому її стани «характеризуються як такі, що мають зміст, несуть у собі інформацію про щось, що є поза свідомістю» (Бацевич, 2010: 34), проектує застосування інтенціональної методики, яка виявляє, по-перше, феномени свідомості, що осмислюються суб'єктом (автором), по-друге, смисл, що відтворює точку зору суб'єкта в процесі усвідомлення й відповідного позначення актуалізованого феномена.

Інтенціональний акт, пов'язаний із конституюванням смислового феномена, здійснюється через реалізацію модусу як способу взаємодії особистості з так званим об'єктивним світом. Типологія модусів представлена Н. Д. Арутюновою й конкретизується такими планами, як перцептивний, ментальний, емотивний, вольовий (Арутюнова, 1999: 411). Це передбачає застосування методики процедурно-дискурсивного розгортання тексту, яка корелює з семіотичним методом, що представляє текст з позицій його знакової організації.

На цій основі радість увиразнюється як актуальний для свідомості Ірини Жиленко феномен, інтенціональне осмислення якого розгортається в процесі її текстотвірної діяльності, утіленої в книзі спогадів «Homo feriens» (Жиленко, 2011).

Результати та дискусії

Радість як ціннісно-смисловий феномен у тексті книги спогадів Ірини Жиленко корелює з високою частотністю ключових лексем *радість, радісний, радісно, радіти* та актуалізацією композитів *радіснодушна (людина), радіснодушність*, що утворюють семантично цілісну систему авторських ідіоглос. На цьому тлі інтенційна присутність феномена радості у свідомості письменниці увиразнюється функціонуванням буттєвих висловлень та експліцитною актуалізацією квантора існування: *Радість – це відсвіт раю в людській душі. Він або **є**, або його нема* (с. 21); *За вікном каркають ворони. **Є** радість* (с. 277).

Текст «Homo feriens» розгортає антропну площину осмислення радості, у якій виокремлюються синтагми на зразок *радість буття земної людини; Бог осипає нас радісним небесним сріблом; радісне людське життя; радіснодушні люди; людина не може жити без радості.* При цьому феномен радості як цінність не просто входить у фонд знань письменниці, а виявляється у зв'язку з персонально-суб'єктивним відношенням до нього, що позначається на функціонуванні висловлень, у семантичній структурі яких виділяється позиція авторизованого суб'єкта. Це відношення: а) виступає значущим для

суб'єкта як константа його ідентичності: *Поетеса **я**, можливо, і слабенька, зате **радісна людиночка** – на всі сто!!!* (с. 410); *... Але й **радість** усю одразу прийняти було б несила... Вона **б мене розлила і понесла**. І не було б Ірини Жиленко, а була б сама Радість, і нічого, окрім радості. **Може, це і є рай?;*** б) існує як щось специфічно персональне, закорінене у внутрішньому світі суб'єкта: ***Я сильна** оцим могутнім і прекрасним **почуттям радості** буття* (с. 697); в) реалізується як чинник, що мотивує інтенції суб'єкта: *І якщо на самісінькому дні відчаю, на тому дні, з якого вже не піднімаються, – опиниться **її Світлість Ірина Жиленко**, то на цьому дні одразу ж засвітиться свічка, зазвучить музика, потече білий нескінченний сніг і **народиться Радість**. І тоді дно стане небом, бо небо – там, де я* (с. 23); г) наявне як фундаментальна потреба в повноті життя, що мотивує емоційні переживання суб'єкта: *А **я** все одно живу в якомусь щасливому нетерпінні, щомиті чекаючи од життя неймовірних, несподіваних дарунків і свят, аж щось **радісно обривається всередині*** (с. 77); ґ) представлене як суб'єктивний стан, що мотивує поточні реакції, які позначаються на переживанні буття й релевантні для осягнення його цінностей: *Отаким був наш учорашній день. Запам'яталась ейфорія і серце, що тане від щастя. І відчуття, що смерті немає, а є вічне, спокійне блаженство світу, Ярмарок Чудес. Коли **я в радості** – я вірю, вірю, вірю... Не знаю, у що, але вірю, що жодна жертва не марна, все буде виправдано і винагороджено. І що жде нас нескінченна, захоплююча **Радість** і Свобода* (с. 409).

Ціннісне відношення реалізується як інтенція, яка здійснюється засобом переживання цінності, що слугує формуванню в тексті ціннісного смислу, який розгортається під певним модусним радикалом. У цьому плані увиразнюється апріорно-апостеріорний синтез осмислення радості як ціннісного феномена в тексті книги спогадів Ірини Жиленко.

Радість продукується як базовий, поточний апріорний текстовий смисл, що корелює з семантичною структурою лексеми *радість*, пов'язаною із реалізацією лексико-семантичного варіанта «Почуття задоволення, втіха, приємність» (Словник української мови, 1977: 436). Орієнтуючись на узуальне мовне значення, смисл генерується у надфразних єдностях тексту, які реалізують інформаційний тип мовлення, що розгортається з огляду на модусну організацію глибинної текстової структури, яку визначають:

– модус перцепції з елементами емотивного: *Я відчинила вікно і не можу надихатись. Сьогодні я прокинулась о 6-й від щебету. І немов гарячою **радісною хвилею облилось серце**. Я живу-у-у! Я ненормально красива і щаслива* (с. 116); *...Скоро кінець літу. Мов кінець світу – печально до сліз. Уже тішуся кожною миттю, і кожною миттю печалюсь. Якась ніжна, сумна і солодка приреченість. Покора... О 5-й ледь-ледь сіріє. Печальні, темні світанки, легкий шелест дощу, і в розчинене вікно – вологі запахи осіннього саду. О, які запахи! У цих вставаннях затемна **свіжа й тремтлива осіння радість*** (с. 483);

– ментальний модус, що синтезує перцептивні та емотивні акти: *Багато чого надбали кияни за проминулі півсторіччя. Але по дорозі до цивілізованого життя загубили ми **радість голубництва**. Оця сіренька, вимираюча неміч, яка ще животіє в Києві, – це не голуби. Хай сірим було життя, зате у небі*

стільки голубиних кольорів, стільки порід, стільки назв (смішних і вже забутих). А скільки пристрастей! За будильник мені правив свист сусідського хлопчака, який бігав по дахові з довгою тичкою – ганяв голубів. І все небо розквітало ранковим салютом, лопотінням крил (с. 31); *Серпень люблю найдужче. У ньому вже більше духовного, ніж плотського. Дими од вогнищ, запахи соломи, дощів, грибів,довгі, повільні прогулянки у поля, крики журавлів і лосів. Войовниче пустельництво, смуток і* ***радість злиття з природою.*** *Смуток, бо прощання з літом земним, а радість, бо знаю (як і природа знає), що смерть – це лиш зимові сни, від яких прокидаються* (с. 481).

У межах актуалізованих надфразних єдностей конкретизуються граневі вияви базового апріорного смислу, що окреслюються з огляду на лексико-семантичне оформлення горизонтального контексту ідіоглос, які виступають мовними сигналами його трансляції, а також відповідно до семантики структурної схеми фіксованих синтаксичних конструкцій та позицій актуалізованих у них лексичних одиниць. На цій основі виявляються такі грані ціннісно-смислового феномена радості:

а) динамічно вітальна сутність: *На цьому дні* [відчаю – М. З.] *одразу ж засвітиться свічка, зазвучить музика, потече білий нескінченний сніг і* ***народиться Радість*** (с. 23); *І не старіє серце, бо* ***не старіє радість*** *буття земної людини* (с. 21);

б) детермінованість феноменами буття: *радість буття* (с. 21, 276, 697); *радість голубництва* (с. 31); *радість дарувати і приймати подарунки* (с. 26); *радість жити й обстоювати благородні ідеали* (с. 122); *радість жити в цьому чарівному світі, радість дивитися на дітей, рослини, трави і води, речі й картини; радість читати, слухати, торкати, нюхати, їсти-пити, хмеліти, плавати, любити, збігати босоніж по стежці з високої гори, блукати чи то лісом і полями, чи вуличками Києва, чи просто сидіти у своєму кріслі обличчям до весняного міста у вікні* (с. 415); *радість злиття з природою* (с. 481); *радість у вставаннях затемна* (с. 483); *радість духу* (с. 483); *радість безсмертя* (с. 713); виконаним обов'язком (часто доволі обтяжливим): *Коли все сяє чистотою, а ти, стогнучи й потираючи поперек, бухаєшся у своє декадентське крісло – і раптом ... потрясний* ***сплеск радості*** *і легкості* ***від того, що*** *прання – позаду, а у вікні стільки сонця!* (с. 666); інтелектуальним і вольовим зусиллям: *Я насолоджуюся кожним прожитим днем, розуміючи, що другого такого ніколи не буде. Але й сподіваюсь завжди, що другий буде ще красивіший,* ***і це дає мені радість*** *і любов до життя* (с. 109); *Ні, навіть у найстрашніші часи* ***не можна віддавати радості*** *ворогам. Хай вона буде з нами!* (с. 670);

в) інклюзивний характер вияву: *Я не мислю собі* ***ні краси, ні радості без позлітки*** (с. 47); *це дає мені* ***радість і любов до життя*** (с. 109); *потрясний сплеск* ***радості і легкості*** (с. 666); *Я сильна оцим могутнім і прекрасним* ***почуттям радості буття, вдячності*** *за нього* (с. 697); *мить, яка стільки обіцяє* ***шаленої радості і неймовірного щастя*** (с. 713);

г) синкретична амбівалентність втілення: *Пам'ять моя сліпне* ***од радості і горя****, згадуючи той останній наш щасливий Новий рік перед хресним часом репресій* (с. 25); *Болісно самотній вечір, у якому так* ***гостро переплелись горе і***

несмілива радість, відчай і надія (с. 23); *Войовниче пустельництво,* ***смуток і радість*** *злиття з природою* (с. 481); *Але ж там не буде отакого ранку і такої свіжої* ***печальної радості*** (с. 483).

Граневі вияви поточного смислу, що транслюється в тексті, актуалізують феномени життєвого світу письменниці. Водночас окреслюються контексти, де ціннісне відношення як основа звершуваного смислу модифікується в напрямку формування інтенцій до збереження цього смислу, його утвердження в життєвій діяльності й творчості. Тим самим продукуються апостеріорні смисли, що реалізуються з огляду на піднесення персонально-суб'єктивного ціннісного відношення до рівня узагальнення.

Пов'язані з ціннісно-смисловим феноменом радості апостеріорні смисли тексту книги спогадів Ірини Жиленко створюються в надфразних єдностях, яким властивий бінарний характер змістової організації. Йдеться про два етапи їх розгортання: 1) формування базового сегмента; 2) актуалізація текстових відрізків, що усвідомлюються як так звані авторські формули – особливі авторські знаки, «словесне тіло ідеї, що наділене внутрішньою формою й чіткою структурою та відтворює картину світу в авторському світовідчутті» (Шевченко, 2014: 29). Наприклад:

(1) *Сьогодні мені дуже якось погано, гнітючо, природа не тішить ока, і я почуваюсь безпорадною, загубленою, вилущеною з цілого світу, мов Єва, вигнана з раю. Почуваюсь відкритою всіляким інфекціям і радіації, буквально віч-на-віч зі смертю. //* ***Коли ж я гостро і готовно, мов камертон, сприймаю красу світу, приймаю її в себе – я, здається, вже не вміщаюсь в самій собі, я впізнаю себе у троянді і осяяному сонцем дереві, в лінії гори і в кумедній пташині. Я вже не тільки «я». Я – всі, всі – я. Отже, зі мною весь білий світ стоїть супроти смерті. Я сильна оцим могутнім і прекрасним почуттям радості буття, вдячності за нього і впевненості в ньому, як в чомусь сталому, яке має мету, доцільність і безсмертя*** (с. 697);

(2) *Київ заліплений снігом, підсинений новорічними присмерками і нереальний, мов казки Гофмана. Дивишся у вікно на фосфоресцуючі синню засніжені дахи – і очі стають величезними, дитинно-круглими, розкритими небові й землі, минулому і майбутньому. //* ***Очі не старіють, бо не старіє краса. І не старіє серце, бо не старіє радість буття земної людини. Радість – це відсвіт раю в людській душі. Він або є, або його нема*** (с. 21);

(3) *Нині м'який печальний ранок. Низько нависле небо, рідне до щему. Густо синіють буряки. Кричать сороки. І все це мов обіцяє щось. Що? Коли? Восени? В Києві? Чи десь, колись, у тому житті, про яке ми не знаємо нічогісінько. Але ж там не буде отакого ранку і такої свіжої печальної радості. Хтозна, //* ***головне, щоб була радість*** (с. 483).

Модуси, які лежать в основі реалізації такого типу надфразних єдностей, увиразнюються в опозиції «субстрат – суперстрат». Базовий сегмент формують перцептивний та/або емотивний модуси з можливим вкрапленням елементів ментального модусу. Авторські формули розгортаються під радикалом ментального модусу, що конкретизується як модус знання або думки (гадки), або вольового модусу. Модус знання – див. (1) – передбачає

продукування авторських формул як формул внутрішнього досвіду, в семантичній структурі яких актуалізується позиція суб'єкта: ***[Я знаю**, що] **я** сильна оцим могутнім і прекрасним почуттям радості буття.* Модус думки – пор. (2) – породжує сентенції, в яких суб'єктний компонент змісту представлений узагальнено: ***[Я думаю**, що] радість – це відсвіт раю **в людській душі*** (не в моїй душі, не в душі конкретного індивіда, у душі людини загалом). Під радикалом вольового модусу (3) формується життєвий імператив неактуалізованого суб'єкта, що утверджує цінність.

Авторські формули Ірини Жиленко виявляють індивідуально-особистісну неповторність осмислення радості, продукуючи парадигму апостеріорних смислів:

радість – дар, яким наділені вибрані люди (на цій смисловій основі творяться оказіональні композити *радіснодушна* (людина) і *радіснодушність*): *Радість – це відсвіт раю в людській душі. Він або є, або його нема* (с. 21); *Радіснодушні люди – суспільні лінивці, бо їм «і так добре»* (с. 410);

радість – абсолютна цінність, що існує сама в собі: *Радіснодушність – коштовність, як і всякий інший Божий дар. І чим безпричиновіша, природніша радість, тим вона коштовніша* (с. 22);

радість – сутнісна потреба людини, реалізація якої забезпечує її життєздатність: *Але ж людина не може жити без радості, особливо така маленька. Вона тупішає і озлоблюється* (с. 666);

радість можлива лише за умови вільного протікання, у свободі від негативного емоційного баласту: *А з почуттям провини – яка вже там радість і яка поезія!* (с. 127);

існує специфічна радість, переживання якої доступне лише дітям і поетам: *Бо поет – вічне дитя, – і той поет, що віддає себе, і той, хто приймає, бере його в себе, щасливо і вдячно. І для обох (поета, що пише, і поета, що читає) життя сповнене майже любострасної чуттєвої радості: кольори, звуки, дотики, запахи, рухи, жести. Все сповнене змісту і чекання щастя* (с. 77);

радість виступає запорукою міцності людського духу: *Коли я в радості – я вірю, вірю, вірю...*(с. с. 409); *Я сильна оцим могутнім і прекрасним почуттям радості буття, вдячності за нього і впевненості в ньому, як в чомусь сталому, яке має мету, доцільність і безсмертя. Бо емоція не вагається і не сумнівається* (с. 697);

радість – цінність, що передбачає збереження й утвердження, як і будь-яка цінність людського буття: *Потрібен багато вищий рівень мислення, ніж у радянської людини (та й пострадянської теж), щоб повторити услід за Камю: «Правда цього світу полягає в тому, що правди в ньому нема». Повторити, увірувати в це і ... все-таки не впасти в цинізм і мізантропію, не втратити ні мужності, ані радості жити й обстоювати благородні ідеали* (с. 122); *Ні, навіть у найстрашніші часи не можна віддавати радості ворогам. Хай вона буде з нами!* (с. 670).

Виділення авторських формул, що генерують пов'язані з феноменом радості суб'єктивні апостеріорні авторські смисли, актуалізує проблему увиразнення, диференціації, формалізації межі між ними та граневими виявами

узуалізованого апріорного осмислення цього феномена, які теж достатньо прагматизовані. Тип контексту як тло, на якому реалізується опозиція способів модусної організації надфразних єдностей, що генерують ці смисли, не вичерпує всю глибину питання з огляду на те, що продукування авторських формул під радикалом ментального модусу не заперечує синхронну реалізацію граневих смислів, як-от, наприклад, у висловленні *А з почуттям провини – яка вже там радість і яка поезія!*, де суб'єктивне осмислення умов реалізації радості здійснюється інклюзивно, актуалізуючи інтенційну присутність у свідомості суб'єкта поезії як суміжного ціннісного феномена. Водночас підняте дискусійне питання не заперечує результати дослідження, які передбачають можливість здійснення певних узагальнень, пов'язаних з актуалізацією радості як ціннісно-смислового феномена.

Висновки

Текст Ірини Жиленко виявляє специфіку індивідуально-авторського осмислення радості, на тлі якого продукуються міркування, релевантні для усвідомлення процесу трансляції смислу в дискурсивно-текстовій діяльності людини загалом.

1. Усвідомлення радості як ціннісного смислу в тексті книги спогадів Ірини Жиленко «Homo feriens» увиразнює персонально-суб'єктивне ціннісне відношення, що виступає підставою для реалізації смислу. На цій основі вирізняються: а) власне інтенція феномена радості, яку в тексті виявляють семантично цілісна система авторських ідіоглос і буттєві висловлення, марковані квантором існування; б) здійснення інтенції під радикалом модусу, що веде до дискурсивного розгортання смислу, яке закріплюється в оформленні надфразних єдностей, що виявляють опозицію способів модусної організації глибинної структури.

2. Формування надфразних єдностей узгоджується з актуалізацією текстових ідіоглос, що корелюють феноменологічно-смислове усвідомлення радості з узуальним мовним значенням і слугують лінгвальними сигналами апріорно-апостеріорного характеру трансляції феномена радості як текстового смислу.

3. Продукування радості як поточного апріорного текстового смислу в межах контексту, що формується лексико-семантичною та синтаксичною організацією надфразних єдностей, увиразнюється окресленням його граней, які виявляють індивідуально-авторські акценти в усвідомленні цього феномена з огляду на актуалізацію релевантних для його осмислення інших феноменів, інтенційно присутніх у свідомості письменниці.

4. Огранення базового текстового смислу, що звершує авторську інтенцію, супроводжується генеруванням специфічних апостеріорних смислів, пов'язаних з актуалізацією у структурі надфразних єдностей авторських формул, що узгоджуються з утвердженням феномена радості як цінності.

Загалом здійснений феноменологічний аналіз осмислення радості в тексті Ірини Жиленко не претендує на вичерпний аналіз цього ціннісного смислу. Водночас у ньому можна вбачати один із шляхів досягнення

декларованої феноменологією ідеальної об'єктивності, оскільки в мові досвід людини втрачає суб'єктивні риси й стає доступним для всіх. На цій основі окреслюється перспектива дослідження, результати якого можна застосувати для вияву й аналізу інших феноменів ціннісно-смислового простору тексту книги спогадів Ірини Жиленко, а також увиразнити з огляду на специфіку осмислення феномена радості в поетичній творчості письменниці та в дискурсивно-текстовій діяльності різних мовних особистостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арутюнова Н. Д.** Типы модусов. Инверсия модуса и пропозиции. *Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека*. Москва: «Языки русской культуры», 1999. С. 411–440. 2. **Бацевич Ф.** Смисл: сутність і сфери вияву в мові. *Вісник Львів. ун-ту. Серія філол.* Вип. 34. Ч. 1. 2004. С. 246–353. 3. **Бацевич Ф. С.** Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця. *Studia Linguistica: зб. наук. праць каф. заг. мовознав. КНУ ім. Т. Г. Шевченка.* Київ: Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2008. С. 4–10. 4. **Бацевич Ф. С.** Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів: ПАІС, 2010. 336 с. 5. **Бацевич Ф.**, Кочан І. Лінгвістика тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 316 с. 6. **Вайсбах Х.,** Дакс У. Эмоциональный интеллект. Москва: Лик Пресс, 1998. 160 с. 7. **Ґоулман Д.** Емоційний інтелект. Харків: Vivat, 2018. 512 с. 8. **Гуссерль Э.** Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Москва: Лабиринт, 1994. 112с. 9. **Гуссерль Э.** Логические исследования. Т. II (1). *Гуссерль Э. Собрание сочинений. Т. 3 (1).* Москва: Дом интеллектуальной книги, 2001. 471 с. 10. **Ермакова Е. В.** Изучение синдрома эмоционального выгорания как нарушение ценностно-смысловой сферы личности (теоретический аспект). *Культурно-историческая психология*. 2010. №1. С. 27–39. 11. **Жиленко** Ірина. Homo feriens: Спогади. Київ: Смолоскип, 2011. 816 с. 12. **Заоборна М. С.** Краса як ціннісно-смисловий феномен в тексті книги спогадів Ірини Жиленко «Homo feriens». *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2016. Вип. 43. С. 175–182. URL: https://dx.doi.org/10.5281/zenoclo.49226 13. **Заоборна М.** Людина в мереживі життя. *Лінгвістичні студії: на пошану корифею: Зб. наук. праць і вітань з нагоди 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Сергія Івановича Дорошенка*. Харків, 2014. С. 399–402. 14. **Кононенко В. І.** Смисл і текст. Київ, Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2012. 272 с. 15. **Кримський С. Б.** Запити філософських смислів. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2003. 240 с. 16. **Маринчак В. А.** Интенциональное исследование ценностной семантики в художественном тексте. Харьков: Фолио, 2004. 287 с. 17. **Мельчук И. А.** Опыт теории лингвистических моделей «Смысл → Текст». Москва: Наука, 1974. 346 с. 18. **Нестеренко В. Г.** Вступ до філософії: онтологія людини. Київ: Абрис, 1995. 336 с. 19. **Орел В. Е.** Синдром психического выгорания личности. Москва: ИП РАН, 2005. 330 с. 20. **Потебня А. А.** Язык и народность. *Потебня А. А. Мысль и язык*. Киев: СИНТО, 1993. С. 158–185. 21. **Сазонова Я. Ю.** Варіації комунікативного смислу «страх» у текстах про зомбі в англомовній та українській лінгвокультурах. *Записки з українського мовознавства*. 2017. Том 2. № 24. С. 204–215. URL: https://doi.org/10.18524/2414–0627.2017.24.131424. 22. **Словник** української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 8. 1977. 927 с. 23. **Смирнова Н. М.** Смысл и творчество. Москва: Издательство «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2017. 304 с. 24. **Шевченко Н. М.** Языковая личность М. И. Цветаевой как объект лексикографии: автореф. дис. докт. филол. наук. Москва, 2014. 39 с.

REFERENCES

1. **Arutyunova, N. D.** (1999). Tipy modusov. Inversiya modusa i propozitsii [Types of modi. Modus and proposition inversion]. *Yazyk i mir chielovieka – The language and the world of man,* (pp. 411–440). Moscow: «Yazyiki russkoi kultury» [in Russian]. 2. **Batsevych, F.** (2004). Smysl: sutnist i sfery vyiavu v movi [Sense: specificity and the spheres of expression in the language]. *Visnyk Lviv. un-tu. Seriya filol. – Scientific papers of Lviv National University: Philology, 34 (part. 1),* 246–353 [in Ukrainian]. 3. **Batsevych, F. S.** (2008). Dyskursyvna prahmatyka: problemne pole, doslidnytska odynytsia [Discourse pragmatics: problem field, research unit]. *Studia Linguistica: zb. nauk. prats kaf. zah. movoznav. KNU im. T. H. Shevchenka – Studia Linguistica: Scientific collection of Kyiv National University named after Taras Shevchenko,* (pp. 4–10). Kyiv: Vyd.-polihr. tsentr «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian]. 4. **Batsevych, F. S.** (2010). *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky [The sketches of linguistic pragmatics].* Lviv: PAIS. [in Ukrainian]. 5. **Batsevych, F.,** & Kochan, I. (2016). *Linhvistyka tekstu [Text linguistics].* Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 6. **Vaysbah, H.,** & Daks, U. (1998). *Emotsionalnyi intelliekt [Emotional intelligence].* (A. Pavlov, Trans). Moscow: Lik Press [in Russian]. 7. **Goulman, D.** (2018). *Emotsiinyi intelek [Emotional Intelligence].* (S.-L. Humetska, Trans). Kharkiv: Vivat [in Ukrainian]. 8. **Gusserl, E.** (1994). *Idiei k chistoi fenomienologii i fenomienologichieskoi filosofii [The ideas for pure phenomenology and phenomenological philosophy].* (A. Mihaylov, Trans). Moscow: Labirint [in Russian]. 9. **Gusserl, E.** (2001) *Logichieskie issliedovaniya [Logical investigations].* (V. Molchanov, Trans). Moscow: Dom intellektualnoy knigi [in Russian]. 10. **Ermakova, E. V.** (2010) Izuchienie sindroma emotsionalnogo vygoraniya kak narushenie tsennostno-smyslovoi sferyi lichnosti (tieorieticheskii aspiekt) [Research into the syndrome of emotional burnout as violation of value-sense sphere of a personality (theoretical aspect)]. *Kulturno-istorichieskaya psihologiya – Cultural-historical psychology, 1,* 27–39 [in Russian]. 11. **Zhylenko, I.** (2011). *Homo feriens*: *Spohady* [*Homo feriens: Recollections].* Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian]. 12. **Zaoborna, M. S.** (2016). Krasa yak tsinnisno-smyslovyi fenomen v teksti knyhy spohadiv Iryny Zhylenko «Homo feriens» [Beauty as a value-sense phenomenon in the text of the book of recollections by Iryna Zhylenko «Homo feriens»]. *Linhvistychni doslidzhennia: Zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody – Linguistic research: Collection of scientific papers of Kharkiv National Pedagogical University named after H. Skovoroda, 43*, 175–182. Retrieved from https://dx.doi.org/10.5281/zenoclo.49226 [in Ukrainian]. 13. **Zaoborna, M.** (2014). Liudyna v merezhyvi zhyttia [Man in the lace of life]. L. A. Lysychenko, O. A. Oleksenko (Eds.), *Linhvistychni studii: na poshanu koryfeyu – Linguistic studie: to commemorate the coryphaeus:* Collection of scientific papers and congratulations on the occasion of 90-th anniversary of the doctor of sciences, professor, distinguished man in the sphere of science and technologies of Ukraine S. I. Doroshenko, (pp. 399–402). Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian]. 14. **Kononenko, V. I.** (2012). *Smysl i tekst [Sense and text].* Kyiv, Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarpat. nats. un-tu [in Ukrainian]. 15. **Krymskyi, S. B.** (2003). *Zapyty filosofskykh smysliv [Inventory of philosophical senses].* Kyiv: Vyd. PARAPAN [in Ukrainian]. 16. **Marinchak, V. A.** (2004). *Intentsionalnoye issliedovanie tsennostnoy siemantiki v hudozhestviennom tiekstie [Intentional investigation of value semantics in the text of fiction].* Kharkiv: Folio [in Ukrainian]. 17. **Melchuk, I. A.** (1974). *Opyt tieorii lingvistichieskikh modeliei «Smyisl → Tekst» [The experience of theory of linguistic models «Sense → Text»].* Moscow: Nauka [in Russian]. 18. **Nesterenko, V. H.** (1995). *Vstup do filosofii: ontolohiia liudyny [Introduction to philosophy: ontology of man].* Kyiv: Abrys [in Ukrainian]. 19. **Orel, V. E.** (2005). *Sindrom psihichieskogo vygoraniya lichnosti [The syndrome of psychic burnout of a personality].* Moscow: IP RAN [in Russian]. 20. **Potebnya, A. A.** (1993). Yazyk i narodnost [Language and nationality]. *Myisl i yazyik – Thought and language,* (pp. 158–185). Kyiv: SINTO [in Ukrainian]. 21. **Sazonova, Ya. Yu.** (2017). Variatsii komunikatyvnoho smyslu «strakh» u tekstakh pro zombi v anhlomovnii ta ukrainskii linhvokulturakh [Variation of

communicative sense "fear" in the texts abut zombie in English and Ukrainian lingocultures]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva – The writings of Ukrainian language studies*, *24 (Vol. 2)*, 204–215. Retrieved from https://doi.org/10.18524/2414–0627.2017.24.131424 [in Ukrainian]. 22. **Bilodid, I. K.** (Ed.) (1977). *Slovnyk ukrainskoi movy [The dictionary of Ukrainian]*. (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 23. **Smirnova, N. M.** (2017). *Smysl i tvorchiestvo [Sense and creativity]*. Moscow: Izdatielstvo «Kanon» ROOI «Reabilitatsiya» [in Russian]. 24. **Shevchenko, N. M.** (2014). Yazykovaya lichnost M. I. Tsvietayevoi kak ob'yekt leksikografii [Marina I. Tsvietayeva's language personality as the object of lexicography]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow: RUDN [in Russian].

Заоборна Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; вул. Максима Кривоноса, 2, Тернопіль, 46027, Україна.

Tel.: + 38 066 105 805 7

E-mail: maria_ternopil@ukr.net

http://orcid.org/0000-0001-6299-0060

Zaoborna Maria Stepanivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of General Linguistics and Slavic Languages, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University; M Kryvonosa Str., 2, Ternopil, 46027, Ukraine.

Надійшла до редакції 15 березня 2019 року

UDC [378:37.03].009 **O. V. Marina**

ENGLISH DRAMA DISCOURSE OF THE LATE SEVENTEENTH CENTURY : A PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE

The article deals with the philosophical paradigm which underlay the English drama discourse of the late seventeenth century. Social and cultural conditions that predetermined the origin and functioning of the English drama discourse of the late seventeenth century are described; two strategies of the English drama discourse of the period have been analyzed (the strategy of naming and the strategy of identification) and illustrated with the examples elicited from the plays by W. Wycherley, G. Etherege, and J. Dryden; verbal means of their realization have been singled out.

Key words: *drama, play, philosophy, libertinism, discourse, discourse strategy.*

Маріна О. В. Англійський драматичний дискурс кінця сімнадцятого століття: філософський погляд. *У статті розглянуто філософську парадигму, що слугувала підґрунтям англійського драматичного дискурсу кінця сімнадцятого століття. Метою статті є простежити особливості мовної реалізації філософії лібертинізму в англійському драматичному дискурсі кінця сімнадцятого століття. Оскільки філософія лібертинізму пропагує релігійну, моральну і сексуальну свободу, звернення до проблеми мовної реалізації філософії лібертинізму в епоху демократизації суспільства і переоцінки цінностей вважаємо актуальним. Завдання статті: схарактеризувати соціально-культурні умови виникнення і функціювання англійського драматичного дискурсу кінця сімнадцятого століття; надати визначення філософії лібертинізму, що лежить в основі цього дискурсу; надати визначення поняттям «дискурс» і «дискурсивна стратегія»; виокремити і схарактеризувати дискурсивні стратегії, що домінували в англійському драматичному дискурсі кінця сімнадцятого століття, а саме – стратегія ідентифікації та стратегія присвоювання імен; виділити та проаналізувати мовні засоби їх реалізації в драматичних творах означеного періоду. Приклади дискурсивних стратегій вилучено із п'єс Вільяма Вичерлі («Дружина з передмістя»), Джона Драйдена («Усе заради любові; або втрачений світ») і Джорджа Етериджа («Модний чоловік; або сер Фоплінг Флаттер»). Результати наукової розвідки свідчать про численні випадки прояву філософії лібертинізму в мові персонажів драматичних творів означеного періоду, які реалізуються через означені дискурсивні стратегії, що вербалізуються, у свою чергу, за допомогою таких мовних засобів, як метафора, уособлення і гіпербола та, відповідно, антономазії. Перспективи дослідження вбачаємо у виокремленні та аналізі інших стратегій англійського драматичного дискурсу кінця сімнадцятого століття.*

Ключові слова: *драма, п'єса, філософія, лібертинізм, дискурс, дискурсивна стратегія.*

Introduction

The late seventeenth century in England saw there turn of Charles II asking (1660–85) following the period of Oliver Cromwell's Commonwealth (Encyclopedia Britannica). The period is commonly known as the Restoration of the monarchy in England (ibid.). Changes that the reinstitution of the monarchy brought to the country are hard to overestimate. It established a new court and new social forms. It couldn't however restore the 'ideologies' and social structures of the pre-revolutionary period. Restoration culture is a compromise, often uneasy, sometimes poised, an anxious and contradictory endeavor to create traditions and

© Marina O. V., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.23

celebrate newness and we expect plays to 'register' the tone of their period (Burns, 1987: 1). Therefore, in the article it's argued that through the analysis of the late seventeenth century plays we can make conclusions as to the specificities of verbalization of the philosophy of libertinism in the English drama discourse of the late seventeenth century and single out specificities of the discourse under consideration correspondingly.

The philosophy of libertinism originated and thrived in the period of Restoration but resonated in literature through the centuries afterwards (Hileman, 1994). As the philosophy of libertinism propagates religious, moral and sexual freedom, nihilism of conventional values, excessive appreciation of hedonism we see the topicality of the research in addressing the issue of discursive realization of the philosophy under consideration in the times of democratization of societies and reassessment of values.

The researches of different types of discourses, the boundaries between discourse analysis and social sciences, linguistic aspects of a person`s speech, mechanisms of cognition have been a subject of interest for such prominent scholars as Arutyunova (1991), van Dijk (1983), Foucault (1972), Karasik (2009), Langacker (2017) and others, however, the question of influence of different philosophical trends on discourse formation and functioning still represents an area for scientific research.

Thus, the aim of the article is to trace specificities of discursive realization of the philosophy of libertinism in the English drama of the end of the seventeenth century. The objectives of the article are as follows : to render the social and political context in which the English drama discourse of the late seventeenth century originated and functioned; to characterize libertinism, the main philosophical paradigm that underlay this discourse; to define the notions 'discourse' and 'discursive strategy', to single out strategies of the English drama discourse of the late seventeenth century and trace their verbalization in the plays of the period.

Methodology of Research

In the article we pursue methods of discourse analysis to study strategies of the English discourse of the late seventeenth century, method of cognitive-discursive interpretation to interpret communicative intentions / interactions of the speakers, method of definitions to define the main categories of the research and method of semantic analysis to analyze the meanings of the lexemes that verbalize the strategy of naming.

Results and Discussions

Standard definitions of both virtue and libertinism are rooted in their Restoration discourses (Potter, 1999: 76). Tiffany Potter defines this type of discourse as 'socio-philosophical discourse of libertinism'(Potter, 1999: 169), hence our concern about the underlying philosophy. ***Libertinism (or libertinage)*** is generally understood as disregard of authority and convention in sexual or religious matters (dictionary.com) and a libertine – as someone who leads an immoral life and always looks for pleasure (Longman Dictionary of Contemporary English). It's argued, that the philosophy of libertinism is best revealed in the drama of the period as in

the seventeenth century theatre-going was an integral part of life first for the nobility, and later for the bourgeois audiences as well, thus, drama represents a specific discursive practice of the period under consideration. The nobles who frequented the play-house were the libertines whose characters and way of life were satirically shown on stage.

A Restoration comedy, the genre that was particularly popular at the end of the seventeenth century, represents a synthesis of romance and urban themes. It rejects the ideal for a realism of the social moment and finds a dynamic not in the reimposition of order but in the witty opportunism of intrigue (Burns, 1987: 1). Although libertinism was quite popular, it was not the only philosophical movement of the late seventeenth century. Robert C. Neagle writes that at the very beginning of the Restoration period the city remained Puritan, horrified at the manners of the day and the audacity of the plays, the citizens did not attend the performances at all, or very rarely (Neagle, 1989). However, libertinism that was widely shown on stage was 'thriving', which is proved by the famous phrase commonly known to theatre critics and dramatists – «the character of the drama became conformed to the character of its patrons» (that is the nobility (specification – mine) (ibid.). Representatives of the Court mixed with 'the Town' and the 'middle class'. Intellectuals anxious to keep abreast of literary trends attended. Fops and gallants and vizards came to mix in the pit as much as, if not more than, to see the play (ibid). Hence extensive mentioning of the lexemes that denote things connected with the theatre in the characters' speeches (here and after marked in bold by me):

*Ther'fore his **Play** shan't ask your leave to live:*
Well, let the vain rash Fop, by buffing so,
Think to obtain the better terms of you;
*But we the **Actors** humbly will submit,*
*Now, and at any time, to a full **Pit**;*
Nay, often we anticipate your rage,
*And murder Poets for you, on our **Stage**:*
*We set no Guards upon our **Tyring-Room***
But when with flying Colours, there you come,
We patiently you see, give up to you,
Our Poets, Virgins, nay our Matrons too (Wycherley, 1953:60).

In order to single out the strategies that dominated in the discourse of the time it is important to know more about the conditions in which this discourse originated and was functioning. Frequenters of the pit had little concern for the actors or those who paid to see and hear a performance. They fought, dueled, groomed their hair, picked their teeth, stood on the stage and on benches in the pit, snatched wigs off each others' heads, ogled and loved the ladies (Neagle, 1989).

The pit influenced the drama of the day by providing plenty of examples of foolish and faddish behavior. Still the point worth making is that within the intimate confines of the small theaters the crowd was very active, so much so that the dynamics between the actor and audience was an influential variable in the production of Restoration comedy (ibid.). This point is expressed by metaphor and hyperbole in the examples below:

Harcourt: But why shouldst thou be afraid of being in ***a play, who expose yourself every day in the playhouses****...* (Wycherley, 1953: 95).

Also in:

"Tis good breeding now to be civil to none but players and Exchange women" (Etherege 1953: 187).

Before proceeding to the analysis of the English drama discourse of the period it is necessary to give definitions to the main categories of the research. In the article we agree with the definition of discourse offered by Foucault (1972), who defines it as «a complex, differentiated practice, governed by analyzable rules and transformations» (Foucault, 1972: 209); «a combination of anonymous historical rules always determined by time and space, which predetermine conditions of utterance effect for a particular epoch and linguistic environment» (quoted after Chernyavskaya, 2009: 137). A ***discourse strategy*** is in its widest sense «all the resources that the speaker of a language consciously uses in order to build and interpret the discourses within the appropriate context, and in order to interact efficiently within communication» (Romano & Dolores, 2016: 1-2).

With that in mind I argue that ***strategies of identification*** and ***naming*** were among the dominant strategies of the English drama discourse of the late seventeenth century.

Strategy of identification (Morozova, 2015) within the context of research identifies the characters with adherents of the philosophy of libertinism. In the drama of the end of the seventeenth century this strategy is of a particular interest as the change of the political regime in England resulted into new discursive practices and altered the way people viewed themselves.

Strategy of identification is often revealed implicitly through mentioning practices and ideas characteristic of libertines rather than mentioning the lexeme itself:

Medley: I advise you like a friend, reform your life; you have brought the envy of the world upon you by living above yourself. ***Whoring and swearing are vices too genteel for a shoemaker*** (Etherege, 1953 : 165).

In the example above Medley, a character of the play «The Man of Mode ; or, Sir Fopling Flutter» by George Etherege, identifies himself with libertines who use bad language, change mistresses, deny conventional behavior (in our case – a noble well-bred person behaves like an uneducated and ill-mannered one taking it as a new norm) and lead a dissipated way of life. The above mentioned activities are listed as characteristic of the upper crust. The strategy is realized through emotive vocabulary and oxymoron.

Dorilant: Don't you give money to painters to draw you like? And are you afraid of your pictures at length ***in a playhouse, where all your mistresses may see you****?* (Wycherley, 1953 : 95).

The example from the play vividly demonstrates practice of libertinism in the characters` love affairs.

Shoemaker: 'Zbud, I think you ***men of quality*** *will grow a sun reasonable as the women;* ***you would engross the sins of the nation****;* ***poor folks can no sooner be wicked****, but they're railed at by their betters* (Etherege, 1953 : 165-166).

In the example above we see how through the strategy of identification

a shoe-maker identifies himself with poor ordinary people, at the same time identifying the nobility («*men of quality*») with sinners whose behavior is unreasonable. Moreover, the shoemaker sees the nobility as an integral part of the English nation («*you would engross the sins of the nation*»). The metaphor «*poor folks can never be wicked*» reveals that vices propagated by the philosophy of libertinism became the 'lot' of the nobility. The strategy of identification in the example above is realized through metaphors and personification.

Rejection of family values and adherence to the philosophy of libertinism is manifested in the fact that in the plays not only the nobility, but also servants and ordinary people strive to follow the trend:

Dorimant (to the shoe-maker – (the parenthesis - mine):Go, get you home, and govern your family better; do not let your wife follow you to the alehouse, beat your ***whore****, and lead you home in triumph* (Etherege, 1953 : 166).

Dorimant, a character of William Wycherley`s play «The Country Wife» thinks that every man has a lover and it seems quite natural to him. The strategy is realized through the use of a euphemism.

As mentioned above, the philosophy of libertinism rejects traditional family values which is metaphorically illustrated in the following example:

Lady Fidget: The woman ***is hated for by `em as much for loving her husband****...* Country Wife, (Wycherley, 1953 : 63).

In the dramatic works of the period we see that characters often identify themselves with players, play-houses, and acting which became an integral part of leisure for the nobility. Theatrical vocabulary is often used in metaphorical expressions. Dorimar, a character of the play «The Man of Mode; or, Sir Fopling Flutter» by George Etherege compares a woman to a play and uses colloquial vocabulary:

Dorimar:`Tis not likely a man should be fond of seeing ***a damned old play*** *when there is a new one acted* (Etherege,1953 : 218).

Even in the genre of tragedy in John Dryden`s «All for Love; or, the World Well Lost» the philosophy of libertinism is echoed in Cleopatra`s affairs, conveyed through metaphors:

ANTONY. When I beheld you first, it was in Egypt,
Ere Caesar saw your eyes, ***you gave me love****,*
And were too young to know it; that I settled
Your father in his throne, was for your sake;
I left the acknowledgment for time to ripen.
Caesar stept in, and, with a greedy hand,
Plucked the green fruit*,* ***ere the first blush of red****,*
Yet cleaving to the bough. He was my lord,
And was, beside, too great for me to rival;
But, I deserved you first, though ***he enjoyed you****...* (Dryden, 1953 : 279).

However, in my view, the best example of the strategy of identification is given in epilogue of the play «The Man of Mode; or, Sir Fopling Flutter» by George Etherege and expressed with allusion («*Legion's his name*»), synecdoche («*a people*

in a man»), metaphors «*From each he meets he culls whate'er he can», «Sir Fopling him, or him, can call», «knight o' th' shire*» and hyperbole «*represents ye all*». The metaphor «*knight o' th' shire*» shows the noble origin of the people like Fopling. At the same time the author states that at the time there are many people you can call 'Fopling' (the nobles who are fond of fancy dresses, clothes and love affairs). Their number is so huge that the author produces an allusion to the Bible in the last line:

Yet none ***Sir Fopling him, or him, can call****;*
He's knight o' th' shire, and represents ye all*.*
From each he meets he culls whate'er he can*,*
Legion's his name, a people in a man (Etherege, 1953 : 243).

Another strategy – ***the discourse strategy of naming*** – that conveys ideological dimensions of names (Chiluwa, 2010) – helps to vividly describe the spirit and the philosophy underlying the drama discourse of the time. According to Derik (2015), proper names play an important role in a literary work. The scholar states that such names contain in their inner stem explicit, disguised or allusive characteristics of the person who is the bearer of the given name. The scholar calls such names 'speaking names', 'character onyms' and even refers them to the stylistic device of antonomasia (Derkik, 2015 : 180-181). Sachkova (2012), however, states that antonomasia is intended to point out the leading, most characteristic feature of a person or event, at the same time pinning this trait as a proper name to the person or event in question (Sachkova, 2012 : 36). In the article I choose to agree with Sachkova and cautiously refer to the analyzed units as cases of antonomasia.

The characters' names in the English drama discourse reveal their true nature which becomes clear from the semantic analysis of the lexemes which form these names. Sir *Fopling's* name, who is the main character in «The Man of Mode; or, Sir Fopling Flutter» by George Etherege, is formed from the English lexeme 'fop' meaning «a man who is very interested in his clothes and appearance – used to show disapproval», which exactly characterizes the true nature of the man (here and further definitions are retrieved from Longman Dictionary of Contemporary English). *Mrs. Love it* is a lover of the main character in «The Man of Mode; or, Sir Fopling Flutter» by George Etherege, whose surname is formed through the combination of the two lexemes (love + it); love denotes a strong feeling of affection for someone, combined with sexual attraction (ibid.) which also represents a good example of the strategy under consideration. *Handy* – is the name of a valet. Handy (ibid.) – means near and easy to reach. In my view – a perfect name for a servant. Another character – *Lady Fidget* («The Country Wife» by W. Wycherley) – has a surname derived from the lexeme 'fidget' which means to keep moving your hands or feet, especially because you are bored or nervous (Longman Dictionary of Contemporary English). Indeed, Mrs. Fidget produces a lot of flutter in the play. *Mrs. Pinch wife's* (ibid.) surname is formed by the lexeme to pinch – *informal* to steal something, especially something small or not very valuable (Longman Dictionary of Contemporary English). Indeed, in the play Mrs. Pinch wife is «stolen» from her husband by her lover.

Conclusions

The above cited examples of strategies show how deeply rooted the philosophy of libertinism was in the minds and discourse of the English nobility of the late seventeenth century, which is manifested in the discourse strategies of identification and naming, which in their turn are verbalized through the use of metaphor, personification and hyperbole and antonomasia correspondingly. In view of the obtained results there are the perspectives of future research work in studying more discourse strategies in the English drama of the late seventeenth century.

LITERATURE

1. **Арутюнова Н. Д.** Логический анализ языка: Культурные концепты. Москва : Наука, 1991. 204 с. 2. **Карасик В. И.** Языковые ключи.Москва : Гнозис, 2009. 406 с. 3. **Морозова И. В.** Стратегии самоидентификации в романе Аллегры Годман «Семья Марковиц». *Вестник Удмурсткого университета.* 2015. Т. 25. Вып. 6. С. 95-102. 4. **Сачкова Е. В.** Lectures on English Stylistics: Учебное пособие.Москва :МИИТ, 2012. 94 с. 5. **Чернявская В. Е.** Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность.Москва: ЛИБРОКОМ, 2009. 248 с. 6. **Burns E**. Restoration Comedy: Crises of Desire and Identity/ NY.: Palgrave Macmillan, 1987. 283 p. 7. **Chiluwa** I. Discourse of Naming among Christian Charismatic Movements in Nigeria Language, Literature and Discourse. A Festschrift in honor of Professor Lekan Oyeleye. Munich: Lincom GmbH,2010. P. 233-248. 8. **Derik I. M.** The Problem of rendering anthroponyms 'speaking names' in literary translation. *Записки з ономастики.* 2015. № 18. С. 179-186. 9. **Dijk T**. **A. van** Strategies of Discourse Comprehension./ T. van Dijk, W. Kintsch. NY.: Academic Press, 1983. 423 p. 10. **Encyclopedia** Britannica. – URL: https://www.britannica.com/ 11. **Exploring** Discourse Strategies in Social and Cognitive Interaction: Multimodal and cross-linguistic perspectives /ed. by M. Romano, D. Porto. John Benjamins Publishing Company, 2016. 305 p. 12. **Foucault M**. The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language. NY.: Pantheon Books, 1972, 256 p. 13. **Hileman J. B.** The Rise of the Libertine Hero on the Restoration Stage. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of The University of Georgiain Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree/ Athens : University of Georgia, 2009. 317 p. 14. **Langacker R**. Ten Lectures on the Basics of Cognitive Grammar, (Distinguished Lectures in Cognitive Linguistics). BRILL, 2017. 490 p. 15. **Longman** Dictionary of Contemporary English. URL: https://www.ldoceonline.com/dictionary/. 16. **Neagle R. C**. The Restoration Theater World and the Plays of William Wycherley. A Dissertation Submitted to the Faculty of the Graduate School of Loyola University of Chicago in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy/ Chicago : Loyola University of Chicago, 1989. 273 p. 17. **Potter T**. Honest Sins: Georgian Libertinism and the Plays and Novels of Henry Fielding. London. : McGill-Queen`s University Press,1999. 216 p. 18. **Restoration** Plays /G. Villiers, W. Wycherley, G. Etherege, J. Dryden, T. Otway, J. Vanbrugh, N.Y.: McGraw-Hill, 1953. 674 p.

REFERENCES

1. **Arutyunova, N. D.** (1991). *Logicheskii Analiz Yazyka: Kulturnyie consepty [Logical Analysis of Language: Cultural Concepts].* M: Nauka [in Russian]. 2. **Burns, E.** (1987). *Restoration Comedy: Crises of Desire and Identity*. 1987: Palgrave Macmillan. 3. **Chernyavskaya**, **V. Ye.** (2009). *Lingvistika texta : Polikodovost, intertextualnost, interdiskursivnost [Text Linguistics: Polycodality, Intertextuality, Interdiscursivity].* M: LIBROKOM [in Russian]. 4. **Chiluwa, I.** (2010). Discourse of Naming among Christian Charismatic Movements in Nigeria Language, Literature and Discourse. A Festschrift in honor of Professor Lekan Oyeleye. (pp.233-248).

Munich: Lincom GmbH. 5. **Derik, I.M.** (2015). The Problem of rendering anthroponyms 'speaking names' in literary translation. *Zapysky z onomastyky – Notes on onomastics, 18,* 179-186. 6. **Dijk, T. A.** van & Kintsch, W. (1983). Strategies of Discourse Comprehension. NY. :Academic Press. 7. **Encyclopedia** Britannica. Retrieved from https://www.britannica.com/ 8. **Foucault, M.** (1972). The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language. N.Y: Pantheon Books. 9. **Hileman, J.B.** (2009). The Rise of the Libertine Hero on the Restoration Stage. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of The University of Georgiain Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree/ Athens: University of Georgia. 10. **Karasik, V.I.** (2009). Yazykovyye Kliuchi *[Language Keys]*. Moskva: Gnozis [in Russian]. 11. **Langacker, R.** (2017). Ten Lectures on the Basics of Cognitive Grammar, (Distinguished Lectures in Cognitive Linguistics). BRILL. 12. **Longman** Dictionary of Contemporary English. Retrieved from https://www.ldoceonline.com/dictionary/. 13. **Morozova, I.V.** (2015). Strategii samoidentifikatsii v romane Allegry Godman «Semya Markovits» [Strategies of self-identification in the novel «The Markovits Family»]. *Vestnik Udmurtskogo Universiteta – Bulletin of Udmurtia University*, *Vol. 25, 6*, 95-102 [in Russian]. 14. **Neagle, R.C.** (1989). The Restoration Theater World and the Plays of William Wycherley. A Dissertation Submitted to the Faculty of the Graduate School of Loyola University of Chicago in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy/ Chicago: Loyola University of Chicago. 15. **Potter, T.** (1999). Honest Sins: Georgian Libertinism and the Plays and Novels of Henry Fielding. London: McGill-Queen`s University Press. 16. **Romano, M.,** Porto, D. (Eds.). (2016). Exploring Discourse Strategies in Social and Cognitive Interaction: Multimodal and cross-linguistic perspectives. John Benjamins Publishing Company. 17. **Sachkova, E.V.** Lectures on English Stylistics: M: MIIT. 18. **Villiers G.,** Wycherley, W., Etherege, G., Dryden, J., Otway, T., Vanbrugh, J. et al. (1953). Restoration Plays. N.Y.: McGraw-Hill.

Маріна Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного та писемного мовлення, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-097-715-41-97

E-mail: marinaolenav@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-6296-2609

Marina Olena Volodymyrivna – PhD in Pedagogics, Associate Professor, Department of English Oral and Written Speech Practice, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 05 березня 2019 року

УДК 81.42:373:811.161 **Т. В. Охріменко**

ШАГ ЯК ОДИНИЦЯ ДИСКУРСУ ГРОШОВИХ ВІДНОСИН СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВНОГО ПРОСТОРУ

У статті подано аналіз уживаної в українському, російському та білоруському дискурсах останніх століть грошової номінації ШАГ. Семантика цього метафоризованого терміна пов'язана із первинним значенням 'крок' та вторинним – 'найменша грошова одиниця (найчастіше монета) в обігу серед основного населення країни'. ШАГ утворює історичне членство в лексико-семантичній групі, яка характеризується спільним значенням 'дрібні розмінні гроші': тригрошевик, прост. трояк, півкопійки, гріш, деньга, поштова марка, знак поштової оплати, поштова мініатюра.

Ключові слова: *гроші, грошовий знак, знак оплати, поштова марка.*

Okhrimenko T. V. SHAH as a Unit of the Discourse of Monetary Relations of the East Slavic Language Space. *The article analyzes the interdisciplinary object of research, which is interesting for the modern globalized era. These are monetary nominations that reflect the material and spiritual culture of the everyday life of nations and are manifested in the types of discourse of monetary relations. The purpose of this study is lexicographic, historical and discursive analysis of the semantics of the monetary nomination SHAH. This name arose in the East Slavic language space and denoted the monetary unit of small-scale. The monetary nomination SHAH is fixed on the material of the vocabulary articles of East Slavic lexicography, in printed numismatic directories and in various types of discourse. It is noted that the semantics of the metaphorical SHAH is associated with the original value of 'step' and the secondary one is 'the smallest currency (most commonly coin) in circulation among the main population of the country'. The SHAH is a member of the lexical-semantic group, which is characterized by the common historical meaning of 'small amounts of money': tryhroshevyk (troyak), pivkopiyky, hrish, denha, postage stamp, miniature. The lexeme SHAH in the sense of the monetary unit has become outdated with time; instead, after the revolution, the significance of the SHAH as a move, the portable significance of an unbridled forward movement, which corresponded to the ideology of Soviet politics, was actualized. The notion of the smallest small money was replaced by the Russian and subsequently all-Soviet nomination of a kopiyka. However, the linguistic memory of the Eastern Slavs retained the remote semantic connections of the notion of money with a postage stamp (postal payment sign).*

Key words: *money, money sign, payment sign, postage stamp.*

Вступ

Серед інтердисциплінарних об'єктів дослідження, які висуває сучасна глобалізована епоха та які можуть зацікавити і спеціаліста-гуманітарія, і пересічного носія мови, є гроші як універсальні знаки вартості та особливих суспільних відносин. Вони демонструють традиційну предметність матеріального світу і цінності узвичаєного спілкування, відображають матеріальну й духовну культуру нації в її повсякденному життєписі, вербалізованому в різних типах дискурсу грошових відносин.

Назви окремих видів грошей здавна цікавили етимологів та істориків української, російської та білоруської мов. Серед відомих енциклопедистів варто згадати В. І. Даля, Б. Д. Грінченка, П. П. Білецького-Носенка, Д. І. Яворницького, І. І. Срезневського, М. Фасмера, І. І. Толстого. У колі сучасних дослідників відомі О. І. Чернов, М. Г. Рядченко, В. В. Зварич, Р. М. Шуст, М. Ф. Дмитрієнко, Р. Й. Тхоржевський, О. Д. Огуй, І. М. Колобова, В. Д. Гладкий, О. П. Орлов та ін. Однак, попри зацікавленість

© Охріменко Т. В., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.24

гуманітаристики у вивченні грошового питання, до сьогодні не існує тлумачного словника назв слов'янських грошових одиниць чи навіть їхньої повної термінологічної бази.

Метою цього дослідження бачимо лексикографічний та історико-дискурсивний аналіз семантики грошової номінації ***шаг***, що виникла на слов'янському мовному просторі для позначення грошової одиниці дрібного ґатунку. Матеріалом дослідження обрано словникові дефініції східнослов'янської лексикографії, тексти історичного характеру та вербальні компоненти нумізматичних каталогів.

Методи й методики дослідження

Лексикографічний метод тлумачення словникових дефініцій грошових номінацій українського, російського та білоруського мовного простору доповнено етимологічним, порівняльно-історичним та лексико-стилістичним аналізом текстів художнього, соціально-політичного, історичного та нумізматичного типів дискурсу, у яких розкриваються особливості реалізації семантичної структури слів лексико-семантичної групи на позначення 'дрібних розмінних грошей слов'янського грошового обігу'.

Результати та дискусії

З історії становлення грошової системи на слов'янських землях відомо, що за часів Центральної Ради (1917 – 1918 рр.) почалася історія перших українських марок з грошовим номіналом у ***шагах***, який раніше, однак, уже використовувався в Україні при позначенні дрібної розмінної монети. Назва *шаг* походить від староукр. *сяг 'крок', пор. *сягати, сягнистий* (Етимологічний словник української мови, т. 6, 2012: 366), а також від назви польсько-литовської монети XVI – XVIII ст. вартістю у ***три гроші***, яка в Російській імперії вказаного періоду дорівнювала ***двом копійкам***, а після 1839 р. – ***півкопійці*** сріблом, тобто вартувала стільки, скільки й старовинна ***деньга***, і в цьому значенні вживалася до 1917 р. (Шуст, 2013: 588). Незважаючи на запозичений характер самої грошової реалії, тобто польсько-литовської та російської дрібної монети, українські історики вважають, що *шаг* як термінологізована номінація – власне українська спадщина. Протягом тривалого часу (XVI – XVIII ст.) ця номінація стабільно використовувалася для позначення на українських землях ***тригрошовика***, рос. ***трёхгрошевика***, прост. ***трояка*** (Дмитриенко, 1995: 13), можливо, з метою скорочення довгого запозиченого слова своїм, звичним та коротким, із національно-специфічною семантикою; можливо, з метою уникнення небажаної омонімії.

Саме *шаг* став найдрібнішою одиницею грошового виміру за усіх трьох національних урядів 1917 – 1920-х рр. (Дмитриенко, 1995: 13). У 1917 р. проект перших національних паперових грошових знаків – ***поштових марок*** (їх іще називали ***мініатюри***) та ***карбованців*** – блискуче виконав художник Г. Нарбут, використавши малюнок у стилі українського бароко, тризуб як емблему української державності (знак Св. Володимира), самостріл куша (герб старого Подолу), написи номіналу українською, російською, польською, івритом як свідоцтво толерантності у ставленні до культур нацменшин, із зображенням поштових ріжків (у гербі роду Нарбутів були три

об'єднані ріжки), українського селянина чи селянки із колосками та античними елементами, що пізніше стало улюбленою манерою письма Г. Нарбута та отримало назву *українізована античність*. Хоча за технічними вимогами надруковані гроші були далекі від досконалості. Марки-шаги друкували – у Києві та Одесі – грубими аркушами (твердішими за попередні марки Російської імперії) із перфорацією, щоб полегшити відривання купюр (Дмитриенко, 1995: 12-14).

Цікаво, що в сучасній Україні в 1992 р. було викарбувано пробні монети в ***шагах***, але таку назву для розмінної монети (під час дискусії пропонувалися й інші старовинні назви – ***сота, резана, списівка***) не було затверджено, натомість визначено назву ***копійка*** (Національний банк України, 2019).

З етимологічних досліджень спільнослов'янського мовного простору відомо, що ***шаг*** – не лише українське, а й спільнослов'янське слово. Див.: укр. *шагати* 'вырываться, вспыхивать'; *шаг* – название монеты, 'две копейки', блр. *шаг* – то же. Считают родственными общеслав. **sęg* ('сягать', 'осязать'): вначале образовалось **сяг* 'шаг', уменьш. **сяжок*, затем, в результате ассимиляции, *шажок*, сюда же *сажень, сигать, недосягаемый* (Фасмер, т. 4, 1987: 393-394), що відповідає спільнокореневим укр. словам *сягати, сягнистий*, *осягнути, недосяжний* тощо. У письмових пам'ятках давньоруської мови слово *шаг* не трапляється, а в словниках воно вживається з 1704 р. (Популярный толково-энциклопедический словарь русского языка, 2012: 35).

У лексикографічних джерелах сучасної російської мови хоча й зберігається вказівка на етимологію М. Фасмера (**сяг* 'шаг'), однак лексема нейтральна *шаг* та зменшувально-пестлива *шажок* наводяться поза значенням 'назва грошової одиниці', а саме в першому значенні 'движение ногой при ходьбе, беге', 'поступь, походка', перен. 'действие, поступок', 'сменяющие друг друга моменты какого-л. процесса' (Толковый словарь русского языка, 2011: 1100). Загалом у сучасних словниках білоруської та російської мов (Слоўнік беларускай мовы, 2012; Беларуска-рускі слоўнік, 2012; Популярный толково-энциклопедический словарь русского языка, 2012: 35) відсутні тлумачення лексеми *шаг* як дрібної грошової одиниці, натомість маємо найперші прямі значення ('движение ногой при ходьбе, беге'; 'расстояние между стопами'), низку переосмислених ('манера поступи, походки'; 'аллюр'; 'акт, поступок, деяние'; 'ход винта'; 'резьба, нарезка'; 'мера длины'; 'стадия, этап, ступень') та сполучувані прикметники поза значенням грошової одиниці: *шаги большие, быстрые; шаг атлетический, беглый, беспечный, бодрый, бойкий, большой, бравый,* прост. *броский, быстрый, валкий, вольный, сдержанный, тихий, форсированный, черепаший* і т. ін., на відміну від укр. *шаг ламаний, щербатий, дірявий.*

Треба зауважити, що в сучасному російському мовному континуумі існує тлумачення поняття *знака* (у значенні 'позначка, зображення, предмет, яким відмічається, позначається щось'), у словниковій дефініції якого можна побачити наявність сталих виразів *денежные знаки* ('то же, что деньги') та *знаки почтовой оплаты* ('марка') (Толковый словарь русского языка, 2011: 279), які на початку XX ст. позначали грошові одиниці й мали номінал у *шагах*.

У низці тлумачних словників сучасної української мови так само відчутний «відгомін» поняття *шага* як назви дрібних грошей у тих виразах, які, слідуючи одне за одним, утворюють спільну лексико-семантичну групу: *гроші, грошовий знак, знак поштової оплати, поштова марка* (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2009: 469; Словник української мови, 2012: 380). Маємо й окреме тлумачення *шага* в колі своїх історичних синонімів – *гріш, деньга, півкопійки*. Наприклад: у XVI – XIX ст. укр. народна назва мідних монет Росії вартістю ***три гроші***, які на українських землях у складі Росії оцінювалися у ***дві копійки***; до революції в Україні – дрібна розмінна монета вартістю в ***півкопійки***; ***гріш***; розмінна монета УНР у 1918 – 1920 рр., що була представлена паперовими грошовими знаками у вигляді поштових марок номіналом ***10, 20, 30, 40, 50 шагів*** (***1 шаг = 1/100 гривні = 1/2 копійки = 1/200карбованця)***; узагалі найменша грошова сума; зберігся й укр. прикметник *шаговий* – у значенні 'грошовий' (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2009: 1611). Те саме тлумачення знаходимо в нумізматичних словниках (Зварич, 1976: 136; Гладкий, 2010: 286).

У лексикографічній практиці радянського періоду відзначаємо широкий ужиток словосполучення ***поштова марка*** на позначення якщо не грошової одиниці, то одиниці оплати. Приміром, у словнику української мови середини XX ст. подаються терміни *грошовий знак* і *знак золота* зі спільним значенням 'гроші' та наводяться приклади (*вийшли нові грошові знаки, забезпечені золотом*, *а також* ***розмінна срібна і мідна монета****; господарський обіг обслуговується не золотом, а безготівковими розрахунками та знаками золота, тобто кредитними грішми та* ***розмінною монетою***), серед яких знаходимо й *поштову марку*, яку названо *знаком поштової оплати* (Словник української мови, 1972: 639). У словнику російської мови радянської доби *грошовий знак* у прикладах так само зіставляється зі *знаком поштової оплати (поштовою маркою)* (Современный русский литературный язык, т. 4, 1955: 1276).

В українській радянській лексикографії, на відміну від російської того ж періоду, маємо окрему словникову дефініцію *шаг* із великими контекстними та фразотворчими можливостями, у сукупності індивідуально-авторських і народно-побутових висловів. Див.: *шаг* – іст. до революції на Україні – дрібна розмінна монета вартістю півкопійки; гріш. *Хто шага не береже, той не варт і копійки* (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 207); *Жив собі чоловік Омелько та ходив він до моря на заробітки й заробив за літо сорок шагів* (Україна сміється, I, 1960, 158); *Вже горох поспів був і в місті можна було купити десять стручків за шага* (А. Свидницький, Люборацькі, 1955, 96); найменша грошова сума. *Опинився Шавкун серед великого города без шага грошей, без знайомих людей* (Панас Мирний, I, 1949, 372); – *Віддала дочку заміж, оженила сина, батька поховала – та ніде й шага не позичала* (Любов Яновська, I, 1959, 148). *І (ні) [ламаного, щербатого, залізного* і т. ін.] *шага не мати (не взяти, не дати* і т. ін.**)** – 'зовсім нічого не мати', 'не взяти', 'не дати' тощо (про гроші). [Тетяна:] *Щаслива ти*. [Настя:] *Щаслива? Візьми, коли хочеш, собі моє щастя, я й ламаного шага не візьму за нього* (Марко Кропивницький, V, 1959, 196); – *Як же вмер* [багатий крамар] *і три його сини стали ділиться худобою, то в тій скрині й залізного шага не знайшли* (Олекса

Стороженко, I, 1957, 39); [Юда:] *Та що ж би розпочав я – голий-босий? Завести торг? Я ж ні шага не мав* (Леся Українка, III, 1952, 138); *На щербатий шаг; Не вартий [ламаного] шага; Ні на шаг* – те саме, що *ні на гріш. Без роботи міцні руки Опускаються з розпуки... Праці, праці! Ні на шаг!* (Павло Грабовський, I, 1959, 266); *Щербатий шаг, діде, щербатий* (Словник української мови, т. 11: 395). А при тлумаченні сукупного поняття *грошей* відзначаємо приклад із словоформою зі значенням зменшувальності *шажок*: *Хто йде, їде – не минає: Хто бублик, хто гроші; Хто старому, а дівчата Шажок міхоноші* (Тарас Шевченко, I, 1951, 46) (Словник української мови, т. 2: 177).

Дійсно, грошова номінація *шаг*, відома мало сучасному читачеві, в українському художньому дискурсі минулих епох мала активний ужиток та відповідала загальноприйнятому значенню «найменша / дрібна грошова одиниця із широким обігом серед основного населення України». Наприклад, у відомій повісті І. С. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» 1878 року видання знаходимо численні приклади вживання *шага* із семантичними нашаруваннями: 1) в епізоді діалогу між Кайдашихою та бідною родиною Балашів під час оглядин майбутньої невістки Мелашки підкреслено, що діти не те що шага не бачили в якості подарунку, а й ситної чи святкової їжі не часто вживали (– *Оце, боже мій! Не взяла дітям нічого. Нате ж вам хоч по шажку. Кайдашиха витягла з пазухи хусточку, розв'язала вузол і роздала по шагу. Діти дивились на шаги й не знали, що з ними робити. – Чи можна, мамо, їсти дзеню? – спитала маленька дівчинка і полизала язиком свою дзеню. – Не бери, серце, в рот! Бе, пхе! – сказала Кайдашиха. – Кака дзеня! Якби маківників, – сказав хлопчик*) (Нечуй-Левицький, 1980: 113); 2) під час монологу богомільної баби Палажки, яка йшла на Великдень до Лаври їсти святу паску та роздати по церквах по шагу (–*Треба в Києві на великому тижні висповідатись, в чистий четвер одговіться, треба молебень на печерах найнять, на часточку дать, на святі мощі по шагу покласти, то тоді господь і помилує нас, – навчала баба Палажка, піднявши вгору палець*) (Нечуй-Левицький, 1980: 132); 3) шаг як найменша милостиня, подаяння та пожертва в церквах, яка може бути використана в якості нечесного особистого заробітку церковників (*Прочани прийшли в Софію. Серед церкви на амвоні стояв митрополітанський стілець з червоною подушкою. Один дзвонар поклав на ту подушку образок, поставив олив'яну тарілку, вдарив поклона й поклав на тарілку шага. Баба Палажка й собі вдарила перед стільцем три поклони, поцілувала образок й кинула на тарілку шага. За нею посипали молодиці. Посипались п'ятаки на тарілку. Дзвонар зібрав з тарілки гроші й сховав собі в кишеню. – Святий сидів на цьому стільці! Йдіть цілуйте образ та кладіть по шагу, – говорила баба Палажка до молодиць* (Нечуй-Левицький, 1980: 141-142); 4) *Тільки що семигорці застукотіли чобітьми по залізному помості, священник покинув сповідати якусь бабу, обернувся, махнув до баби Палажки рукою і крикнув на всю церкву: – Куди ви, бабки! Йдіть до мене сповідатись! В мене шагом дешевше, ніж у Мокрого Миколая* (в однойменній церкві на Подолі – О.Т.). *Вертайтесь сюда! В мене сповідь шагом дешевше й покута більша* (Нечуй-Левицький, 1980: 146).

Варто зауважити, що й у білоруській мові, попри семантичне «забуття» *грошового шага* в сучасну епоху, у минулому столітті також, як і в українській

мовній традиції, знаходимо вживання *шага* зі значенням 'грош' (Беларуска-расійські слоўнік, 1925). Вивчення мовного контексту такого вжитку створює перспективу окремого філологічного дослідження.

Висновки

У результаті аналізу номінації *шаг* на позначення 'дрібної грошової одиниці' у східнослов'янському мовному просторі можна зазначити, з одного боку, тривалу сталість мовного вжитку зазначеної номінації впродовж мінімум двох століть, з другого боку, нестійкість семантичної структури цього метафоризованого терміна з первинним значенням 'крок' та історичними членами лексико-семантичної групи *тригрошевик,* прост. *трояк, півкопійки, гріш, деньга, поштова марка, поштова мініатюра*. Лексема *шаг* у значенні 'грошової одиниці' з часом застаріла, натомість після революції актуалізувалися значення *шагу* як ходи, перен. нестримного руху вперед, що відповідало ідеології радянської політики. Поняття найменших дрібних грошей заступилося російською та загальнорадянською номінацією *копійка*, однак мовна пам'ять східних слов'ян зберегла віддалені семантичні зв'язки поняття *грошових знаків, грошей* із *поштовою маркою* та *знаком поштової оплати*.

У перспективі подальшого дослідження бачимо аналіз усього кола номінацій грошових знаків, які вважалися офіційними державними чи місцевими представниками грошових документів радянської доби та фіксувалися в лексикографічних і нумізматичних джерелах, у текстах різних типів дискурсу, утворюючи безпрецедентний культурний феномен грошових відносин слов'янства на зламах епох.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Беларуска-расійські** слоўнік. Факсімільнае выданьне (Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1925). Менск: Народная асвета, 1993. 100 с. 2. **Беларуска-рускі** слоўнік: у 3 тт. Менск: Беларуская энцыклапедыя, 2012. [Электронный ресурс]. URL: http://slounik.org/krapivabr. 3. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: «Перун», 2009. 1736 с. 4. **Гладкий В. Д.** Словарь нумизмата.Москва: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2010. 377 с. 5. **Дмитриенко М. Ф.** Бумажные деньги в историческом контексте // Рябченко П. Ф. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769-1994 гг.) / Под ред. М. И. Савлука и М. Ф. Дмитриенко. Київ: «Софія», «Лісбанк», 1995. 670 с. С. 8-32. 6. **Етимологічний** словник української мови: у 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук, уклад. Г. П. Півторак та ін. Т. 6: У – Я. Київ: Наукова думка, 2012. 568 с. 7. **Зварич В. В**. Нумизматический словарь. / Автор-составитель В. В. Зварич; отв. ред. Н. Ф. Котляр. Л.: «Вища школа», 1976. 156 с. 8. **Національний** банк України 2019 URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36714&cat_id=36713. 9. **Популярный** толково-энциклопедический словарь русского языка [Электронный ресурс] / Словари, энциклопедии и справочники - Slovar.cc. 2012. URL: https://slovar.cc/rus/tolk-enc.html. 10. **Рябченко П. Ф**. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769-1994 гг.) / Под ред. М. И. Савлука и М. Ф. Дмитриенко. Київ: «Софія», «Лісбанк», 1995. 670 с. 11. **Слоўнік** беларускай мовы. Менск: Беларуская навука, 2012. 916 с. 12. **Словник** української мови: в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Том 2, 1971; Том 3, 1972; Том 11, 1980. 13. **Словник** української мови / кер. В. В. Німчук. – Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с. 14. **Современный** русский литературный

язык: в 17-ти тт. / Ред. коллегия: С. Г. Бархударов, В. В. Виноградов, С. П. Обнорский, И. И. Толстой и др. Т. 4: «Ж-З». М. – Лен.: Изд-во АНСССР, 1955. 1364 с. 15. **Толковый** словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / РАН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Отв. ред. Н. Ю. Шведова.Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2011. 1175 с. 16. **Фасмер М**. Этимологический словарь русского языка. В 4-х тт. / Перевод с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. Т. 4: Т – Ящур.Москва: «Прогресс», 1987. 864 с. 17. **Шуст Р. М**. Шаг // Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред. В. А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т – Я. 784 с.

REFERENCES

Barhudarov, S.G. (Ed.). (1955). *Sovremennyy russkiy literaturnyy yazyk [Modern Russian Literary Language]*. Moscow-Leningrad: Publishing house of the ANSSR [in Russian]. 2. ***Bielaruska**-rasijśki sloŭnik [Belarusian-Russian dictionary]*. (1993). Facsimile edition (Minsk: Belarusian State Publishing House, 1925). Minsk: Narodnaja asvieta [in Belarusian]. 3. ***Bielaruska**-ruski sloŭnik [Belarusian-Russian dictionary]*. (2012). Retrieved from http://slounik.org/krapivabr [in Belarusian]. 4. **Bilodid, I.K**. (Ed.). (1970-1980). *Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian]. 5. **Busel, V.T**. (Ed.). (2009). *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*. Kyiv, Irpen: Perun [in Ukrainian]. 6. **Dmitrienko, M.F**. (1995). *Bumazhnyye den'gi v istoricheskom kontekste [Paper money in a historical context]*. Kiev: Sofia, Lisbank [in Russian]. 7. **Fasmer, M.** (1987). *Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language]*. Moscow: Progress [in Russian]. 8. **Gladkiy**, **V.D**. (2010). *Slovar' numizmata [Numismatic dictionary]*. Moscow: Tsentrpoligraf [in Russian]. 9. **Melnychuk, O.S**. (Ed.). (2012). *Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian]. 10. **Nymchuk, V.V.** (Ed.). (2012). *Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian]. 11. ***Populyarnyy** tolkovo-entsiklopedicheskiy slovar' russkogo yazyka [Popular explanatory-encyclopedic dictionary of the Russian language]*. (2012). Retrieved from https://slovar.cc/rus/tolk-enc.html [in Russian]. 12. **Ryabchenko, P.F**. (1995). *Polnyy katalog bumazhnykh denezhnykh znakov i bon Rossii, SSSR, stran SNG (1769-1994 gg.) [Full catalog of paper banknotes and bonds of Russia, USSR, CIS countries (1769-1994)]*. Kiev: Sofiya, Lisbank [in Russian]. 13. **Sait** Natsional'noho banku Ukrayiny [Site of National Bank of Ukraine]. Retrieved from https://bank.gov.ua [in Ukrainian]. 14. **Shust, R.M.** (2013). Shah [Shah]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny - Encyclopedia of Ukrainian History*. V.A. Smolij (Ed.). Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian]. 15. **Shvedova, N.Yu.** (Ed.) (2011). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka s vklyucheniyem svedeniy o proiskhozhdenii slov [Dictionary of the Russian language with the inclusion of information about the origin of words]*. Moscow: Azbukovnik [in Russian]. 16. ***Sloŭnik** bielaruskaj movy [Dictionary of the Belarusian language]*. (2012). Minsk: Belarusian science [in Belarusian]. 17. **Zvarych, V.V**. (1976). *Numyzmatycheskyy slovar' [Numismatic dictionary]*. Lviv: "High School» [in Russian].

Охріменко Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і літератури, докторант, Київський національний лінгвістичний університет; вул. Метрологічна, 2-а, відділення 231, Київ, 03143, Україна.

Тел.: + 38 (067) 303-55-87

E-mail: tv.okhrim@ukr.net

http://orcid.org/0000-0002-0657-6727

Okhrimenko Tetiana Volodymyrivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Russian Language and Literature, doctoral student, Kyiv National Linguistic University; Metrological Str., 2-a, department 231, Kyiv, 03143, Ukraine.

Надійшла до редакції 18 лютого 2019 року

УДК 811.111'276.3–055.2 **О. С. Романюк**

УСПІШНА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ФЕМІННОЇ ПРАГМАТИЧНО-ІНТЕРОГАТИВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ТАКТИКИ

У статті досліджено успішну комунікативно-прагматичну модель реалізації фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики з урахуванням рекомендованої кількості фемінних комунікативних ходів, а також виявлено їхню пріоритетність і релевантність у рамках ефективної міжособистісної інтеракції романтичної діади. Аналітичну базу дослідження становить романтична інтеракція 99 учасниць дейтинг-шоу «The Bachelor US» 2012-2016. Установлено, що ефективну реалізацію фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики представлено релевантними (Попередній досвід у відносинах?, Знакова подія?, Ідеальний партнер?, Оцінка побачення?, Особисті плани на майбутнє?) і варіативними (Самовихваляння?, Ідеальні взаємовідносини?, Родина?) комунікативними ходами. Досліджено причини комунікативних невдач на другому етапі «Прагматика романтичних відносин».

***Ключові слова**: фемінний романтичний дискурс, прагматично-інтерогативна комунікативна тактика, успішна комунікативно-прагматична модель, релевантні і варіативні комунікативні ходи, ефективність комунікації, дейтинг-шоу "The Bachelor US", комунікативна інтенція, комунікативні невдачі.*

Romaniuk O. S. The Successful Pragmatic Communication Model of the Pragmatic-Interrogative Communicative Tactic. *The paper focuses on the pragmatic-interrogative communicative tactic at the second stage 'Pragmatics of Romantic Relationship' within the Feminine Romantic Discourse. The research demonstrates the potential of the complex approach to the study of the interpersonal communicative effectiveness and the causes of the communication failures. It comprises interdependent variables such as the objective (romantic place, setting, time, frequency of dates, etc.) and the subjective (gender, place of residence, age, occupation, etc.) integrative features, as well as the strategic ways, namely what should be said (semantics) and how it should be said (discourse features via verbal means). The research combines the communicative-pragmatic sphere labelled as 'the external context' and the cognitive sphere labelled as 'the internal context'. An analytical framework for the research of female romantic communication is an American dating and relationship reality television series «The Bachelor US» released from 2012 to 2016. The female romantic corpus is compiled from the romantic dyadic interactions of the female contestants (N=99) within the dating show «The Bachelor US». It is revealed the pragmatic communication models (N=55) presented by those who managed to achieve the communicative intention (i.e. the winners), since their ways are considered as the strategic ones. The feminine communicative moves within the pragmatic communication models are characterised by the distinguishing frequency and therefore, the successful pragmatic communication model is defined. It includes relevant (Previous Dating Experience?, Momentous Event?, Ideal Partner?, Dating Evaluation?, Personal Plans for Future?), and variable (Self-Praise?, Ideal Relationship?, Family?) feminine communicative moves in accordance with their priority. The revealed successful pragmatic communication model of the pragmatic-interrogative communicative tactic increases the chances of the interpersonal pragmatics; helps easily to overcome the communication barriers; develops the greater self-confidence of the romantic partners; excludes the risks of ruining the romantic relationship.*

***Key words**: feminine romantic discourse, pragmatic-interrogative communicative tactic, successful pragmatic communication model, relevant and variable communicative moves, dating-show "The Bachelor US", communicative effectiveness, communicative intention, communication failures.*

© Романюк О. С., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.25

Вступ

Становлення романтичних відносин є довготривалим процесом, екстенсивність (діапазон тем) й інтенсивність (ступінь особистості і чуттєвості інформації) якого постійно змінюється, впливаючи на інтимізацію почуттів романтичної діади (Derlega, Metts, Petronio & Margulis, 1993). Ефективність романтичної комунікації є безумовною запорукою успішності міжособистісних відносин на різних етапах їхнього розвитку. Відтак аналіз наукових досліджень, присвячених етапам розвитку міжособистісних відносин (Crenshaw, 1997; Dijk, 1981; Fisher, 1994; Knapp, 1978; Taylor, 1968), дозволив виявити найбільш актуальну класифікацію відповідно до тематики дослідження: ***I етап*** – ініціація романтичних відносин – 'Making First Impression', спрямований на знайомство і встановлення типу міжособистісних стосунків (M_{time}= 30 секунд); ***II етап*** – прагматика романтичних відносин – 'Falling in Love', спрямований на забезпечення прагматичної основи розвитку відносин романтичної діади (M_{time}= 3 тижні); ***III етап*** – лімеренція – 'Romantic Love', спрямований на освідчення в коханні й прагматику подружнього життя (M_{time}= 5 тижнів) (Romaniuk, 2018).

Перший етап – ініціація романтичних відносин ('Making First Impression') – є вирішальним, адже він задає загальний тон подальших міжособистісних взаємовідносин романтичної діади, однак саме низка наступних побачень дає партнерам можливість по-справжньому усвідомити любовний потенціал майбутніх відносин (Fisher, 1994; Ranganath, Jurafsky & McFarland, 2013). Безсумнівно, під час першої зустрічі дві абсолютно незнайомі людини намагаються вразити одна одну, представляючи ідеальну версію самої себе, однак, на жаль, партнери настільки сфокусовані на створенні першого ідеального враження, що інколи забувають про головне – наскільки їм цікава та особа, яку вони намагаються вразити. Тому саме другий етап – прагматика романтичних відносин – допомагає з'ясувати цей факт, познайомитись ближче, показати реального себе, визначивши прагматику романтичних відносин діади.

Як справедливо зазначають науковці, мовні й культурні відмінності в міжкультурних парах ускладнюють емоційне спілкування, відтак міжкультурне усвідомлення ефективної романтичної комунікації є взаємовигідним як для носіїв мови так і для не-носіїв, що допомагає легко подолати комунікативні бар'єри та розвивати більшу самовпевненість романтичних партнерів (Derlega, Metts, Petronio & Margulis, 1993). Більше того, мовні й культурні відмінності в міжкультурних парах ускладнюють емоційне спілкування; романтичні партнери переживають емоційні проблеми спілкування на початку їхніх стосунків [Dewaele & Salomidou, 2017: 116].

Оскільки науковий інтерес до медіа-персонажів ґрунтується на тих же принципах, що вказують на реальні соціальні зв'язки (Романюк, 2017; Ступак, 2017; Locher, 2015; Rubin & McHugh, 1987), аналітичну основу для дослідження становить романтична інтеракція учасниць дейтинг-шоу «The Bachelor US» (The Bachelor US, 2012-2016). За статистичними відомостями, дейтинг-шоу є одним з найпопулярніших піджанрів реаліті-шоу (The

Statistics Portal, 2016), який побудовано на романтичних стосунках між учасниками. Актуальність цього дослідження підтверджує міжнародна популярність дейтинг-шоу в багатьох країнах світу, що викликає науковий інтерес в аспекті міжкультурних стандартів романтичних стосунків разом із критеріями, які виявляють ефективність романтичного спілкування.

У межах цієї статті висвітлено питання ефективної романтичної комунікації на другому етапі, представленому фемінною комунікативною тактикою саморозкриття і прагматично-інтерогативною комунікативною тактикою, як частина дослідницького проекту, присвяченого романтичному дискурсу – інтерактивній комунікативно-прагматичній і когнітивній трьохетапній діяльності, що регулюється кооперативними стратегіями і тактиками через комунікативні ходи і характеризується взаємозалежними об'єктивними й суб'єктивними інтегративними ознаками (Romaniuk, 2017). Адже в рамках міжособистісної романтичної інтеракції комуніканти не тільки висвітлюють особисту інформацію й виражають почуття, реалізуючи фемінну комунікативну тактику саморозкриття, а й проявляють інтерес до адресата за допомогою інтерогативів, імплементуючи фемінну прагматично-інтерогативну комунікативну тактику.

Отже, метою представленого дослідження є встановлення успішної комунікативно-прагматичної моделі прагматично-інтерогативної комунікативної тактики з урахуванням рекомендованої кількості фемінних комунікативних ходів, а також виявлення їхньої пріоритетності й релевантності.

Методи й методики дослідження

Різноманітні реаліті-шоу рекомендовано досліджувати як дискурс, а не жанр, оскільки вони самі розвинулися в різні жанри і демонструють значну міру гібридності [Lorenzo-Dus & Blitvich, 2013, с. 15]. Отже, вивчення жіночого романтичного спілкування здійснюється відповідно до комунікативного стилю і традицій фемінного романтичного дискурсу.

Установлено, що ефективну реалізацію фемінного романтичного дискурсу обумовлено двома взаємозалежними змінними: 1) *контекст* (об'єктивні інтегративні ознаки); 2) *комуніканти* (суб'єктивні інтегративні ознаки). Застосування комплексного підходу в рамках дослідження ефективної романтичної комунікації на різних етапах міжособистісних відносин ураховує взаємозалежні змінні (об'єктивні й суб'єктивні інтегративні ознаки) і стратегічні шляхи підвищення ефективності комунікації.

Відповідно, ключовими компонентами фемінного романтичного дискурсу в межах запропонованого дослідження є такі:

1) ***об'єктивні інтегративні особливості*** (романтичне місце, оточення, час, частотність романтичних побачень тощо). Структура дейтинг-шоу «The Bachelor US», 2012-2016 повністю відповідає об'єктивним інтегративним особливостям романтичної діади: неодружений чоловік обирає потенційну жінку серед 25 жінок-учасниць під час романтичних побачень; вони подорожують до екзотичних країн; побачення відбуваються в найромантичніших місцях світу: у ресторані, на острові, на яхті, високо в горах тощо; жінки,

які не змогли вразити холостяка, залишають проект кожний наступний тиждень; переможницями вважаються ті, кому освідчується головний герой дейтинг-шоу. Другий етап – прагматика романтичних відносин – відповідає другому-четвертому епізодам обраних п'яти сезонів дейтинг-шоу «The Bachelor US», 2012-2016 (Seasons 16-20). Відтак загальний обсяг проаналізованого матеріалу на другому етапі складає M_{time} ***= 45 год*** (15 епізодів * 90 хвилин кожний) відеозапису;

2) ***суб'єктивні інтегративні особливості*** (стать, місце проживання, вік, професія, попередній досвід, культура тощо). Вік учасниць коливався від 21 до 33; усіх учасниць – M_{age} = 27 (SD=3.89); переможниць – M_{age} = 27 (SD=2.73); місце проживання (усі учасниці є резидентами США з різних регіонів: Захід (35%); Південь (33%); Середній Захід (23%); Північ (9%); найпопулярніші професії (сфера бізнесу, моди, медицини, обслуговування);

3) ***стратегічні шляхи*** – те, що слід сказати (семантика) і як слід говорити (дискурсивні особливості через вербальні засоби) у рамках фемінного романтичного дискурсу. Жінки-учасниці (N=99) взяли участь в одному з п'яти сезонів дейтинг-шоу «The Bachelor US», 2012-2016: Season 16 (N=18); Season 17 (N=19); Season 18 (N=18); Season 19 (N=23); Season 20 (N=21); однак лише 54,5% учасниць (N=55) удалося досягти комунікативної мети другого етапу, тому їхні шляхи вважаються стратегічними;

4) ***успішна комунікативно-прагматична модель*** – за допомогою програмного забезпечення SPSS версії 23 виявлено комунікативно-прагматичні моделі (N=55), представлені переможницями п'яти сезонів дейтинг-шоу «The Bachelor US»; виокремлено релевантні й варіативні фемінні комунікативні ходи в рамках ефективної реалізації фемінної комунікативно-прагматичної комунікативної тактики.

Відтак *фемінний комунікативний хід* – мінімально значуща функціональна і структурна одиниця дискурсу (Coulthard, 1985; Edmondson, 1981; Schiffrin, 2000; Stubbs, 1983), що є одиницею дослідження. Натомість максимальною одиницею дискурсу є комунікативна подія (Dijk, 1981: 121-122), яку в рамках цього дослідження представлено *романтичним побаченням*.

Таким чином, ефективна романтична комунікація передбачає реалізацію стратегічних шляхів, представлених фемінними релевантними і варіативними комунікативними ходами в рамках успішної комунікативно-прагматичної моделі, які обумовлюють успішність розвитку відносин, адже роль мови в міжособистісних відносинах діади є фундаментальною (Culpeper & Haugh, 2014; O'Driscoll, 2013; Stupak, 2018).

Результати та дискусії

Як свідчать отримані результати, у рамках фемінної комунікативно-прагматичної комунікативної тактики інтерес до адресата й прагматики романтичних відносин обумовлено реалізацією восьми фемінних комунікативних ходів, які за частотністю розподілено таким чином: Попередній досвід у відносинах? **'fPDE?'** (29,4%), Знакова подія? **'fME?'** (23,7%), Ідеальний партнер? **'fIdP?'** (15,1%), Оцінка побачення? **'fDEv?'** (14,2%), Особисті

плани на майбутнє? **‘fPFP?’** (12,3%), Самовихваляння? **‘fSP?’** (2,9%), Ідеальні взаємовідносини? **‘fIdR?’** (1,3%), Родина? **‘fFm?’** (1,1%).

Однак, ураховуючи те, що не всі учасниці (N=99) дейтинг-шоу «The Bachelor US» досягли комунікативної інтенції фемінної комунікативно-прагматичної комунікативної тактики, а лише переможниці (N=55), то реалізацію фемінних комунікативних ходів представлено у комунікативно-прагматичних моделях (див. рис. 1).

Рис. 1. Комунікативно-прагматичні моделі реалізації фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики

Отже, частотність, пріоритетність і релевантність фемінних комунікативних ходів у комунікативно-прагматичних моделях відрізняється. Відтак фемінну прагматично-інтерогативну комунікативну тактику реалізовано за допомогою 5-компонентних, 6-компонентних і 7-компонентних комунікативно-прагматичних моделей (див. рис. 1).

Найбільшими за частотністю вживання (76%) є комунікативно-прагматичні моделі, представлені п’ятьма комунікативними ходами (див. рис. 1). Також у 16% наявна реалізація фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики за шістьма комунікативними ходами і відповідними 6-компонентними моделями (див. рис. 1). Найменшою за частотністю (8%) виявлено реалізацію фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики 7-компонентною комунікативно-прагматичною моделлю, представленою сімома комунікативними ходами (див. рис. 1).

Висновки

За результатами дослідження встановлено, що ефективна реалізація фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики відбувається за допомогою релевантних **(fPDE?, fME?, fIdP?, fDev?, fPFP?)** і варіативних (*fSP?, fIdR?, fFm?*) фемінних комунікативних ходів (див. рис. 1), представлених успішною комунікативно-прагматичною моделлю.

Таким чином, успішну комунікативно-прагматичну модель представлено відповідно до пріоритетності вживання фемінних комунікативних ходів; загальна кількість їхнього вживання в рамках ефективної реалізації фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики не повинна бути меншою за 5 і більшою за 8 (див. рис. 2).

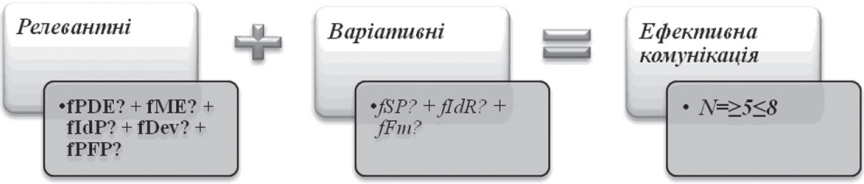

Рис. 2. Успішна комунікативно-прагматична модель реалізації фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики

Проведений аналіз міжособистісної романтичної комунікації на другому етапі – прагматика романтичних відносин – також дозволяє встановити ***причини комунікативних невдач*** фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики, тобто ті, що призводять до розриву романтичної діади, а саме:

1) елізія фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики;

2) девіація дискурсивних ознак інтерогативів від тих, які представлені учасницями-переможницями;

3) недотримання успішної комунікативно-прагматичної моделі фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики (див. рис. 2).

Перспективою подальших розвідок другого етапу «Прагматика романтичних відносин» в рамках фемінного романтичного дискурсу є встановлення фемінних комунікативних ходів комунікативної тактики саморозкриття, а також успішної комунікативно-прагматичної моделі, що обумовлює ефективність міжособистісного спілкування романтичної діади.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Романюк О. С.** Реаліті-шоу як особливий жанр телевізійного дискурсу. *Південний архів (філологічні науки)*. Херсон: ХДУ, 2017. Вип.71. С. 111-115. 2. **Ступак І. В.** Особливості реалізації фреймової моделі анкет учасників дейтинг–шоу в німецькій та українській лінгвокультурах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 26. С. 164–167. 3. **Coulthard M.** An Introduction to Discourse Analysis. London: Longman, 1985. 212 p. 4. **Crenshaw T. L.** The Alchemy of Love and Lust. Gallery books, 1997. 368 p. 5. **Culpeper J.,** Haugh M. Pragmatics and the English language. Basingstoke, United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2014. 293 p. 6. **Dewaele J.,** Salomidou L. Loving a partner in a Foreign Language. *Journal of Pragmatics*. 2017. № 108. P. 116-130. URL: doi: 10.1016/j.pragma.2016.12.009 7**. Derlega V. J.,** Metts S., Petronio S. T. Margulis Self–Disclosure. Newbury Park, CA: Sage, 1993. 156 p. 8. **Dijk T. A.** Studies in the Pragmatics of Discourse. The Hague: Mouton Publishers, 1981. 261 p. 9. **Edmondson W.** Spoken Discourse: A Model for Analysis. London, 1981. 217 p. 10. **Fisher H.** Anatomy of Love. A natural history of mating, marriage, and why we stray. Ballantine Books, 1994. 432 p. 11. **Knapp M. L.** Social intercourse: From greeting to goodbye. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, 1978. 308 p. 12. **Locher M.** Interpersonal pragmatics and its link to (im)politeness research. *Journal of Pragmatics*. 2015. № 86. P. 5–10. URL: doi: 10.1016/j.pragma.2015.05.010 13. **Lorenzo Dus N.,** P. Garcés-Conejos Blitvich. Real Talk: Reality Television and Discourse Analysis in Action. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. 296 p. doi:10.1057/9781137313461 14. **O'Driscoll J.** The role of language in interpersonal pragmatics. *Journal of Pragmatics*.

2013. № 58. P. 170–181. doi: 10.1016/j.pragma.2013.09.008 15. **Ranganath R.,** Jurafsky D., McFarland D. Detecting friendly, flirtatious, awkward, and assertive speech in speed-dates. *Computer Speech and Language*. 2013. № 27(1). P. 89-115. URL: 10.1016/j.csl.2012.01.005 16. **Romaniuk A.** Basic universal units and components of romantic discourse based on the dating show patterns of dyadic interaction. *Analele Universităţii din Craiova, Seria Stiinte Filologice, Lingvistica*. – 2017. № 1–2. P. 370–380. 17. **Romaniuk O.** Feminine contact-establishing communicative tactic within the framework of romantic discourse. *Analele Universităţii din Craiova, Seria Stiinte Filologice, Lingvistica*. 2018. № 1–2. P. 170-181. 18. **Rubin R. B.,** McHugh M. P. Development of parasocial interaction relationships. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. 1987. № 31. P. 279–292. URL: doi: 10.1080/08838158709386664 19. **Schiffrin D.** Approaches to Discourse Text. Oxford: Blackwell Publishers, 2000. 470 p. 20. **Stubbs M.** Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language. Oxford : Blackwell, 1983. 272 p. 21. **Stupak I.** Possessive abgeleitete kausative verben im deutschen und ukrainischen. *Analele Universităţii din Craiova, Seria Stiinte Filologice, Lingvistica*. 2018. № 1–2. P. 432–448. 22. **Taylor D. A.** The Development of Interpersonal Relationships: Social Penetration Processes. *The Journal of Social Psychology*. 1968. № 75(1). P. 9–90. doi: 10.1080/00224545.1968.9712476 23. **The Bachelor US** (2012–2016). Seasons 12–16 (E1202–E804; E1302–E904; E1402–E1004; E1502–E11041; E1602–E1204). – [Електронний ресурс]. URL: https://abc.go.com/shows/the–bachelor/episode–guide/season–12...16 (Останнє звернення 05 травня 2018). 24. **The Statistics Portal.** The Statistics Portal. Popularity of reality TV genres in the U.S, 2016. – [Електронний ресурс]. URL: https://www.statista.com/statistics/617828/popularity–reality–tv–genres–usa (Останнє звернення 05 травня 2018).

REFERENCES

Romaniuk, O. S. (2018b). Realiti-shou yak osoblyvyy zhanr televiziynoho dyskursu [Reality show as a special genre of television discourse]. *Pivdennyy arkhiv (filolohichni nauky) [Southern Archive (philological sciences)], 71,* 111-115 [in Ukrainian]. 2. **Stupak, I. V.** (2017). Osoblyvosti realizatsiyi freymovoyi modeli anket uchasnykiv deytynh-shou v nimets'kiy ta ukrayins'kiy linhvokul'turakh [The framed model features of the questionnaire implementation of the dating show contestants in the German and Ukrainian linguistic cultures]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University], 26,* 164–167 [in Ukrainian].

ІНТЕРНЕТ–РЕСУРС

1. The Statistics Portal (2016). *Popularity of reality TV genres in the U.S*. Available at <https://www.statista.com/statistics/617828/popularity–reality–tv–genres–usa/> (Accessed 5 May, 2018).

2. The Bachelor US (2012–2016). *Seasons 12–16 (E1202–E804; E1302–E904; E1402–E1004; E1502–E11041; E1602–E1204)*. Available at <https://abc.go.com/shows/the–bachelor/episode–guide/season–12...16> (Accessed 5 May, 2018).

Романюк Олександра Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови №2, Національний університет «Одеська морська академія»; вул. Дідріхсона, 8, Одеса, 65000, Україна.

Tel.: +38(097)499-76-77

E-mail: alexarom2906@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-0484-9653

Romaniuk Oleksandra Serhiivna – PhD, Associate Professor, Department of English Language, National University «Odessa Maritime Academy»; Didrikhson Str., 8, Odesa, 65000, Ukraine.

Надійшла до редакції 25 березня 2019 року

УДК 811.161.2’373’367 **І. І. Сметана**

ХУДОЖНІ ОБРАЗИ ПІР РОКУ ПОЕЗІЇ В. СВІДЗІНСЬКОГО: ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано мовні засоби вираження часових вимірів річного циклу на лексичному та синтаксичному рівнях у їхній взаємодії. З’ясовано, що для відтворення відповідних темпоральних образів В. Свідзінський однаковою мірою послуговується як простими, так і складними синтаксичними конструкціями. Прості речення та предикативні частини складних найчастіше ускладнено однорідними членами, серед яких превалюють однорідні присудки. Досліджено, що в поетичному доробку автора річний час представлений усіма порами року, але В. Свідзінський найчастіше зображує весну та осінь. Художні словообрази окресленого часу є багатогранними, наповненими філософією буття та переживаннями ліричного героя.

Ключові слова: *індивідуальний стиль, словесний образ, речення, однорідні члени, порівняння, повтор, звертання.*

Smetana I. I. Literary Images of Seasons in V. Svidzinskyi’s Poetry: Lexical and Syntactic Aspects. *The article analyzes language means of expressing the annual measurements of the annual cycle at the lexical and syntactic levels in their interaction.*

The actuality of the proposed research is due to the fact that literary time in the poetic language of V. Svidzinskyi is represented by various temporal lexemes and syntactic constructions, research of which in the interaction of the above levels allows to see the entire depth of the author’s individuality presented in the verbal-aesthetic picture of the world, which is not yet specially researched.

The purpose of the article is to characterize the linguistic means of expression of the seasons in V. Svidzinskyi’s poetry at the lexical and syntactic levels. In this regard, the tasks are set as follows: to analyze the verbalization of the time dimensions of the annual cycle; to find out what lexical-syntactical means reveal and highlight the time described in the author’s poetry.

It has been found out that in order to reproduce the corresponding temporal images, V. Svidzinskyi equally used both simple and complex syntactic constructions. Simple sentences and predicative parts of the complex ones are often complicated by homogeneous parts, among which homogeneous predicate prevail. It has been investigated that in the poetic work of the author the annual time is represented by all of seasons, but V. Svidzinskyi most often depicts the spring and autumn, which represent the richness of meaningful nuances. Literary word-makers of the given time are multifaceted, filled with the philosophy of being and feelings of the lyrical hero.

Key words*: individual style, wordly image, sentence, homogeneous parts, comparison, repetition, appeal.*

Вступ

Світобачення митця завжди пов’язане з його часовідчуттям, бо час є одним із ключових атрибутів існування людини, джерелом її досвіду, об’єктом свідомого чи позасвідомого «переживання» (Лавринович, 2013: 101). У поезії В. Свідзінського різні часові виміри належать до активно відображуваних об’єктів, що відзначають дослідники його творчості (А. Тимченко (2010), О. Старова (2011), Е. Соловей (2006)).

Різні аспекти поетичної мови В. Свідзинського аналізують І. Барчишина (2013), С. Богдан (2017), О. Волковинський (2006), Ю. Громик (2003), Н. Данилюк (2017), Т. Левчук (2017), А. Мединська (2017) та ін.

© Сметана І. І., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.26

Актуальність пропонованої студії зумовлена тим, що художній час у поетичній мові В. Свідзінського репрезентовано різними темпоральними лексемами та синтаксичними конструкціями, дослідження яких у взаємодії окреслених рівнів дає змогу побачити всю глибину авторської індивідуальності, представленої у вербально-естетичній картині світу, що на сьогодні ще не становило предмет спеціального дослідження.

Мета статті – схарактеризувати засоби вираження пір року в поетичній творчості В. Свідзінського на лексичному та синтаксичному рівнях. У зв'язку із цим поставлено такі завдання: здійснити аналіз вербалізації часових вимірів річного циклу; з'ясувати, якими лексико-синтаксичними засобами розкривається та увиразнюється окреслений час у поезії автора.

Методи й методики дослідження

Комплексний підхід зумовив застосування відповідних методів дослідження: *метод контекстного аналізу*, орієнтований на виявлення експресивно-змістових функцій мовних одиниць у поетичному тексті; *структурно-семантичного аналізу* (для розгляду семантики мовних одиниць, що формують авторське поетичне мовлення); *інтерпретаційний* – для декодування змісту повідомлюваного; *описовий метод,* що передбачає процедури загального аналізу, систематизації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ.

Результати та дискусії

Пори року в поетичному доробку В. Свідзінського здебільшого є засобом розкриття внутрішнього світу та переживань ліричного героя, зображення минулого та проминальності часу. Художня репрезентація часу у творчості В. Свідзінського пов'язана з активним уживанням лексем *зима, весна, літо, осінь.* Ці слова в аналізованих поезіях набувають як узагальнено-часового виміру, так і конкретно-особистісного. Як зауважує Ю. Лотман, «символіка пір року – одна з найбільш загальних та різноманітних у смисловому відношенні. Пов'язана з філософією природи, ідеєю циклічності <...>, вона є мовою, зручною для вираження універсальних метафізичних понять» (Лотман, 1996: 511).

За нашими спостереженнями, серед назв пір року найактивніше функціює *весна.* Цей словообраз як об'єкт порівняння поєднується з незабутнім образом коханої ліричного суб'єкта: *В моїй уяві образ твій, / Осяяний любов'ю і* ***весною****, / Неначе сонячний навій, / Обвинений блакиттю молодою* (В. Свідзінський). Відокремлені постпозитивні означення посилюють ліричний струмінь. Крім того, поет підносить образ коханої над земним існуванням, використовуючи градацію: *любов* (земне почуття) – *весна – сонячний* навій – *блакить.*

Поет передає думки ліричного героя та його душевний стан, пов'язаний з образом милої: *Так ти на мене вієш чаром / І радістю тії* ***весни****, / Коли мов сонячним пожаром / Юнацькі обнялися сни, / І вихор буйно-золотий / Промчався по душі моїй, / І в тій тривозі чарівній / Запломенився світоч твій* (В. Свідзінський). У цьому контексті ампліфікація підрядних означальних частин до опорного слова *весна* передає почуття зворушення. Слова *чар* і *радість*

перебувають у кінці та на початку рядків відповідно, тому є акцентованими в смисловому й інтонаційному планах. В одному семантичному ключі витримано словосполучення *сонячним пожаром*, *вихор буйно-золотий*, *тривога чарівна* та граматичне ядро *запломенився світач*, що метафорично передають максимальний вияв почуттів. Компоненти наведених словосполучень переважно містять сему 'світити', 'горіти'.

Образ весни розкриває внутрішній світ ліричного героя й у такому контексті: *Я хвилююсь, ніяк не звикну / До ніжної темряви,* ***до весни*** (В. Свідзінський). Для увиразнення бентежного стану автор ускладнює структуру речення однорідними присудками та додатками. Однорідний ряд об'єктних поширювачів об'єднує мотив кохання.

Єдність і взаємозв'язок минулого і майбутнього В. Свідзінський актуалізує, зіставляючи ці поняття в межах однієї поезії та репрезентуючи їх словами *весна*, *осінь*: *Загубився в небі слід* ***весни****, / День задумався ясний <...> Чую в серці звук нових тремтінь – / Потайну* ***осінню*** *тінь* (В. Свідзінський). Зауважимо, що в цитованій поезії не названо лексему *літо*. Автор начебто навмисно пропускає цю пору року, оскільки розуміє, що в душі ліричного героя вже немає місця для тепла, сонця й радості.

Епітет *весняний,* у свою чергу, означує словообрази *рай, ранок, потік*; *весняні сади, свята,* тобто й абстрактні поняття, і темпоральні та локативні. Весняні пейзажні замальовки В. Свідзінський поєднує зі спогадами про молодість, як-от: *Юний голос до схід сонця чути: / На південнім обрію* ***весна*** */ Одчинила двері днів погідних, / І верба сіяє край потока, / Пахощами віючи далеко – / І в гаю склонився білий сон, / Пийте мого чистого вина* (В. Свідзінський). Словообраз *весна* поєднує часопросторові площини: *обрій*, *верба*, *потік*, *гай,* з одного боку, і *схід сонця*, *дні* – з другого. Автор використовує полісиндетон, підкреслюючи таким чином відкриту структуру частин, поєднаних сурядним зв'язком.

Весна змальовується метафорично за асоціацією з водним простором, наприклад: *Прислухайся: десь за горою, / За верховинами дерев, / Облоки ронять краплі світла / В уважні розплески* ***весни*** (В. Свідзінський). Поет використовує відокремлені уточнювальні локативні обставини, що позначають верх земного простору та словообрази небесного простору (*облоки, краплі світла*). Таке поєднання створює верхню проекцію зображення, змальовуючи весну водночас як атмосферне явище.

Розвій весни передано таким метафоричним образом: *Аж коли* ***весна*** *розсвітиться, / І весь світ обвіє голубо, / І протеплить тіло велетня / До осердя потаєнного – / Гарне листя вільно скине він [дуб]* (В. Свідзінський). Паралель між часовими та просторовими образами надає вислову яскравого емоційно-експресивного забарвлення й створює цілісну поетичну картину. У контексті використано дистантний коренеслівний повтор *розсвітиться – світ*, що разом з однорідними присудками передає процес поширення весни.

В. Свідзінський використовує протиставлення словообразів *вербова віта цвіте*, що символізує весну й розвій, та *жовта свіча горить*, що символічно позначає згасання життя: *За безлистим деревом саду, / Як дві нерідних*

сестри, / ***Вербова віта цвіте*** */ І жовта свіча горить. /* ***Вербова віта цвіте*** *– /* ***На весну****, на юний шум, / А навіщо ця жовта свіча?* (В. Свідзінський). Автор поєднує ці образи порівнянням і повтором зі зміною комунікативної мети речення з розповідної на питальну.

За допомогою ампліфікації однорідних підметів створено ліричну картину природи навесні в перспективі, що накреслюється дієсловом-присудком у формі майбутнього часу *буде*, але при цьому зіставлення здійснюється з минулим: *І буде знову, як бувало: /* ***Весна****, і вечір, і тепло, / І проліски ламке стебло, / І мирне галяви кружало* (В. Свідзінський). Використаний полісиндетон логічно й інтонаційно виокремлює кожен з однорідних членів.

Словесні образи на позначення весни функціюють у складі порівнянь до різних суб'єктів: *А ти ж наповнено світилась, /* ***Як бростка навесні*** (В. Свідзінський); *І так гримлять [поїзди],* ***мов тішаться весною / І відталлю*** (В. Свідзінський). Підрядними порівняльними частинами створено індивідуально-авторські образи.

Загалом у творчості письменника образ весни є поліаспектним, оскільки відтворює і плинність часу, і колообіг життя. Риторичні запитання із цим ключовим словом градаційно посилюють думку й виконують емоційно-експресивну роль: *Хто мені повість, у які безодні / Углибає час? Де* ***весна*** *прихильна, / Що ввела мене в двері повноліття, / В вік юнацтва?* (В. Свідзінський). Експресії контексту надають бажальні речення, що містять розгорнуті метафори: *«Не згасав би ніколи наряд /* ***Весни*** *і* ***літа****, о ні! / Верховець на буланім коні, / Не сваволив би листопад»* (В. Свідзінський).

Словообраз *осінь* за активністю функціювання в поезії В. Свідзінського дещо поступається образу *весна,* але є надзвичайно важливим елементом його поетичної картини світу. Художній образ осені має багатозначне потрактування, хоч переважно асоціюється зі швидкоплинністю життя, смутком за молодістю й минулими роками.

Ця пора року набуває в поетичній мові здебільшого негативних конотацій, наприклад: *А вже поля мої* ***пусті****; / У парку клени* ***золоті****, / І* ***осінь*** *віє непривітно* (В. Свідзінський). Для змалювання осені автор використовує в перших двох предикативних частинах іменні складені присудки, структура яких дає можливість передавати статичні ознаки в плані їх констатування. І навіть ознака *золотий*, що має опоетизовувати образ осені, не підтримується подальшим контекстом. Ця пора року наділена ознакою до присудка *непривітно*. Подана пейзажна картина символізує завмирання: *Щось жалібно шепоче гай / І ронить листя. / Листя миле, / Прощай, прощай* (В. Свідзінський). Для створення експресії поет використовує повтор-підхоплення, змінюючи функцію іменника *листя* з об'єкта дії на звертання, що посилює його смислову активність. Ознаки *жалібно*, *милий* та предикат *прощай* вносять потужний ліричний струмінь і драматизм у зображуване.

У контексті поезії «І цей листочок...» осінь постає нищівною силою: *Та* ***осінь*** *повіє / Холодом зорнім, / Блиском зловісним, / І він поникне, / І рідна гілка / Віддасть покірно / Свою дитину / Землі байдужій* (В. Свідзінський). Характеристику осені подано через однорідні об'єктні поширювачі до предиката

повіє, поєднані з означеннями, серед яких (*блиском*) *зловісним* має негативне оцінне значення.

Інверсія підмета *осінь* та наділення його ознакою *заздрісна* слугують посиленню негативних характеристик темпорального компонента в такому реченні: *Не веліла* ***осінь*** *заздрісна, / Щоб дерева величалися / Спадком літа добромисного: / Все обірване, обтрушене!* (В. Свідзінський). Остання предикативна частина за допомогою ампліфікації однорідних іменних присудків ніби підсумовує руйнівні дії осені.

Словообраз *осінь* постає символом завмирання життя в такому потужному образі: *Ти як осінь – поникла така! / Сухий безсмертник – твоя рука* (В. Свідзінський). Іменник *осінь* стає об'єктом порівняння коханої, життя якої згасає. Через зіставлення з осінніми реаліями передано також нещасливу долю ліричного героя: *Як древо,* ***осінню*** *обняте, Живий вінок наш облетів* (В. Свідзінський). Іменник *осінь* функціює у відокремленому означенні й тому набуває більшої виразності. У контексті взаємодіють народнопоетичні образи (*древо, вінок*), що символізують життя.

Ліричний герой усвідомлює незворотність життя, що теж передано через зіставлення з природними процесами восени: *Не мріє* ***осінь*** *у діброві / Заздріти цвічену черемху, / І я не мрію, що колись / Ти знов повернешся до мене* (В. Свідзінський). Синтаксичний паралелізм та однаковий предикат *мріє* посилюють зіставлення осені та ліричного суб'єкта.

Вірш «Відколи сховав я мертву голубку...» завершується філософським діалогом з осінню: – ***Осінь, осінь****, де моя голубка? / – Ходи до мене, стань під рукою, / Як тебе кину на дурний вихор, / Забудеш ходити, голубки питати!.. / Сонцю леліти, рікам шуміти, / Мені,* ***осені****, хороше гуляти, / А потужному дубові довгий вік, / А опалому листю зойк та зик, / А твоїй голубці тихо лежати, / В янтарні очі тьми набирати...* (В. Свідзінський). Синтаксична організація контексту нагадує замовляння, з якими добре був обізнаний В. Свідзінський. Низка предикативних частин із головним членом у формі інфінітива в останньому реченні передає невідворотність того, що відбувається у світі. У репліці-відповіді осінь погрожує ліричному героєві, забороняючи шукати того, що відійшло, бо це небезпечно для нього самого.

Образ осені експлікує в ліриці В. Свідзінського і всеосяжний смуток: *Сядеш спочити на камінь – Навколо* ***осінь****, жура* (В. Свідзінський), що репрезентує локатив *навколо* та метафоричне поєднання в однорідному ряду підметів *осінь* і *жура*.

Безсполучниковою складною конструкцією оформлено словообраз *осінь,* який традиційно позначає вік людини: *Не дивися в юний зір таємний, / Не діймайся милої руки: / Ходить* ***осінь*** *по саду твоєму, / Обтрясає зоряні гілки* (В. Свідзінський). Перша предикативна частина є загальнозаперечною, бо заперечення стосується однорідних головних членів означено-особового речення. Друга частина передає причинові змістові відношення, і в ній подано розгорнутий метафоричний образ осені як суб'єкта дії. Те, що це словесний образ людського віку, засвідчує словосполучення *по саду твоєму*.

Неодноразово епітетом *осінній* означено назви різних явищ природи,

які надають контексту «сумного» звучання: *Лежить вона в корені темної ялини, / Як тонкий місяць при* ***хмарі осінній*** (В. Свідзінський); *Чую в серці звук нових тремтінь – / Потайну* ***осінню тінь*** (В. Свідзінський); *Лежиш у ярі, і* ***осінній лист*** */ Тебе, як гріб забутий, засипає* (В. Свідзінський).

Письменник майстерно відтворює зміну пір року, як-от: *Півнеба* ***осінь*** *прилягла, / Півнеба – в володінні* ***літа*** (В. Свідзінський). Автор унаочнює передання часової межі, уживаючи в першій предикативній частині підмет *осінь*, а в другій – об'єктний поширювач *літо*, єднальною ланкою слугує повторювана синтаксема *півнеба*.

На позначення словообразу *осінь* та її реалій В. Свідзінський створює перифрастичні вислови: *Ще* ***осінь, пломениста квітка****, / Гойдає зламаним стеблом* (В. Свідзінський); *О* ***осінь, мрії журної любов****!* (В. Свідзінський); ***Осінні*** *хмари, /* ***Жоржини вечірнього неба!*** *<...>* ***Осінні*** *хмари, / Опале листя з дерева світла!* (В. Свідзінський). Перший перифраз передає колірне забарвлення осіннього пейзажу, а те, що осінь образно йменується квіткою, зумовлене утілюваним мотивом спогаду про кохану.

Картини літа в ліриці В. Свідзінського трапляються рідше, ніж весни й осені: ***Літо****, йдучи попереду / Кроком легким і живим, / Розставляло чаші меду / На обрусі польовім* (В. Свідзінський). Оцінна семантика словообразів літа є позитивною. Епітетом *літній* В. Свідзінський означує явища природи, простір, наприклад: *Так чисто віє* ***вечір літній****, / Коли квітує жито* (В. Свідзінський); *І широчіє* ***літній степ*** (В. Свідзінський).

У поезії «Спогад»: ***На землі настигає літо,*** */ На землі ясмин цвіте, / Світ-дуга поринає / В голубе й золоте* (В. Свідзінський) – ужито багатокомпонентний анафоричний повтор синтаксеми *на землі* та двочленний повтор предикативної частини (*На землі настигає літо*) для створення цілісного метафоричного образу часопростору. Субстантиви у функції локативних обставин (*в голубе й золоте*) набувають значення кольорів національної символіки.

Метафорично вжиті дієслова-присудки підкреслюють рух часу, який минає без вороття: *Не лічить* ***літо*** *сонячних годин, / Нечутно дні спливаються в сторіччя* (В. Свідзінський). У граматичному й смисловому ядрі першої предикативної частини закцентовано увагу на тому, що саме влітку час минає найшвидше.

Ампліфікація підметів створює панорамну картину благодатного літа, що виринає у спогадах: *Снилось / Сонце їй в глибокому потоці, / Під запоною рослин листатих, / І дитинство, і село, і* ***літо****, / І гарячі пахощі покосу, / І в городі золото крокосу* (В. Свідзінський). Полісиндетон, що об'єднує об'єктні поширювачі, дає змогу відбити ритмомелодику безконечних спогадів.

На відміну від літа, словообраз *зима* неодноразово асоціюється зі смертю та смутком. За допомогою антитези, яку автор створює порівняннями, зосереджено увагу на безжиттєвості мрій ліричного героя: *У той-бо час цвіли ви, як лелії, / А нині ви, як цей* ***зимовий*** *цвіт* (В. Свідзінський). Митець, увиразнюючи сумну дію часу, означує її обставиною способу дії *смутно*: *Смутно дзвонить* ***зима*** */ Намерзлим віттям дерев* (В. Свідзінський).

В. Свідзінський через оживлення зими та надання негативних рис її діям репрезентує народні уявлення про те, що взимку природа засинає, а земля відпочиває до весни: *Три тополі / Стоять, як перше; на старій стодолі / **Зима** кроквину вивела на світ, / Розтріпавши трухлявий околіт* (В. Свідзінський). Задля увиразнення згаданої пори року та її нищівної сили В. Свідзінський виносить лексему *зима* в підмет й ускладнює безсполучникове складне речення відокремленою обставиною способу дії.

У перифразі на позначення зими, який поширює звертання, підкреслено ознаки тривалості та скутого стану взимку: *Снігур гуде, снігур гуде в саду / Про тебе, **зимо, довгая неволе*** (В. Свідзінський).

Використовуючи в поезії «Вранці іній як сніг» складне безсполучникове речення з протиставленням, поет увиразнює змалювання зими: *З-за ріки, від луки, / Лине клекіт гусей, / З-за ріки – / Гусім пухом **зима**... / Тьма* (В. Свідзінський). Автор змальовує прихід зими, що асоціюється з порожнечею, холодом. Для самого ж ліричного героя зима - це передчуття розлуки з прекрасним і водночас печальним для нього світом.

Перші рядки вірша «Взимі, на світанні...» створюють повтор-обрамлення. В. Свідзінський не тільки акцентує увагу на часі (*взимі*) відтворюваних подій, а й розкриває незрозумілі почуття, які наповнюють ліричного героя: ***Взимі**, на світанні, / Коли сосни вгрібаються лапами в сніг, / А чола підносять у світло, / Солодко прикувати себе до тиші / Твоєї холодної душі – / Такою мужністю віє від неї!* (В. Свідзінський). Лексема *взимі* має контекстуальне значення холоду, завмирання, а *на світанні* – розквіту й початку. Цей контраст упродовж вірша підтримується конструкціями: *вгрібаються лапами в сніг – чола підносять у світло,* що містять контекстуальні антоніми. Глибину образу передано складним реченням з різними видами зв'язку: однорідні підрядні частини, поєднані між собою протиставними змістовими відношеннями, посилюють темпоральний план зображення, а частина, приєднувана безсполучниковим зв'язком, виразно розкриває причину попередньої частини.

Висновки

Отже, у поетичній мові В. Свідзінського функціюють словообрази з назвами всіх пір року: *весна* асоціюється з коханням, дитинством та юністю ліричного героя; *літо* – з радістю буття природи, тому й мають вони позитивне смислове навантаження; *осінь* та *зима* передають швидкоплинність життя, смуток за минулим, нездійсненність мрій. Найактивніше функціюють художні образи весни та осені, які репрезентують багатство змістових нюансів. Особистісні переживання В. Свідзінським складних життєвих обставин вилилися у високохудожні словесні образи, дослідження яких дає змогу глибше розкрити особливості його поетичного ідіостилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барчишина І.** Енжамбеман як засіб емфатизації епітетних структур у поетичних творах М. Волошина та В. Свідзінського. *Слово і час.* 2013. № 2. С. 60–67. 2. **Богдан С.** Звертання в поетичних текстах Володимира Свідзінського. *Волинь філологічна: текст і контекст: зб. наук. праць.* Луцьк: Східноевропейський нац. ун-т імені Лесі

Українки, 2017. С. 8-17. 3. **Бондаренко А. І.** Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття в інтегративному вияві: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2017. 489 с. 4. **Волковинський О.** Місце і значення епітета в архітектоніці балад В. Свідзінського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету*. Філологічні науки. 2006. Вип. 13. С. 205-214. 5. **Громик Ю. В.** Діалектні елементи в художньому мовленні Володимира Свідзінського. *Творчість Володимира Свідзінського*: *зб. наук. праць*. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2003. С. 114–145. 6. **Данилюк Н. О.** Архетипні мовні образи в поезії Володимира Свідзінського. *Волинь філологічна: текст і контекст: зб. наук. праць*. Луцьк: Східноевропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2017. С. 63–75. 7. **Лавринович Л.** Модуси часу у структурі ліричних творів Т. Шевченка. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2013. Вип. 16. С. 101-112. 8. **Левчук Т.** Поетика повтору в поезії Володимира Свідзінського. *Волинь філологічна: текст і контекст: зб. наук. праць*. Луцьк: Східноевропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2017. С. 134-143. 9. **Лотман Ю. М.** О поэтах и поэзии: Анализ поэт. текста. Санкт-Петербург: Искусство-СПб, 1996. 846 с. 10. **Мединська А.** Концептуальна метафора в ліриці В. Свідзінського. *Волинь філологічна: текст і контекст: зб. наук. праць*. Луцьк: Східноевропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2017. С. 143-153. 11. **Свідзінський В. Є.** Твори: У 2 т. / Вид. підготувала Е. Соловей. Київ: Критика, 2004. (Відкритий архів). Т. 1. Поетичні твори. 584 с. 12. **Соловей Е.** Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського. Київ: Наук. думка, 2006. 224 с. 13. **Старова О. О.** Художня концепція смерті-воскресіння в українській міфософській ліриці першої половини ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук.: 10.01.01. Харків, 2011. 226 с. 14. **Тимченко А. О.** Мотивна структура поезії Володимира Свідзінського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Харків, 2010. 19 с.

REFERENCES

1. **Barchyshyna, I**. (2013). Enzhambeman yak zasib emfatyzatsii epitetnykh struktur u poetychnykh tvorakh M. Voloshyna ta V. Svidzinskoho [Enzhambeman as a means of emphasisizing epithet structures in poetic works by M. Voloshin and V. Svydzinskyi's]. *Slovo i chas – Word and time*, 2, 60–67 [in Ukrainian]. 2. **Bohdan, S**. (2017). Zvertannia v poetychnykh tekstakh Volodymyra Svidzynskoho [Applying in poetic texts by Volodymyr Svidzinskyi's]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst: zb. nauk. prats. – Volyn philological: text and context: a collection of scientific proceedings.* (pp. 8–17). Lutsk: Skhidnoevropeiskyi nats. un-t imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 3. **Bondarenko, A. I.** (2017). Obrazna semantyka temporalnosti ukrainskykh poetychnykh tekstiv XX stolittia v intehratyvnomu vyiavi [Illustrated semantics of temporality of Ukrainian poetic texts of the twentieth century in an integrative manifestation]. *Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian]. 4. **Volkovynskyi, O**. (2006). Mistse i znachennia epiteta v arkhitektonitsi balad V. Svidzinskoho [Place and significance of the epithet in the architectonics of the ballad V. Svidzinskyi's]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky – Scientific proceedings of the Kamyanets-Podilsky State University. Philological sciences.* (Issue 13), (pp. 205-214) [in Ukrainian]. 5. **Hromyk, Yu. V**. (2003). Dialektni elementy v khudozhnomu movlenni Volodymyra Svidzynskoho [Dialect elements in the artistic speech of Volodymyr Svidzinskyi's]. *Tvorchist Volodymyra Svidzynskoho: zb. nauk. prats – Creativity of Volodymyr Svidzinsky: collection of scientific proceedings.* (pp. 114-145). Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 6. **Danyliuk, N. O.** (2017). Arkhetypni movni obrazy v poezii Volodymyra Svidzinskoho [Archetypal linguistic images in the poetry of Vladimir Svidzinskyi's] *Volyn filolohichna: tekst i kontekst: zb. nauk. prats – Volyn philological: text and context: a collection of scientific proceedings.* (pp. 63-75). Lutsk: Skhidnoevropeiskyi nats. un-t imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 7. **Lavrynovych, L.** (2013). Modusy chasu u strukturi lirychnykh tvoriv T. Shevchenka [Modus

of time in the structure of lyrical works by T. Shevchenko]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Volyn philological: text and context*. (Issue 16), (pp. 101-112) [in Ukrainian]. 8. **Levchuk, T.** (2017). Poetyka povtoru v poezii Volodymyra Svidzynskoho [Poetics of the retelling in the poetry of Volodymyr Svidzinskyi's]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst: zb. nauk. prats – Volyn philological: text and context: a collection of scientific proceedings*. (pp. 134-143). Lutsk: Skhidnoevropeiskyi nats. un-t imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 9. **Lotman, Yu. M**. (1996). *O poetah i poezii: Analiz poet. teksta [On poets and poetry: Analysis of the poetic text]*. Sankt-Peterburh: Yskusstvo-SPb [in Russian]. 10. **Medynska, A.** (2017). Kontseptualna metafora v lirytsi V. Svidzynskoho [Conceptual metaphor in lyrics by V. Svidzinskyi's]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst: zb. nauk. prats – Volyn philological: text and context: a collection of scientific proceedings*. (pp. 143-153). Lutsk: Skhidnoevropeiskyi nats. un-t imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 11. **Svidzinskyi, V. Ye.** (2004). *Tvory: U 2 t. [Writings: In 2 vol.]* Kyiv: Krytyka [in Ukrainian]. 12. **Solovei, E.** (2006). *Nevpiznanyi hist: Dolia i spadshchyna Volodymyra Svidzinskoho [Unrecognized guest: Vladimir Svidzinsky`fate and heritage]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 13. **Starova, O. O.** (2011). Khudozhnia kontseptsiia smerti-voskresinnia v ukrainskii mifosofskii lirytsi pershoi polovyny XX stolittia [Literary concept of death-resurrection in Ukrainian mythosophical lyrics of the first half of the XX century] *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian]. 14. **Tymchenko, A. O.** (2010). Motyvna struktura poezii Volodymyra Svidzinskoho [Motive structure of Vladimir Svidzinsky poetry]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

Сметана Ірина Ігорівна – старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; просп. Науки, 9-А, Харків, Україна.

Tel.: +38-098-859-08-03

E-mail: Iryna.Smetana@hneu.net

https://orcid.org/0000-0002-2974-3348

Smetana Iryna Ihoryvna – Senior Lecturer, Department of Ukrainian Studies and Language Preparation of Foreign Citizens, Kharkiv National University of Economics named after Semen Kuznets; Nauky Av., 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine.

Надійшла до редакції 30 березня 2019 року

УДК 821.161.2.07 Гончар:811.161.2 ‘42 **М. І. Степаненко**

ПЕРИФРАЗ І ЙОГО ТЕКСТОТВІРНІ ФУНКЦІЇ В КОТЛЯРЕВСЬКОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Котляревський був першим полоненим
української народної культури...
Євген Сверстюк

У дослідженні різнобічно схарактеризовано перифрастичний потенціал літературознавчої статті “Безсмертний полтавець” Олеся Гончара: 1) вичленувано перифрастичні поля «Іван Котляревський», «“Енеїда” Івана Котляревського», «“Наталка Полтавка” Івана Котляревського», «“Москаль-чарівник” Івана Котляревського»; 2) ідентифіковано компонентний склад аналізованих полів; 3) з’ясовано текстотвірні функції описових й образно-переносних найменувань антропоніма Іван Котляревський, бібліонімів «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»; 4) установлено родо-видові й синонімічні залежності між описуваними вторинними номінуваннями.

***Ключові слова**: стаття Олеся Гончара «Безсмертний полтавець»; перифраз; образно-описові найменування; антропонім Іван Котляревський; бібліоніми «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»; перифрастичне поле; перифрастична парадигма.*

Stepanenko M.I. Periphrasis and Its Textural Functions in Oles Honchar’s Kotliarevskyi Discourse. *The article reviews the periphrastic potential of the particular discourse — Oles Honchar’s literary article “The Immortal Poltavite” The facts mentioned in O. Honchar’s work give grounds to assert that the descriptive structures based on identifying semes are united into separate paradigmatic fields, the main ones being as follows: ‘Ivan Kotliarevsky’, “’Eneyida’ by Ivan Kotliarevsky”, “’Natalka Poltavka’ (Natalka from Poltava) by Ivan Kotliarevsky”, “’Moskal Charivnyk’ (The Muscovite Sorcerer) by Ivan Kotliarevsky”. The narrow semantic groups can be defined as peripheral paradigms. The study has singled out these paradigms and their component structure. The anthroponym ‘Ivan Kotliarevsky’ and the biblionym ‘Eneyida’ have the most extended paradigmatic formations. As for the degree of emotional constituents, the secondary nominations can be differentiated as descriptive constructions and figurative nominations. The former relates to anthroponym ‘Ivan Kotliarevsky’, and his specific authorship in particular. It has been proved that the main purpose of these periphrases is to avoid the repetition of the anthroponym ‘Ivan Kotliarevsky’ in short texts. The research has revealed the nuclear formations among the figurative nominations, i.e. the ones that convey the highest degree of evaluation. They refer to general constructions such as the “founder of the new Ukrainian literature”, “the first representative of the Ukrainian classic literature”, and the individual author-described syntactical structures, such as the “cheerful life-loving genius”, “the true son of Ukraine”. The author has analyzed the figurative potential of the periphrases and used the method of component analysis, and the elements of the semasiological evaluation. This made it possible to interpret the textural functions of descriptive constructions and figurative nominations of the anthroponym ‘Ivan Kotliarevsky’, and biblionyms ‘Eneyida’, ‘Natalka Poltavka’, ‘Moskal Charivnyk’ in different ways. This article has defined the generic hyponym-hyperonym and synonymic relationships between the described secondary nominations. The first type of relationship relates to biblionyms, the second one deals with the anthroponyms and biblionyms. The research has proved the periphrasis to be an important source that reveals the significance Ivan Kotliarevsky’s personality in the history of either Ukrainian or world literature and culture.*

***Key words**: Oles Honchar’s article “The Immortal Poltavite”; periphrasis; image-descriptive nominations; anthroponym ‘Ivan Kotliarevsky’; biblionyms‘Eneyida’, ‘Natalka Poltavka’, ‘Moskal Charivnyk’; periphrastic field; periphrastic paradigm.*

© Степаненко М. І., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.27

Вступ

Олесь Гончар є не лише видатним прозаїком, а й талановитим літературознавцем, перу якого належать численні розвідки про майстрів художнього слова, культурних діячів. Високу оцінку одержали його літературно-критичні праці, що ввійшли до книг «Про наше письменство» (К., 1972), «О тех, кто дорог» (М., 1978), «Письменницькі роздуми» (К., 1980). На особливу увагу заслуговує стаття «Безсмертний полтавець», в основу якої покладено доповідь на урочистому вечорі в Москві у Великому театрі, присвячену 200-річчю від дня народження Івана Котляревського. Ця праця – зразок блискучого літературознавчого аналізу місця й ролі конкретного письменника в історії української і світової літератури та культури. Вона вперше була надрукована в «Литературной газете» (1969. 10 вересня), «Літературній Україні» (1969. 16 вересня), згодом у виданнях «Про наше письменство», «О тех, кто дорог», «Письменницькі роздуми».

Студія, про яку мовиться, багата на художні засоби. З-поміж них виняткове місце відведено перифразам. Мета пропонованої роботи – характеристика перифрастичного потенціалу статті «Безсмертний полтавець», зокрема, з'ясування текстотвірних функцій вторинних назв антропоніма Іван Котляревський та бібліонімів «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник».

Проблеми перифрастики постійно привертали увагу лінгвістів (праці С. Єрмоленко, І. Кобилянського, М. Коломійця, Є. Макаренко, А. Мойсієнка, Ю. Прадіда, Є. Регушевського, І. Соколової, Н. Сологуб та ін.). Нині особливої актуальності набуває з'ясування текстотвірної функції описових зворотів у структурі не лише художнього, а й наукового та публіцистичного дискурсів. Окремим аспектам цього важливого питання присвячені роботи І. Беркещук, Г. Євсєєвої, Л. Завгородньої, О. Копусь, М. Навальної, Ю. Макарець, І. Федькової та ін.

Результати та дискусії

Серед вторинних номінувань, що формують перифрастичне поле «Іван Котляревський», ядерну позицію займають усталені перифрази *зачинатель нової української літератури* і *перший український класик: Радісно бачити, як широко святкує країна 200-річчя від дня народження* ***зачинателя нової української літератури*** (Гончар, 1980: 18); ***Першого українського класика*** *вшановують сьогодні братні народи нашої <...> Вітчизни, дату народження Котляревського – за ухвалою ЮНЕСКО – відзначають у всьому світі* (там само). Ядерність їх зумовлена, по-перше, індивідуальністю, тобто закріпленістю лише за одним антропонімом, і глибиною закладеного в них змісту. Про цю індивідуальність і цей зміст ідеться в самій статті Олеся Гончара: «Котляревський <...> почав писати з "красного рядка", з нової сторінки; його мова – це явище вже нової літератури, це <...> новий силабо-тонічний вірш, який так прегарно підкреслив можливості української мови, її милозвучність» (Гончар, 1980: 23).

Івана Котляревського вважають не лише *зачинателем нової української літератури,* а й *зачинателем нової української літературної мови.* Між цими

описовими зворотами існує нерозривний зв'язок, власне, вони постають як дві вторинні назви одного феномена – Котляревського як першотворця нової української літератури й нової української літературної мови. У досліджуваному дискурсі не виявлено перифрази, що характеризувала білінгвотворчість письменника, однак потенційно-мотиваційна основа її чітко експлікована: «Завдяки Котляревському народна мова вперше стала мовою літератури. Слово, що від нього часом поспішали й відцуратися, пролунало з вуст Котляревського і дужо, й гідно. В "Енеїді" й "Наталці Полтавці" виразно можна було побачити, як починає формуватися українське красне письменство, як з незліченних джерелець народжується багатюща поетична мова України, майбутній Дніпро її співучого й сяйного слова! У Котляревського сучасна наша літературна мова вже відчутно проступає в своїх основних рисах і властивостях, хоч потім ще багато належить зробити і на цій ниві Тарасові Шевченку, Іванові Франку, Лесі Українці, Коцюбинському, Тичині, Рильському, Остапу Вишні, Яновському та іншим письменникам» (Гончар, 1980: 27). Проступає не лише літературна мова в її невичерпності й зорієнтованості на весь україномовний простір, не лише її чіткі норми, що стосуються різних рівнів, а й досконалий правописний кодекс, вибазуваний на фонетичній основі, та оригінальний лексикографічний досвід.

Індивідуальність, яка властива щойно проаналізованим описовим структурам, корелює в сучасній українській мові хіба що з такими вторинними назвами, як *основоположник нової української літератури, основоположник нової української літературної мови*. Ідеться, зрозуміло, про Тараса Шевченка, який поіменував свого великого попередника – Івана Котляревського – батьком. Про це також сказано в статті «Безсмертний полтавець» Олеся Гончара: «1838 року, коли Полтава прощалася з Котляревським, Шевченко у віршах, присвячених його пам'яті, назвав Котляревського батьком:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!» (Гончар, 1980:27).

«Цим поетичним образом, – уточнює Олесь Терентійович, – визначено місце Котляревського в українській культурі» (там само).

Щодо перифрази *перший український класик* (Гончар, 1980:18), то вона за змістом уподібнена щойно проаналізованим описовим виразам і водночас протистоїть узвичаєному вторинному найменуванню *останній класик старої української літератури*, яка стосується іншого антропоніма – Григорій Сковорода. До речі, про це також уміщено розгорнуту інформацію в розглядуваному дискурсі: «У Котляревського були попередники. Був Іван Вишенський, пристрасний полеміст-сатирик, був знаменитий філософ Григорій Сковорода зі своїми мудрими піснями-кантами. До попередників <...> можна віднести й тих безіменних дяків-бакалярів, мандрівних бурсаків, неспокійних інтелектуалів своєї доби, що створили цілу сатиричну літературу, яка поширювалася в рукописних копіях, створили вертепну драму, дотепні

пародії на біблійні сюжети, – духовний процес епохи, що передувала "Енеїді", був позначений неабиякою активністю» (Гончар, 1980: 23).

Поряд із тільки-но схарактеризованими одиницями перифрастичного поля «Іван Котляревський» функціюють описові структури інших семантичних груп. Це, зокрема, перифрази-катойконіми, у яких роль конструктивного центру виконує іменник *полтавець*, що детермінує прикметники зі значенням внутрішнього емоційного стану людини (*веселий*), видільної (*славний*) і темпоральної (*безсмертний*) семантики: *...**веселий полтавець** не чужий в колі освічених, демократично настроєних людей своєї епохи...* (Гончар, 1980: 20); *І це аж ніяк не применшує індивідуальності письменника, а злитість його вдачі з характером народу радше підносить **славного полтавця** перед нашим духовним зором* (Гончар, 1980: 19); *З нашої космічної ери видивляємося ми в цей віддалений від нас образ **безсмертного полтавця**...* (Гончар, 1980: 27). До речі, останнє вторинне номінування слугує заголовком досліджуваної статті. Присубстантивні ад'єктиви виконують роль змістової домінанти, тобто постають як своєрідні ономасіологічні маркери, які «потенційно здатні робити денотат особистісно важливим для адресата», впливати «на формування ставлення до нього» (Макарець, 2012: 157). У відношенні семантичної сумісності з перифразом *безсмертний полтавець* перебуває описовий зворот, що має будову складного речення з присубстантивно-атрибутивною підрядною частиною ускладненого типу, *довгожитель планети, який разом із витворами свого духу переступає грані сторіч, далеко йде за межі відміряного йому часу* (Гончар, 1980: 18). Експліцитну значеннєву спорідненість у порівнюваних антропонімних описових зворотах виявляють такі компоненти, як *безсмертний*, *довгожитель*, *сторіччя*. Їхнє основне текстове призначення – актуалізація семи 'який назавжди залишиться в пам'яті людей'.

Найпоширеніший різновид становлять логічні перифрази, що передають зневиразнену оцінку, зумовлену потребою уникнення тавтології. Їхнє ядро репрезентують утворення «автор + бібліонім»: *Багато що споріднює Котляревського з його великим земляком, котрий ставився до **автора «Енеїди»** з глибокою пошаною, – маємо на увазі Миколу Васильовича Гоголя* (Гончар, 1980: 19); *...не померк реальний образ **автора «Енеїди»** та «**Наталки Полтавки**»* (Гончар, 1980: 20). Реалізовану ними відносно нейтральну оцінку можуть посилювати атрибутивні модифікатори зі значенням «утривавлення в часі» (*безсмертний*), «емоційно-психічний стан» (*веселий*): *Два століття живе на світі **безсмертний автор «Енеїди»** й «**Наталки Полтавки**»* (Гончар, 1980: 18); *Коли з волі одного хоробрі душі сподвижників Тараса Бульби після бою возносяться на небо, то десь на півдорозі вони стрічають богів Олімпу в козацьких шатах, що їх **веселий автор «Енеїди»** саме в цей час скидає з неба на землю для участі в земних житейських ділах* (Гончар, 1980: 19). Наступний розряд щойно розглядуваних перифраз маніфестують конструкції описового характеру «той, хто створив поему + конкретна характеристика головного персонажа «Енеїди»: ***Той, хто створив образ відважного козака Енея**, і той, хто оспівав Тараса Бульбу, обидва вони в тлумаченні понять обов'язку й честі завжди знаходять спільну мову* (там само).

В окрему групу вирізнено синтаксичні структури, які є описовими найменуваннями всього, що стосується внутрішнього світу досліджуваного антропоніма. Їхнє призначення «полягає не стільки в номінуванні, скільки в створенні <...> емоційного образу в реципієнта» (Макарець, 2012: 157). Основною базою для конституювання цих перифраз слугує лексема *людина*: *Патріот,* ***людина високої вірності обов'язкові****, Котляревський замолоду не раз опинявся у вирі пристрастей своєї доби* (Гончар, 1980: 20); *Те, про що Шевченко скаже на повен голос, із усією нещадимістю... Котляревський лише зачіпає принагідно, хоча, коли судити з картин пекла в «Енеїді», навряд чи можуть бути сумніви в тому, на чиєму боці були симпатії...* ***людини просвітительських демократичних перетворень*** (Гончар, 1980: 21); *...ось такого <...> веселуна, кепкувальника,* ***людини передових поглядів****, нам треба запам'ятати...* (Гончар, 1980: 20). Як засвідчують подані приклади, спектр детермінувальних компонентів представлений синтаксичними конструкціями з ідентифікувальною семою 'суспільно значуща оцінка' (*вірність обов'язку, просвітительські перетворення, демократичні перетворення, передові погляди*). Його розширюють лексичні одиниці, для яких об'єднувальною є сема 'внутрішні якості людини': *Все це здається ймовірним, якщо мати на увазі, що для Котляревського,* ***людини гарної****,* ***вразливої****, героїчна минувшина свого народу не була порожнечею* (Гончар, 1980: 22). Розглядуванім перифрази виразніше експлікують суб'єктивну оцінку, передають позитивне авторське ставлення до повідомлюваного.

Вершинним компонентом в аналізованій перифрастичній парадигмі є вторинні номінування з двома детермінованими конституентами – *мудрець,* в інтенсіоналі якого містяться семи 'людина, що має великий розум, досвід, глибокі знання', 'мислитель, філософ', та *син*, який експліцитно актуалізує сему 'представник української нації'. Перший іменник сполучається з прикметником *веселий*, що асоціюється не лише з рисами вдачі письменника, а й із жанром, у якому він працює, та поемою, що представляє цей жанр. Другий іменник вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з хоронімом *Україна* й ад'єктивом *достойний*, значення якого декодує текстовий фрагмент, що завершує статтю Олеся Гончара: «...люди вміють шанувати тих, хто в минулому, – часто за найтяжчих умов, – віддавав сили розуму й пориви серця праведній справі народу, справі людського поступу. Серед них *достойний син України* Іван Котляревський» (Гончар, 1980: 27).

З-поміж антропонімних перифраз зафіксовано й ті, які характеризують професійну діяльність Івана Котляревського. Це, зокрема, описові найменування *молодий хоробрий офіцер; письменник, близький до народу:...риси ось такого* ***молодого хороброго офіцера*** *<...> нам треба запам'ятати* (Гончар, 1980: 20); *...навряд чи можуть бути сумніви в тому, на чиєму боці були симпатії* ***письменника****,* ***близького до народу****...* (Гончар, 1980: 21). Майстерність автора статті полягає в тому, що він, активно використовуючи перифрази, чітко замотивовує на рівні тексту їхню сутність. Наприклад, участь Івана Котляревського у воєнних баталіях (отже, й еволюцію творення описової структури з детермінованим компонентом *офіцер*) розкриває такий контекст: *То бачимо*

його [Івана Котляревського] ***учасником штурму турецьких фортець****, то вже він крокує вулицями Дрездена, – це по тому, як Котляревський з ентузіазмом* ***формував з числа своїх земляків козацький полк для боротьби з наполеонівською навалою****...* (Гончар, 1980: 20). Що ж до письменницького фаху, то коментарі зайві. Життя потвердило ту істину, що Котляревський справді народний майстер слова, *письменник-гуманіст, який на себе ... брав відповідальність за долю рідної культури* (Гончар, 1980: 22).

Повідомлено в статті через перифрастичне тло і про почесні звання Івана Котляревського: 1821 року вже відомого поета, драматурга, театрального і громадського діяча за рекомендацією Миколи Гнєдича, відомого перекладача Гомерової «Іліади», «було обрано *почесним членом "Вольного общества любителей российской словесности"*» (Гончар, 1980: 23).

З-поміж описових й образно-переносних номінувань бібліонімів найбільше уваги приділено «Енеїді». Крізь призму перифрастики розкрито не лише її авторство, а й значення для духовного поступу українства. Авторство репрезентує вторинна назва *голос особистості Котляревського*: *Написав «Енеїду», звичайно, Котляревський, авторське право належить йому, славетна поема – це* ***голос його особистості****...*(Гончар, 1980: 18). Граматичним центром інформативно-оцінних перифраз досліджуваного бібліоніма є іменники *голос, перемога, явище, витвір: ...його* [Котляревського] *поема – це* ***явище вже нової літератури*** (Гончар, 1980: 23); *Це* [поема «Енеїда»] *був* ***голос життя, перемога мистецького реалізму в літературі****...*(Гончар, 1980: 23); *«Енеїда» –* ***витвір воістину дивовижний****...* (Гончар, 1980: 23); *Так бурлескно-травестійна поема стала* ***поемою народною, істинно класичним творінням****...* (Гончар, 1980: 24). Ядерними компонентами цієї перифрастичної парадигми слід вважати синтаксичні конструкції *явище вже нової літератури* (Гончар, 1980: 23), *істинно класичне творіння* (Гончар, 1980: 24). Вони найоб'єктивніше демонструють виняткове значення «Енеїди» в українському літературному процесі, максимально уподібнені в текстуально-значеннєвій співвідносності до вторинних номінувань *зачинатель нової української літератури* та *перший український класик*, які входять до іншого перифрастичного поля. З розглядуваними описовими назвами семантично перегукується метафорична структура *весняна повінь народної мови* із залежною від неї ускладненою однорідними членами підрядною присубстантивно-атрибутивною частиною*: ...його поема – ... це* ***весняна повінь народної мови, що вивільнилася від церковної книжності, від канонів латинських поетик*** (Гончар, 1980: 23).

В окрему групу вирізнено складну з погляду формально-синтаксичної організації перифразу, що, з одного боку, указує на зв'язок Котляревського з його попередниками, передусім тими, які працювали в бурлескно-травестійному жанрі, а з іншого – промовисто виявскравлює специфіку його ідіостилю: *Перед нами* ***не просто жартівливий переспів античного сюжету, а щось далеко складніше, оригінальніше й химерніше, що змушує своєю мистецькою несподіваністю згадати й Рабле, і Свіфта*** (Гончар, 1980: 24). У статті наголошено й на такому вельми сутнісному моментові: у«перелицьованій "Енеїді"... від Вергілія нічого, опріч фабули, не лишилося» (Гончар, 1980: 23).

Поруч із власне авторськими описовими номінуваннями бібліоніма «Енеїда» у статті функціюють інтертекстуальні перифрази: *Саме так її* [«Енеїду»] *прочитано було декабристами, чий часопис «Соревнователь просвещения и благотворения» назвав «Енеїду»* ***твором, «сповненим дотепності й оригінальності»*** (там само). Використовуючи їх, автор прагне переконливіше потвердити свою думку, знайти ваговитіші аргументи на користь висловленого.

З особливою виразністю це продемонстровано в такому контексті з інтертекстуальним компонентом і пов'язаними з ним авторськими синонімічними вторинними номінуваннями, що мають складну формально-синтаксичну будову: «*Декому з сучасників Котляревського, – до того ж людям доброзичливим у ставленні до нашої культури, – його "Енеїда" видалася підсумком,* ***"пам'ятником мови, що належала народові колись славному"****, мови, яка – так уявлялося тоді, – напевно, "житиме" в одному цьому пам'ятникові. Вийшло ж, що не* ***підсумок, а тільки початок! Не заключний акорд, а тільки пролог, який віщував могутній розвій культури народу в майбутньому****, – от чим виявилися творіння веселого й життєстійкого генія!*» (Гончар, 1980: 26).

Окрему парадигму утворюють описові назви бібліоніма «Наталка Полтавка». У статті її поіменовано *ще одним творінням Котляревського* (Гончар, 1980: 24). Функції цих перифраз різноманітні, а саме: 1) указівка на хронологічне місце п'єси Івана Котляревського в історії виникнення й розвитку національного театру: «*Наталка Полтавка*» <...> *стала його* [нашого національного театру] ***вранішньою зорею***...(Гончар, 1980: 26); ...*молодь і старші випробовують себе в ролях цієї* ***народної першоп'єси*** (Гончар, 1980: 26). *Значення не менше, а в чомусь, може, навіть і більше, ніж вихід «Енеїди», мало для нашої культури ще одне творіння Котляревського – його знаменита «Наталка Полтавка», ця* ***праматір українського театру*** (Гончар, 1980: 24). Остання перифраза – інтертекстуальна описова структура, авторство якої належить Іванові Карпенку-Карому: 2) мистецька вартість, якість п'єси: «*Наталка Полтавка*» <...> *лишилася* ***найкращою школою для великих майстрів сцени*** (Гончар, 1980: 26); *У «Наталці Полтавці», в цьому* ***емоційно насиченому, рідкісно гармонійному творінні****, чи не найбільше відчувається особистість автора, його натура, словесна й поетична, розум тонкий та возвишений, як тоді казали* (Гончар, 1980: 25); 3) оцінка твору народом: «*Наталка Полтавка», ця* ***найулюбленіша п'єса українського народу****, зросла на ґрунті народної творчості, вона багато що ввібрала з українського фольклору* (Гончар, 1980: 25).

За «Енеїдою», «Наталкою Полтавкою», «Москалем-чарівником» у статті закріплено назву *творіння веселого й життєдайного генія* (Гончар, 1980: 26). Виділена перифраза позначає два референти – бібліонім та патронім. Описову структуру *веселий і життєдайний геній* можна вважати вершинним компонентом перифрастичної парадигми «внутрішні якості письменника». Родовою перифразою до видових вторинних номінувань проаналізованих вище бібліонімів є синтаксична конструкція *самобутнє слово Котляревського*: «*Передова* <...> *громадськість доброзичливо зустріла* ***самобутнє***

слово Котляревського [поему "Енеїда", п'єси "Наталка Полтавка", "Москаль-чарівник"], *і це багато про що нам промовляє*» (Гончар, 1980: 19).

У статті згадано таких персонажів творів Івана Котляревського, як Еней, Еол, Юнона, Наталка, Петро. Одного з них – возного Тетерваковського – представлено в перифрастичній версії – *перший крючкотворець-бюрократ*: *У п'єсі Котляревського вперше вийшли на кін <...> живі народні типи; між чесними трудівниками з'являється вже й образ* ***першого крючкотворця-бюрократа****, що ним є Возний*...(Гончар, 1980: 25). Причину цього вторинного номінування розкриває сам Олесь Гончар: у мові судового чиновника Тетерваковського «відбито реальне життя» (там само) – тодішнє і, на превеликий жаль, якоюсь мірою й натеперішнє.

Висновки

Отже, важливим художньо насиченим складником образності літературознавчої статті Олеся Гончара «Безсмертний полтавець» є перифрази. Вони зрідка виконують чисто описову, а не регулярно образно-описову функцію. За допомогою вторинних номінувань автор різнобічно характеризує постать Івана Котляревського в історії української літератури й культури (антропонім-перифраз) і всеукраїнське та світове значення його творчого доробку (бібліоніми-перифрази).

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гончар О**. Безсмертний полтавець. *Письменницькі роздуми* : *літературно-критичні статті*. Київ, 1980. С. 18–27. 2. **Макарець Ю**. Перифразові номінації в українському публіцистичному дискурсі: монографія. Київ, 2012. 205 с.

REFERENCES

1. **Honchar, O**. Bezsmertnyi poltavets [The Immortal Poltavite]. *Pysmennytski rozdumy : literaturno-krytychni statti* [*Writers' reflections: articles on literary criticism*]. K., 1980. – S. 18–27 [in Ukrainian]. 2. **Makarets, Yu**. Peryfrazovi nominatsii v ukrainskomu publitsystychnomu dyskurs: monohrafiia [Periphrasis nominationin Ukrainian publicistic discourse: monograph]. – K., 2012. – 205 s. [in Ukrainian].

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, Україна.

E-mail: myk_ivan@ukr.net

http://orcid.org/0000-0002-6727-1265

Stepanenko Mykola Ivanovych – doctor of philology, professor, Head of the V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University. Ostrogradskogo Str., 2, Poltava, 36000, Ukraine.

Надійшла до редакції 12 березня 2019 року

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2

Ю. В. Бугаєвська

ПРОФЕСІЙНА МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Для досягнення лінгводидактичних цілей викладачеві української мови треба вдосконалювати знання специфіки матеріалу (економічної термінології), якому він буде навчати. Терміни входять до продуктивного словникового запасу студентів для формування і формулювання думок у професійному контексті, а ступінь володіння термінологією визначається рівнем комунікативної компетенції.

***Ключові слова**: економічна термінологія, комунікативна компетенція, спілкування між фахівцями, комунікативно-орієнтований підхід.*

Buhaievska Ju. V. Professional Communication of Prospective Specialists in the Field of Economics. *The article emphasizes the importance of improving by a Ukrainian language teacher the knowledge of the specifics of educational material (economics terminology) to be taught, in order to achieve the linguistic and educational objectives set. The role of terms that should be included in the productive vocabulary of students to form and formulate thoughts in the professional context has been defined. It is noticed that the degree of proficiency in using terminology is determined by the level of communicative competence.*

The aim of the article is to study different points of view on the problem of students' readiness to mastering language means that are necessary for establishing mutual understanding among communicators during joint professional activities. The task is to consider issues related to the communication aspect of the educational material that is presented by modern economic terms concentrated in texts of coursebooks for economics.

Economics vocabulary, which includes the names of phenomena and concepts of social and ideological spheres, is the part of the lexical system of the language the study of which is relevant, therefore, during activities of a teacher associated with training students to use economics terms, it is necessary to define and create conditions for obtaining necessary information of a professional character and ensuring effective communication among specialists in the relevant field.

Thus, teaching terminology within the framework of a communication-based approach is directly related to the development of verbal behavior which models situations of professional activity and its specific manifestations. Terms express special concepts that have been learnt by students, i.e., those which they easily and actively use when the need arises. The function of terms is in creating the professional component of information, forming a certain expression.

The prospect of the study is the organization of educational material and methodical developments for use based on the motives and peculiarities of student groups.

***Key words**: economics terminology, communicative competence, communication among specialists, communication-based approach.*

Вступ

Процес формування професійної компетенції студентів технічних вишів вимагає системного підходу до засвоєння мови спеціальності, основу якого становить оволодіння термінологічною лексикою і фразеологією, уміннями й навичками роботи з науковими текстами економічної тематики,

© Бугаєвська Ю. В., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.28

професійне спілкування в аудиторії та за її межами. Терміни і терміносполучення в текстах мають бути об'єктами розумової та мовленнєвої діяльності. Методику навчання термінології необхідно розглядати в усіх мовних аспектах і всіх видах мовленнєвої діяльності.

Метою статті є вивчення різних точок зору на проблему готовності студентів до володіння мовленнєвими засобами, що необхідні для взаєморозуміння між комунікаторами під час спільної фахової діяльності. Завданням є розгляд питань, пов'язаних з комунікативною спрямованістю матеріалу навчання, яким є сучасна економічна термінологія, зосереджена в текстах підручників з економічних спеціальностей.

Економічна лексика, що включає в себе найменування явищ і понять соціальної та світоглядної сфер, є актуальною для вивчення частиною лексичної системи мови, тому під час навчання студентів економічній термінології важливим є визначення та проектування умов отримання необхідної інформації професійного характеру та повноцінного спілкування між фахівцями відповідного профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження

Багато наукових досліджень (О. М. Шевченко, І. Г. Смирнова, О. І. Зайцева) присвячено поняттю *інформаційно-комунікативної компетентності*, що розуміємо як уміння ефективно вирішувати навчальні та професійні задачі, знання норм побудови ділової та міжособистісної комунікації з партнерами. Науковець Н. М. Лашук вважає, що в сучасному інформаційно-освітньому середовищі студенти і викладачі постають перед проблемою інформаційного вибору, а формування іншомовної комунікації визначає розвиток суспільства (Лашук, 2016).

Викладачі повинні мати певні відомості про тих, для кого призначені наукові тексти, про їхнє інформаційне навантаження, розташування за етапами навчання, і відповідно враховувати загальний обсяг знань та рівень спеціальних знань адресатів, щоб забезпечити адекватне розуміння змісту текстів.

Мовознавці Л. Р. Овчаренко, В. Д. Галкіна й ін. подають теоретичне обґрунтування змісту і структури іншомовної професійної компетентності та розглядають її як здатність студентів здійснювати комунікативну взаємодію, спираючись на комплекс специфічних мовленнєвих знань і навичок (Галкіна, 2014). На думку Ю. Г. Барабаш, формування соціокультурної компетенції студентів-економістів є важливим складником комунікативної компетенції, адже міжкультурна комунікація в професійному середовищі можлива й успішна тільки в разі розуміння мовних особливостей представників різних культур (Барабаш, 2014).

Термінологічна лексика обмежена і сферою вживання, і семантично-нормативно, тому що є неекспресивною, зате вона не обмежена з погляду системних відображень словотворчих, формотворчих і семантичних відносин. Загалом пряме навчання поняттям завжди виявляється практично неможливим і неефективним, тому що викладач, який іде цим шляхом, не

досягає нічого, крім механічного засвоєння слів. Деякі терміни мають певне стилістичне маркування і крім номінативної функції, можуть передавати додатковий національний, історичний, часовий, соціальний чи інші компоненти значення.

У спеціальних дослідженнях (О. О. Курок, Н. М. Бібік, І. В. Секрет) розглянуто головні теоретичні підходи до проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця, проаналізовано визначення категорії компетентності в різних галузях знань, виділено інструментальні, міжособистісні компетенції професійної діяльності (Курок, 2017).

Принципами формування професійної комунікативної компетенції є мовна спрямованість навчального процесу, функціональний підхід до відбору термінологічного матеріалу, ситуативне уявлення про використання навчального матеріалу, а також поєднання комунікації та індивідуалізації. При цьому враховуються певні психолого-педагогічні аспекти, що вимагають конкретизації завдань навчання та посилення вимог до професіоналізму, тобто значимості професійної спрямованості змісту освіти.

Більшість науковців, серед яких М. М. Галицька, визнають, що поняття «компетентність» має дидактичну специфіку, і наголошують на компетентності як психологічному новоутворенні особистості, а під комунікативною компетентністю студентів ЗВО розуміють інтегральну якість особистості, яка синтезує в собі загальну культуру спілкування та її специфічні прояви в професійній діяльності (Галицька, 2015).

Відомий лінгвіст Г. П. Бондаренко вважає можливим створення на заняттях з української мови у ВТНЗ штучного мовленнєвого середовища для оволодіння термінологією, а правильно організовану роботу зі словниками такою, що сприяє поповненню термінологічного запасу студентів (Бондаренко, 2008). Для цього студентам треба засвоїти обсяг і зміст наукових понять, що позначаються термінами, мати уявлення про наукову поняттєву систему як таку, що відображає внутрішньотермінологічні зв'язки і відносини.

Погоджуємося з тезою (В. В. Чумак, Г. В. Барабанова), що запровадження ефективних технологій мовної освіти треба розглядати як забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців, які здатні використовувати мовні ресурси для міжособистісної взаємодії, а однотипність навчальних дій студентів підвищує мотивацію оволодіння ними певним видом мовленнєвої діяльності (Барабанова, 2005).

Загальна характеристика вузькоспеціальної термінології, яка виявляється в порівнянні особливостей термінів, виділених теоретично, тобто з їхньої ідеальної функціональної природи, з одного боку, і фактичних правил вживання в спеціальних текстах, з іншого, також дає можливість побачити різноспрямовані процеси.

Серед педагогічних функцій викладача можна виокремити: комунікативну (теоретичне і практичне володіння комунікативним змістом навчального предмета, готовність викладача до користування цим матеріалом), інформаційну (відбір і передача потрібної для студентів інформації,

яка відтворює реальну дійсність та дозволяє зрозуміти сферу призначення), мотиваційну (діяльність викладача, орієнтована на спрямування студента на активну навчальну взаємодію), функцію саморозвитку (викладач, виконуючи покладені на нього професійні обов'язки, удосконалює і себе).

Висновок

Таким чином, навчання термінології в рамках комунікативно-орієнтованого підходу безпосередньо пов'язано з відпрацюванням мовної поведінки, що моделює ситуації професійної діяльності та її специфічні прояви. Терміни висловлюють міцно засвоєні студентами спеціальні поняття, тобто ті поняття, якими вони вільно оперують і активно користуються при виникненні необхідності. Функція термінів – безпосередньо в утворенні професійного компоненту інформації, у формуванні певного висловлювання. Перспективою дослідження є організація навчального матеріалу та методичні розробки для використання з урахуванням мотивів та особливостей студентських груп.

ЛІТЕРАТУРА*:*

1. **Барабанова Г.В.** Методика навчання професійно-орієнтованого читання в немовному ВНЗ. Київ : ІНКОС, 2005. 315 с. 2. **Барабаш Ю.Г.** Соціокультурна направленість навчання іноземної мови студентів – майбутніх економістів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 4. С. 52-61. 3. **Бондаренко Г.П.** Система вправ з навчання російськомовних студентів-економістів української фахової термінології / URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vmuvnz/2008_12/st12/08bonsis.pdf 4. **Галкіна В.Д.** Зміст і структура іншомовної професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 4. С. 24-29. 5. **Галицька М. М.** Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 2. С. 39-48. 6. **Курок О.О.** Формування професійної компетентності майбутніх економістів. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 776-779. 7. **Лашук Н. М.** Іншомовна інформаційно-комунікативна компетентність майбутніх фахівців як складова професійної компетентності. *Вісник Чернігівського нац. пед. університету. Серія: Пед. науки*. 2016. Вип. 135. С. 96-99. 8. **Словник-довідник** з української лінгводидактики: навч. посібник. За ред. М.І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. 149 с.

REFERENCES

1. **Barabanova, H.V.** (2005). Metodyka navchannia profesiino-oriientovanoho chytannia v nemovnomu VNZ [Methodology for teaching professionally-oriented reading in non-native high schools]. K.: INKOS [in Ukrainian]. 2. **Barabash, Yu.H.** (2014). Sotsiokulturna napravlenist navchannia inozemnoi movy studentiv-maibutnikh ekonomistiv [Socio-cultural orientation of teaching foreign language students-future economists]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity [in Ukrainian]. 3. **Bondarenko, H.P.** Systema vprav z navchannia rosiiskomovnykh studentiv-ekonomistiv ukrainskoi fakhovoi terminolohii [System of training exercises for Russian-speaking students-economists of Ukrainian professional terminology] / Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vmuvnz/2008_12/st12/08bonsis.pdf 4. **Halkina, V.D.** (2014). Zmist i struktura inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia [Content and structure of foreign

language professional competence of future masters of military management]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [in Ukrainian]. 5. **Halytska, M.M.** (2015). Skladovi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Components of communicative competence of students of higher educational institutions]. Osvitolohichnyi dyskurs [in Ukrainian]. 6. **Kurok, O.O.** (2017). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv [Formation of professional competence of future economists]. Molodyi vchenyi [in Ukrainian]. 7. **Lashuk, N.M.** (2016). Inshomovna informatsiino-komunikatyvna kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv yak skladova profesiinoi kompetentnosti [Foreign language informational and communicative competence of future specialists as a component of professional competence]. Visnyk Chernihivskoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky [in Ukrainian]. 8. **Pentyliuk, M.I.** (2003). Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi linhvodydaktyky: navchalnyy posibnyk [Dictionary of Ukrainian linguistic editors: tutor manual]. K.: Lenvit [in Ukrainian].

Бугаєвська Юлія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет; вул. Ярослава Мудрого, 25, Харків, 61002, Україна.

Tel.: +38-050-081-68-08

E-mail: bugaevskaylia@ukr.net

http://orcid.org/0000-0001-9982-8526

Buhaievska Juliia Volodymyrivna – PhD in Pedagogics, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University; Yaroslava Mudroho Str., 25, Kharkiv, 61002, Ukraine.

Надійшла до редакції 03 березня 2019 року

УДК 811.161.2.’373.46;625 **Н. П. Книшенко**

ТЕРМІНИ ГАЛУЗІ ДОРОГОБУДІВНИЦТВА, СТВОРЕНІ ШЛЯХОМ СКЛАДАННЯ ОСНОВ І ЦІЛИХ СЛІВ

У статті репрезентовано специфіку творення термінів-композитів та юкстапозитів у терміносистемі дорожнього будівництва. Доведено, що словоскладання та основоскладання в УДБТс найбільшого поширення набуло в трьох виділених тематичних групах, у які об’єднані назви конкретних предметів і їх ознак. Зазначено, що на сучасному етапі розвитку української дорожньо-будівельної терміносистеми актуальною є тенденція активізації юкстапозиції й композиції як семантично ємних способів словотвору.

Ключові слова: *складання основ і цілих слів (композиція та юкстапозиція); УДБТс – українська дорожньо-будівельна термінологія; ТГ – термінологічна група; ДБ – дорожнє будівництво.*

Knyshenko N. P. Road-Building Terms Created by Compounding Stems and Whole Words. *The relevance of the article is due to the consideration of current trends in the development of Ukrainian road-building terminology (URBT), in particular in the context of structural organization.*

The purpose of the investigation is analyzing road-building terms formed by compounding words or stems.

Since URBT is part of the lexical composition of the Ukrainian language, it is quite reasonable to analyze the formation of terms as lexical units. We have classified single-word terms into simple and complex ones by identifying the word-forming stems. The concept “simple” denotes terms with a single stem. The notion “complex” concerns composite terms, which are formed by combining stems using interfixes and in some cases suffixes, and juxtaposite terms, which express one concept but are formed by combining several words into a complex one. According to the lexical and grammatical characteristics of word-forming stems and word-forming means, the methods of word-formation are divided into several types, among which we have chosen one of the most common — the morphological one.

At the present stage of the development of RBT, the methods of juxtaposition and composition play an extremely important role, providing the formation of terms satisfactory in their parameters. The actualization of these methods is conditioned by the fact that striving for completeness of a certain scientific concept can be sufficiently supported by multi-stem or multi-word nominates represented as one word. The carried out analysis of composite terms of the RB industry has shown that two-stem complex formations predominate among them, but terms with several stems are also present.

Key words: *composition; juxtaposition; URBT– Ukrainian road-building terminology, RB – road-building.*

Вступ

Загальновідомим фактом є те, що переважна більшість українських слів утворюється за допомогою морфологічного способу, одним із різновидів якого є складання основ і цілих слів (композиція та юкстапозиція). Створення термінів шляхом складання основ і цілих слів, зауважують науковці, стало досить продуктивним завдяки тому, що часто дійсно виникає необхідність виразити дві ідеї в одному слові (Марченко, 1980: 38). В. Лопатін спосіб утворення складних слів уважає найбільш очевидним, унаочнюваним і найекономнішим способом заміни словосполучення словом, адже одне таке слово в змозі передати те ж саме поняття, що й ціле словосполучення (Лопатін, 1973: 41).

© Книшенко Н. П., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.29

Методи та методики дослідження

У дослідженні засадничим для роботи став прийом структурного аналізу – для виявлення словотворення термінів. Оскільки УДБТс є частиною лексичного складу української мови, то цілком закономірно аналізувати словотвірні процеси термінів як лексичних одиниць. Однослівні терміни ми диференціювали на прості та складні шляхом виділення твірних основ слів. Під поняттям *прості* розуміються терміни з однією основою: *асфальтени, розмітка.* Поняттям *складні*, а саме, досліджувані нами, охоплені терміни-композити, що утворені завдяки поєднанню основ із допомогою інтерфіксів, а в ряді випадків і суфіксів: *бетонотранспортер, бітумогравійний, великопрольотний, газогенератор, геологорозвідка, каменедробарка*, терміни-юкстапозити, що виражають одне поняття, але утворені поєднанням кількох слів в одному складному: *вулкан-азбест, глиніт-цемент, крекінг-установка, скрепер-волокуша.* За лексико-граматичним характером словотвірної бази та словотвірних засобів способи словотворення розподіляють на декілька типів, серед яких ми обрали один із найпоширеніших – морфологічний.

Результати та дискусії

Основоскладання передбачає поєднання основ слів за допомогою інтерфіксів або без них. Часто основоскладання супроводжується суфіксацією, суфікс увіходить до складу форманта. Такі слова ще називають *композитами* (лат. *compositus* – складний, складений із частин). Аналіз термінів-композитів галузі ДБ засвідчив, що серед них переважають двоосновні складні утворення. За структурно-морфологічними ознаками бінарні термінолексеми-композити УДБТ поділяються на такі типи:

– субстантивно-субстантивні (***іменник + іменник***) (N + N): *асфальтозавод*, *бетонолом*, *водомагістраль*, *грязевідстійник*, *залізоцегла*, *цементобетон*;

– нумеративно-субстантивні (***числівник + іменник + суфікс***) (Num + N): *двоконсольний*, *трьохарковий*, *чотирипрольотний*, *п'ятишаровий*;

– прономінативно-вербальні (***займенник + дієслово + суфікс***) (ProN + V): *самовисихання*, *самогальмування*, *самонавантажувач*, *самонапруженість*, *самоперекидач*, *самоущільнення*.

Іноді трапляються терміни з декількома основами, наприклад: *автобетономішалка*, *армопінобетон*, *армопіносилікат*, *високотермостійкий*, *дьогтебітумнополімерний*, *дегідрополіконденсація*, *сталезалізобетонний* та ін., однак частина з них утворена поєднанням двох основ, одна з яких уже композитна (*армо-* + *пінобетон*, *високо-* + *термостійкий*).

За походженням словотворчих компонентів можна виділити такі моделі складних слів УДБТ:

– національний компонент + іншомовний компонент чи навпаки: *асфальторозігрівач*, *глинобетон*, *корозієстійкий*, *карболанцюговий*;

– національний компонент + національний компонент: *водовбирний*, *землекоп*, *канавокопач*, *каменедробильник*, *поштовхомір*, *повітроочисник*;

– іншомовний компонент + іншомовний компонент: *казеїноцементний*, *газогенератор*, *пемзобетон*.

За способом зв'язку компонентів у складних словах виділяють складні терміни УДБТ, утворені:

– за допомогою сполучних морфем ***-е-, -є-, -о-***: *гравієсортувалка*, *ґрунтовирівнювач*, *кремнеземистий*, *м'якопластичний*, *тонкозернистий*, *хвилеутворення*;

– без сполучних морфем: *вініл*пласт, *карбамідформальдегідний*, *крафтмішок*, *кумаронбетон*, *набризкбетон*, *полімерцемент*, *портландцемент*;

– за допомогою способу складання, що супроводжується суфіксацією: *асфальтоукладальник*, *каменеобробляння*, *вапнорозкидач*.

За видом зв'язку серед складних терміносполук УДБТ виокремлюємо:

– терміни, компоненти яких пов'язані на основі сурядного зв'язку (копулятивні): *торфобетон* (торф і бетон), *шлакобетон* (шлак і бетон);

– терміни, компоненти яких пов'язані на основі підрядного зв'язку (атрибутивні): *льодоутворення* (утворення льоду), *вантажопотік* (потік вантажу), *зносостійкий* (стійкий до зношування), *руслоутворення* (утворення русла).

Серед досліджуваних термінів значну частку утворюють складні прикметники, напр.: ***дорожньо-будівельні*** *матеріали*, ***гравієво-піщані*** *матеріали*, ***пружно-в'язка*** *деформація*, ***пружно-пластична*** *деформація*, ***дорожньо-кліматична*** *зона*, ***емульсивно-мінеральні*** *суміші*, ***піщано-гравійна*** *подушка*, ***полімерно-бітумне*** *в'яжуче*, ***перехідно-швидкісна*** *смуга*, ***щебенево-мастичний*** *асфальтобетон*, ***сульфітно-спиртова*** *барда*, ***щоглово-двостріловий*** *кран*, ***балково-консольний*** *міст*, ***цементо-бетонне*** *покриття*, ***шлако-зольний*** *цемент*.

Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що композити-прикметники творяться з допомогою інтерфіксів, що характерно для основоскладання, і сурядного зв'язку, що відповідає словоскладанню.

Словоскладання – це процес утворення одного складного слова шляхом злиття кількох. Результатом словоскладання є юкстапозити (лат. *jüxta* – поряд і *positio* – місце). Науковці доводять, що появу в українській мові способу словосполучуваності та словоскладання без з'єднувального голосного зумовив вплив німецьких складних слів, наприклад: *блок-секція*, *блок-схема*. У ДБТл зростає кількість термінів-юкстапозитів, серед них, напр.: *міст-канал*, *напіввиїмка-напівнасип*, *траншея-полиця*, *щільномір-вологомір*, *вакуум-апарат*, *вакуум-бетон*, *добавка-уповільнювач*, *корчувач-збирач*, *кран-балка*, *плита-підкладка*, *коток-тандем*, *фільтр-насос*, *щебінь-котун* тощо. За характером твірної бази серед таких термінів виділяємо:

– прикладкові сполучення, тобто поєднання в одне ціле означуваного та означувального, наприклад: *бункер-дозатор*, *труба-випуск*, *димосос-пиловловлювач*, *технік-архітектор*, *технік-конструктор*, *повітроочисник-іонізатор*;

– найменування з числовим показником, або словесно-цифрові сполучення, наприклад: *Дина-3М* (метод динамічного навантаження); *А-1*, *А-2*, *А-3* (районування території України за кліматичними умовами роботи асфальтобетонних покриттів); *Н-13*, *НК-80* (показники тимчасового мостового навантаження); *У-1*, *У-2* (позначення дорожньо-кліматичних зон України); *Урал-55224* (марка автомобіля-самоскида);

– повтори, що є редуплікацією певного слова: *гама-гама каротаж*, *нейтрон-нейтрон каротаж*.

Терміни-юкстапозити можуть бути утворені внаслідок поєднання як національних, так і запозичених компонентів за такими схемами:

– національний компонент + іншомовний компонент і навпаки: *крекінг-установка*, *інжектор-змішувач*, *цегла-сирець*, *цемент-гармата*;

– національний компонент + національний компонент: *добавка-наповнювач*, *корчувач-збирач*, *щільномір-вологомір*;

– іншомовний компонент + іншомовний компонент: *вакуум-бетон*, *грейдер-елеватор*, *термос-бункер*.

Словоскладання та основоскладання в УДБТ найбільшого поширення набуло в трьох із чотирьох виділених раніше ТГ, у які об'єднані назви конкретних предметів і їх ознак:

1. ТГ «2. Назви дорожньо-будівельних матеріалів», підгрупи «2.3. В'яжучі матеріали», «2.4. Поверхнево-активні речовини (ПАР) та добавки» і «2.5. Бетони»: *гумо-бітумні мастики*, *бітумно-щебенева суміш*, *шлако-зольний ґрунт*, *гідрофобно-пластифікуюча добавка*, *феритно-перлітний*, *щебенево-мастиковий асфальтобетон*.

1. ТГ «3. Дорожньо-транспортні споруди», підгрупа «3.5. Споруди мостового типу»: *міст-водовідвод*, *міст вертикально-підіймальний*, *міст балково-консольний*, *міст рамно-балковий*, *міст рамно-консольний*, *міст рамно-підвісний*, *міст збірно-монолітний*, *міст збірно-розбірний*, *міст пальово-естакадний*, *міст температурно-нерозрізний*.

2. ТГ «4. Засоби механізації для будівництва і ремонту автомобільних доріг», підгрупи «4.2. Машини для землерийних робіт» і «4.11. Машини для ремонту і утримання всіх типів доріг»: *машина тунельно-бурова*, *підмітально-прибиральна*, *машина поливально-мийна*, *кран-еректор*; *багатоківшевий*, *пневмоколісний*, *гідростатичний*, *гідродинамічний одноківшевий* (екскаватор), *напівпричепний*, *самохідний* (грейдер); *двовісний автогрейдер*.

Висновки

Юкстапозитний і композитний способи словотворення на сучасному етапі розвитку посіли надзвичайно важливе місце у сфері термінології галузі ДБ, забезпечивши утворенням задовільних за своїми параметрами термінів. Актуалізація вказаних способів зумовлена тим, що прагнення повноти певного наукового поняття достатньою мірою може бути підтримане кількаосновними чи кількаслівними номінатами, репрезентованими як одне слово. Аналіз термінів-композитів галузі ДБ засвідчив, що серед них переважають двоосновні складні утворення, але зафіксовані й терміни з декількома основами: автобетономішалка, армопінобетон, армопіносилікат, високотермостійкий, дьогтебітумнополімерний, дегідрополіконденсація. Юкстапозитний і композитний способи словотворення в УДБТ найбільшого поширення набули в трьох із чотирьох виділених тематичних груп. Перспективи досліджень убачаємо в розгляді динаміки української дорожньо-будівельної термінології на сучасному етапі, зокрема з погляду структурної організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Лопатин В. В.** Рождение слова. Москва : Наука, 1973. 153 с. 2. Марченко В. С. Основні способи термінотворення. Культура слова. 1980. Вип. 18. С. 36– 40.

REFERENCES

1. **Lopatyn, V. V.** (1973). Rogdenye slova. [Birth of the word]. Moscow: Nauka [in Russian]. 2. Marshenko V. S. (1980), Osnovni sposoby termynotvorennya [The main ways of terminating]. Cultura slova – Culture of the word, 18, 36–40 [in Ukrainian].

Книшенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет; вул. Ярослава Мудрого, 25, Харків, 61002, Україна.

Тел.: +38-095-584-89-08

E-mail: knishenko@meta.ua

http://orcid.org/0000-0002-0803-2774

Knyshenko Nataliia Petrivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian studies, Kharkiv National Automobile and Highway University; Yaroslava Mudroho Str., 25, Kharkiv, 61002, Ukraine.

Надійшла до редакції 03 березня 2019 року

УДК 81'26. 811.161.2 **І. І. Міньковська**

ПРЯМЕ КИРИЛИЧНО-ЛАТИНИЧНЕ ТРАНСКОДУВАННЯ: ДОСВІД ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

У рамках повернення України в європейський простір з кожним роком зростає необхідність коректного відтворення українських власних назв засобами латинського алфавіту. У цій роботі описано основні недоліки офіційного стандарту українсько-латинської транслітерації КМУ 2010, досліджено досвід переходу з кириличного до латиничного письма постсоціалістичних країн, зокрема Румунії, Молдови, Сербії, Туркменістану, Узбекистану, Казахстану й Азербайджану, визначено найбільш спірні літери й порівняно результати із КМУ 2010. У дослідженні використано порівняльний і описовий методи.

Ключові слова: *кирилиця, латиниця, транскодування, транслітерація, алфавіт, графіка, голосний, приголосний.*

Minkovska I.I. Direct Cyrillic-Latin Transcoding: Experience of Post-Socialist Countries. *As part of the return of Ukraine to the European space, with each passing year, the need for the correct reproduction of Ukrainian proper names – names, surnames, company names, toponyms, urbanonyms, national-cultural processes, etc. – by means of the Latin alphabet is growing. These and similar processes motivate the relevance of linguistic research in the field of transcoding various languages.*

As a main goal and tasks in the work the main shortcomings of the KMU 2010 official standard of the Ukrainian-Latin transliteration was described, the transition from the Cyrillic to Latin writing of the post-Socialist countries, particularly Romania, Moldova, Serbia, Turkmenistan, Uzbekistan, Kazakhstan and Azerbaijan, was investigated, the most controversial signs were defined and the results were compared with KMU 2010. The study used comparative and descriptive methods.

Having analyzed the experience of transcoding of post-socialist countries we can draw such conclusions:

*1) **Г** and **г**. In five out of seven countries, there are two variants for the Cyrillic letter – two of them use **h** as a modifier, two of which - Uzbekistan and Kazakhstan – have attracted diacritics - **ğ** and **ǵ**, one country took another sign – **q**.*

*2) **Я, ю, є, ї**. The letter **є** exists only in two alphabets of seven and is reproduced with the help of the letter **e**. The letter **е** (in this case the equivalent of the Ukrainian one) is reproduced as **e** in six of seven cases, only in Moldova there is an option **ie**. Letters **ю** and **я** exist only in the Moldovan and Romanian Cyrillic alphabets and are translated as iu and ia accordingly. Letter **ї** wasn't in Cyrillic alphabets of the studied countries.*

*3) **Ж** in five of seven countries is transmitted as **j**, in two of them – in Serbia and Turkmenistan – as **ž**.*

*4) There is no unity observed about **й**. This letter is transcoded as **I i, J j, Ý ý, Y y, I ı**, in two cases – in Romania and Azerbaijan, it is not transmitted at all.*

*5) **Ь** in Turkmenistan is trancoded as **y**, and in Moldova as **i**. In other alphabets there is no such separate letter, but there are diacritics denoting softened consonants: **ǰc-g** (Moldova), **ҚҚ-q** (Uzbekistan and Kazakhstan), **ль-lj, нь-nj, ћ-ć і џ- dž** (Serbia).*

*8) Such a sign as **' (apostrophe)** does not exist in any of the alphabets of the studied countries. If we consider the apostrophe for the equivalent of **ъ**, then it also exists only in two countries – in Romania and in Uzbekistan – and is transmitted as **ă** and **'** accordingly. So, the author got the rationale for the definition of **г і ґ, я, ю, є, ї, ж, й, х, ц, ь, '** as the most controversial letters not only for the Ukrainian language but for all post-socialist countries as well.*

Key words: *Cyrillic, Latin, transcoding, transliteration, alphabet, graphic, consonant, vowel.*

© Міньковська І. І., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.30

Вступ

Після підписання у 2016-2017 рр. Угоди про безвізовий режим України з ЄС й Угоди про асоціацію та про вільну торгівлю з ЄС відбувається переорієнтування великої частки українського бізнесу на ринки європейських країн. Тож виникає гостра потреба адекватного латинського транскодування українських власних назв – імен, прізвищ, найменувань компаній, топонімів, урбанонімів, національно-культурних процесів тощо. Ці й подібні процеси вмотивовують **актуальність** лінгвістичних досліджень у галузі транскодування різних мов.

У жовтні 2018 року МЗС України спільно із Центром стратегічних комунікацій StratCom Ukraine розпочало онлайн-кампанію #CorrectUA, у рамках якої звертається до іноземних ЗМІ з метою коригування правопису міста Київ – #KyivNotKiev. У рамках кампанії щоденно на сторінках МЗС України у Facebook та Twitter з'являються публікації, які містять випадки некоректного вживання назви Київ як Kiev провідними іноземними ЗМІ, такими як *The New York Times, BBC, Reuters* та інші. МЗС також запросило всіх небайдужих громадян України та її друзів долучитися до кампанії – використовуючи хештеги #KyivNotKiev, #CorrectUA й затегавши відповідні провідні іноземні ЗМІ у соцмедіа[1].

Результатом ініціативи стала, наприклад, зміна написання назви столиці України медіа-групою *The Guardian* – відтепер це *Kyiv*. Відповідні зміни були внесені у стилістичний довідник видання. Журналіст видання Шон Вокер також зазначив можливість зміни й назви міста Одеса з *Odessa* на *Odesa*[2], адже у першому випадку використовується мова-посередник, що суперечить принципам українсько-латинського транскодування.

Ця робота є частиною серії наших досліджень, присвячених розвитку української латинки у VII-XXI ст. і сучасним стандартам. Упродовж п'ятьох віків до аналізу історичного розвитку орфографії та фонетики, історії правопису були залучені М. Драгоманов, Б. Дідицький, П. Житецький, Й. Їречек, А. Кримський, Й. Лозинський, І. Огієнко, О. Потебня, І. Франко, О. Шахматов, М. Шашкевич – XIX ст.; О. Синявський, В. Сімович, М. Наконечний, Є. Тимченко – 20-30-і рр. XX ст.; Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, Ю. Маслов, С. Пилипенко, А. Реформатський, Я. Рудницький, Ю. Шевельов, Л. Щерба, Р. Якобсон – 50-80-і рр. XX ст. Сьогодні це питання розробляють І. Кульчицький, Ю. Блонарович, А. Костенко, В. Костирко, М. Вакуленко, В. Грицеляк, О. Дуліченко, А. Д'яков, М. Лесюк, Н. Маліневська, В. Німчук, З. Партико, П. Шекера. Незважаючи на таку потужну базу фундаментальних досліджень, тема відтворення літер української мови засобами латинської абетки досі є маловивченою.

У 2010 р. постановою Кабінету Міністрів України була затверджена офіційна паспортна транслітерація, але наразі в Україні різною мірою

[1] МЗС починає всесвітню кампанію: Kyiv Not Kiev / Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/10/2/7087647.

[2] Видання The Guardian писатиме у своїх текстах Kyiv замість Kiev / Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/02/13/7092786.

використовуються понад 20 стандартів українсько-латинського транскодування. Така кількість варіантів призводить до постійних проблем, пов'язаних із помилками неоднозначності зворотного транскодування, а також до правових колізій міжнародного рівня.

Мета цієї роботи – дослідити досвід переходу з кириличного до латиничного письма постсоціалістичних країн, а саме Румунії, Молдови, Сербії, Туркменістану, Узбекистану, Казахстану та Азербайджану, визначити найбільш спірні літери як в рамках однієї мови, так і за всім масивом загалом, порівняти результати з офіційним стандартом українсько-латинської транслітерації КМУ 2010 та спробувати використати цей досвід для оновлення українського стандарту.

Методи та методики дослідження

У роботі було використано описовий і порівняльний методи для висвітлення умов, за яких відбувався перехід з кириличного алфавіту на латиничне письмо в зазначених країнах, і порівняння цих кирилично-латиничних відповідників між собою в синхронії та діахронії.

Результати та дискусії

Наразі у світі існують та більшою чи меншою мірою використовуються понад 20 офіційних стандартів українсько-латинського транскодування[3]. Частина з них (Науковий, ALA-LC, Британський, BGN/PCGN, ISO 9, Українська латинка, Французький, Німецький, Іспанський, Португальський) були створені іноземцями й затверджені урядами інших держав.

Друга частина була розроблена на території України та начебто українськими спеціалістами, але майже половина з цих систем були написані в той час, коли наша держава була частиною інших політичних утворень, і це не могло не позначитись на мові. Це такі системи й стандарти, як ГОСТ 1971, ГОСТ 1986, ТКПН 1994, Держстандарт 1995, УКППТ 1996, ГОСТ 7.79-2000 Б, Паспортний 2004, Паспортний 2007, система В. Грицеляка, Паспортний 2010, система А. Макухи (Ukrainian URL 2013). Офіційним в Україні наразі є КМУ 2010.

До цього списку можна додати системи окремих країн, наприклад Польщі, Нідерландів, Данії, Латвії, Естонії тощо, які відрізняються від перерахованих стандартів і використовують літери та їхні сполуки, властиві тільки національним мовам цих держав.

За світовими стандартами й угодами (зокрема резолюціями ООН: iV/20 – «Про зменшення кількості екзонімів» та V/13 – «Про переважність національних офіційних форм географічних назв») власні назви

[3] Тут і надалі ми використовуємо термін «транскодування» як спосіб перекладу, коли звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу. Транскодування включає такі поняття як 1) транскрибування, 2) транслітерування, 3) змішане транскодування, 4) адаптивне транскодування. Коли йдеться по стандарт КМУ 2010, ми користуємося поняттям «транслітерація», відповідно до назви Постанови Кабінету Міністрів України: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/243262567.

в середовищі іншої мови повинні зберігати автентичне написання: *San-Jose* (місто в США), *Cojijo* (провінція Канади) (Вакуленко, 2016). Якщо ж вихідна форма написана нелатинською абеткою, то її заведено транслітерувати латиницею цієї ж мови. Наприклад, у грецьких містах назви вулиць подаються елліницею та латиницею. Японська держава працює над створенням латиниці для своєї державної мови – системи ромадзі. Розробляючи систему піньїнь, розуміє важливість цього питання й Китайська народна республіка.

В Україні, де за 25 років періоду незалежності держава не спромоглася створити паралельну латинську абетку для української мови, маємо таку ситуацію, коли українське прізвище Ющенко у світі одночасно відтворюється такими способами, як *Juschtschenko, Joesjtsjenko, Iouchtchenko, Juszczenko, Jusjtjenko, Juscsenko, Yushenko, Iúsxenko, Yúshchenko, Juštšenko, Iuşcenko, Yuşçenko, Yuşşenko.* Інший приклад – одне з найпоширеніших українських прізвищ Шевченко – «перекладається» як *Ševčenko, Shewchenko, Chévtchénko, Schewtschenko, Chewtchenko, Szewczenko, Shevchenko.* Назва українського міста Харкова дублюється як *Kharkiw, Kharkiv, Charkiw, Jarkiw, Harkiv* і навіть *Kharkov.* Надзвичайно яскраво ілюструє негативні наслідки відсутності єдиної системи українсько-латинської транслітерації історія запису імені Сергій в українських закордонних паспортах упродовж 1971-2019 рр.: *Sergy, Sergiy, Serhiy, Sergii.*

Що ж не так з офіційною українсько-латинською транслітерацією КМУ 2010? Наші дослідження, а також роботи українського лінгвістичного кола згадують такі особливості таблиці, як основні недоліки офіційного стандарту:

• одна й та сама літера латинського алфавіту відповідає різним літерам українського, у деяких випадках потрібно тільки вгадувати (наприклад, латинська літера ***i*** може позначати одну з трьох українських літер ***й, і*** або ***ї***), що призводить до проблем під час зворотного транскодування,

• колонка «Позиція в слові», яка вимагає від користувачів стандарту українсько-латинського й латинсько-українського транскодування мати певний рівень філологічної підготовки, що суперечить принципу транслітерації, про який говорив ще О. Реформатський (Реформатский, 1960: 97); від позиції в слові залежать такі літери, як ***й, є, ю, я, ї***,

• ігнорування твердої та м'якої вимови, позначених апострофом і м'яким знаком відповідно, тож, наприклад, прізвища *Гальченко* і *Галченко* пишуться однаково – *Halchenko*, а назви міст *Знамянка* і *Знам'янка* – *Znamianka*, а це порушує принципи точності та взаємної однозначності,

• передача літери ***ц*** через ***ts*** (залишок французької транслітерації), що призводить до плутанини прізвищ, наприклад, *Тоцька* і *Тотська* – вони пишуться однаково як *Totska*,

• декілька варіантів для передачі літери ***г – h, hg*** – залежно від позиції в слові.

Щоб зрозуміти, як ці та подібні виклики вирішували інші країни, ми дослідили досвід постсоціалістичних країн, які в різний час перейшли з кирилиці на латиницю. Умовно їх можна поділити на дві групи: європейські

(Румунія, Молдова й Сербія) та азійські (Туркменістан, Узбекистан, Казахстан й Азербайджан). Дискусії щодо того, чи був достатньо обґрунтованим і необхідним цей крок, досі ведуться в Туркменістані й Узбекистані і певною мірою – у Молдові (у невизнаній республіці Придністров'я офіційною є кирилиця). Найкраще з операцією «латиниця» впоралися Румунія, Сербія, Казахстан й Азербайджан. Хоча, очевидно, зміни в мові майже завжди пов'язані зі змінами соціальними та політичними, у цій розвідці ми робили акцент саме на графічних трансформаціях, подаючи мінімальний історичний коментар до історії кожної з них.

Румунія. Старорумунська кирилиця використовувалася для запису волоської та молдавської мов у Валахії, Трансильванії та Молдавському князівстві. В об'єднаній Румунії з початку 1860-х рр. офіційно став використовуватися румунський алфавіт на латинській основі, у Бессарабії ж з XIX століття поширився російський алфавіт.

Між 1932 і 1938 рр. у Румунії офіційно використовувалася латиниця, але перехід румунської писемності на латиницю був двоступеневим: спочатку в 1830-1850-і рр. застосовувався так званий «перехідний алфавіт», що включав як кириличні, так і латинські знаки, і лише за кілька років була введена власне латиниця:

Таблиця 1

Румунська кирилиця та латиниця (подано у хронології)

Кирилиця до 1830-1850-і рр.	Перехідна латиниця у 1830-1850-і рр.	Остаточна латиниця з 1860 р.	Примітки
а	a	a	
б	б	b	
в	в	v	
г	g	g, gh	
д	d	d	
є, е	e	e	***є*** на початку слова, ***е*** – в інших випадках
ж	ж	j	
з	z, ḑ	z	
і, и	i, ĭ, i	i	***і*** перед голосними, ***и*** – перед приголосними і в кінці слова, часто використовувалася як ***ї***
й	-	-	
к	k	c, ch	
л	l	l	
м	m	m	
н	n	n	
о	o	o	
п	p	p	
р	r	r	

Кирилиця до 1830-1850-і рр.	Перехідна латиниця у 1830-1850-і рр.	Остаточна латиниця з 1860 р.	Примітки
с	s	s	
т	t	t	
у	γ	u	
оу	γ	u	на початку слова як позиційний варіант ***у***
ф	f	f	
х	х	h	
ц	ц	ţ	
ч	ч	c	перед ***і*** та ***е***
ш	ш	ş	
щ	щ	şt	
ъ	ъ	ă	
ы	-	-	Літера ***ы*** зазвичай включалася до складу алфавіту, але фактично на письмі не використовувалася.
ь	-	-	У ряді текстів ***ь*** вживалася після приголосних у кінці слів.
ю	іγ, їγ	iu	
я	іа	іа	

Молдова. Молдавський кириличний алфавіт був створений у 1920-і роки на основі російського алфавіту й використовувався спочатку в Молдавській АРСР – у 1926-1932 і 1938-1940 рр., а потім у Молдавській РСР – з 1940 р. У проміжок з 1932 до 1938 рр. молдавський народ СРСР користувався латинізованим алфавітом, аналогічним румунському.

Постановою Ради міністрів Молдавської РСР від 2 серпня 1957 р. з молдавського алфавіту були виключені літери ***щ*** і ***ъ***, а постановою від 17 травня 1967 р. була введена буква ӂ.

Цей алфавіт отримав офіційний статус і використовувався в Молдавській РСР до 31 серпня 1989 р., коли Верховна Рада Молдавської РСР прийняла закон «Про повернення молдавській мові латинської графіки».

Тож таблиця переходу від кирилиці до латиниці у Молдові має такий вигляд:

Таблиця 2

Молдовська кирилиця та латиниця

Кирилиця 1920-1989 рр.	Латиниця з 1989 р.	Примітки
а	a	
б	b	

Кирилиця 1920-1989 рр.	Латиниця з 1989 р.	Примітки
в	v	
г	g, gh	***gh*** перед ***i*** або ***e***, в інших випадках ***g***
д	d	
е	e, ie	***ie*** після голосної та найчастіше на початку слова, в інших випадках ***e***
ж	j	
ӂ	g	перед ***i*** та ***e***
з	z	
и	i, ii	***ii*** у кінці слова, ***i*** в інших випадках
й	i	перед голосними
к	c, ch	***ch*** перед ***i*** та ***e***, в інших випадках - ***c***
л	l	
м	m	
н	n	
о	o	
п	p	
р	r	
с	s	
т	t	
у	u	
ф	f	
х	h	
ц	ţ	
ч	c	перед ***i*** та ***e***
ш	ş	
ы	â, î	â в середині слова, î на початку і в кінці
ь	i	у кінці слова
э	ă	
ю	iu	
я	ea, ia	

Якщо проаналізувати цю таблицю й порівняти молдовську латиницю із сучасним офіційним українським стандартом транслітерації (КМУ 2010), то привертають увагу декілька моментів:

– існування двох варіантів транскодування для літери ***г*** – ***g, gh***, в українському варіанті ***g*** і ***h*** (для ***ґ*** і ***г*** відповідно);

– ***ю*** і ***я*** транслітеруються як ***iu*** і ***ia*** – як і в українському стандарті не на початку слова;

– є декілька варіантів для літери ***ж*** – ***j*** (тверда) й ӂ – ***g*** (пом'якшена);

– ***ь, и, й*** транскодуються за допомогою знака ***i***;

– ***к*** передається за допомогою ***c*** *і* ***ch***;

– літера ***ы*** (український відповідник ***и***) передається двома способами – ***â, î***;

– для позначення ***ц*** і ***ш*** використовуються діакритики – ***ț*** і ***ș*** відповідно.

Як бачимо, молдовська латинка дуже схожа на румунську, окрім того, що тут літери ***й*** і ***ь*** не передаються взагалі, а літера ***щ*** відтворюється як ***șt***.

Сербія. Хоча кирилиця тут має багатовікову історію й почала використовуватись з XX століття (найдавніша пам'ятка «Напис царя Самуїла» відноситься до 996 року), остаточно адаптував і створив абетку за фонетичним принципом – вуковицю – у 1814 р. сербський мовознавець В. Караджич. Латинську ж версію – гаєвицю – за прикладом чеської мови уклав хорватський мовознавець Л. Гай 1830 р., вона є ідентичною хорватській і боснійській абеткам.

Цікавим є те, що сербська використовує паралельно кириличну та латинську абетки, носії мови читають обидва письма однаково добре. Хоча Рада стандартизації сербської мови понад півстоліття визнає офіційний статус обох алфавітів, у сучасній мові уряд офіційно використовує кирилицю, що закріплено Конституцією 2006 р. Але закон не регулює використання алфавітів у стандартизованій мові, тобто вибір абетки повністю залежить від особистих побажань мовця (це стосується, зокрема, книг, медіа, торгівлі тощо). Виняток становить паперова продукція уряду та письмова комунікація з державними службовцями, які слід проводити кирилицею. Щоправда, навіть в офіційних документах уряду цієї конституційної вимоги часто не дотримуються. Таким чином, обидві абетки фактично мають абсолютно рівні права:

Таблиця 3

Сербська кирилиця та латиниця (подано в хронології)

Сербська вуковиця з 1814 р.	Сербська гаєвиця з 1830 р.	Сербська вуковиця з 1814 р.	Сербська гаєвиця з 1830 р.
а	a	н	n
б	b	њ	nj
в	v	о	o
г	g	п	p
д	d	р	r
ђ	đ	с	s
е	e	т	t
ж	ž	ћ	ć
з	z	у	u
и	i	ф	f
ј	j	х	h
к	k	ц	c
л	l	ч	č
љ	lj	џ	dž
м	m	ш	š

У контексті пошуку найкращої системи українсько-латинського транскодування в сербській гаєвиці особливо прикметним є існування літери ***j*** – замістила традиційне давньокириличне акцентоване ***и (й)***, її використовував у своїй системі транслітерації і М. Драгоманов (Міньковська, 2018). Саме вона використовується для м'яких ***ль, нь*** – ***lj*** і ***nj*** відповідно. У той же час пом'якшені ***дж*** і ***ч*** відтворюються за допомогою штриха й акута у ***đ*** і ***ć*** відповідно.

З азійських країн з кирилиці на латиницю перейшли Туркменістан, Узбекистан, Казахстан й Азербайджан. Майже всі вони мали декілька періодів і, відповідно, декілька варіантів латиниці.

Туркменістан. Після розпаду СРСР на початку 1990-х рр. у Туркменістані розпочалася дискусія щодо переходу на латинську писемність. Група вчених Інституту мовознавства на чолі з М. Соєґовим розробила перший варіант нового алфавіту, який був опублікований в газеті «Түркменістан» 19 серпня 1992 р. Особливістю цього проекту стало нетрадиційне використання знаків ***q, v, x*** – вони повинні були замінити кириличні літери ***ө, ɣ, и*** відповідно. У тому ж році було запропоновано ще ряд проектів.

У січні 1993 р. в Академії наук Туркменістану було сформовано комісію з розробки алфавіту. Уже 12 квітня 1993 р. Меджліс затвердив президентський указ про новий алфавіт, особливістю якого стало використання для позначення деяких специфічних звуків туркменської мови знаків валют – долара, ієни й фунта.

Незабаром замість цього алфавіту був уведений інший варіант, який використовується й зараз. З 2000 р. цей алфавіт став єдиним у всіх офіційних сферах країни:

Таблиця 4

Туркменська кирилиця та латиниця (подано в хронології)

Латиниця 1929-1940 рр.	Кирилиця 1940-1995 рр.	Латиниця 1992 р.	Латиниця 1993 р.	Латиниця з 1995 р.
a	а	a	a	a
b	б	b	b	b
v	в	w	w	w
ɢ	г	g	g	g
d	д	d	d	d
e	э, е	ea	e	e
ə	ə	ea	ea	ä
z	ж	jh	£ʃ	ž
ç	җ	j	j	j
z	з	z	z	z
i	и	i	i	i
j	й	y	¥ ÿ	ý
q	к	k	k	k
l	л	l	l	l

Латиниця 1929-1940 рр.	Кирилиця 1940-1995 рр.	Латиниця 1992 р.	Латиниця 1993 р.	Латиниця з 1995 р.
m	м	m	m	m
n	н	n	n	n
’	ң	ng	ñ	ň
o	о	o	o	o
ө	ө	q	ö	ö
p	п	p	p	p
r	р	r	r	r
s	с	s	s	s
t	т	t	t	t
u	у	u	u	u
y	ү	v	ü	ü
f	ф	f	f	f
h	х	h	h	h
ts	ц	ts	-	-
c	ч	c	ç	ç
ş	ш	sh	$ ¢	ş
-	щ	-	-	-
-	ъ	-	-	-
ь	ы	x	y	y
-	ь	-	-	-
ă	э	ă	-	-
iy, ıy	ю	iu	-	-
ia	я	ia	-	-

Якщо проаналізувати три варіанти туркменської латиниці й порівняти остаточну версію з офіційним українсько-латинським стандартом, то цікавими є такі рішення:

– ***в*** усе-таки відтворюється за допомогою ***w***, а не ***v*** (як у КМУ 2010);

– ***г*** вирішили записувати як ***g***;

– ***е*** (українське ***є***) транскодують за допомогою ***e***, а знак ***э*** (українське ***е***) – за допомогою ***ä***;

– знак ***й*** вирішили передавати не ***j*** (як у першому варіанті латиниці), а ***ý***;

– ***ц*** передає знак ***x***, а ***ч*** і ***ш*** – ***ç*** і ***ş***, тобто діакритика, відповідно;

– звук ***ы*** (український знак ***и***) записується за допомогою ***y*** – як і в українському стандарті;

– спірних для України літер ***щ, ь, ю*** і ***я*** в туркменській кирилиці не було.

Узбекистан. 2 вересня 1993 р. у Республіці Узбекистан вступив у силу закон «Про введення узбецького алфавіту, заснованого на латинській графіці». З урахуванням побажань широкої громадськості цей закон було спрямовано на «створення сприятливих умов, що прискорюють усебічний прогрес республіки й уходження її в систему світової комунікації», а відповідна постанова Верховної ради зазначила: «Перехід на новий алфавіт здійснювати

поетапно, з повним завершенням цієї роботи на 1 вересня 2010 року» (Палата Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1993*)*.

Зрозуміло, що така масштабна зміна викликала значні трансформації в роботі всіх державних і приватних інституцій країни, особливо сфери освіти, науки, культури, друку й інформаційної політики, але торкнулася абсолютно кожного громадянина, оскільки на всіх підприємствах мали бути створені спеціальні робочі групи з організації навчання співробітників і співробітниць новому алфавіту із забезпеченням необхідними для цього підручниками, навчальними посібниками й технічними засобами. Такі групи в державних інституціях фінансувалися із державного бюджету, а приватні компанії мали знайти кошти для цього самостійно.

Полеміка щодо переходу Узбекистану на латиницю точиться й до сьогодні, і основна її причина – надто сповільнене виконання наказу й існування в країні фактично двох алфавітів одночасно. Робоча група з удосконалення узбецького алфавіту, заснованого на латиниці, при Ташкентському державному університеті узбецької мови й літератури в листопаді 2018 р. опублікувала проект оновленого узбецького алфавіту, обговорення якого велося протягом 2016-2018 рр.:

Таблиця 5

Узбецька кирилиця та латиниця (подано в хронології)

Латиниця 1934-1940 рр.	Кирилиця з 1940 рр.	Латиниця 1995-2018 рр.	Латиниця з 2018 р.
a, ə	а	a	a
b	б	b	b
d	д	d	d
e	е,э	e	e
f	ф	f	f
g	г	g‘	g
ƣ	ғ	g	ğ
h	ҳ	h	h
i	и	i	i
ç, ƶ	ж	j	j
k	к	k	k
l	л	l	l
m	м	m	m
n	н	n	n
a,o	о	o	o
p	п	p	p
q	қ	q	q
r	р	r	r
s	с	s	s
t	т	t	t

u	у	u	u
v	в	v	v
x	х	x	x
j	й	y	y
z	з	z	z
ŏ	ў	o‘	ŏ
ş	ш	sh	ş
c	ч	ch	ç
n	нг	ng	ng
’	ъ	’	’

Основні зміни – відмова від буквених поєднань ***sh*** і ***ch*** на позначення кириличних ***ш*** і ***ч***, а також використання перевернутого апострофа в буквах ***o‘*** і ***g‘*** для позначення специфічних ***ў*** і ***ґ*** . Після обговорень прийнято рішення не повертати знак ***n̄***, що позначає звук ***нг***, залишивши в алфавіті поєднання ***ng***. Кириличні літери ***ю*** і ***я*** позначаються ***yu*** і ***ya***. Кирилична ***ц*** передається через ***ts*** або ***s***. ***Й*** тепер позначається як ***y***, а не ***j***; ***j*** в узбецькій і туркменській латиничних абетках позначає кириличний звук ***ж***.

Казахстан. З 1917 р. у Казахстані почала набирати популярність ідея латинізації. Арабське письмо протягом багатьох віків відігравало важливу роль не тільки для культури й освіти казахського населення, а й для підтримки духовних й історичних зв’язків з іншими східними країнами. Але на початку 20 століття ця графіка стала здаватися казахському суспільству перешкодою для історичного прогресу й народної самоідентифікації. Рух за перехід на латинську графіку особливо активізувався в 1923 р. Після ретельного обговорення в 1929 р. казахська мова перейшла на латиницю. Але життя латинського письма в Казахстані того разу було коротким: воно проіснувало з 1929 до 1939 рр.

Після здобуття незалежності постсоціалістичні країни знову замислилися про зміну графіки. У 2012 р. Президент Казахстану Н. Назарбаєв дав доручення до 2025 р. перевести державну мову на латинську графіку. Згідно з ним єдиний стандартний варіант казахського алфавіту в новій графіці повинен бути затверджений у 2017 р. Як ми бачимо, це завдання було виконане. 26 жовтня Указом Президента РК був затверджений проект казахського алфавіту на латинській графіці. Перехід планують завершити до 2025 р.:

Таблиця 6

Казахська кирилиця та латиниця (подано в хронології)

Латиниця 1929-1939 рр.	**Кирилиця 1939-2012 рр.**	**Латиниця З 2012 р.**
a	а	a
a’	ә	a`
b	б	b
d	д	d

Латиниця 1929-1939 рр.	Кирилиця 1939-2012 рр.	Латиниця З 2012 р.
e	е	e
f	ф	ф
g	г	g
g’	ғ	ǵ
h	х	h
i	і	I i
i’	и, й	I ı
j	ж	j
k	к	k
l	л	l
m	м	m
n	н	n
n’	нг	ń
o	о	o
o’	ө	ó
p	п	p
q	қ	q
r	р	r
s	с	s
s’	ш	sh (офіційно подається у кінці алфавіту)
c’	ч	ch (офіційно подається у кінці алфавіту)
t	т	t
u	ұ	u
и’	ү	ú
v	в	v
y	ы	y
y’	у	ý
z	з	z

Цікаво, що на питання, чому з алфавіту прибрали літеру *ц,* директор Інституту мовознавства ім. А. Байтурсінова Ерден Кажибек відповів: «Літера **Ц** існує тільки в російській мові. **Т+С** виходить **Ц**». Також апостроф було замінено акутом. «Знак апострофа, який, по суті, є другим знаком, уводиться в структуру самої літери», – також прокоментував Е. Кажибек (Tengri News, 2018).

У казахській латинці літера ***г*** (українська ***ґ***) передається як ***g***, а ***г*** (ближчий до українського ***г***) – як ***ǵ***. Голосний ***и*** і приголосний ***й*** передаються як ***I*** (у верхньому регістрі) та ***ı*** (у нижньому). У транскодуванні ***ш*** і ***ч*** казахські, як й українські, учені вирішили відмовитися від діакритики й використовують ***sh*** і ***ch*** відповідно.

Азербайджан. Країною, яка, мабуть, найкраще й найшвидше впоралась із операцією «латиниця», є Азербайджан. Перші проекти відтворення азербайджанської писемності за допомогою латинського алфавіту з'явилися ще в середині XIX ст., а після проголошення Азербайджанської РСР питання про латинізацію азербайджанської писемності знову актуалізувалося. У 1922 р. новий алфавіт було затверджено, а з 1925 р. він офіційно використовувався разом із арабським. З травня 1939 р. почали обговорювати перехід азербайджанського алфавіту на кирилицю – і в листопаді новий кириличний алфавіт, розроблений алфавітною комісією при Раді народних комісарів Азербайджанської РСР, був офіційно затверджений.

За радянських часів кириличний алфавіт в Азербайджані зазнав ряду змін, наприклад, з нього були вилучені літери ***ц, е, ю, я***, а буква ***й*** була замінена на ***j*** з більш м'яким звучанням.

Пробудження на хвилі визвольного руху в Азербайджані національної самосвідомості спричинилося до ініціювання представниками інтелігенції заміни кириличної писемності на латиницю й законодавчого утвердження азербайджанської мови як державної. 1 серпня 2001 року згідно з наказом Президента країна за декілька місяців повністю перейшла на латиницю:

Таблиця 7

Азербайджанська кирилиця та латиниця (подано в хронології)

Латиниця 1922-1933 рр.	Латиниця 1933-1939 рр.	Кирилиця 1939-1992 рр.	Латиниця з 1992 р.
a	a	а	a
b	в	б	b
c	ç	ч	c
ç	c	ч	ç
d	d	д	d
e	e	е	e
ə	ə	ə	ə
f	f	ф	f
ƣ	g	к	g
g	ƣ	ғ	ğ
h	h	h	h
x	x	х	x
ɨ	ƀ	ы	ı
i	i	и	i
ƶ	ƶ	ж	j
q	k	к	k
k	q	г	q
l	l	л	l
m	m	м	m
n	n	н	n
ŋ	ŋ	-	-

Латиниця 1922-1933 рр.	Латиниця 1933-1939 рр.	Кирилиця 1939-1992 рр.	Латиниця з 1992 р.
o	o	о	o
ө	ө	ө	ö
p	p	п	p
r	r	р	r
s	s	с	s
з	ş	ш	ş
t	t	т	t
y	u	у	u
u	y	ү	ü
v	v	в	v
j	j	j	y
z	z	з	z

В азербайджанській латинці є аж три відповідники для варіантів літери ***г*** – ***g, ğ*** і ***q***. ***Ы*** передається за допомогою ***ı,*** а ***и*** – за допомогою ***i***. ***Ш*** знову ж таки відтворюється за допомогою діакритика.

Аналіз варіантів української латинки, створеної українськими мовознавцями в XIX-XX ст. (Й. Лозинським, М. Драгомановим, В. Сімовичем, С. Пилипенком, Ґ. Шкурупієм і футуристичною школою, Я. Рудницьким, а також чехом Й. Їречком), проведений нами в роботі «Букви і політика: українські латиниці у IX-XX століттях» (Міньковська, 2018), дозволив довести, що кожна літера в цих системах залежала від того, ким, де, коли і для чого вони розроблялися. Вражає те, що лише 150 років тому в українських прогресивних колах серйозно обговорювалося питання щодо переходу української мови на латиницю. Усього лише за століття мовознавці змогли дійти згоди щодо передачі великої кількості літер. Спірними досі залишаються ***є, я, ю, ї, г, ґ, ж, й, х, ц, ь*** й апостроф. Рішення щодо латиничних відповідників для цих кириличних літер у семи досліджуваних країнах нас цікавлять найбільше:

Таблиця 8

Порівняльна таблиця кириличних і фінальних латиничних абеток досліджуваних країн

Кирилиця досліджуваних країн	Латиниця						
	Румунія	Молдова	Сербія	Туркменістан	Узбекистан	Казахстан	Азербайджан
а	a	a	a	a	a	a	a
б	b	b	b	b	b	b	b
в	v	v	v	w	v	v	v
г	g, gh	g, gh	g	g	g	g	q
ґ	-	-	-	-	ğ	ǵ	ğ
к	-	-	-	-	-	-	g

Кирилиця досліджуваних країн	Латиниця						
	Румунія	Молдова	Сербія	Туркменістан	Узбекистан	Казахстан	Азербайджан
h	-	-	-	-	-	-	h
д	d	d	d	d	d	d	d
ђ	-	-	đ	-	-	-	-
е	e	e, ie	e	e	e	e	e
є	e	-	-	e	-	-	-
ә	-	-	-	ä	-	-	ә
ж	j	j	ž	ž	j	j	j
ӂ	-	g	-	-	-	-	-
ҹ	-	-	-	j	-	-	-
з	z	z	z	z	z	z	z
и	i	i, ii	i	i	i	-	i
і	i	-	-	-	-	I i	-
й	-	i	j	ý	y	I ı	-
ј	-	-	-	-	-	-	y
к	c, ch	c, ch	k	k	k	k	k
қ	-	-	-	-	q	q	-
л	l	l	l	l	l	l	l
љ	-	-	lj	-	-	-	-
м	m	m	m	m	m	m	m
н	n	n	n	n	n	n	n
њ	-	-	nj	-	-	-	-
ң	-	-	-	ň	-	-	-
нг	-	-	-	-	ng	ń	-
о	o	o	o	o	o	o	o
	-	-	-	ö	-	ó	ö
п	p	p	p	p	p	p	p
р	r	r	r	r	r	r	r
с	s	s	s	s	s	s	s
т	t	t	t	t	t	t	t
ћ	-	-	ć	-	-	-	-
у	u	u	u	u	u	ý	u
оу	u	-	-	-	-	-	-
ү	-	-	-	ü	-	ú	ü
ў	-	-	-	-	ŏ	-	-
ҰҰ	-	-	-	-	-	u	-
ф	f	f	f	f	f	-	f
х	h	h	h	h	x	h	x

Кирилиця досліджуваних країн	Латиниця						
	Румунія	Молдова	Сербія	Туркменістан	Узбекистан	Казахстан	Азербайджан
ҳ	-	-	-	-	h	-	-
ц	ţ	ţ	c	-	-	-	-
ч	c	c	č	ç	ç	ch	ç
ҷ	-	-	dž	-	-	-	-
ҹ	-	-	-	-	-	-	c
ш	ş	ş	š	ş	ş	sh	ş
щ	şt	-	-	-	-	-	-
ы	-	â, î	-	-	-	y	i
ь	-	i	-	y	-	-	-
ъ	ă	-	-	-	’	-	-
э	-	ă	-	-	e	a`	-
ю	iu	iu	-	-	-	-	-
я	ia	ea, ia	-	-	-	-	-

Висновки

Ми проаналізували Таблицю 8 щодо відтворення спірних літер для України (згідно зі стандартом КМУ 2010):

1) Г і ***ґ***. У п’яти із семи країн існують по два варіанти для кириличної літери ***г*** – дві з них використовують ***h*** як модифікатор, дві – Узбекистан і Казахстан – залучили діакритики – ***ǧ*** і ***ǵ***, одна країна взяла інший знак – ***q***.

2) Я, ю, є, ї. Літера ***є*** існує тільки у двох абетках із семи й відтворюється за допомогою знака ***e***. Літера ж ***e*** (у цьому випадку відповідник української ***є***) у шести із семи випадках відтворюється як ***e***, тільки в Молдові є варіант ***ie***. Літери ***ю*** і ***я*** існують тільки в молдовській і румунській кириличній абетках і транскодуються як ***iu*** й ***ia*** відповідно. Літери ***ї*** в кириличних абетках досліджуваних країнах не було.

3) Ж у п’яти країнах із семи передається як ***j***, у двох – Сербії та Туркменістані – як ***ǰ***.

4) З приводу ***й*** не спостерігається єдності. Ця літера транскодується як ***I i, J j, Ý ý, Y y, I ı,*** у двох випадках – у Румунії та Азербайджані – вона не передається.

5) Х у п’яти країнах із семи передається як ***h***, інший варіант в Азербайджані та Узбекистані – це ***x***.

6) Літера ***ц*** відтворюється тільки в Румунії, Молдові – як ***ţ*** і Сербії – як ***c***. У Казахстані й Узбекистані для передачі запозичених з інших мов слів використовують сполуку ***ts***, але в офіційному алфавіті її немає.

7) Ь в Туркменістані передається як ***y***, а в Молдові як ***i***. В інших абетках такої окремої літери немає, але є діакритики, що позначають пом’якшені приголосні: ***ж-g*** (Молдова), ***ҚҚ-q*** (Узбекистані і Казахстан), ***ль-lj, нь-nj, ћ-ć і ҷ-dž*** (Сербія).

8) Такого знака як **’** ***(апостроф)*** не існує в жодній з абеток досліджуваних країн. Якщо вважати апостроф за відповідник ***ъ***, то він теж існує лише у двох країнах – у Румунії і в Узбекистані – і передається як ***ă*** і **’** відповідно.

Тож маємо обґрунтування для визначення ***г і ґ, я, ю, є, ї, ж, й, х, ц, ь,*** **’** як найбільш спірних літер не тільки для української мови, але й для всіх постсоціалістичних країн.

Оскільки наразі нам не відомі чинники, які впливали на вибір тих чи тих літер, подальші дослідження плануємо присвятити опису взаємозв’язку між фонетикою та графікою під час переходу з кириличного на латиничне письмо постсоціалістичних країн, зокрема й України.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вакуленко М. О.** Українська латиниця як засіб представлення державної мови в міжнародному спілкуванні. Київ, 2016. URL: https://hostmaster.ua/docs/UL.html. 2. **Грицеляк В.** Довідник транслітерації іноземних власних назв українською мовою. Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2009. 56 с. 3. **Дідицький Б. А**. О нєудобности латинскои азбуки въ письмєнности руской. Відень, 1859. 4. **Дуліченко О**. Писемність та літературні мови Карпатської Русі (XV-XX ст.). Ужгород: Издательство В. Падяка, 2008. 204 с. 5. **Житецький П**. Очеркъ литературной истории малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ. Кіевъ: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1889. 102 с. 6. **Кримський А**. Нарис історії українського правопису до 1927 р. *Записки Історико-Філологічного Відділу УАН*. Київ. 1929. Кн. XXV. 480 с. 7. **Кубайчук В**. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови. Київ: К. І. С., 2004. 176 с. 8. **Лесюк М. П**. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 9. **Маліневська Н**. Фонетична система української мови XVII ст. – початку XVIII ст. і латинська графіка. Оломоуц, 2005. 125 с. 10. **Міньковська І. І**. Транскрибування і транслітерування: можливості і проблеми застосування в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2015. Вип. 22. С. 270-286. 11. **Міньковська І. І**. Букви і політика: українські латиниці у IX-XX століттях. IX Симпозіум україністів Центральної та Східної Європи. Оломоуц, 2018. URL: https://goo.gl/y3QCL7. 12. **Німчук В**. Мовознавство на Україні у XIV – XVII ст. Київ: Наукова думка, 1985. 190 с. 13. **Огієнко І**. Історія української літературної мови. Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с. URL: http://litopys.org.ua/ohukr/ohu08.htm. 14. **Пилипенко С. В.** Odvertyj lyst do vsix, xto cikavut’sja cijeju spravoju. Червоний шлях. Вип.6-7. Харків, 1923. С. 267-268. 15. **Рудницький Я.-Б.А**. Чужомовні транслітерації українських назв: Інтернаціональна, англійська, французька, німецька, еспанська й португальська. *Праці відділу назвознавства Інституту родо- й знаменознавства*. Вип. 1. Серія: бібліографічна й загальна, ч. 1. 1948. С. 1-6. 16. **Сімович В.І.** Праці у 2 т. (упоряд. Л. Ткач). Книги – XXI. Чернівці, 2005. 17. **Шахматов О**., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам’ятників письменської старо-українщини XI-XVIII в.в. Київ: Видавниче Т-во «ДРУКАР», 1922. 182 с. 18. **Шашкевич М. С.** Повне зібрання творів (за ред. М. Шалати). Дрогобич: Коло, 2012. 19. **Drahomanov M. П.** Marija maty Isusowa. Wirszy Tarasa Szewczenka z uwahamy M. Drahomanova. Женева, 1882. 20. **Dyer D. L**. The Romanian Dialect of Moldova: A Study in Language and Politics. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 1999. 21. **Dyer D. L**. Studies

in Moldovan. New York: Columbia University Press. *East European Monographs*, 1996. 22. **Łoziński J**. Ruskoje wesile. Перемишль: Typografija Władyczna, 1835. 23. **Subotić L.**, Sredojević D., Bjelaković I. Fonetika i fonologija: Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika (Serbian). Filozofski fakultet: Novi Sad, 2012. 24. **Tengri News.** Новый вариант казахского алфавита на латинице утвердил Назарбаев, 2018. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/novyiy-variant-kazahskogo-alfavita-latinitse-utverdil-338010/. 25. **Tengri News.** Обновленный казахский алфавит: отсутствие буквы Ц объяснил разработчик, 2018. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/obnovlennyiy-kazahskiy-alfavit-otsutstvie-bukvyi-ts-338031/. 26. **Газета.UZ.** Узбекский алфавит ждет улучшение, 2018. URL: https://www.gazeta.uz/ru/2018/11/06/alphabet/. 27. **Законодательная** Палата Олий Мажлиса Республики Узбекистан. О введении узбекского алфавита, основанного на латинской графике, 1993. URL: http://parliament.gov.uz/ru/laws/adopted/82/3532. 28. **Исмаилова Г. Г.** К истории азербайджанского алфавита. Вопросы совершенствования алфавитов тюркских языков СССР. Москва: Наука, 1972. С. 28-40. 29. **Пиотровский Р. Г**. Славяно-молдавские языковые отношения и вопросы национальной специфики молдавского языка. *Вопросы молдавского языкознания*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. С. 135-149. 30. **Реформатский А. А**. Транслитерация русских текстов латинскими буквами. *Вопр. языкознания*. № 5, 1960. С. 96-103. 31. **Сергиевский М. В**. Материалы по изучению живых молдавских говоров на территории СССР. *Учёные записки Института языка и литературы*. Т. I, 1927. С. 71-95. 32. **Шустек З.** Румынские надписи на бумажных деньгах и их орфография. *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны*: навук. зб. Вып. 4. Мінск: БДУ, 2008. 231 с. 33. **Чарыяров Б**. Из истории туркменского алфавита (рус.). Вопросы совершенствования алфавитов тюркских языков СССР. Москва: Наука, 1972. С. 149-156. 34. **Щерба Л. В**. Транслитерация латинскими буквами русских фамилий и географических названий. Москва. 1940. № 3. С. 119.

REFERENCES

1. **Vakulenko, M. O**. Ukraiyinska latynytsia yak zasib predstavlennia derzhavnoiyi movy u mizhnarodnomy spilkuvanni [Ukrainian Latin as a means of representing the state language in international communication]. Kyiv, 2016. Retrieved from https://hostmaster.ua/docs/UL.html [in Ukrainian]. 2. **Hrytseliak,** V. Dovidnyk transliteratsiyi inozemnykh vlasnykh nazv ukrayinskoiu movoiu [Directory of transliteration of foreign proper names in Ukrainian]. Lviv: NVF «Karty i Atlasy», 2009. 56 p. [in Ukrainian]. 3. **Didytskyi, B. V**. O nieudobnosti latinskoi azbuki v pismennosti ruskoi [About the inconvenience of the Latin alphabet in Rus writing]. Viden, 1859. 4. **Dulichenko, O**. Pysemnist ta literaturni movy Karpatskoyi Rusi (XV-XX st.) [Written and literary languages of the Carpathian Rus (XV-XX centuries)]. Uzhgorod: Izdatelstvo V. Padiaka, 2008. 204 p. [in Ukrainian]. 5. **Zhytetskyi, P**. Ocherk litaraturnoi istoriyi maloruskaho narechiia v XVII viekie [An Essay on the Literary History of Little Russian Literature in the XVII Century]. Kiev: Typohrafiia H.T. Korchak-Novitskaho, 1889. 102 p. 6. **Krymskyi, A**. Narys istoriyi ukrayinskoho pravopysu do 1927 r. [Essay on the history of Ukrainian spelling until 1927] *Zapysky Istoryko-Filolohichnoho Viddilu UAN*. Kyiv. 1929. Kn. XXV. 480 p. [in Ukrainian]. 7. **Kubaichuk, V**. Khronolohiia movnykh podii v Ukrayini: zovnishnia istoriia ukrayinskoyi movy [The chronology of linguistic events in Ukraine: the foreign history of the Ukrainian language]. Kyiv: K. I. S., 2004. 176 p. [in Ukrainian]. 8. **Lesiuk, M. P.** Stanovlennia i rozvytok ukrayinskoyi literaturnoyi movy v

Halychyni [Formation and development of the Ukrainian literary language in Galicia]. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2014 [in Ukrainian]. 9. **Malinevska, N**. Fonetychna systema ukrayinskoyi movy XVII st. – pochatku XVIII st. i latynska hrafika [Phonetic system of the Ukrainian language in XVII- XVIII centuries and Latin graphics]. Olomouts, 2005. 125 p. [in Ukrainian]. 10. **Minkovska, I. I.** Transkrybuvannia i transliteruvannia: mozhlyvosti i problemy zastosuvannia v Ukrayini [Transcribing and transliterating: opportunities and problems in Ukraine]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytety imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Vinnytsia: TOV «Firma «Planer», 2015. Vyp. 22. P. 270-286. [in Ukrainian]. 11. **Minkovska, I. I**. Bukvy i polityka: ukrayinski latynytsi u IX-XX stolittiakh [Letters and politics: Ukrainian Latins in 19-20 centures]. IX Symposium ukrayinistiv Tsentralnoyi ta Skhidnoyi Yevropy. Olomouts, 2018. Retrieved from https://goo.gl/y3QCL7 [in Ukrainian]. 12. **Nimchuk, V**. Movoznavstvo na Ukrayini u XIV – XVII st. [Linguistics in Ukraine in the XIV-XVII centuries]. Kyiv: Naukova dumka, 1985. 190 p. [in Ukrainian]. 13. **Ohiienko, I**. Istoriia ukrayinskoyi literaturnoyi movy [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2001. 440 p. Retrieved from http://litopys.org.ua/ohukr/ohu08.htm [in Ukrainian]. 14. **Pylypenko, S. V.** Odvertyj lyst do vsix, xto cikavut'sja cijeju spravoju [A frank letter to anyone interested in this business]. Chervonyi shlyakh. Vyp.6-7. Kharkiv, 1923. P. 267-268 [in Ukrainian Latin]. 15. **Rudnytskyi, Ya.-B.A**. Chuzhomovni transliteratsiyi ukrayinskykh vlasnykh nazv: internatsionalna, anhliiska, frantsuzka, nimetska, espanska i portuhalska [Foreign language transliteration of Ukrainian names: International, English, French, German, Spanish and Portuguese]. *Pratsi viddilu nazvoznavstva Instytutu rodo- i znamenoznavstva*. Vyp. 1. Seriya: bibliohrafichna i zahalna, ch. 1. 1948. P. 1-6 [in Ukrainian]. 16. **Simovych, V. I**. Pratsi u dvokh tomakh [Works in 2 t.]. Knyhy – XXI. Chernivtsi, 2005 [in Ukrainian]. 17. **Shakhmatov, O**., Krymskyi A. Narysy z istoriyi ukrayinskoyi movy ta khrestomatiia z pamiatnykiv pysmenskoyi staro-ukrayinshchyny XI-XVIII v. [Essays on the history of the Ukrainian language and textbooks from the monuments of the old Ukrainian writing of the XI-XVIII centuries]. Kyiv: Vydavnyche T-vo «DRUKAR», 1922. 182 p. [in Ukrainian]. 18. **Shashkevych, M. S.** Povne zibrannia tvoriv [A complete collection of works]. Drohobych: Kolo, 2012 [in Ukrainian]. 19. **Drahomanov, M. П**. Marija maty Isusowa. Wirszy Tarasa Szewczenka z uwahamy M. Drahomanova [Taras Shevchenko's poems with comments from Mykhailo Drahomanov]. Zheneva, 1882 [in Ukrainian]. 20. **Dyer, D. L.** The Romanian Dialect of Moldova: A Study in Language and Politics. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 1999. 21. **Dyer, D. L**. Studies in Moldovan. New York: Columbia University Press. *East European Monographs*, 1996. 22. **Łoziński, J**. Ruskoje wesile [Ukrainian wedding]. Peremyshl: Typografija Władyczna, 1835 [in Ukrainian Latin]. 23. **Subotić, L**., Sredojević D., Bjelaković I. Fonetika i fonologija: Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika (Serbian). Filozofski fakultet: Novi Sad, 2012 [in Serbian]. 24 **Tengri News.** Novyi variant kazakhskoho alfavita na latinitse utverdil Nazarbaiev [A new version of the Kazakh alphabet in Latin was approved by Nazarbayev], 2018. Retrieved from https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/novyiy-variant-kazahskogo-alfavita-latinitse-utverdil-338010/ [in Russian]. 25 **Tengri News.** Obnovliennyi kazakhskii alfavit: otsutstviie bukvy *Ц* obiasnil razrabotchik [Updated Kazakh alphabet: the developer explains the absence of the letter *Ц*], 2018. Retrieved from https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/obnovlennyiy-kazahskiy-alfavit-otsutstvie-bukvyi-ts-338031/ [in Russian]. 26. **Gazeta.UZ.** Uzbekskii alfavit zhdiet uluchsheniie [The Uzbek alphabet is waiting for improvement], 2018. Retrieved from https://www.gazeta.uz/ru/2018/11/06/alphabet/ [in Russian]. 27. **Zakonodatelnaia** Palata Olii

Mazhlisa Respubliki Uzbekistan. O vvedeniyi uzbekskoho akfavita, osnovannoho na latinskoi hrafike [About the implementation of the Uzbek alphabet based on the Latin graphic], 1993. Retrieved from http://parliament.gov.uz/ru/laws/adopted/82/3532 [in Russian]. 28. **Ismailova, H.H.** K istoriyi azerbaidzhanskoho alfavita [About the history of Azerbaijan language]. Voprosy sovershenstvovaniia alfavitov tiurkskih yazykov SSSR. Moskva: Nauka, 1972. P. 28-40 [in Russian]. 29. **Piotrovskii, R. H.** Slavyano-moldavskiie yazykovyie otnosheniia i voprosy natsionalnoi spetsyfiki moldavskoho yazyka [Slavic-Moldavian language relations and issues of national specificity of the Moldavian language]. *Voprosy moldavskoho yazykoznaniia*. Moskva: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1953. P. 135-149 [in Russian]. 30. **Reformatskii, A. A**. Transliteratsiia russkih tekstov latinskimi bukvami [Transliteration of Russian texts in Latin letters]. *Voprosy yazykoznaniiia*. № 5, 1960. P. 96-103 [in Russian]. 31. **Serhiievskii, M. V**. Materialy po izucheniiu zhyvykh moldavskikh hovorov na territoriyi SSSR [Materials for the study of living Moldovan dialects in the USSR]. *Uchienyie zapiski Instituta yazyka i literatury*. T. I, 1927. P. 71-95 [in Russian]. 32. **Shustek, Z.** Rumynskiie nadpisi na bumazhnykh denhakh i ikh orfohrafiia [Romanian inscriptions on paper money and their spelling]. Minsk: BDU, 2008. 231 p. [in Russian]. 33. **Charyiarov, B.** Iz istoriyi turkmenskoho alfavita [From the history of the Turkmen alphabet]. Voprosy sovershenstvovaniya alfavitov tiurkskikh SSSR. Moskva: Nauka, 1972. P. 149-156. [in Russian]. 34. **Shcherba, L. V.** Transliteratsiya latinskimi bukvami russkikh familii i heohraficheskikh nazvanii [Transliteration in Latin letters of Russian surnames and geographical names]. Moskva. 1940. № 3. P. 119. [in Russian].

Міньковська Ірина Ігорівна — аспірантка кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +380661889975.

E-mail: iryna.minkovska@gmail.com.

https://orcid.org/0000-0003-0245-2361.

Minkovska Iryna Ihorivna — Postgraduate Student, Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 04 лютого 2019 року

УДК 81’373. 46 **О. А. Стишов**

НОВА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА І ТЕРМІНОЛОГІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто один із важливих шарів поповнення й збагачення лексико-семантичної системи української мови кінця XX – початку XXI століть – суспільно-політичні слова і терміни. Визначено і розглянуто основні екстра- й інтралінгвальні чинники, які сприяли появі названих одиниць, головні джерела поповнення таких лексем, проведено лінгвістичний аналіз основних тематичних груп суспільно-політичних слів і термінів.

***Ключові слова**: суспільно-політична лексика і термінологія, динаміка, тематична група, назва, дискурс.*

Styshov O.A. Innovative Socio-Political Vocabulary and Terminology in Modern Ukrainian. *The article analyzes one of the important layers of the lexical system of Ukrainian at the turn of the XXth and XXIst centuries, namely innovative socio-political lexemes and terms. It is shown that despite the attention of Ukrainian and foreign scholars to Ukrainian innovative vocabulary, the study of the mentioned lexical units requires constant and substantial consideration. The relevance of the problem is supported by the fact that the corpus of innovative lexical units that belong to the socio-political sphere is a dynamic subsystem, being constantly enriched and modified, and therefore is not sufficiently studied within the above-mentioned time interval. The aim of the paper is to study the development of new socio-political vocabulary and terminology of the Ukrainian language on the basis of contemporary publicistic (radio programs, TV broadcasts, newspapers, magazines, Internet resources, public speeches) and scientific types of discourse typical of recent decades. To achieve this aim it was necessary to perform the following tasks: 1) to outline the leading factors contributing to the emergence of the analyzed units; 2) to consider the main sources of innovative socio-political vocabulary and terminology; 3) to define thematic groups and subgroups that have been enriched by the analyzed lexical units. As a result of the carried out research, the author defines and characterizes leading extra- and intralingual factors contributing to the emergence of innovative socio-political vocabulary and terminology, which have not been registered yet in Ukrainian largest and most authoritative interpretive and bilingual lexicographic sources. Having collected and scrutinized a considerable number of innovative vocabulary (more than 3000 units), the author clarifies and analyzes the main sources of modern national language enrichment. These sources include the word formation based on specific and foreign language derivations and resources, new borrowings from different languages (with the prevalence of Anglicisms), semantic reconsideration of codified units, as well as the actualization of the units already known in the Ukrainian language. The paper presents the division of these units into thematic groups and subgroups. As a result of the carried out analysis the author comes to conclusions that at the end of the XXth and beginning of the XXIst centuries the socio-political vocabulary and terminology are characterized by a dynamic increase accelerated by a series of extra- and intralinguistic factors, the former being a prevailing factor. The sources of the analyzed units remain traditional. The author has also registered a significant enrichment of thematic groups and subgroups composed of the analyzed subsystems.*

***Key words**: socio-political vocabulary and terminology, dynamics, thematic group, name, discourse.*

Вступ

Сучасне глобалізоване й інформатизоване життя як української, так і світової спільноти характеризується швидкими темпами розвитку. Повсякчас це вимагає все нових і нових номінацій реалій, понять, явищ, процесів,

© Стишов О. А., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.31

дій та станів. Саме тому з-поміж усіх наявних рівнів у сучасних мовах найдинамічніше розвивається лексико-семантична система. Однією з важливих її підсистем є термінологія як своєрідне сховище професійно-наукової інформації. Мовні одиниці зазнають постійних змін (неологізації, семантичної і структурної перебудови, стилістичної транспозиції, архаїзації тощо). Водночас вони фіксують досягнуті результати знання, що входять у подальший рух наукової теорії й практики. З цього погляду актуальними є дослідження процесів розвитку і формування окремих терміносистем. Передовсім це торкається суспільно-політичного дискурсу, невіддільно пов'язаного з динамікою соціуму. Тому слушними є думки відомого мовознавця: «Сучасна Україна задуже політизована. Подіями, що відбуваються в державі й стосуються її внутрішнього або зовнішнього розвитку, переймаються майже всі громадяни, а не тільки ті, хто безпосередньо причетний до процесів державотворення... Цей політичний бум є одним із чинників активізації розвитку політичної мови ...» (Степаненко, 2017: 589).

У лінгвістичній науці кінця XX – на початку XXI століття засвідчено, що найбільш істотної динаміки серед усіх терміносистем набула саме суспільно-політична. Тому цілком закономірно, що впродовж останніх років саме ця лексика і термінологія викликає неабияке зацікавлення українських і зарубіжних науковців, дослідження яких характеризуються різноаспектністю тематики, зокрема висвітлюються проблеми походження, розвитку і формування, джерел поповнення, впливів мовних і позамовних чинників, особливостей складу і структури названих одиниць, норми й варіантності, комунікативно-стилістичного функціонування, належного лексикографічного опрацювання і коректної репрезентації в словниках (праці М. Степаненка, В. Жайворонка, Н. Петлюченко, Я. Яремка, А. Григораш, Т. Весни, Г. Мінчак, А. Капуш, А. Янкова, І. Холявко, О. Мороз, Н. Кондратенко, С. Лук'яненка, Л. Михайленко, Я. Снісаренко, Ю. Костюк, Х. Гірнтха, Р. Брабцової, А. Баранова, А. Чудінова, С. Катаєвої, А. Кулеш, Л. Жданової, О. Воробйової, Л. Бантишевої, М. Володіної, А. Інжечик та ін.). Однак попри пильну увагу науковців, студіювання названої проблеми в українській мові потребує постійного й ґрунтовнішого розгляду, оскільки корпус інноваційних спеціальних одиниць суспільно-політичної царини весь час зростає та урізноманітнюється, заповнюючи номінативні лакуни, що постійно виникають. На жаль, поза межами лінгвістичної уваги поки що перебуває і потребує спеціального та ґрунтовного розгляду досить значний шар словникового складу сучасної української мови, який ще не зафіксований більшістю лексикографічних праць і який не був предметом усебічного спеціального дослідження мовознавцями. Також певна частина теоретичних і практичних проблем названої вище лексики і термінології нині залишається далекою від ідеалу.

Метою пропонованої статті є з'ясування основних екстра- й інтралінгвальних чинників розвитку та джерел поповнення нової суспільно-політичної

лексики і термінології, виявлення тематичних груп цих одиниць в українській мові кінця XX – початку XXI століття.

Матеріалом для дослідження слугував значний корпус нової суспільно-політичної лексики і термінології (понад 3000 одиниць), зафіксованих автором передусім у сучасній публіцистиці (програмах і передачах радіо й телебачення, газетах, журналах, інтернет-ресурсах, публічних виступах) та почасти в науковому дискурсі останніх десятиліть.

Методи та методики дослідження

Методи та методики дослідження зумовлені специфікою дослідження матеріалу і метою його студіювання, зокрема використано такі методи: *описовий* для виокремлення нової української суспільно-політичної лексики і термінології, їх систематизації та аналізу; *компонентного аналізу*, який дав змогу вивчити лексичну семантику зазначених одиниць, установити лексико-семантичні відношення; *порівняльний метод*, що сприяв осмисленню змін лексико-семантичної структури слова; *дистрибутивний аналіз* із метою дослідження названих одиниць мови на основі оточення (розподілу) в тексті, а також частково була використана методика *кількісних підрахунків*.

Результати та дискусії

В аналізовану добу активному виникненню та функціонуванню, а згодом і закріпленню в українській мові багатьох суспільно-політичних лексичних одиниць слугувала низка факторів екстралінгвального характеру, із-поміж яких, на нашу думку, варто виокремити: 1) усеохопний вплив інформатизації та комп'ютеризації; 2) посилення глобалізації, тобто зростання міжнаціональних і особистих контактів та обмінів; 3) новітні досягнення науково-технічного прогресу; 4) вибір Україною європейського шляху розвитку після Помаранчевої революції, а особливо після Революції гідності та відкритість сучасного українського суспільства для різноманітних міжнародних зв'язків, активізація співпраці зі світовим співтовариством у ряді галузей – політики, економіки, науки, техніки, навчання й освіти, спорту, культури, туризму тощо; 5) політична і моральна підтримка Заходом України в протистоянні російській агресії та реальна допомога передусім в політичній, економічній, військовій царинах; 6) загальна демократизація і лібералізація в Україні, відсутність цензури, особливо щодо дискурсу ЗМІ та інтернету; 7) зростання рівня освіченості журналістів і більшості громадян України, зокрема оволодіння іноземними мовами; 8) потужний і вплив інтернет-телефонії; 9) передвиборча боротьба партій, політичних союзів, блоків, громадських організацій та певних політичних діячів; 10) активізація діяльності церков різних конфесій, релігійних організацій і сект в Україні; 11) військові й етнічні конфлікти, пожвавлення міграції населення і робочої сили як в Україні, так і у світі; 12) лінгвальні смаки мовців і мода на певні мовні одиниці. До інтралінгвальних чинників, як нам видається, варто віднести: 1) системність мови, що ґрунтується на взаємозалежності її

елементів; 2) тенденцію до інтеграції елементів мови; 3) номінативну безвихідь або внутрішньомовну потребу в називанні нової реалії, нового уявлення і відсутність відповідного поняття в базі рідної мови; 4) принцип економії мовної енергії та зусиль, лінгвальних засобів; 5) практична потреба в семантичному або стилістичному розмежуванні внутрішньо близьких, однак усе ж таки різних понять, реалій, явищ, ознак, дій, станів для їх уточнення; 6) прагнення до новизни та свіжості, емоційності й експресивності; 7) дія аналогійних тенденцій тощо. Характерно, що в процесі динамічного розвитку суспільно-політичної лексики і термінології екстралінгвальні фактори переважають і відіграють більш вагому роль.

Швидке і постійне оновлення корпусу суспільно-політичної лексики і термінології переконливо відбиває динаміку суспільно-політичного, дипломатичного, наукового, соціально-економічного, ментально-когнітивного розвитку як української, так і світової спільноти. Українська суспільно-політична лексика за своїм походженням й активністю функціонування в різних дискурсах неоднорідна. Це зумовлено широким залученням громадян різних прошарків до соціального і політичного життя, а також неоднаковими поглядами, уподобаннями, прагненнями та ін. Доречними в цьому плані є думки: «Суспільно-політична термінологія української мови характеризується певними особливостями, що викликані суто лінгвістичними факторами і які відрізняють її від наукової і технічної термінологічної лексики. Їй не властива така стильова закріпленість, замкненість, яка спостерігається в інших терміносистемах. Участь широких мас народу в політичному житті країни, у громадській діяльності сприяє тому, що багато суспільно-політичних термінів поступово входить до складу загальновживаної лексики. Власне, між цими двома лексичними групами визначити певну чітку межу, що їх розділяє, дуже важко, а то й зовсім неможливо» (Карабута, 2013: 55).

Фактичний матеріал і праці лінгвістів засвідчують, що основними джерелами збагачення суспільно-політичного лексикону, як і всієї лексико-семантичної системи, є традиційні. По-перше, найбільш дієвим поповнювачем аналізованих одиниць було і залишається словотворення як на базі питомих, так і чужомовних ресурсів різними способами деривації: *узалежнення, рашизм, ватництво, привладник, антикорупціонер, владореформатор, громадянотворення* (процес формування свідомого громадянина держави), *моводемократія, країни-перемовники, Євромайдан, добробат* (добровольчий батальйон) та багато ін. Наприклад, у контексті: ... *ідеї «русского міра» постійно підшуковують гарну обгортку. Комусь треба, щоб жевріла ідея домінації і новітнього* ***узалежнення*** *України від Росії. І представити це хочуть так, ніби то ми самі цього хочемо, а не внаслідок захоплень. glavcom.ua›; Головного громадського* ***антикорупціонера*** *облили зеленкою. https://informator.news/; Центральним проспектом Маріуполя пройшов військовий парад у складі військовослужбовців військової частини 3057 Національної гвардії та Донецького прикордонного загону, працівників обласного управління поліції, бійців* ***добробатів****, бійців морської піхоти (газ. «Високий замок», 17.06, 2017, 10:50)*. Цікаво,

що новітні явища, процеси і події суспільно-політичного характеру можуть бути блискавично «ословлені» мовцями. Переконливим прикладом слугує одиниця *жовтожилетник*, утворена відразу після початку потужного страйку «жовтих жилетів» у Франції: *Серед тих, хто захоплений бунтом «жовтих жилетів» у Франції навряд знайдуться ті, хто розуміє, що усякі єврорухи за ковбасу та проти «євробюрократів» призведуть до того, що їхні країни зосередяться на власних проблемах, економічній кризі, спричиненій популістами та, відповідно, відкладуть «українське питання» у найдальшу шухляду. Що для нас – немає принципової різниці між* ***жовтожилетниками*** *та бізнесом, який хоче «скасувати санкції» – бо і ті, і інші думають шлунком... https://zik.ua/news/2018/12/10/zhovtozhyletnyky_yak_i_biznes_yakyy_za_skasuvannya_sanktsiy__oboie_dumayut_1466223.*

По-друге, це новозапозичення з різних мов, із-поміж яких більшість уже стали або поступово набувають ознак інтернаціоналізмів. Характерно, що нині істотно переважають англіцизми й американізми: *шатдаун* (із англ. *shutdown* — вимикання) ‘тимчасова часткова зупинка роботи державних органів’*; фактчекінг* (із англ. *fact checking*) ‘перевірка достовірності свідчень, описаних у текстах науково-популярного і публіцистичного стилів’*; даунши́фтинг* (із англ. *downshifting* – перемикання автомобіля на нижчу передачу, уповільнення або ослаблення будь-якого процесу) ‘соціальна поведінка, що полягає у зміні способу життя на менш напружений завдяки зміщенню життєвих цінностей заради себе чи сім’ї’*; спін-до́ктор/спіндо́ктор* (від англ. *spin* — вертіння, кружляння і *doctor* — лікування) ‘радник, який займається повідомленнями в засобах масової інформації і є професіоналом у царині зв’язків із громадськістю’ та ін. Пор.: *Національна паркова служба США закрила доступ до головної ялинки країни, встановленої біля Білого дому через урядовий «****шатдаун****», що настав у країні в ніч на суботу після того, як Сенат не зміг прийняти бюджет на наступний рік. https://www.ukrinform.ua/.../2607713-golovnu-alinku-ssa-z...; І хоча може здатися, що* ***фактчекінг*** *це те, що можна робити автоматично, доволі нереально вважати, що кожна людина буде здатна через просте зацікавлення перевіряти усі фактичні твердження політиків або контролювати, чи контроверсійні новини, які вона отримує, відповідають дійсності чи навпаки належать до категорії т. зв. fakenews. https://www.amo.cz/.../AMO_Factchecking-jako-trend-v-inv...* Значно рідше серед аналізованих одиниць натрапляємо на нові входження з інших мов: *феншуй/фен-шуй* (із китай. *feng shui (фен шуй)* – дослівно ‘вітер’ і ‘вода’) ‘учення і мистецтво про гармонійне життя людини у Всесвіті та в усьому її оточенні’*; хюге/хюґе* (із данськ. *hygge* – благополуччя) ‘настрій абсолютного затишку та комфортного спілкування з почуттям благополуччя і задоволеності’ тощо. Напр.: *Застосовуючи* ***феншуй****, людина хоче захистити себе від негативної енергії і залучити в свій будинок або життя багатство, достаток, затишок. navro.org/shho-take-fen-shuj/; ... про феномен* ***хюге*** *дізнається все більше людей світу. znannya.org.ua›.* Нерідко відбувається безпосереднє «копіювання» чужоземних суспільно-політичних назв реалій, понять, процесів, явищ, дій із мови-донора на

мову-приймача, тобто своєрідний «мовний трансфер». Останніми роками помічаємо характерну тенденцію до постійного зростання кількості слів і термінів, які належать до слів іншомовного походження. Це зумовлено, як нам видається, рядом причин і факторів, серед яких важливу роль відіграють такі, як: глобалізація, окнижнення, інтелектуалізація тощо.

Третім джерелом є семантичне переосмислення (вторинний семіозис) кодифікованих одиниць як спосіб творення суспільно-політичної лексики й термінології: *Майдан* – ‘масова тривала акція протесту проти влади під політичними або економічними гаслами, переважно на одній із центральних площ міста (від назви майдану Незалежності в центрі Києва, на якому вперше наприкінці 2004 р. відбулася така акція)’. Важливо наголосити, що цей іменник уже поповнив словники мов різних континентів (Степаненко, 2017: 15)*; апокаліпсис* – ‘крах, кінець кого- або чого-небудь’*; легковаговик* – ‘той, хто своєю діяльністю не досяг значного авторитету і впливу (в політиці, кар’єрі та ін.)’*; алерген* – ‘особа, яка викликає у когось дратівливість через свою поведінку; подразник’*; гречкосій* – ‘той, хто задобрює виборця роздачею гречаної крупи та ін. продуктів’ та ін. Пор.: ***Майдан*** *як головний образ з’являється у той чи інший час не випадково. Для* ***Майдану*** *потрібно, щоб наше суспільство визріло, щоб чаша народного гніву й терпіння переповнилася, щоб спалахнула «національна іскра»* (газ. «Дзеркало тижня», 27.12, 2013, 18:40); *Переживе* ***апокаліпсис*** *Януковича і ряд громадсько-політичних рухів та організацій громадянського суспільства. Можливо, вони навіть ще більше підсилять свій вплив, оскільки багато з них будуть претендувати на управління Україною після краху режиму. Їх риторика буде переконливою, цілі – обґрунтованими і популярними, але успішними вони будуть лише у тому випадку, коли вони припинять протистояння між собою, припинять самопожирання та самознищення.* www.ji-magazine.lviv.ua/anons2013/Motyl_Ruina_Yanukovycha....; *Перші, хто зареєструвався в президенти, є* ***легковаговиками*** (телеканал «NEWS ONE», 09.01, 2019, о 8:43); *Порошенко вже почав передвиборчу кампанію. Намагається накопичити позитив. На фоні цього обливатиме брудом своїх супротивників. Розраховує на нечесну агітацію і адмінресурс. Також позбуватиметься одіозних «****алергенів****» у власній команді.* https://gazeta.ua/articles/politics/_poroshenko.../839797. Подані вище одиниці не тільки називають певні поняття та реалії, але й більшість із них мають відповідну маркованість. Тут досить слушним є таке зауваження дослідника політичної лексики Я. Яремка: «Політоніми мають ту семантичну особливість, що їх конотація може бути подвійною: закладеною в інактуальному (системному, мовному) значенні і актуальному (мовленнєвому)» (Яремко, 2015: 53).

По-четверте, це актуалізація, тобто відродження, ревіталізація, на сучасному етапі давно відомих в українській мові лексем (як питомих, так і запозичених). Такі одиниці називаємо «функціональними неологізмами»: *атентат* – ‘1) спроба замаху на чиєсь життя; 2) убивство (переважно відомих осіб); смертний вирок’*; куратор* – ‘працівник спецслужби, який наглядає за окремими людьми або певними угрупованнями’*;* Напр.: ***Атентат***

відбувся у неділю, 25 вересня 1921 року — в час офіційного візиту до Львова маршала Пілсудського. incognita.day.kiev.ua/uvo-oun-xronika-zbrojnogo-sprotivu.h...; *Прикметно, одначе, що за чотири роки російсько-української війни те, здавалось, уже забуте «радянське» – поліцейське – значення слова почало поступово повертатися в наш лексикон – і вже в мережі дедалі частіше мелькають «московські* ***кураторі****» в контекстах аж ніяк не музейних-виставкових, а таки стовідсотково спецслужбівських, «гібридно-воєнних»... Тож для мене Україна воює, серед іншого, й за те, щоб ті зловісні орвелівські смисли, якими обтяжене це слово, назавжди відійшли в минуле, – за те, щоб після перемоги в українській мові «****куратор****» уже безповоротно означав не 'наглядача за людьми', а, як у всіх європейських, – доглядача культурних цінностей.* https://www.bbc.com/ukrainian/features-45269884. Цікаво, що частина актуалізованих у сучасній українській мові суспільно-політичних лексичних одиниць зазнали не лише певних семантичних модифікацій, а також змін маркованості. Характерно, що такі слова виконують переважно викривальну або іронічну стилістичну функцію. Вони також істотно впливають на свідомість читачів, глядачів, слухачів. Так, історизм *гауля́йтер*, який раніше виступав лише із значенням 'керівник області в нацистській Німеччині', нині ревіталізовано з новою семантикою 'керівник або функціонер високого рангу'. Слово має іронічно-зневажливу маркованість: *Словом, Москва мала в Україні ідеального служаку та* ***гауляйтера*** [В. Щербицького] – *«управлінця-трудоголіка», який знищував будь-які прояви національної окремішності* (газ. «Волинь», 21.09, 2018, 18:02). В аналізовану добу відроджено ще одне застаріле слово *дуче* (з італ. *duce [du:t/e]*, від лат. *dux* ('лідер, вождь'), яке в роки Другої світової війни означало 'італійський титул, який носив Беніто Амількáре Андрéа Муссоліні, глава Національної фашистської партії і диктатор, у роки правління Королівством Італія (з 1922 до 1943 р.)'. Воно набуло значення 'найвищий державний керівник, авторитарний режим якого, заснований на принципах корпоративної держави та апології національної зверхності, причому на концептах не стільки ідеологізованих, скільки міфологізованих' і вживається з негативною (викривально-розвінчувальною) маркованістю: *Владислав Іноземцев (російський політолог, доктор економічних наук) дає чіткий аналіз нинішнього режиму у Росії, на підставі якого робить висновок: «Кремлівський режим підпадає практично під всі визначення класичного фашизму... Класичний фашизм виник та розвинувся в Італії у роки правління Беніто Муссоліні. Путін —* ***дуче****, а не фюрер».* https://uk.wikipedia.org/wiki/Фашизм.

Структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аналіз зібраного фактичного матеріалу української мови кінця XX – початку XXI століття дав змогу виділити ряд головних тематичних груп суспільно-політичної лексики і термінології, що зумовлено особливостями різних соціальних і політичних систем:

1. Назви регіональних, європейських, євразійських і міжнародних організацій та установ, представлених здебільшого у вигляді абревіатур, які швидко стали загальновідомими, а також є економними засобами

номінування: *ГУАМ* (регіональне об'єднання чотирьох держав: Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова) – 'організація за демократію та економічний розвиток'*; ЄС* (Європейський Союз)*; ОБСЄ* (Організація з безпеки і співробітництва в Європі)*; ЄСПЛ* (Європейський суд з прав людини)*; ЄврАзЕС* (Євразійське економічне співтовариство) – 'міжнародна економічна організація, наділена функціями, пов'язаними з формуванням загальних зовнішніх митних кордонів країн-засновників, що до неї належать (Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія і Таджикистан), виробленням єдиної зовнішньоекономічної політики, тарифів, цін та інших складників функціонування загального ринку'*; ЄАЕС* **(**Євразійський економічний союз)*; СОТ* (Світова організація торгівлі) та ін. Пор. у контексті: Договір про утворення ***ЄАЕС*** підписали у травні 2014 року в Астані Володимир Путін, Олександр Лукашенко та Нурсултан Назарбаєв. *https://www.bbc.com/ukrainian/politics/.../141231_eaeu_sx; Клімкін: Питання територіальної цілісності є спільним викликом країн* **ГУАМ** (газ. «Українська правда», 08.10, 2017, 20:52).

2. Номени на позначення українських політичних союзів, блоків, партій, парламентських фракцій. Ця група, як і попередня, представлена також абревіатурами: *НФ* (політична партія «Народний фронт»)*, БПП* (українська політична партія «Блок Петра Порошенка» «Солідарність»)*, УДАР* (всеукраїнська політична партія «Український Демократичний Альянс за Реформи»)*, УКРОП* (українська політична партія «Українське об'єднання патріотів»)*, Опоблок* (проросійська політична партія в Україні «Опозиційний блок») тощо. Напр.: ***УКРОП** – це величезна команда однодумців, які хочуть і можуть змінити життя Волині та України.* https://p-p.com.ua/.../ukrop-tse-velychezna-komanda-odnod...*; «***Опоблок***» і «За життя» створили спільну платформу і вирішують питання про єдиного кандидата. https://24tv.ua/opoblok_i_za_zhittya_stvorili_spilnu_platfor...*

3. Найменування на позначення осіб за їх партійною чи політичною належністю або прибічників, які поділяють відповідні доктрини та переконання: *бютівець, опоблоківець, народнофронтівець/фронтовик, ударівець, укропівець* та ін. Пор.: *А якщо серйозно, то опоблоківців вкотре підвела провідна їхня риса – жадібність* (газ. «День», 23.11, 2018, 10:33)*; **Народнофронтівці** Харкова взяли участь у написанні диктанту національної єдності. nfront.org.ua/.../narodnofrontivci-harkova-vzyali-uchast-u-n...; Луганські **укропівці** приєдналися до відкриття пам'ятного знаку загиблому атовцю. www.ukrop.com.ua/.../4383-luganski-ukropivtsi-priyednalis.*

4. Близькою до попередньої є група, що охоплює значний пласт назв осіб, утворених переважно від прізвищ політичних, громадських, релігійних та ін. діячів як України, так і зарубіжжя: *тимошенківець, порошенківець, кличківець, ляшківець, гундяєвець, трампівець, меркелівець, мадурівець* та ін. Пор.: *А на «5-му телеканалі» два нардепи, **ляшківець** Чижмар і **порошенківець** Денисенко, виступили з ідеєю не надавати автономії кримськотатарському народові* (газ. «День», 07.07, 2017, 14:59)*; При цьому особистість Скарамуччі досить цікава:*

затятим ***трампівцем*** *він став нещодавно, а до цього дозволяв собі критичні висловлювання на його адресу.* https://apostrophe.ua/ua/article/politics/.../13642. Такі відонімні похідні деривати виступають переважно ключовими словами доби. Вони здатні формувати значні за обсягом словотвірні ланцюги та словотвірні гнізда. Так, наприклад, твірною основою для низки слів послужило прізвище нині чинного президента Російської Федерації Володимира Володимировича Путіна. Словотвірне гніздо репрезентоване дериватами, головно іменниками та прикметниками, рідше дієсловами та прислівниками, які відображають різні явища, процеси, реалії, пов'язані із названим державним і політичним діячем: *путінець, путінський, по-путінськи, путіняра, путінщина, путінгейт, путініст, путінізм, путінізувати, путінізація, путіноміка, путінократія, путіноленд, путінологія, путінобот, путінозавр, путінофіл, путінофоб, Путька/путька, путяра, путярський, путлер, путлероїд, антипутінець, пропутінець* та ін. Як бачимо, із-поміж цих одиниць є чимало маркованих, серед яких переважають стилістеми зниженооцінного характеру. Напр.: *«**Путяра**, іди геть»: кількість людей на майдані збільшується (заголовок).* www.vsisumy.com/news/.../putyara-idi-get-kilkist-lyudey-n; ***Путярська*** *безжальна государиня не може помилувати Сенцова без його прохання. Так відповіли з «АПшечки» матері Сенцова.* https://gordonua.com/ukr/blogs/sotnik/-putjara-ne-mozhe-pomiluvati-sentsova-bez-jogo-prohannja-tse-vidpovid-terorista-zahodu-na-bud-jakij-tisk-ja-vidpovidatymu-mukami-zaruchnikiv-308078.html*; Суть «**путінгейту**» не в кількості контактів передвиборного штабу Трампа з Кремлем, а в схожості зовнішньополітичних поглядів Трампа з набором путінських побажань. https://nv.ua/.../putingejt-pro-sekretnomu-kanali-zv-jazku-tra...* Однак, коли дехто з аналізованих діячів іде з посад або сходить з політичної арени, то й відповідні відонімні утворення пасивізуються – переходять до розряду історизмів, напр.: *азаровщина, кучмівець, ющенківець, єльциніст, клінтонівець, обамівець* та багато ін.

5. Назви політичних та ідеологічних напрямів, концепцій, учень, доктрин, процесів, які переконливо відбивають реакцію української мови на запити сучасного суспільства: *ультрарадикалізм, антиглобалізм, ісламофобія, етнонаціоналізм, україноцентризм, європрагнення* тощо. Пор.: *... доцільне питання: а невже прихильників* ***етнонаціоналізму*** *в Україні так багато, що на них потрібно опиратись як на електоральну базу? https://hvylya.net/.../chomu-vlada-robit-stavku-na-etnonatsio...; Питання номер три — оновлення (нарешті!) складу ЦВК. Далі на порядку денному — закріплення в тілі Конституції* ***європрагнень*** *України та руху на зближення з НАТО* (газ. «Україна молода, 11.09, 2018).

6. Номени на позначення військового протистояння та бойових дій на теренах Східної України. У цій досить значній за обсягом групі виділяємо дві підгрупи. 1) Назви нових українських військових підрозділів і формувань, а також таких, які допомагали регулярній армії: ООС (Операція об'єднаних сил (англ. United forces operation) – 'комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур (і військо, і

поліція, і прикордонники під керівництвом армійців), спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України'; *УДА* (Українська добровольча армія)*; ДУК ПС* (Добровольчий український корпус «Правий сектор»)*;«Донбас»* (добровольчий батальйон спеціального призначення)*; ОЗСП «Азов»* (окремий загін спеціального призначення)*; 24 ОШБ «Айдар»* (24-ий окремий штурмовий батальйон) та ін. Пор.: У **ООС** повідомляють про активізацію бойовиків на Луганському напрямку. https://www.rbc.ua› Головна› Новини› Надзвичайні події; *«**Айдар**» – один із найвідоміших добровольчих батальйонів в Україні. Його бійці беруть участь у конфлікті на Донбасі фактично від самого початку активних бойових дій там.* https://www.bbc.com/.../150204_dykiy_aidar_interview_vs. 2) Номени незаконних і фіктивних квазідержавних утворень, терористичних й екстремістських організацій, сформованих проросійським клептократичним режимом на теренах окремих районів Луганської і Донецької областей України: *ЛНР, ДНР, ЛДНР, НЗФ* **(**Незаконне терористичне формування) та ін. Напр.: *Хоча основу озброєння «армійських корпусів» угруповань «**ЛДНР**» становить ще радянська техніка, не рідкість на частково окупованих територіях і сучасне російське озброєння (Радіо Свобода, 06.08, 2018, 10:08); Росія має негайно припинити підтримку **НЗФ** в Україні, Грузії, Молдові – резолюція конгресу.* https://www.5.ua/.../rosiia-maie-nehaino-prypynyty-pidtrym.

7. Назви суспільно-політичних дій і процесів, характерних як для української, так і для світової спільноти: *кнопкодавити, депутатствувати, піаритися, африканізувати, радикалізувати* тощо. Пор.: *Парламент не в формі, щоб працювати, а от **піаритися** депутати готові завжди ... https://vgolos.com.ua/news/327112-revision-v1_331726.html; Іноземні бойовики **радикалізують** конфлікт у Сирії – ООН* (заголовок) (Радіо Свобода, 17.10, 2012, 08:15).

Варто акцентувати, що в цьому дослідженні ми намагалися виділити і проаналізувати лише основні групи нових суспільно-політичних лексем і термінів, оскільки для комплексного охоплення всіх або значного корпусу таких одиниць потрібна монографічна праця.

Висновки

Отже, нові суспільно-політичні лексеми й терміни активно виникають та функціонують в українській мові кінця XX – початку XXI століття завдяки дії екстра- й інтралінгвальних чинників, із яких значно вагомішу роль відіграють перші. Виявлено, що названі одиниці інтенсивно поповнюються з традиційних джерел і утворюють сім основних тематичних груп.

Перспективним убачаємо подальше вивчення словотвірних та фукційно-стилістичних особливостей суспільно-політичних лексем і термінів сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Карабута О**. Сучасна суспільно-політична лексика: семантико-структурний аспект. *Науковий вісник ХДУ*. Херсон: Вид-во ХДУ. 2013. Вип. 19. С. 54–57. 2. **Стапаненко М.** *Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон*. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2017. 3. **Яремко Я. П**. *Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації*. – Дрогобич: Посвіт., 2015.

REFERENCES

1. **Karabuta, O.** (2013) Suchasna suspil`no-polity`chna leksy`ka: semanty`ko-strukturny`j aspekt [Modern social and political vocabulary: семантико-структурний aspect]. Naukovy`j visny`k XDU – Scientific announcer ХДУ. Xerson: Vy`d-vo XDU. Vy`p. 19. S. 54 [in Ukrainian]. 2. **Stapanenko, M.** (2017) Polity`chne s`ogodennya ukrayins`koyi movy`: aktual`ny`j pery`frasty`kon [Political present time of Ukrainian : actual peryfrastykon]. Xarkiv: Vy`davecz` Ivanchenko I. S. [in Ukrainian]. 3. **Yaremko, Ya. P.** (2015) Suchasna polity`chna terminologiya: na perety`ni kogniciyi ta komunikaciyi [Modern political terminology: on cro ssing of kognitions and communications]. – Drogoby`ch: Posvit [in Ukrainian].

Стишов Олександр Анатолійович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Київський університет імені Бориса Грінченка; вул. Драгоманова, буд. 22, кв. 114, Київ, 02068, Україна,

Tel.: +38-067-184-80-55

E-mail: styshov@ukr.net

https://orcid.org/0000-0001-6192-255X

Styshov Oleksandr Anatoliiovych – doctor of philology, professor, Department of Ukrainian Language, Borys Hrinchenko Kyiv University ; Drahomanov Str., 22, ap. 114, Kyiv, 02068, Ukraine.

Надійшла до редакції 10 лютого 2019 року

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МОВИ

УДК 811.161.2'367.633-112"15/16"

О. М. Гайда

ПРИЙМЕННИК *ДѢЛИ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI-XVII СТОЛІТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ГРАМАТИКИ ТА СЕМАНТИКИ

*У статті проаналізовано контексти документів Львівського ставропігійського братства з прийменником **дѣла**, розглянуто його семантичну структуру, указано на сполучуваність із родовим відмінком. Особливістю досліджуваного прийменника є його місце щодо іменника в тексті – це пре- та постпозиція. На основі аналізу контекстів виявлено, що прийменник **дѣла** виражав лише два типи семантико-граматичних відношень: мети і причинові. З'ясовано, що в процесі розвитку прийменникової системи досліджувана мовна одиниця втратила свої функції та вийшла з ужитку.*

Ключові слова: *прийменник, семантична структура, семантичні відношення, граматика, історія мови.*

Haida O. M. Preposition *ДѢЛИ* in the Ukrainian Language of the XVI–XVII centuries: Grammatical and Semantical Featurs. *The article analyzes the grammar point, which deals with question of functioning of the prepositions in the Ukrainian language from the XVI–XVII centuries, including works explored by L. Zyzanii, M. Smotrytskyi. Although these reviewed works do not contain any information about preposition **дѣла** at that time, I. Uzhevych's grammar fixes its variant **для**. Dictionary of the Old Ukrainian language of the XIV–XV centuries indicates that the language unit **дѣла** used as a preposition that expresses relations of purpose in postposition to noun and relations of cause in front position regarding the noun. Dictionary of the Ukrainian language of the XVI – first half of XVII century presents wider semantic structure of the preposition **дѣла** (дѣля, дила, диле, дѣли): purpose, cause and object relations. Also the article presents the specifics of functioning of the derivative preposition **дѣла**, describes its paradigmatic relationships. The research based on the materials of Lviv Stauropegion Brotherhood documents dated the XVI–XVII centuries. It is examined a semantic structure, shown the compatibility of investigated preposition with the genitive case. We found that the largest part of preposition constructions with genitive case expressing the aim of action. Apart from that, there is one more specific feature: this linguistic unit could use before noun and after it, while the most of prepositions stand in front of the noun or pronoun. Preposition **дѣла** has not broad semantic relationships: with the genitive case it expresses only two types of semantic relations (we submit it to the frequency of use): purpose and cause. In comparison with functioning of the preposition **для** investigated preposition had narrow semantic structure and less extensive coverage in the texts of Lviv Stauropegion Brotherhood documents. In fact, we observe the process of functional extinction of the preposition **дѣла**. Although it belonged to a very ancient language units, it archaized and did not use in the contemporary Ukrainian language.*

Key words: *preposition, semantic structure, semantic relations, grammar, history of language.*

Вступ

Українська мова XVI–XVII ст. мала розвинену прийменникову систему, успадковану головно з праслов'янської, і значну частину цієї системи

© Гайда О. М., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.32

становили похідні прийменники. Похідні, або вторинні, прийменники в сучасному мовознавстві визначають як «похідні слова, які мають дериваційний зв'язок із самостійними частинами мови: прислівниками (дієприслівниками) та іменниками» (Алексієнко, Зубань & Козленко, 2013: 483). Для похідних прийменників характерні такі ознаки: 1) співвідносні з повнозначними словами; 2) здебільшого однозначні; 3) не функціюють як дієслівні префікси; 4) поєднуються переважно з одним відмінком; 5) значна їх частина не має відповідників в інших слов'янських мовах (Жовтобрюх & Кулик, 1965: 395; Вихованець & Городенська, 2004: 331).

Українські писемні пам'ятки XVI–XVII ст., зокрема документи Львівського ставропігійського братства (далі – ЛСБ) репрезентують 36 похідних прийменників та їхніх варіантів: *близко, в часъ, вєдлє, вєдлугъ, взглєдомъ, взираючи на, вмѣсто, вмѣстѣ, водлугъ, вслѣдъ, вышє, длѧ, дѣлѧ, з сторони, за вѣдомостю, задля, звышъ, змєжи, зподъ, зпосродкꙋ, изза, коло, кромѣ, мєждꙋ, мєжи, на мѣсцє, на прозбу, около, подлꙋгъ, подлѧ, посрєдъ, прєждє, противко, противъ, ради, чєрєзъ.* Прийменник *дѣлѧ* привертає до себе увагу не лише з огляду на частоту вживання в тестах ЛСБ, а й з боку особливостей свого функціонування та семантичної структури. Крім того, ця мовна одиниця протягом XVII століття поступово виходила з активного вжитку, тому на матеріалі документів ЛСБ маємо можливість проілюструвати процеси зміни та розвитку прийменникової системи української мови.

Мета статті – описати прийменник *дѣлѧ* з погляду його семантики та граматики на матеріалі текстів документів Львівського ставропігійського братства.

Методи й методики дослідження

У дослідженнях з історії мови актуальною є проблема методики виділення прийменників у писемних текстах попередніх століть і визначення їхньої семантики. При вивченні прийменника в писемних пам'ятках доцільно застосовувати загальні лінгвістичні методи. Найбільшу увагу серед них має описово-аналітичний, який передбачає спостереження, узагальнення й аналіз окремих мовних фактів. Цей метод передбачає виокремлення та інтерпретацію прийменників у тексті писемної пам'ятки. Обраний для дослідження прийменник *дѣлѧ* проаналізовано за походженням, будовою й семантико-граматичними відношеннями.

Результати та дискусії

Прийменник *дѣлѧ* (із прасл. *dělja) кваліфікують як один із найдавніших вторинних прийменників української мови (Німчук, 1978: 430-431). Думки етимологів щодо етимона праслов'янської форми *dělja розходяться: одні пов'язують її з *dělo (як форма оруд. в. чи аблатив) (Berneker, 1908: 195-196); інші розглядають як аблатив імені *děls 'частина' (Лозбе, 1968: 75-89). Прийменник *дѣлѧ* розглядають як варіант [діля], скорочення якого відбулося в ненаголошеній позиції (Фасмер, 1986: 517; Лозбе, 1968: 75-89; Гумецька, 1961: 43; Німчук, 1978: 430); його ще виводять від колишнього іменника *dьlja

‘довжина’, пов’язаного з рос. *длить*, *длина*, укр. *довгий* (Berneker, 1908: 195-196).

Мовознавець М. Лозбе присвятив окрему розвідку прийменниковій парі *дѣла – для*. Він стверджує: «У пам’ятках давньоруської мови вживалося післяслово *дѣла*. Уже в XIV – XVI ст. паралельно вживалося службове слово *для*, яке спершу теж стояло в постпозиції щодо іменника. Поступово післяслово *дѣла* вийшло з ужитку, і в пам’ятках XVII ст. його повністю замінив прийменник *для*. Проте не на всій території східних слов’ян, наприклад, у сучасній білоруській мові поряд із новим прийменником уживається стара форма *дзеля*» (Лозбе, 1968: 76).

Проте й матеріали українських пам’яток XVI–XVII ст., і словники української мови спростовують такий висновок. «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського фіксує *діля* як активно вживане слово в тогочасній мові (Желехівський & Недільський 1886: 37), а Словник за редакцією Б. Грінченка подає дві форми як нормативні (Грінченко, 1958: 391, 393).

За спостереженням історика мови В. Німчука, в українській мові XV–XVII ст. паралельно вживалися форми *дѣла* (доволі рідко) та *для,* а в мові XVII–XVIII ст. прийменник *дѣла* – це уже або архаїзм, або діалектизм. До того ж змінюється позиція прийменника *для*: від XVI ст. він закріплюється в препозиції (Німчук, 1978: 430:431).

Давні граматики М. Смотрицького (1619), Л. Зизанія (1596) прийменника *дѣла* не засвідчують, лише І. Ужевич фіксує варіант *для* (1643).

Як зазначає Л. Гумецька, прийменник *дѣла*, співвідносний з іменником *дѣло*, в українських грамотах XIV–XV ст. вживається з род. в. завжди в постпозиції (Гумецька, 1961: 33). «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» подає прийменник *дѣла*, його варіанти *дєла, дилѣ* та вказує на його сполучуваність лише з род. в. Досліджуваний прийменник у зазначений вище період виражав:

а) відношення мети ‘для (чого), заради (чого)’ (у постпозиції: *дѣла нашєго бра(ц)ства… добримъ ласкавымъ окомъ посмотри*);

б) причинові відношення ‘через (що)’ (у препозиції: *крол полскыи… нас… коу наслѣдованю… наших прєдков оупоминал и приводил, дилѣ которои рѣчи мы… вызнавамы тым то листом;* у постпозиції*: єщє надобъа дєла оу Стрєта нисколько постатовъ єсми взалъ какъ жалованьє вчинилъ*) (Словник староукраїнської мови, 1978: 339).

«Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» фіксує ширшу семантичну структуру прийменника *дѣла (дѣля, дила, диле, дѣли)*: відношення мети, причинові та об’єктні відношення (Словник української мови, 2003: 18-19).

У текстах ЛСБ прийменник *дѣла* традиційно поєднується лише з родовим відмінком і виражає два типи відношень: мети та причинові. Особливістю його вживання є місце щодо іменника – це пре- та постпозиція.

Виражаючи відношення мети, прийменник *дѣла (дила, дилѣ)* вживається лише в препозиції зі значенням ‘для, задля (чого), заради (чого)’: *ра(ди) бы(х)мо по(с)лали ꙗкꙋю сꙋмꙋ пѣнаѕи(и) дѣла зада(т)кꙋ роботы* (ЛСБ 345, 1599: 1); *ѡ чи(м) лє(п)шє са(м) г҃ъ б҃ъ вѣ(ст) ꙗко нє ѡ(т) скꙋпо(с)ти ани за нєрадєниє(м): алє дила тои самой рєчи… аби є(с)тє, нє имали за зло ани є(г) гп(сд)ркой мл(с)ти ани мнє слꙋзѣ наимє(н)шо(мꙋ) ч(с)тна(г) храма то(г)* (ЛСБ 353, 1600: 1); *ѡ(т)силами до ва(с) дила роботи того... храма чєтириста и двадєсє(т) чє(р)лєни(х)* (ЛСБ 341, 1599: 1); *послали что пинѣзи дила роботи та(к)жє и сторони поправи то(г) дому* (ЛСБ 330, 1599); *рачитє жадати жєби сми пинѣзи ꙗко что бо(л)шє дилѣ цркѡ(в)нои роботи зослати мѣли* (ЛСБ 402, 1606: 1); *дилѣ доброво(л)нѣишє(г) будованїа… ꙋпросили є(с)ми ꙋ є(г) королє(в)скои мл(с)ти привилїє* (ЛСБ 323, 1598); *дилѣ нєпрєкажєна ꙗко(г) дх҃а ꙋпросили є(с)ми ꙋ є(г) королє(в)скои мл(с)ти привилїє* (Ibid.); *камє(н) лама(л) и матєрїа то(г) лѣта готовала дила роботи цркѡ(в)нои* (ЛСБ 402, 1606: 1); *была схо(ж)ка до цє(р)квє дѣла ѡсмотрєна цє(р)ковного ска(р)бу и вбирꙋ и книгъ* (ЛСБ 1033, 1599).

Причинові відношення мають у текстах ЛСБ меншу частоту вживання. Прийменник *дѣла (дилѣ, дилє)* уживається:

а) у препозиції – ‘через’: *дѣла замєшана что(с) тєпє(р) замєшало и нє посылає(м) тєпє(р) чєрє(з) си(х) посла(н)цо(в) ваши(х) ничє(г)* (ЛСБ 345, 1599: 1); *пани татиꙗна малы(н)скаꙗ… казала колодꙋ до бра(т)ства взєти, а и(ж) слушно(ст) была сꙋ(р)жицꙋ тꙋю взєвши дилѣ трв҃огъ тата(р)ски(х) … ѡ(т)цꙋ василїю є(и) дати* (ЛСБ 1049, 1619: 1 зв.)*; прошꙋ нє ра(ч)тє за зло мити, бо то нє (з) ꙗкои нєхꙋти: алє дилѣ нєдо(с)та(т)кꙋ* (ЛСБ 377, 1603: 1); *многими справами которими є(г) гп(сд)рка въсє(г)да затрꙋ(д)нє(н). а до то(г) и за нєдо(с)та(т)ко(м) ска(р)бꙋ. дилє вєлико(г) ро(с)ходꙋ что є(г) гп(сд)рка м(с) на въси страни имає(т)* (ЛСБ 353, 1600: 1);

б) у постпозиції – ‘через’: *пани татиꙗна малы(н)скаꙗ… казала колодꙋ до бра(т)ства взєти, а и(ж) слушно(ст) была сꙋ(р)жицꙋ тꙋю взєвши… доро(г)сти дѣлꙗ ѡ(т)цꙋ василїю є(и) дати* (ЛСБ 1049, 1619: 1 зв.).

Відсутні в текстах ЛСБ об’єктні відношення, коли прийменник *дѣла* (у постпозиції та препозиції ‘для, заради’) вказує на особу, в інтересах якої щось здійснюється, відбувається, як про це свідчать дані «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», як-от: *кто погоуби(т) дш҃оу свою мєнє дѣла найдє(т) ю* (Словник української мови, 2003: 19).

Тексти ЛСБ свідчать, що прийменник *дѣла* виконував у мові ті ж функції, що й прийменник *дла,* порівняймо: *послали что пинѣзи* ***дила*** *роботи та(к)жє и сторони поправи то(г) дому* (ЛСБ 330, 1599) та *по(д)нєсти мꙋро(в)* ***дла*** *ро(з)шырєна школы* (ЛСБ 1043, 1650: 31 зв.); *камє(н) лама(л) и матєрїа то(г) лѣта готовала* ***дила*** *роботи цркѡ(в)нои* (ЛСБ 402, 1606: 1); та *даровала избу будꙋ(н)комъ добрє зпорєжє(н)нꙋю до мана(с)тєра нашєго ...* ***дла*** *трапєзы* (ЛСБ 1043, 1633: 36 зв.); *была схо(ж)ка до цє(р)квє* ***дѣла*** *ѡсмотрєна цє(р)ковного ска(р)бу и вбирꙋ и книгъ* (ЛСБ 1033, 1599); *та дєпутовали Ко(н)ста(н)*

*того Мєдзапєту … **дла** дозорꙋ шпиталного при цк҃ви … ѡнофриꙗ* (ЛСБ 1043, 1636: 46 зв.). У наведених ілюстраціях указані прийменники виражають відношення мети. Далі подаємо приклади причинових семантико-граматичних відношень: ***дѣла** замєшана что(с) тєпє(р) замєшало и нє посылає(м) тєпє(р) чєрє(з) си(х) посла(н)цо(в) ваши(х) ничє(г)* (ЛСБ 345, 1599: 1); та ***дла** многи(х) прычы(н) и хотачы томꙋ постановєню почато(к) ꙋчынити* (ЛСБ 1054, 1633: 1); *прошꙋ нє ра(ч)тє за зло мити, бо то нє (з) ꙗкои нєхꙋти: алє **дилѣ** нєдо(с)та(т)кꙋ* (ЛСБ 377, 1603: 1) та *тоєи схадзки **дла** малости брати(и) […] нѣчого нє справивши розошлисꙗ* (ЛСБ 1043, 1634: 40). У текстах ЛСБ прийменник *дла,* у порівнянні із *дѣла,* більш типовий та вживається частіше для вираження відношень мети та причинових.

Дѣла чого (дѣла чего, чого дѣла), дѣла того (дѣля того, того дѣла, того дѣля) можуть виступати складеними прислівниками: ***дѣла того (дѣля того, того дѣла, того дѣля)*** у значенні ‘тому, через те’: *того дѣля оставить чв҃къ отца и матеръ // свою и прилѣпить са женѣ своюй;* ***дѣла чого (дѣла чего, чого дѣла)***, який уживається в реченні, у якому міститься запитання про причину чого-небудь ‘чому, навіщо’: *чого дѣла роди(л)са єси.* Також ці мовні одиниці можуть функціонувати як сполучник ***дѣла того (дѣля того, того дѣла, того дѣля)*** (приєднує підрядні речення причини) ‘тому, через те’: *оубозїи ю(ж) скоры и псы собѣ вари(ли) … дѣла чого мнѡго и(х) ю(ж) потаємнѣ вˢтѣкало прє(з) мꙋры даючиса доброво(л)нє;* а також як сполучник ***дѣла чого (дѣла чего, чого дѣла)*** (зі спол. *ижє* приєднує підрядну частину до головної) ‘тому що, через те що’: *положила єго въ яслєхъ дѣла того ижє имь вˢ домоу гостинˢном упокою нє было* (Словник української мови, 2003: 19).

Тексти документів ЛСБ фіксують *дѣла* як частину складеного прислівника (5): *дила то(г) жадає(м) и напоминає(м) вашу м҃ ꙗко до то(г) часу та(к) жє и ѡ(т) то(г) часу аби є(с)тє прилєжа(н) и пи(л)но(ст) чинили ꙗко би ти(м) спорєи таа робота имала сє робити* (ЛСБ 341, 1599: 1); *дила то(г) тєпє(р) ти(м) часо(м) чєрє(с) ти(х) жє братии ваши(х) посилами ф҃ чє(р)лєни(х) уго(р) ски(х) ра(ди) работи ч(с)тна(г) храма далєи та(к)жє дали* (ЛСБ 330); *дила то(г) аби є(с)тє ваша м(с) нє рачили розꙋмити ѡ(т) на(с) ꙗко ѡ такови(х) єжє мало бдѣ(т) ѡ дала (!) бж҃їи(х) ѡ(д)на(к) жє а то и тєпє(р) посилаии чєрє(с) вишєписано(г) по(с)ла(н)ца вашє(г) тисє(ч) золоти(х) по(л)ски(х)* (ЛСБ 402, 1606: 1).

Висновки

Прийменник ***дѣла*** в текстах ЛСБ, поєднуючись із родовим відмінком, виражає два типи відношень: мети та причинові. Досліджуваний прийменник має особливість вживатися в пре- та постпозиції до відмінкової форми іменника. Тексти ЛСБ свідчать, що прийменник *дѣла* виконував у мові ті ж функції, що й прийменник *дла,* проте вживався значно рідше. Загальна тенденція до скорочення синонімічної паралельності прийменників, імовірно, і стала причиною виходу з ужитку досліджуваної мовної одиниці в наступних

періодах розвитку мови. Перспективним убачаємо подальше глибоке й усебічне дослідження семантики та граматики похідних прийменників української мови XVI–XVII століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Алексієнко Л. А.**, Зубань О. М., Козленко І. В. Сучасна українська мова. Морфологія : підруч. / за ред. А. К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2013. 524 с. 2. **Вихованець І. Р.,** Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с. 3. **Грінченко Б**. Словарь української мови : у 4 т. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. Т. І. С. 391–393. 4. **Гумецька Л. Л.** Вторинні прийменники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV–XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1961. Т. IV. С. 42–51. 5. **Документи** Львівського Ставропігійського братства (XVI – середина XVII ст.). *Львівський державний історичний архів*. Ф. 129. Оп. 1. 6. **Желехівський Є**., Недільський С. Малоруско-німецкий словар : в 2 т. Львів–Lemberg : з друкарні тов. им. Шевченка, 1886. Т. І. 7. **Жовтобрюх М. А.,** Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : підруч. для факультетів мови і літератури педінститутів. Київ : Радянська школа, 1965. Ч. 1. 423 с. 8. **Зизаній Л**. Грамматіка словєнска. Вільна, 1596. URL: http://litopys.org.ua/zyzgram/zy.htm. 9. **Історія** української мови. Морфологія : підруч. / С. П. Бевзенко та ін.; за ред. В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1978. 452 с. 10. **Лозбе М**. Послеслог *дѣля* – предлог *для* в древнерусском языке (этимологический этюд). *Этимологические исследования по русскому языку*. Москва, 1968. Вып. VI. С. 75–89. 11. **Словник** староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / за ред. Л. Л. Гумецької. Київ : Наукова думка, 1978. Т. І. 339 с. 12. **Словник** української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Д. Гринчишин. Львів, 2003. Вип. 9. С. 18–19. 13. **Смотрицький** М. Грамматіки словєнскиє правилноє Сѵнтагма. Єв'є, 1619 URL: http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm. 14. **Сучасна** українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с. 15. **Ужевич І.** Грамматыка словєнская Зложєна и написана трѹдомъ и прилєжанїємъ Іѡанна ѹжєвича Словянина. Париж, 1645. URL: http://litopys.org.ua/index.html. 16. **Фасмер М**. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. Москва : Прогресс, 1986. Т. І. С. 517. 17. **Berneker E.** Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908. T. I. P. 195–196.

REFERENCES

1. **Aleksiienko, L. A.,** Zuban O. M., & Kozlenko I. V. (2013). *Suchasna ukrainska mova. Morfolohiia* [Contemporary Ukrainian language. Morphology]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian]. 2. **Vykhovanets, I. R**., & Horodenska K. H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian]. 3. **Hrinchenko, B**. (1958). *Slovar ukrainskoi movy* [Ukrainian language dictionary] (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian]. 4. **Humetska, L. L.** (1961). Vtorynni pryimennyky i yikh syntaksychni funktsii v ukrainskykh hramotakh XIV–XV stolit [Derivative prepositions and its functions in the Ukrainian charters of the *XIV–XV centuries*]. *Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy,* 4, 42–51 [in Ukrainian]. 5. **Dokumenty** Lvivskoho Stavropihiiskoho bratstva (XVI – seredyna XVII st.) [Documents of the Lviv Stauropegion Brotherhood (XVI – mid XVII c.)] (F. 129. Op. 1). Lvivskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, Lviv [in Ukrainian]. 6. **Zhelekhivskyi, Ye**., Nedilskyi, S. (1886). *Malorusko-nimetskyi slovar* [Ukrainian–German Dictionary]. Lviv–Lemberg : z drukarni tov. ym. Shevchenka [in Ukrainian]. 7. **Zhovtobriukh, M. A.,** Kulyk, B. M. (1965). *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Course of the contemporary

Ukrainian language]. Kyiv : Radianska shkola, 1 [in Ukrainian]. 8. **Zyzanii, L**. (1596). *Hramatyka slovenska* [Slavic grammar]. Vilna. Retrieved from http://litopys.org.ua/zyzgram/zy.htm [in Ukrainian]. 9. **Nimchuk, V. V**. (1978). *Istoriia ukrainskoi movy. Morfolohiia* [History of Ukrainian language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 10. **Lozbe, M**. (1968). Poslesloh *dѣlia* – predloh *dlia* v drevnerusskom yazyke [Prepositions *dѣlia* – *dlia* in Old Eastern Slavic]. *Etymolohycheskye yssledovanyia po russkomu yazyku*. Moskva, VI, 75–89 [in Russian]. 11. **Humetska, L**. (Eds.) (1978). Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. [Old Ukrainian language dictionary of the XIV–XV centuries] (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 12. **Hrynchyshyn, D**. (Eds.) (2003). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st*. [Ukrainian language dictionary of the XVI– first half XVII centuries]. (Vol. 9). Lviv [in Ukrainian]. 13. **Smotrytskyi, M**. (1979). *Hramatyka* [Grammar]. Retrieved from http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm [in Ukrainian]. 14. **Bilodid, I. K**. (Eds.). (1969). Suchasna ukrainska literaturna mova : morfolohiia [Modern Ukrainian literary language: morphology]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 15. **Uzhevych, I.** (1645). *Hramatyka slovianska* [Slavic grammar]. Retrieved from http://litopys.org.ua/index.html [in Ukrainian]. 16. **Fasmer, M.** (1986). *Etymolohycheskyi slovar rusckoho yazyka*: v 4 t. [Etymological dictionary of the Russian language] (Vol. 1). Moskva: Prohress [in Russian]. 17. **Berneker, E.** (1908). *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. (Vol. I, P. 195–196). Heidelberg.

Гайда Ольга Мирославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення, Львівський університет внутрішніх справ; вул. Городоцька, 26, Львів, 79007, Україна.

Tel.: +38 097 105 19 91

E-mail: olha_haida@ukr.net

http://orcid.org/0000-0003-4106-8573

Haida Olha Myroslavivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Foreign Languages and Professional Communication, Lviv State University of Internal Affairs; Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine.

Надійшла до редакції 01 березня 2019 року

УДК 811.161.2’27’342 **М. С. Скаб**

СИСТЕМА ПРИГОЛОСНИХ З ПОГЛЯДУ ВИРАЖЕННЯ ВАЖЛИВИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Здійснений у статті якісно-кількісний аналіз функціонування системи приголосних сучасної української літературної мови дає підстави твердити про наявність тенденції до максимальної гучності й вокалічності української вимови як важливого складника української милозвучності. Серед найважливіших свідчень зазначених тенденцій: наявність у фонологічній системі сучасної української мови специфічних дзвінких африкат /дж/, /дз/, /дз’/, співіснування дзвінких /г/ та /ґ/, сонорність фонеми /в/, випадки прогресивної асиміляції за дзвінкістю, переважання серед регресивних змін асиміляцій за дзвінкістю, виявлення прагнення до максимальної гучності й вокалічності в процесах дисиміляції та дієрези (спрощення), визнане нормативним оглушення дзвінких приголосних в абсолютному кінці слова.

Ключові слова: *фонологічна система української мови, гучність, вокалічність, милозвучність, асиміляція за дзвінкістю, дисиміляція, спрощення.*

Skab M. S. System of Consonants in the Context of Expression of Important Trends for Development of the Fonological System of the Ukrainian Language.

The topicality of the work is, in particular, in systematizing the sound phenomena and processes in the system of consonants while teaching the course «Introduction to Linguistics» in terms of identifying the important differential feature of the modern Ukrainian language.

The qualitative and quantitative analysis of the functioning of the system of consonants in the modern Ukrainian literary language conducted in this article gives grounds to assert that there is a strong tendency towards the maximum volume and vocality of the Ukrainian pronunciation as an important component of Ukrainian sonority, distinguishing the Ukrainian language from among other Slavic and non-Slavic languages, in particular clearly contrasting it with the Russian language. Among the most important evidence of these tendencies are the presence in the phonological system of the modern Ukrainian language of the specific voiced africates /дж/, /дз/, /дз’/, the coexistence of the voiced /г/ and /ґ/, the phonemic sonority of /в/, the unique but very characteristic cases of progressive assimilation by sonority, the predominance of assimilation by sonority among regressive assimilations, existing trend for maximum volume and vocalism in the processes of dissimilation, inherent in the Ukrainian language, and of simplification, devocalization of voiced consonants at the absolute end of the word, recognized as normative in the modern Ukrainian literary language.

The coverage of these facts and processes in the propaedeutic course «Introduction to Linguistics», according to the authors of the article, is an important component of the formation of freshmen’s beliefs about the systemic nature of a language as a whole and its phonological system, in particular, the laws of historical development of the language, determined by the formation and evolution of the mentality of the ethnic group as native speakers substantial differential sign of the Ukrainian language.

Key words: *phonological system of the Ukrainian language, volume, vocality, euphony, assimilation by sonority, dissimilation, simplification.*

Вступ

Уперше про С. І. Дорошенка я почув у вересні 1975 року, коли світлої пам’яті Дмитро Григорович Бучко на занятті зі вступу до мовознавства для студентів-першокурсників Чернівецького університету згадав про Сергія

© Скаб М. С., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.33

Івановича як одного із співавторів підручника з цієї дисципліни. Пригадую, що Дмитро Григорович з-поміж інших наукових чеснот відзначив особливий викладацький хист С. І. Дорошенка, пообіцявши активно використовувати під час практичних занять методичні знахідки Сергія Івановича. Так незабаром і сталося: наш викладач, скориставшись розробленою С. І. Дорошенком методикою опису та інтерпретації комбінаторних фонетичних процесів (пізніше описаною автором у статті «Практичне освоєння процесів асиміляції і дисиміляції у вступному курсі загального мовознавства» (Дорошенко, 2009: 220-228), познайомив нас із струнким, логічним та, що дуже важливо, наочним алгоритмом визначення таких процесів. Цей момент, як розумію зараз, був одним із перших важливих раціональних і водночас емоційних аргументів на шляху усвідомлення логічності й системності ладу мови, урешті-решт, визначив у майбутньому мою наукову та викладацьку долю як філолога-лінгвіста. Саме тому, отримавши запрошення до участі в збірнику наукових праць на пошану Сергія Івановича Дорошенка, я вирішив викласти міркування, які народилися під безпосереднім впливом відомого вченого й методиста і набули певної викінченості впродовж багаторічного викладання курсів вступу до мовознавства, загального мовознавства, фонетики й фонології сучасної української літературної мови.

Під час знайомства першокурсників з основами загального мовознавства на кожному занятті потрібно вести свідому й планову роботу водночас у кількох напрямках: постійно переконувати їх у закономірній системності мовних явищ, у тому, що мова загалом постійно змінюється, а розвиток конкретної мови відбиває специфіку становлення, розвитку, а відтак і ментальних особливостей етносу, що є її носієм. Дуже важливо знайти такі форми інтерпретації функціонування окремих одиниць тих чи тих рівнів мовної структури, які допоможуть переконати слухачів як у системності мови загалом, так і в закономірному й системному вияві в конкретних мовних фактах загальних (часто специфічних) тенденцій розвитку конкретної мови, групи або сім'ї мов. Ще в студентські роки звернувши увагу на характерний приклад того, що кожна мова торує свій шлях розвитку, пізніше в одній із статей ми так схарактеризували цей процес: «У сучасних слов'янських мовах порізному видозмінилося праслов'янське слово **bьčela*. У білоруській (*пчала*), російській, болгарській та сербській мовах (*пчела*) у цьому слові відбулася регресивна асиміляція за глухістю. У польській мові поруч оглушеного звука витворився призвук – *pszczoła*. У чеській мові відбулася дисиміляція за способом творення: *včela*. І лише в українській мові відбулася достатньо рідкісна прогресивна асиміляція за дзвінкістю: *бджола*» (Гайсенюк & Скаб, 2012: 52]. І хоча в українській мові зафіксовано й інші результати, про що зокрема читаємо в авторитетному академічному виданні: «В окремих словах одні діалекти в нових групах приголосних переживали регресивну асиміляцію, а інші – прогресивну, як-от у давньоруському іменникові *бьчела*. Регресивну асиміляцію в ньому засвідчують такі староукраїнські написання: *пчолы, пчолами, пчолъ* (ВС, 1347, АЗР, І, 18), *пчоли* (Рус, гр. 1456, 105), *пчол* (АЖ, 1582, 45); пор. рос. *пчела*, блр. *пчала*, укр. діал. *пчола* (Ж., ІІ, 792; Гр., ІІІ, 504),

пчільня, пчельня. Прогресивну асиміляцію (*бъчєла* → *бджола*) передають написання *бчолы*, *бчоль* (ВС, 1347; АЗР, І, 7; АЖ, 1584, 76), *бчол* (Рус, гр. 1458, 109)», усе ж саме наслідки прогресивної асиміляції «закріпились як норма і в сучасній українській літературній мові: *бджола* (УРС, І, 1953, 38; СУМ, І, 1970, 117)» (Жовтобрюх & Русанівський & Скляренко, 1979: 208). Ми переконані, що незвичайні напрямок та характер зафіксованої взаємодії приголосних в українській мові не є випадковими, а навпаки відбивають дуже сильну властиву саме українській мові фонологічну тенденцію – прагнення до максимальної гучності й вокалічності[1] вимови, що є, своєю чергою, ядерним виявом такої визначальної для нашої мови ознаки, як її милозвучність, досить повно й різнобічно описаної лінгвістами (див. про це, зокрема: Гайсенюк & Скаб, 2012; Калашник, 2007; Мосенкіс, 2002; Огієнко, 1923; Прокопова, 2010; Самійленко, 2003; Сербенська, 2016; Тимошенко, 1952; Тоцька, 2000; Фаріон, 2007).

Актуальність порушуваної проблеми виявляється зокрема в тому, що запропонований підхід дає підстави твердити, що милозвучність української мови, з одного боку, виникла як питоме продовження найважливіших рис праслов'янщини, а, з другого боку, аналізовані складники милозвучності розвинулися як протиставлення в шляхах розвитку фонологічної системи української та російської мов, а відтак вивчення цих аспектів милозвучності дозволить системно спростовувати лукаві тези про виняткову близькість (навіть тотожність) мов, належність українців та росіян до одного етносу тощо. Як слушно твердить Н. І. Тоцька: «Те, що українська мова відзначається особливою милозвучністю, відомо здавна, і, здається, ніхто не сумнівається в цьому тепер, хоч найменше можуть про це судити самі носії української мови, оскільки для них мова знаряддя щоденного спілкування, а не об'єкт для спостереження» (Тоцька, 2000: 3). Саме тому з погляду лінгводидактики дуже важливо прищепити філологам-першокурсникам і майбутнім учителям-словесникам свідоме переконання про милозвучність як визначальну рису української мови.

Дослідники української милозвучності однією з її визначальних характеристик називають саме прагнення до гучності. Показовими в цьому сенсі вважаємо зокрема твердження Н. Тоцької про те, що «милозвучність української мови забезпечує передусім гучність, яка має різноманітні виявлення: виразна повнозвучна вимова голосних і приголосних у сильних і слабких позиціях, порівняно невелика кількість збігів кількох приголосних, плавна акцентно-ритмічна структура слова, наспівна мелодика тощо» (Тоцька, 2000, 4) та О. Сербенської: «поняття милозвучності слід визначати, беручи

[1] Терміни *гучність* і *вокалічність* сучасні лінгвісти трактують так: «Гучність мови полягає у виразній вимові голосних та приголосних, невеликому збігові приголосних, плавній акцентно-ритмічній структурі [...]. Вокалічність української мови зумовлена сонорними приголосними, відсутністю оглушення дзвінких у кінці слова та в середині перед наступним глухим, паралельними формами на зразок у-в, уві-вві, з-зі-із-зо, ж- же, б-би, від-віді-од-оді, ся-сь та ін.» (Микитюк, 2012: 220-221).

до уваги комплекс показників, а не обмежуватися якоюсь однією, хоч і дуже важливою ознакою. Основними рисами зокрема є гучність, вокальна гармонія, плавність, тенденція до відкритості складів, до наростання сонорності у внутрішніх складах, акцентно-ритмічна структура тощо» (Сербенська, 2016: 259). Цілком природно постає проблема системного вираження прагнення до максимальної гучності та вокалічності як ядерних виявів української милозвучності в конкретних фонетичних процесах, які в різні часи відбувалися в нашій мові, про що писали українські дослідники (див. наприклад: Тимошенко, 1952; Мосенкіс, 2002; Калашник, 2007; Гайсенюк & Скаб, 2012).

Методи та методики дослідження

Метою пропонованої розвідки є аналіз комбінаторних фонетичних процесів у системі приголосних української мови на тлі аналогічних явищ, що трапляються в інших мовах, з погляду підтвердження визначеної тенденції до максимальної гучності (чи сонорності). Для реалізації поставленої мети проаналізуємо вияви фонетичних процесів, що переважно відбулися після занепаду зредукованих і повною мірою формували специфічне обличчя фонологічної системи української літературної мови. Одразу ж наголосимо, що такий аналіз уважаємо важливим складником навчально-виховної роботи зі студентами-першокурсниками в процесі вивчення ними курсу «Вступ до мовознавства», спрямованої на формування в них системного погляду на милозвучність української мови як одну з визначальних її відмінних ознак. Наші міркування й твердження будемо ґрунтувати й вибудовувати на: конкретних фактах й теоретичних узагальненнях, викладених свого часу глибоким лінгвістом, управним лінгводидактом, палким оборонцем та популяризатором української мови Іваном Огієнком у праці «Наочна таблиця милозвучності української мови. Для школи й самонавчання» (Огієнко, 1923); поглядах на становлення фонологічної системи української мови, вироблення її сучасних орфоепічних норм, зокрема викладених в авторитетній академічній праці «Історія української мови. Фонетика» (Жовтобрюх & Русанівський & Скляренко, 1979); розвідках мовознавців, що в різні часи опрацьовували цю проблему.

Результати та дискусії

Передусім наголосимо, що прагнення до максимальної гучності виявляється в якісно-кількісній специфіці українського консонантизму. Так саме фонологічній системі української мови властиві специфічні дзвінкі африкати */дж/, /дз/, /дз'/,* наприклад, у російській мові наявні лише глухі африкати, співіснування в системі дзвінких фонем */г/* та /ґ/, у російській – лише /ґ/. Безперечно, вища гучність порівняно з іншими мовами притаманна українській фонемі /в/ (на відміну від дзвінкої в російській мові), що зумовлює низку особливих звукових явищ: нескладотвірний позиційний варіант [ў], орфоепічне чергування *в – у* тощо.

Не менш цікаві вияви прагнення українців до забезпечення максимально гучного вимовляння знаходимо, аналізуючи комбінаторні фонетичні процеси, притаманні українській мові.

Як слушно стверджував свого часу І. Огієнко: «51. Приголосний звук, збігаючись із приголосним, звичайно уподібнюється йому за звучністю, якістю та м'якістю. Уподібнення постає з фізіологічних причин і в мові нашій відоме з доісторичного часу [...] 53. Українська мова любить сполучення приголосних звуків лише однакові: дзвінких із дзвінкими, тихих із тихими, шиплячих із шиплячими, свистячих із свистячими, твердих із твердими й м'яких із м'якими. Таке сполучення настає не тільки у слові, але й у словах, що стоять поряд – у сполученні кінця попереднього слова й початку подальшого (коли тільки між словами немає паузи)» (Огієнко, 1923).

Доволі часто в таких процесах помітним є саме прагнення мовців підвищити або бодай зберегти гучність вимови, притаманну вихідним її варіантам. Так, практично тотожною з погляду вияву тенденції до максимальної гучності в українській мові зміни прасл. **bьčela* → укр. норм. *бджола* є прогресивна асиміляція за дзвінкістю *Ганця* → *Гандзя*, де під впливом попереднього сонорного наступний глухий африкат змінюються на специфічно український дзвінкий[2].

Не менш показовими є дуже поширені в українській мові випадки регресивної асиміляції за дзвінкістю, які докладно описано в наукових працях: «Одним із важливіших наслідків процесу регресивної асиміляції є зміна глухого приголосного у дзвінкий в позиції перед дзвінким приголосним. Її відбивають ще пам'ятки давньоруської писемності, напр.: *здоровье* (Нап. 1151; Хр., 28) із *сьдоровьє, зде* (См. гр. 1229, .21), *здравь* (Пролог 1262), *збирають*, *з горчицами* (Кормча 1282). Староукраїнські писемні пам'ятки наслідки цієї асиміляції засвідчують уже досить часто, як-от: *прозбу* (ВС, 1347; АЗР, 1,8), *здєржат* (Р., 1388, 43), *збѣглъ* (гр. 1435, 134), *здоровью* (гр. 1435, 132), *з дубровами, з бортными зємлями, з бобровыми гоны* (Рус, гр. 1407, 35), *од духа* (КА, 1560, 291), *оддѣлено* (60), *згорнєшь* (283), *згрєшили* (253), *здыхают* (265), *прозбу* (АЖ, 1584, 82), *з гнєву* (71), *збыли* (120), *з двора* (1583, 51), *од дожчов* (АЖ, 1582, 40), *прозба* (Син., XVII, 150), *збиралъ* (Пер., п. XVII, 29), *позбывавъ*, *з бчолами* (АПГУ, XVII, I, 78), *з допущеня* (164), *назбирати* (І. Вел., к. XVII – п. XVIII, 66), *згрѣшаєтъ* (К. 3., к. XVII – п. XVIII, 89), *з запасомъ* (268), з *дымомъ* (226), *прозбою* (Л. Вел. 1720, 21). Наслідки цієї асиміляції в староукраїнських пам'ятках найповніше відбивають прийменники й префікси» (Жовтобрюх & Русанівський & Скляренко, 1979: 205). Думаємо, що важливим аргументом на підтвердження висуненої гіпотези є визнання, що саме «Асиміляція в групах глухий + дзвінкий приголосний набула в українській мові значення її загальної фонетичної норми: [*бород'ба*] ← [*боротьба*], [*молод'ба*] ← [*молотьба*], [*проз'ба*] ← [*просьба*], [*здоровий*] ← [*сьдоровьи*], [*з гори*] ← [*съ горы*]» (Жовтобрюх & Русанівський & Скляренко, 1979: 206).

Цілком погоджуючись із твердженням І. Огієнка, що «при зустрічі приголосних звуків дзвінкі перед тихими самі стають тихими, а тихі перед

[2] До речі, Ю. Шевельов бачив додаткові причини цього авища в афективності форми імені: У випадку імені *Гандзя*, посталого, мабуть, із **Hапсja*, з суфіксом -(ь) с- слід зважати на афективний характер цієї форми, що міг спричинитися до подзвінчення (Шевельов, 2002: 609).

дзвінкими стають дзвінкими (дзвінкі – дзвіночки: б, в, г, ґ, д, ж, з, ч; тихі: п, ф, х, к, т, ш, с, ц): *прозьба* (пишемо *просьба*), *дьохтем* (*дьогтем*), *лехкий* (*легкий*), *озьде* (*осьде*), *ягби* (*якби*), *Велигдень* (*Великдень*), *мабудь* (*мабуть*, *має буть*), *хто* (з *къто*), *тхір* (з *дъхорь*), *тхнути* (*дъхноути*), *стухнути* і т. п» (Огієнко, 1923), звертаємо увагу на те, що регресивна асиміляція за глухістю відбувається в українській мові своєрідно, відмінно ніж у інших слов'янських мовах: «Відбувалася регресивна асиміляція і в групах дзвінкий + глухий приголосний, хоч, певно, вона, як свідчать сучасні українські діалекти, не була такою послідовною, як у групах глухий + дзвінкий» (Жовтобрюх & Русанівський & Скляренко, 1979: 206).

Серед типових для української мови регресивних асиміляцій, безсумнівно, переважають саме асиміляції за дзвінкістю, водночас (на відміну, наприклад, від російської мови) обмежено виявляється регресивна асиміляція за глухістю. Літературно нормативними є лише кілька випадків такої асиміляції всередині слова: *нігті*, *кігті*, *вогко*, *легко*, які, проте, некоректно інтерпретувати як просто заміну дзвінкої вимови на глуху, адже, як слушно стверджував свого часу саме С. І. Дорошенко, відбувається ще й уподібнення за місцем і способом творення: «Зіставлення засвідчує, що у вихідному (фонемному) стані, тобто на рівні мови, розглядувані сполуки [/г/+/к/ – М. С.] різняться за місцем артикуляції, за участю голосу і шуму й за способом артикуляції. [...] Тим часом у вимові (на мовленнєвому рівні) їхня відмінність утрачена: глоткова дзвінка фонема /г/ за місцем артикуляції виявляється в задньоязиковому, а за участю голосу і шуму – у глухому варіанті – [х] (Дорошенко, 2009: 222).

Думаємо, що своєрідно тенденція до максимальної гучності (підтримувана й спільнослов'янською тенденцію до висхідної гучності, що виявлялася в дії закону відкритого складу) представлена і в основних типових для української мови процесах дисиміляції. Після посталого після занепаду зредукованих незручного, суперечливого висхідній гучності поєднання приголосних саме в українській мові відбулося їх розподібнення, з урахуванням поряд з іншими характеристиками й характеристик консонантів за гучністю (сонорністю). Тут ми маємо на увазі передусім загальновизнаний факт вищої гучності проривних порівняно зі щілинними. Відповідно типові для української мови дисиміляції /кт/ → [хт], /чн/ → [шн], /тт/ → [ст] (/дт/ → [ст]) є випадками «покращення» милозвучності вимови шляхом розподібнення звукосполучень проривний+проривний у щілинний+проривний, що з погляду гучності (сонорності) може бути представлене як регресивне розподібнення за гучністю: поєднання двох однакових за гучністю звуків змінюється поєднанням менш гучного з більш гучним, що є виявленням тенденції до висхідної гучності звуків у складі.

Функціонування тих же закономірностей спостерігаємо і в дуже поширених в українській мові явищах дієрези, які традиційно в українській лінгвістиці та лінгводидактиці називають спрощеннями. Як зауважував І. Огієнко: «41. Українська мова не терпить немилозвучного збігу двох або трьох приголосних (порівняйте ново-церковнослов'янське: в предпразднственний

сей день, разжзи утроби); у разі такого збігу один із приголосних звуків або уподібнюється сусідньому, або, уподібнившись, зникає, або між ці приголосні вставляються голосні *о* чи *е*. 42. У немилозвучних сполученнях *жди*, *здн* та *стн* зубні звуки *д*, *т* постійно зникають перед *н*, і ми їх звичайно й не пишемо: *тижня* (*тиждень*), *борозна, пізно, первісний, зловісний*, ані *шелесне, тісний, чесний, почесний, капосник, напасник, пропасниця, власний, звісний, сучасний, водохресний, персня, ненависний, корисний*; так само: *вісник, існувати, дійсний, власний, хресний*» (Огієнко, 1923). Такі явища мовознавці однозначно трактують як вияви милозвучності, наприклад, в академічній історії мови читаємо: «Нові групи приголосних, що постали в давньоруській мові внаслідок утрати зредукованих, не завжди легко вимовляти, деякі з них виявилися з цього погляду досить складними, тому, природно, окремі звуки при їх вимові випадали, пропускалися. Отже, разом із появою нових груп приголосних розпочалося і їх спрощення. Як правило, спрощувалися тризвукові сполучення, середнім приголосним у яких був проривний [d], [t], а кінцевим – сонорний [п], [l] або африката [č] (Жовтобрюх & Русанівський & Скляренко, 1979: 201).

Тенденція до збереження максимальної гучності виявляється в притаманній саме українській літературній мові дзвінкій вимові приголосних в абсолютному кінці слова (наприклад, так про це писав І. Огієнко: «53. Літературна українська мова на кінці слів знає переважно дзвінку вимову приголосних: *лоб, кров, сад, луг* (а не *ло**п**, кро**ф**, са**т**, лу**х**)*» (Огієнко, 1923), що знову ж таки протиставляє українську багатьом іншим слов'янським та неслов'янським мовам. Таку рису категорично проголошено як одну з питомих ознак сучасної української літературної мови, хоча не всі мовознавці її беззастережно визнають, посилаючись на факти діалектного та розмовного мовлення. Зокрема до такої позиції в одній зі статей з промовистою назвою «Оглушення дзвінких у кінці слова – орфоепічна норма української мови» схиляється й С. І. Дорошенко (Дорошенко, 2009: 12-18).

Висновки

Отже, якісно-кількісний функційний аналіз системи приголосних сучасної української літературної мови дає підстави твердити про наявність сильної тенденції до максимальної гучності й вокалічності української вимови як важливих складників української милозвучності, що вирізняє українську мову з-поміж інших слов'янських та неслов'янських мов, виразно протиставляючи її російській мові. Серед найважливіших свідчень зазначених тенденцій: наявність у фонологічній системі сучасної української мови специфічних дзвінких африкат /дж/, /дз/, /дз'/, співіснування дзвінких /г/ та /ґ/, сонорність фонеми /в/, унікальні, але дуже характерні випадки прогресивної асиміляції за дзвінкістю, переважання серед регресивних асиміляцій асиміляції за дзвінкістю, виявлення прагнення до максимальної гучності й вокалічності в процесах дисиміляції та дієрези (спрощення), типових для української мови, визнане нормативним у сучасній українській літературній мові оглушення дзвінких приголосних в абсолютному кінці

слова. Висвітлення цих процесів у пропедевтичному курсі «Вступ до мовознавства» є важливим складником формування в першокурсників переконання про системність мови загалом та її фонологічної системи зокрема, закономірності історичного розвитку мови, детермінованого становленням та еволюцією ментальності етносу, що є її носієм, вагомим свідченням самобутності української мови.

Перспективи подальшого дослідження бачимо в аналізі під запропонованим кутом зору української системи вокалізму, вивченні випадків численної взаємодії приголосних та голосних фонем, порівнянні й зіставленні виявлених фактів та закономірностей із такими ж явищами в інших (слов'янських та неслов'янських) мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гайсенюк О.,** Скаб М. Милозвучність української мови на тлі інших слов'янських мов. *Вісник Львівського університету.* Серія філологічна. 2012. Випуск 56. Частина 1. С. 48–55. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2012_56(1)__8. 2. **Дорошенко С. І.** Наукові простори: вибрані праці. Харків: «Новое слово», 2009. 485 с. 3. **Жовтобрюх М. А.,** Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Історія української мови. Фонетика. Київ: Наукова думка, 1979. 367 с. 4. **Калашник В. С.** Милозвучність. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 358 с.. 5. **Микитюк О.** Вплив суспільних чинників на фонетичну систему української мови. *Мова і суспільство.* 2012. Вип. 3. С. 218–223. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mis_2012_3_28. 6. **Мосенкіс Ю. Л.** Проблема милозвучності української мови: теоретичні й методичні аспекти. *Наукові записки. Том 20. Філологічні науки. / Національний університет «Києво-Могилянська академія».* 2002, С. 23-25. 7. **Огієнко І.** Наочна таблиця милозвучності української мови Для школи й самонавчання. Жовква. Друкарня Отців Василіян, 1923. 8. **Прокопова Л.** Ще раз про основний параметр милозвучності української мови. *Українська мова*, 2010, № 2. С. 76-80. URI: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/37707. 9. **Самійленко В.** Дбаймо про фонетичну красу мови. *Урок української.* 2003. № 2. С. 28-29. 10. **Сербенська О.** Основні параметри милозвучності української мови. *Теле- та радіожурналістика.* 2016. Випуск 15. С. 258–266. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016_15_38. 11. **Тимошенко Т. Д.** Засоби милозвучності (евфонії) української мови. *Українська мова в школі*, 1952. № 4. С. 3–14. URI: http://zbruc.eu/node/41915. 12. **Тоцька Н. І.** Засоби милозвучності української мови. Українське мовознавство. Вип. 22. Київ, 2000. С. 3. URI: http://www.мова.укр/htm/04/71.htm. 13. **Фаріон І. Д.** Вслухаймось у звуки крізь віки. *Український смисл*: Науково-популярний лінгвокультурологічний щоквартальник. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ. 2007. № 4. С. 2–14. 14. **Шевельов Ю.** Історична фонологія української мови: пер. з англ. пер.: С. Вакуленко, А. Даниленко; Канад. ін-т укр. студій, Схід. ін-т українознав. ім. Ковальських, Харків. іст.-філол. т-во. Харків: Акта, 2002. XII, 1054 с.

REFERENCES

1. **Haiseniuk, O.,** Skab M. (2012). Mylozvuchnist ukrainskoi movy na tli inshykh slovianskykh mov. [Euphony of Ukrainian language in the context of other Slavic languages]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna. [Visnyk of the Lviv University. Series Philology], 56, 1, 48–55]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2012_56(1)__8. [In Ukrainian]. 2. **Doroshenko, S. I.** (2009). Naukovi prostory: vybrani pratsi. [Scientific Spaces. Selected works]. Kharkiv: «Novoe slovo» [In Ukrainian]. 3. **Zhovtobriukh, M. A.,**

Rusanivskyi V. M., Skliarenko V. H. (1979). Istoriia ukrainskoi movy. Fonetyka. [History of the Ukrainian language. Phonetics]. Kyïv: Naukova dumka 4. **Kalashnyk, V. S**. (2007) Mylozvuchnist. [EUPHONY]. Ukrainska mova. Entsyklopediia. [Ukrainian Language. Encyclopedia]. K.: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana, 358 [in Ukrainian]. 5. **Mykytiuk, O.** (2012). Vplyv suspilnykh chynnykiv na fonetychnu systemu ukrainskoi movy. [The influence of social factors on the phonetic system of the Ukrainian language]. Mova i suspilstvo. [Language and Society], 3, 218–223. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/mis_2012_3_28. [In Ukrainian]. 6. **Mosenkis, Yu. L.** (2002). Problema mylozvuchnosti ukrainskoi movy: teoretychni y metodychni aspekty. [The problem of the Ukrainian language euphony: theoretical and methodic aspects]. Naukovi zapysky. Tom 20. Filolohichni nauky. / Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia». [«NaUKMA Research Papers. Linguistics»], 20, 23-25 [In Ukrainian]. 7. **Ohiienko, I.** (1923) Naochna tablytsia mylozvuchnosti ukrainskoi movy Dlia shkoly y samonavchannia. [The graphic table of the delightfulness of the Ukrainian language for school and self-education]. Zhovkva. Drukarnia Ottsiv Vasyliian, 1923. [In Ukrainian]. 8. **Prokopova, L.** (2010). Shche raz pro osnovnyi parametr mylozvuchnosti ukrainskoi movy. [One more time about the Ukrainian language harmony]. Ukrainska mova. [Ukrainian Language], 2, 76-80. URI: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/37707 [In Ukrainian]. 9. **Samiilenko, V.** (2003). Dbaimo pro fonetychnu krasu movy. [Let's talk about the phonetic beauty of speech]. Urok ukrainskoi. [Ukrainian lesson], 2. 28-29. [In Ukrainian]. 10. **Serbenska O**. (2016). Osnovni parametry mylozvuchnosti ukrainskoi movy. [Main options of ukrainian language euphony]. Tele- ta radiozhurnalistyka. [TV and radio journalism], 15, 258–266. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016_15_38. [In Ukrainian]. 11. **Tymoshenko, T. D.** (1952). Zasoby mylozvuchnosti (evfonii) ukrainskoi movy. [Meadows of sonority (euphony) of the Ukrainian language]. Ukrainska mova v shkoli, [Ukrainian Language at School], 4, 3-14. URI:http://zbruc.eu/node/41915. [In Ukrainian]. 12. **Totska, N. I.** Zasoby mylozvuchnosti ukrainskoi movy. [Meadows of sonority of the Ukrainian language]. Ukrainske movoznavstvo. [Ukrainian Linguistics],22,3-URI: http://www.mova.ukr/htm/04/71.htm [In Ukrainian]. 13. **Фаріон, І. Д.** (2007). Farion I. D. Vslukhaimos u zvuky kriz viky. [Listen to the Sounds Through the Ages]. Ukrainskyi smysl: Naukovo-populiarnyi linhvokulturolohichnyi shchokvartalnyk. [Ukrainian Sense]. Dnipropetrovs'k: Vyd-vo DNU, 4, 2–14 [In Ukrainian]. 14. **Shevelov, Yu**. (2002) Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy. [A historical phonology of the Ukrainian language] Kharkiv: Akta, XII, 1054 [In Ukrainian].

Скаб Мар'ян Стефанович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; вул. М. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна.

E-mail: skabm1@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-9303-6154

Skab Marian Stefanovych – Doctor of Philology, Professor, Head of the History and Culture of the Ukrainian Language Department, Yurii Fedkovych Chernivtsi National University; M. Kotsiubynskyi Str., 2, Chernivtsi, 58012, Ukraine.

Надійшла до редакції 27 лютого 2019 року

УДК 811.161.2'35-112 **О. С. Черемська**

РОЛЬ ХАРКІВСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ У СТАНОВЛЕННІ ПРАВОПИСНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (20-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.)

Проаналізовано історію становлення правописних норм в Україні впродовж XIX – початку XX ст. Акцентовано на різних впливах і різних шляхах формування правописних норм у Східній Україні й Галичині та на участі харківських мовознавців і письменників у цьому процесі. Окреслено фонетичний підхід до правописного нормування в першій «Грамматике малороссійскаго нарѣчія» (1818) О. Павловського; розглянуто погляди харківських письменників і видавців Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, С. Писаревського, П. Гулака-Артемовського, О. Корсуна й І. Бецького щодо фонетичного принципу. Наголошено на винятковій ролі Б. Грінченка в упорядкуванні українського правопису у XX ст. та організаційно-творчої діяльності О. Синявського в утвердженні правописних норм української літературної мови.

Ключові слова: *О. Павловський, фонетичний принцип, український правопис, правописні норми, українська літературна мова, Б. Грінченко, О. Синявський.*

Cheremska O.S. Kharkiv Linguists' Role in the Developing of Ukrainian Literary Language Orthographic Norms (1820s – 1920s). *The article analyzes the process of orthographic norms formation in Eastern Ukraine during the XIX – early XX. The fact of unsolved orthographic problems existence in modern period determines the relevance of this study.*

Purpose of the article lies both in determination of Kharkiv linguists and writers influence on the Ukrainian literary language orthographic norms development and finding out the ways of orthographic norms formation in a certain period. The phonetic approach to orthographic norms creation, relevant for the initial stage – 1820s, which is used in the first Ukrainian grammar «Grammar of Little Russian dialect» by O. Pavlovskyi (1818) is considered. The opinions of such Kharkiv writers and publishers as H. Kvitka-Osnovyanenko, E. Hrebinka, S. Pysarevskyi, P. Hulak-Artemovskyi, O. Korsun and I. Betskyi as for the phonetic principle application and creation of the Slobozhan orthography variant are highlighted. This article shows B. Hrinchenko's exceptional role in organizing of the Ukrainian orthography in the twentieth century and gives a description of the spelling system used by B. Hrinchenko in «Ukrainian Dictionary» (1907–1909), which became universally recognized in the first decades of the twentieth century. The process of normalization and codification of Ukrainian orthographic system during the period of Ukrainian statehood revival with the participation of famous Kharkiv and Kyiv linguists: L. Bulakhovskyi, P. Buzuk, V. Hantsov, V. Demianchuk, O. Kurylo, A. Krymskyi, E. Tymchenko, as well as Galician: K. Studynskyi, I. Sventsytskyi, V. Simovych is described. It is emphasized on the organizational and creative activity of O. Syniavskyi in conducting the All-Ukrainian Spelling Conference in 1927 and his approval and completing of the final version of the Ukrainian literary language orthographic norms. In today's orthographic norms creation we recommend to take into account the main tendency of past periods linguistic development such as the restoration of national-linguistic identity.

Key words: *O. Pavlovskyi, phonetic principle, Ukrainian orthography, orthographic norms, Ukrainian literary language, B. Hrinchenko, O. Syniavskyi.*

Вступ

Як і сто років тому Україна обговорює правописні проблеми: 17 січня 1919 р. І. Огієнко підписав «Головніші правила українського правопису»,

© Черемська О. С., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.34

зазначаючи, що «комісія багато раз збиралася й ґрунтовно обговорювала кожне правописне правило й працю закінчила. По довгих нарадах та палких дискусіях цю першу правописну систему Комісія, з деякими змінами, ухвалила» (Огієнко, 2004: 357–358). Однак насправді це був лише початок десятилітньої діяльності кількох правописних комісій, призначуваних згодом.

Мова йде про складний процес відтворення національно-мовних рис української орфографії, так наполегливо обстоюваних на Всеукраїнській правописній конференції в Харкові 25 травня – 6 червня 1927 р., і кодифікованих відомим «харківським», або ж «скрипниківським», правописом 1929 р. та ухваленим Всеукраїнською академією наук і Науковим товариством ім. Т. Шевченка. Правописом, який став завершальним акордом тривалих змагань української громадськості за виборювання для української мови статусу соборної. Ці визначальні для української мови роки, проектуючись через століття, актуалізують тенденцію збереження національно-мовної ідентичності, повернення до традиції, що й на сьогодні не позбавлене актуальності.

Вагомою є участь харківських мовознавців у правописному нормуванні. Знаковими постатями минулої доби є О. Павловський (1818), Б. Грінченко (1907), О. Синявський (1931). У новітній період продовжувачами традицій Харківської філологічної школи й постійними учасниками правописних дикусій є харківські мовознавці Ю. Шевельов (2018), О. Муромцева (1997), С. Дорошенко (1997), В. Калашник (1997), С. Вакуленко (2009). У їхніх працях висвітлено як історичні аспекти (Ю. Шевельов, 2018, С. Вакуленко, 2009, О. Муромцева, 1997), так і сучасні проблеми устійнення правописних норм (С. Дорошенко, 2009; В. Калашник, 1997).

Методи та методика дослідження

Комплексний підхід зумовив застосування відповідних методів дослідження: історичний метод, предметом якого є орфографічна система в процесі її історичних змін; описовий метод, завдання якого дати точний опис одиниць окремої мови, пояснити особливості їх уживання, що передбачає процедури загального аналізу, систематизації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ.

Результати та дискусії

Мовознавці відзначають, що правописні дискусії в Галичині та в Східній Україні мають глибокі корені, що зумовило різні впливи й різні шляхи становлення правописних норм (Лесюк, 2016: 513). Правописна проблема в Галичині пов’язана з «азбучним питанням», тобто з так званою «азбучною війною», яка розпочалася ще до появи «Русалки Дністрової» із публікацією статті Йосифа Лозинського «O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» (1834), у якій автор аргументовано доводив перевагу польського «абецадла»над кирилицею, розуміючи, що її потрібно реформувати чи замінити через надмірну громіздкість (Лесюк, 2016: 528–529). Ця

стаття викликала гостру полеміку, що розбудила галицьку громадськість. Проти введення «абецадла» і заперечення давніх традицій переконливо виступили історик Денис Зубрицький, поет Маркіян Шашкевич, учений і письменник Іван Франко. Вони «розуміли значущість кожної окремої літери та цілого алфавіту для кожної конкретної мови, передусім кирилиці для української мови, усвідомлюючи, що букви – це не лише графічні знаки, а знаки лінгвокультури, що виражають «дух мови» (Соболь, 2016: 48).

У Східній Україні правописні питання, що їх порушували й широко дискутували вчені Харківського університету, українські письменники й мовознавці, зумовлені потребою виокремлення й опису самобутніх рис українського наріччя, які вирізняли його з-поміж інших слов'янських мов, передусім російської. Представники Харківської школи романтиків – літератори, фольклористи й культурні діячі Слобожанщини першої половини XIX ст. – створили основу формування правописних норм. Своєю творчістю, науковою і культурно-просвітницькою діяльністю, виступивши в оборону української мови, вони сприяли розвиткові української літературної мови на народній основі (Блик, 2016: 29–30).

Характерно, що по обидва боки Збруча з'являлися постаті, здатні стимулювати розвиток української правописної норми. Таким на початку XIX ст. був виходець зі Слобожанщини О. Павловський (1773 – 1822) – перший творець правописних норм, автор «Грамматики малороссійскаго нарѣчія» (1818). Повна назва цієї книги розкриває її зміст і завдання «Грамматика малороссійскаго нарѣчія, или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малоросское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями». У передмові до своєї праці О. Павловський висловлює стурбованість станом української мови, «исчезающего нарѣчія», тому й вирішує записати її у своїй граматиці, додавши короткий словник слів, фразеологізмів, прислів'їв і приказок, без яких жодна мова, на думку автора, не може бути зрозумілою, милозвучною і корисною. Започаткувавши граматичне дослідження української народної мови, мовознавець спричинився до усталення фонетичних, граматичних і лексичних норм української літературної мови. Згодом видав також додаток до граматики «Прибавленіе кь грамматикѣ малороссійскаго нарѣчія» (1822).

Його підхід до формування правопису ґрунтувався на фонетичному принципі, який послідовно застосовувано в першій українській граматиці. Заслугою О. Павловського було введення літери ***і*** на позначення фонеми /і/, незалежно від її походження (*стілъ, сімъя, тобі, літо, сіно*), що до О. Павловського передавалася літерою ***и.*** Однак лише згодом, майже через століття, літера ***і*** закріпилася писемною традицією, зокрема в Словарі Б. Грінченка.

Послідовно віддзеркалює О. Павловський і народну вимову: вживає ***ь*** після ***ц*** (*буханець, навпростець*), позначає асиміляцію у формах 3-ї особи однини теперішнього часу (*крутицьця, дывува́цьця*); уводить ***в*** замість стверділого ***л*** (*вовкъ, молы́вся*); однак проривний задньоязиковий ***ґ*** передає через

кг (*кгу́ля, кгро́на, кгвалтъ*), уживає ***дж, дз*** (*джкгутъ, дзвоны́ця*); своєрідно відзначає на письмі подовження приголосних (*насіньнѣ, збіжьжѣ, клочьчѣ, Ильля, свиньня*); уживає твердий ***р*** (*крамаръ, ліхтаръ*); замість ***ф*** рекомендує писати і вимовляти хв: (*хворый, хварба*).

Згодом і ширше коло української громадськості пристало до правописної практики, застосованої в «Енеїді», а ще більше – у граматиці О. Павловського. Підтримали її «українські письменники початку й середини XIX століття К. Тополя, С. Карпенко, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, О. Бодянський, Л. Боровиковський, Т. Шевченко. Але роль граматики О. Павловського була б упливовішою, якби принципи, викладені в ній, були підтримані таким потужним науковим авторитетом, як Михайло Максимович. Однак цього не сталося» (Лесюк, 2016: 522).

Цей підхід перейняли харківці, особливо Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, С. Писаревський та П. Гулак-Артемовський, який найбільшою мірою спричинився до створення слобожанського варіанта українського правопису. Засадничим принципом його був фонетичний принцип, що вимагав писати так, як вимовляється, з послідовним використанням і дотриманням вимови звуків, що передавалися літерами російського алфавіту: звук ***і*** позначався літерами **і** (перед голосними та ***й***) та ***и*** (між приголосними), звук ***и*** –літерою ***ы***; замість апострофа вживали літери ***ь*** і ***ъ***; м'якість приголосного перед ***о*** та йотоване ***о*** передавали літерою ***ё*** (*синёго, ёго*). Літеру ***ф*** в іншомовних словах відтворювано згідно зі слобожанською говіркою як ***хв*** чи ***х*** (***Хведір, Хранція***).

Серед харківців прибічником фонетичного підходу був поет-романтик і видавець О. Корсун (1818–1891). У своєму альманасі «Сніп» («Снјпъ, украинській новорочникъ», 1841) запровадив на позначення звука **і** незалежно від його походження літеру **j**, а літерою ***и*** замінив дві давні літери ***ы*** та ***и***. Перше нововведення не прижилося в українській мові. Однак друге виявилося доречним: заміна ***ы*** на ***и*** дала змогу зафіксувати особливості української мови та її фонетичні відмінності від російської, що відповідало правилам милозвучності. Правопис О. Корсуна високо оцінив Т. Шевченко. У листі до Є. Гребінки він просить друкувати його твори в «Ластівці» саме цим правописом.

Фонетичний принцип застосовував також видавець альманаху «Молодикъ. Украинскій литературный сборныкъ» (1843–1844) І. Бецький (1818–1890), опублікувавши прозові твори Г. Квітка-Основ'яненка та поезії Т. Шевченка, М. Костомарова, Я. Щоголева, А. Метлинського. Професор Харківського університету, поет, етнограф і перекладач, видавець А. Метлинський (1814–1870), що є автором низки статей, присвячених правописним питанням: «Заметки относительно южнорусского языка» (1839), «Правописание южнорусского языка или наречия» (1848), також застосовував фонетичний правопис у своєму альманасі «Южный русский сборник» (1848).

Переймався проблемами українського правопису Г. Квітка-Основ'яненко. Свої міркування письменник виклав у «Супліці до пана іздателя» та

в «Письмах к издателям «Русского Вестника»». Уривок із листа до видавця «О правописании малороссийского языка. (Отрывок из письма Грицка Основьяненки)» опубліковано в журналі «Маяк» (1840). Характерно, що цей лист спонукав М. Максимовича до написання статті «О правописании Малороссийского языка: Письмо к Основьяненко»(1842), опублікованої на сторінках «Киевлянина» (1842, кн. II). Звертаючись до редактора часопису «Маяк», М. Максимович фактично долучається до тривалої правописної дискусії, що відбувалася в Україні із першої половини XIX ст. Викладаючи свої погляди на правописне питання, довкола якого українські патріоти «ходять, але не сходяться» (Максимович, 1880: 327), учений аналізує правописні принципи І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, І. Вагилевича, Й. Левицького та висловлює думку про унормування українського правопису з урахуванням національних традицій (Максимович, 1880: 313).

До думки М. Максимовича дослухався Б. Грінченко. Він став першим серед харківців, кому вдалося втілити цю ідею на початку XX ст. На винятковій ролі Б. Грінченка в упорядкуванні українського правопису у XX ст. наголошує В. Німчук, аналізуючи орфографічну систему, яку застосував Б. Грінченко в «Словарі української мови» (1907 – 1909). Про неї Б. Грінченко в передмові до словника зазначив, що «прийнятий той правопис, який ужито в українських паралелях у «Словаре русского языка, составленном Вторым Отделением Императорской Академии Наук» і в наукових та інших виданнях Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Грінченко, 1907 : XXIII).

Як відомо, до видання словника надані були також рекомендації спеціально створеної комісії Другого відділення Імператорської академії наук, до якого звернувся відповідальний за друкування словника В. Доманицький. Комісія на окремій нараді запропонувала: 1. Літери ***ї*** не вживати для позначення м'якості приголосних перед ***і***. 2. Не позначати через ***ь*** м'якості приголосних ***з, с, ц*** перед сполуками губних приголосних із ***і:*** *звір, сміх, звізда*. 3. Вживати ***ё*** для передачі йотації ***о*** та м'якості приголосних перед ним. 4. Роздільну вимову позначати не апострофом, а за допомогою ***ь***: *пьять, зьїсти*. 5. У відповідних іменниках середнього роду писати подвійний приголосний та ***я***: *знання*, а не *знаннє*. 6. Відповідні африкати позначати буквосполуками ***дж***, ***дз***. 7. Не відбивати асимілятивних змін у дієслівних формах перед ***-ся***: *даєшся, даєть*ся, а не *даєсся, даєцця*. 8. Передавати проривний дзвінкий задньоязиковий приголосний буквою ***ґ*** (Німчук, 2002 : 9).

Б. Грінченко більшість пропозицій врахував, однак залишив ***ї*** як у «кулішівці» зі значенням [ji], переніс уживання апострофа зі зложених слів із «желехівки» на губні та ін. (Сімович, 2005: 195); наполягав на вживанні ***йо, ьо*** та апострофа після губних приголосних і перед ***я, ю, є, ї;*** згідно з наддніпрянською вимовою надрукував іншомовні слова із початковою буквою ***и***: *идол, ижиця, икати, илкий, инакий* і похідні від нього, *индик, иржа, Ирід (Ирод), искра, ич* (Дзендзелівський, 1971: 70 – 76). Понад сто слів у Словнику Б. Грінченка з літерою ***и.***

Правопис цього словника був прийнятий видавництвами, однак не всі його дотримувалися послідовно, тривалий час «спостерігався великий різнобій». За словами І. Огієнка, «Правопис цього словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників усього XIX-го століття й усього українського народу, і запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні» (Огієнко, 1995: 238). На думку В. Німчука, «Б. Грінченко використав із практики своїх попередників усе, що було раціональне, відповідало природі української мови, надавало нашій орфографії національного обличчя. Та цей правопис все-таки використовували не в усіх деталях. Наприклад, у російсько-українському словничку географічної термінології, укладеному Природничою комісією Українського товариства шкільної освіти (1917 р.), не вживається апостроф (Німчук, 2002: 10). Однак це вже був значний крок до об'єднання.

Із відродженням української державності у 1920-ті роки виникла потреба нормалізації української мови й усталення її правописних норм. За словами І. Огієнка, кодифікація української правописної системи розпочалася лише в 1917 р. у зв'язку із нагальними потребами української школи. Очільником правописної комісії, створеної в 1918 р. при Міністерстві народної освіти, обрано І. Огієнка. До її складу ввійшли М. Грунський, А. Лобода, О. Курило, Г. Голоскевич. Комісія ухвалила «Найголовніші правила українського правопису», надруковані 24 травня 2018 р. у журналі «Українська школа» (№ 10).Це був вагомий здобуток у складній двохсотлітній історії творення українського правопису, «бо тільки сприймаючи **мову** як **"вираз національної психіки"** і як **"душу кожної національности"**, можна було обґрунтовано формувати її зовнішню оболонку, образно кажучи, **одяг**, що **припасований до її внутрішньої природи**» (Фаріон, 2009: 7 – 8).

Згодом створено Правописну комісію при Науковому товаристві в Києві з розширеним складом. За дорученням першого міністра освіти доби Центральної Ради І. Стешенка проф. Київського університету І. Огієнко уклав короткі правила українського правопису, які подав на розгляд Правописної комісії навесні 1919 р.: «Комісія складалася щось із 30 членів, між ними були: проф. А.Є. Кримський, проф. Є.К. Тимченко, проф. Н. К. Грунський, Ол. Курилова, Гр. Голоскевич і багато інших. Головував у Комісії проф. І. Огієнко. До творення правописних норм, окрім названих мовознавців, долучилися Є. Тимченко, С. Смаль-Стоцький, В. Ганцов. В. Науменко, І. Шаля, А. Ніковський. Результатом діяльності Комісії стали «Головніші правила українського правопису, ухвалені Міністерством народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні», датовані 17 січня 1919 р., підписані І. Огієнком.

«Головніші правила українського правопису» (1919) були доповнені й зредаговані А. Кримським, схвалені зібранням Академії наук і функціонували два роки – до 1921 р. У цьому році видано академічні «Найголовніші правила українського правопису». Їх досягненням є те, що цими правилами погоджено «правопис своїх і чужих слів, а головна їх ознака – це вже була

наукова система основ українського правопису, перша закінчена система в історії нашого правопису» (Огієнко, 2004: 358). Як стверджує В. Німчук, «Найголовніші правила українського правопису», що базувалися значною мірою на фонетичному правописі П. Куліша – Б. Грінченка, лягли в основу правописних правил у Харкові 1928 року.

Як відомо, у 1922 р. були внесені окремі зміни і в правопис у Галичині й видано «Правописні правила, прийняті Науковим товариством імені Шевченка у Львові». У Правописних правилах зроблено спробу об'єднати дві правописні традиції, однак уникнути розходжень не вдалося. Щоб їх усунути і створити єдині правописні норми, у липні 1925 р. ухвалено створити при Наркомпросі комісію для впорядкування українського правопису. До неї ввійшли відомі мовознавці, більшість із яких – представники Харківської філологічної школи, і письменники: П. Сологуб, М. Яворський, А. Кримський, О. Синявський, С. Пилипенко, О. Курилова (Курило), Є. Тимченко, Г. Голоскевич, М. Йогансен, Є. Касяненко, А. Річицький, Н. Калюжний, М. Яловий, О. Попов, М. Грунський, В. Ганцов, М. Сулима, В. Бутвин, В. Коряк, М. Хвильовий, С. Єфремов, Т. Секунда, С. Кириченко, І. Соколянський, О. Скрипник. Головою призначено наркома освіти О. Шумського. Наголошено, що Комісія повинна зважати на сучасну літературну мову та взяти за основу «Найголовніші правила» (1921). Також рекомендовано скликати конференцію для обговорення виробленого Комісією проекту правил правопису (Український правопис (Проєкт), 1926: 3).

Окремо вирішено впорядкувати український алфавіт і скласти словничок важких з правописного боку слів. Членам Комісії доручено підготувати ці розділи й переглянути в спеціяльних підкомісіях, до роботи в які запрошено нових членів і репрезентантів Західньої України : акад. С. Смаль-Стоцького, акад. В. Гнатюка та д-ра В. Сімовича. До президії Комісії обрано О. Шумського, П. Солодуба, А. Кримського й О. Синявського.

У травні 1927 року в Харкові скликано конференцію, у якій узяли участь відомі українські мовознавці Л. Булаховський, П. Бузук, В. Ганцов, В. Дем'янчук, А. Кримський, О. Синявський, Є. Тимченко та інші, а з ними також із галицького боку К. Студинський, Іл. Свєнціцький, В. Сімович. Ю. Шевельов схвально відгукнувся про демократичний склад учасників конференції та результати діяльності: «До її роботи долучилися мовознавці, письменники, діячі культури; питання розв'язувано переважно голосуванням. До й під час конференції відбувалася широка публічна дискусія в періодичній пресі. Погоджені пропозиції потім ізредаґувала комісія (на чолі з Миколою Скрипником), а фактично це зробив Олекса Синявський, дійсний творець нового правописного кодексу. Уряд його затвердив, і 1929 р. він вийшов друком. Незабаром його доповнили правописні словники. Усупереч своєму заголовкові («Український правопис»), книжка не обмежувалася самими лише правописними нормами, а подавала ще й правила морфології; у підсумку на її 100 сторінках знайшлося місце для ортографії, ортоепії і морфології. Цей правопис, званий «харківським», діяв заледве яких п'ять років»

(Шевельов, 2018: 517). Конференція ухвалила правописні правила з урахуванням пропозицій галичан щодо правопису іншомовних слів із м'яким ***л'*** та зі звуком ***ґ***.

Правопис був уведений у практику з 1 січня 1929 року. Якщо «Найголовніші правила українського правопису», затверджені в 1921 р., складалися лише із 46 параграфів (14 друкованих сторінок), то правопис 1928 р. був повним і ґрунтовним правописним кодексом, що рекомендований для впровадження на всіх українських землях, однак виникли значні перешкоди для його повноцінного функціонування (Палюх, 2014). У 1933 р. авторів правопису звинувачено в підтримуванні націоналістичних тенденцій, тому в практику впроваджено новий правопис (нову редакцію). Внесено чимало змін, які стосувалися правопису іншомовних слів: усунено м'яку вимову ***л'*** (*лямпа – лампа*), змінено граматичний рід окремих іменників (*кляса – клас*, *фльота – флот*), усунуто з абетки літеру ***ґ***. Так призупинено національномовне відродження, здійснюване за активної участі мовознавців Харківської філологічної школи.

Сьогодні, як і на початку XX ст., не вщухають дискусії з приводу Нової редакції Українського правопису. Харківські мовознавці новітньої доби долучилися до вироблення й обговорення правописного кодексу. Слушні зауваги висловила О. Муромцева в дописі «Зауваження і пропозиції до «Українського правопису» сектора українознавства Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди», оприлюднені без підпису автора в праці «Український правопис: так і ні» (Муромцева, 1997).

Професор С. Дорошенко присвятив проблемам правопису дві наукові статті: «Чинний український правопис потребує доопрацювання» (1997), «Ще раз про нову редакцію Українського правопису» (2001) (Дорошенко, 2009). Учений щиро турбувався, щоб нове видання правопису задовольняло вимоги нормативного кодексу, і давав слушні пропозиції щодо введення відповідних правил для запобігання орфографічних помилок: застереження про непримустиме вживання м'якого знака після ***ч, щ***; про допущені в тексті правопису недогляди, про відсутність прикладів на окремі правила тощо. Цілком справедливим був висновок ученого про те, що 4-те видання далеке від довершеності й тому його потрібно доопрацювати.

Член правописної Комісії від Харківщини В. Калашник обґрунтував свої думки з питань правопису в статтях «Проблеми функціонування сучасної української мови як державної» (Калашник, 1997) та «Щодо опозиційності в поданні ***и*** та ***і*** сучасним українським правописом» (1997). Висловлюючись із приводу сьогочасних змін, унесених Українською національною комісією з питань правопису, мовознавець стверджує, що їх потрібно сприймати, як повернення до української правописної традиції з урахуванням новітніх мовних явищ, що набувають поширення в різних сферах суспільного, наукового та культурного життя.

Висновки

Отже, ці зміни вмотивовані й історично обґрунтовані. Національно-культурні прагнення в Україні спонукають до повернення мовній системі властивих їй рис, з урахуванням досвіду українських мовознавців і письменників періоду «українського відродження» 20-их рр. XX ст. Маємо бути мудрими й передбачливими, адже мова створена для порозуміння і ніяк не може ставати яблуком розбрату, що його породжують маніпулювання з приводу мовних проблем. Отож актуальними сьогодні є слова С. Дорошенка щодо нової редакції Українського правопису: справу почато, слід її завершити. Додамо – завершити вдумливо й зважено.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Блик О**. Перспективи української мови у сприйнятті Харківської школи романтиків (правописні аспекти). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах.* 2016. № 33. С. 28–40. URL: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/go/article/view-File/10755/14334. 2. **Вакуленко С.** 1933-ій рік в історії української мови: чинна норма та правописна практика (на прикладі редакційної політики газети «Комуніст») *Вивчаємо українську мову та літературу : Науково-методичний журнал.*–2009. № 16/18. С. 74–79. URL: http:// historians.in.ua. 3. **Дзендзелівський Й. О**. Заходи Петербурзької академії наук щодо впорядкування українського правопису. *Мовознавство.* 1971. № 1. С. 70–76. 4. **Дорошенко С. І.** Наукові простори: вибрані праці. Харків: Новое слово, 2009. 488 с. 5. **Лесюк М. П.** Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 729 с. 6. **Калашник В. С.** Проблеми функціонування сучасної української мови як державної. *Про український правопис і проблеми мови:* Зб. доп. Нью-Йорк; Львів, 1997. С. 36–39. 7. **Максимович М.** О правописаніи Малороссійскаго языка : Письмо къ Основьяненку /Собраніе сочиненій. [в 3-х т.]. Киев, 1880. Т. III. С. 312 – 328. 8**. Муромцева О**. Зауваження і пропозиції до «Українського правопису» сектора українознавства Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди / Український правопис: так і ні : обговорення нової редакції «Українського правопису». О. О Тараненко. Київ:УНВЦ «Рідна мова», 1997. 179 с. (без підпису автора). 9. **Німчук В**. Проблеми українського правопису в XX–XXI ст. Кам'янець-Подільський, 2002. 116 с. 10. **Огієнко І.** (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови /упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2004. 434 с. 11. **Павловскій А. П.** Грамматика малороссійскаго нарѣчія. СПб: Тип. В. Плавильщикова, 1818. URL**:** http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm. 12. **Палюх О**. Правописні дебати у галицькій періодиці 20-х. – початку 30- х рр. XX ст. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства.* – 2014. Вип. 4. С. 205–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2014_4_17. 13. **Синявський О.** Коротка історія «Українського правопису». *Культура українського слова.* 1931. Збірник 1. С. 93–112. 14. **Сімович В. В**. Українська мова і правопис / Праці : у двох томах. Том 1 : Мовознавство. Чернівці: Книги – XXI, 2005. С. 181–197. 15. **Словарь** украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина»/ Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б.Д. Гринченко.[в 4-х т.]. Киев, 1907.Т. 1. С. XXIII. 16. **Соболь Л.І.** Явище семантизації графем української лінгвокультури та їхня прагматика : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2016. 264 с. 17. Український правопис. (Проєкт). Харків: ДВУ, 1926. С. 3–7. 18. **Фаріон І**. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів: Свічадо, 2009. 120 с.

19. **Шевельов Ю**. Мовне внормування в Україні та його внедійснення. Доповідь на конференції «Мови та літератури неросійських народів Радянського Союзу» в Університеті ім. Мак-Мастера (Гамелтон, Онтаріо), 22–23 жовтня 1976 р. Українська мова: унормування, розунормування, перенормування (1920–2015): переклад з англ. С. Вакуленка, К. Каруник; за наук. ред. С. Вакуленка. Харків, 2018. С. 515–535.

REFERENCES

1. **Blyk, O**. (2016). Perspektyvy ukrainskoi movy u spryiniatti Kharkivskoi shkoly romantykiv (pravopysni aspekty) [Prospects of the Ukrainian language in the perception of the Kharkov school of romantics (spelling aspects)]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh– Humanitarian education in technical higher educational establishments,*33, S. 28–40. Retrieved from http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/go/article/viewFile/10755/14334. [in Ukrainian]. 2. **Vakulenko, S.** (2009). 1933-ii rik v istorii ukrainskoi movy: chynna norma ta pravopysna praktyka (na prykladi redaktsiinoi polityky hazety «Komunist»)[1933rd year in the history of the Ukrainian language: the current norm and spelling practice (on the example of editorial policy of the newspaper «Communist»)] *Vyvchaiemo ukrainsku movu ta literaturu : Naukovo-metodychnyi zhurnal–We study the Ukrainian language and literature: Scientific-methodical journal.*16/18, 74–79. Retrievedfrom: http:// historians.in.ua. [in Ukrainian]. 3. **Dzendzelivskyi, Y.O**. (1971) Zakhody Peterburzkoi akademii nauk shchodo vporiadkuvannia ukrainskoho pravopysu. [Events of the St. Petersburg Academy of Sciences on the ordering of Ukrainian spelling]. *Movoznavstvo–Linguistics.* 1, 70–76. [in Ukrainian]. 4. **Doroshenko, S.I.** (2009) *Naukovi prostory: vybrani pratsi[Scientific Spaces: Selected Works].* Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian]. 5. **Lesiuk, M.P**. (2014) *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni. [Formation and development of the Ukrainian literary language in Galicia].* Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian]. 6. **Kalashnyk, V.S.** (1997) Problemy funktsionuvannia suchasnoi ukrainskoi movy yak derzhavnoi [Problems of the functioning of modern Ukrainian language as a state language]. *Pro ukrainskyi pravopys i problemy movy–About Ukrainian spelling and language problems*: Zb. dop.(pp. 36–39). Niu-York; Lviv [in Ukrainian]. 7. **Maksymovych, M.** (1880) O pravopysaniy Malorossiiskaho yazyka : Pysmo къ Osnovianenku [On the spelling of the Little Russian language;: Letter to the Founder]. *Sobranie sochynenii –Collected Writing* (Vols. 1–3) Kyev, III. 312 – 328 [In Russian]. 8. **Muromtseva, O.** (1997) Zauvazhennia i propozytsii do «Ukrainskoho pravopysu» sektora ukrainoznavstva Kharkivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. [Comments and suggestions to the «Ukrainian Spelling» of the Ukrainian Studies Section of the H.S. Skovoroda Kharkiv State Pedagogical University]. *Ukrainskyi pravopys: tak i ni: obhovorennia novoi redaktsii «Ukrainskoho pravopysu»–Ukrainian spelling: yes and no. : discussion of the new edition of the Ukrainian Spelling.* O. O. Taranenko. Kyiv: UNVTs «Ridna mova» [in Ukrainian]. 9. **Nimchuk, V**. (2002) *Problemy ukrainskoho pravopysu v XX–XXI st.[Problems of Ukrainian spelling in the XX-XXI centuries].* Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian]. 10. **Ohiienko, I.** (mytropolyt Ilarion) (2004) *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language]* uporiad., avt. peredm. i koment. M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian]. 11. **Pavlovskii, A.P**. (1818) *Hrammatyka malorossiiskaho narechiia [Grammar of the Little Russians dialect].* SPb:Typ. V. Plavylshchykova. Retrieved from: http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm [in Ukrainian]. 12. **Paliukh, O.** (2014) Pravopysni debaty u halytskii periodytsi 20-kh. – pochatku 30-kh rr. XX st. [Spelling debates in Galician periodicals of the 20th. - early 30's of the twentieth century] *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytu presoznavstva –Collection of works of the Research Institute of Preschool Studies.* (Vyp. 4) (pp. 205–239). Retrieved from: http://nbuv.

gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2014_4_17 [in Ukrainian]. 13. **Syniavskyi, O**. (1931) Korotka istoriia «Ukrainskoho pravopysu» [Brief History of Ukrainian Spelling]. *Kultura ukrainskoho slova – The culture of the Ukrainian word*. 1, 93–112 [in Ukrainian]. 14. **Simovych, V. V** (2005) Ukrainska mova i pravopys [Ukrainian language and spelling]/ Simovych V. V. *Pratsi: u dvokh tomakh[Works: in two volumes]*. Chernivtsi: Knyhy – XXI, Tom 1: Movoznavstvo. 181–197 [in Ukrainian]. 15. Slovar *ukraynskoho yazyka, sobrannyi redaktsyei zhurnala «Kyevskaia staryna». Redaktyroval, s dobavlenyem sobstvennykh materyalov, B.D. Hrynchenko. [Dictionary of the Ukrainian language, compiled by the editors of the journal «Kiev Antiquity» Edited, with the addition of its own materials, B.D. Grinchenko]* (Vols. 1–4). Kyiv: 1907, 1.S. XXIII [in Ukrainian]. 16. **Sobol, L.I.** (2016) Yavyshche semantyzatsii hrafem ukrainskoi linhvokultury ta yikhnia prahmatyka [The phenomenon of semantics of the graph of Ukrainian linguistic culture and their pragmatics]: *candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian]. 17. Ukrainskyi *pravopys. (Proiekt) [Ukrainian spelling (Project)]*(1926) Kharkiv: DVU. 3–7 [in Ukrainian]. 18. **Farion, I.** (2009) *Pravopys – korset movy? Ukrainskyi pravopys yak kulturno-politychnyi vybir [Spelling – Corset Speech? Ukrainian spelling as a cultural and political choice]*. Lviv: Cvichado [in Ukrainian]. 19. **Shevelov, Yu**. (2018) Movne vnormuvannia v Ukraini ta yoho vnediisnennia. Dopovid na konferentsii «Movy ta literatury nerosiiskykh narodiv Radianskoho Soiuzu» v Universyteti im. Mak-Mastera (Hamelton, Ontario), 22–23 zhovtnia 1976 r. [Language regulation in Ukraine and its realization]. *Ukrainska mova: unormuvannia, rozunormuvannia, perenormuvannia (1920–2015) [Ukrainian language: normalization, rumination, renormalization (1920–2015)]*. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo. 515–535 [in Ukrainian].

Черемська Ольга Степанівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна.

Tel.: +38 (057)702-11-86; (057) 39-603-49;
+38-097-685-61-19
E-mail: Olha.Cheremska@hneu.net
https://orcid.org/0000-0002-3360-8421.

Cheremska Olga Stepanivna – PhD in Philology, Professor, Head of theDepartment of Ukrainian Studies and Language Preparation of Foreign Citizens, Kharkiv National University of Economics named after Semen Kuznets; Nauky Av., 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine.

Надійшла до редакції 01 березня 2019 року

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 81'33

V. M. Galchenko, T. M. Lysenkova

LISTENING SKILL DEVELOPMENT IN THE FRAME OF E-LEARNING COURSE

Гальченко В. М., Лисенкова Т. М. Розвиток навичок аудіювання в межах Е-курсу. *У дослідженні підкреслено значення комунікативних методик в оволодінні іноземною мовою, а також роль у цьому самого студента як учасника інтерактивного процесу. У процесі створення навчального курсу Smart English Online розроблено принципи організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на розвиток компетентності в області аудіювання, визначено структуру курсу аудіювання для рівня B2; типів завдань; стратегії, методики та інструментів навчання. Усебічно розглянуто труднощі, що виникають у студентів при опануванні такої комунікативної навички, як навичка слухання, та шляхи їх подолання.*

Курс було побудовано на інтерактивній платформі Moodle. Він призначений для підготовки наших студентів до складання іспиту на рівні FCE B2. Така підготовка дозволила заощадити час і зусилля студентів, оскільки вони контролюють процес отримання зворотного зв'язку онлайн або зустрічі з викладачами, коли це необхідно.

Також у межах курсу підготовки до іспиту з англійської мови Cambridge English: First на рівень B2 був розроблений навчальний курс аудіювання – Listening Training Course – LTC. Були досліджені та відпрацьовані типи вправ та режими оцінювання кожного завдання з цього виду мовленнєвої діяльності.

Для реалізації завдань дослідження використовувались емпіричні методи (спостереження, індивідуальні бесіди, опитування, тестування). Було проведено теоретичний аналіз, спрямований на осмислення й узагальнення результатів, представлених у науковій літературі. Окрім цього, підсумкова кількісна оцінка ефективності аудіювання розраховувалася за спеціальною «формулою ефективності» виконання завдань, у яку включені показники швидкості, повноти й точності рішення з урахуванням їх ваги. Ці показники відображаються в зоні евалюації індивідуальної програми навчання аудіюванню, представленої в електронному форматі Progress Bar LTC.

***Ключові слова**: навичка аудіювання; е-навчання; граматика; лексика; рівень B2; екзамен First Cambridge English, компетенція, саморозвиток.*

Galchenko V. M. , Lysenkova T. M. Listening Skill Development in the Frame of E-learning Course. *The study concerns creating a training course, Smart English Online; principles of organization of educational and cognitive activities of students, aimed at developing competence in the field of listening. The structure of the listening course for level B2 have been defined; types of tasks; strategies, methods and teaching tools have been developed. The difficulties encountered by students in coping with listening skill as well as ways to overcome them have been described in various ways. The course have been built on the interactive Moodle platform and intended on the preparation of our students for taking FCE level B2 exam. The final quantitative assessment of the listening effectiveness on the basis of speed, completeness and accuracy of the solution is displayed in the evaluation zone of an individual training program presented in the electronic format Progress Bar LTC.*

***Key words**: listening skill; e-learning; lexis; grammar; B2 First Cambridge English exam, competence, self-development.*

© Galchenko V. M., Lysenkova T. M., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.35

Introduction

The development of the communicative paradigm of linguistics is the characteristic of the end of the XX century. The purpose of learning became communicative. It is evident that mastering of English grammar, vocabulary and syntax does not necessarily mean good English proficiency. In other words, the new approach is to study the language of communication, which is focused on language learning in real situations, rather than knowledge of the language system. Consequently, the learning process is oriented towards the student; as a participant in an interactive process.

Communicative needs of students are a common aspect of language learning. In recent years, the actual task of applied linguistics is a description of how the language is used for communication, and a demonstration of how the curriculum and teaching methods reflect the communicative nature of the language. Therefore, it is very important to develop a clear overall plan of actions for the study and assessment of students' abilities.

There are different ways to test students' abilities, but no matter what type you use, there is one important thing to keep in mind: the assessment must meet pre-agreed criteria. The first step in developing an assessment of performance is the choice of criteria. Students need to know in advance the assessment criteria so that they understand what they are asking for and why. For example, the testing listening skills can be evaluated according to the following criteria:

Grammar and vocabulary reflect the degree of control of simple and complex grammatical forms and the use of adequate vocabulary to perceive thoughts in a wide range of familiar topics.

Communication control is used to perceive a number of connectives and language markers.

The pronunciation reflects the perception of language, the correspondence of the content intonation.

Interactive communication reflects the ability to respond adequately and to support the development of dialogue and discussion aimed at achieving the result.

The overall achievement reflects the ability of communication in the range of familiar topics without hesitation, i.e. the use of correct and adequate linguistic resources for the perception and expression of thoughts and detailed statements, understood in general.

This work deals with development of the principles of organization of educational and cognitive activities of students, aimed at developing the competence in the field of listening. The objectives are determining the structure of the course for listening to level B2, types of tasks, strategies, methods, and teaching tools.

Empirical methods (observation, individual interviews, surveys, testing) were used to carry out research tasks. The theoretical analysis aimed at comprehension and synthesis of the results presented in the scientific literature was conducted. In addition, the final quantitative assessment of the effectiveness of listening was calculated on the basis of a special formula of efficiency of the tasks, which includes indicators of speed, completeness and accuracy of the solution, taking into account their weight. These indicators are displayed in the evaluation zone of an individual training program presented in the electronic format "Progress Bar" LTC.

Discussion and Results

The difficulties associated with listening aspects can be classified according to three groups.

1. Phonetics. This implies the absence of a clear boundary between the sounds in a word and between words in a stream of speech. Two aspects of hearing are distinguished: phonemic (perception of separate linguistic phenomena at the level of words and structures) and speech, which includes the process of recognizing the whole in context. It should be noted that when learning to listen to authentic materials, it is necessary to develop speech hearing. An individual manner of speech can be very diverse and present difficulties for its perception and understanding. In the native language, this difficulty is compensated by the vast practice of listening, but the experience of listening to foreign language speech among students is very limited. Naturally, any individual peculiarity of pronunciation, voice, a rather fast tempo, and certain speech defects will impede its understanding. Therefore, extensive use of authentic teaching records is necessary.

2. Grammar. A number of grammatical difficulties are primarily associated with the presence of grammatical forms that are not characteristic of the native language. Perceiving a phrase, the student should divide it into separate elements, that is, informative features of the sounding phrase, which are physically expressed by the corresponding speech qualities. There are three physically expressed speech parameters: intonation, presence of pauses and logical stress.

This means that for a successful understanding of a foreign language text one should pay attention to the development of students' skills of adequate perception of intonation, pauses and logical stress.

3. Lexis. It is the presence of many unfamiliar words that the students point to as the reason for the misunderstanding of the text.

The main difficulty in the perception of foreign language speech lies in the fact that the linguistic form for a long time is an unreliable support for semantic prediction, because the students' attention is concentrated on it, although they cannot change it. Therefore, it is necessary to develop their ability to receive information even in the presence of unfamiliar linguistic phenomena, by filtering, selecting and approximate understanding.

Students need to be specially trained in listening skills that contain unfamiliar vocabulary. Unperceived or misunderstood parts of a speech message (word, expression, phrase) are restored by students due to the action of probabilistic forecasting, that is, the ability to predict the new in support of the already known. Consequently, it is necessary to strive to predict the meaning of the statement, when the form and content integrate a complete unity.

The difficulties of the second group are as follows. While studying language in his/her homeland and not having sufficient contacts with native speakers, the students usually do not have the necessary knowledge about the world of the country whose language they study; so they interpret the speech and non-verbal behavior of the speaker from the perspective of their culture and the norms of behavior in certain situations of communication. This can lead to misunderstanding of the perceived information and disruption of the contact. All this is reflected in the socio-linguistic and socio-cultural components of communicative competence.

Socio-linguistic competence means knowledge of the norms of language use in various situations and possession of situational variants of expressing the same communicative intention. Respectively, the listener must know these options and understand the reasons for using one of them in the context of a certain communication situation.

Socio-cultural competence implies knowledge of the rules and social norms of behaviour of native speakers, traditions, history, culture and social system of the country of the language being studied. The student must have the ability to perceive and understand the oral text from the perspective of intercultural communication, for which he/she needs background knowledge. Only having this knowledge, the listener can correctly interpret the speech and non-speech behaviour of a native speaker.

Thus, it is obvious that for successful learning, listening requires a methodological system that takes into account these difficulties and provides for their overcoming.

Such a system has been developed at the Department of foreign languages of Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture under the leadership of the Head of Department, Professor Tetiana Serheieva. This is an e-course on listening to prepare for level B2 on the basis of English Cambridge First. In the framework of scientific research of the Department of foreign languages, innovative teaching technologies and mnemo techniques have been developed, which have been tested and found to be widely used in the online practice of foreign language e-learning (Serheieva, 2018). The difficulties of understanding which may appear in the process of listening have been considered. The speaker, the situation and the listener can all be the cause of these difficulties. Contributing factors include the speaker talking quickly, background noise, a lack of visual clues, the listener's limited vocabulary, a lack of knowledge of the topic, and an inability to distinguish individual sounds. To help learners, there are some 'strategies'.

1. Predicting content. Depending on the contest – a news report, an exchange in a supermarket – you can often predict the kind of words and style of language the speaker will use. Our knowledge of the world helps us anticipate the kind of information we are likely to hear. Moreover, when we predict the topic of a talk or a conversation, all the related vocabulary stored in our brains is 'activated' to help us better understand what we are listening to. Try to predict what is going to happen or what the speaker might say next.

2. Listening for gist. When listening, it is also possible to get the 'whole picture' but with one crucial difference: information comes in a sequence. In that sequence of information, there are content words (nouns, adjectives and verbs) that can help you form that picture. When you learn new words, try to group them with other words used in a similar context. Mind maps are good for this (Kushchenko, 2018).

3. Listening for details. When listening for details, you are interested in a specific kind of information – perhaps a number, name or object. You can ignore anything that does not sound relevant. In this way, you are able to narrow down your search and get the detail you need. In a listening test, if you asked to write down the age of a person, listen for the words related to age *(old, young, years, date of birth,*

etc.) or a number that could represent that person's age. If it is a conversation, you might wait to hear someone beginning a question with "How old ....?" When you are taking a test, as soon as you get the question paper, skim through your questions, underline the important words and decide what kind of detail you need to identify in the listening text.

For online exams at the level of B2 it is necessary to conduct listening training. The listening course consists of four parts: Part 1, Part 2, Part 3, and Part 4. Part 1 and Part 4 use the Multiple Choice technique. What is Multiple Choice? You will be given different answers to your choice, and it is necessary choose the right one.

Part 1 consists of 8 short dialogues, each containing 1 multiple choice question. Part 4 is a long text, perhaps in the form of an interview, with multiple choice questions.

When performing tasks for listening the student must demonstrate the following abilities: 1. Prediction of what people will say. 2. Guessing of unfamiliar words and phrases. 3. Use of the previous knowledge as a basis for understanding. 4. Understanding the attitude of the speaker to the subject of conversation. 5. Being able to take notes while listening. 6. Understanding intonation and emphasis.

Part 1 focuses on understanding the essence, detail, function, purpose, attitude, etc. Part 4 focuses on the attitude, thought, essence, basic ideas and specific information. To help those who learn, there are dictionaries that contain a difficult word, an example from the script, where it is used, and a contextual translation.

Thus, receiving hints, the student carries out conscious, focused actions, which are being automated and transformed into speech skills.

Part P2 (Sentence Completion) is a monologue or text that involves the interlocutor in the interaction. It is necessary to complete 10 sentences based on the information heard in the record.

Part P3 (Multiple Matching) consists of 5 short extracts connected by the same topic. There are 5 questions that require choosing the correct option from the list of 6 tips.

Proper modeling of the e-learning environment is a significant factor in the qualitative teaching of the subject and its mastering by the student. In this process, the key component can be self-knowledge, which helps to better disclose the motives and resources of the individual. The introduction of self-knowledge into the learning process allows for the individualization of training at a qualitative level, that is, the more subtle adjustment of the training program to the realization of the student's needs. Individualization of the learning process is a major need for E-learning. Thus, the purposeful development of the ability to self-knowledge and its use in learning can be a basic need in society as a condition for optimizing learning activities in a situation of rapid social transformations.

To implement the individualization of E-learning, we have developed an innovative technology, which identified the object of developmental influence and represented the techniques of its exteriorization for the purposeful development of the ability to self-knowledge in the student within the framework of e-learning activities. In the model we created, which we applied when teaching a foreign language to students of technical specialties, psychological mechanisms were used to implement developmental influence through self-knowledge.

Conclusions

The technology of e-learning for foreign languages, which includes various methods of work, is a new form of education that provides the possibility of prompt transmission of information of any size and type; interactivity with the help of multimedia information specially created for these purposes. The specially developed course Smart Listening Online presents innovative technology for teaching listening online; it has been created as a result of the study of patterns of lexical and grammar learning and presents an effective and comfortable way of listening competence acquisition.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кущенко Ж. Л.** Навчання лексиці рівня В2 з використанням ментальних карт е-курсу Smart English online. Матеріали 73 наук.-техн. конф. ХНУБА, 6-7 лютого 2018. 2. **Сергеєва Т. В.** Smart English online (SEO) – інноваційне навчання онлайн, яке центроване на студенті. Проблеми оптимального функціонування особистості у сучасних умовах: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Харків, 25 жовтня 2018 року). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 227 с. С. 175-176.

REFERENCES

1. **Kushchenko, Zh. L.** (2018). Navchannia leksytsi rivnia B2 z vykorystanniam mentalnykh kart e-kursu Smart English online. [Learning B2 level vocabulary using Smart English online e-course mental maps]. Materialy 73 nauk.-tekhn. konf. KHNUBA, 6-7 liutoho 2018 – Proceedings of the 73 scientific and technical conference of KNUCEA, February, 6-7, 2018 [in Ukrainian]. 2. **Serheieva, T. V.** (2018). Smart English online (SEO) – innovatsiine navchannia onlain, yake tsentrovane na studenti. [Smart English online (SEO) is Innovative Online Student Centered Learning]. Problemy optymalnoho funktsionuvannia osobystosti u suchasnykh umovakh: Materialy mizhnarodnoii naukovo-praktychnoii konferentsiii. Kharkiv, 25 zhovtnia 2018 roku. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference: Problems of optimal personality functioning under modern conditions, October, 25, 2018 KH.: KHNU im. V. N. Karazina. – pp. 175-176 [in Ukrainian].

Гальченко Валентина Миколаївна – старший викладач кафедри іноземних мов, Харківський національний університет будівництва та архітектури; вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна.

E-mail: tinabemac20@gmail.com

http://www.researcherid.com/rid/G-1575-2019

Galchenko Valentyna Mykolaivna – Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture; Sumska Str, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine.

Лисенкова Тетяна Михайлівна – старший викладач кафедри іноземних мов, Харківський національний університет будівництва та архітектури; вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна.

E-mail: te.lysenkova@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-8493-1790?lang=ru

Lysenkova Tetiana Mykhailivna – Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture; Sumska Str., 40, Kharkiv, 61002, Ukraine.

Надійшла до редакції 12 березня 2019 року

УДК 811.111:35.073.533 **Л. С. Загребельна**

МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК СКЛАДНИК КОМУНІКАТИВНОЇ ПРОФЕСІОГРАМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІНЦЯ

У статті розглядаються питання мовної підготовки публічних управлінців у рамках професіоналізації державної служби, визначаються шляхи зростання мовної компетенції працівників цієї сфери.

Відповідно до реалізації мети, яка полягає в окресленні шляхів оволодіння публічними управлінцями мовною компетенцією, узагальнено низку завдань, пов'язаних із підходами до ключових понять, визначено мовну компетенцію як фактор формування професійного іміджу управлінців, розроблено пропозиції для вдосконалення мовної підготовки, запропоновано засоби поглиблення мовної компетенції через систематизовану мовнокомунікативну професіограму.

Ключові слова: *професійна компетенція, комунікативна компетенція, мовна компетенція, комунікативна професіограма, форми піднесення комунікативної культури.*

Zahrebelna L.S. Linguist Competence As a Component of the Communicative Professiogram of Public Servants. *At the present stage of the state-building in Ukraine, professionalisation of the public service and formation of the professional linguistic competence of public servants are top-priority issues. Proper command of the state language and the ability to use it correctly is mandatory for the people working in public administration. In this regard, an urgent need arises to clearly identify the competences of business communication and the areas of competence development of public servants generating strong interest on behalf of scientists. The rationale of the topic researched is determined by both the theoretical and practical importance of the issues related to the improvement of the professional speech of specialists working under conditions of constant communication (contact and distant, direct and indirect, oral and written, dialogic and monologic, interpersonal and mass, private and official, informational and factual, related to the inner world of the speaker).*

The objective of the research is to determine the ways of improving the linguistic competence of public servants.

The achievement of the objective in question provides for implementation of the following tasks:

- *Generalise the approaches to the definitions of the notions of "communicative competence," "linguistic competence," "communicative behaviour," "culture of business communication," and "communicative professiogram"*
- *Determine the linguistic competence as a factor required for shaping up the professional image of a public servant*
- *Develop proposals for enhancing the linguistic training of public servants*
- *Propose the measures to deepen the linguistic competence of public servants through the systematised linguistic communicative professiogram*

The article presents a set of measures aimed at improving the linguistic competence of public administration employees. The emphasis is made on the communicative professiogram which outlines the components of linguistic competences required and the forms of enhancing the communicative culture of public servants.

Key words: *professional competence, communicative competence, linguistic competence, communicative professiogram, forms of enhancing the communicative culture.*

© Загребельна Л. С., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.36

Вступ

Нині розвиток України позначений пильною увагою до проблем, пов'язаних із державною мовою та мовною політикою. В енциклопедичному виданні «Українська мова» зазначено, що державна мова – це «закріплена традицією або законодавством мова, уживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики» (Українська мова: енциклопедія, 2013: 126). Тому сучасний фахівець повинен усвідомлювати, що в демократичній країні кожен має не лише право на плекання рідної мови, але й обов'язок утверджувати її щоденно. Для цього необхідно вправно володіти літературною мовою, добре орієнтуватися в усіх її нормах, застосовувати в практичній діяльності набуті знання, уміння й навики. Це нагальна вимога сьогодення, свідчення кваліфікаційного й інтелектуального рівня людини. Кожен мусить зрозуміти, що бездоганне володіння українською мовою у своїй практичній діяльності є невід'ємним складником поваги до власного народу, іміджевим показником і запорукою особистого кар'єрного зростання.

Людина існує в умовах постійного спілкування - контактного і дистантного, безпосереднього й опосередкованого, усного й писемного, діалогічного й монологічного, міжособистісного й масового, приватного й офіційного, інформаційного й фатичного (пов'язаного з внутрішнім світом мовця). Через це й постає необхідність набуття мовної компетенції, розвитку певних комунікативних навиків, які б відповідали загальним етичним вимогам та етикетним нормам українського суспільства. Те, що культура спілкування є надзвичайно важливим елементом, не викликає заперечень, бо поза нею відбувається руйнація взаємодії людей, їх виробничої діяльності, а також побуту. Під культурою ділового спілкування у сфері публічного управління слід розуміти дотримання особою вимог до усного й писемного мовлення в реалізації нею своїх офіційно-ділових обов'язків. Серед параметрів, за якими визначається рівень сформованості культури мовлення загалом і ділового мовлення окремої особи, виділяються такі, як правильність, чистота, точність, логічність, дохідливість (Редін, 2016: 29).

Володіння культурою ділової комунікації допомагає уникнути непорозуміння між співробітниками, налагодити довірливі стосунки з громадянами, попередити конфліктні ситуації, забезпечити ефективну роботу. Оскільки специфіка діяльності публічних управлінців передбачає обґрунтування цілей і напрямів суспільного розвитку, володіння особливим предметом праці – інформацією, яка виступає засобом публічного нагляду й надання адміністративних послуг, необхідною є цілеспрямована робота над удосконаленням професійних навиків ділового спілкування, засвоєнням механізмів власної психології, мовнокомунікативної компетенції.

У зв'язку із цим виникла нагальна потреба в розвитку компетентності й визначенні компетенцій ділового спілкування публічних управлінців, що викликає неабиякий інтерес науковців. Увага дослідників фокусується на проблемах нормативності української ділової мови, на культурі мови та

мовлення, про що свідчать напрацювання С. Дорошенко, Р. Кацавця, О. Козієвської, І. Лопушинського, І. Злотницької, П. Редіна, Ж. Соколовської, В. Терещенка; на питаннях сучасної теорії і практики мовної комунікації та ділового спілкування (Ф. Бацевич, В. Гошовська, Л. Загребельна, О. Левченко); на аспектах мови професійного спрямування та питаннях формування мовної компетенції фахівців (І. Клименко, Л. Кулакевич, М. Пентилюк, С. Шевчук). Значну роль відіграють праці науковців про риторику в публічному управлінні (Г. Гамова, Л. Ткаченко, С. Хаджирадєва).

Актуальність пропонованої теми пов'язана з пошуками шляхів розвитку мовної компетенції публічних управлінців.

Мета дослідження полягає у визначенні напрямів вироблення мовної компетенції фахівців сфери державного управління.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

– узагальнити підходи до визначення змісту понять «комунікативна компетенція», «мовна компетенція», «комунікативна поведінка», «культура ділової комунікації», «комунікативна професіограма»;

– визначити мовну компетенцію як фактор формування професійного іміджу публічного управлінця;

– розробити пропозиції для вдосконалення мовної підготовки публічних управлінців;

– запропонувати засоби поглиблення мовної компетенції управлінців через систематизовану мовнокомунікативну професіограму.

Методи та методики дослідження

Для досягнення мети й реалізації поставлених завдань були використані такі методи: системно-структурний, порівняння та узагальнення, вивчення досвіду роботи, виявлення критеріїв відбору щодо змісту мовнокомунікативної підготовки публічних управлінців.

Результати та дискусії

Суспільство й держава потребують належного кадрового забезпечення висококваліфікованими й компетентними фахівцями, здатними ефективно працювати в органах державної влади та місцевого самоврядування. Це насамперед стосується питання володіння культурою ділової комунікації працівниками публічної сфери.

Уміння правильно й переконливо спілкуватися, логічно висловлювати свої думки є особливо важливими для працівників сфери публічного управління, людей, які працюють у державному секторі, створюють його імідж, регулюють правові взаємовідносини між державою й громадянами. Ці працівники постійно звертаються до ділового мовлення, проводячи наради чи спілкуючись телефоном, здійснюючи особистий прийом громадян чи виступаючи з промовами. Тож здійснювана ними ділова комунікація свідчитиме про кваліфікаційний та інтелектуальний рівень фахівців, а також їхньою компетенцію. Поняття «компетенція» взаємопов'язане з поняттям «кваліфікація». Виникнення поняття компетенції вписується в історію професійної підготовки. Швидкі зміни багатьох професійних завдань (зокрема

управлінських) вимагають високого рівня кваліфікації. Для вирішення професійних завдань, окрім загальних компетенцій, спільним є володіння мовними компетенціями. Управлінцеві треба вміти передбачати труднощі, приймати рішення, співпрацювати, а також координувати свою діяльність. Усе це неможливо реалізувати, не володіючи переконливим, логічним, точним словом. Від цього залежить успіх діяльності фахівця. Міркування щодо компетенції і кваліфікації проектуються на професійні компетенції, до яких найперше належать мовна й комунікативна компетенції.

Мовна компетенція – це знання учасниками комунікацій мови (мовного коду), тобто правил, за якими формулюються правильні мовні конструкції та повідомлення, здійснюється їх трансформація. Вона передбачає володіння засобами мови, знання законів їх використання на фонологічному, семантичному і структурно-синтаксичному рівнях для творення потрібних дискурсів і текстів. Щодо комунікативної компетенції, то це сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракцій, умінь їх ефективного застосування у конкретному випадку в ролі адресата й адресанта (Бацевич, 2004: 123-124). І мовну, і комунікативну компетенції людина вдосконалює все своє життя в різних ситуаціях, тому їх формування є основною метою мовного навчання фахівців різних галузей.

Мовнокомунікативна компетенція публічного управлінця є важливим питанням, яке належить до головних професійних характеристик і містить такі основні складники:

– знання основ культури української мови (мова й культура мовлення в житті професійного комунікатора; комунікативні ознаки культури мовлення; мовний етикет);

– розуміння особливостей професійної комунікації та опанування майстерністю ділового спілкування у сферах пізнавально-трудової і творчої діяльності;

– оволодіння культурою усного й писемного фахового спілкування (індивідуальні й колективні форми обговорення професійних проблем; робота з документами);

– удосконалення майстерності публічного виступу.

Через це вдосконалення професійномовленнєвої комунікації управлінців вимагає навчання впродовж усього життя, при цьому треба підвищувати вимоги до комунікативної практики управлінців, оскільки рівень їх професійнокомунікативної діяльності значною мірою впливає на вирішення стратегічних питань, на контакт зі споживачами управлінських послуг. Тому вкрай необхідною є якнайповніша реалізація особистісного мовленнєвого потенціалу кожного працівника щодо власного соціально-комунікативного зростання, бо сучасна освічена людина повинна прагнути довершеності в культурі спілкування й комунікації.

Відомо, що спілкування відбувається за визначеними правилами і вимагає серйозної, ґрунтовної підготовки. *Спілкування* іноді ототожнюють із *комунікацією*, та це не синоніми, бо *комунікація* є цілеспрямованим

інформаційним обміном у різноманітних процесах спілкування (Шевчук, 2013: 150). Комунікативна ж компетенція фахівця є важливим питанням, яке потребує вивчення шляхів її зростання.

Серед кваліфікаційних і моральних вимог до управлінців виділяють з-поміж інших найперше такі, як досконале володіння державною мовою, стилістикою офіційних документів і правилами діловодства.

Якщо комунікативна компетенція належить до ключових професійних характеристик, то необхідно укласти комунікативну професіограму управлінця, яка визначатиме основні складові необхідних компетенцій і вказуватиме на шляхи здобуття таких умінь, як:

– формування мети й завдань професійного спілкування;

– керування спілкуванням із чіткою його регламентацією;

– використання етикетних засобів для досягнення комунікативної мети;

– володіння стилістичною вправністю;

– уміння укладати ділові документи різних груп і видів та ін.

Цей перелік професійних навиків є частковим.

Для досягнення належного рівня професійної компетенції управлінців необхідно дбати про систематичне піднесення їх комунікативної культури й мовленнєвої компетенції в таких формах, як:

– організація навчання за професійними програмами з питань підвищення кваліфікації для короткотермінових і довготривалих курсів при вищих навчальних закладах, а також на замовлення органів влади, організацій, підприємств, установ;

– запровадження постійно діючих тематичних семінарів;

– проведення навчання працівників органів державної влади та місцевого самоврядування на рівні міста, району, області, а також на робочих місцях із залученням фахівців із питань комунікативної та діловодної культури у формі лекцій, практичних занять, семінарів, семінарів-тренінгів, інтенсивних семінарів, вебінарів та ін.;

– проходження стажування в Інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України та в регіональних інститутах, а також у місцевих центрах підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування;

– заохочення систематичної самоосвіти в царині мовної й діловодної культури.

Висновки

Укладання комунікативної професіограми управлінця з поступовими змінами, уточненнями, а також пошук нових шляхів і форм здобуття необхідних умінь і навиків із питань формування мовленнєвої компетенції заслуговують на особливу увагу.

До механізмів удосконалення мовної і комунікативної компетенцій належить також розуміння сутнісних ознак мовної культури фахівців, теоретичних основ реалізації щодо української мови з урахуванням зарубіжного

досвіду в цій сфері. Запровадження з 01.05.2017 Стандарту української мови для державних службовців згідно з постановою «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою від 20.04.2017 № 301» є результатом узагальнення досвіду діяльності державної служби в Україні, демократичних країнах Європи та світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики: підручн. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 344 с. 2. **Редін П. О.** Культура мовлення державного службовця: навч. посіб. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2016. 200 с. 3. **Українська мова**: енциклопедія. Київ: Укр. енциклопедія, 2013. 4. **Шевчук С. В**., Клименко І. В. Укр. мова за професійним спрямуванням: підручн. 3-тє вид., виправ. і доповнен. Київ: Алерта, 2013. 696 с.

REFERENCES

1. **Batsevych, F. S.** (2004). Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Basics of communicative linguistics]. Kyiv: Akademiia [In Ukrainian]. 2. **Redin, P. O.** (2016). Kultura movlennia derzhavnoho sluzhbovtsia [Culture of speech of a civil servant]. Kharkiv: Mahistr [In Ukrainian]. 3. **Ukrainska mova: entsyklopediia** [Ukrainian language: Encyclopedia] (2013). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [In Ukrainian]. 4. **Shevchuk, S. V.,** Klymenko, I. V. (2013). Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam [Ukrainian language in professional direction]. Kyiv: Alerta [In Ukrainian].

Загребельна Лариса Семенівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України; просп. Московський, 75, Харків, 61000, Україна.

Тел.:+380 97 454 8805

E-mail: lorazagreb@gmail.com

https://orcid.org/000-000-0173-61-92-75

Zahrebelna Larysa Semenivna – PhD in Philology, Associate Professor, Ukrainian Language Department, Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine; Moskovskyi Av., 75, Kharkiv, 61000, Ukraine.

Надійшла до редакції 05 березня 2019 року

УДК 37.016:003-028.31-053.5 **С. П. Олійник**

ІННОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНИХ НАВИЧОК У ПЕРШОКЛАСНИКІВ

У статті запропоновано інноваційну педагогічну технологію, специфіка якої полягає в тому, що навички грамотного письма формуються без заучування орфографічних і пунктуаційних правил. Триває ознайомлення дітей із «секретами» відтворення усного мовлення на письмі. Розкриття лінгвістичної природи орфографічних явищ з урахуванням графіки української мови зумовило потребу введення узагальненого поняття орфограми на етапі навчання грамоти, а також окремих правил уживання розділових знаків. Поняття орфограми вводиться на прикладі списування слів, що означають власні назви. У поясненні орфограми вчителі керуються визначенням: орфограма – це буква, знак у слові або пропуск між словами, що потребують пояснення.

Ключові слова: *технологія, осмислене письмо за зразком, навички грамотного письма, система навчальних вправ.*

Oliinyk S. P. Innovative Pedagogical Technology of Formation of Spelling Skills of First-Graders. *The article describes an innovative pedagogical technology, the specificity of which is that the orthography skills are formed without learning spelling and punctuation rules by heart. The acquaintance of children with the "secrets" of the reproduction of oral speech in writing, the disclosure of the linguistic nature of spelling phenomena, taking into account the graphics of the Ukrainian language, necessitated the introduction of a generalized concept of orthograms at the stage of literacy teaching, as well as separate rules for the use of punctuation marks. The concept of orthography is introduced on the example of copying words that mean proper names. While explaining the orthogram, teachers are guided by the definition: an orthogram is a letter, a sign in a word, or a gap between words that have to be explained.*

At the beginning of the pre-ABC book period, it is expedient to use propaedeutic exercises throughout the whole period of literacy teaching.

The second group of exercises consists of the ones designed to perform a support role, but which are directly related to the development of literacy skills. A fundamentally new methodical technique in achieving the positive results of introducing meaningful writing by the pattern is the use of a computer program. It provides an opportunity to implement an individual approach, to guarantee high enough cognitive activity of pupils and optimally use the training time. Requirements of the existing ABC books are taken into account in the process of selecting the didactic material for the computer program. The program includes tasks, designed according to the order of the letters studying. Letters, syllables, words, and sentences are used as didactic material.

Consequently, the high efficiency of the developed and tested technology gives grounds to encourage primary school teachers to use this method in the process of first-graders' literacy skills formation.

Key words*: technology, meaningful writing by pattern, literacy skills, a system of training exercises.*

Вступ

Соціальні перетворення в українському суспільстві докорінно змінили пріоритети в галузі освіти. Інноваційна філософія визначила головну стратегію педагогічної діяльності: спрямування навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості, утвердження загальнолюдських цінностей, розкриття й розвиток потенційних можливостей і здібностей учнів.

© Олійник С. П., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.37

Сучасна школа має сприяти розвиткові демократичної культури, формуванню необхідних для проживання в європейському співтоваристві компетентностей, серед яких ключовою є комунікативна, що виявляється в здатності успішно використовувати мову в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань.

Тому не випадково положення Державного стандарту початкової загальної освіти (19), компетентнісного підходу як методологічної основи формування загальної початкової освіти спрямовані на опанування учнями всіх видів мовленнєвої діяльності, основ культури усного й писемного мовлення, базових умінь і навичок використання мови в різних сферах і ситуаціях спілкування.

Підвалини цих знань створюються саме в початковій школі, завдання якої, окрім інших, – закласти в навчальній підготовці молодших школярів основу грамотного письма, сформувати орфографічну й пунктуаційну зіркість, тобто здатність бачити в тексті особливості графічної форми слова, помічати пунктуаційні знаки в простих випадках, усвідомлювати їх роль у реченні, а також самостійно виправляти допущені помилки, зіставляючи написане зі зразком (Дорошенко, 1995: 64).

Розв'язання цих актуальних проблем можливе лише за умови використання в процесі навчання української мови молодших школярів нових педагогічних технологій.

Упровадження технологій навчання на уроках української мови в початкових класах складає один із перспективних напрямів формування комунікативної компетентності – здатності особистості застосовувати в конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми й віддаленими людьми та подіями, навички роботи в групі, володіння різними соціальними ролями. Наукові пошуки та досягнення педагогічної науки, соціально-культурний розвиток загальноосвітньої школи, доробок науковців із методики навчання української мови на всіх ступенях освіти (від дошкільного до вищої школи) інформаційно забезпечують розробку новітніх технологій навчання для окремого навчального предмета. Технологічний аспект навчання української мови в початкових класах полягає не в прямому, лінійному перенесенні теоретико-методичних засад сучасного розуміння «технології навчання», а у творчому пошуку шляхів продуктивного навчання української мови молодших школярів.

Центральною в розробці освітніх технологій є проблема правильного визначення та чіткого формулювання цілей навчання. Загальні, розпливчасті цілі не сприяють вибору саме тих методичних засобів, які гарантують досягнення певного результату. Тому, як стверджує О. Я. Савченко (Савченко, 2012), найперша умова побудови технології навчання – конкретизація навчальної мети: зрозуміти, засвоїти, вивчити, зробити, запам'ятати, застосувати за зразком, застосувати в нових умовах тощо. Залежно від мети опрацювання матеріалу визначається і кінцевий результат навчання.

Технологія навчання повинна мати чіткі процесуальні характеристики, тобто настільки зрозуміло, недвозначно описувати, як і що слід робити, щоб

кожний учитель, застосувавши її, гарантовано досягав результату. Шлях від мети навчання до результату – це певним способом організована (за кроками) взаємодія учителя й учнів У цьому відмінність технологічного підходу від звичайних методичних рекомендацій, які допускають внесення змін і не гарантують описаного результату. Технологія також може змінюватися. Скажімо, проконтролювавши й оцінивши проміжний етап навчального процесу, учитель вносить виправлення, зміни в подальшу діяльність. Отже, у технологічній організації навчання обов'язковим є оперативний зворотний зв'язок.

Проте технології теж бувають різні. Зокрема розрізняють педагогічну технологію й технологію навчання, хоча в зарубіжній педагогіці вони – синоніми, а їх трактування обмежувалося галуззю навчання і не торкалося процесу виховання. У нас же, хоча й досі не створено єдиного визначення педагогічної технології, загалом воно трактується як широке родове поняття, що включає технологію навчання.

У дослідженнях, проведених Л. Коваль (Коваль, 2009), учителям пропонують сукупність ефективних загальнонавчальних технологій, які мають міжпредметний характер, а саме:

• організація навчальної взаємодії учителя й учнів на основі діалогу та полілогу, де вони виступають суб'єктами навчання. Ця технологія включає прийоми мотиваційної підтримки учнів;

• формування загальнонавчальних умінь і навичок молодших школярів, спрямоване на оволодіння уміннями самоорганізації, способами пізнавальної діяльності, самоконтролю й самооцінювання своєї діяльності з метою оволодіння ключовою компетентністю – уміння вчитися;

• організація диференційованого навчання відповідно до рівня актуальної готовності й зони найближчого розвитку молодших школярів;

• організація навчальної проектної діяльності, орієнтована на самостійну пошуково-творчу працю учнів (індивідуальну, групову) з метою різнобічного пізнання об'єкта, оволодіння проектними та дослідницькими уміннями, набуття досвіду співпраці й роботи з різними джерелами інформації; організація ігрової діяльності, що має мотиваційну, пізнавальну й виховну значущість і ґрунтується на залученні молодших школярів до різних видів у процесі засвоєння навчального змісту різних предметів;

• комплексне застосування навчальних технологій з метою організації повного засвоєння учнями навчального матеріалу, що передбачає використання вчителем кількох навчальних технологій для цілеспрямованого опрацювання з учнями тих завдань, які зумовлені вимогами Державного стандарту й навчальних програм.

Із метою ефективного застосування кожної навчальної технології доцільним є алгоритм дій учителя:

• аналіз навчальної ситуації й визначення її мети в контексті завдань предмета (теми уроку);

• чітке визначення змісту й структури очікуваного результату засвоєння навчального матеріалу;

• прогнозування кроків навчальної діяльності учнів для досягнення очікуваної мети;

• передбачення способів зворотного зв‘язку з учнями під час застосування технології та способів корекції досягнень;

• передбачення процедури оцінювання навчальних досягнень учнів;

• рефлексія вчителя щодо визначення ефективності обраної технології (15).

Методи та методики дослідження

Однією з таких технологій, яка сприяє формуванню правописних навичок у першокласників, є осмислене письмо за зразком.

Розроблена технологія спирається на ідеї, оцінені як фундаментальні в сучасній психолого-педагогічній науці. Це – теорія свідомого формування орфографічної навички (Д. М. Богоявленський, 1957; С. Ф. Жуйков, 1965), поетапного формування розумових дій (Л. І. Айдарова, 1978; П. Я. Гальперін, 1985; Н. Ф. Тализіна, 1988), системного вивчення орфографії (П. С. Жедек, Л. І. Тимченко, 1989; В. В. Рєпкін, 1960), взаємозв`язку орфоепічних й орфографічних умінь і навичок (М. С. Вашуленко, 2018; Н. Г. Шкуратяна, 1985), потребу застосовувати опору на мовленнєві кінестезії в навчанні грамотності молодших школярів (Л. К. Назарова, 1978). До уваги було взято рекомендації щодо застосування алгоритму в процесі вироблення в учнів правописної пильності (Н. В. Грона, 2008; С. П. Олійник, 2002; О. Н. Хорошковська, 1992).

Методична концепція осмисленого письма за зразком, покладена в основу експериментального навчання, одержала підтвердження в процесі дослідної перевірки в школах міст Харкова, Полтави, Полтавської області, яка здійснювалася в перших класах чотирирічної початкової школи.

Одним із продуктивних способів формування в першокласників навичок грамотного письма вбачається в перетворенні письма за зразком на етапі навчання грамоти в раціональний засіб оволодіння початковими «секретами» українського правопису.

Специфіка технології полягає в тому, що навички грамотного письма формуються без заучування орфографічних та пунктуаційних правил. Триває ознайомлення дітей із «секретами» відтворення усного мовлення на письмі. Розкриття лінгвістичної природи орфографічних явищ з урахуванням графіки української мови зумовлює потребу введення узагальненого поняття орфограми на етапі навчання грамоти, а також окремих «секретів» уживання розділових знаків.

Можливості першокласників в оволодінні орфографічним матеріалом незначні. Проте цей вік дітей має одну важливу для навчання особливість – у них досить розвинена зорова пам'ять. Уведення осмисленого письма за зразком спирається, крім іншого, саме на цю вікову особливість першокласників. До вимог осмисленого списування належить усвідомлене розуміння зразка списування, аналіз його орфографічної форми, у чому допомагає поділ слів на склади, кількаразове їх проговорювання. Практично досягти

цього можна лише за умови вироблення навички виконання послідовних вимог ознайомлення із зразком, який підлягає списуванню.

Результати та дискусії

Досягнення мети осмисленого письма за зразком можливе на основі засвоєння алгоритму – усвідомленого поетапного виконання дій, спрямованих на запам'ятання зразка, його орфографічних особливостей для подальшого відтворення. Робота над алгоритмом стає ефективним засобом формування правописної пильності. Елементи алгоритму відомі в педагогічній практиці роботи над орфографією під час вивчення молодшими школярами фонетики і графіки, коли орфографічна грамотність формується з використанням правил. Інновація запропонованої й експериментально перевіреної технології полягає, по-перше, в обґрунтуванні можливості, доцільності й ефективності її впровадження на етапі навчання грамоти; по-друге, у створенні системи пропедевтичних вправ, які готують першокласників до формування навички осмисленого письма за зразком, без яких упровадження алгоритму не мало б ні психологічного, ні педагогічного обґрунтування. Учням пропонують різні вправи за етапами навчання, за формою виконання, за засобами навчання, за діяльністю вчителя і учня, за характером системного підходу, за формою організації навчання. У запровадженні всіх видів вправ особливого значення надається методичним прийомам, спрямованим на розвиток в учнів самоконтролю.

Принципово новим методичним прийомом у досягненні позитивних результатів запровадження осмисленого письма за зразком є застосування комп'ютерних програм. Вони дають можливість реалізувати індивідуальний підхід, забезпечити досить високу пізнавальну активність учнів й оптимально використати навчальний час.

Висновки

Порівняння результатів констатувального і формувального експериментів дозволяють зробити висновок про потребу рекомендувати вчителям Нової української школи проводити цілеспрямовану й систематичну роботу з формування раціонального способу списування першокласників. Рекомендована технологія може дати позитивні наслідки за умов продуктивного застосування системи навчальних вправ, які підведуть учнів до усвідомлення того, що від них вимагається.

Це дослідження не висвітлює всього кола проблем, пов'язаних із формуванням у першокласників правописної пильності. Окремого дослідження потребують такі питання, як:

- інтеграційна єдність уроків читання і письма для формування осмисленого письма за зразком;
- подальша розробка та вдосконалення системи пропедевтичних вправ для підготовки першокласників до формування навичок осмисленого письма за зразком з урахуванням вікових особливостей дітей і рівня їхньої підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Айдарова Л. И.** Психологические проблемы обучения младших школьников русскому языку. Москва: Педагогика, 1978. 144 с. 2. **Богоявленский Д. Б.** Психология усвоения орфографии. Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1957. 415 с. 3. **Вашуленко М. С.** Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с. 4. **Гальперин П. Я.** Методы обучения и умственного развития ребенка. Москва: Изд-во МГУ, 1985. 45 с. 5. **Грона Н. В.** Формування початкових орфографічних орієнтацій у першокласників під час навчання грамоти. *Початкова школа*. 2008. № 9. С. 29-33. 6. **Дорошенко С. І.,** Олійник С. П. Робота над орфограмами в першому класі. *Початкова школа.* 1995. № 12. С. 64-72. 7. **Жуйков С. Ф.** Формирование орфографических действий (у младших школьников). Москва: Просвещение, 1965. 354 с. 8. **Жедек П. С.,** Тимченко Л. И. Списывание в обучении правописанию. *Начальная школа*. 1989. № 8. С. 23-28. 9. **Коваль Л. В.** Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи:технологічна складова. Донецьк: Юго-Восток, 2009. С. 69-99. 10. **Лапшина И. Н.** Формирование орфографических навыков на начальном этапе обучения русскому правописанию в украинской школе: Дис.... канд. пед. наук. Київ, 1991. 173 с. 11. **Львов М. Р.** Правописание в начальных классах. Москва: Педагогика, 1990. 159 с. 12. **Методика** викладання української мови. Навч. посібник для учнів педучилищ і студентів педінститутів /За ред. С. І. Дорошенка. 2-е вид., перероб. і доповнене. Київ: Вища школа, 1992. 398 с. 13. **Методика** формування правописних навичок у першокласників: навчально-методичний посібник / С. П. Олійник, О. А. Даценко / Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2002. 73 с. 14. **Назарова Л. К.** О роли речевых кинестезий в письме. *Начальная школа,* 1978. № 8. С. 24-27. 15. **Освітні** технології: Навчально-методичний посібник / О. М. Пєхота, А. З. Любарська та ін.; за заг. ред. О. М. Пєхоти. Київ: А.С.К., 2002. С. 11. 16. **Репкин В. В.** Формирование орфографического навыка как умственного действия. *Вопросы психологии*. 1960. № 2. С. 43-47. 17. **Савченко О. Я.** Дидактика початкової освіти: підручник. Київ: Грамота, 2012. С. 288-293. 18. **Талызина Н. Ф**. Формирование познавательной деятельности младших школьников: Книга для учителя. Москва: Педагогика, 1988. 175 с. 19. **Типові** освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240 с. 20. **Хорошковська О. Н.** Аналіз орфографічного матеріалу з української мови. *Початкова школа*. 1979. № 1. С. 15-20. 21. **Шкуратяна Н. Г.** Методика вивчення орфографії. Посібник для вчителів. Київ: Освіта, 1985. 133 с.

REFERENCES

1. **Aydarova, L. I.** (1978). *Psihologicheskie problemyi obucheniya mladshih shkolnikov russkomu yazyiku [Psychological problems of teaching primary school children the Russian language].* Moscow: Pedagogika [in Russian]. 2. **Bogoyavlenskiy, D. B.** (1957). *Psihologiya usvoeniya orfografii [Psychology of spelling mastering].* Moscow: APN RSFSR [in Russian]. 3. **Vashulenko, M. S.** (2018). *Ukrainska mova i movlennia v pochatkovii shkoli [The Ukrainian language and speech at primary school].* Kyiv: Vydavnychyi dim “Osvita” [in Ukrainian]. 4. **Galperin, P. Ya**. (1985). *Metodyi obucheniya i umstvennogo razvitiya rebenka [Methods of teaching and developing a child].* Moscow: Izd-vo MGU [in Russian]. 5. **Hrona, N. V.** (2008). Formuvannia pochatkovykh orfohrafichnykh oriientatsii u pershoklasnykiv pid chas navchannia hramoty [Formation of first-graders’ initial spelling orientations while teaching grammar]. *Pochatkova shkola – Primary school, 9.* 29-33 [in Ukrainian]. 6. **Doroshenko, S. I**., & Oliinyk, S. P. (1995). Robota nad orfohramamy v pershomu klasi [Work on spelling in the first grade]. *Pochatkova shkola – Primary school, 12.* 64-72 [in Ukrainian]. 7. **Zhuykov, S. F**. (1965). *Formirovanie orfograficheskih deystviy (u mladshih shkolnikov)[Formation of spelling actions (for primary school children)].* Moscow: Prosveschenie [in Russian]. 8. **Zhedek, P.**

S., & Timchenko, L. I. (1989). Spisyivanie v obuchenii pravopisaniyu [Coping in teaching spelling]. *Primary school – Nachalnaya shkola, 8.* 23-28 [in Russian]. 9. **Koval, L. V.** (2009). *Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly:tekhnolohichna skladova [Professional training of future primary school teachers: technological component].* Donetsk: Yuho-Vostok [in Ukrainian]. 10. **Lapshina, I. N.** (1991). Formirovanie orfograficheskih navyikov na nachalnom etape obucheniya russkomu pravopisaniyu v ukrainskoy shkole [Formation of spelling skills at the initial stage of teaching Russian spelling in Ukrainian school]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Russian]. 11. **Lvov, M. R.** (1990). *Pravopisanie v nachalnyih klassah [Spelling in primary school].* Moscow: Pedagogika [in Russian]. 12. **Doroshenko, S. I.** (Eds.). (1992) *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy [Methods of teaching Ukrainian]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 13. **Oliinyk, S. P**., & Datsenko, O. A. (2002). *Metodyka formuvannia pravopysnykh navychok u pershoklasnykiv [Methods of formation spelling skills of first-graders].* Poltava: PDPU imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian]. 14. **Nazarova, L. K.** (1978). O roli rechevyih kinesteziy v pisme [On the role of speech kinesthesia in writing]. *Nachalnaya shkola – Primary school, 8,* 24-27 [in Russian]. 15. **Piekhota, O. M.,** Liubarska, A. Z., et al. (2002). *Osvitni tekhnolohii [Educational technologies].* Kyiv : A.S.K. [in Ukrainian]. 16. **Repkin, V. V.** (1960). Formirovanie orfograficheskogo navyika kak umstvennogo deystviya [Formation of spelling skills as mental action]. *Voprosyi psihologii – Issues of psychology, 2,* 43-47 [in Russian]. 17. **Savchenko, O. Ya**. (2012). *Dydaktyka pochatkovoi osvity [Didactics of primary school].* Kyiv: Hramota [in Ukrainian]. 18. **Talyizina, N. F**. *Formirovanie poznavatelnoy deyatelnosti mladshih shkolnikov: Kniga dlya uchitelya [Formation of cognitive activity of primary school children: A book for a teacher].* Moscow: Pedagogika [in Russian]. 19. ***Typovi** osvitni prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity: 1-2 klasy [Typical educational programs for institutions of general secondary education: 1-2 grades].* (2018). Kyiv: TD «OSVITA-TsENTR+» [in Ukrainian]. 20. **Khoroshkovska, O. N.** (1979). Analiz orfohrafichnoho materialu z ukrainskoi movy [Analyses of Ukrainian spelling]. *Pochatkova shkola – Primary school, 1,* 15-20 [in Ukrainian]. 21. **Shkuratiana, N. H**. (1985). *Metodyka vyvchennia orfohrafii [Methods of teaching spelling].* Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

Олійник Світлана Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000, Україна.

Tel: +38-097-454-07-81
E-mail: sp.oliynik@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-2763-413x

Oliinyk Sitlana Petrivna – PhD in Philology, Associate Professor, Department of Philological Subjects and Methods of Their Teaching, V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University; Ostrohradskoho Str., 2, Poltava, 36000, Ukraine.

Надійшла до редакції 26 лютого 2019 року

УДК 378.016:811.161.2 **Р. І. Черновол-Ткаченко**

ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «МЕНЕДЖМЕНТ»

У пропонованій статті автор розглядає проблему вироблення термінологічної компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності «Менеджмент» як невід'ємного складника культури їхнього професійного мовлення на заняттях з української мови за професійним спрямуванням і доходить висновку, що формування термінологічної компетенції високого рівня забезпечить раціональна система методів навчання, скерованих на поетапне опанування фахової термінології, яке уможливить оволодіння термінологічним словником і його постійне якісне поповнення й сприятиме виробленню уміння працювати з термінологічною лексикою й навичок правильного терміновживання в спеціальних текстах.

***Ключові слова**: культура професійного мовлення, термінологічна компетенція, фахова термінологія, терміновживання, спеціальний текст.*

Chornovol-Tkachenko R.I. Terminological Competence Forming of Graduate Students Studying Management. *Terminological competence is an integral component of speech culture of any professional. It presupposes the corresponding terminology basis and skills of using it efficiently. The issue of researching and learning terminological lexis, and thus, the issue of building up terminological competence of future experts in any field have frequently drawn scholars' attention. At the same time, despite numerous works in the above domain, there are certain gaps in studying the problem considered, which is obvious, taking into account the insufficient quality of the system of activities directed at forming the culture of professional communication, whose part and parcel is terminological competence of future professionals in any field, including future managers.*

The aim of this work is to analyze opportunities of forming terminological competence while teaching graduate students (majoring in management) the Ukrainian language. To realize the above mentioned aim, it is necessary to reveal the essence and the structure of the concept «terminological competence», as well as to explicate main approaches, methods and steps of forming it.

The author of the article analytically sums up material from scientific works of the recent years and offers a vision of terminological competence as a conscious motivated usage of terms in their specific meanings that are fixed in the corresponding terminological dictionaries, applying terms with an emphasis on understanding historical processes in lexis and semantics in general and the development systems of terms, in particular, making terms function from the point of view of lexico-semantic relationships in this field, taking into consideration word valence in terms of patterns «a term — a term», «a term — a common word»; consciously following grammar norms of modern standard Ukrainian while using terminological lexical units; relevantly operating terminological lexical units as scientific style entities in the process of creating scientific texts.

The author concludes that forming a high level terminological competence can be ensured only by means of developing a rational system of teaching methods, aimed at step-by-step consistent mastering major terminology that will enable a multi-facet comprehension of terminological vocabularies and their constant high-quality enrichment, enhancing the process of building up skills of working with terminological lexis and of using terms in major-oriented texts in the appropriate way.

***Key words**: culture of professional communication, terminological competence, major terminology, terminology usage, major-oriented text.*

Вступ

Культура мовлення як «володіння нормами літературної мови у вимові, уживанні слів і їх форм, у побудові речень і вмінні користуватися мовними засобами в певних ситуаціях спілкування» (Дорошенко, 2002: 8) є важливим

© Черновол-Ткаченко Р. І., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.38

складником професійної компетентності представника будь-якого фаху. Невід'ємним компонентом культури мовлення фахівця тієї чи тієї галузі виступає термінологічна компетенція, що передбачає наявність відповідної термінологічної бази знань й уміння ефективно її використовувати. До проблеми вивчення і засвоєння термінологічної лексики, а відтак і до проблеми формування термінологічної компетенції майбутніх спеціалістів того чи того галузевого напряму неодноразово зверталися такі дослідники, як Г. Бондаренко (Бондаренко, 2008), Л. Вікторова (Вікторова, 2009), Н. Глушкова (Глушкова & Катаржи, 2017), О. Гриджук (Гриджук, 2014), І. Гуменюк (Гуменюк, 2014), Т. Денищич (Денищич, 2012), С. Дорошенко (Дорошенко, 2002), К. Климова (Климова, 2010), Г. Ракшанова (Ракшанова & Дядюра, 2013), Т. Симоненко (Симоненко, 2006), Т. Стасюк (Стасюк, 2014), Н. Тоцька (Тоцька, 2003), Я. Януш (Януш, 2001) та ін. Незважаючи на значну кількість праць в окресленій царині, у дослідженні зазначеної проблеми є певні прогалини, що виражається в недостатній розробленості системи роботи з формування культури професійного мовлення, органічним компонентом якого є термінологічна компетенція майбутніх фахівців певної сфери діяльності, зокрема й майбутніх менеджерів.

Мета статті – проаналізувати можливості формування термінологічної компетенції під час викладання української мови за професійним спрямуванням здобувачам вищої освіти спеціальності «Менеджмент». Для досягнення окресленої мети необхідно з'ясувати сутність і структуру поняття «термінологічна компетенція», а також визначити основні прийоми, методи і засоби її формування.

Методи та методики дослідження

Мета і завдання дослідження зумовили застосування таких теоретичних методів, як аналіз (вивчення наукової літератури з метою з'ясування стану розробленості розглядуваної проблеми), зіставлення (порівняння різних поглядів на досліджувану проблему для визначення напрямів дослідження і поняттєво-категорійного апарату), синтез, узагальнення, моделювання (для розроблення методики формування термінологічної компетенції майбутніх менеджерів).

Результати та дискусії

Термінологічну компетенцію, що є базовою в подальшій професійній і науковій діяльності будь-якого фахівця, дослідники розглядають порізному. Так, Т. Симоненко визначає її як «інтегральну характеристику ділових і особистісних якостей людини, що відображає не тільки рівень знань, умінь і навичок, достатніх для досягнення цілей професійної діяльності, але й високу соціально-моральну позицію професіонала» (Симоненко, 2006: 131). Г. Онуфрієнко наголошує, що термінологічна компетенція – це поглиблені загальномовні знання та скориговані й професійно скеровані мовленнєві вміння і навички, екстрапольовані на мову фаху (Онуфрієнко, 2006: 17). Т. Денищич потрактовує це поняття як здатність фахівця вільно сприймати й породжувати професійні тексти в усному і писемному мовленні з використанням фахової лексики, що ґрунтується на власній внутрішній мотивації та

досвіді, ураховуючи лінгвістичні та соціальні правила (Денищич, 2012). Незважаючи на певні відмінності в наведених дефініціях, у них визначається наскрізний акцент: наявність відповідного рівня знань наукової термінології з фаху, а також умінь і навичок доцільного її використання, необхідних для досягнення належного рівня культури фахового мовлення, а відтак і професійної компетентності.

Термінологічна компетенція як складник культури професійного мовлення, а отже, і загальної професійної компетентності, поєднує у своїй структурі термінологічну культуру й термінологічну грамотність. Термінологічну культуру вчені пропонують розглядати як комплекс мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок фахівця, за допомогою яких формується фундамент теорії і практики фаху, необхідних для глибшого осмислення й засвоєння його поняттєвої і категорійної бази, для реалізації різних актів дослідницького, творчо-аналітичного і практичного характеру, що формують здатність фахівця-мовця до самостійного термінотворення і терміновпорядкування (Огар, 2009). Дослідники відзначають, що термінологічна культура формується на основі нерозривного поєднання глибокого знання фаху зі знанням мовних норм, законів і механізмів функціонування як логіко-поняттєвої, так і лексичної підсистем терміносистеми, тобто на синтезі фахової ерудиції з мовознавчою, зокрема термінознавчою (Огар, 2009).

Термінологічна ж грамотність допомагає фахівцеві «уникати сліпого калькування під час перекладу фахової літератури та створення текстів професійного спрямування, орієнтує на вживання нормативних форм термінолексем та фахових фразеологічних терміносполучень» (Стасюк, 2014: 157).

Із огляду на викладене термінологічну компетенцію потрактовуємо як свідоме умотивоване вживання термінів у властивому для них значенні, закріпленому у відповідних термінологічних словниках, використання термінів з урахуванням історичних процесів у лексиці й семантиці в цілому й розвитку терміносистеми зокрема, уживання термінів з огляду на лексико-семантичні відношення між ними, урахування валентності слів у площині термін – термін, термін – загальновживане слово; усвідомлене дотримання граматичних норм сучасної української літературної мови під час уживання термінологічної лексики; доречне оперування термінолексемами як одиницями наукового стилю під час складання наукових текстів.

Для вироблення навичок термінологічної грамотності й формування термінологічної культури здобувачів вищої освіти доцільно застосовувати в навчальному процесі завдання різних типів.

Так, методично виправданим буде виконання завдань, спрямованих на вироблення навичок розрізнення термінів і номенклатурних назв, термінологічної лексики і професіоналізмів, визначення характеристик термінолексем за їх належністю до галузі, за походженням, лексико-семантичними, морфологічними, структурними і словотвірними ознаками, уміння вживати правильну терміноодиницю, якщо вона має кілька значень або належить до відповідного синонімічного ряду чи паронімічної пари. Наведемо орієнтовні зразки таких завдань:

1. Згрупуйте подані слова і словосполучення за їхньої належністю до групи термінів, групи номенклатурних назв і професіоналізмів.

(*Показник якості, грошовий голод, собівартість, чорна каса, базова нормативна собівартість, ділити диню, показник, портфель інновацій, реімпорт, податковий рай*).

2. З'ясуйте значення поданих слів (за необхідності звертайтеся до тлумачного словника). Схарактеризуйте наведені терміни за їхньою належністю до загальнонаукових чи вузькоспеціальних.

(*Система, інжиніринг, закон, рентабельність, структура, тендер, еквівалент, форфейтинг*).

3. Згрупуйте запропоновані термінологічні одиниці за походженням: запозичені, власне українські, гібридні (комбіновані).

(*Функціонування, вартість, акція, цільова програма, готівка, емісія, рахунок, хедж, амортизована вартість*).

4. Скориставшись словником, поясніть значення багатозначних термінів. Із кожним із них складіть (або випишіть зі спеціальної літератури) речення, яке б ілюструвало зафіксоване вами значення.

(*Алгоритм, гіпотеза, декларація, кліринг*).

5. З'ясуйте значення поданих термінів (за необхідності звертайтеся до тлумачного словника). Із кожним із них складіть словосполучення, які б ілюстрували ваше пояснення виявлених лексичних значень.

(*Лаг – лаж, емітент – ремітент, інжиніринг – реінжиніринг, варант – варіант*).

6. До поданих термінологічних одиниць доберіть синоніми.

(*Ідеальна нормативна собівартість, рентабельність капіталу, операційний бюджет, внутрішня норма прибутку*).

Формування навичок створення власних текстів фахового наповнення чи перекладу таких текстів неможливе без виконання вправ, які сприятимуть засвоєнню знань щодо особливостей сполучуваності термінологічних одиниць між собою, а також із загальновживаними словами. Для вироблення такого уміння доречно застосовувати завдання на добір пари або вибір потрібного слова з-поміж запропонованих, як-от:

1. До поданих іменників доберіть прикметники, наведені в довідці. Запишіть утворені термінологічні словосполучення у тій граматичній формі, у якій вони вживаються в науковій літературі.

(*Комунікація, план, ефективність, підхід, метод*).

Довідка: *композиційний, вертикальна, організаційний, статистичний, довготерміновий*.

2. Запишіть термінологічні словосполучення, добираючи потрібні слова з дужок.

(Схема організаційної (*структури, будови*) (*управління, керування*), школа людських (*взаємин, відносин, взаємовідносин, стосунків*), визначення (*чисельності, численності, множинності*) працівників).

3. Виправте помилки в наведених словополученнях.

(*Потенціальний покупець, печатні інформативні каталоги, конфлікт інтересів відсутній, представлений у якості висококваліфікованого управлінця,*

фірма знаходиться у скрутному положенні, невідкладне вирішення проблеми, вирішення управлінської задачі).

Із метою вироблення навичок правильного вживання термінів як граматичних одиниць доцільно удаватися до завдань такого типу:

1. Згрупуйте наведені іменники чоловічого роду за семантичною належністю й запишіть їх у формі родового відмінка однини.

(*Долар, менеджер, консалтинг, гонорар, журнал, координатор, документообіг, бенч-маркінг, облік, звіт, аудит, споживач, тренінг, постачальник, аналіз, ресепшионіст, мерчандайзинг, хедхантер, договір, статут, менеджмент*).

2. Виправте помилки в наведених словосполученнях. Запишіть нормативний варіант.

(*Семінар по проблемам продажі, самі низькі ціни, у відповідності з вимогами, у значній мірі залежить, розраховується в залежності від, затрати по доставці, визначити по формулі, розповідали за практику, цей проект більш дорожчий попереднього*).

Уважаємо, що запропоновані зразки практичних завдань з української мови сприятимуть формуванню термінологічної компетенції здобувачів вищої освіти.

Рівень сформованості термінологічної компетенції майбутніх менеджерів доцільно оцінювати за пізнавальним (обсяг знань фахової термінології, якість знань фахової термінології, розуміння сутності та особливостей фахової термінології; здатність до синтезу, аналізу, узагальнення та структурування професійної термінології), мотиваційним (наявність пізнавального інтересу до фахової термінології, наявність внутрішніх мотивів засвоєння термінологічної лексики і бажання підвищити культурний та інтелектуальний рівень) і діяльнісним (сформованість практичних умінь уживання фахових термінів в усному й писемному мовленні, практична діяльність, спрямована на укладання фахових словників, виявлення комунікативно-мовленнєвої творчої активності) критеріями (Вікторова, 2009: 9–10).

Висновки

Викладене дозволяє стверджувати, що раціональна система методів навчання, скерованих на поетапне опанування фахової термінології, забезпечить оволодіння термінологічним словником і його постійне якісне поповнення, сприятиме виробленню уміння працювати з термінологічною лексикою й навичок правильного терміновживання в спеціальних текстах, а отже, уможливить формування термінологічної компетенції високого рівня.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у створенні цілісної системи формування термінологічної компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності «Менеджмент» на заняттях з української мови за професійним спрямуванням.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бондаренко Г. П.** Методика навчання економічних спеціальностей української наукової термінології в умовах східного регіону України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови». Київ, 2008. 21 с.

2. **Вікторова Л. В.** Формування професійно-термінологічної компетентності студентів вищих аграрних навчальних закладів у фаховій підготовці: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Чернігів, 2009. 23 с. 3. **Гриджук О. Є.** Актуальність курсу «Фахова термінологія» у вищій школі нефілологічного профілю. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка*. 2014. Вип. 30. С. 50–54. 4. **Гуменюк І.** Формування термінологічної компетенції студентів у контексті викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Освітній простір України*. 2014. Вип. 2. С. 38–42. 5. **Денищич Т. А.** Роль термінологічної компетентності у становленні майбутнього фахівця [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: virtkafedra.ucoz.ua /el_gurnal/pages/.../Denyshich_t. pdf. 6. **Дорошенко С. І.** Основи культури і техніки усного мовлення. Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2002. 144 с. 7. **Климова К. Я.** Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів. Житомир: Рута, 2010. 560 с. 8. **Огар Е. І.** Українська видавнича термінологія: нормалізаційні та функціональні аспекти. *Українське журналістикознавство*. 2009. № 10. С. 31–35. 9. **Онуфрієнко Г.** Науковий стиль української мови. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с. 10. **Проблеми** вивчення фахової термінології на заняттях з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» / А. О. Троян, Н. М. Глушкова, Н. І. Кантаржи, М. І. Мирошниченко. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірник наукових праць*. 2017. Вип. 6. С. 365–370. 11. **Ракшанова Г. Ф.**, Дядюра Г. М. Вивчення фахової термінології як елемент розвитку творчих здібностей у студентів технічного профілю на заняттях з української мови. *Актуальні проблеми філології. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Херсон: Гельветика, 2013. С. 15–18. 12. **Симоненко Т. В.** Теорія і практика формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів. Черкаси: Вид. Вовчук О. Ю., 2006. 328 с. 13. **Стасюк Т. В.** Мовно-професійна компетентність / термінологічна компетентність у розрізі соціолінгвістики. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2014. Вип. 15. С. 153–161. 14. **Тоцька Н.** Методика роботи викладачів вищого технічного навчального закладу над українським професійним мовленням студентів. *Дивослово*. 2003. № 1. С. 62–65. 15. **Януш Я.** Роль термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців економічного профілю. *Українська термінологія і сучасність*. Київ: КНЕУ, 2001. Вип.4. С. 15–19.

REFERENCES

1. **Bondarenko, G. P.** (2008). Metodyka navchannia ekonomichnykh spetsialnostei ukrainskoi naukovoi terminolohii v umovakh skhidnoho rehionu [Methodology of teaching economic specialties of Ukrainian scientific terminology in the conditions of the eastern region of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]. 2. **Viktorova, L. V.** (2009). Formuvannia profesiino-terminolohichnoi kompetentnosti studentiv vyshchykh ahrarnykh navchalnykh zakladiv u fakhovii pidhotovtsi [Formation of vocational and terminological competence of students of higher agricultural educational institutions in professional training]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Chernigiv [in Ukrainian]. 3. **Grydzhuk, O. Ye.** (2014). Aktualnist kursu "Fakhova terminolohiia" u vyshchii shkoli nefilolohichnoho profiliu [Actuality of the course "Professional terminology" in the high school of non-philological profile]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Psykholokhiia I pedahohika – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Ser.: Psychology and pedagogy* (issue 30), (pp. 50–54) [in Ukrainian]. 4. **Gumeniuk, I.** (2014). Formuvannia terminolohichnoi kompetentsii studentiv u konteksti vykladannia dystsypliny "Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)" [Formation of terminological competence of students in the context of teaching the discipline "Ukrainian language (in professional orientation)"]. *Osvitnii prostir Ukrainy – Educational space of Ukraine* (issue 2), (pp. 38–42) [in Ukrainian]. 5. **Denyshchych, T. A.** (2012). Rol terminolohichnoi

kompetentnosti u stanovlenni maibutnoho fakhivtsia [The role of terminological competence in the formation of a future specialist]. Retrieved from virtkafedra.ucoz.ua /el_gurnal/page s/.../Denyshich_t. pdf [in Ukrainian]. 6. **Doroshenko, S. I.** (2002). *Osnovy kultury i tekhniky usnoho movlennia [Fundamentals of culture and techniques of oral speech].* Kharkiv: KhSPU [in Ukrainian]. 7. **Klymova, K. Ya.** (2010). *Teoriia i praktyka formuvannia movnokomunikatyvnoi profesiinoi kompetentnosti studentiv nefilolohichnoho spetsialnostei pedahohichnykh universytetiv [Theory and practice of formation of language communicative professional competence of students of non-philological specialties of pedagogical universities].* Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian]. 8. **Ogar, Ye. I.** (2009). Ukrainska vydavnycha terminolohiia: normalizatsiini ta funktsionalni aspekty [Ukrainian Publishing Terminology: Normalizing and Functional Aspects]. *Ukrainske zhurnalistykoznavstvo – Ukrainian journalism*, 10, 31–35 [in Ukrainian]. 9. **Onufriienko, G.** (2006). *Naukovyi styl ukrainskoi movy [Scientific style of the Ukrainian language].* Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian]. 10. **Problemy** vyvchennia fakhovoi terminolohii na zaniattiakh z dystsypliny "Ukrainsra mova (za profesiinym spriamuvanniam)" [Problems of studying of professional terminology in classes on discipline "Ukrainian language (in professional orientation)"]. (4th ed.). *Pivden Ukrainy: etnoistorychnyi, movnyi, kulturnyi ta relihiinyi vymiry – South of Ukraine: ethno-historical, linguistic, cultural and religious dimensions* (issue 6), (pp. 365–370) [in Ukrainian]. 11. **Rakshanova, G. F.** & Diadiura G. M. (2013). Vyvchennia fakhovoi terminolohii yak element rozvytku tvorchykh zdibnostei u studentiv tekhnichnoho profiliu na zaniattiakh z ukrainskoi movy [Study of professional terminology as an element of the development of creative abilities of technical students in Ukrainian language lessons]. Aktualni problem filolohii: *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – International scientific and practical conference.* Kherson: Helvetyka [in Ukrainian]. 12. **Symonenko, T. V.** (2006). *Teoriia i praktyka formuvannia profesiinoi movnokomunikatyvnoi kompetentsii studentiv filolohichnykh fakultetiv [Theory and practice of formation of professional language communicative competence of students of philological faculties].* Cherkasy [in Ukrainian]. 13. **Stasiuk, T. V.** (2014). Movno-profesiina kompetentnist / terminolohichna kompetentnist u rozrizi sotsiolinhvistyky [Linguistic-professional competence / terminological competence in the context of sociolinguistics]. *Doslidzhennia z leksykolohii i hramatyky ukrainskoi movy – Studies in lexicology and grammar of the Ukrainian language* (issue 15), (pp. 153–161) [in Ukrainian]. 14. **Totska, N.** (2003). Metodyka roboty vykladachiv vyshchoho tekhnichnoho navchalnoho zakladu nad ukrainskym profesiinym movlenniam studentiv [Methodology of the work of teachers of higher technical educational institutions over Ukrainian professional broadcasting of students]. *Dyvoslovo – Miracleword*, 1, 62–65 [in Ukrainian]. 15. **Yanush, Ya.** (2001). Rol terminolohii u formuvanni movno-profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv ekonomichnoho profiliu [The role of terminology in forming the language and professional competence of specialists in the economic field]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian terminology and modernity* (issue 4), (pp. 15–19). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Черновол-Ткаченко Раїса Іванівна – кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри наукових основ управління і психології, директор Інституту підвищення кваліфікації, перепідготовки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38 (057) 68-02-92

E-mail: ipo1975@ukr.net

https://orcid.org/0000-0002-6292-6170

Chernovol-Tkachenko Raisa Ivanivna – PhD in Philology, Professor, Department of Scientific Basics of Management and Psychology, Director of the Institute of Further Training, Retraining, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 09 березня 2019 року

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'367

Т. В. Бєляєва, Н. В. Щербакова

КАТЕГОРІЯ НАСЛІДКУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

(Рецензія на монографію С. І. Дорошенка, Н. В. Кринської «Структурно-семантичний синтаксис: складні речення з компонентом наслідку». Харків: ФОП Панов А. М., 2019. – 168 с.

На початку 2019 року побачив світ один із тих наукових проектів, що ними жив і снив до останніх днів свого земного життя видатний український учений-мовознавець, доктор філологічних наук, професор Сергій Іванович Дорошенко, інші ж іще чекають свого часу. Це ж видання стало можливим завдяки зусиллям учениці й послідовниці знаного професора, колишньої його аспірантки, Наталії Володимирівни Кринської, яка є співавтором монографії, й адресоване воно насамперед науковцям, викладачам, магістрам, студентам філологічних спеціальностей.

Як видається, цінність пропонованої публікації полягає не тільки в поширенні здобутих дослідниками нових даних про категорію наслідку, а передусім у забезпеченні перспективи подальшого вивчення цієї категорії з погляду встановлення можливих семантичних відтінків, створюваних у межах кожного структурного типу складного речення, а також у виявленні лексичних і текстових потенцій формування відношення наслідку.

У роботі представлено цілісний аналіз семантико-синтаксичної категорії наслідку в книжних стилях сучасної української мови на рівні складного речення різних типів: складнопідрядного, складносурядного і безсполучникового. Як зазначається в передмові до публікації, картотека з понад 3000 одиниць складних речень із наслідковою предикативною частиною, використана в ході наукового дослідження, слугувала проведенню тонких наукових спостережень і підтвердженню доказовості отриманих результатів. Окремо слід вказати й на значну бібліографічну складову рецензованої праці, що забезпечила її авторам глибину наукового аналізу.

Монографія чітко структурована. Логіку будови роботи визначає запропонований у «Вступі» погляд на основні риси лінгвістичної категорії наслідку в семантичній структурі складного речення крізь призму пошуків взаємозв'язку філософського, логічного й лінгвістичного аспектів у потрактуванні досліджуваного явища. Застосування такого підходу дозволяє створити широке тло для усвідомлення самого поняття наслідку, який визначає опосередковане причиною (підставою) буття.

Філософське розуміння відношення «причина – наслідок» спирається на існування генетичного зв'язку між окремими станами видів і форм

© Бєляєва Т. В., Щербакова Н. В., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.39

матерії в процесі її руху та розвитку й зумовлює підстави для усвідомлення такого зв'язку в логіці й лінгвістиці. Автори наголошують, що для розуміння семантико-синтаксичних відношень у межах складного речення визначальним є тільки характер обставин події, який безпосередньо чинить уплив на наслідок і постає у вияві наслідку фактичного чи наслідку гіпотетичного. Якщо в основі фактичного наслідку подія-причина, подія-привід, то в основі гіпотетичного наслідку – умова, що підтверджується і своєрідністю вживання форм дієслів-присудків головної і підрядної частин в усіх типах складних речень (С. 11).

Відтак предметне відношення «причина – наслідок», у якому безпосередньо враховуються відношення об'єктивної дійсності, знаходить своє вираження у відповідних синтаксичних конструкціях, тобто типове граматичне значення в межах причиново-наслідкових речень визнається семантико-синтаксичним.

Такий висновок спричинився авторським застосуванням триаспектного (філософського, логічного, лінгвістичного) підходу до розгляду категорії наслідку, що своєю чергою дозволило визначити специфіку категорії наслідку в семантичній структурі складного речення: 1) наслідок виникає в результаті взаємодії подій; 2) наслідок спричинюється подією (причиною, підставою), що закріплюється в дотриманні вимоги: наслідок можливий лише за умови існування іншої події, яка його спричинила; 3) для категорії наслідку релевантна модальність реальності, що відбиває об'єктивність існування причиново-наслідкових відношень у дійсності; 4) вираження події-підстави і наслідку знаходить відбиття і в часовому співвідношенні: наслідок завжди йде за причиною (підставою) (С. 13).

Ретельно виписаний термінологічний апарат дослідження, пропонований авторами рецензованої праці (див. С. 15-21), безперечно позитивно спрацьовує як на рівні побудови тексту, так і полегшує його сприйняття. Окрім того у «Вступі» й актуалізується вже відоме в царині семантичного синтаксису, і наголошується на ніким раніше не досліджуваних аспектах функціонування речень із відношенням наслідку, зокрема, йдеться про необхідність визначити граматичну функцію тих чи тих засобів зв'язку в межах досліджуваних складних синтаксичних структур (сполучників, сполучних слів тощо).

Оскільки в роботі аналізуються всі типи складного речення, то не могли залишилися поза увагою дослідників і питання визначення сутності безсполучниковості, для цього цілком виправданим, на нашу думку, стало використання методологічних засад аналізу із використанням учення про дихотомію мови і мовлення.

Розділ перший «Вираження наслідку складнопідрядними реченнями» присвячено з'ясуванню проблеми вивчення складнопідрядних речень наслідку, передусім розв'язанню питання про граматичний зв'язок у цьому видові складного речення, уточненню його структурно-семантичних ознак,

особливостей будови, пошукові смислових відтінків, засобів поєднання предикативних частин і функційних особливостей речень із різними засобами зв'язку.

Для з'ясування окреслених питань здійснено аналіз як традиційних поглядів на складнопідрядне речення наслідку, так і новітніх. Авторами роботи було встановлено, що існує нагальна потреба в уточненні, розв'язанні й доповненні даних синтаксичної науки щодо з'ясування природи цих утворень. Слід зазначити, що в роботі успішно застосовуються три базових підходи для розв'язання поставлених завдань: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний.

Ретельне опрацювання існуючих наукових джерел, яке ґрунтується на згаданих підходах, дозволило авторам монографії висновкувати: у складнопідрядних реченнях наслідку головна частина не характеризується абсолютною семантичною незалежністю (як визначалось у наукових джерелах), оскільки наслідкова частина речення завжди пов'язана з ремними елементами головної частини тобто зі словом, словосполученням, що викликає наслідок.

Зазнало уточнення й твердження про зв'язок між головною і підрядною частинами – зміст підрядної частини залежить від семантики лексичних елементів, використовуваних для змалювання ситуації, що визначає наслідок, — це може бути не тільки вся головна частина речення (як стверджувалося раніше), а й окреме слово чи ж дієприслівниковий зворот як складник напівпредикативного сполучення, чи ж окремий предикативний центр. Отже, наслідкова підрядна частина, і це підтверджено прикладами, досить часто супроводжує не весь зміст головної частини, а лише деякі її складові (див. С. 31-34).

Окрім констатації, що сполучник **так що** диференційований і використовується лише для формування постпозитивного наслідкового компонента, у дослідженні наголошується ще й на тому, що він (сполучник) використовується в українській мові як загальностильовий граматичний елемент. Автори називають й інші засоби оформлення підрядного зв'язку, окремо виділяючи ті, що використовуються суто в книжній (писемній) мові і виникли для уточнення у вираженні «тонкощів» наслідку (С. 36) як результату певних роздумів, умовиводів, спостережень тощо, як-от у такому реченні: *«Хоч і дуже далеко це значення («хімо» – литво) від сучасного, проте «литво», як і всяка плавка металу, – хімічний процес,* ***так що*** *зв'язок між минулим і сучасним спостерігаємо»* (С. 37), де хоч і «власне наслідку» немає, проте наслідкова частина складного речення формує логічний умовивід.

Особливої уваги дослідників потребували новостворені сполучники такі, як **внаслідок чого, в результаті чого, від чого, через що** і прийменниково-займенникові поєднання, що завдяки наявності в їхньому складі однакових прийменників: **внаслідок, в результаті, від, завдяки, через** не тільки нагадують сполучники, а й створюють відношення наслідку, проте не належать до

сполучників, вони є лише сполучними засобами. Суттєву відмінність яких становлять займенники в їхньому складі: у сполучниках вони відносні, а в прийменниково-займенникових поєднаннях – вказівні. Показово, що деякі мовознавці вводили такі прийменниково-займенникові поєднання до розряду сполучників (див. С. 48).

Цілком закономірно, на нашу думку, що другий розділ монографії присвячено дослідженню складносурядного речення із відношенням наслідку. Хоча сучасна синтаксична наука й «беззастережно визнає існування складносурядних речень із причиново-наслідковою семантикою» (див. С. 66), однак науковий інтерес до такого виду речень не згасає і обґрунтовується невідповідністю між граматичною будовою (у своєму складі речення має сполучники сурядності **і**, **а**) і тими відношеннями, які виникають між предикативними частинами речення, що за своїм смисловим значенням виявляють схожість із складнопідрядними реченнями. Автори послідовно доводять, що сполучники **і**, **а** самостійно не створюють у реченні причиново-наслідкової залежності, але, виконуючи функцію приєднання, можуть виступати в ролі граматично спеціалізованого показника значення наступності (слідування), що цілком уписується в рамки філософського розуміння наслідку як опосередкованого причиною буття.

Отже, сурядні сполучники в реченнях із семантикою наслідку не можуть самостійно виконувати функцію експлікатора причиново-наслідкового відношення, проте в роботі представлено цілу групу сурядних речень із писемного мовлення, створюваних уведенням до їхньої другої предикативної частини експлікаторів наслідку: **тому**, **внаслідок (цього)**, **в результаті (цього)**, **завдяки (цьому)**, **звідси**, **отже**, **таким чином**. Частотність уживання таких речень, як засвідчує авторська картотека, є значно більшою, ніж тих, що містять у своєму складі лише сурядні сполучники **і** або **а** (у значенні **і**).

Природно, що третій розділ роботи «Вираження наслідку в структурі безсполучникових складних речень» сфокусовано на розкриття сутності й особливостей функціювання наслідкових складних безсполучникових конструкцій. Слід зауважити, що безсполучниковим реченням у науковій біографії професора С. І. Дорошенка належить особливе місце. Свого часу в дисертаційному дослідженні він визначив їхній реченнєвий статус; спираючись на засади структурно-семантичного принципу класифікації, довів доцільність поділу безсполучникових складних речень на структури з однофункціональними (речення перелічувальної семантики) і різнофункціональними (всі інші – зіставні, протиставні, причиново-наслідкові тощо) предикативними частинами; звернув увагу на існування безпосередньої залежності у формуванні значення цих речень від граматичних форм вираження присудків предикативних частин, тобто від видо-часових і способових форм дієслів.

Тому й не дивно, що особлива увага дослідників у третьому розділі монографії приділяється передусім розглядові теоретичних питань, пов'язаних

із визначенням граматичного статусу та семантико-синтаксичних ознак безсполучникових складних речень з компонентом наслідку. Отже, логічною і переконливою, з нашого погляду, є думка, що підтверджується застосуванням трансформаційного методу дослідження й презентується авторами розвідки наприкінці цього розділу: закріплений порядок розташування частин, видо-часова і способова співвіднесеність, характер розташування лексичних компонентів у кожній із частин, наявність експлікатора в наслідковій предикативній частині – усе це забезпечує можливості для функціювання безсполучникового речення з чітко означеним наслідком.

Доведено також, що безсполучникові складні речення як рівноправні входять до синонімічного ряду складних речень із причиново-наслідковим відношенням, проте парцеляція їм не властива на відміну від сполучникових складних речень. Відсутність сполучника в безсполучниковому складному реченні не дозволяє розділити його на парцелят і основну частину. Приклади навмисно здійсненого розриву частин цілого переконують у близькості безсполучникового речення з причиново-наслідковою семантикою до текстових утворень (див. С. 144).

Студіювання категорії наслідку, здійснене професором С. І. Дорошенком разом із доцентом Н. В. Кринською, надало докази того, що в українській мові й надалі спостерігається тенденція до розширення засобів увиразнення причиново-наслідкових відношень у системі складного речення різних типів, використовуваних у книжних стилях.

Уважаємо, що монографія «Структурно-семантичний синтаксис: складні речення з компонентом наслідку» не залишиться поза увагою української наукової спільноти, а визначені її авторами перспективи подальших спостережень відкриють нові горизонти майбутнім дослідникам-граматистам.

Надійшла до редакції 23 березня 2019 року

УДК 811.161.2 **К. Ю. Голобородько**

ВІДТОЧУЮЧИ МОВНУ МАЙСТЕРНІСТЬ
(Українська мова (за професійним спрямуванням) : підручник / О. С. Черемська, В. Г. Сухенко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – 436 с.)

Кожна молода людина сьогодні прагне здобути професійну кваліфікацію, яка сприятиме її успішному зростанню. Основним щаблем (і найнижчим – і найвищим) в осягненні цієї мети є мовна майстерність. Педагогічна практика має низку методів, прийомів, форм для розвитку особистості через удосконалення її мовної діяльності. Гуманітарне спрямування вищої школи передбачає створення відповідних умов для саморозвитку мовної особистості та реалізації компетентнісного підходу.

Здобутки сучасної лінгводидактики (принцип універсалізму мови, її роль у нерозривних процесах пізнання й виховання, формуванні комунікативної спроможності, творчої активності, україноцентризму) намагалися взяти за основу автори рецензованого підручника «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Таке підґрунтя створює міцну основу для гармонійного розвитку мовної особистості в контексті засвоєння загальнолюдських цінностей.

Прагнучи реалізувати потребу фахової підготовки студентів, основаної на професійній, інформаційній, лінгвістичній, комунікативній компетенціях, О. С. Черемська, В. Г. Сухенко упродовж десятиріччя здійснювали роботу із забезпечення компетентнісного підходу, зокрема підготували низку навчально-методичних праць, апробованих у практиці викладання «Української мови (за професійним спрямуванням)» у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця, що передували створенню підручника.

Структура видання повністю відповідає структурі навчальної дисципліни та її програмі. Підручник «Українська мова (за професійним спрямуванням)» складається з двох розділів, що охоплюють десять змістових тем, вступу та додатків, покликаних оптимізувати навчальну діяльність. Така структура рецензованого видання мотивована й дає змогу забезпечити теоретичні й практичні аспекти мовної освіти у професійних сферах комунікації.

Вступна частина містить опис мети й завдань підручника з покликанням на сентенції й академічні підходи щодо значення мови в житті особистості, зокрема С. Я. Єрмоленко та І. Р. Вихованця; обґрунтування структурних компонентів, рекомендації до застосування системи позначок засобів візуалізації (с. 3–4).

Автори підручника ставили за мету спрямувати учасників навчального процесу до вивчення української літературної мови у двох аспектах: нормативному та стилістичному, – випробуваних практикою викладання

© Голобородько К. Ю., 2019

https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.40

навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищій школі. Здійснення цієї мети можливе за умови ґрунтовного оволодіння нормами сучасної української літературної мови, ознайомлення із жанровими різновидами функціональних стилів, основами красномовства, а також активізації та набуття знань сучасної професійної комунікації, що є сьогодні на часі.

Змістове наповнення підручника охоплює широке коло важливих мовних тем, що висвітлюють загальнотеоретичні відомості про мову, значення мови в суспільстві, функції мови, норми та функціональні стилі, а також історію формування української літературної мови. Особливу увагу зосереджено на професійному, науковому та офіційно-діловому аспектах комунікації.

Перший розділ *«Нормативність як основа літературної мови»* містить п'ять змістових тем, які присвячені розгляду нормативних аспектів сучасної української літературної мови. Підґрунтям аналізу теоретичних проблем стали наукові підходи Б. Д. Антоненка-Давидовича, Н. Д. Бабич, О. Г. Муромцевої, Л. В. Струганець та ін. У першій темі *«Комунікативна компетентність у професійній діяльності мовної особистості. Історія походження та розвитку української літературної мови. Українська мова серед інших мов світу»* акцентовано на мові як суспільному явищі, розкрито форми існування та функції мови. Увагу привертає ґрунтовний аналіз становлення й історичного розвитку літературної мови та її сучасного стану з опертям на дослідження Ю. О. Жлуктенка, Л. Т. Масенко, О. Г. Муромцевої, І. Огієнка, В. М. Русанівського та ін.

Подальші теми першого розділу *«Нормативність як важлива ознака літературної мови. Типи мовних норм. Орфоепічні та акцентуаційні норми української літературної мови», «Лексичний склад української літературної мови. Лексична норма як компонент формування мовної компетенції», «Морфологічні та орфографічні норми як чинник належного рівня культури мови», «Синтаксичні та пунктуаційні норми як компонент формування мовної компетенції»* спрямовані на формування культури мови особистості, розвитку мовного чуття й мовної майстерності. Ґрунтовно описано норми української орфоепії й акцентуації, систематизовано лексичний матеріал із широким залученням професійного й термінологічного тезаурусів; у зіставному аспекті представлено граматичні норми в поєднанні з орфографією, що й забезпечує системний підхід до вивчення української літературної мови в професійному аспекті.

У другому розділі *«Культура усної та писемної мови в стильових різновидах»* представлено п'ять змістових тем, присвячених функціональній стилістиці та красномовству, що спрямовані на формування стилістичної вправності та мовного чуття студентів із залученням системи теоретичних відомостей та практичних завдань. Теоретичний матеріал розділу, зокрема теми *«Художня література як основа формування культури мови особистості»,* відображає аспекти естетичного впливу художнього слова на розвиток

мови особистості. Його побудова в такій перспективі є суголосною з навчально-виховною концепцією викладання української (державної) мови (С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, О. Г. Муромцевої) та уможливлює забезпечення професійної компетентності й грамотності студентів і є важливим підґрунтям у досягненні відповідного рівня фахових знань.

Актуальним є аспект висвітлення історії української літературної мови крізь призму творчості І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, П. О. Куліша, Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, Лесі Українки та ідіостилю сучасних українських майстрів слова.

Схвалення заслуговують інформаційно насичені теоретичні відомості про характерні риси та мовні засоби, жанрову своєрідність наукового та офіційно-ділового стилів, систематизовані й представлені в таблицях і схемах, уведення яких спрямоване на максимальне розкриття авторського задуму.

Добір джерел, на які покликаються автори, дає змогу читачеві створити чітке уявлення про місце української мови в науковому та суспільному житті, про її включеність у різноманітні наукові дискурси, сприяє відчуттю об'єктивності представленої картини.

Із метою активізації сприйняття й актуалізації теоретичної інформації застосовано сучасні засоби представлення навчального матеріалу: схеми, картосхеми, таблиці та інші види інформаційної графіки. До кожної теми запропоновано цікаві рубрики, рекомендовану літературу, запитання й завдання для самодіагностики, практичні завдання та різнопланові тести для самоконтролю, що дають змогу оцінити рівень здобутих знань і сформованих компетенцій. З урахуванням аспектів лінгводидактики запропоновано систему творчих вправ, винесених у рубрику *«Домашнє завдання»*, які сприятимуть розвитку вмінь і навичок як усного, так і писемного мовлення студентів, що є важливою умовою повноцінного опанування мови.

Перевагою підручника є також інформативно насичені й корисні додатки, уміщені наприкінці кожної частини видання, які доповнюють відповідні розділи та сприяють формуванню лінгвістичної, мовленнєвої й комунікативної компетенцій у науковому спілкуванні, що інтегрує національний, культурний та психологічний компоненти. Так, у першому розділі *«Нормативність як основа літературної мови»* додано російсько-український міні-словник найбільш уживаних слів та сталих словосполучень економічної термінології (с. 191–206); складні випадки українського літературного слововживання (с. 207–211); словник найуживаніших фразеологізмів (с. 212–216); таблицю «Пишімо й говорімо правильно» (с. 217–218) та іменники на позначення осіб чоловічої та жіночої статі за національністю чи територіальною ознакою (с. 219–220). У додатках другого розділу *«Культура усної та писемної мови в її стильових різновидах»* уміщено рубрику «Лінгвістичні етюди» (мовознавчі вірші Дмитра Білоуса) (с. 399–412); вимоги до написання есе (с. 413); схему стилістичного аналізу тексту (с. 114–415) та зразки оформлення документів (с. 416–430).

Підручник «Українська мова (за професійним спрямуванням)» авторів О. С. Черемської, В. Г. Сухенко є відгуком на потреби сучасної мовної освіти. Оригінальне видання, яке має наукову новизну та практичну цінність, буде корисним для науковців, викладачів української мови, аспірантів, студентів, які навчаються як в економічних вишах, так і в інших закладах вищої освіти.

Голобородько Костянтин Юрійович – доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету ім. Г.Квітки-Основ'яненка, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38 0679388667
E-mail: konceptikos@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-6004-4003

Holoborodko Kostiantyn Yuriiovych – Doctor of Philology, Professor, Dean of the Ukrainian Language and Literature Faculty named after H. Kvitka-Osnovianenko, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 11 квітня 2019 року

УДК 811.161.2

О. О. Маленко

НАУКОВІ ЧИТАННЯ НА ПОШАНУВАННЯ 95-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА

При майстрах якось легше. Вони — як Атланти.
Держать небо на плечах. Тому і є висота.

Ліна Костенко

28 лютого 2019 року на українському мовно-літературному факультеті імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка відбулися Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті визначного українського мовознавця, професора Сергія Івановича Дорошенка (7.05.1924 – 29.09.2018). Проминуло вже півроку, як відомий учений став частиною вічності, але його духовна енергетика не полишила стіни університету, спрямовуючи колег й однодумців на подальші наукові пошуки.

Пошанувати 95-річний ювілей від дня народження Сергія Івановича вирішили у форматі наукового обговорення його мовознавчого доробку, а також актуальних питань сучасної лінгвістики в різних її галузях, методологіях, персоналіях. На цю пропозицію відгукнулися мовознавці не лише харківських університетів, а й усієї України, зокрема з Києва (Київський лінгвістичний університет), Полтави (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка), Сум (Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка), Дніпра (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ), Донбасу (Донбаська національна академія будівництва і архітектури), Тернополя (Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка). Зарубіжжя було представлене Університетом ім. Адама Міцкевича (Республіка Польща, м. Познань). Долучилися до читань і представники закладів середньої спеціальної та загальної освіти з Умані (Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка); Сумщини (Сумська ЗОШ І-ІІІ ст. №15 ім. Д. Турбіна; Роменська ЗОШ І-ІІІ ст. №4, Грабовський НВК).

Наукові читання відкрив декан Українського мовно-літературного факультету проф. К. Ю. Голобородько, висвітливши основні віхи життєвого й наукового шляху Сергія Івановича Дорошенка, розповівши про його плідну багаторічну роботу в alma-mater на кафедрі теорії і методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі та кафедрі української мови, де й відбулося професійне становлення знаного мовознавця.

Науковий досвід С. І. Дорошенка представлений у численних працях із діалектології української мови, синтаксису, стилістики, культури мовлення, методики навчання мови. Цікавили вченого й питання фонетики, лексикології, морфології, загального мовознавства. Такий широкий теоретико-практичний дискурс зазнав розробки в дослідженнях аспірантів і докторантів професора, що зумовило формування наукової школи С. І. Дорошенка,

© Маленко О. О., 2019
https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.41

до якої належать М. Й. Алексеюк, Г. І. Гамова, Л. М. Близнюк, О. Л. Степул, О. В. Глотова, С. П. Олійник, Р. І. Черновол-Ткаченко, Н. М. Чернушенко, Т. П. Беценко, Є. І. Загревський, С. В. Мясоєдова, Н. В. Кринська, О. О. Тєлєжкіна, Т. В. Бєляєва, О. І. Ващенко, С. О. Марцин, Л. У. Лисак, Н. О. Карпенко, Ю. Г. Барабаш, Н. П. Книшенко. Учні професора презентували на читаннях свої наукові наробки за останній час, у яких реалізовані ідеї Вчителя в різних аспектах лінгвістики й лінгводидактики.

Із розгорнутою доповіддю про наукову школу С. І. Дорошенка виступила доцент Н. І. Чернушенко (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди), окресливши проблематику здійснених під керівництвом професора досліджень у царині мовознавства (синтаксичне вираження категорій мети, наслідку, причинності, спонукання; безсполучникові речення різної семантики; питання предикативності, лексико-граматичної валентності, варіативності й синонімії; стилістичні функції різнорівневих мовних одиниць; галузеве термінознавство та ін.) і методики мови (проблеми формування орфографічної грамотності учнів). Із великим пошануванням ставляться вихованці до свого Вчителя, послідовно втілюючи в життя його наукові й життєві постулати, гідно слугуючи національній освіті.

Персональний унесок С. І. Дорошенка в українську лінгвістику та лінгводидактику був представлений на читаннях у таких аспектах: діалектологія; теорія безсполучникового складного речення, питання морфології й синтаксису, стилістичний потенціал української мови, методи й прийоми навчання мови, мовна культура й мовна освіта в школах і вишах — усе це в концепціях ученого. Важливим виявилося питання власної професійної, стилістичної й комунікативної майстерності С. І. Дорошенка, його лінгвокреативності, неповторності у вербальних та невербальних стратегіях і тактиках. Усе це розмаїття наукового й персонального дискурсу професора було осмислене в поданих на обговорення темах.

Перші дослідницькі зацікавлення С. І. Дорошенка пов'язані з діалектологією, зокрема з вивченням перехідних говорів, що перебувають на межі північного й південно-східного наріч (Сумський ареал). Результатом цього стала кандидатська дисертація «Українські говори Путивльського і Буринського районів Сумської області». Про вагу наукових напрацювань С. І. Дорошенка у формуванні діалектологічної карти Сумщини повідомив на читаннях проф. А. А. Сагаровський (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна), який закцентував увагу на тих фонетично-лексичних особливостях перехідних говорів, що були описані вченим.

Оригінальність і креативність мовомислення С. І. Дорошенка прокоментувала проф. Т. А. Космеда (Університет ім. Адама Міцкевича) на зразках его-текстів науковця, зокрема його вітальних листівках, віршах на посвяту колегам і друзям. Цей фрагмент персонального дискурсу Сергія Івановича віддзеркалює його інтелектуальність, філологічність, тонке почуття гумору, душевну щедрість на позитивні емоції.

Мовознавчий поступ С. І. Дорошенка в розроблених ним ідеях та положеннях спонукає до студіювання мови в її різних виявах, функціях, дискурсах. Тож науковці, що долучилися до дорошенківських читань, запропонували цікаві для осмислення питання, у центрі яких кореляції *слово – мова – текст* в антропоцентричній дослідницькій парадигмі. Зокрема, аспекти формально-змістової структури, типології й герменевтики текстів, стилістична функційність мовних одиниць у тексті, ономастика й лінгвопоетика, комунікативні стратегії й тактики у вербальному й невербальному повідомленні, концептуальний і когнітивний вимір мови, граматика й прагматика, дискурсологія й наратологія. Не обійшли науковці увагою й сферу лінгвоперсонології, зокрема питання іміджевості академічного науковця й викладача, професійної мовно-комунікативної компетенції філолога. Професор Дорошенко блискуче володів цими компетенціями, був яскравим лектором, захоплюючи слухачів не лише формою й змістом сказаного, а й своєю гордою поставою, загальною культурою, енциклопедичністю знань, інтелектуальним пафосом.

С. І. Дорошенко завжди стояв на сторожі нормованого українського слова, брав активну участь в обговореннях нового українського правопису та внесення до нього змін, диктованих часом. На цьому наголосила у своєму виступі про роль харківських мовознавців у становленні правописних норм української літературної мови проф. О. С. Черемська (Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця), провівши екскурс у формування правописних традицій у діахронії-синхронії: від перших спроб уніфікувати українське письмо в XIX ст., прагнень наблизити його до національного лінгвістичного формату (20-ті роки XX ст.) до гострих проблем сучасного орфографічного впорядкування нашої мови.

Сергій Іванович постійно перебував у дослідницькому русі, долучався до багатьох наукових проектів, був членом спеціалізованої вченої ради із захисту лінгвістичних дисертацій, виступав з доповідями, писав посібники для студентів, статті з нагальних мовознавчих питань, ламаючи стереотипи про вікові обмеження інтелектуального потенціалу людини. Динаміка була ознакою його буття, даючи іншим імпульс для наукових пошуків. Лебединою піснею професора стала його спільна зі своєю ученицею, доцентом Н. В. Кринською монографія «Структурно-семантичний синтаксис: складні речення з компонентом наслідку» (Харків, 2019), у якій було застосовано семантико-структурний критерій до класифікації безсполучникових складних речень, що дало змогу виділити в них різновиди засобів зв'язку й обґрунтувати реченнєву природу цих синтаксичних конструкцій. Н. В. Кринська (Харківський національний університет радіоелектроніки) презентувала на читаннях монографію, відзначивши внесок С. І. Дорошенка в становлення вітчизняної теорії безсполучникових складних речень.

У цей день на Українському мовно-літературному факультеті зібралася мовознавча еліта — представники різних шкіл, напрямів, університетів, щоб

пошанувати пам'ять старійшини національної науки про мову, визначного науковця, наставника, учителя, гідного громадянина, патріота, достойну людину, яка для всіх нас без перебільшення є прикладом служіння суспільству, науці, людям.

Саме про це сказав у своєму вірші про Сергія Івановича Дорошенка проф. В. С. Калашник (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), вивищуючи науковий і людський статус нашого улюбленого професора:

У творчості висот – земна основа.
Вас чесний труд привів до верховин.
І нині Ви, Вкраїни вірний син,
Між корифеїв на Олімпі слова.

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.
Tel.: +38 067-938-86-57
E-mail: malena-o@yandex.ua
https://orcid.org/0000-0003-4753-0036

Malenko Olena Olehivna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Studies and Applied Linguistics Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 21 березня 2019 року

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Беценко Тетяна Петрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури, Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка

Бєляєва Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Бугаєвська Юлія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Гайда Ольга Мирославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення, Львівський університет внутрішніх справ

Гальченко Валентина Миколаївна – старший викладач кафедри іноземних мов, Харківський національний університет будівництва та архітектури

Гамова Ганна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Харківського регіонального інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Глотова Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Голобородько Костянтин Юрійович – доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету ім. Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Голтвеницька Маргарита Володимирівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри українознавства, Харківська державна академія дизайну і мистецтв, м. Харків

Дзисюк Микола Валентинович – викладач української мови і літератури, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, Комунальний вищий навчальний заклад «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж ім. Т. Г. Шевченка»

Жовтобрюх Валентина Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Загребельна Лариса Семенівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Заоборна Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Зосімова Оксана Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Ісаєнко Тетяна Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Калашник Володимир Семенович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Книшенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Князь Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовних дисциплін, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва

Ковтун Альбіна Анатоліївна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польща)

Крапівник Ганна Олександрівна – доктор філософських наук, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Лисак Лариса Костянтинівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарної підготовки, Донбаська національна академія будівництва і архітектури, м. Краматорськ

Лисенкова Тетяна Михайлівна – старший викладач кафедри іноземних мов, Харківський національний університет будівництва та архітектури

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Маріна Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного та писемного мовлення, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Мізіна Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Міньковська Ірина Ігорівна – аспірантка кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, менеджерка з комунікацій і партнерств громадської організації «ЕдКемп Україна»

Мясоєдова Світлана Вадимівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 3, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Олійник Світлана Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Охріменко Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і літератури, докторант, Київський національний лінгвістичний університет

Пащенко Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри російської мови і літератури, Київський національний лінгвістичний університет

Переяслов Віталій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри 703, Харківський національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Поповський Анатолій Михайлович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Романюк Олександра Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови №2 Національного університету «Одеська морська академія»

Сагаровський Анатолій Ананійович – кандидат філологічних наук, м. Харків

Скаб Мар'ян Стефанович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Сметана Ірина Ігорівна – старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Стишов Олександр Анатолійович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Київський університет імені Бориса Грінченка

Ткач Ольга Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Халіман Оксана Володимирівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Черемська Ольга Степанівна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Черновол-Ткаченко Раїса Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри наукових основ управління і психології, директор Інституту підвищення кваліфікації, перепідготовки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Чернушенко Ніна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Шпак Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Щербакова Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Кафедра української мови

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

«Лінгвістичні дослідження», офіційний збірник наукових праць кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (Україна), виходить двічі на рік. Збірник заснований у 1988 році. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 15671-414 ЗПР. «Лінгвістичні дослідження» є фаховим[1] реферованим виданням, що включає наукові статті, рецензії на книги, хроніки наукових подій та інформаційні повідомлення з різних проблем лінгвістики.

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, Index Copernicus. Він має бібліометричні профілі в системі Google Scholar.

Тематична спрямованість наукового збірника охоплює проблеми теорії мови, фонетики, лексики та фразеології, дериватології, морфології, синтаксису, стилістики, лінгвістики тексту, дискурсології, історії мови, висвітлення яких здійснюється в річищі сучасних наукових парадигм.

Статті до друку приймаються українською, англійською, російською мовами.

Вимоги до оформлення матеріалу

Редакція розглядає відредаговані матеріали обсягом 6–12 сторінок у такому оформленні:

• Код статті (УДК) (вирівнювання по лівому краю).

• Ініціали (перед прізвищем) та прізвище автора друкуються жирним шрифтом праворуч (**УВАГА!** Усі ініціали в тексті набирати перед прізвищем через **нерозривний пробіл**).

• Через рядок – назва статті (відцентрована, великими літерами жирним шрифтом).

• Через рядок – анотації українською, англійською мовами (прізвище, ініціали, назва статті, текст анотації, ключові слова). Сам текст анотацій українською мовою має бути 8-10 рядків. Анотація англійською мовою

1 Відповідно до наказу МОН № 32 від 15.01.2018 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України» (набрав чинності у період з 12 по 16 березня 2018 року), запроваджено перехідний період (2 роки), протягом якого збірник вхрдить до переліку наукових фахових видань категорії «В».

має бути обсягом не менш як **1800** знаків, включаючи ключові слова (кожна публікація неукраїнською мовою супроводжується також анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова) і містити такі елементи: актуальність, мета, завдання, результати й висновки. На наступному рядку з абзацу наводяться ключові слова 5–8 (шрифт – курсив).

• Через рядок подається основний текст: шрифт Times New Roman, кегль 14, без переносів, інтервал 1,5, поля зліва, зверху, справа – 20 мм, знизу – 25 мм, абзацний відступ – 12,5 мм.

• Якщо в статті використовується інший шрифт, то його необхідно подати на диску окремим файлом.

• Ілюстративний матеріал друкується *курсивом* без підкреслень та лапок; досліджувана одиниця – ***жирним курсивом***; тлумачення окремих слів та понять подається в апострофах '...'; посилання на ілюстративне джерело – у круглих дужках: (Т. Шевченко).

• У тексті коротке тире (–) і дефіс (-) розрізняються за розміром та наявністю/відсутністю пробілів, наприклад: *мета дослідження – визначити ...; лексико-семантичне поле;*

• У тексті використовуються лапки «...»; якщо трапляються внутрішні і зовнішні лапки, то цитата оформляється за зразком: «...“...”...».

• Посилання в тексті подавати у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, наприклад: [4, с. 345; 7, с. 37-56].

• Список літератури оформляється згідно вимог ДСТУ 8302:2015 (наказ ДП «УкрНДНЦ» №65 від 04.05.2016). Бібліографічні джерела подаються в алфавітному порядку **підряд, без відокремлення абзацом**, прізвище автора праці (або перше слово назви) виділяється **жирним шрифтом**.

У зв'язку із запровадженням Відкритого українського індексу наукового цитування (Open Ukrainian Citation Index – OUCI), необхідно у ЛІТЕРАТУРІ для цитованих джерел, що мають DOI (його позначено на першій сторінці статті), **обов'язково** зазначати це відповідно до обраного Вами стилю цитування, наприклад:

1. Піддубна Н. В. Бібліїзми й релігійна лексика та фразеологія: спроба розмежування понять. Лінгвістичні дослідження: [зб. наук. праць /гол. ред. проф. К. Ю. Голобородько та ін.]. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. Вип. 47. С. 50–56. https://doi.org/10.5281/zenodo.1203849

Це значно збільшить шанси на цитування Ваших статей іншими виданнями і сприятиме підвищенню індексу **h** авторів і збірника, а також включенню видання до бази даних Scopus і Web of Science.

Форма авторської довідки

На окремому аркуші (і на електронному носієві окремим файлом) подається інформація про автора **українською та англійською** мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (навчання), поштова адреса, E-mail, контактні телефони, ORCID (інформаційний код автора). адреса Нової пошти для відправлення збірника:

Кривченко Тетяна Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Валентинівська, 2
Tel.: +38-063-457-00-17
E-mail: kryv47@gmail.com
http://orcid.org/0000-0006-0898-514X
Kryvchenko Tetiana Yuriivna – Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian language, Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda, Ukraine, Kharkiv, Valentynivska Str., 2.

Статті мають відповідати вимогам ДАК України. Відповідно до Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1) наукова стаття має містити такі обов'язкові елементи: «**постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичним завданням; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання **цілей** статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; **висновки** з даного дослідження і **перспективи подальших розвідок у даному напрямку**».

Для аспірантів і здобувачів обов'язкова **рецензія** наукового керівника і витяг із протоколу засідання кафедри.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення електронного варіанта статті на сайті Національної електронної бібліотеки ім. В.І.Вернадського і на університетському сайті.

Статті, які не відповідають вимогам ВАК України, до друку не приймаються.

1. Редакція ухвалює рішення про можливість опублікування статті після рецензування.
2. Негативне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються.
3. Якщо стаття потребує доопрацювання, то вона може бути повернена авторові.
4. За достовірність фактів, назв і точність цитування відповідальні автори.
5. Відповідальність за якість мовного оформлення, анотацій англійською мовою несуть автори. Редакція залишає за собою право повернути неякісний переклад на переробку.

Статті докторів наук, написані без співавторів, друкуються безкоштовно.

Матеріали надсилати на E-mail: lingvos@meta.ua.
Тел. для довідок: (0572) 68-02-36 (кафедра української мови).

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ
(за ДСТУ 8302:2015)

Книги:

один автор

Куранова С. І. Основи психолінгвістики. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 208 с.

два автори й більше

Zhovinsky E. Ya., Kryuchenko N. O., Paparyha P. S. Geochemistry of Environmental Objects of the Carpathian Biosphere Reserve. Kyiv: Nauka, 2013. 100 p.

Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: у 2-х т.: кол. моногр. Київ: Наука, 2012. 436 с.

багатотомні видання

Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10. 784 с.

Частина книги:

Харченко В. К. Семантика слова в детской речи: проблемы и наблюдения. *Детская речь как предмет лингвистического изучения*. Ленинград: Наука, 1987. 160 с.

Журнали:

Ахутина Т. В., Засыпкина К. В., Романова, А. А. Как дети 5–7 лет передают смысл картинки: нейролингвистическое исследование. *Психолінгвістика. Психолингвистика. Psycholinguistics*. 2009. Вип. 4. С. 10–20.

Матеріали конференції:

Мілінчук В. І. Психолінгвістичні особливості експресивної дислалії в дітей. *Психолінгвістика в сучасному світі – 2015*: Тези X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 22-23 жовтня 2015 р.). Відп. ред. Л. О. Калмикова. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2015. С. 76–77.

Дисертація:

Мисан І. В. Збагачення мовлення дітей старшого дошкільного віку фразеологізмами: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Одеса, 2015.

Автореферат дисертації:

Мисан І. В. Збагачення мовлення дітей старшого дошкільного віку фразеологізмами: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Одеса, 2015. 20 с.

Електронні ресурси:

Ожеван Н. Язык политики и языковая политика: посттоталитарные проблемы преодоления этноязыкоцентризма. URL: http://www.niurr.gov.ua

Радченко А. І., Діденко Ю. В. Геологічна наука в академічних публікаціях. *Наука та інновації*. 2016. № 3. С. 14—26. URL: http://scinn.org.ua/ua/archive/ 12%283%29/12%283%2901

ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ РОЗШИРЕНОЇ АНОТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

1. Список літератури для розширеної анотації англійською мовою необхідно оформити за міжнародним бібліографічним стандартом APA (http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book).

2. Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами.

3. Необхідно звернути увагу на написання прізвищ авторів англійською мовою. Більшість сучасних видань містять назву статті та прізвища авторів англійською мовою.

4. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою в дужках.

5. Приклади оформлення та вимоги до транслітерації літер української мови наведено нижче.

Правила оформлення списків літератури

Книги

Автор. (Рік публікації). Назва книги транслітерована [Назва книги англійською мовою]. **Місто: Видавництво.**

Список літератури	References
Один автор	
Біловодська О. А. Маркетингова політика розподілу. Київ: Знання, 2011. 495 с.	Bilovodska, O. A. (2011). *Marketynhova polityka rozpodilu [Marketing distribution policy].* Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С. Товарна інноваційна політика. Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. 281 с.	Illiashenko, S. M. & Shypulina, Yu. S. (2007). *Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy].* Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian].
Багатотомне видання	
Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу: в 4-х т. Под общ. ред. В. И. Дубницкого, И. П. Булеева. Донецк: Юго-Восток, 2011. Т. 3. 400 с.	Dubnytskii, V. I. & Buleeva, I. P. (Ed.). (2011). *Ukraina i ee regiony na puti k innovacionnomu obshhestvu [Ukraine and its regions on the way to an innovative society].* (Vol. 3). Doneck: Yugo-Vostok. [in Ukrainian].

Частина книги	
Ілляшенко С. М., Голишева Є. О. Управління споживчим капіталом підприємств в контексті забезпечення їх сталого розвитку *Сталий розвиток та екологічна безпека: теорія, методологія, практика*. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2011. Т. 2. С. 258–264.	Illiashenko, S. M., & Holysheva, Ye. O. (2011). Upravlinnia spozhyvchym kapitalom pidpryiemstv v konteksti zabezpechennia yikh staloho rozvytku [Management of customer capital management of enterprises in the context of ensuring their sustainable development]. *Stalyi rozvytok ta ekolohichna bezpeka: teoriia, metodolohiia, praktyka – Sustainable development and ecological safety of society: theory, methodology, practice* (Vol. 2), (pp. 258–264). Simferopol: VD «ARIAL» [in Ukrainian].
Автор і перекладач	
Халлиган Б., Шах Дж. Маркетинг в Интернете: как привлечь клиентов с помощью Google, социальных сетей и блогов. Пер. с англ. Н. Коневская. Москва: Диалектика, 2010. 256 с.	Xalligan, B., & Shax, Dh. (2010). *Marketing v Internete: kak privlech klientov s pomoshh'yu Google, socialnyx setej i blogov [Inbound Marketing: Get Found Using Google, Social Media, and Blogs]*. (N. Konevskaia, Trans). Moscow: Dialektika [in Russian].
Редактори (без автора)	
Маркетинг: бакалаврський курс. За заг. ред. д.е.н., проф. С. М. Ілляшенка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. 1134 с.	Illiashenko, S. M. (Eds.). (2009). *Marketynh: bakalavrskyi kurs [Marketing: bachelor course]*. Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian].
Редактор і автор	
Шипуліна Ю. С. Застосування інструментів Web-маркетингу для просування освітніх послуг у мережі Internet. *Інновації і маркетинг – рушійні сили економічного розвитку*. За ред. д.е.н., проф. С. М. Ілляшенка. Суми: ТОВ «ТД «Папірус», 2012. – С. 99–108.	Shypulina, Yu. S. (2012). Zastosuvannia instrumentiv Web-marketynhu dlia prosuvannia osvitnikh posluh u merezhi Internet [The use of Web-marketing tool to promote educational services in the Internet]. *Innovatsii i marketynh – rushiini syly ekonomichnoho rozvytku - Innovation and marketing as a driving force of economic development*. S. M. Illiashenko (Ed.). Sumy: TOV «TD «Papirus» [in Ukrainian].
Для всіх видань, крім першого	
Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг і менеджмент. 12-е вид., переробл. і доп. Санкт-Петербург: Пітер, 2007. 816 с.	Kotler, F., & Keller, K. L. (2007). *Marketynh i menedzhment [Marketing management]* (12nd ed., rev.). Saint Petersburg: Piter [in Ukrainian].

Періодичні видання
(журнали, збірники наукових праць, матеріали конференцій)

Автор. (Дата публікації). Назва статті транслітерована [Назва статті англійською мовою]. Назва періодичного видання транслітерована – Назва періодичного видання англійською мовою, Том (Випуск), **Сторінка(и).**

Список літератури	References
Один автор	
Ілляшенко С. М. Аналіз ринкових можливостей і потенціалу інноваційного розвитку організації на базі екологічних інновацій *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С. 229–241.	Illiashenko, S. M. (2012). Analiz rynkovyh mozhlyvostei i potencialu innovaciinoho rozvytku orhanizacii na bazi ekolohichnykh innovatsii [Analysis of market opportunities and organization potential of innovative development on basis of ecological innovation]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations, 3*, 229–241 [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С. Комунікаційна ефективність web-технологій у маркетингу науково-освітніх послуг *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. №1. С. 69–78.	Illiashenko, S. M., & Shypulina, Yu. S. (2012). Komunikatsiina efektyvnist web-tekhnolohii u marketynhu naukovo-osvitnikh posluh [Communication effectiveness of WEB-technologies in marketing of research and educational services].*Marketynhimenedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations, 1*, 69–78 [in Ukrainian].
Матеріали конференції	
Ілляшенко С. М. Маркетинг знань: роль і завдання. *Тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу»* (27-29 вересня 2012 року). Суми: ТОВ «ДД «Папірус», 2012. С. 102–104.	Illiashenko, S. M. (2012). Marketynh znan: rol i zavdannia [Marketing of knowledge: the role and tasks]. Proceedings from MIIM '12: *VI Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Marketynh innovatsii i innovatsii v marketynhu» – The Sixth International Scientific and Innovations in Marketing»*. (pp. 109–111). Sumy: TOV «DD «Papirus» [in Ukrainian].

Електронні ресурси

Автор. (Дата публікації). Назва матеріалу транслітерована [Назва матеріалу англійською мовою]. Джерело – Джерело англійською мовою. **Retrieved from адреса сайту.**

Список літератури	References
Періодичне видання	
Перерва П. Г., Ткачова Н. П. Синергетичний ефект бенчмаркінгу конкурентних переваг *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. Т. 1. № 4. С. 55–66. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_1_55_66.pdf.	Pererva, P. H., & Tkachova, N. P. (2011). Synerhetychnyi efekt benchmarkinhu konkurentnykh perevah [Synergetic effect of benchmarking of competitive advantages]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations,* 4 (1), 55–66. Retrieved from http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_1_55_66.pdf [in Ukrainian].
Книга	
Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С. Товарна інноваційна політика: підручник. Суми: Університетська книга, 2007. 281 с. URL: ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf.	Illiashenko, S. M., & Shypulina, Yu. S. (2007). *Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy].* Sumy: Universytetska knyha. Retrieved from ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf [in Ukrainian].
Без автора	
Федеральный закон «О рекламе». URL: http://base.garant.ru/12145525/.	Federal'nyj zakon «O reklame» [Federal Law «On Advertising»]. (n.d.). *base.garant.ru*. Retrieved from http://base.garant.ru/12145525/ [in Russian].

Автореферати дисертацій та дисертації

Список літератури	References
Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Ілляшенко С. М. Економічна ефективність управління вибором стратегічних зон господарювання (на прикладі сегментації ринків збуту машинобудівних підприємств): автореф. дис. ... канд. економ. наук. Суми, 1995. 26 с.	Illiashenko, S.M. (1995). Ekonomichna efektyvnist upravlinnia vyborom stratehichnykh zon hospodariuvannia (na prykladi sehmentatsii rynkiv zbutu mashynobudivnykh pidpryiemstv) [Economic efficiency of management's strategic choice of management zones (on example, segmentation sales markets of engineering companies)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Sumy: SumSU [in Ukrainian].
Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком суб'єктів господарської діяльності у нестабільному ринковому середовищі: автореф. дис. ... д-ра. екон. наук. Суми, 2000. 38 с.	Illiashenko, S.M. Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom subiektiv hospodarskoi diialnosti u nestabilnomu rynkovomu seredovyshchi [Management of innovative development of economic activities in an unstable market environment]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Sumy: SumSU [in Ukrainian].

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Біловодська О. А. Організаційно-економічні основи управління вибором напрямків інноваційного розвитку промислових підприємств : дис. ... кандидата економ. наук: 08.00.04. Суми, 2004.179 с.	Bilovodska, O. A. (2004) Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy upravlinnia vyborom napriamkiv innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpryiemstv [Organizational and economic foundations of directions choice of innovative development of industrial enterprises]. *Candidate's thesis.* Sumy: SumSU [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Божкова В. В. Стратегічне планування маркетингових комунікацій інноваційної продукції промислових підприємств: дис. ... доктора економ. наук: 08.00.04. Суми, 2011. 498 с.	Bozhkova, V.V. (2011). Stratehichne planuvannia marketynhovykh komunikatsii innovatsiinoi produktsii promyslovykh pidpryiemstv [Strategic marketing communications planning of innovative products of industrial enterprises]. *Doctor's thesis.* Sumy: SumDU [in Ukrainian].

Транслітерація українських текстів латинськими літерами

(Постанова КМУ «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня № 552010 р.)

№	Українські літери	Латинські літери	Нотатки	Приклад застосування
1	А	A		Алушта — Alushta
2	Б	B		Борщагівка — Borschahivka
3	В	V		Вишгород — Vyshhorod
4	Г	H, hg	H — переважно	Гадяч — Hadiach,
			hg — щоб передати сполучення -зг-	Згорани — Zhgorany
5	Ґ	G		Ґалаґан — Galagan
6	Д	D		Дубно — Dubno
7	Е	E		Рівне — Rivne
8	Є	Ye, ie	Ye — на початку слова,	Євпаторія — Yevpatoriia,
			ie — на іншому місці	Наєнко — Naienko
9	Ж	Zh		Житомир — Zhytomyr
10	З	Z		Запоріжжя — Zaporizhzhia
11	И	Y		Мирний — Myrnyi
12	І	I		Іршава — Irshava
13	Ї	Yi, i	Yi — на початку слова,	Їжакевич — Yizhakevych,

			і — на іншому місці	Кадіївка — Kadiivka
14	Й	Y, i	Y — на початку слова	Йосипівка — Yosypivka,
			і — на іншому місці	Стрий — Stryi
15	К	K		Київ — Kyiv, Коктебель — Koktebel
16	Л	L		Лебедин — Lebedyn
17	М	M		Миколаїв — Mykolaiv
18	Н	N		Ніжин — Nizhyn
19	О	O		Одеса — Odesa
20	П	P		Полтава — Poltava
21	Р	R		Ромни — Romny
22	С	S		Суми — Sumy
23	Т	T		Тетерів — Teteriv
24	У	U		Ужгород — Uzhhorod
25	Ф	F		Фастів — Fastiv
26	Х	Kh		Хуст — Khust
27	Ц	Ts		Біла Церква — Bila Tserkva
28	Ч	Ch		Чернівці — Chernivtsi
29	Ш	Sh		Шостка — Shostka
30	Щ	Shch		Гоща — Hoshcha
32	Ю	Yu, iu	Yu — на початку слова,	Юрій — Yurii,
			iu — на іншому місці	Крюківка — Kriukivka
33	Я	Ya, ia	Ya — на початку слова,	Яготин — Yahotyn
			ia — на іншому місці	Ічня — Ichnia

М’який знак і апостроф латиницею не відтворюються. Транслітерація прізвищ та імен осіб і географічних назв здійснюється шляхом відтворення кожної літери латиницею.

!!! Для транслітерації **українських текстів** скористайтеся сервісом http://ukrlit.org/transliteratsiia

!!! Транслітерацію **російських текстів** здійснюйте відповідно до ГОСТ 7.79-2000. Для цього скористайтеся сервісом https://translit.net/ru/gost-7-79-2000/

Написання обов'язкових елементів оформлення списку літератури англійською мовою

Тези доповідей	Abstracts of Papers
Матеріали (праці) конференції	Proceedings of the Conference Title
Матеріали 3 міжнар. конференції симпозіуму, з'їзду, семінару)	Proceedings of the 3rd International Conference (Symposium, Congress, Seminar)
Матеріали II Всеукраїнської конференції	Proceedings of the 2nd All-Ukrainian Conference
Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції	Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference
Дис. ... канд. наук	Candidate's thesis
Дис. ... д-ра наук	Doctor's thesis
Автореф. дис. ... канд. наук	Extended abstract of candidate's thesis
Автореф. дис. ... д-ра наук	Extended abstract of Doctor's thesis

Написання загальноприйнятих скорочень слів англійською мовою

Вип.	issue
Стаття = Ст.	article
У книзі: = В кн.:	in
Том = Т.	Vol.
Серія = Сер.	ser.
Частина = Ч.	part
Гл.	ch.
та ін.	et al.
Без року публікації = б.г.	No date = n.d.
Без місця публікації = Б.м.	N.p.
Спец. випуск (розділ)	special issue (section)

ЗМІСТ

НА ПОШАНУ ВИДАТНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВЦЕВІ С. І. ДОРОШЕНКУ

Калашник В. С. Неперевершений стиліст 4

Космеда Т. А. Лінгвокреативність *С. І.* Дорошенка в моделюванні ego-текстів: жанр віншування-привітання-присвяти 7

Олексенко О. А. Деякі проблеми морфології у світлі наукової концепції С. І. Дорошенка 18

Сагаровський А. А. І я там був ... (кілька штрихів до діалектної картини Сумщини) 22

Чернушенко Н. М. Лінгвістична школа доктора філологічних наук, професора С. І. Дорошенка 26

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. СЕМАСІОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Glotova O. V. Functional approach to the study of complex semantic categories 44

Зосімова О. В. Прецедентні топоніми в неофіційних назвах американських міст і штатів 50

Князь Т. М. Особливості функціонування фразеологізмів української мови в політичному дискурсі 59

Ковтун А. А. Експресія як чинник стильової переорганізації релігійної лексики 66

Крапівник Г. О., Шпак Ю. О. Сучасний ергонімікон кав'ярень міста Харкова 76

Пащенко О. М. Польські запозичення в українській фітонімії 86

Поповський А. М. Слово *лобода* в ономастичному та апелятивному аспектах 95

ГРАМАТИКА

Голтвеницька М. В., Переяслов В. О., Ткач О. В. Складне речення в синтаксичній організації поетичної мови Віктора Бойка (на матеріалі збірки «Назовсім») 106

Жовтобрюх В. Ф. Семантика предикатів місцеперебування в реченнях сучасної української мови 115

Лисак Л. К. Граматичний статус дієприслівника в системі частин мови 122

Мізіна О. І., Ісаєнко Т. К. Немотивовані складнонульсуфіксальні ад'єктиви з другим несоматичним компонентом на означення людини 130

Miasoiedova S. V. Major semantic types of indirect imperative utterances in the novels by Ray Bradbury.....137

Халіман О. В. Розвиток ідей С. Дорошенка для становлення граматики оцінки. Інфінітив в аспекті лінгвоаксіології.....142

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВІСТИЧНА КОНЦЕПТОЛОГІЯ. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Беценко Т. П. Семантика і поетика слова-образу *глечик* у віршовій мові В. Голобородька.....151

Гамова Г. І. Публічний виступ як реалізація ораторської майстерності.....156

Дзисюк М. В. Поетична мовотворчість як відображення концептуальної картини світу.....166

Заоборна М. С. Радість як ціннісно-смисловий феномен у тексті книги спогадів Ірини Жиленко «Homo feriens» 175

Marina O. V. English drama discourse of the late seventeenth century: a philosophical perspective 188

Охріменко Т. В. ШАГ як одиниця дискурсу грошових відносин східнослов'янського мовного простору.....196

Романюк О. С. Успішна комунікативно-прагматична модель реалізації фемінної прагматично-інтерогативної комунікативної тактики 203

Сметана І. І. Художні образи пір року поезії В. Свідзінського: лексико-синтаксичний аспект.....210

Степаненко М. І. Перифраз і його текстотвірні функції в котляревськознавчому дискурсі Олеся Гончара.....219

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

Бугаєвська Ю. В. Професійна мовленнєва діяльність майбутніх фахівців економічного профілю 227

Книшенко Н. П. Терміни галузі дорогобудівництва, створені шляхом складання основ і цілих слів 232

Міньковська І. І. Пряме кирилично-латиничне транскодування: досвід постсоціалістичних країн 237

Стишов О. А. Нова суспільно-політична лексика і термінологія в сучасній українській мові 258

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МОВИ

Гайда О. М. Прийменник *дѣла* в українській мові XVI–XVII століть: особливості граматики та семантики..... 269

Скаб М. С. Система приголосних з погляду вираження важливих тенденцій розвитку фонологічної системи української мови 276

Черемська О. С. Роль харківських мовознавців у становленні правописних норм української літературної мови (20-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) 285

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Galchenko V. M., Lysenkova T. M. Listening skill development in the frame of e-learning course 296

Загребельна Л. С. Мовна компетенція як складник комунікативної професіограми публічного управлінця 302

Олійник С. П. Інноваційна педагогічна технологія формування правописних навичок у першокласників 308

Черновол-Ткаченко Р. І. Формування термінологічної компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності «Менеджмент» 315

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ

Бєляєва Т. В., Щербакова Н. В. Категорія наслідку в українській мові 322

Голобородько К. Ю. Відточуючи мовну майстерність 327

Маленко О. О. Наукові читання на пошанування 95-річчя професора Сергія Івановича Дорошенка 331

Відомості про авторів 335

Інформаційний лист 338

Приклади оформлення літератури (за ДСТУ 8302:2015) 341

Оформлення списку літератури для розширеної анотації англійською мовою 342

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Випуск 50

Відповідальний за випуск к.ф.н., проф. *О.А. Олексенко*

Коректори: *Ю.О. Тимченко, Н.В. Щербакова*

Комп'ютерне верстання *О.Б. Ісаєвої*

Підписано до друку 24.04.2019. Формат 60 × 84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Віддруковано в типографії ФОП Андреєв К.В.
61166, Харків, вул. Серпова, 4
Свідоцтво про державну реєстрацію
№24800170000045020 від 30.05.2003 р.
ep.zakaz@gmail.com
тел. 063-993-62-73